

UDK/UDC 94(05)

ISSN 1318-0185

Zgodovinsko društvo za južno Primorsko - Koper
Società storica del Litorale - Capodistria

ACTA HISTRIAE

21, 2013, 4

KOPER 2013

ISSN 1318-0185

UDK/UDC 94(05)

Letnik 21, leto 2013, številka 4

**Odgovorni urednik/
Direttore responsabile/
Editor in Chief:**

Darko Darovec

**Uredniški odbor/
Comitato di redazione/
Board of Editors:**

Gorazd Bajc, Furio Bianco (IT), Dragica Čeč, Lovorka Čoralić (HR), Darko Darovec, Darko Friš, Aleksej Kalc, Borut Klabjan, John Martin (USA), Robert Matijašić (HR), Darja Mihelič, Edward Muir (USA), Aleksander Panjek, Egon Pelikan, Jože Pirjevec, Claudio Povoło (IT), Vida Rožac Darovec, Marta Verginella, Salvator Žitko

**Gostujoča urednica/
Guest Editor:**

Helena Motoh

**Lektorji/Supervisione/
Language Editor:**

Breda Biščak (angl.), Irena Lampe (it.), Polona Šergon (slo.)

**Prevodi/Traduzioni/
Translations:**

Petra Berlot Kužner (sl./angl., sl./it., angl./it., it./angl., it./sl.), Angelika Ergaver (ang.)

**Stavek/Composizione/
Typesetting:**

Grafis trade d.o.o.

**Izdajatelj/Editore/
Published by:**

Zgodovinsko društvo za južno Primorsko / Società storica del Litorale®

Sedež/Sede/Address:

Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, SI-6000
Koper-Capodistria, Garibaldijeva 18 / Via Garibaldi 18,
tel.: +386 5 6273-296; fax: +386 5 6273-296;
e-mail: actahistriae@gmail.com; www.zdjp.si

Tisk/Stampa/Print:

Grafis trade d.o.o.

Naklada/Tiratura/Copies:

300 izvodov/copie/copies

**Finančna podpora/
Supporto finanziario/
Financially supported by:**

Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije / Slovenian Research Agency

**Slika na naslovnici/
Foto di copertina/
Picture on the cover:**

Desetmeterski bronasti kip Konfucija, ki je januarja 2011 brez komentarja zrasel pred Nacionalnim muzejem Kitajske na Trgu nebesnega miru, je ponazarjal uradno rehabilitacijo konfucijanske misli. Slabe štiri mesece kasneje je bil – čez noč in prav tako brez pojasnila – umaknjen (foto: Remko Tanis).

Ten-meter high bronze statue of Confucius, which emerged in January 2011 without any commentary in front of the National Museum of China on Tiananmen Square, illustrates official rehabilitation of Confucian thought. Merely four months later it was – during the night, also without any explanation – removed. (photo: Remko Tanis).

Redakcija te številke je bila zaključena 15. decembra 2013.

Revija Acta Histriae je vključena v naslednje podatkovne baze / Gli articoli pubblicati in questa rivista sono inclusi nei seguenti indici di citazione / Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in: Thomson Reuters: Social Sciences Citation Index (SSCI), Social Scisearch, Arts and Humanities Citation Index (A&HCI), Journal Citation Reports / Social Sciences Edition (USA); IBZ, Internationale Bibliographie der Zeitschriftenliteratur (GER); International Bibliography of the Social Sciences (IBSS) (UK); Referativnyi Zhurnal Viniti (RUS); European Reference Index for the Humanities (ERIH); Elsevier B. V.: SCOPUS (NL)

VSEBINA / INDICE GENERALE / CONTENTS

Claudio Povoło: An Historical dimension of European Cultural Heritage	479
<i>Una dimensione storica del patrimonio culturale europeo</i>	
<i>Zgodovinska dimenzija evropske kulturne dediščine</i>	

Alenka Divjak: The Motif of Warning Birds in Attila's Siege of Aquileia and Its Survival and Transformation in the <i>Origo Civitatum Italiae seu Venetiarum</i> (<i>Chronicon Altinate et Chronicon Gradense</i>), <i>La Cronaca di Marco</i> and <i>Chronica Per Extensum Descripta</i> by Andrea Dandolo	493
<i>Il motivo degli uccelli premonitori nell'assedio di Aquileia da parte di Attila e la sopravvivenza e trasformazione di questo motivo in tre testi: Origo Civitatum Italiae seu Venetiarum (Chronicon Altinate et Chronicon Gradense), La Cronaca di Marco e Chronica Per Extensum Descripta de Andrea Dandolo</i>	
<i>Motiv svarečih ptic v Atilovem obleganju Ogleja in preživetje in transformacija motiva v treh besedilih: Origo Civitatum Italiae seu Venetiarum (Chronicon Altinate et Chronicon Gradense), La Cronaca di Marco in Chronica Per Extensum Descripta Andrea Dandola</i>	

Ante Matan: <i>Excerpta manvscripti Canfanariensis</i> : vladarske listine i papinska povlastica iz kodeksa <i>Monumenta Capituli Ecclesiae Collegiatae S. Sophiae Duorum Castrorum ab Anno 983-1815</i>	513
<i>Excerpta manvscripti Canfanariensis: diplomi di sovrani e un privilegio papale dal manoscritto Monumenta Capituli Ecclesiae Collegiatae S. Sophiae Duorum Castrorum ab Anno 983-1815</i>	
<i>Excerpta manvscripti Canfanariensis: Sovereign Charters and a Papal Privilege from the Manuscript Monumenta Capituli Ecclesiae Collegiatae S. Sophiae Duorum Castrorum ab Anno 983-1815</i>	

Stariha Gorazd: „Kaj pomaga, če ga enmalo zaprejo, ko ga nič ne štrafajo ...“ O kaznovanju roparjev in tatov od začetka 18. do začetka 19. stoletja na Kranjskem s predstavitevijo nekaj konkretnih primerov	543
“A che serve rinchiuderlo un po”, se non lo castigano neanche ...”	
<i>Sulle pene inflitte a briganti e ladri dall'inizio del Settecento ai primi dell'Ottocento in Carinzia, con la presentazione di alcuni casi concreti</i>	
„What's the good, when he's locked up for a while, but not punished for his sins ...“	
<i>How the Robbers and Thieves Were Punished in Carniola from the Beginning of the 18th till Beginning of the 19th Century, Researched on Some Concrete Cases</i>	

Helena Motoh: Svilna pot nekoč in danes – nova aktualnost Vzhodne Azije v mediteranskem prostoru	569
<i>La Via della seta ieri e oggi - nuova attualità dell'Asia orientale nella regione mediterranea</i>	
<i>Silk Road Past and Present: New Relevance of East Asia in the Mediterranean</i>	

Marie-Theres Strauss: Red Discipline – The Transformation of Literary Historiography in the Early People's Republic of China	577
<i>Disciplina rossa - Trasformazione della storiografia letteraria del primo periodo della Repubblica Popolare Cinese</i>	
<i>Rdeča disciplina – transformacija literarne historiografije v začetnem obdobju Ljudske republike Kitajske</i>	
 Luka Culiberg: Od samurajev do državljanov: Na poti v etnično in jezikovno homogeno Japonsko	607
<i>Da samurai a cittadini: verso un Giappone etnicamente e linguisticamente omogeneo</i>	
<i>From Samurai to Citizens: Towards Ethnically and Linguistically Homogeneous Japan</i>	
 Jana S. Rošker: Pomen modernega konfucijanstva pri vzpostavljanju ideologij sodobne kitajske države	631
<i>Il significato del confucianesimo moderno nell'instaurazione delle ideologie dello stato cinese moderno</i>	
<i>The significance of Modern Confucianism for the Establishment of the Modern Chinese State</i>	
 Helena Motoh: Tradicija in trajnost – program “ekološke civilizacije” v sodobnem kitajskem političnem kontekstu	651
<i>Tradizione e sostenibilità - il programma della “civiltà ecologica” nel contesto politico cinese moderno</i>	
<i>Tradition and Sustainability: The Programme of „Ecological Civilisation“ in Contemporary Chinese Political Context</i>	
 Robert Skenderović: Land Availability and Joint Family Household in Civil Slavonia According to the Cameral Census from 1736	669
<i>La disponibilità; di terra e le famiglie congiunte nella Slavonia civile secondo il censimento camerale del 1736</i>	
<i>Razpoložljivost zemljišč in združene družine v Civilni Slavoniji na osnovi kameralnega seznama iz leta 1736</i>	
 Aleksej Kalc: Vidiki razvoja prebivalstva Goriške-Gradiške v 19. stoletju in do prve svetovne vojne	683
<i>Aspetti dello sviluppo della popolazione della provincia di Gorizia e Gradisca nell'Ottocento e fino alla prima guerra mondiale</i>	
<i>Some Aspects of the Demographic Development in Goriška-Gradiška from Early 19th Century to WWI</i>	

Alessio Fornasin & Marco Breschi: La popolazione di Venezia Giulia, Quarnaro e Dalmazia secondo le fonti statistiche ufficiali italiane (1931-1943)	707
<i>The Population of Venezia Giulia, Kvarner and Dalmatia According to Official Italian Statistical Sources (1931–1943)</i>	
<i>Prebivalstvo Julijske krajine, Kvarnerja in Dalmacije po italijanskih uradnih statističnih virih (1931–1943)</i>	
 Nancy M. Wingfield & Borut Klabjan: Introduction to Forum on Continuity and Change in South-Central Europe, 1914–1920.	729
<i>Introduzione al Forum su continuità e cambiamenti in Europa Centro-Orientale, 1914–1920.</i>	
<i>Uvodnik k sklopu o kontinuiteti in spremembah v Južni in Srednji Evropi, 1914-1920</i>	
 Pieter M. Judson: Nationalist Emotion as <i>fin-de-siecle</i> Legal Defens? A 1908 Trial in Cilli/Celje	735
<i>Emozioni nazionaliste come difesa legale fin-de siècle? Il processo a Cilli/Celje nel 1908</i>	
<i>Nacionalistično čustvovanje kot fin-de-sieclovska pravna obramba? Sojenje v Celju leta 1908</i>	
 Borut Klabjan: Od Trsta do Sarajeva in nazaj: dinastična lojalnost in nacionalna pripadnost v habsburškem Trstu na predvečer prve svetovne vojne	749
<i>Da Trieste a Sarajevo e ritorno: lealtà dinastica e appartenenza nazionale nella Trieste asburgica all' alba della prima guerra mondiale</i>	
<i>Trieste to Sarajevo and Back: Dynastic Loyalty and National Affiliation in Habsburg Trieste on the Eve of World War I</i>	
 Nancy M. Wingfield: Venereal Disease, War, and Continuity in the Regulation of Prostitution: Late Imperial Adriatic Austria and Italy's New Provinces	773
<i>Malattie veneree, guerra e continuità nella regolazione della prostituzione: il Litorale Austriaco in età tardo imperiale e le nuove province italiane</i>	
<i>Spolno prenosljive bolezni, vojna in kontinuiteta pri regulaciji prostitucije: pozno-imperialno Avstrijsko Primorje in italijanske nove province</i>	
 Maura E. Hametz: Uncertain States: Repatriation and Citizenship in the Northeastern Adriatic, 1918–1921	791
<i>Stati incerti: rimpatrii e cittadinanza nell' Adriatico nord-orientale, 1918–1921</i>	
<i>Negotove države: repatriacija in državljanstvo na severovzhodnem Jadranu, 1918–1921</i>	

Gašper Mithans: Vloga tajnega pogajalca pri sklepanju jugoslovanskega konkordata	809
<i>Il ruolo del negoziatore segreto nel raggiungimento del concordato jugoslavo</i>	
<i>The Role of the Secret Negotiator in the Preparation of the Yugoslav Concordat</i>	
Mateja Režek: Jugoslovansko–izraelsko tajno sodelovanje v senci prve arabsko–izraelske vojne in spora z informbirom (1948–1953)	825
<i>Collaborazione segreta tra Jugoslavia e Israele all'ombra della prima guerra arabo-israeliana e il conflitto con il cominform (1948–1953)</i>	
<i>Yugoslav-Israeli Secret Cooperation in the Shadow of the First Arab-Israeli War and the Conflict with Cominform (1948–1953)</i>	
Milan Jazbec: Diplomacija v romanih: refleksija, sugestija ali samo fikcija?	839
<i>La diplomazia nei romanzi: riflessione, suggestione o solamente finzione?</i>	
<i>Diplomacy in Novels: Reflection, Suggestion or Only Fiction?</i>	
Marjan Malešič: Vloga medijev in propagande v vojnah na območju nekdanje Jugoslavije	855
<i>Il ruolo dei media e propaganda nelle guerre sul territorio di ex-Jugoslavia</i>	
<i>The Role of Media and Propaganda in the Wars on the Territory of Former Yugoslavia</i>	
OCENE	
RECENSIONI	
REVIEWS	
<i>Tomislav Raukar, Petar Strčić:</i> Lujo Margetić 1920. – 2010. (Erik Toth)	881
Bertošin zbornik. Zbornik u čast Miroslava Bertoše (Salvator Žitko)	883
<i>Claudio Povolo, Matteo Gazzola:</i> Immagini di distinzione: gli archivi della famiglia Trissino (Erik Toth)	885
Histria 2 (Salvator Žitko)	887
<i>Ondřej Vojtěchovský:</i> Z Prahy proti Titovi! Jugoslávská prosovětská emigrace v Československu (Jure Ramšak)	889
Navodila avtorjem	892
<i>Istruzioni per gli autori</i>	895
<i>Instructions to authors</i>	899

AN HISTORICAL DIMENSION OF EUROPEAN CULTURAL HERITAGE

*Claudio POVOLO*University Ca' Foscari of Venice, Department of Humanities, Dorsoduro 3484/D, 30123 Venezia, Italy
e-mail: clpovolo@gmail.com**ABSTRACT**

Codices and manuscripts scattered around European archives and libraries testify to the long cultural journey of the European civilization. Prestige, power and authority were considered as significant elements of a culture and society which not only left numerous witnesses of themselves, but also interacted with subsequent historical events. An entire series of considerations and reflections related to the emergence and development of a specific European culture since the Middle Ages, a culture characterized by elements of cosmopolitanism and pluralism, allow for the identification of a real cultural heritage which still works within the social and political fabric of a vast territory that found a common reference point in the European Union.

Key words: codices, manuscripts, European heritage, common law, pluralism, cosmopolitanism

UNA DIMENSIONE STORICA DEL PATRIMONIO CULTURALE EUROPEO

SINTESI

Codici e manoscritti, dispersi negli archivi e nelle biblioteche europee attestano il lungo percorso culturale della civiltà europea. Prestigio, potere e autorità sono stati considerati come elementi significativi di una cultura e di una società che non solo hanno lasciato numerosissime testimonianze di se stesse, ma hanno pure interagito con gli eventi storici successivi. Tutta una serie di considerazioni e di riflessioni inerenti la nascita e lo sviluppo di una specifica cultura europea a partire dal Medioevo, caratterizzata da elementi di cosmopolitismo e di pluralismo, autorizzano a individuare una vera e propria Cultural Heritage che ancora oggi agisce nel tessuto sociale e politico di un vasto territorio che nell'Unione Europea ha incontrato un punto di riferimento comune.

Parole chiave: Codici, manoscritti, eredità europea, diritto comune, pluralismo, cosmopolitismo

The notion of a European cultural heritage obviously cannot exist apart from the idea of Europe itself, its historical values, the events that have distinguished each single state that is part of it geographically and the stages that have marked the rise and consolidation of the European Union.¹

As has been frequently pointed out, it was in fact after World War II that a fusion took place between what had by then become a widespread and deeply felt perception of Europe and the projects carried out to establish a new political-institutional system that would go beyond mere geographical entities.²

After 1945, in consideration of the discredit into which the various nationalisms had fallen and of the increasing rigidity of international politics dominated by the confrontation between the U.S. and the USSR, the project of European integration became politically active. After some decades, the much-desired monetary unity was finally achieved.

The financial crisis that has recently involved the European Union, and in particular some of its member states, dramatically highlights how the overall validity of this grand project is making us rethink the existing links between the European historical and cultural heritage on the one hand and the large-scale political vision that led to the formation of the European Union on the other.³ These links are not self-evident; indeed, they still have to prevail over the turbulent events that has for centuries (the twentieth century in particular) characterized the history of nation-states. Just as in more recent times they have had to accommodate the rise of globalization and the interference of international markets, developments that have been faced only with difficulty. In the end, there is clearly a need for further reflection to be able to relate this new political-institutional organization, its objectives and its destiny, to a cultural heritage that can be traced and studied over a very lengthy historical period.

Taken on the surface, this heritage seems to give more importance to the differences and conflicts generally attributed to the rise of nation states and their ideologies than to their deeply shared values. Thus, the historical identification of a common cultural matrix, which can more than anything else unite the existing separate realities, becomes a reaffirmation of a heritage whose very existence counters the claims of mere economic data.

1 On the subject Padgen (2002, 32) observed: “Whether one shares the optimism of the federalist or the skepticism of those who still hope that “Europe” will remain little more than an economic expression, one can detect a very gradual transition from a Europe of competing and frequently hostile nations to a “Union” of peoples”.

2 For an interesting framework of the perspectives within which the idea of Europe was drawn, this volume, which appeared in 1993, is extremely significant: K. Wilson and J. van der Dussen (eds.) (1993): *The history of the idea of Europe*, London-New York. Routledge. In the *Introduction* (pp. 9-11) the curators of the volume emphasized how the discussion contemplated an extremely fragmented vision of Europe, “the continent that never bowed to a single ruler, that never made culture uniform, that never settled for final truths, that kept questioning, debating, remaining self-critical thereby generating a unique dynamism”.

3 Already in 1993 Ole Waever (p. 206), wrote how “it is dangerous and self-defeating to think of a link between European history and culture on the one hand and European politics on the other in terms of the former necessitating the latter. European integration is not coming forth because it is ‘natural’ and ‘necessary’, not because we ‘are’ European and therefore ‘have to’ create a political expression for this our true identity, but because it is a project in which sufficient political energy is invested.

At this point, it seems opportune to note what Ole Waever observed approximately twenty years ago in a splendid analysis focused on the complexity of the idea of Europe in which he recalled two *traditions* that were competing (and to some extent still do), each trying to affirm its own idea of Europe:

It can be noted that there is (as in the different national projects) a competition between on the one hand, more 'romantic', organic concepts of a European identity, projecting pictures of European continuity, coherence and inherent values and using these arguments for a European policy; and, on the other hand, more 'rationalistic' and political concepts of a European political construct being set up either technocratically for certain purposes, or based on certain civic, political values that are shared and to which the citizens of a European republic could pledge their loyalty (Waever, 1993, 209).

At the time, Waever had already observed that these two traditions could come together and recognize each other's perspective:

The civic tradition goes European, while the cultural tradition becomes even more national (or regional), to an extent where it de-couples itself from questions of politics and becomes more a matter of culture-politics. State and society become less closely linked, and we become Euro-state citizens while still belonging to our older culture-nations. Such loyalties might very well conflict from time to time, but not necessarily frontally, since they move partly on different wavelengths (Waever, 1993, 209).

The reaffirmation of all aspects of the concept of *cultural heritage* is in itself a fact that reveals the effort to unify a project (the European Union) that finds its justification in a more properly institutional framework, while also implying the identification and definition of its historical and cultural background. This is a concept that has its roots in the eighteenth century and in the emergence of a distinctly bourgeois cultural sensibility (we need only think of the birth of folklore; See in particular Storey, 2003, 1-13), although it later developed following the circulation of goods and the spread of tourism (Van Assche, 2011, 7).

In reality, its formulation appears to be inevitably linked to that of political identity, understood both as realization and as *invention*. Cultural heritage is in fact a category of values that reflects the community in which it means to find its place, but also the political vision of the establishment that represents it. And consequently it is linked to a strategy that aims at achieving cohesion and unity and overcoming particularisms. This political strategy is meant to achieve social cohesion and the sharing of values, which in reality show themselves in all their facets and which, as today's events seem to show, can be dramatically conflicting -- so much so that some scholars have expressed reservations regarding a project based on the use of the concept of cultural heritage as an instrument of political identity:

A focus on achieving value consensus embedded in an accepted form of European identity is destined to fail, because more complexity is needed in societal models, val-

ue pluralism and identity construction. The unruly and pluralist character of identity construction should be taken as a point of departure for European societal policies. Consequently, cultural heritage should be treated as an expression of cultural diversity, whereas citizenship should not be conceptualized according to value consensus but on shared norms embedded in democracy. (During, 2011, 28).

These observations recall the two traditions we have already discussed and which have for some time now come to vie with one another in the difficult construction of the European political project. The cultural heritage, stripped of any political intention, must represent essentially the pluralism that characterizes it, whereas the concept of citizenship (Europe) is measured by the sharing of legal norms.

The powerful mix of pluralism and unity is a fact that distinguishes European history and makes the ties between planning policy and the notion of cultural heritage less dissonant. The very introduction by international organizations of the concept of ‘intangible heritage’ which so intimately affects the life of communities has inevitably made more complex, and in a certain sense more democratic, a notion of *culture* characterized by its anthropological and symbolic dimensions⁴. From this perspective it seems all the more justified to assign a primary role to culture in fostering development and educational and economic growth in local communities, relying increasingly on the use of new technologies and in general on approaches aimed at expanding the potential for social growth.

In the European case the historical dimension of the cultural heritage in which a single legal and institutional conformation was accompanied by an extensive cultural and political pluralism is a fact confirmed and testified by scholars. Numerous observers have highlighted the coexistence in European history since the Middle Ages, of two fundamental tendencies: intense localism and cosmopolitanism. Although this coexistence was reflected in tensions and conflicts, it found a justification in the political and legal ideology with which all the diverse realities found an identification. This consideration has led some scholars to compare the long path of European history to the current situation, arguing that:

European unity today is faced with far fewer contradictions. It may emerge victorious in the long struggle with parochialism and prejudice -- as long as the idealists and

4 See Smith, Akagawa (eds) (2009): *Intangible heritage*, in particular the essay by Blake. The author observes “With the introduction of intangible cultural heritage into the picture, cultural heritage preservation has become a much more complex and political question that it was when preservation institutions restricted their interest to monuments and artifacts... Hence, any actions aimed at its safeguarding must rely heavily on the collaborative efforts and active involvement of cultural communities and their members. This, in turn, requires governments and government institutions to find new forms of operating in the cultural heritage field that are both alien to them and challenging. They need to move away from the traditional top-down approach of governmental cultural heritage organizations where the institutions are acting as custodians of the national cultural patrimony and where decision- and policy - making are the domain of the government and its representatives” (Blake (2009, 46, 65). See also Rusalić (2009, 8), who observes: “The most of the people consider intangible as the opposite of tangible, that is, by my opinion, totally incorrect. I consider these two very closely related and the main issue has always been that intangible provides the *meaning* for the tangible”.

bureaucrats of unity do not in their hope, or perhaps in their hubris (coercive power is much stronger now), aim quite so high as the predecessors did in the High Middle Ages. (Jordan, 2002, 89).

The political, economic and religious context of medieval society distinguished itself by a sort of renaissance that led to the growth of society as a whole. But the Middle Ages were also a period that on the institutional and legal level profoundly influenced European culture and determined later cultural development. As has been observed, the medieval political-institutional reality produced the first form of the modern state, in which the dimension of dominant centers bestowed with the prerogative of *Imperium* coexisted with the fragmentation of local centers (fiefdoms, cities, Episcopal jurisdictions, etc.) under the banner of mutual cooperation⁵. This form of the state was subsequently superseded between the eighteenth and nineteenth centuries by the affirmation of nation states, though without the loss of its intrinsic values. Indeed, more than one observer has noted that the current political organization of the European Union substantially recalls the state-form that was realized in the Late Middle Ages:

On the matter of the dispersal of power and authority there are some striking parallels between the emerging Europe and the Europe of the Middle Ages. The Medieval system consisted of a complex patchwork of overlapping authorities. Authority was personal (with the ruler), not residing in institutions; property rights were not absolute but contingent in that they entailed obligations; and there were some universal principles that were supposed to supply legitimacy to all rulers. The rights of government were territorial but they did not entail mutual exclusion [...] In looking at Europe today there are some strong reminders of the criss-crossing authority relations that typified medieval social and political organization (Waever, 1993, 193).

One could also add that the dispersion of power and the multiple definitions of status and prestige (we need only think of the Renaissance courts) undoubtedly favored the variety of artistic expression (painting, sculpture, architecture, music ...), which became a particular European feature throughout this period. Thus, the connections between the political, institutional and legal systems and the various expressions of culture in the diverse regions of Europe are obvious.

5 This form of modern state has been defined as jurisdictional and was provided of three fundamental features: “un territorio sempre più inteso in senso unitario, ma in cui l’unità è preceduta, logicamente e storicamente, dalle parti che lo compongono, nel senso che chi governa al centro è sempre costretto a presupporre l’esistenza di una fitta schiera di soggetti, dalle città alle comunità rurali [...]; un diritto anch’esso sempre più funzionale alla cura dell’intero, ma che non per questo si traduce automaticamente in diritto gerarchicamente sovraordinato rispetto ai diritti delle parti e dei singoli luoghi [...] un governo dunque che non opera per il tramite di un’amministrazione deputata ad esprimere in ogni luogo, al centro come in ogni punto della periferia, la presenza e la forma di un *imperium*, ma per il tramite della giurisdizione, che consente in modo ben più elastico di governare un’unità territoriale complessa, essenzialmente con l’intento di mantenere la pace, di consociare e tenere in equilibrio le forze concretamente esistenti”, cfr. Fioravanti, 2002, 8-9.

According to one of the most acute scholars of the transformations that have occurred in the international context and their relations with territorial organization, the subsequent assertion of nation-states represented a temporary phenomenon, destined to be surpassed in the post-modern perspective. It is from this standpoint that the European Union is an expression of the new political changes that are taking place:

The EU may constitute the first “multiperspectival polity” to emerge since the advent of the Modern Age. That is to say, it is increasingly difficult to visualize the conduct of international politics among community members, and to a considerable measure even domestic politics, as though it took place from a starting point of fifteenth separate, single, fixed viewpoints [...] To put it differently, the identity of each of the fifteen members - and identities are logically prior to preferences - increasingly endogenizes the collectivity they comprise [...] There is no indication, however, that this reimagining will result in a federal state of Europe - which would merely replicate on a large scale the typical modern political form. (Ruggie, 2003, 195).⁶

To see the contiguities between the medieval world and the new European political reality, we need only to turn our attention to the legal dimension that the medieval world passed on as *heritage* to later centuries -- a heritage even more significant if only we consider that it is the legal dimension, in all its complexity, that expresses the economic and political features of the whole of society (Friedman, 1975).

Along with other historians of law, Manlio Bellomo has noted that the correlations between cosmopolitanism and localism found their synthesis in the *ius commune*, which from the twelfth century spread from the Italian cities across Europe. The Roman foundation of this system of law found legitimacy in the idea of empire, but it also included local systems of law and custom (*iura propria*) in its sphere. This system was able to represent both the instances of the Church and those of secular political entities, especially the towns. It was a legal order that came through the political transformations of the modern age almost unscathed, and its influence reached even as far as nineteenth-century political realities (Bellomo, 1995, 55-78). As noted by Peter Stein, between the sixteenth and eighteenth centuries the law of the European states moved in two directions: on the one hand a tendency emerged to emphasize national characteristics, and on the other there was an inclination to emphasize common elements, especially among professors of law, who observed that a modern use of Justinian law (*Usus modernus pandectarum*) had imposed itself (Stein, 1984, 93-103)⁷.

The medieval legal system was able to offer a remarkable synthesis of the complex political reality of the time by merging the two concepts of pluralism and universalism.

6 John Gerald Ruggie underlines the contiguity between the medieval political order and the new political developments taking place at an international level. See also Mitterauer (2010); the author underlines, “The first components of Europe’s special path that I encountered were parliamentarism and democracy [...]. In explaining this aspect of the phenomenon of Europe’s special path, it became apparent that the defining roots of modern political authority were deeply embedded in the Middle Ages” (Mitterauer, 2010, XVI-XVII).

7 A thesis elaborated especially by the Dutch school.

This system created a universalistic and Christian cultural unity, inextricably linked to the idea of Europe as a cultural and spiritual phenomenon. (Cavanna, 1982, 24-30.)

The revival of Roman law and canon law, which became an integral part of the *ius commune* begun at the University of Bologna in the early twelfth century – a revival that based its authority on Justinian's *Digest* and Gratian's *Decretum*, two texts which collected earlier compilations of legal sources. Accompanied by the notes of the commentators and enriched with miniatures (which often had the purpose of helping to identify topics), these texts began to be taught and discussed in all European universities, contributing to the spread and growth of a legal profession that secular and ecclesiastical authorities made large use of to increase their influence in society.

Thus, the law schools and universities acted as intermediaries between the law and a society that required an increasingly more cultured and sophisticated approach to solve its problems⁸. Students began to circulate throughout Europe, constituting a mobile population with its reference point in Italian universities like Bologna and Padua, or in that of Paris, not to mention the influence exercised by the universities of Montpellier, Oxford, Cambridge, Salamanca, Valladolid, Lisbon and Coimbra. These were places frequented by the elite but which also offered the possibility of upward social mobility.

It must not be forgotten that between the 11th and the 12th centuries European society grew visibly both economically and demographically, at the same time renewing its culture and values. In the face of common needs and problems, Europe developed a common juridical cultural system reflected in its legal practice, but also in the production of codices and manuscripts that circulated widely, enlarging the sphere of knowledge that found its ideological reference-points in the past:

Service with individuals, with towns or rulers also offered an increasing number of openings to graduates, masters of Arts and, above all, law graduates. In the fourteenth century, central law courts (such as the parliament of Paris) were in the hands of professional civil lawyers from universities. Even in the provinces, the middle ranks of the royal administration employed some doctors or licentiates. The position was the same in the tribunals and chanceries of Italian towns. And doctors of medicine who did not teach had no difficulty in finding employment in the entourages of princes, great men and prelates (Vergier, 2000, 78-80).

As we see, the abundant production of codices and manuscripts recorded in the centuries of the late Middle Ages was the result of widespread political and economic growth, to which the *ius commune* gave a common ideological and cultural matrix transmitted by jurists and other mediators of law (Van Caenegem, 1987). As Peter Stein recalls, this development made a very specific political mark, whose aim was to propose a consistency

8 “Thus in effect, both the market and the universities were essential to the rise of the legal profession. It was the unique combination of market demand, text-centered culture, a series of inaccessible texts, and the rise of university law schools able to interpret and provide auxiliary texts that together led to the rise of the legal profession in the twelfth and thirteenth centuries”. (Hoefflich, Grabher, 2008, 1-21).

that clearly implied an extremely malleable use of texts, though in an equally extremely fragmented juridical context:

*The demands made on the glossators included a clarification of the elements of rational procedure for implementing the law, of the nature of legislative authority and of relationship between local law and the imperial law. Although there were several sporadic texts in the Corpus iuris on all these subjects, none of them was treated in a coherent and detailed manner. Political realities required the twelfth-century civil lawyers to give them special attention*⁹.

It is in this context that we can understand not only the transformations that took place, but also their influence on the definition of the cultural values that influenced European society over the centuries, and that still do today. The same transformations that determined the spread of the documents (codices, manuscripts and, indirectly, other forms of artistic expression) that made this period a critical one for the characterization of a cultural heritage with specific European traits¹⁰.

The *ius commune*, with the important incorporation of canon law, intervened in a practical and theoretical way in many crucial areas of European life. The matrimonial doctrine formulated between the eleventh and twelfth centuries and accepted by the Church aimed at guaranteeing security to family unions and legitimacy to children. Graziano's thesis, based on the consummation of carnal copulation, was surpassed by the doctrine of Peter Lombard, the bishop of Paris, who considered a marriage legal only if it was definitively based on the exchange of consent between the *nubendi, per verba de praesenti*. This doctrine was quickly accepted by the Church, though Graziano's thesis was not completely rejected¹¹.

It should be noted that, despite the Protestant Reformation and the changes implemented by the Council of Trent, the doctrine which developed between the twelfth and thirteenth century had enormous importance in the European context, impacting significantly on family values and culture (Mitterauer, 2010, XVII–XVIII). Besides the texts and codices housed in libraries, the action undertaken by the Church in matrimonial matters is testified by the enormous quantity of manuscript documentation preserved to this day in the archives of the courts of European cities. Disputes and controversies in matrimonial matters are in fact the most constant and significant action taken by ecclesiastical and secular courts to transmit a sacramental practice as uniform as possible¹². These codices

9 Stein, 2004, 57.

10 As Stein himself observed, the *ius commune* created a sort of “accepted ‘mind-set’” all over Europe influencing European Christian culture. Saint Thomas of Aquinas and Dante Alighieri are two prestigious examples of the interconnections between these disciplines: “Dante gives Justinian a prominent place as sacred figure both in his *Paradiso*, book 6 and 7, and in his political works, where he identifies the Corpus iuris with Reason itself. Many passages from Dante, as from Aquinas, show how phrases from the texts of the Corpus iuris had become part of general educated discourse, even among non-lawyers” (Stein, 2004, 67).

11 On the matrimonial doctrine elaborated in the Middle Ages. (Brundage, 1987, 229–414).

12 Brundage observed that in the period between 1234 and 1348 was crucial: “A period of substantial change in both law and society, change that affected the law of sex and marriage, as well as other aspects of human

and manuscripts offer the clearest possible evidence that in this period a European culture with increasingly homogeneous traits was consolidated. In the centuries that followed these testimonies were to become more and more numerous, thereby affirming a continuity of cultural values that prevailed in every part of Europe, even in the aftermath of the profound divisions caused by the Protestant Reformation in the Sixteenth century. The links between law, marriage norms and judicial practice therefore constitute one of the keystones of Western culture, and especially of European culture.¹³ This represents a genuine cultural heritage whose accomplishment is attested both by the codes, which transmitted an increasingly detailed and uniform legislation, and by a legal practice attested by the documentation held in archives all across Europe.

The affirmation of the *ius commune* deeply influenced the modes of conflict resolution as well as the creation of inquisitorial procedures eminently reflecting the social and political transformations that had been occurring in European society since the Middle Ages. This amounted to a veritable epochal revolution, whose influence is still visible today in the values and ideologies concerning the administration of justice. This phenomenon began to take shape concretely in the second half of the twelfth century¹⁴ with the introduction of Roman-canonical procedure, which soon created a bureaucracy made up of judges, lawyers, clerks, notaries and chancellors, and determined the progressive exclusion of lay-people.

This was a complicated procedure, consisting in various phases conducted both orally and in written form (*ordo iudiciarius*) (Brundage, 2008, 151-163). Trials were conducted as part of a hierarchical pyramid focused on the instance of appeal (and whose architectural structure is well represented by the Gothic cathedral). The role of the judge (*officium iudicis*) clearly showed the separation of the person from the power exercised. This model quickly spread to the secular courts. As has been noted, the adversarial trial (disputed between two opponents) had the function of absorbing the conflict by substituting its simulation in a forensic feud. However, both the Church and secular authorities felt the need for more incisive procedures so as to be able to interfere in the autonomous organization of local conflicts. And so an investigative procedure soon took shape, promoted and controlled by the court (*processum for inquisitionem*). Entrusted to the autonomous initiative of the judge, this procedure was mainly focused on the interrogation of the suspect (Damaška, 1986).

---

relationships [...]. Between 1140 and 1234 the development of canon law had been spectacular. It had grown from a rudimentary and confused jumble of conflicting and often obscure regulations into an all-embracing and intellectually sophisticated legal system", (Brundage, 1987, 485).

- 13 James A. Brundage underlines the importance of these factors: "The attitudes and beliefs of canonists and theologians about marriage, divorce, family structure, women's status, human psychology, gender roles, and a host of other controversial topics are woven into the very fabric of our legal system. In recent decades, legislative bodies and courts have begun to eliminate some vestiges of the medieval Christian world view from secular law. Despite this, substantial parts of our medieval religious heritage remain embedded in Western law because they still reflect a broad consensus about the most desirable ways of shaping institutions and controlling human behavior", (Brundage, 1987, 587).
- 14 Although in some contexts we can already identify earlier on the existence of the start of judicial proceedings, despite the persistence of practices and ordeals of the feud. (Davies, Fouracre, 1986).

The two forms of trial spread throughout Europe in the following centuries, influencing both civil and criminal procedure (though at the beginning this distinction was certainly not very clear-cut) and leading to a profound transformation in the management of conflicts and the implementation of social control, one which has continued to our day, though with significant adjustments and changes. These transformations were accompanied by others concerning the legal professions. As it has been observed:

The legal professions, together with the universities, the papacy, the corporation, and constitutional government, are institutions that must rank among the most influential and most enduring creations of the thousand years that constituted the European Middle Ages. They remain with us still. Without them the world as we know it would be a poorer, less interesting place (Brundage, 2008, 492).

These new forms of social control and conflict resolution are attested by the numerous treatises written by medieval jurists and their successors in the modern age (*Practices*), as well as by the vast documentation of trials and verdicts held in the archives of Europe. This is a record of indisputable historical interest, and one that attests first and foremost another fundamental component of the European cultural heritage marked by the spread of the *ius commune* starting from the twelfth century.

The European society that developed in the eleventh and twelfth centuries was characterized by an expanding economy, the growth of cities and the spread of trade. These were all factors that directly or indirectly contributed to the affirmation of the *ius commune*, at the same time as they resorted to an instrument that lent itself to the regulation of an increasingly more complex society. One example is found in the sumptuary laws, which were designed to regulate personal expenses but also had the goal of marking the boundaries between classes. Though these were laws of an explicitly political stamp, they were not without moral and economic implications (Hughes, 1992, 136-158), (Hunt, 1996). Another example is the laws against usury, which had such great weight in the economic life of medieval and modern Europe (Armstrong, 2007, 42-58).

But the Europe of those centuries was also distinguished by cultural and economic exchanges: it established relationships both with the antagonistic Muslim world (as the example of Spain clearly shows) and with the Balkans in the East. The trade carried on by the Venetians and the Genoese in every part of Europe and the Mediterranean area favored the promotion of cultural exchanges and the first forms of international law -- a law more flexible and less technical than that adopted in European cities, but no less an expression of the great transformations taking place in Europe at the time (Spufford, 2000, 155-208). The density of this network of commercial, economic and political relations is attested by the rich documentation housed in the archives of maritime cities such as Venice and Genoa (Beihammer et al., 2008).

Although the connections of art and literature to the rise of the new European legal culture would seem to be less obvious than their relations to the symbolic level, it is clear, as we have said above when comparing the judicial hierarchy to the Gothic cathedrals, that the impressive and meaningful artistic production that grew up, especially in the cultured and refined environment of the city and the courts, shared the same values that

produced the new legal culture and the underlying philosophical thought that inspired it. It should also be remembered that it was precisely political and institutional particularisms that encouraged artistic and literary expression (we need only think of the great Tuscan production). This can be clearly seen, for example, in architecture, sculpture and painting, where cosmopolitan elements have constantly interacted with specific regional or communal features in European history.

The sixteenth-century revival of classical architecture (Palladium) had its origins in the same classical context that produced the *ius commune* (Beltramini, 2009), while it also deeply influenced later stylistic research, interacting significantly with the landscape and the economy. One example of this among many are the Venetian villas where family, political system and economic structure interacted effectively, determining the originality of a landscape that nevertheless took its inspiration from the past.

As previously noted, the innumerable codices and manuscripts dispersed among the archives and libraries of Europe bear witness to the long cultural journey of European civilization. As the curators of a volume dedicated to a first attempt to classify the legal manuscripts housed in European archives and libraries observed, the rediscovery of the medieval legal renaissance took place between the nineteenth and twentieth centuries in a historiographical phase when history and paleography closely interacted (Radding, Ciaralli, 2007). The long journey of this heritage, scattered in many rivulets, has left behind a vast quantity of documents that reveal the complexity of a culture which, despite adjustments and redefinitions, allowed its original matrix to emerge¹⁵.

However, the attention of scholars turned to a broader cultural field, comprehended in what has been called the European Renaissance, so as to highlight the social significance of the spread of codices and manuscripts. Prestige, power and authority were considered significant elements of a culture and society that not only left innumerable testimonies but also interacted with later historical events (Riddy, 2000). During the mediaeval and early modern ages these three elements can be identified in the production of codices and manuscripts by the institutions which held marked public and jurisdictional importance. But they are also an expression of the family units that saw the keeping of personal and family archives as a source of status and prestige (Povolo, Gazzolla, 2012).

In the end, an entire series of considerations regarding the birth and development of a specific European culture from the Middle Ages on, one characterized by a mixture of cosmopolitanism and pluralism, when taken together enable us to identify an authentic ‘cultural heritage’ still at work today in the social and political fabric of the vast territory whose common reference point is the European Union.

A culture that fits perfectly into a definition in which material and immaterial values overlap, interact and are detectable in many expressions of contemporary European culture. The identification and protection of these values is all the more desirable as an expression of humanism and the Renaissance, which we greatly need today.

15 The 16th *Pratiche* are emblematic of this; on the subject see in particular the studies of Sbriccoli (2009). But these *Pratiche* also reflected a regional law which had initially originated in the Middle Ages. (Birocchi, Mattone, 2006). An example of a *Practice* published and republished to the attention of scholars (Chiodi, Povolo, 2004, 19-170).

ZGODOVINSKA DIMENZIJA EVROPSKE KULTURNE DEDIŠČINE

Claudio POVOLO

Univerza Ca' Foscari v Benetkah, Oddelek za humanistiko, Dorsoduro 3484/D, 30123 Venezia, Italija

e-mail: clpovolo@gmail.com

POVZETEK

Pojem evropske kulturne dediščine je povezan s samo idejo Evrope, z vrednotami, ki so jo zgodovinsko opredeljevale, z dogodki, ki so se razlikovali po posameznih deželah, ki jo geografsko sestavljajo, zaznamovanih tudi z različnimi razvojnimi fazami, ki so obeležile vznik in okrepitev ideje Evropske unije. Močan preplet pluralizma in enotnosti je dejstvo, značilno za evropsko zgodovino že vse od srednjega veka. Politični, gospodarski in verski kontekst srednjeveške družbe se je oblikoval kot pravi preporod, zaznamovan s pluralizmom in močno vzajemno povezanostjo in sodelovanjem med tedanjimi središči, ki so predstavljali različne okoljske realnosti. Kasnejšo uveljavitev nacionalnih držav lahko v tem kontekstu namreč razumemo kot začasen pojav, ki bo presežen z oblikovanjem Evropske unije kot izrazom udejanjanja novih političnih in kulturnih sprememb.

Srednjeveški pravni sistem je namreč v zapleteni politični realnosti tistega obdobja uspel ponuditi izjemno sintezo koncepta pluralizma in univerzalizma, ki je tudi v ospredju ideje sodobne združene Evrope. To je bil sistem, ki je ustvaril univerzalistično krščansko kulturno enotnost in ki se je neločljivo navezal na idejo o Evropi kot kulturnem in duhovnem fenomenu. Na potrebe tedanje družbe, ki je zahtevala ustrežnejši odziv na družbene spremembe, so se odzvale predvsem pravne šole in univerze, saj so sprožile intenzivno produkcijo kodeksov in rokopisov, ki so odločilno pripomogli h kulturnim izmenjavam, višanju izobrazbene ravni prebivalstva in širjenju splošne občutljivosti do javnih zadev. Take primere lahko uzremo npr. v razširjanju enotnih pravosodnih postopkov kot tudi v uveljavitvi doktrine družinskega prava, ki je imelo v Evropi velik kulturni vpliv v naslednjih stoletjih, kažejo pa se celo na različnih področjih umetnosti, arhitekture in književnosti. Vse te vidike je moč še danes prepoznati v tem, kar opredeljujemo kot pristno evropsko kulturno dediščino.

Ključne besede: kodeksi, rokopisi, evropska dediščina, obče pravo, pluralizem, kozmopolitizem

BIBLIOGRAPHY

- Armstrong, L. (2007):** *Law, Ethics and Economy. Gerard of Siena and Giovanni d'Andrea on Usury.* In: Armstrong, L., Elbl, I. & M. Elbl (eds.): *Money, markets and trade in late medieval Europe.* Leiden, Brill. 42–58.
- Beihammer, A. D., Parani, M. G. & C. D. Schabel (eds.) (2008):** *Diplomatics in the Eastern Mediterranean 1000-15000. Aspects of cross-cultural communication.* Leiden, Brill.

- Bellomo, M. (1995):** *The common legal past of Europe, 1000-1800*. Washington, D.C., The Catholic University of America Press.
- Beltrami, G. (ed.) (2009):** *Andrea Palladio and the Architecture of Battle. With the Unpublished edition of Polybius' Histories*. Venice, Marsilio.
- Birocchi, I. & A. Mattone (eds.) (2006):** *Il diritto patrio tra diritto comune e codificazione (secoli XVI-XIX)*. Rome, Viella.
- Blake, J. (2009):** *Unesco's 2003 Convention on Intangible Heritage. The Implications of Community Involvement in 'Safeguarding'*. In: Smith, L. & N. Akagawa (eds.): *Intangible heritage*. London-New York, Routledge, 45-73.
- Brundage, J. A. (1987):** *Law, Sex, and Christian Society in Medieval Europe*. Chicago-London. University of Chicago Press.
- Brundage, J. A. (2008):** *The Medieval Origins of the Legal Profession. Canonists, civilians and courts*. Chicago-London, University of Chicago Press.
- Cavanna, A. (1982):** *Storia del diritto moderno in Europa. Le fonti e il pensiero giuridico*. Milano, Guiffré editore.
- Chiodi, G. & C. Povoło: (eds.) (2004):** *L'amministrazione della giustizia penale nella Repubblica di Venezia: da Lorenzo Priori ai pratici settecenteschi*. Verona, Cierre.
- Damaška, M. R. (1986):** *The Faces of Justice and State Authority*. New Haven, Yale University Press.
- Davies, W., & P. Fouracre (eds.) (1986):** *The Settlements of Disputes in Early Medieval Europe*. New York, Cambridge University Press.
- During, R. (2011):** *European Heritage Discourses. A Matter of Identity Construction?* In: During, R. (ed.): *Cultural heritage and identity politics*. Hoboken, Silk Road Research Foundation. 17-30.
- Fioravanti, M. (2002):** *Lo Stato Moderno in Europa. Istituzioni e Diritto*. Bari, Laterza.
- Friedman, L. M. (1975):** *The Legal System. A social science perspective*. New York, Russel Sage Foundation.
- Hoeflich, M. H. & J. M. Grabher (2008):** *The Establishment of Normative Legal Texts. The Beginning of the Ius Commune*. In: Hartmann, W. & K. Pennington (eds.): *The History of Medieval Canon Law in the Classical Period, 1140-1234. From Gratian to the Decretals of Pope Gregory IX*. Washington D. C., CUA Press. 1–21.
- Hughes, D.O. (1992):** *Regulating Women's Fashions*. In: C. Klapish-Zuber (ed.): *A History of Women in the West. Silence of the Middle Ages. vol. 2*. Cambridge, Mass.-London. 136–158.
- Hunt, A. (1996):** *Governance of the Consuming Passions. A History of Sumptuary Law*. New York, Macmillan Press.
- Jordan, W. C. (2002):** *"Europe" in the Middle Ages*. In: Pagden, A. (ed.): *The idea of Europe from Antiquity to the European Union*. Cambridge, Cambridge University Press. 73–90.
- Mitterauer, M. (2010):** *Why Europe? The Medieval Origins of Its Special Path*. Chicago-London, The University of Chicago Press.
- Pagden, A. (2002):** Introduction. In: Pagden, A. (ed.): *The Idea of Europe from Antiquity to the European Union*. Cambridge, Cambridge University Press, 1-32.

- Padgen, A. (ed.) (2002):** *The Idea of Europe from Antiquity to the European Union*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Povolo, C. & M. Gazzolla (eds.) (2012):** *Immagini di distinzione. Gli archivi della famiglia Trissino*. Vicenza, Biblioteca Civica Bertoliana.
- Radding, C. M. & A. Ciaralli (eds.) (2007):** *The Corpus iuris civilis in the Middle Ages. Manuscripts and Transmission From the Sixth Century to the Jurist Revival*. Leiden, Brill.
- Rădvan, L. (2010):** *At Europe's Border. Medieval Towns in the Romanian Principalities*. Leiden, Brill.
- Riddy, F. (ed.) (2000):** *Prestige, authority and power in late medieval manuscripts and texts*. Woodbridge-Rochester, York Medieval Press.
- Ruggie, J. G. (2003):** *Constructing the World Polity: Essays on International Institutionalization*. London-New York, Routledge.
- Rusalić, D. (2009):** *Making the Intangible Tangible: The New Interface of Cultural Heritage*. Beograd, Etnografski institut SANU.
- Sbriccoli, M. (2009):** *Storia del diritto penale e della giustizia. Scritti editi e inediti (1972-2007)*. Milan, Giuffrè Editore.
- Smith, L. & N. Akagawa (eds.) (2009):** *Intangible heritage*. London-New York, Routledge.
- Spufford, P. (2000):** *Trade in Fourteenth Century Europe*. In: Jones, M. (ed.): *The New Cambridge Medieval History*, VI, c. 1300-1415. Cambridge, Cambridge University Press. 115–208 .
- Stein, P. (1984):** *Legal institutions. The Development of Dispute Settlements*, London, Butterworth.
- Stein, P. (2004):** *Roman Law in European history*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Storey, J. (2003):** *Inventing Popular Culture: From folklore to globalization*. Oxford, Blackwell Publishing Ltd.
- Van Assche, K. (2011):** *Preface: Heritage renaissance*. In: During, R. (ed.): *Cultural heritage and identity politics*. Hoboken, Silk Road Research Foundation, 7–9 .(7-12?)
- Van Caenegem, R. C. (1987):** *Judges, Legislators and Professors: Chapters in European Legal History*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Vergier, J. (2000):** *The Universities*. In: Jones, M. (ed.): *The New Cambridge Medieval History*, VI, c. 1300-1415. Cambridge. Cambridge University Press. 78–80.
- Waever, O. (1993):** *Europe Since 1945: Crisis to Renewal*. In: Wilson, K., Van der Dussen, J. (eds.): *The History of the Idea of Europe*. London-New York, Routledge, 166-219.
- Wilson, K., Van der Dussen, J. (eds.) (1993):** *The history of the idea of Europe*. London-New York, Routledge.

THE MOTIF OF WARNING BIRDS IN ATTLA'S SIEGE OF AQUILEIA
AND ITS SURVIVAL AND TRANSFORMATION IN THE *ORIGO
CIVITATUM ITALIAE SEU VENETIARUM (CHRONICON ALTINATE ET
CHRONICON GRADENSE)*, *LA CRONACA DI MARCO* AND *CHRONICA
EXTENSA* BY ANDREA DANDOLO

Alenka DIVJAK

Institute of Nova revija for Humanities, Cankarjeva 10 b, 1000 Ljubljana, Slovenia
e-mail: alenka.divjak@guest.arnes.si

ABSTRACT

The purpose of this article is twofold: first, to examine the motif of warning birds, associated with Attila's siege of Aquileia in 452, in its late antiquity context, and second, to trace the transformation of this motif in three medieval Venetian chronicles: Origo civitatum Italiae seu Venetiarum (Chronicon Altinate et Chronicon Gradense), La Cronaca di Marco and Dandolo's Chronica Extensa. The motif of warning birds in the three Venetian chronicles can be viewed from two perspectives. First, on a larger scale, the discussed motif can be seen as a part of a broader historiographical vision underlining the importance of the earliest settlements in the lagoons for the growth of the Republic of Venice. Second, from a narrower perspective, the warning birds provide a fine opportunity to glorify two prominent mainland cities, Altinum and Aquileia, associated with the warning birds in the three Venetian chronicles, as the selected motif offers an opportunity to emphasise an elevated position of the daughter-settlement of Aquileia, Grado, and the daughter settlement of Altinum, Torcello, two earliest lagoon communities.

Key words: the siege of Aquileia, Attila, the Age of Migrations, medieval Venetian historiography, Venetian lagoon communities

IL MOTIVO DEGLI UCCELLI PREMONITORI NELL'ASSEDIO DI AQUILEA
DA PARTE DI ATTLA E LA SOPRAVVIVENZA E TRASFORMAZIONE
DI QUESTO MOTIVO IN TRE TESTI: *ORIGO CIVITATUM ITALIAE SEU
VENETIARUM (CHRONICON ALTINATE ET CHRONICON GRADENSE)*,
LA CRONACA DI MARCO E *CHRONICA PER EXTENSUM DESCRIPTA*
DE ANDREA DANDOLO

SINTESI

Il presente articolo ha due scopi: in primo luogo, intende discutere del motivo degli uccelli premonitori o di malaugurio che appare in collegamento con Attila e il suo asse-

dio di Aquilea nel 452, e in secondo luogo, cerca di individuare le eventuali modifiche che questo motivo tardoantico possa aver subito nelle seguenti due cronache veneziane medievali: Origo civitatum Italiae seu Venetiarum (Chronicon Altinate et Chronicon Gradense) e La cronaca di Marco, nonché nel testo magistrale di Dandolo, intitolato Chronica per extensum descripta. Il motivo degli uccelli premonitori nelle tre cronache veneziane medievali dovrebbe essere considerato da due punti di vista. Da un punto di vista più ampio lo si può trattare come parte di una visione storiografica a più generale che sottolinea l'importanza del primo insediamento nelle lagune per l'ascesa della Repubblica di Venezia. In una prospettiva più ristretta, invece, gli uccelli premonitori offrono una bella opportunità per esaltare due città nobili della terraferma, Aquilea e Altino, e le rispettive comunità filiali nelle lagune: Grado e Torcello.

Parole chiave: l'assedio di Aquilea, Attila, invasioni barbariche o l'era delle migrazioni di popoli, storiografia veneziana medievale, comunità nelle lagune veneziane

INTRODUCTION: THE STORKS OF AQUILEIA

Animals play a significant role in myths and legends, being often depicted as guides leading exceptional individuals to discover treasures, healing waters, gold and silver mines, salt deposits and hot spas,¹ the most favoured protagonists being even allowed to find the way to the Other World (Haiding, 225-226). Furthermore, animals figure in numerous foundation stories, where temples, churches, monasteries, even towns and cities owe their foundation to the appearance of an animal, for example a bird, a stag, a rabbit etc. at a particular site. These animals, either functioning as guides to the places notable for their miraculous and healing properties or playing a vital role in foundation stories, were highly valued in both antiquity and the Middle Ages, being referred to as the 'weisende Tiere', guiding animals. However, apart from these 'weisende Tiere', endowed with highly developed geomantic abilities, chronicles and other written sources from antiquity and the Middle Ages often refer to another type of marvellous animals, the so-called 'warning animals', which were believed to be able to foretell disasters, such as floods, earthquakes and the fall of cities (Krappe, 8-12; Altheim, 224).

The most famous warning animals in western tradition are undoubtedly the storks of Aquileia associated with Attila's siege and destruction of the city in 452, the event which is to be viewed within a broader context of his invasion on Italy in the same year. Roman Aquileia was a magnificent city, in the late fourth century enjoying the reputation of being the ninth among the most prominent cities in the Roman empire: Rome, Carthage, Alexan-

1 Aachen, for example, owes its foundation and fame to Charlemagne's discovery of hot springs during the hunt, being lead to the site by a chased stag (Haiding, 219-220).

dria, Constantinople, Antioch, Treves, Milan and Capua.² Even though the city was past its prime in the early fifth century, it was before its fall into Attila's hands still a wealthy metropolis excelling in architectural beauties, set into the environment pregnant with legend (Šašel Kos, 11-12), the site of notable historical events, an influential as well as controversial religious centre (Bratož, 1981; Cuscito, 1994), the place associated with numerous early saints and an ecclesiastical see supposedly established by St Mark the Evangelist (De Biasi, 91-97). Late antiquity historiography, understandably, took notice of this event, especially as it was the notorious Attila, *flagellum Dei* (Bertini, 237-238), the most intimidating, the most complex and the most mysterious historical figure in the Age of Migrations, who had engineered the city's downfall. His invasion on Italy in 452 still presents a puzzle to the historians as to his motives for this large-scale military operation undertaken only one year after his disastrous defeat at the battle of Catalaunian Plains in Gaul. The explanations provided by the scholarship are numerous but inconclusive: Attila's thirst for revenge, the need to restore the morale of his army (Wolfram, 20), the wish to annihilate the Roman chief commander Aetius, responsible for Attila's defeat at the Catalaunian Plains, the need to obtain new sources of booty with which to keep Attila's greedy Huns and Germanic allies contented, and finally, Attila's desire to marry Honoria, the sister of the western emperor Valentinian III, the argument which has been for a long time dismissed as fiction but which is slowly gaining grounds among scholars (Zecchini, 104-105).

According to the late antiquity sources referring to the fall of Aquileia in 452, the strongly garrisoned city turned out to be a hard nut to crack, its stubborn defence driving Attila's military forces to the verge of rebellion. The frustrated Attila, on his march around the city walls, hoping to discover a weak spot in the city defences, suddenly noticed that the storks nesting on the roofs of the city buildings were carrying their offspring away from Aquileia and he immediately interpreted this 'aviary' evacuation as an omen of the city's eventual fall. After launching another attack, Aquileia was taken and its destruction so complete that the city never regained its previous influential position,³ being soon eclipsed as an ecclesiastical see by the neighbouring sea town of Grado and in the centuries to come being also replaced as a commercial centre by the newly founded communities in the nearby lagoons, the ancestors of the future Republic of Venice. The account of warning storks is believed to have been recorded for the first time by the Byzantine ambassador Priscus, Attila's contemporary, being sent on a diplomatic mission to the king of Huns in 449.⁴ His original record is lost, but his story of the warning storks is preserved

2 Ausonius, *Ordo Urbium Nobilium*. This text is derived from an unknown edition: http://www.forumromanum.org/literature/ordo_urbium.html.

3 Scholarly views on this point differ materially, from Jordanes's statement that the city was so completely destroyed that it was difficult to recognise its original site to the references to the city's recovery soon after the siege and its continuing building activity (Marano, 573, 574, 579-580; Cuscito, 219-220; Wessel, 135-135; Maenchen-Helfen, 136-137).

4 If Priscus's account of the storks evacuating the city contains a kernel of truth, it allows us to speculate on the date of the Aquileia's fall, which could be at the end of August or at the beginning of September, as, according to Pliny the Elder, storks leave Italy after Vulcanalia, 23 August (Maenchen-Helfen, 133). Chronicles, however, mention another date for the city's fall, 18 July, based on the *Ravenna Annals*: His consulibus Aquileia fracta est XV kal. Aug. (Duval, 192; Cuscito, 218).

and related by numerous other writers: the Gothic historian Jordanes one century after the event,⁵ the Byzantine historian Procopius in the same century,⁶ Paulus Diaconus in the late eighth century,⁷ his contemporary Paulinus II, Patriarch of Aquileia, in his poem *De destructione Aquilegiae numquam restituendae*,⁸ Landolphus Sagax in the eleventh century,⁹ Gotfriedus Viterbiensis in the twelfth century,¹⁰ Sicard of Cremona one century

- 5 Jordanes, *De origine actibusque Getarum*, Ch. 42, 220-221; <http://www.thelatinlibrary.com/iordanes1.htm#XLII>: Attila deambulans circa muros, dum, utrum solveret castra an adhuc remoraretur, deliberat, animadvertit candidas aves, id est ciconias, qui in fastigia domorum nidificant, de civitate foetos suos trahere atque contra morem per rura forinsecus conportare. Et ut erat sagacissimus inquisitor, presensit et ad suos: «Respicite», inquit, «aves futurarum rerum providas perituram relinquere civitatem casurasque arces periculo imminente deserere. Non hoc vacuum, non hoc credatur incertum; rebus presciis consuetudinem mutat ventura formido». Quid plura? Animos suorum rursus ad oppugnandum Aquileam inflamat. Qui machinis constructis omniaque genera tormentorum adhibita, nec mora et invadunt civitatem, spoliant, dividunt, vastantque crudeliter, ita ut vix eius vestigia ut appareat relinquunt.
- 6 Procopius, *History of the Wars, the Vandalic War*, Book 4, 33-38, tr. H. B. Dewing; <http://www.gutenberg.org/files/16765/16765-h/16765-h.htm>.
- 7 Pauli *Historia Romana*, in *usum scholarum ex Monumentis Germaniae historicis recusa*, XIV, 9, pp. 113-114, ed. H. Droysen (Berolini: apud Weidmannos), 1879: .... Cum die quadam civitatem circuit, ut ex qua parte eam facilis posset expugnare, inquireret, cernit repente aves in aedificiorum fastigiis nidificare solitas, quae ciconiae vocantur, uno impetus ex urbe migrare fetusque suos sublato rostris per rura forinsecus depotare. «Aspicite» inquit ad suos «aves futurorum praescias perituram relinquere civitatem». Statimque adhibitis machinis tormentisque hortatur suos, acriter expugnat urbem ac sine mora capit. Diripiuntur opes, captivantur uel trucidantur ciues, residuum direptioni igni soppósito flamma consumit. Fuerat si quidem in ea ciuitate feminarum nobilissima, Digna nomine, forma quidem eximia sed candore pudicitiae amplius decorata. Haec dum habitaculum super ipsa urbis moenia haberet turremque excelsam suae domui imminens, subtern quam Natissa fluuius uitreis labebatur fluentis, ne sordissimis hostibus ludibrium fieret animaeque pulchritudinem uel ui inlata libidine uitaret, mox ingressum hostium captamque urbem praesensit, e summa se eadem turre obuoluto capite in gurgitem praecipitem dedit metumque amittende pudicitiae memorabili exitu terminauit.
- 8 Gestare vidit aves fetus proprios / turribus altis per rura forinsecus, / prescivit sagax hinc tuum interitum / mox adfuturum.
- 9 Landolphus sagax. *Historia miscella*, ed. Franz Eyssenhardt, Libri XV, Berlin, 1869, p. 335: Ac primum Aquileam ciuitatem in ipso Italiae sitam principio expugnare adgressus est, quam continuo triennio obsidens cum aduersus eam, strenue ciuibus repugnantibus, nihil praeualerta quam murmur sui exercitus non ualentis famis tolerare peniuriam audiret, cum die quadam inquireret, cernit repente aues in aedificiorum fastigiis nidificare solitas, quae ciconiae uocantur, uno impetu ex urbe migrare fetusque solos sublato rostris per rura forinsecus deportare. 'aspicite', inquit ad suos 'aues futurorum praescias perituram relinquere civitatem.' Statimque adhibitis machinis tormentisque hortatur suos, acriter expugnat urbem ac sine mora capit. Diripiuntur opes, captivantur uel trucidantur ciues, residuum direptioni igni soppósito flamma consumit. Fuerat si quidem in ea ciuitate feminarum nobilissima, Digna nomine, forma quidem eximia sed candore pudicitiae amplius decorata. Haec dum habitaculum super ipsa urbis moenia haberet turremque excelsam suae domui imminens, subtern quam Natissa fluuius uitreis labebatur fluentis, ne sordissimis hostibus ludibrium fieret animaeque pulchritudinem uel ui inlata libidine uitaret, mox ingressum hostium captamque urbem praesensit, e summa se eadem turre obuoluto capite in gurgitem praecipitem dedit metumque amittende pudicitiae memorabili exitu terminauit.
- 10 *Pantheon sive Memoria Saeculorum, Patrologia Latina*, 198, ed. J. P. Migne (Paris, 1855), vols. 899-990: Attila, recedentibus Wisigothis, securus iam factus, versus Romam iter convertit, et in via obsidione cingit urbem Aquilegiam, metropolim Venetiarum. Quam longo tempore obsessam, cum vincere eam se posse non crederet atque de recessione iam cogitaret, quadam die circa muros urbis deambulans, videt ciconias pullos suos parvulos ex nidis extra civitatem portantes. Ubi advocans milites ait: «Iste aves futuram civitatis cladem perpendunt, propter quod etiam filiolos exportaverunt». Hec aiens, milites ad eversionem loci fortius

later¹¹ and many other historians, medieval and modern.

As mentioned above, the presence of prophetic birds foretelling the fall of Aquileia and Attila's insightful interpretation of animal behaviour further sharpened the late antiquity perception of Attila as a demon creature, being greatly encouraged to adopt this line of thinking by his physical appearance revealing the Mongolian ethnicity. In fact, the inhabitants of both the Eastern and Western empire were equally horrified by the diet, nomadic life, religion and Mongolian facial features of the Huns, something the majority of the citizens of both empires witnessed for the first time and disliked immediately and intensively. In the light of pillage, atrocities and devastations wreaked by this mysterious and, by Greco-Roman standards, physically repulsive race (Sinor, 3-4), it is easy to understand why the prophetic birds and Attila's ingenious interpretation of their behaviour were taken at face value by late antiquity and medieval writers.¹² The second reason why the image of storks evacuating their young on the eve of the tragedy of Aquileia in 452 was not questioned later by medieval scholarship may have been the storks' position in medieval bestiaries depicting them as exemplary parents.¹³ The image of conscientious storks of Aquileia carrying their offspring to safety away from the doomed city therefore enjoyed wide credibility and have remained closely associated with Aquileia ever since.

---

animavit. Unde instructis machinis variisque tormentis, urbem repente devicit, et usque adeo desolavit, ut prioris formae aedificii vestigia non valent inveniri. Asserunt multi quod urbem vacuum invenerit, quia cives permixti sunt, quod est eis contiguum, reliquias sanctorum in Venetias, cum omni suppellectile, navigio detulerunt. Ibi quae deinceps perpetuo habitantes, Veneti quasi advenae sunt nominati.

- 11 Sicardus Cremonensis: *Chronica universalis*, ed. O. Holder-Egger, Monumenta Germaniae Historica, SS, 31, Hannover, 1903, p. 134: Quo reverso, Attila redintegratis viribus et maiori collecto exercitu Italiam furibundus per Panonias introivit, Aquileiam aggressus est, quam obsedit triennio; demum, cum cyconie uno impetu ex urbe volarent et pullos suos rostris forinsecus exportarent, hoc augurio fultus Attila urbem expugnavit et cepit. Quaedam femina Digna nomine forma, timens ab hostibus opprimi, metu amittende pudicitiae se in fluvium precipitavit. Concordiam, Putavium solo equavit; per Venetiarum urbes, scilicet Vincentiam, Veronam, Brixiam, Pergamum et reliquas, Hunni bachantur, Mediolanum, Ticinumque arripiunt, Emilie civitates expoliant, et ubi Mincius in Padum influit castramentati sunt.
- 12 Some modern historians, however, tend to regard the storks of Aquileia as an element of fiction, arguing that the motif of warning birds derives from Central Asia, being common property of numerous Mongolian and other central Asian tribes (Maenchen-Helfen, 134). According to some other modern historians, Attila was supposed to be skilled in shamanistic lore, being a highly superstitious individual, regularly consulting augurs and living in the world of magic and shamanism, which deeply puzzled the Romans and Greeks. As a result, the Roman and Greek ambassadors found his behaviour, heavily influenced by these native religious practices, so difficult to understand that the imperial negotiations with Attila were seriously impeded as a result (Merkelbach, 239).
- 13 Hope B. Werness, *The Continuum Encyclopaedia of Animal Symbolism in Art*, p. 393, New York, 2006; Isidore of Seville, *Etymologiae*, XII.VIII, 16-17; *The medieval book of birds: Hugh of Fouilloys' De avibus*, Medieval & Renaissance texts & studies, vol. 80, ed. and tr. with commentaries by Willene B. Clark, New York, Binghamton, 1992, p. 213; http://www.archive.org/stream/medievalbookofbirds00hugh_uoft_djvu.txt.

THE MOTIF OF WARNING BIRDS IN MEDIEVAL VENETIAN
HISTORIOGRAPHY: *ORIGO CIVITATUM ITALIAE SEU VENETIARUM*
(*CHRONICON ALTINATE ET CHRONICON GRADENSE*), *LA CRONACA DI MARCO*
AND DANDOLO'S *CHRONICA EXTENSA*.

This paper focuses on the motif of warning birds, its transformation and function in three medieval Venetian texts: *Origo civitatum Italiae seu Venetiarum* (*Chronicon Altinate et Chronicon Gradense*), *La Cronaca di Marco* and Dandolo's *Chronica Extensa*. All of them set the motif of warning birds into a broader context of barbarian invasions on Italy in the Age of Migrations, which induced a considerable portion of the indigenous population to permanently settle in the Venetian lagoons. Their departure from the mainland and their habitation in the marine area were recorded with a varying degree of attention by the earliest Venetian historiography whose first surviving records date from the eleventh and twelfth centuries, even though their beginnings might go back to the tenth century (Manitius, 246, Saint Guilan, 266), being produced in episcopal or monastic centres. John the Deacon (†1009) is believed to have laid the foundations of medieval Venetian historiography in his *Chronicon Venetum*, beginning with the settlement of the Langobards in Italy in the late sixth century and ending with the year 1008. The *Chronica de singulis patriarchis Nove Aquileie* (ed. Waitz, MGH SS 8, 45–47) from the tenth century blames Attila the Hun for the destruction of Aquileia, but it is the Langobard occupation of Aquileia which, according to the *Chronica*, eventually leads to the city's loss of ecclesiastical control over the Venetian lagoons, its ecclesiastical leadership being lost to Grado (Manitius, 251), while the *Chronicon Gradense* (MGH SS 7, 39–45) is preoccupied with the rise of two early Venetian lagoon communities, Torcello and Grado.

The *Chronicon Altinate*, from the twelfth century, severely criticised by the scholars because of its ungrammatical Latin (Manitius, 249; Simonsfeld, 80) and described as 'amphigoric or maybe farcial' (Saint Guilan, 266), was later heavily exploited by the thirteenth-century writers Martino da Canal and Marco as well as the best medieval Venetian historian Andrea Dandolo (1306–1354). The chronicle is one of the earliest Venetian historiographical records trying to provide the Venetian lagoon communities with an ancient, mythic origin and venerable primeval past, which in reality they did not possess.¹⁴ In order to mend the situation, the chronicle claims that the mother cities of the lagoon communities, such as Aquileia, Altinum, Padua, owe their foundation to the Trojan hero Antenor, Aeneas's friend (Fortini Brown, 4), thus boldly implying that the rise of mainland Venetian cities preceeds the foundation of Rome, erected only several generations after Aeneas's death, which, in turn, endows the mainland Venetian cities and their daughter settlements in the lagoons with an aura of exceptional prestige.

This survey of the earliest medieval Venetian historiography also reveals that the *Chronicon Altinate* no longer satisfies itself with John the Deacon's rather dry 'model of lagoon immigration as a consequence of the Langobard invasions' (Fortini Brown, 3;

14 For further information on the foundation legends and myths of those medieval European towns and cities without prestigious Roman or other ancient roots, see Rosser, pp. 6–7.

Simonsfeld, 77-78)¹⁵, attributing instead the exodus of the indigenous population to the attacks of some unspecified pagans from the east. In other words, apart from its intention to invest the mainland Venetian cities with the Trojan origins, considered as being highly prestigious in the whole of Western Europe (Ripping, Flemming, 54), placing thus the Venetian mainland cities on the same footing with Rome in terms of prestige, the *Chronicon Altinate* is equally preoccupied with underlining their religious devotion by presenting the mainland fugitives as religious refugees, this being noticeable also in the chronicle's account of the warning birds foretelling the fall of the coastal city of Altinum.

ORIGO CIVITATUM ITALIAE SEU VENETIARUM
(*Chronicon Altinate et Chronicon Gradense*)

It is, as mentioned before, the city of Altinum which witnesses the exodus of birds removing their young from the city on the eve of the pagan invasion. In the earliest series of hystoriographical accounts, referred to above, the motif of warning birds occurs only in this chronicle, its substantially modified account – in relation to the traditional late antiquity story – being as follows:

Post istius episcopi expletum tempus venit ab australi plaga sevissimi paganorum, qui destruxerunt cunctas civitates, que supra nominate sunt, istam autem Altinensem civitatem. gens multitudo diversorum, que intus erant habitantes, quod per illius significationem Deus enim demonstratus est, cuncte aves et volucres, que per muros et turris civitatum totis per circuitum habitantium erant, longe a civitate expernebantur, in becis ipsis deportentur parvis illorum filliis. Tam iste civitatis quam Aquilegie civitas tota hominum gens videntes erant. Toti autem populi civitatum, cum hoc videretur signum, foris erant exituri; per partes illas egerunt captivos. de eadem Altinensium civitate duas partes populi exierunt: peregerunt ex captivitate, alii Ravenna, alii Ystria, alii Romania Pentapolim: alii ergo triduanum fecerunt ieiunium, quod Deus illis aut per navigium aut in locis habitantium ostenderet eis, qualiter vivere possit. iuxta promissum Dei, quod eis indignis factum erat, vocem audivit quasi tonitruum eis dicentem: 'in turrem ascendite, ab astra autem videte'. Ascendit et in astra vidit proximus vicinis insulis habitationum loca, ut figuris illius et omnibus, quid esset, demonstrati sunt. alii quod eiecerat, similiter viderunt, quasi corporaliter figurabant, quod per navibus et in lignis caveis; itemque loca, cunctis videntibus illis, vicina habitatio Deus eorum demonstratus est. (Origo (Chronicon Altinate), ed. Cessi, 52-53).

In the chronicle, the inhabitants of Altinum are warned in advance of the city's impending doom by the unspecified birds. Unlike the late antiquity writers who consistently mention the storks as ominous birds in the siege of Aquileia, in this account it is any birds as well as vultures who warn the Altinese, thus intensifying the feeling of urgency. The

15 For a view that it was the Langobards and not the Huns who made numerous mainland inhabitants settle in the lagoons, see also De Biasi, pp. 89-90.

birds in this misty, almost pseudo-historical *milieu* retain and even upgrade their warning function by being seen as divine messengers, and their behaviour is, as a result, much more benign than that of the warning storks of Aquileia. The birds warn the Altinese of the impending danger so far in advance that the citizens together with their bishop are able to take counsel and evacuate the city. In other words, the birds, the messengers of God, confer on the inhabitants of Altinum a special status, marking them as a community particularly favoured by God, which, in turn, endows their new foundation Torcello with an aura of exceptional spiritual prestige.

The invasion which induced the Altinese to migrate is in the chronicle attributed to some unidentified pagans from the East, which makes the account rather vague from a historical perspective. It is the additional extratextual historical evidence, however, which helps to clarify the identity of the historical conquerors of Altinum who induced numerous Altinese to abandon their city for good: the Langobards, who during the reign of their King Rothari (636–652) occupied Altinum in 639.¹⁶ An active role of the city's bishop in deciphering a divine message, singling out the lagoons as the Altinese's sanctuary, alludes to another significant historical fact that it was the bishops and other religious leaders who had a hand in persuading the indigenous population to abandon their ancient cities (Hodgson, 24; Kehr, 1927) in order to avoid the co-existence with the Arian Christians Langobards. The chronicle's refusal to recognise the share the Langobards had in fostering the exodus of the indigenous population from the mainland marks, as mentioned before, a considerable deviation from the earliest Venetian historiography which, with John the Deacon at its head, identified Langobards as the main cause of migrations.

The chronicle - in line with its idealising tendencies - also refuses to reveal more mundane reasons which, apart from the barbarian invasions and religious tensions, also fostered permanent habitations in the lagoons. The Venetian mainland was in the sixth and early seventh centuries badly affected by the cold and rainy weather, floods and inundations which made numerous cities and surrounding areas unfit for habitation. The economic decline, the roads and infrastructure falling into disrepair also contributed to the determination of many to sever their ties with the mainland and move to the lagoons controlled by the Byzantines and regarded as a part of Byzantine Exarchate of Ravenna (Heher, 66–67; Reynolds, 4–5, De Biasi, 81).

In the light of this extratextual information, it is easier to understand the historical reasons inducing the Altinese to abandon Altinum *en masse* in favour of the new marine settlement at Torcello. Like many other mainland urban communities, the city experienced deteriorating climate conditions, floods, economic decline and the decay of the infrastructure (Heher, 71). Torcello, in common with other early communities, also sought connections with Constantinople whose military presence in the lagoons coincided with

16 The process of intensive and permanent settling of the lagoons during the Langobard invasion: from Aquileia (568/69) to Grado, from Concordia (616) to Caorle, from Oderzo (639 and 667/69) to Herakleia, from Altinum (639) to Torcello, from Treviso to Rialto and Malamocco, from Padua (603) to Chioggia and also Malamocco (Heher, 63–64). Dandolo in his *Chronica extensa* also refers to Rothari as the king during whose reign Altinum had been taken by the Langobards, p. 95.

the flight of the Altinese in 639 to Torcello. This community soon rose to such prominence that in 639 Torcello may have served as a temporary residence of a Byzantine high official in charge of Venetia before the permanent removal of his residence from the mainland city of Oderzo, which fell to the Langobards in 639/640, to the lagoon community of Herakleia (Heher, 93-95).

In the *Chronicon Altinate*, however, Torcello's dependence on the Byzantines is passed over in silence, due to the chronicle's preference for a more fictitious account of the native leadership exercised at Torcello from its earliest beginnings. According to the chronicle, the leaders of the fugitives were Arrius and his son Arator, also designated by the chronicle as *tribuni* and *duces*, who encouraged the settlement of the island of Torcello as well as the following lagoon islands: Burano, Mazzorolo, Murano, Ammiana and Constatiaca, all the islands being named after the six gates of Altinum. The permanent inhabitation of the islands was further encouraged by the hermit priest Germanus who advised the exiles initially living in boats or wooden huts to build houses and churches on the islands, his advice being repeated later by the priest Maurus and future bishop of Torcello who saw the visions of all the saints wanting their churches to be erected on the islands (Hodgson, 27-8, Crouzet-Pavan, 421-422).¹⁷ The legendary character of Altinese's habitation in the lagoons is further underlined by the chronicle's claim that the fugitives find uninhabited lagoons, a kind of desert, which they convert into a magnificent urban community reminiscent of their old mother city of Altinum,¹⁸ this version of events being in line with a broader perspective of medieval Venetian historiography depicting the fugitives as pioneers in their new uninhabited land (Horodowich, 4-5), founding new magnificent communities from the scratches. In reality, as confirmed by modern archeology, Torcello was, like many other island communities, settled as early as the first centuries AD (Housley, Ammerman, McClennen, 148; Crouzet-Pavan, 417), even though the population in the lagoons remained sparse until the mass migrations from the mainland in the Age of Migrations.

The warning birds in the *Chronicon Altinate* are therefore the first narrative element in the legend clustering around the abandonment of Altinum and the birth of Torcello. They save the inhabitants of Altinum, enabling them to evacuate the city together with

17 The *Chronicon Altinate* is rather vague as to the identity of the bishop who is more likely to be Paul rather than Maurus who is referred to as a priest. Dandolo in his *Chronica extensa* also claims it was the bishop Paul who abandoned Altinum but died one month after his arrival at Torcello, being succeeded by Maurus (Dandolo, 95-96). John the Deacon, by contrast, attributes the evacuation of Altinum and removal of the bishop's see from Altinum to Torcello to Bishop Maurus, *Chronicon Venetum*, I, 38. Maurus is also referred to as a bishop on a stone inscription excavated at Torcello, claiming that the basilica of S. Maria Assunta was consecrated in 639, in the era of the bishop Maurus.

18 See Reynolds, pp. 3-4: 'The focus on urban development is evident in the erection of buildings throughout its history. Despite continued destructions at the hands of invading forces, the destructions are also seen as an opportunity for renewal, which does not call for new styles but emphasises *recreatio* or the reproduction of great antique models that have been annihilated by invading forces. When building Grado, the first capital of the Venetian lagoons, planners looked to emulate the plans of Aquileia which had recently been destroyed. Aquileia was the acknowledged mother of Venice, signifying its status as the oldest model city within the province. Ultimately, the urban nature of Venice is intrinsically related to a reverence for antiquity as demonstrated in their desire to emulate the buildings and city plans of the oldest cities nearest to them.'

their material possessions and Christian relics,¹⁹ serving at the same time as a divine sign which activates a chain of other miraculous events leading to the foundation of Torcello, all the details being incorporated into the chronicle with the purpose of emphasising Torcello's divinely sanctioned status.

LA CRONACA DI MARCO (the Chronicle of Marco)

The Latin written *Cronaca di Marco*, started to be written in 1292, one of three preserved Venetian historical records from the thirteenth century, reflects - together with the anonymous *Historia ducum Venetorum* and the French written *Estoires de Venise* by Martino da Canal, written between 1267 and 1275 - the growing power of Venice after the Latin conquest of Constantinople in 1204, providing a rich source of historical data on Venice's successful expansion in the Mediterranean and a lot of information on non-Venetians, Greeks and Latins alike (Saint Guilan, 272).²⁰ Within this group of chronicles, only Marco's account refers to the warning birds, *Historia Ducum Venetorum* completely ignoring Venice's early mythical past and Martino da Canal not referring to the warning birds in any way, not even in their traditional context of Attila's siege of Aquileia which he duly records. Marco's account of the warning birds is as follows:

De eodem.

Post hec Attilus destrui fecit Altiliam, cuius cives, perfecti in fidem XPI, antequam persecutor accederet, Dominum oraverunt ut ostenderet illis locum quo possent manus evadere persequentis. Quorum precibus exauditis, in modum tonitruī audita est vox de celo que orantibus dixit ita: «Ascendite in cachumina turrium et inspicite defferentes volucres pullos in rostris suis et quo pergunt illuc eciam vos eatis». Et fecerunt ita.

De eodem

Tandem vero construxerunt ligna concava se cum thesauris suis versus marina litora dirigentes.

De eodem

Cum illi de Altilia ad quasdam tumbas aquis circumdatas maritimis pervenissent, hospitati sunt in maiori [tunba], Torcullum hedificantes ibi, in quo construxerunt pulcras ecclesias atque domos (La Chronaca, ed. Carile, 124-125).

In this account Attila is identified as the invader, conventionally designated as *flagellum Dei*, this designation corresponding with late antiquity traditions, regarding Attila as a kind of Antichrist, destroyer of towns and cities, the killer of saints (Bertini, 234), the image which continued to prevail in medieval chronicles as well. It is worth noticing that in Marco's chronicle, unlike in the late antiquity records, but along the same lines as in

19 For example, the relics of St Heliodorus, the first bishop of Altinum (Osborne, 374).

20 For his views on the Fourth Crusade, see Fortini Brown, pp. 15-16.

the *Chronicon Altinate*, it is Altinum which witnesses the birds carrying away their young in their beaks and abandoning the city, not Aquileia. Unlike the *Chronicon Altinate* where the truth is revealed to the city's bishop, in Marco's chronicle it is the Altinese themselves who correctly interpret a divine message and act accordingly.²¹

The birds' divine mission in the passage is further underlined by the fact that their role is no longer restricted to heralding an impending danger, this traditional warning role being upgraded by their function of 'weisende Tiere', guiding animals which single out the site of future Torcello as the place suitable for the Altinese's new habitation.

Marco's attribution of the foundation of Torcello to Attila's ravages rather than to the Langobard invasions is in line with the tendencies noticeable in medieval Venetian historiography which from the twelfth century onwards increasingly depicted Attila as a driving force behind the mass departures from the mainland, the *terra ferma*, the historiographical records achieving two objectives in this way. First, the beginnings of the new lagoon communities were pushed one century further into the past, and second, the Christian devotion of the indigenous population refusing to live under the pagans (Das, 105), was thus duly emphasised, the hatred felt for the pagans being a much more laudable reason for migrations than the hostilities existing between the Arian Christians such as Langobards and the Catholics (Fortini Brown, 4).

In short, Marco further emphasises the point already made in the *Chronicon Altinate* and later medieval Venetian historiography that it was not the Langobards who caused mass migrations to the lagoons. But unlike the *Chronicon Altinate* which attributes the fall of Altinum and other mainland cities to some unidentified pagans from the East, Marco identifies the Huns and Attila as the invaders responsible for the mass evacuation of the mainland cities. In this way Marco provides the evacuation of Altinum with a historical background which is, although not accepted by modern history,²² still more credible than a vague time frame provided by the *Chronicon Altinate*. Furthermore, with the exception of the warning birds, Marco's account is entirely devoid of miracles and visions of the saints eager to have their churches erected on the islands, satisfying himself with a brief reference to the Altinese's building activity in their new homeland. And finally, in Marco the emphasis is on the citizens of Altinum who find their way to the lagoons without the guidance of any ecclesiastical authority and who later organise their new life in the lagoons without singling out any exceptional individuals to preside over their new community, thus demonstrating their preference for communal action.

21 They themselves organise the evacuation, this absence of a strong secular leader being in line with the Venetian ideal of republicanism which did not tolerate the superiority of an individual over his community (Fortini, 5). Marco praises their Trojan ancestors' communal spirit quite determinedly and their dislike of individual authority (Das, 103). For a different view that medieval Venetian historiography in fact abounds in exceptional individuals, see Saint Guilan, p. 272. (prevod avtorice)

22 According to modern historians, no matter how devastating Attila's invasion was, his ravages did not cause an exodus on a large scale, the majority of the indigenous population using the lagoons only as a temporary refuge, being encouraged to act so by Attila's brief and abortive Italian campaign. It was the Langobardian invasion, Aquileia being affected by its first wave under King Alboin and Altinum by its second wave under King Rothari, which eventually persuaded many inhabitants of the mainland cities of Venetia to try their luck in the lagoons rather than staying under the Langobard authority (Reynolds, 4, Osborne, 374).

DANDOLO'S *CHRONICA EXTENSA*

The third medieval Venetian chronicle exploiting the motif of warning birds is the *Chronica Extensa* by the doge Andrea Dandolo (1306-1354). During his reign he witnessed the Black Death, fought wars with Venice's archrival Genoa, faced the Hungarian appetites for Dalmatia and the growing Turkish threat in the Aegean (Simonsfeld, 6-10). His historiographical activity has to be viewed within a broader context of his ideological project to raise the morale of the Venetians (Saint Guilan, 282) by drawing their attention to Venice's unique history. His first work, *Chronica brevis*, relating the history of Venice from its origins to 1342, can be regarded as a preparation for his major text, a masterpiece of medieval Venetian historiography, written during his term as doge, *Chronica extensa*, centering on the history of Venice as well as recording the most notable events in universal history. In the chapters relating to Venice's earliest beginnings Dandolo relies heavily on the inherited Venetian historical records, organising the traditional material in such a way as to revive and further expand the themes associated with Venice's primeval past: her Trojan origin (Pincus, 105), her Christian roots going back to Saint Mark the Evangelist (Das, 103-104), and the portrayal of the pagan Attila as the initiator of permanent settlements in the lagoons (Simonsfeld, 78-79). Like Marco, Dandolo also considers Attila rather than the Arian Langobards as the main reason for the exodus of the mainland fugitives to the lagoons (Collodo, 540-541). However, unlike Marco who links the warning birds with Altinum, Dandolo retains a traditional connection between the warning birds and Attila's siege of Aquileia:

Nicetha episcopus Aquileie electus est anno Domini nostri Jusus Christi IIII LIIII. Hic, origine grecus, uir catholicus, hoc tempore factus episcopus, multas tribulationes passus est. Nam Athila rex Hunorum, reassumptis viribus, circa mare pertransiit, cepitque Tragurium (Trir), Sibinicum (Sebenico), Belgradum (Beograd namoro), Iadram (Zara), Nonam (Aenona = Nona), Signiam (Senia = Senj), Polam (Pola), Parenium (Parenzo), Emonam (Aemonia = Cittanova), Tergestum (Trieste). Et cum ueniret Aquileiam, illi, reliquias sanctorum cum paruulis ac mulieribus et thesauris in castro Gradensi tutauerunt. Athila autem, longa obsidione fatigatus, cum cichoniae uno impeto ex urbe uolarent et pulos rostris forinsecus exportarent, hoc augurio fultus, urbem acrius impugnavit. Mortuisque ex parte Athile VIIIIm, Aquilensium uero IIIm, eidem non valentes resistere multitudini, Aquileienses muros ciuitatis statuis munierunt et sic, non aduertende Athila, Gradum quasi omnes fugierunt. Interim ille, falcone dimisso, cum super unam ex statuis resedisset, aduertens Athila dolum, indignans sic eos manus suas efugisse, ciuitatem destruxit. Sed uirgo quedam nobilis, que remanserat, nomine Digna, nimis timens ab hostibus opprimi, in laudem castitatis in fluvio Nathis se iactauit. (Chronica extensa, ed. Pastorello, 58-59).

This traditional record, however, is by Dandolo supplemented with three new details which materially alter the traditional course of events and invest the defeated Aquileians with a kind of prestige unknown in late antiquity accounts. First, the Aquileians place

wooden soldiers on the city walls thus tricking Attila into overestimating the city's military strength. In other words, the well known literary motif: images set up to resemble watchmen (K. 1883.8 in Arnes Thompson index) is used to link the besieged Aquileians with all those clever communities threatened but not crushed by an overwhelming force, thus emphasizing their ingenuity. Second, it is Attila's hawk which discovers the trick with the fake soldiers, and third, during the siege the inhabitants are evacuated secretly and discreetly, with such success, that by the time Attila eventually sees the fleeing storks and renews his attack, the majority of Aquileians has already made an escape to the nearby island town of Grado together with the city's most precious treasures and Christian relics.

How is the role of storks to be interpreted in Dandolo's version of events? Aquileia's fall and Attila's victory remain an unaltered fact, nevertheless, the siege is presented in such a way that Attila's correct interpretation of the fleeing storks' behaviour is nullified in the battle of wits initiated and eventually won by the clever Aquileians, which leads to a considerable erosion of Attila's reputation in the passage. The intimidating war leader endowed with supernatural powers, as depicted in late antiquity, is still able to correctly interpret the flight of storks, but it is his hawk which discovers the trick of the fake sentinels, which reduces Attila to the status of a duped individual. Dandolo's version of Attila's siege remains traditional in its basic outlines: the storks warn him rather than the Aquileians and the city eventually falls, nevertheless the loss of human life is reduced to the minimum by the timely evacuation, enabling the citizens to transfer to Grado their treasures and Christian relics. In this respect Dandolo's account is far less apocalyptic than the late antiquity records depicting Aquileia's fall within the literary conventions of the motif "*urbs capta*", the captured city, focusing on the suffering, pillage, destruction and carnage associated with the conquest of cities (Paul, 154-155).

Dandolo's account of the siege of Aquileia also provides a good opportunity to draw the readers' attention to Grado whose growing importance was noticeable already in the fourth and fifth centuries when it served as a seaport through which commercial goods were transported by the *Natissa* River to the riverport of Aquileia located ca. six kilometres from Grado. Archaeological excavations reveal Grado's varied commercial links with Palestine, the Aegean region, Asia Minor and the Near East in the fifth and sixth centuries as well as the import of African and Oriental products. In addition, in the late sixth century, Grado turned out to be an ideal retreat for the administrative structures under the protection of Constantinople and it can therefore be regarded as the first example of the transfer of political power to the lagoons, thus setting an example to other mainland cities which preferred the Byzantine authority to that of the Langobards. Its position as a political centre, however, must have been rather short-termed, being in the seventh century replaced in this capacity by another lagoon community of Herakleia, this shift of political power from Grado to Herakleia coinciding with the reduction of the *Mediterranena* trade in the 7th century and the consequent erosion of Grado's status as a commercial centre (Heher, 78-80).

It is necessary to point out, however, that Grado's main reputation is based on its position as an initially alternative residence of the patriarchs of Aquileia after its fall in 452 and after 568 as their permanent home and the new ecclesiastical see for the new lagoon

communities. The erosion of Aquileia's status as an ecclesiastical see began soon after its fall to Attila, with Grado serving as a more reliable and safer substitution for dilapidated and diminished Aquileia which could never again recover its former wealth and authority. In the sixth century, Aquileia's position as an ecclesiastical see further deteriorated as a result of the Langobard permanent occupation of northern Italy under their king Alboin (†572/573), which induced a considerable part of the indigenous Catholic population to break their ties with the mainland not only physically but also spiritually by recognising Grado as their new ecclesiastical centre, the act strongly supported by the Byzantine ecclesiastical and political structures as well. It was therefore the Langobardian invasions which led to a political split between Aquileia, retaining its leading position on the mainland under the Langobards, and the newly founded Patriarchate of Grado, addressing the spiritual needs of lagoon communities under the Byzantine authority.

The prestige of Grado as a new ecclesiastical centre was further enhanced by a collection of valuable relics, such as those of St Hermagoras, Aquileia's first bishop, transferred to Grado by the patriarch Paulinus of Aquileia in 568 (Osborne, 374). The relics of St Hermagoras had a vital role in strengthening the ecclesiastical credibility of Grado, as St Hermagoras was, according to tradition, appointed to his episcopal position by St Mark the Evangelist who was believed to have brought Christianity to northern Italy, singling out Aquileia as the ecclesiastical see of Venetia. In fact, in spite of continual political tensions between Aquileia and Grado and their rivalry for the ecclesiastical supremacy over both mainland and lagoon Venetias, neither Grado nor other Venetian communities in the lagoons had ever denied their spiritual debt to Aquileia, correctly evaluating the city's exceptional spiritual prestige derived from its associations with St Mark the Evangelist, St Peter's friend and equal. St Mark's associations with Aquileia were artfully exploited by medieval Venetians emphasising their spiritual independence from Rome on the grounds of St Mark's associations with Aquileia whose elevated position as a leading ancestral city was fully recognised by medieval Venetian historiography.

In conclusion, the three medieval accounts encompassing the motif of warning birds reveal considerable modifications in relation to the traditional story of the storks of Aquileia. Traditionally, the warning birds serve as an evil omen foretelling the fall of Aquileia and its consequent degradation in terms of prestige and influence, underlining at the same time the devilish character of the man who correctly interpreted the birds' flight from the doomed city, the notorious Attila, *flagellum Dei*. The three medieval Venetian chronicles exploiting this motif, by contrast, reuse it in a substantially modified form. In *La Cronaca di Marco* and in the anonymous *Chronicon Altinate* the inhabitants of Altinum are warned by the fleeing birds, divine messengers, so far in advance that they can evacuate the city to such an extent they leave behind only city walls, choosing for their new habitation the lagoon island of Torcello which they settle together with the neighbouring lagoon islands. In Dandolo's *Chronica extensa* the account is on the surface a rather faithful rendering of the traditional story but the additional details help to create a far less apocalyptic version of events: during the siege the Aquileians cunningly evacuate the city, finding shelter in the nearby seaport of Grado. The motif of warning birds has therefore to be viewed within a wider perspective of the Age of Migrations which caused a mass exodus of the

indigenous Roman population from the mainland, *terra ferma*, to the lagoons. From the perspective of medieval Venetian historiography, the inhabitants of the mainland cities are destined to found new lagoon communities which will far outgrow in wealth and prestige the mainland cities which they had to abandon, and the warning birds figuring in the three medieval Venetian chronicles are to be regarded as a meaningful part of this hopeful historiographical vision.

MOTIV SVAREČIH PTIC V ATILOVEM OBLEGANJU OGLEJA IN PREŽIVETJE
IN TRANSFORMACIJA MOTIVA V TREH BESEDILIH: *ORIGO CIVITATUM
ITALIAE SEU VENETIARUM (CHRONICON ALTINATE ET CHRONICON
GRADENSE), LA CRONACA DI MARCO IN CHRONICA EXTENSA*
ANDREA DANDOLA

Alenka DIVJAK

Inštitut Nove revije – Zavod za humanistiko, Cankarjeva 10 b, 1000 Ljubljana, Slovenija

e-mail: alenka.divjak@guest.arnes.si

Leta 452 je Atila oblegal Oglej, eno najmenitnejših mest v rimskem cesarstvu. Obleganje ni prinašalo Hunom nikakršnih uspehov in Atila je že razmišljal o umiku, ko je nenadoma zagledal štoklje, ki so v kljunih odnašale svoje mladiče iz mesta. Atila je njihov odhod razložil svoji vojski kot znak, da bo mesto padlo, zato je okrepil napad, ki je tokrat uspel. Padec Ogleja je pretresel sodobnike, svareče ptice, ki so njegov padec napovedale, pa so pomagale ustvariti prav posebno apokaliptično vzdušje, ki daje Ogleju izjemen položaj med severno italijanskimi mesti, ki so padla v hunske roke. Namen tega članka je raziskati preživetje in preobrazbo motiva svarečih ptic v naslednjih treh srednjeveških beneških besedilih: Chronicon Altinate (12. stol.), La Cronaca di Marco (13. stol.) in Chronica extensa Andree Dandola (14. stol.). Prvi del članka, ki se ukvarja s poznoantičnim ozadjem motiva, se osredotoča na pregled pozno antičnih in srednjeveških piscev, čigar pripravljenost vključiti motiv svarečih ptic v svoje zapise o Atilovem obleganju Ogleja dokazuje trdoživost motiva in neskončno prevzetost kronistov nad motivom svarečih ptic. Atilov bister vpogled v vedenje ptic nekateri moderni zgodovinarji pojasnjujejo s šamanizmom, medtem ko so pozno antični pisci v Atilovi sposobnosti razumevanja vedenja živali videli še eden dokaz njegove demonske narave. V beneških kronikah, ki jih obravnava ta članek, je motiv svarečih ptic potrjen različnim stopnjam modifikacije, pri čemer je Dandolova kronika doživela v tem pogledu najmanj radikalne spremembe, medtem ko sta bili La Cronaca di Marco in Chronicon Altinate deležni veliko drznejšega posega v samo jedro motiva.

Kot je bilo prej omenjeno, se Dandolova različica Atilovega obleganja Ogleja dokaj zvesto naslanja na podedovane poznoantične tradicije, s štokljami, ki odnašajo

svoje mlade, in z Atilo, ki v skladu s tradicijo pravilno razloži njihov beg. Toda istočasno Atila spregleda evakuacijo meščanov, izvedeno na skrivaj med obleganjem, prav tako kot tudi lažne lesene vojščake na mestnem obzidju, kar ga zapelje v precenjevanje oglejske vojaške sile in izgubo dragocenega časa. Z drugimi besedami, kljub Atilove-mu bistremu vpogledu v vedenje ptic in končnemu padcu mesta so vendarle Oglejčani zmagovalci na dolgi rok. Rešijo namreč večino prebivalstva in svoje najdragocenejše zaklade ter se naselijo skupaj z relikvijami svetnikov na bližnjem otočku Gradežu, ki kasneje postane novo versko središče, ki zasenči stari in porušeni Oglej. Dandolo torej uporabi tradicionalni motiv tako, da obleganje Ogleja predstavi kot veliko moralno in umsko zmago obleganih meščanov, kar posledično vodi do erozije Atilovega statusa kot izredne osebnosti, obdarjene z nadnaravnimi sposobnostmi, ki ga v kroniki, v nasprotju s poznoantičnim prepričanjem v njegovo umsko premoč, spretno prevara staroselsko prebivalstvo Ogleja.

V *Chronicon Altinate* se motiv pojavi v veliko bolj izvirni obliki in v tesni povezavi z vizijami in čudeži, katerih naloga je poudariti božjo milost, ki so je deležni prebivalci mesta Altina, ustanovitelji Torcella, ene najpremožnejših in najbolj cvetočih zgodnjih skupnosti v beneških lagunah. Ptice posvarijo prebivalce pred pogani z vzhoda toliko časa vnaprej, da so se le-ti sposobni prepustiti božjemu vodstvu – njihov škof se povzpne na stolp in zagleda otoke, čolne in ladje na nebu, vizija, ki jo on in njegova verska skupnost pravilno razumejo kot namig, da jim je namenjena naselitev v lagunah. Do takrat, ko zavojevalci dejansko dosežejo mesto, je le-to že izpraznjeno, njegovi nekdanji prebivalci pa varno naseljeni na otočku, kjer ustanovijo Torcello.

Najbolj izdelan zapis o svarečih pticah se pojavi v La Cronaca di Marco, kjer ptice, njihova vrsta, tako kot v *Chronicon Altinate*, ni več podrobno določena, delujejo istočasno kot svareče in vodeče živali. Vidi se, da odnašajo iz Altina svoje mladiče, znamenje, da bo mesto zasedel Atila, ki je že opustošil mnoga mesta na celini. Meščani – enako kot v *Chronicon Altinate* – se povzpnejo na visoke stolpe in tam dobijo božansko sporočilo, naj se naselijo v smeri, v kateri letijo ptice, to je v bližnjih lagunah, kjer ustanovijo Torcello.

Za zaključek, srednjeveški beneški zapisi uporabijo motiv svarečih ptic, ki so ga v Evropo prinesli Huni v dobi preseljevanja narodov, v skladu s svojo historiografsko vizijo. Mestom na celini je usojeno pasti, kot to nakažejo bežeče ptice, toda prebivalci pogubi zapisanih mest ustanovijo nove, imenitnejše otoške skupnosti, ki bistveno presežejo slavo svojih matičnih mest na celini. Vse tri kronike pripišejo eksodus celinskega prebivalstva bodisi neidentificiranim poganom bodisi poganskemu Atili, s čimer postavijo začetke nastankov naselbin v lagunah vsaj eno stoletje prej kot Diakon Janez (†1008), oče srednjeveškega beneškega zgodovinarja, ki je pripisal migracije celinskega prebivalstva njihovemu odporu do arianskih kristjanov Langobardov, ki so vdrli v Italijo l. 568. S tem, ko določeni beneški zapisi pripišejo Atili odgovornost za poselitev lagun, še dodatno povečajo ugled staroselskih prebivalcev, ker njihovemu eksodusu dodajo verski vidik, odpor kristjanov do sobivanja s pogani. Svareče ptice v treh beneških srednjeveških besedilih torej pomagajo povečevati ugled zgodnjih otoških skupnosti v lagunah, skupaj z njihovim bistrim in vernim staroselskim prebivalstvom, ki mu uspe evakuirati svoja pogubi zapi-

sana mesta na celini z minimalno izgubo človeških življenj in z maksimalno ohranitvijo materialnih dobrin in krščanskih relikvij, kar jim omogoči ustanovitev novih skupnosti, ki po dosežkih in ugledu presežejo svoja matična mesta.

Ključne besede: obleganje Ogleja, Atila, doba preseljevanj narodov, srednjeveško beneško zgodovinopisje, skupnosti v beneških lagunah

BIBLIOGRAPHY

PRIMARY SOURCES

Pastorello E. (ed.) (1939): *Chronica extensa*. Bologna.

Carile A. (1970): Aspetti della cronachistica veneziana nei secoli XIII e XIV. In: Olschki, L. (ed.): *La storiografia veneziana fino al secolo XVI. Aspetti e problemi*. A cura di Agostino Pertusi. Firenze, 75-120. Marco, cod. Marc. it. XI, 124 (6802), ff. 4v-7r. Appendix (121-126).

Cessi, R. (ed.) (1933): *Origo civitatum Italie seu Venetiarum (Chronicon Altinate et Chronicon Gradense)*, Rome.

SECONDARY SOURCES

Altheim, F. (1969): *Geschichte der Hunnen. Von den Anfängen bis zum Einbruch in Europa*. Berlin, De Gruyter.

Arnaldi, G. (1970): Andrea Dandolo doge-cronista. In: Olschki L. (ed.): *La storiografia veneziana fino al secolo XVI. Aspetti e problemi*. A cura di Agostino Pertusi. Firenze, 127-268.

Battaglia, M. (1995): Sulla figura di Attila nel mondo Germanico. In: Blason S. (ed.): *Attila e gli Unni. Mostra itinerante. Gruppo archeologico aquileiese*. Roma, «l'Erma» di Bretschneider, 99-194.

Bertini, F. (1994): Attila nei cronisti e negli storici del medioevo latino. In: Blason S. (ed.): *Attila. Flagellum dei? Convegno internazionale di studi storici sulla figura di Attila e sulla discesa degli Unni in Italia nel 452 d.C/ Gruppo archeologico aquileiese*. Roma, «l'Erma» di Bretschneider, 229-241.

Bertini, F. (1988): Attila nella storiografia tardo antica e altomedievale. In: Fasoli G. (ed.): *Popoli delle steppe: Unni, Avari, Ungari*. 23-29 aprile, tomo secondo. Spoleto, Presso la sede del centro, 539-557.

De Biasi 1985: *Legenda e storia nelle origini di Venezia*. Ateneo Veneto, 23, 77-101.

Bratož, R. (1981): *Kratek oris zgodovine krščanstva na Slovenskem v pozni antiki*, *Zgodovinski časopis*, 35, 205-221.

- Carile, A. (1970):** Aspetti della cronachistica veneziana nei secoli XIII e XIV. In: Olschki L. (ed.): *La storiografia veneziana fino al secolo XVI. Aspetti e problemi.* A cura di Agostino Pertusi. Firenze, 75-120.
- Cracco, G. (1970):** Il pensiero storico di fronte al problemi del comune veneziano, In: Olschki L. (ed.): *La storiografia veneziana fino al secolo XVI. Aspetti e problemi.* A cura di Agostino Pertusi. Firenze, 45-74.
- Crouzet-Pavan, E. (1949):** Venice and Torcello: history and oblivion. *Renaissance Studies*, 8 No.4, 416-427.
- Cuscito, G. (1994):** La lettera di S. Leone magno a Niceta di Aquileia contributo alla comprensione storica del mito di Attila. In: Blason S. (ed.): *Attila. Flagellum dei?* Convegno internazionale di studi storici sulla figura di Attila e sulla discesa degli Unni in Italia nel 452 d.C/ Gruppo archeologico aquileiese. Roma, «l'Erma» di Bretschneider, 216-228.
- Dale, T. (1977):** Relics, Prayer and Politics in Medieval Venetia: Romanesque Painting in the Crypt of Aquileia Cathedral. Princeton N. J., Princeton University Press.
- DAS, S. (2004):** The Disappearance of the Trojan Legend in the Historiography of Venice. In: Shepards A., Powell S. D (eds.): *Fantasies of Troy: classical tales and the social imagery in medieval and early modern Europe.* Toronto, 81-114.
- Dopsch, H. (2004):** Steppenvölker im mittelalterlichen Osteuropa – Hunnen, Awaren, Ungarn und Mongolen. http://www.sbg.ac.at/samson/rvws2003_04/dopsch2003.doc, entnommen 27.06.2004.
- Fasoli, G. (1970):** I fondamenti della storiografia veneziana. In: Olschki L. (ed.): *La storiografia veneziana fino al secolo XVI. Aspetti e problemi.* A cura di Agostino Pertusi. Firenze, 11-44.
- Ferril, A. (1986):** *The Fall of the Roman Empire: The Military Explanation.* London, New York.
- Grubb, J. S. (1986):** When Myths Lose Power: Four Decades of Venetian Historiography. *The Journal of Modern History*, 58, 43-94.
- Haiding, K. (1970):** Das „weisende Tier“ in steirischen Volkssagen. *Zeitschrift des historischen Vereins für Steiermark*, 61, 209-227.
- Hardt, M. (2009):** Attila-Atli-Etzel. Über den Wandel der Erinnerung an einem Hunnenkönig im europäischen Mittelalter. *Journal on Civilisation*, 2/2, 19-28.
- Heher, D. (2009):** *Das frühe Venedig und Byzanz (ca. 560-850).* Wien, Universität Wien.
- Hodgkin, T. (1880):** *Italy and her Invaders.* Oxford, Clarendon Press.
- Hodgson, F. C. (1902):** *The early history of Venice, from the foundation to the conquest of Constantinople, A. D. 1204.* New York. <http://www.ebooksread.com/authors-eng/f-c-francis-cotterell-hodgson>.
- Horodowich, E. (2009):** *A Brief History of Venice. A New History of the City and Its People.* RUNNING PressBOOK PUBL.
- Housley, R. A., A. J. Ammerman and C. E. McClennen (2004):** That Sinking Feeling: Wetland Investigations of the Origins of Venice. *Journal of Wetland Archaeology*, 4, 139-153.

- Iacumin, R. (1995):** Note sulla chiesa aquileiese nel IV-V secolo. In: Blasan S. (ed.): *Attila e gli Unni. Mostra itinerante. Gruppo archeologico aquileiese*. Roma: «l'Erma» di Bretschneider, 1995, 39-46.
- Kehr, P. (1927):** Rom und Venedig bis ins XII Jahrhundert. Quellen und Forschungen aus italienischen Archiven und Bibliotheken, 19, 1-181.
- Kos Šašel, M. (2008):** The story of the grateful wolf and Venetic horses in Strabo's Geography. *Studia Mythologica Slavica*, 11, 9-24.
- Krappe, H. (1948):** Warning Animals. Folklore, 59, 8-15.
- Manitius M. (1923):** Geschichte der lateinischen Literatur des Mittelalters. Von der Mitte des 10. Jahrhunderts bis zum Ausbruch des Kampfes zwischen Kirche und Staat. Zweiter Band. 28. Venetianische Geschichtsquellen des 10. und 11. Jahrhunderts, München, Verlag C. H. Beck, repr. 1975.
- Marano, Y. A (2011):** Urbanesimo e storia ad Aquileia tra V e VI secolo D. C. In: Bonetto J., Salvadori M. (eds.): *L'architettura privata ad Aquileia in età romana*. Atti del Convegno di Studio (Padova, 21-22 febbraio 2011. Padova, 571-590.
- Merkelbach, R. (1996):** Hestia und Erigone: Vorträge und Aufsätze. Stuttgart, Leipzig, B. G. Teubner.
- Maenchen-Helfen, O. J. (1973):** The world of the Huns, studies in their history and culture. Berkeley, Los Angeles, London.
- Mor, C. G. (1969):** Pohod kralja Alboina (568-570). Kronika, 17, 9-14, tr. M. V.
- Nicol, D. M. (1989):** Byzantium and Venice. A Study in Diplomatic and Cultural Relations. Cambridge.
- Osborne, J. (1999):** Politics, diplomacy and the cult of relics in Venice and the northern Adriatic in the first half of the ninth century. *Early Medieval Europe*, 8, 369-386.
- Paul, G. M. (1982):** "Urbs Capta": Sketch of an Ancient Literary Motif. *Phoenix*, 36, No2, 144-155.
- Perry, M. (1977):** St Mark's Trophies: Legend, Superstition, and Archaeology in Renaissance Venice. *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes*, 40, 27-49.
- Pincus, D. (1992):** Venice and the Two Romes: Byzantium and Rome as a Double Heritage in Venetian Cultural Politics. *Artibus et Historiae*, 13, 101-114.
- Reynolds, M. (2011):** Myth Materialized: Thirteenth Century Addition to the West Façade of San Marco and their Value in Venetian History Making. University of Puget Student Summer Research, 18 September 2011, 1-34.
- Rippin, A., Flemming P. (2006):** Brute force: Medieval foundation myths and three modern organizations' quests for hegemony. *Management & Organizational History*, 1, 51-70.
- Rosser, G. (1996):** Myth, image and social process in the English medieval town. *Urban History*, 23, 5-25.
- Saint-Guillan, G. (2011):** Tales of San Marco: Venetian Historiography and Thirteenth-Century Byzantine Prosopography. In: Judith Herrin and Guillaume Saint Guillan (eds.): *Identities and Allegiances in the Eastern Mediterranean after 1204*. Aldershot, GB, Ashgate publishing, 265-280.

- Simonsfeld H. (1879):** Andreas Dandolo und seine Geschichtswerke. München.
- Sinor, D. (1993):** The Historical Attila. In: Bäuml F. H. and Birnbaum M. D. (eds.): Attila. The Man and his Image. Los Angeles, 3-15.
- Tavano, S. (1995):** Aquileia. Documenti archeologi del V secolo. In: Blason S. (ed.): Attila e gli Unni. Mostra itinerante. Gruppo archeologico aquileiese; a cura di Roma: «l'Erma» di Bretschneider, 34-38.
- Thompson, E. A. (1984):** A History of Attila and the Huns. Oxford.
- Wessel, S. (2008):** Leo the Great and the spiritual rebuilding of a universal Rome. Leiden, Brill.
- Zecchini, G. (1994):** Attila in Italia: Ragioni politiche e sfondo «ideologico» di un'invasione. In: Blason S. (ed.): Attila. Flagellum dei? Convegno internazionale di studi storici sulla figura di Attila e sulla discesa degli Unni in Italia nel 452 d.C/ Gruppo archeologico aquileiese. Roma, «l'Erma» di Bretschneider, 92-107.
- Wolfram, H. (1993):** The Huns and the Germanic Peoples. In: Bäuml F. H. and Birnbaum M. D. (eds.): Attila. The Man and his Image. Los Angeles, 16-25.

EXCERPTA MANVSCRIPTI CANFANARIENSIS:
VLADARSKE LISTINE I PAPINSKA POVLASTICA IZ KODEKSA
MONUMENTA CAPITULI ECCLESIAE COLLEGIATAE S. SOPHIAE
DUORUM CASTRORUM AB ANNO 983.-1815.

Ante MATAN

Sveučilište J. Dobrile u Puli, Odjel za humanističke znanosti, 52100 Pula,
Ulica I. Matetića Ronjgova 1, Hrvatska
e-mail: amatan@unipu.hr

IZVLEČEK

*Članek prinaša transkripcijo listin Otona II. iz leta 983, Henrika IV. iz leta 1077, akvi-
lejskega patriarha in istrskega markgrofa Volfkera iz leta 1211 ter koncesije papeža Alek-
sandra III. iz leta 1177. Dokumenti se nahajajo v doslej neobjavljenem kodeksu z imenom
Monumenta Capituli Ecclesiae Collegiatae Sanctae Sophiae Duorum Castrorum ab anni
938-1815 v arhivu kanfanarske župnije. Pristop je filološki, vendar, ker gre za objavo izvir-
nega dokumenta, so dodani krajši komentarji z opisom problematičnih mest. Vzpostavljen
je kritični aparat na podlagi dostopnih virov in izdaj. Razložene so razlike v lekcijah, posta-
vlja pa se tudi vprašanje pristnosti listin. Rezultati raziskave kažejo, da so listine iz kanfa-
narskega rokopisa najbrž prepisane iz poreškega vira, kakor tudi na soodvisnost Kandler-
jevega Istrskega diplomatičnega kodeksa, kar ponuja možnost rešitve vprašanja izvirnosti.*

Ključne besede: Dvigrad, cerkev sv. Sofije, kanfanarski kodeks

EXCERPTA MANVSCRIPTI CANFANARIENSIS
DIPLOMI DI SOVRANI E UN PRIVILEGIO PAPALE DAL MANOSCRITTO
MONUMENTA CAPITULI ECCLESIAE COLLEGIATAE S. SOPHIAE DUORUM
CASTRORUM AB ANNO 983.-1815.

SINTESI

*Questo lavoro riporta la trascrizione dei diplomi di Ottone II del 983, di Enrico IV
del 1077, di Volfchero, patriarca d'Aquileia e margravio istriano del 1211, e la trascri-
zione del privilegio di papa Alessandro III del 1177, custoditi nell'archivio parrocchiale
di Canfanaro dentro il codice fino adesso non pubblicato che porta il nome Monumenta
Capituli Ecclesiae Collegiatae Sanctae Sophiae Duorum Castrorum ab anno 983-1815.
Viene usato l'approccio filologico, ma dato che si tratta della pubblicazione delle fonti,
vengono aggiunti brevi commenti e descritti i punti problematici. Viene stabilito l'ap-*

parato critico in base alle fonti e alle pubblicazioni disponibili. Vengono spiegate le differenze tra le lezioni e viene affrontata la domanda dell'autenticità degli atti. I risultati dimostrano che gli atti del manoscritto di Canfanaro sono stati fedelmente trascritti dal modello parentino, richiamano alla correlazione del Codice diplomatico Istriano di Kandler e offrono la possibile soluzione alla domanda di autenticità.

Parole chiave: Duecastelli, chiesa collegiata di S. Sofia, manoscritto di Canfanaro

UVOD

U arhivu se župe sv. Silvestra u Kanfanaru, među ostalom tiskanom i rukopisnom ostavštinom nalazi i kodeks naziva *Monumenta Capituli Ecclesiae Collegiatae Sanctae Sophiae Duorum Castrorum ab anno 983. – 1815*. Prijepis je to starih darovnica, dokumenata i crkvenih odredaba sastavljen 1774. god. a naknadno dopunjen 1815. O povijesnim nam okolnostima, u kojima je svjetlo dana ugledao kanfanarski kodeks, govori gotovo apologetski sažetak na početku. Crkva se naime svete Sofije u Dvigradu isticala među drugim zbornim crkava Porečke biskupije po svojoj starosti, a u vrijeme nastanka kanfanarskog kodeksa nije zapravo bilo poznato¹ koliko je stara. Danas se ta crkva pravokutnog tlocrta s jednom upisanom apsidom datira u drugu polovinu 5. st. (Marušić, 1964, 128; 1976, 49; Brogiolo et al, 2003, 133-134).² Levak k tomu navodi (2007, 308) da smještaj crkve na trgu ukazuje da je njezina gradnja istovremena s počecima Dvigrada kao urbanog središta, a zbog strateški važnog položaja samog Dvigrada i crkva je morala zauzimati istaknuto mjesto unutar biskupije od davnina. U konačnici, o njezinoj važnosti govori i sama činjenica da je bila zborna, to jest imala svoj kanonički kaptol. Dvigrad se sastojao od dviju utvrda po kojima je i dobio ime: lat. Duo Castra/Castella, tal. Due Castelli, Docastelli, hrv. Dvigrad.³ Potonji je naziv relativno novog postanka i uporabe. Naime, hrvatski je naziv Dva Grada potvrđen u Istarskom razvodu (1992, 20b, 23, 26b, 29, 33, 33b), zabilježio ga je tako i Franjo Glavinić (1585.-1652.). Poslije drugog svjetskog rata javlja se ime Dvograd (rabi ga Marušić), a potom i Dvigrad. "Nakon drugog svjetskog rata spominje se Dvograd, kasnije se ustalilo i ime Dvigrad kako ga zove i mjesno stanovništvo. Za Kanfanar je to Stari grad," (Ritoša, 1998, 125). Bertoša ukazuje na to da ime Stari Grad potječe od stanovništva koje se doselilo u novom vijeku u sela oko Drage i tako zvalo ruševine Dvigrada-Monkaštela (1995, 648), što je vjerojatnije, jer nisu samo Kanfanarci koristili ime Stari grad, a čini se da je do drugog svjetskog rata i u poratnom

1 MC fol. 1: "...di cui non si ha memoria alcuna del preciso tempo di sua Fondazione, e stabilimento."

2 Više o crkvi sv. Sofije, uz već citirano, v. još i Marušić, 1978a; 1978b; Schiavuzzi, 1919, 105-108; ; Baldini, 1998, 39-41. Detaljnije o nastanku razvoju i propasti Dvigrada v. Schiavuzzi, 1919, 81-118; De Franceschi 1953-1954, 321-335; Juričić, 1991, 103-110; Ritoša 1998, 125-133; Juroš-Monfardin, 2001, 155-165; Levak, 2007, 305-314; Bertoša, 2007, 19-31.

3 Usp. Levak 2007, 310.

vremenu, bar negdje do 1962., to ime bilo općeprihvaćen mjesni naziv.⁴ Današnji je naziv Dvigrad, Levak komentirao ovako: “Noviji hrvatski naziv Dvigrad odraz je zaborava postojanja Kaštela Parentina (kao kaštela parnjaka) kod stanovništva okolice, zbog čega je naziv prešao u jedninu” (2007, 311).⁵ Uzimajući u obzir naziv Stari Grad, kao i činjenicu da parnjaka više nije bilo, a time ni potrebe za imenom u množini, s jezičnog je, a time i toponomastičkog stajališta, taj naziv zagonetan zbog svoje, usudio bih se reći, fonetske stilogenosti. Naime, Dvograd je pravilno tvorena složenica, s brojevnom osnovom u prvom dijelu, u skladu s hrvatskim jezičnim zakonitostima,⁶ koja je, čini se, uvedena iz nepoznatih, možda i političkih, razloga pripajanjem Istre matici zemlji. Nije jasno zašto je i kako Dvograd zamijenjen Dvigradom na prijelazu iz sedamdesetih u osamdesete godine prošlog stoljeća.⁷ U razgovoru s Antonom Medenom doznao sam da je tek dva-tri puta čuo da je Marija Franinović iz Kanfanara to mjesto nazvala Dvi Grade - dakle, u ženskom rodu. Shodno se tomu može pretpostaviti da je Dvigrad tvoren po takvoj ‘feminiziranoj’ verziji. S obzirom na potvrde, ili bolje reći njihov nedostatak, s lingvističke je strane uvođenje naziva Dvigrad neutemeljeno pa i neopravdano, tako da rješenje tog problema treba potražiti drugdje. No, iako je uvođenje imena sporno, ono je danas ipak neosporno. Kao što je u jednom trenutku nešto stilogeno, tj. odskae od norme, čestom uporabom ulazi u normu i biva općeprihvaćeno, kao i ime tog drevnog grada danas, a to je Dvigrad. Dvije utvrde po kojima je i dobio ime, jesu Monkaštel i Kaštel Parentin. I dok je Monkaštel (Mons Castellum, Monte Castel, Moncastel), sazdan na pretpovijesnim i antičkim temeljima bio kontinuirano nastanjen sve do početka 17. st., potonji je nastao na susjednom brežuljku najkasnije u 5. st. i još je u srednjem vijeku bio napušten i o njemu se malo zna (Levak, 2007, 310). Jedna je dakle utvrda ostala utvrdom i propala, a druga je na kraju podijelila njezinu tužnu sudbinu, no u međuvremenu je to bila značajna općina sa svojim statutom, koji je na inicijativu Udruge Dvegrajci u nakladi Državnog arhiva u Pazinu izdan 2007. kao Statuta Communis Duorum Castrorum - Statut Dvigradske općine. Početkom je dakle 17. st. stanovništvo zbog blizine svojih dobara i blagotvornije klime odlučilo nastaniti se, a bogoslužje obavljati u crkvi svetog Silvestra, u Kanfanaru. O osmini blagdana Tijelova, 7. lipnja 1714. godine⁸, biskup je porečki Vaira prenio Presveti Sakrament iz euharistije crkve sv. Sofije u crkvu sv. Silvestra, kamo je poslije donijeta i krstionica. Misa se u Sv. Sofiji imala služiti samo za blagdane, zbog žitelja na sjevernoj strani Drage i pokojnih ondje zakopanih. Kaptol se dvigradski sastojao od četvorice kanonika, uključujući i župnika, a od starine je, kao i svi drugi biskupijski kaptoli imao pravo na vlastiti izbor kanonika u nedostatku prebende. Jedino je župnikovanje dodjeljivao sam

4 Prema kazivanju Ane Sošić (1947.-2009.) iz sela Brajkovići, koja je osnovnu školu pohađala u Kanfanaru. Moguće je također da je rasprostranjenost imena Stari Grad išla i u suprotnom smjeru: učenici kanfanarske škole iz okolnih mjesta lako su mogli od Kanfanaraca čuti to ime, što bi opravdalo gore citiranu Ritošinu tvrdnju.

5 Oslanjajući se na Bertošu, 1995, 648. Usp. i Bertoša, 2007, 29.

6 Usp. Babić, 1986, 326.

7 “Dvigrad”: David-Kolar, 1983, 37; : “Dvograd (Dvigrad)”: isti, 90; “Dvigrad”: Margetić, 1983, 81.

8 Vjerojatno je posrijedi slučajnost, no tog je dana bila 731. obljetnica izdavanja Otonove darovnice, u kojoj se po prvi put spominje Dvigrad.

i neovisno biskup. Smrću dvigradskog kanonika don Jurja Mihovića, 14. veljače 1774., Kaptol je uvidio mogućnost da pokuša povratiti staro pravo vlastitog izbora kanonika, koje je uživao sve do investiture oca Bernarda Pavana 1551., kad mu se to više nije dopuštalo. Schiavuzzi (1919, 115-16) donosi popis svećenika crkve sv. Silvestra u Kanfanaru o kojima je mogao skupiti podatke, do 1774. ukupno dvanaest imena. Jedan je Jure Mihović naveden kao kanonik 1731., a drugi 1767. kao kanonik i vikar, uz napomenu o godini smrti 1774. Ni kod jednog drugog navedenog kanonika nije zabilježena godina smrti. Nije jasno radi li se o dvojici kanonika, ili je pak riječ o jednoj te istoj osobi, što je lako moguće.⁹ Iz rečenog je popisa vidljivo da je 1767. došlo do većih promjena, budući da su navedena četvorica kanonika: don Andrija Meden kao kanonik i župnik, don Zvane Maružin bez navedene službe, don Antonio Maria Basilisco kao kanonik i Juraj Mihović kao kanonik i vikar. Potonji je jedini od kanonika navedenih prije 1767. koji se našao u novom sastavu Kaptola. Za 1774. nalazimo don Jurja Medena pa je moguće da je on zamijenio Mihovića. Budući da su svjetovni i kaptolski dvigradski arhivi bili izgubljeni, Kaptol je sreću da nađe dokaze za svoju tezu potražio i našao u biskupijskim arhivima. Pronađeni su dokumenti kao svojevrstan nacrt uobličeni u kanfanarski kodeks i predani putem kaptolskog nuncija biskupu Negriju na daljnji postupak, uz molbu da se suspendira svaka odluka o upražnjenosti dvigradskoj prebendi do konačnog rješenja.

O KODEKSU

Kanfanarski se kodeks nalazi u župnom arhivu. Dimenzije su mu korica 33 x 24 cm. Ima ukupno 31 list, 62 stranice, od čega su prve dvije (fol. nn.1, fol. nn.2) i zadnja (fol. ult.) prazni. Listovi su nešto manji, dimenzija 32 x 23,5 cm. Pisan je na papiru, izvrsno je očuvan, a tekst je čitak, pisan kurzivnom humanistikom. Na koricama, na naslovnoj stranici u gornjem lijevom uglu napisan je rimski broj četiri. Niže je na sredini stranice natpis: *Monumenta Capituli Ecclesiae Collegiatae Sanctae Sophiae Duorum Castorum ab anno 983. – 1815*. Ispod natpisa stoji zaokružen arapski broj dva: nekadašnji inventarni broj kodeksa u župnom arhivu. Treća je stranica (fol. ill.) ilustrirana (Sl. 1). Slijedi potom sadržaj na dvjema nebrojčanim stranicama (fol. ind.1, fol. ind.2):

Compendio de' Documenti contenuti nel presente libro, pag. 1.

Diploma di Ottone II. Imperatore, che conferma le Donazioni fatte di Due Castelli alla Chiesa di Parenzo, pag. 13.

Diploma di Enrico III. Imperatore che conferma le donazioni fatte alla Chiesa di Parenzo, pag. 15.

Breve di Aless. Pp. III., quale riceve sotto la sua Protezione la Chiesa di Parenzo, e conferma le Donazioni fatte alla medesima, pag. 16.

9 Schiavuzzi (cit. mj.) kao i MC (fol. 10) bilježe ga kao: don Giorgio Micovich. Za hrvatsku inačicu potvrdu nalazimo kod Ritoše: "Uz navedene kanonike na oltaru kapelanske crkve u Baratu zapisano je ime kanonika Jurja Mihovića (Georgius Micovich). Predio u Kanfanaru gdje se nalazila njegova kuća zove se Mihovići" (1998, 135-136).

Privilegio di Volker Patriarca d'Aquileja, che conferma le Donazioni antedette, pag. 19.
Breve d' Innocenzio Pp. IV., che assogetta alla Chiesa di Parenzo molte chiese, e
Monasterii, pag. 21.

Diploma di Rodolfo Imperatore, che conferma le donazioni fatte alla Chiesa di Parenzo dai suoi Precessori, pag. 24.

Costituzioni Sinodali di Mons.' Fra' Graziadio per la Chiesa e diocesi di Parenzo, pag 28.

Assegnamento fatto al Vescovo di Parenzo dal Capitolo di Due Castelli d'una Prebenda in quella Collegiata, pag 32.

Rinunzio della Pieve di Due Castelli fatta nelle mani del Vescovo, pag. 33.

Permuta d'un Canonico di Rovigno con un Canonico, e Pieve di Due Castelli. pag 33.

Collazione della Pieve di due Castelli fatta dal Vescovo per Rassegna nelle sue mani. pag. 35.

Conferma del Vescovo d'una Elezione fatta dal Capitolo della Dignita' di Scolastico. pag. 35.

Elezione di P. Bernardo Pavan in Canonico Sopranumerario di Due Castelli fatta dal capitolo. pag. 35.

Atti della Visita di Mr Vaira in Due Castelli. pag. 38.

Altri atti della Visita di Mr Vaira in Due Castelli pag 40.

Parte presa dal Capitolo di Due Castelli di ricorrere al Serenissimo Principe per l' Elezione de' proprj Canonici. pag. 41.

Lettera del Capitolo a Mr Vescovo Negri per l' effetto suddito. pag. 43.

Lettera responsiva di Mr Negri al Capitolo stesso. pag. 44.

Attestato della Curia Secolare di Due Castelli. pag. 46.

Slijede zatim pedeset i dvije obrojčane stranice (foll. 1-52). Na desetak se stranica (foll. 1-11) nalazi *kompendij* - sažetak. Dvanaesta je stranica prazna (fol. 12), a od trinaeste se stranice nadalje nalaze prijepisi dokumenata koji se tiču raznih prava i povlastica koje je dvigradski kaptol od davnina imao.¹⁰ Tu su prijepisi vladarskih listina Otona II., Henrika III. (IV.) Rudolfa II., istarskog markgrofa i akvilejskog patrijarha Volfkera, papinske povlastice Aleksandra III. i Inocenta IV., a zatim razni drugi dokumenti vezani za dvigradski kaptol i dodjelu prebendi, sinodske odluke, izvješća s vizitacija i korespondencija kaptola s biskupijom. Kodeks nije dosad objavljivan. Isprave koje se donose u ovom radu, prepisao je 1774. godine kanonik Porečke biskupije Paolo Chiurco. Bolje reći ovjerio, budući da su u rukopisu vidljive različite ruke, a kratka je potvrda o prijepisu

10 Unutarnji se opis kodeksa može činiti nedovoljno jasnim, jer nije posve u skladu s pravilima struke, no krivicu snosim djelomično. Kodeks je naime obrojčan prilikom sastavljanja, a na način da se vodilo računa o stranicama, a ne listovima, što i ne čudi s obzirom na vrijeme nastanka. Imajući u vidu moguću zbrku, ako bi tko istraživao kodeks, u ovom je radu ostavljen takav način numeracije, koji je dao neuobičajene nazive nekim stranicama: folium non numeratum 1 i 2, folium ultimum, folium illustratum, folium indicativum 1 i 2. Budući da se radi o stranicama, uzeta je u obzir i mogućnost navođenja kao pag. mjesto fol., no s obzirom na to da je ipak riječ o kodeksu, učinilo se to nekako rogobatnim.

pisana drugom rukom i tintom: “*Extract. per manum mihi fidam ex Lib. I Iurium Episcopaliū Parentii sub hac die prima Aprilis 1774. D. Paulus Canonicus Chiurco Curie Episcopalis Cancellarius. Publica auctoritate recognitus et approbatus*”, tako da se taj dio nije posebno navodio za svaku ispravu. Sadržaj i kompendij pisani su na talijanskom, kao i dokumenti od akata biskupa Vaire do kraja (foll. 38-51), dok su drugi na latinskom. Na fol. 52 piše tek: “De instauratione Ecclesiae parochialis S. Silvestri anno Domini MCMXXIII facta, vide Volumen XVI. Archivi S. Sophiae, quod in armario asservatur et custoditur.” Ovaj rad donosi listine Otona II., Henrika III. (IV.) i akvilejskog patrijarha Volfkera, te *breve* pape Aleksandra III. Takav je izbor jednim dijelom uvjetovan opsegom rada, dok su s druge strane navedeni dokumenti već objavljivani i može se uspostaviti relativno dobar kritički aparat — kojemu i kanfanarski kodeks ovim radom pridonosi. Budući da su spomenuti dokumenti u njemu prepisani iz prve knjige prava Porečke biskupije s kraja 15. st., u obzir će se uzeti i njihova međusobna koherencija. Radi lakšeg snalaženja u tekstu dodane su brojčane oznake redaka, jasno međusobno odvojenih. Tekst je isprava priređen shodno *Pravilima o izdavanju građe* (Stipišić, 1991, 175-180), uz neka manja odstupanja. Poštivano je pisanje repatog *e* (*ē*) i svih velikih početnih slova, bez obzira radi li se o imenima, službama ili drugom, a neke su kratice (npr. *S.*) ostavljene. Oko pisanja konsonantskog *u* nije bilo dvojbi, budući da ga kanfanarski kodeks bilježi kao spirant *v*. Konsonantsko se *i*, odnosno dugo *i* bilježi kao *j* u kodeksu, a transkribirano je kao *i*. U interpunkcije se nije zadiralo.

LISTINA OTONA II

Oton II. (973.-983.) obnavlja darovnice i potvrđuje posjede porečkom biskupu Adamu (961.-990.), a koje su darovali njegovi prethodnici, carevi i kraljevi, kao i pojedini vjernici te mu daje imunitet. Spominju se poimence ovi posjedi: Motovun, Ružar, Nigrinjan, Tar, Červar, pazinski kaštel, Medelan, Rovinj, Dvigrad, Bale, sa svim nekretninama i pokretninama koje su tim mjestima pripadale. Kandler navodi (CDI, p. 180) da je listina bila pod sumnjom zbog nekih interpolacija iz 13. st., kao i nekih mjesta koja se u njoj spominju, a darovali su ih Otonovi prethodnici od kojih pak spominje poimence samo Hugona. Što se Poreča tiče, dosad nije pronađena darovnica starija od Otonove, dok Trst ima Berengarovu iz 911., Hugonovu iz 929., Lotarovu iz 948. Izola pak ima od istog Otona iz 973., tako da je vjerojatno da su ti vladari obdarivali i Porečku biskupiju. Kandlera čudi i što se Motovun, Ružar, Nigrinjan i Tar (dva su mjesta poznata pod tim imenom: jedno na mjestu današnjeg Tara, a drugo na ušću Mirne, danas ruševine imena Sv. Martin, no ne zna se za neki u Červaru, koji je bio na municipalnom području) navode kao *praedia*, dok s druge strane stoji *Castrum Pisinum*, a Motovun su i Pazin bili u jednakom položaju. No, treba uzeti u obzir da se u problematičnoj lekciji (*novę*), a slijedom čega Kandler vjerojatno zaključuje da su postojala dva Tara, slažu porečki i kanfanarski kodeks, dok su drugi kodeksi i izdanja suglasni s lekcijom *none* (usp. niže krit. ap.).¹¹ *Castrum Pisinum*

11 Probleme istarske topografije i toponimije u porečkim knjigama biskupskih prava trenutno u svojoj disertaciji istražuje Branka Poropat iz Biskupijskog arhiva u Poreču. Za Medelan, v. Kirac 1946, 119-20;

se može jednako tako shvatiti kao pazinska utvrda-kaštel, a iz konteksta ove i drugih listina ne vidim razloga da *praedia* znače jednostavno posjed, bez pravne semantike.¹² Danas je to pitanje ipak malo bolje riješeno.¹³ Upozorio me k tomu M. Levak na mogućnost da se radi o tornju, utvrdici, pa bi značenje bilo: toranj iznad *piscationem novę* i onaj červarski. Jednostavno je posjed u Červaru imao neku utvrdicu kao zaštitu i središte posjeda. Za Motovun nema ozbiljnih potvrda da je ikada bio u vlasti porečkog biskupa, nego samostalna općina još u bizantsko doba, dok je Pazin manje i vjerojatno mlađe mjesto, a biskup je vjerojatno dobio samo neke posjede na Motovunštini.¹⁴ U listini se još spominju kao posrednici-medijatori svećenik Dudon i kapelan Andrija Đakon, dok su pri ovjeri navedeni kancelar Adalbert u ime arhikancelara Petra, a *auscultator* je ravenški notar Julije Brusamolin. U porečkom je kodeksu njegova služba ravenškog notara zabilježena kraticom, koja je očito bila teža za tumačenje prepisivaču kanfanarskog kodeksa, koji ga bilježi kao notara svete rimske kurije, a vjerojatno je poteškoće zadala i Kandleru koji ga također bilježi kao i kanfanarski prijepis. Što se datacije tiče, konzultirani su kodeksi i izdanja relativno suglasni, bar oko latinske inačice.¹⁵ To nas dovodi do pitanja autentičnosti isprave, kojeg smo se već dotakli, navodeći Kandlerove sumnje. Ispravu je temeljito preispitao Margetić (1983, 80-83). Evo o čemu je riječ. Kandler (1875, 236) i Kirac (1946, 90) isticali su da nije vjerojatno da se Oton II. poslije teškog poraza od Arapa u srpnju 982. u vrijeme konsolidacije snaga imao vremena baviti tako sporednim stvarima. Margetić osporava taj njihov prigovor tvrdnjom da Oton II. jest boravio u Veroni, ali u srpnju 983., kada je utvrdio ugovorne odnose s Mlečanima.¹⁶ Benussi je vjerovao u ispravu, ali mu je dispozicija isprave bila vrlo nezadovoljavajuća, dok drugi uglavnom ne dovode u sumnju njezinu autentičnost (Margetić, 1983, 81, n. 9, 10). Za dataciju kaže: “Nadalje, isprava je neispravno datirana, što se inače u znanosti smatra jednim od uvjerljivih dokaza za neautentičnost. Ipak, upravo za našu ispravu smatra se da se greška u datiranju može zadovoljavajući objasniti običnom zabunom pisara,” (1983, 81), pozivajući se na MGH (1980, p. 356): “am füglichsten als verschrieben (...) erklärt werden kann” (1983, 81, n. 7), primjećujući još nešto: “VII non iunii (!) umjesto možda VII idus iudii; nadalje imperii vero eius XIII, umjesto ispravno XVI” (1983, 81, n. 6). Situacija s datacijom nije nimalo bezazlena, unatoč jednostavnom rješenju pravdanom prepisivačevom pogreškom. Moguća je dakle zabuna prepisivača, koji umjesto Ida piše None. Moguća je i zabuna po pitanju mjeseca (što ne rješava prethodni problem) lipnja i srpnja: svijest je o Otonovu boravku u srpnju u Veroni (mogao je, doduše, tamo boraviti i od lipnja) mogla zbuniti prepisivača. No, ono što zbunjuje, jest spomenuta godina vladavine Otona kao cara, gdje nam se nude dvije mogućnosti. Prva uzima u obzir Otonovu krunidbu za cara 967., po čemu bi trebalo pisati XVI, kako i navodi Margetić. Druga bi verzija pak bila X, ako bi

Nežić, 2000, 238.

12 Termin se *praedium* ne koristi jedino u povlastici Aleksandra III., gdje se zamjenjuje s: *possessio* (lin. 8, 32), *bona* (lin. 9), pa čak i *omnia* (lin. 33).

13 V. o tome Benčić, 2006, 323-335; Benčić, et al., 2005, 51-82; Cuscito, Riavez, 2008, 727-737.

14 Mišljenje je M. Levaka da je na temelju dobivenih posjeda biskup poslije pretendirao i na grad.

15 Usp. MGH 1980, p. 356; CDI 1, 82; LŽ 34, n. 59.

16 MGH, Dipl. II, 352-356, br. 300.

se uzelo da je carem uistinu postao smrću Otona I. 973. Kako god, *imperii vero eius XIII* padalo bi ili u 980., ili za Otona II. nemoguću 986. godinu. I ne manje važno, datacija je identična u svim trima prijepisima Otonove darovnice u porečkom kodeksu. Margetić je uočio dvije glavne odredbe u dispozitivu isprave: potvrdu darovanja prethodnih careva i davanje neke vrste imuniteta porečkomu biskupu. Obje pobuđuju sumnje koje je pokušao objasniti, no naišao je na poteškoće: “Ipak, da bismo dobili kako-tako jasan tekst, bili smo prinuđeni u njemu vršiti razne ispravke, a unatoč tome tekst je ostao prilično maglovit, a pogotovu nije jasno da li se državna vlast time odrekla svih prihoda s darovanih zemalja u korist porečke biskupije, kao što je to jasno izrečeno u raznim privilegijama, ...” (1983, 82), te zaključuje: “Po našem mišljenju porečka je biskupija bila u posjedu originalne Otonove ispravke koju je tijekom borbe s porečkom gradskom općinom i drugim suparnicima (Gorički grofovi itd.) nadopunila podacima o spornim posjedima i tako djelomično prenapravljenju ispravu prepisala u svoju knjigu privilegija,” (1983, 82). Pozornost mu je još k tomu privukla i činjenica da je Oton II. 972. u ime miraza dao svojoj supruzi, bizantskoj princezi Teofani, uz ostalo i cijelu Istru: “Kao da se Oton II nije previše obazirao na svoju suprugu, kad je 983. god. podijelio porečkom biskupu nova značajna prava imuniteta. Ali to nije sve. Kao da se ni njihov sin, car Oton III nije ni najmanje obazirao na prava svoje majke u Istri i na očevo darovanje Pazina porečkom biskupu. On je sa svoje strane darovao akvilejskom patrijarhu Pazin sa svim pravima ...” (1983, 83). No, još je nešto znakovito, što svakako valja uzeti u obzir. Darovnica je Otona II. u porečkom kodeksu zapisana triput: kao prijepis izvornika, prijepis s kraja 13. st. i prijepis-citat u ispravi kralja Rudolfa koja je u biti nova potvrdnica diplome Otona II. Eufrazijev privilegij u istom kodeksu nalazimo dvaput: kao prijepis izvornika (MP, foll. 11r, v), odnosno kao dio povlastice akvilejskog patrijarha Bertolda iz 1222. (MP, foll.41v, 42r). Očito je Porečkoj biskupiji ta isprava bila iznimno bitna, možda i više od Eufrazijeva privilegija i drugih isprava zapisanih u porečkoj prvoj knjizi biskupskih prava.

MC foll. 13-14. — *Iurium Episcopaliū Liber I.: prijepis izvornika foll. 13v-14r (MP); Beltramov prijepis iz 1295. god. foll 44r,v-45r; listina kralja Rudolfa (Böhmer Reg. Rud. 1087) s umetnutom Ot. II. foll. 167r,v-168r*

Ughelli, *Italia sacra*, ed. 1, 5, 367 = ed. 2, 5, 400. — Tommasini, *Archeografo Triestino*, Trst 1837, 388. — CDI 1, 82. — Vergottin, *Archeografo Triestino, Nuova serie 1*, Trst 1869, 243. — *Diplomata regum et imperatorum Germaniae, Tomus II., Pars I., München 1980, 301 (MGH)*. — Križman, *Libri žminjski, libar drugi, Žminj 2008, 33-4 (LŽ)*.

Diploma

Othonis II. Imperatoris, quo confirmat, et renovat
Donationes factas Ecclesię, et Episcopo Parentino a regibus
et Imperatoribus eius Antecessoribus, et nominative Locum

Duorum Castrorum.

In nomine Sanctę, et individue Trinitatis. Otho¹ Divina favente Clemencia Romanorum Imperator augustus. Si Ecclesiarum Dei curam gerimus, easque² dilatare studuerimus, nostri Imperii fastigium augmentari minime ambigimus. Quocirca³ omnium Sanctę Dei Ecclesię Fidelium, nostrorumque presentium scilicet et⁴ futurorum, noverit Universitas, qualiter inventu, ac petitione⁵ nostri dilecti presbyteri⁶ Dudonis, ac Andreę Diaconi⁷ nostri benevoli⁸ Capellani, Adam S.⁹ Parentinę Ecclesię Antistas¹⁰ nostram adiisset¹¹ clementiam, postulans nos, quatenus Dei¹² amore, nostreque anime remedio, nostra preceptali auctoritate omnia Pređia suę Ecclesię, que antea a nostris Antecessoribus Imperatoribus Regibus pro suarum animarum remedio prefatę Ecclesię donaverunt, qua in Basilica Sancti beatum corpus Mauri requiescit, sive que ab aliquibus Deo devotis Fidelibus data sunt, vel que¹³ danda erunt, confirmare¹⁴, et corroborare dignemur. Cuius dignis postulationibus aures nostre pietatis inclinantes¹⁵, pretaxatę Ecclesię Pređia, nominative¹⁶ Montonam¹⁷, Rosarium, Nigrignanum, Turrim¹⁸, que est super piscationem nove¹⁹, et illam de Cervaria²⁰, et Castrum Pisinum, Medelanum, quod a Regibus, seu ab

¹ Otto MP, MGH, CDI; Ottho LŽ

² eisque MP, LŽ

³ Quo circa LŽ; ex circha corr. MP

⁴ atque LŽ

⁵ petitione MP, MGH

⁶ presbyteri MGH

⁷ dyaconi MP

⁸ benivoli MP, MGH

⁹ sancte MGH; sanctę LŽ

¹⁰ antistitis MP; antistes CDI, MGH, LŽ; potius Antistes, ult. syll. atramento corr. in MC

¹¹ adiisse MP, MGH, LŽ

¹² postulans quatenus nos pro dei MGH

¹³ que MP; om. CDI

¹⁴ confirmavit LŽ

¹⁵ inclinati CDI

¹⁶ nominatim CDI; nominative: LŽ

¹⁷ Montona MP, MGH

¹⁸ turrim MGH

¹⁹ none MP; None MGH; novae CDI; nonę LŽ

²⁰ Cervara LŽ

Ugone largitum est, ut²¹ Ruvignum²² quantum ad Episcopatum Pa-
rentinē²³ Ecclesię donatum est a nostris Antecessoribus, ut²⁴ in loco, qui dicitur
20 duo Castella, et Valles cum omnibus pertinentiis suis iuste, et
legaliter ad p̄dictum Episcopatum pertinentibus, nec non²⁵ Villis, Terris,
Campis, Vineis, Pratis, Aquis, aquarumque Decursibus, Piscationibus, Mo-
lendinis, Venationibus, Montibus, Planitiebus²⁶, Vallibuscum²⁷ omnibus rebus mobilibus,
et immobilibus, quę dici et²⁸ nominari possunt, seu in quocumque²⁹ loco p̄-
25 nominatus Episcopatus terram habet, per hoc nostrum p̄ceptum confir-
mamus eidem Episcopo Adam, suisque successoribus, et corroboramus.
P̄cipimus³⁰ denique, et³¹ iubemus, ut nullus Dux, Patriarcha³², Archiepiscopus,
Episcopus, Marchio, Comes, Vicecomes³³ nullaue Regni nostri magna, vel
parva Persona p̄taxatum P̄sulem, suosque successores de omnibus
30 p̄dictis rebus molestare tentet³⁴, nec ad ulla³⁵ placita hominibus supra
terram eiusdem³⁶ Ecclesię Parentinē³⁷ residentibus, qui ab Episcopo reclamationem
habent, sine avvocato Episcopi nullam contrarietatem facient³⁸, nec invite
ducantur nisi ante p̄sentiam P̄sulis, sive³⁹ legali iudicio⁴⁰, sed⁴¹ liceat
eidem P̄suli, suisque successoribus quiete,⁴² pacifice cuncta sua p̄dia
35 tenere, et firmiter possidere, omnium hominum contradictione peni-

²¹ videlicet *MP, MGH, LŽ*; et *CDI*

³² Patriarca *LŽ*

²² Rubinum *CDI*

³³ Vice-Comes *CDI*

²³ ad episcopatum sancte Parentine *MGH*; ad episcopatum sive Parentinē *MP, CDI, LŽ*

³⁴ temptet *MP, MGH, LŽ*

²⁴ videlicet *MP, CDI, MGH, LŽ*

³⁵ nulla *MP, LŽ*

²⁵ necnon *LŽ*

³⁶ eidem *MP*

²⁶ planiciebus *MP, MGH*; Planiciebus *LŽ*

³⁷ Parentine ecclesie *MP, MGH, LŽ*

²⁷ vallis *MP*; vallibus *MGH*; vallis, cum omnibus *LŽ*; Villis cum omnibus *CDI*

³⁸ faciant *MGH*

²⁸ aut *CDI*

³⁹ sine *MP, MGH, LŽ*

²⁹ quocumque *LŽ*

⁴⁰ iuditio *MP, MGH, LŽ*

³⁰ P̄cipientes *MP, CDI, MGH, LŽ*

⁴¹ ed *LŽ* (*lapsus?*)

³¹ ut *MGH*; --// *LŽ*; om. *MP, CDI*

⁴² quiete et pacifice *MGH*

tus remota. Si quis⁴³ igitur huius nostrę paginę violator⁴⁴ fuerit, quod minime credimus, sciat se compositurum auri boni libras mille, medietatem Camerę nostrę, et medietatem pŕefato Pŕesuli, suisque successoribus. Quod⁴⁵ ut verius credatur, diligentiusque ab hominibus⁴⁶ ob-

40 servetur, hanc paginam propria manu corroborantes, sigilli impressio-

ne⁴⁷ inferius eamdem⁴⁸ iussimus insigniri.

Signum D. Othonis⁴⁹ Serenissimi Imperatoris,
et invictissimi augusti⁵⁰. (M)

Adalbertus⁵¹ Cancellarius ad vicem⁵² Petri Episcopi,
45 et Archicancellarii recognovi, et subscripsi.⁵³

Dat. VII. nonas Iunii anno Dominicę Incarnationis DCCCCLXXXIII. Indictione XI.
Regni vero Domini secundi Othonis⁵⁴ XXVI. Imperii vero eius XIII.
Actum Veronę feliciter. Amen.

50 Auscultatum per me Iulium Brusamolinum Rom. Curię Notarium^{55,56}

⁴³ qui *MP*, *LŽ*

⁵¹ Adelbertus *MGH*

⁴⁴ violatum *MP*

⁵² advicem *MGH*

⁴⁵ quo *MP*

⁵³ Petri Episcopi Archicancellarii. *LŽ*

⁴⁶ omnibus *MP*, *CDI*, *MGH*, *LŽ*

⁵⁴ Othonis *MP*; Ottonis *MGH*; Secundi D. Ottonis *CDI*

⁴⁷ nostri impressione *MGH*, *LŽ*; sigillum *MP*

⁵⁵ notarium Ravenņę *MP*, *LŽ*

⁴⁸ eandem *MP*, *MGH*, *LŽ*

⁵⁶ <auscultatum ... notarium> *om. MGH*

⁴⁹ Othonis *MP*; Ottonis secundi *MGH*; Othonis *LŽ*

⁵⁰ *om. LŽ*

LISTINA HENRIKA III. (IV.)

Henrik III. (IV.) potvrđuje porečkom biskupu vlasništvo nad posjedima koje su mu darovali njegovi prethodnici i daje mu imunitet. Navode se svi oni posjedi navedeni i u listini Otona II. Posebno je zanimljiva zbog datacije, a Kandler ju je objavio dvaput: opsežniju inačicu pod godinom 1040. (vjerojatno zabuna zbog MLX=1060.), a kraću verziju pod godinom 1060. MGH pak datira listinu u godinu 1077. Isprava se sama datira ovako. Po CDI: *anno Dominice Incarnationis / Domini Nativitatis MLX, regni vero Domini Heinrichi III regis anno XXI*; po MGH: *anno Dominice Incarnationis millesimo, indictione XIII, regni vero domni Heinrichi tertii regis anno XXI*; po MP: *anno dominice Incarnationis millesimo sexagesimo. Regni vero domini henrici tertii regis [vicesimo] primo*; MC slijedi ispravljenu, a LŽ prvotnu verziju po MP (usp. krit. ap.). Svi spominju Henrika III., koji se lako poistovjećuje s Henrikom IV., koji se u listinama često navodi kao Henrik III. Datacije navode 21. godinu Henrikove vladavine (uz spomenute korekcije u MP i MC), no Henrik III. (1039.-1056.) nije toliko vladao, dok je 21. godina vladavine Henrika IV. (1056.-1105., car od 1084.) 1077., kamo listinu i datira MGH. Nadalje, veronski je notar iz 1060. god. bio druga osoba za razliku od onog koji je zapisao darovnice iz 1077. Indikciju je stoga, koju navodi jedino MGH i koja odgovara 1060., no ne i 1077. (kao ni 1040.), najbolje zanemariti, listinu pripisati Henrik IV. i datirati u 1077.¹⁷ Ostaje ipak zanimljiva korekcija u MP, koju je slijedio MC, no ne i LŽ. Ako je netko uvidio problem koji se javlja oko datacije, mogao je lako prekriti *vicesimo*, i tako pokušati “ublažiti datacijski nesklad” (prva godina vladavine Henrika III. obuhvaća i ožujak 1040.). Ostaje problematična jedino osoba porečkog biskupa, jer je po trenutno dostupnim podatcima (Bartolić, Grah, 1991, 21) 1077. to bio Cadolo (1075.-1082.), a prije njega Adelman (1060.-1075.). Margetić je gotovo bez zadržke¹⁸ smatra krivotvorinom: “Navodna potvrda Otonova privilegija od kralja Henrika III datirana s 4. ožujkom 1060. god. je krivotvorina. Naime, Henrik III umro je 5. listopada 1056. Henrik III uz to nije 1060. god. bio u Italiji. Da bi “spasio” autentičnost isprave Stumpf je datira s 4. III 1077. kada je doista u Veroni bio - Henrich IV! Ali u Iura episcopalia porečke biskupije u dataciji stoji pisano slovima: millesimo sexagesimo, regni uero domini Henrici tertij regis anno prima, a u ispravi objavljenoj u Kandlerovom CDI ad a. 1040 (!): MXL. Regni vero Domini Henrici Tertii regis anno XXI. Kako Henrik III nije ni 1040. god. bio u Italiji, datacija je sigurno posve pogrešna, pa to jasno odaje ruku nemarnog krivotvoritelja.” (1983, 89, n. 11). Za kritički su aparat uzete obje varijante u CDI: opsežnija inačica je preuzeta ondje iz kućnog arhiva markizâ Polesinijâ, a kraća po Ughelliju.¹⁹

17 Posebno se ovdje zahvaljujem meni nepoznatom ocjenjivaču ovog rada, koji mi je puno pomogao dobronamjernim i vrlo konstruktivnim sugestijama općenito oko problematike kojoj sam manje vičan kao filolog po struci, a napose oko datacije ove isprave Henrika IV.

18 Jedina zadržka koja bi se mogla vidjeti jest činjenica da to navodi u bilješci, komentirajući tezu o ispravi, djelomično prepravljenoj, a potom prepisanoj u knjigu povlastica porečkog biskupa.

19 Usp. CDI, p. 205 i 217.

MC foll. 15-16. — Iurium Episcopaliū Liber I. foll. 20v-21r (MP).
Ughelli, Italia sacra, ed. II, 5, 403. — Tommasini, Archeografo Triestino 4, 390. —
CDI 1, 97 (CDI1). — CDI 1, 102 (CDI2). — Diplomata regum et imperatorum Germa-
niae, Tomus VI., Pars II., Hannover 1988, 290 (MGH). — Križman, Libri žminjski, libar
drugi, Žminj 2008, 34-5 (LŽ)

Diploma

Henrici III. Imperatoris, quo confirmat Donationes,
 et Dotationes factas Ecclesię Parentinę a suis Predeces-
 soribus, et exgresse Locum **Duorum Castrorum**.¹

In nomine sanctę, et individę Trinitatis. Henricus² Divina favente
 Clementia Francorum, et Longobardorum³ Rex. Si Ecclesiarum Dei curam
 gerimus, ipsasque⁴ diligere⁵ studuerimus, nostri Imperii fastigium augment-
 ari minime ambigimus. Quocirca⁶ omnium Sanctę Dei Ecclesię Fidelium
 5 nostrorumque presentium scilicet⁷ et⁸ futurorum noverit Universitas, quali-
 ter Alemarus⁹ S. Parentinę Ecclesię Episcopus nostram¹⁰ postulavit clementiam,
 quatenus¹¹ Nos pro Dei amore, nostręque animę remedio nostra precepta-
 li auctoritate omnia Pređia suę Ecclesię, quę antea a nostris Antecesso-
 ribus Imperatoribus, Regibus pro suarum¹² animarum remedio prefatę¹³
 10 Ecclesię donaverunt, qua in Basilica S. Beatum Corpus Mauri requiescit,
 sive quę ab aliquibus Deo devotis Fidelibus data sunt, vel quę danda
 erunt, confirmare, et corroborare dignemur. Cuius dignis postulatoribus¹⁴
 aures nostrę pietatis inclinantes pretaxatę Ecclesię Pređia¹⁵
 nominative¹⁶ Montonam¹⁷, Rosarium, Nigrignanum¹⁸, Turrim, quę est supra
 15 piscationem¹⁹ novę²⁰, et Cervariam²¹, et Medelanum²², et Castrum Pisinum,

¹ Henricus rex Francorum et Lombardorum Episcopo
 Parentino Alemanus bonorum ecclesiasticorum
 possessionem confirmat LŽ

² Henricus MGH

³ Longobardorum MP, MGH

⁴ easque MGH

⁵ dilatare CDI1

⁶ Quo circa MP

⁷ silicet MP

⁸ atque MP, LŽ; ac MGH

⁹ Alemarus episcopus in marg. MP; Alemanus CDI2

¹⁰ nostrum LŽ

¹¹ quatinus MP, MGH

¹² suorum CDI1

¹³ praefactae CDI1

¹⁴ postulationibus MP, CDI1, CDI2, MGH, LŽ

¹⁵ om. CDI1

¹⁶ nominative nominative MP; nominata CDI2

¹⁷ Montona MP, CDI2, MGH, LŽ

¹⁸ nigrianum MP

¹⁹ piscionem MP; piscatione CDI2, LŽ; super piscationem
 CDI1

²⁰ None MGH; nonę MP, LŽ; Nonae CDI1, CDI2

²¹ Cervare MGH

²² Medilanum CDI2

et illud, quod a nostris antecessoribus largitum est, videlicet Ruvinum
quantum²³ ad Episcopatum S. Parentine Ecclesię donatum est, scilicet²⁴ in
loco, qui dicitur duo Castella, et Valles²⁵ cum omnibus pertinentiis
iuste²⁶, et legaliter ad p̄dictum Episcopatum pertinentibus, nec²⁷ non Villis,
20 Terris, Campis²⁸, Vineis, Pratis, Aquis²⁹, Aquarum decursibus, Molendinis,
Piscationibus, Venationibus, Montibus, Planitiebus³⁰, Villis³¹ cum omnibus
rebus mobilibus, et immobilibus, quę dici vel nominari possunt, seu³² in
quocumque³³ loco p̄nominatus Episcopus terram habet, per hoc nostrum
p̄ceptum confirmamus³⁴ eidem Episcopo Alemaro, suisque Successoribus
25 et corroboramus. P̄cipientes denique iubemus, ut nullus Dux, Patriarcha³⁵,
Archiepiscopus, Episcopus, Marchio, Comes, Vicecomes³⁶, nullaue Regni nostri
magna, vel parva Persona p̄taxatum Episcopatum³⁷, suosque Successores de
omnibus p̄dictis rebus molestare tentet³⁸, nec ad ulla³⁹ placita hominibus
supra Terram S. Parentine Ecclesię residentibus, qui ab Episcopo reclamationem
30 habent, sine⁴⁰ advocato⁴¹ Episcopi nullam contrarietatem facient, nec invite⁴²
ducantur, nisi⁴³ ante p̄sentiam Episcopi, sine legali iudicio⁴⁴, sed liceat
eidem P̄suli, eiusque⁴⁵ Successoribus quiete, et⁴⁶ pacifice cuncta sua
p̄dia tenere, et firmiter possidere, omnium hominum contradictione
penitus remota. Si quid⁴⁷ igitur nostre huius pagine violatum⁴⁸ fuerit,
35 quod minime credimus, sciat se compositurum auri boni libras
mille, medietatem Camerę⁴⁹ nostre, et medietatem p̄fato⁵⁰ P̄suli, suisque

²³ et quantum *MGH*

³⁶ *om. CDI*

²⁴ silicet *MP*

³⁷ episcopum *MP, CDI, MGH, LŽ*

²⁵ valles *MP, MGH*

³⁸ temptet *MP, MGH, LŽ*

²⁶ suis *CDI*

³⁹ nulla *MGH*

²⁷ nee *CDI*, videtur nec

⁴⁰ sive *CDI*

²⁸ casis *CDI*

⁴¹ [placita ... advocato] *om. LŽ*

²⁹ et aquis *CDI*

⁴² injuste *CDI*

³⁰ planiciebus *MP*

⁴³ sini *CDI*, videtur nisi

³¹ vallis *MP, CDI, MGH, LŽ*; vallibus *CDI*

⁴⁴ iudicio *CDI*

³² *om. CDI*

⁴⁵ suisque *MP, CDI, LŽ*

³³ quocumque *MP, CDI, MGH, LŽ*

⁴⁶ *om. MP, LŽ; * MGH*

³⁴ hic finitur *dipl. in CDI*

⁴⁷ quis *MGH, CDI*; qui *LŽ*

³⁵ Patriarcha *LŽ*

⁴⁸ violator *MGH, CDI, LŽ*

successoribus. Quod ut verius credatur, diligentius⁵¹ ab omnibus
observetur, manu propria⁵² roborantes sigillo nostro insigniri iussimus.
signum domini⁵³ Henrici⁵⁴ (M) invictissimi regis

40 Gregorius⁵⁵ Cancellarius vice Hitolphi Archiepiscopi⁵⁶ recognovi.⁵⁷

Dat. IV. Nonas Martii Anno Dominicę Incarnationis⁵⁸ MLX⁵⁹.

Regni vero Domini Henrici III. Regis anno I⁶⁰. Actum Veronę.⁶¹

⁴⁹ Kamere *MP*

⁵⁰ praefacto *CDI1*

⁵¹ diligentiusque *MGH, CDI1*

⁵² † *ante haec verba hanc paginam om. suspicat MGH*

⁵³ domni *MGH*

⁵⁴ Heinrici *MGH, LŽ*

⁵⁵ Georgius *CDI1*

⁵⁶ Cancellarius Archiepiscopi *CDI2*

⁵⁷ *add.: feliciter amen MP; fideliter Amen CDI2; fideliter LŽ*

⁵⁸ Domini Nativitatis *CDI2*; Incarnationis *LŽ (lapsus?)*

⁵⁹ millesimo sexagesimo *MP*

⁶⁰ *ex vicesimo primo corr. MP; vigesimo primo LŽ; XXI CDI1, CDI2, MGH*

⁶¹ *add. feliciter LŽ; add. feliciter amen MGH*

POVLASTICA PAPE ALEKSANDRA III.

Papa Aleksandar III. (1159.-1181.) stavlja pod svoju zaštitu porečkog biskupa Petra (1174.-1194.) i njegove nasljednike, potvrđujući mu sve posjede koje su darovali njegovi prethodnici, kao i one koje su darovali kraljevi i vjernici odličnici. Poimence se navode samostani: svetog Mihaela pod Zemljom, svete Barbare, svetog Mihaela u Pazinu, svete Petronile u Dvigradu, svetog Mihaela u Balama; te crkve: svete Marije u Taru, u Nigrijanju, svete Marije od Polja, u Ružaru, Motovunu, Zamasku, Neboru, Vualti, Veruku, Malom i Velikom Pazinu, Zarečju, Vižinadi, Tinjanu, Kringi, Svetom Lovreču, Dvigradu, Svetvinčentu, Žminju, Balama, kanoničku kuću u Rovinju s pripadajućim crkvicama, crkve u Medelanu, Vrsaru, Kloštru i ona svetog Justa. Car Fridrik I. Barbarossa potpisao je u Mletcima primirje s Aleksandrom III. (1177.), a budući da se Papa još neko vrijeme ondje zadržao, iskoristio je to porečki biskup Petar i ishodio potvrdu prethodno darovanih dobara od strane papa, no i careva i kraljeva, samo što se broj posjeda u Aleksandrovoj povlastici porečkoj Crkvi gotovo utrostručio.²⁰ Povlastica se sama datira ovako: *Nonis Aprilis Indictione X. Incarnationis Dominice anno MCLXXVIII. Pontificatus vero D. Alexandri Pp. III. anno XVIII* (po MP i MC i LŽ koji godinu navodi slovima, ne brojkom); *Non. Aprilis, Indict. X, Incarnat. Dom. 1177, pontificatus D. Alexandri PP. III an. XVIII* (po PC); dok Zjačić (1973, 35, n. 11) datira povlasticu po indikciji u 1177. godinu. Sve su verzije pak suglasne oko godine pontifikata, Aleksandar III. izabran je i posvećen u rujnu 1059., a u 18. godinu njegove papinske službe pada i travanj 1177. godine. Budući da se ova i druge papinske isprave u literaturi često nazivaju bulama, a u vrijeme Aleksandrove kancelarije taj je naziv još uvijek označavao samo viseći pečat, Križman predlaže naziv “privilegij” (LŽ, 28), dok u regestu u MC stoji naziv *breve*.

---

20 Usp. LŽ, 27 i 36.

MC foll. 16-19. — *Iurium Episcopaliū Liber I. foll 26r,v-27r (MP).*

Patrologiae cursus completus, Tomus 200, Alex. III pp., 1855., p. 1101, po: Ughelli, Italia sacra, ed. II, 5, 404 (PC). — Križman, Libri žminjski, libar drugi, Žminj 2008, 31-2 (LŽ).

Breve

Alexandri Pp. III., quo accipit sub eius protectione Ecclesiam Parentinam, et confirmat omnes donationes eidem factas, et omnia sua iura, inter quę Ecclesiam Duorum Castrorum.¹

- Alexander Episcopus Servus Servorum Dei. Venerabili fratri Petro Parentino Episcopo, eiusque successoribus canonice substituendis in perpetuum. Quoties² illud a Nobis petitur,³ quod Religioni, et honestati convenire dignoscitur⁴, animo nos decet libenti concedere, et petentium desideriis congruum impertiri favorem. Ea propter⁵ Venerabilis in Christo Frater Episcopus tuis iustis postulationibus benigne⁶ annuentes Ecclesiam, cui auctore Deo preesse⁷ dinosceris⁸, sub B.⁹ Petri, et Nostri protectione suscipimus, et presentis scripti privilegio communimus: Statuentes, ut quascumque Possessiones,¹⁰ quęcumque bona eadem Ecclesia in presentiarum iuste, et canonice possidet, aut in futurum concessione Pontificum, largitione Regum, vel Principum oblatione Fidelium, seu aliis iustis modis, procurante¹¹ Domino, poterit adipisci, firma tibi, tuisque Successoribus, et illibata permaneant, in quibus hęc propriis duximus exprimenda¹² vocabulis: Monasterium S. Michaelis de sub terra¹³, Monasterium S. Barbaę, Monasterium S. Michaelis de Pisino, Monasterium S. Petronillę in duobus Castellis, Monasterium S. Michaelis de Valle, Ecclesiam S. Marię de Turre cum Capellis suis, Ecclesiam de Nigrignano cum Capellis suis, Ecclesiam S. Marię de Campo cum Ecclesiis suis, Ecclesiam de Rosario cum Capellis¹⁴ suis, Ecclesiam de Montona cum Capellis suis, Ecclesiam de Zumesco¹⁵ cum Capellis suis, Ecclesiam de Nebor¹⁶ cum capellis suis,

¹ Alexander Papa III Ecclesiam Parentinam sub suam protectionem suscipit eiusque bona confirmat LŽ; Privilegium pro Ecclesia Parentina PC

⁹ beati MP, LŽ, PC

¹⁰ possessiones...; [quęcumque ...permaneant] om. PC

² Quociens MP, LŽ

¹¹ prestante LŽ

³ petitur...; [quod ... favorem.] om. PC

¹² exprimendum LŽ

⁴ dinoscitur MP, LŽ

¹³ Subterra PC

⁵ Eapropter PC

¹⁴ cappellis MP, LŽ

⁶ benignius MP, LŽ; benigniter PC

¹⁵ Zumisco MP, LŽ

⁷ pra esse PC

¹⁶ Hebor PC; Nebor iterum in marg. MP

⁸ dignosceris PC

Ecclesiam de Vualta¹⁷ cum Capellis suis, Ecclesiam de Verux¹⁸ cum Capellis suis, Ecclesiam de Pisino maiore, et minore cum Capellis suis, Ecclesiam de Aretio¹⁹, Ecclesiam de Visinal²⁰, Ecclesiam de Antoniana²¹, Ecclesiam de Curitico²² cum Ecclesiis suis, Ecclesiam S. Laurentii cum Ec-
 25 clesiis suis, Ecclesiam de Duobus Castellis²³, Ecclesiam Sancti Vincentii²⁴ cum Capellis suis, Ecclesiam de Zimino cum Capellis suis, Ecclesiam de Valle cum Capellis suis, Canonicam de Rubino²⁵ cum Capellis suis, Ecclesiam de Medeliano^{26,27} Ecclesiam de Ursario cum Capellis suis, Castrum Ursarię cum²⁸ Appendiciis suis, Castrum Castellionis²⁹ cum
 30 Appendiciis suis omnibus, Ecclesiam S. Iusti³⁰ cum omni terra sua. Decernimus ergo,³¹ ut nulli omnino hominum³² liceat supradictam Ecclesiam temere perturbare, aut eius³³ possessiones auferre, vel ablatas retinere, minuere, seu quibuslibet vexationibus fatigare, sed illibata omnia et integra conserventur eorum, pro quorum gubernatione et substantatio-
 35 ne³⁴ concessa sunt, usibus omnimodis profutura, salva Sedis Apostolicę auctoritate. Si qua³⁵ igitur in futurum Ecclesiastica, sećularisve³⁶ Persona hanc nostrę Constitutionis Paginam sciens contra eam temere venire tentaverit³⁷, secundo, tertiove³⁸ commonita, nisi p̄sumptionem suam congrua satisfactione³⁹ correxerit, potestatis, honorisque sui Dignitate careat,
 40 reamque⁴⁰ se Divino iudicio existere de perpetrata nequitate⁴¹ cogno-

¹⁷ VValta MP, LŽ; Valta PC; Vualta in marg. MP

¹⁸ Vermo PC, LŽ; ex Verux corr. in Vermo dein iterum corr. in Verux MP

¹⁹ Arecio MP, PC, LŽ; Aretiu<m> in marg. MP

²⁰ Visinat PC, LŽ

²¹ Antiniana PC; Antonia** in marg. MP

²² Curicitico PC

²³ Duobus Castellis cum ecclesiis MP; add. suis PC

²⁴ ex Laurentii corr. MP

²⁵ Rubinio MP, LŽ

²⁶ Medilliano MP, LŽ; Medilano PC

²⁷ Rubinum et Medelianum inverso ordine in PC

²⁸ cum omnibus MP, PC, LŽ

²⁹ Castellio in marg. MP

³⁰ S. Iustus in marg. MP

³¹ ergo, etc. om. usque ad subscriptiones PC

³² homini MP

³³ eidem LŽ

³⁴ substantacione MP

³⁵ Siqua MP

³⁶ secolarise LŽ; sc̄larise MP

³⁷ temptaverit LŽ

³⁸ terciove MP

³⁹ satisfacione[m] MP

⁴⁰ reaque MP, LŽ

⁴¹ iniquitate MP, LŽ

scat, et a Sacratissimo Corpore, ac Sanguine Dei, et Domini Redemptoris nostri⁴² Iesu Christi aliena fiat, atque in extremo examine districtę ultioni subjaceat: Cunctis autem eidem loco sua iura servantibus, sit pax

Domini nostri Iesu Christi, quatenus⁴³ et hic fructum bonę actionis percipiant, et apud districtum Iudicem pręmia ęternę pacis inveniant. Amen.⁴⁴

45

(R)

(M)⁴⁵

Ego Alexander Catholicę Ecclesię Episcopus ss⁴⁶.

Ego Ioannes Presb. Card. tit. S. Anastasię⁴⁷ ss.

Ego Manfredus Pręnestinus Episcopus ss.⁴⁸

Ego Bello⁴⁹ Presb. Card. S. Pudentianę⁵⁰ tit. Pastoris ss.⁵¹

Ego Cinthius⁵² Diaconus S. Adriani⁵³ ss.

Ego Ugo⁵⁴ Diaconus Card. S. Eustachii iuxta Templum Agrippę ss.

Ego Ugo⁵⁵ S. Angeli Diaconus Cardinalis ss.

Ego Raynerius⁵⁶ Diaconus Card. S. Georgii ad velum⁵⁷ aureum ss.

Datum Venetiis in Rivoalto⁵⁸ per manus⁵⁹ Bernardi⁶⁰ S. Ro. Ecclesię Sudd.⁶¹

et Notarii Nonis Aprilis Indictione X. Incarnationis⁶² Dominicę anno

MCLXXVIII⁶³. Pontificatus vero D. Alexandri Pp. III. anno XVIII.

Auscultatum per me Iulium Brusamolinum Notarium Ro. Curię⁶⁴.

⁴² nostri MP, LŽ; verisimile in MC lapsus calami

⁵⁴ hugo MP; Hugo LŽ

⁴³ Quatinus MP

⁵⁵ hugo MP; Hugo PC, LŽ

⁴⁴ Amen. Amen MP, LŽ

⁵⁶ Raynarus LŽ

⁴⁵ (M.) Bene valete LŽ

⁵⁷ adnelum MP

⁴⁶ manu propria sic et in aliis ss. LŽ

⁵⁸ Rivo Alto MP, PC, LŽ

⁴⁷ Pudentianę tit. Pastoris PC

⁵⁹ manum MP, PC, LŽ

⁴⁸ postponitur subscriptioni Bellonis in LŽ

⁶⁰ Bardi PC, LŽ

⁴⁹ belo MP; Belo LŽ

⁶¹ subdiaconi LŽ; jud. PC

⁵⁰ Pudenciane MP; Pudicianę LŽ

⁶² Incarnacionis MP

⁵¹ ss. om. PC

⁶³ 1177 PC; millesimo centesimo septuagesimo octavo LŽ

⁵² Cynthius PC

⁶⁴ Ravennę MP, LŽ; om. PC

⁵³ Andriani MP, LŽ

LISTINA PATRIJARHA VOLFKERA

Akvilejski patrijarh Volfker (1204.-1218.) potvrđuje porečkom biskupu Fulceriju (1200.-p.1216.) posjede darovane od njegovih prethodnika: Kaštel Parentin i Monkaštel u dvigradskoj 'kontradi' te crkvu sv. Martina i sve posjede "teritorija sv. Maura"²¹ na puljskom području. Ova je isprava prvi poznati izvor u kojem se spominju Monkaštel i Kaštel Parentin (Levak 2007, 312). Kandler se u svom komentaru vrlo oštro obrušio na vjerodostojnost isprave pa ga citiram u potpunosti: "Le note croniche di questo diploma sono esatte, correva in quell'anno l'Indizione XIV, vivevano il Patriarca Volchero di Aquileja ed il Vescovo Fulcherio di Parenzo, ma l'esordio è misera copia, disordinatissima, di diplomi più antichi di Re, è scorrettissima e bugiarda. Manca la persona dell'intercessore che deve essere sempre diversa dal donato che non chiede mai per sè; il Patriarca direbbe di confermare le donazioni dei suoi antecessori ai Vescovi di Parenzo; ma Volchero fu appunto il primo dei Patriarchi che ebbe il Marchesato d'Istria, nè può parlare di Patriarchi-Marchesi suoi antecessori²². Fra i possessi privati dei Patriarchi enumerati in diploma del 1102, accolto in questo Codice, non figurano nè il Castel Parentino, nè Moncastello, nè la chiesa di S. Martino di Midian, nè il territorio di S. Mauro nel distretto di Pola. Nè certamente questi due Castelli, il Parentino ed il Moncastello sono li due notissimi Due-Castelli, come da altri fu detto e noi in buona fede, non avendo sott'occhio il presente diploma, abbiamo ripetuto. I due Castelli furono sempre in dominio e proprietà dei Patriarchi, formavano Comune da sè, così che ebbero propri Statuti. Il Moncastello (nome assai frequente) sul Canale del Leme ad ostro di questo, sovrastante a questo, dovrebbe essere quello che si dice S. Martino, ed era semplice possedimento. L'altro, il Castello Parentino, deve essere stato al confine del territorio di due Castelli, nel lato estremo verso Parenzo, prendendo nome dalla città che vi sta di contro, e potrebbe essere stato verso il territorio di S. Lorenzo del Pasinadigo, in Gradina. Il Medilanum è Midian contrada esterna di Dignano, ove esisteva od esiste ancora la cappella di S. Martino. Ignoriamo un territorio di S. Mauro in Medolino" (CDI, p. 390). Zjačić se o navedenom nije izjasnio (1973, 35), kao ni Levak, koji je referirajući se na spomenutu listinu primijetio da je: "...znakovito da se [Parentin] navodi prije Monkaštela iako nije vjerojatno da je ikada bio veći od njega, što bi trebalo značiti da je bio od posebne važnosti za porečkog biskupa" (2007, 312).²³

21 Usp. Zjačić 1973, 34.

22 Na početku su isprave dane Volfkerove službe: akvilejski patrijarh i istarski markgrof. Iz daljnjeg je teksta jasno da on potvrđuje darovnice svojih prethodnika patrijarha (*ab antecessoribus nostris Patriarchis*), tako da ne stoji 'optužba' o prethodnicima koji bi bili akvilejski patrijarsi i istarski markgrofovi.

23 S obzirom na tu posebnu važnost, ne bih isključio mogućnost da su porečki biskupi u vidu parnjaka znakovita imena Parentin, nastojali imati veći utjecaj na to područje, koji možda nisu mogli ostvariti preko Monkaštela (usp. n. IV gore u listini Otona II.). No, sud o tome u svakom slučaju prepuštam onima koji su bolje upućeni u tu temu.

*MC foll. 19-20. — Iurium Episcopaliū Liber I. foll 43r,v-44r (MP).
CDI 2, 212.*

Diploma

Volfkerii Patriarchę Aquileiensis, quo donat Ecclesię
Parentinę **Duo Castella** cum aliis Terris, et Lo-
cis ibidem descriptis.

In nomine Domini Amen. Anno Domini MCCXI. V Idus Decembris
Indictione XIII. Nos quidem Volfkerus¹ S. Aquileien.² Sedis Patriarcha, et
Marchio Istrię³ notum fieri volumus omnibus. Quocirca⁴ omnium
Sanctę Dei Ecclesię fidelium, nostrorumque presentium et futurorum
5 noverit Universitas, qualiter intuitu⁵, ac petitione dilecti⁶ Fratris nostri
Fulcerii⁷ Parentini Episcopi nostram adisset⁸ Clementiam postulans quatenus⁹ Nos
pro Dei amore, et Beatorum Martyrum Hermacore et Fortunati, nostręque
animę remedio nostra auctoritate omnia Prędia suę Ecclesię, quę antea
ab antecessoribus nostris Patriarchis pro suarum Animarum remedio pręfatę
10 Ecclesię donaverunt, qua in Basilica Sancti beatum corpus Mauri martyris
requiescit, confirmare, et corroborare dignemur. Cuius dignis postulationibus
aures nostrę pietatis inclinantes prętaxatę Ecclesię prędia, nominative¹⁰ Castrum
Parentinum situm in contrata quę dicitur Duo Castella, et Montem
Castellum situm in eadem contrata super Ripam¹¹ Lemi ex parte australi,
15 et Ecclesiam S.¹² Martini iuxta Medilanum, totum Territorium S. Mauri
in contrata Curię Polę¹³ iuxta Medilinum¹⁴ cum omnibus pertinentiis suis
iuste et legaliter ad prędictum Episcopatum Parentinum pertinentibus, nec non
Terris, Campis, Vineis, Pratis, Aquis, Piscationibus, Venationibus, Nemoribus,
Montibus, Planitiebus¹⁵, et cum omnibus aliis rebus, quę dici, vel nominari
20 possunt confirmamus eidem Episcopo, suisque Successoribus in perpetuum.

¹ Volcherus *CDI*

⁸ adisse *CDI*

² Aquilejensis *CDI*

⁹ quatinus *MP*

³ Istrię *CDI*

¹⁰ nominatim *CDI*

⁴ omnibus, quo circa *MP, CDI*

¹¹ Ripa *CDI*

⁵ intervntu *MP, CDI*

¹² Sancti *MP, CDI*

⁶ dileti *MP*

¹³ Civitatis Polę *MP, CDI*

⁷ Fulkerii *CDI*

¹⁴ Medilinum *CDI*

¹⁵ planiciebus *MP*

Pręcipientes ut nullus Patriarchatus nostri, magna parvaque Persona prętaxatum
Episcopum suosque successores de omnibus supradictis rebus molestare
temptet. Sed liceat eidem Episcopo suisque Successoribus quiete pacifice prędicta
prędia tenere, et firmiter possidere, omnium hominum contradictione penitus
25 remota. Si quis igitur huius nostrę pagine violator fuerit, quod
minime credimus, sciat se compositurum auri boni libras viginti,
medietatem Ecclesię Aquileiensi, et aliam medietatem pręfato Episcopo, et suis successoribus.
Quod ut verius credatur, diligentiusque ab omnibus observetur,
hanc paginam propria manu corroborantes et sigilli nostri impressione
30 inferius eandem iussimus assignari¹⁶. Actum apud Austriam Civitatem
in Ecclesia S. Paulini sub¹⁷ Palatium Patriarchę. Interfuerunt
ad hoc testes rogati Henricus Archidiaconus Aquileiensis, Stephanus¹⁸
eiusdem Ecclesię Diaconus¹⁹, Otto²⁰ Civitatis Decanus uti Sancti Eldorigi²¹
Prępositus, Gernotus Capellanus Patriarchę, Pirus, et Martinus Civitatenses
35 Canonici, Polontus²², et Bonaventura,²³ et alii quamplures Clerici, et
Laici. Ego quidem Leonardus Serenissimi Romanorum Imperatoris²⁴
Ottonis²⁵ Notarius interfui, et ut superius continetur rogatus a
prędictis Dominis Patriarcha Volf,²⁶ et F. Episcopo bona fide ss.²⁷ Nos quidem Volfkerus
Sanctę Sedis Aquileiensi Patriarcha, et Marchio Histrię scripsi.
40 Auscultatum per me Iulium Brusamolinum Notarium Ravenne²⁸

¹⁶ assignari *MP*; insigniri *CDI*

²⁴ inperatoris *MP*

¹⁷ super *CDI*

²⁵ Othonis *CDI*

¹⁸ Stefanus *MP*

²⁶ Volkerio *CDI*

¹⁹ Decanus *MP*, *CDI*

²⁷ scripsi *CDI*

²⁰ Otho *CDI*

²⁸ [Nos quidem ... Notarium Ravenne] *om. CDI*
Auscultatum per me Iulium Brusamolinum notarium Ravenne
MP, altera manu script. differt se atram. pallidiore, litteris
minoris in *MP*

²¹ oldorigi *MP*; Oldorici *CDI*

²² Palottus *CDI*

²³ Bona Ventura *MP*; Bonavenetia *CDI*

REZULTATI I ZAKLJUČAK

Kritički aparat daje broj od ukupno dvije stotine i devet različitih lekcija, prosječno dakle pedesetak po ispravi (Ot. II. 56, Hen. IV. 61, Aleks. III. 64, dok kod Volfk. samo 28, što ne čudi s obzirom na bazu za krit. ap. u usporedbi s drugim ispravama), no nema drastičnih razlika ili interpolacija koje bi mijenjale smisao ili značenje isprave ili nekog njezina dijela. U usporedbi s porečkim kodeksom, iz kojeg su prepisani dokumenti, nalazim 87 različitih lekcija, koje mogu biti ortografskog karaktera (npr. *Otho-Otto*, *petitione-peticione*, *diaconi-dyaconi*, *tentet-temptet*, *quatenus-quatinus*, *assignari-asignari*, *Camere-Kamere*, *dignoscitur-dinoscitur*, *Stephanus-Stefanus* i sl.), morfosintaktičke naravi (npr. *easque-eisque*, *adiisset-adiisse*, *Montonam-Montona*, *vallibus-vallis*, *pręcipimus-pręcipientes*, *violator-violatum*, *postulatoribus-postulationibus*, *hominum-homini*, *intuitu-interventu* i sl.), ili inverzije (npr. *Ecclesię Parentinę-Parentine ecclesie*), no sve su one, kao i drugi primjeri, lako objašnjive, a prepisivaču treba odati dužno priznanje i poštovanje. U porečkom su rukopisu slova *e* i *i* vrlo slično pisana, kao i *v* (*u*) i *n* pa ne čude primjeri kao *novę-none*, *sive-sine*, *Zumesco-Zumisco*, *nequitate-iniquitate*, dok je sitnih poteškoća imao s abrevijacijama i siglami, kao npr. *ut-videlicet*, ili kod spomenute službe Julija Brusamolina, kod kojeg nije primijećeno da je u Volfkerovoj darovnici naveden kao ravenski notar. S druge je pak strane, imajući u vidu stanje porečkog kodeksa krajem 18. st. (s obzirom na čitljivost), ispravljao pogrešne lekcije: *scilicet-silicet*, *Nigrignanum-nigrianum*, *piscationem-piscionem*, *dilecti-dileti* i sl. Imao je očito i teže čitljivih mjesta: npr. *benignius-benigne*, *nequitate-iniquitate*, *eiusque-suisque*, *et-atque*, *eiusdem-eidem*, kao i gore spomenuti primjeri morfosintaktičke naravi, gdje se držao vlastitog poznavanja problematike i latinskog jezika.²⁴

S druge nas pak strane kritički aparat upozorava na određeni oprez kada se poziva na CDI - valjalo bi provjeriti izvore na koje se Kandler poziva i temeljito preispitati diplomatski korpus. To nije novost, ali bi mogao biti poziv da se problemu pristupi iznova.²⁵ Odskaču naime lekcije iz CDI: tako u listini Ot. II. od sedamnaest lekcija koje su u CDI različite, 10 ih se podudara, tj. ima potvrdu i u drugim izvorima i izdanjima, a onih bismo sedam mogli nazvati *lectiones Kandlerianae*; kod Volfk. imamo tek pet podudarnih i osamnaest *lect. Kandl.*, a listina Hen. IV. u dvjema inačicama govori sama za sebe. K tomu, par očitih omaški u tisku može buditi sumnje i na mjestima gdje to inače ne bi. Sve nas to dovodi do onog od presudne važnosti za povijest u najširem smislu - rada na

24 Moj prvi susret s porečkim kodeksom nije bio nimalo ugodan, budući da je lakoća čitljivosti kanf. kodeksa, uz tada još nedovoljno iskustvo, kumovala nekim krivim predodžbama, koje su u trenu pokazale svoje pravo lice, meni teško čitljivo. Napokon spreman suočiti se s izazovom, bio sam primoran odgovoriti drugi susret, jer je kodeks poslan na restauraciju u Državni arhiv u Pazinu, kojemu treba posebno zahvaliti na dobro odrađenom poslu, čemu svjedoči i zamjetan broj istraživača i znanstvenika koji danas konzultiraju taj kodeks i iz njega, kao kakve prave male diplomatske riznice, vade dragocjenosti iz istarske povijesti nudeći ih javnosti i na opće dobro.

25 Sažeto o tome v. natuknicu M. Mogorović-Crljenko na mrežnoj istarskoj enciklopediji (www.istrapedia.hr/hrv/512/codice-diplomatico-istriano/istra-a-z). Iscrpnije o tome v. De Franceschi, 1912, 85-95; ili na mrežnim stranicama: [http://www.treccani.it/enciclopedia/pietro-paolo-kandler_\(Dizionario_Biografico\)/](http://www.treccani.it/enciclopedia/pietro-paolo-kandler_(Dizionario_Biografico)/), s iscrpnim popisom literature.

izvorima, što i jest bila ovdje osnovna zamisao.

Nemoguće je, međutim, izbjeći bar kratak osvrt na pitanje koje se javlja u svim ispravama u ovom radu, osim u povlastici Aleksandra III., a to je njihova autentičnost. Činjenica da originali nisu očuvani nimalo ne pomaže. Gledajući sa stajališta koje je zauzeo Margetić oko datacije isprave Henrika III./IV., dvostruka (!) pogreška u dataciji Otonove listine, vjerno ponovljena i u drugim dvama prijepisima, ni u kojem se slučaju ne može olako shvatiti.²⁶ Vidjelo se da su porečkom kodeksu ispravljane neke lekcije (*circha-circa*, *Laurentii-Vincentii*, *Verux-Vermo-Verux*) iako nije jasno tko ih je i kada ispravljao. Ne čini se uvjerljivim objašnjenje, koje iz tog proizlazi, da je znanje prepisivača bilo na razini da nije primijetio nemoguć sedmi dan prije lipanjskih Nona. Ako tomu i jest tako, čudi onda kako nije tu grešku primijetio onaj koji je ispravljao lekciju u dataciji isprave Henrika IV. (iz *vicesimo primo* u *primo*). I po MGH i po Margetiću, porečka je isprava Otona II. prijepis, odnosno prepravljeni prijepis, izvorne darovnice. No, po prirodi se stvari postavlja pitanje kakav je to bio original, kakvog sadržaja, pa i oblika. Iz tog su kuta gledišta te darovnice, kao i ona Volfkerovala, kad se uzmu u obzir ozbiljni Kandlerovi prigovori, falsifikati. Ne treba zaboraviti napomenuti da je tekst tih triju isprava vrlo sličan. S druge pak strane imamo posve jasno činjenično stanje: s obzirom na izgubljene navodne originale, jedini izvorni dokumenti jesu oni u porečkom kodeksu i u njihovu autentičnost i vjerodostojnost ne treba sumnjati, iako su sumnje u vjerodostojnost nekih podataka sasvim opravdane. Pronaći pravu istinu je gotovo nemoguće, a pitanje je trebamo li uopće tražiti samo jednu. Pazinsko je i motovunsko poimanje istine moglo biti da porečki biskup nije imao utjecaja, no za porečkog je biskupa istina bila da ta mjesta jesu bila pod njegovom jurisdikcijom, bez obzira na eventualne poteškoće prilikom stvarne provedbe iste, shodno čemu te isprave odaju jasnu i istinitu sliku iz perspektive porečkog biskupa.

ZAHVALA

Ovim se putem zahvaljujem Udruzi za očuvanje i promociju kulturnog naslijeđa Kanfanara i Kanfanarštine "Dvegrajci", posebice njezinu predsjedniku Antonu Medenu koji me s kodeksom i upoznao, Porečko-puljskoj biskupiji i Župi sv. Silvestra u Kanfanaru na izvrsnoj suradnji te Branki Poropat, Ivanu Jurkoviću. Mariji Mogorović-Crljenko i osobito Mauriziju Levaku na vrlo učenim i korisnim savjetima.

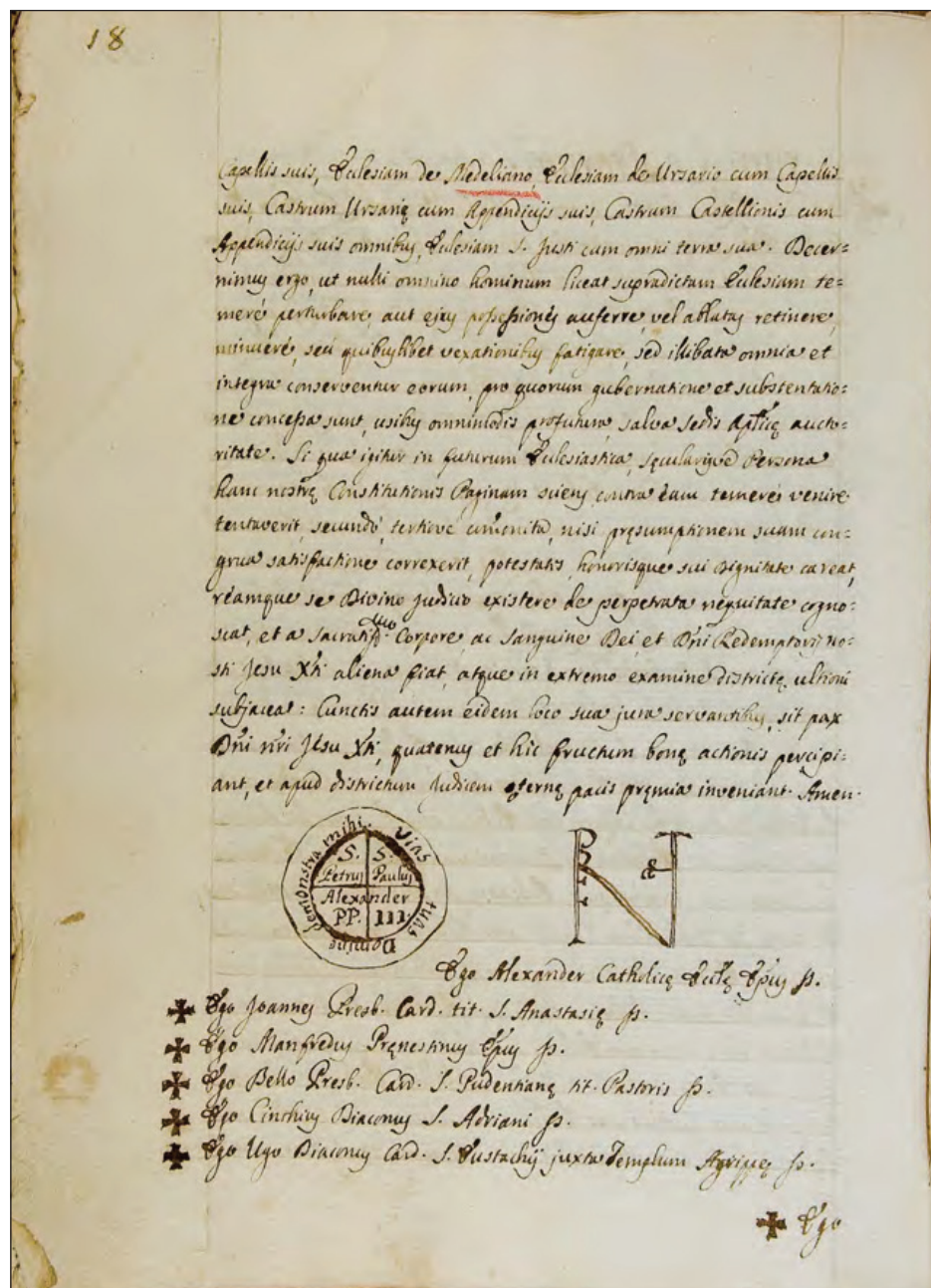
Parce mihi historie, quia philologus sum.

26 Kao usputna napomena, na taj sam čudni datum naišao, pretražujući po mrežnim izvorima, ipak jednom: "Otto iunior de Ilburg et dominus in Vbegowinsulam Horst monasterio Dobrilug. vendit. Datum a. 1300. VII. Nonas Iunii. - LVDEW T. I. Reliqu. p. 232." (Petrus Georgisch (1714): *Regesta Chronologico Diplomatica in quibus recensetur omnis generis monumenta et documenta publica*. Tomus II. Francofurti et Lipsiae, p. 190; dostupno na: <http://books.google.hr/>).

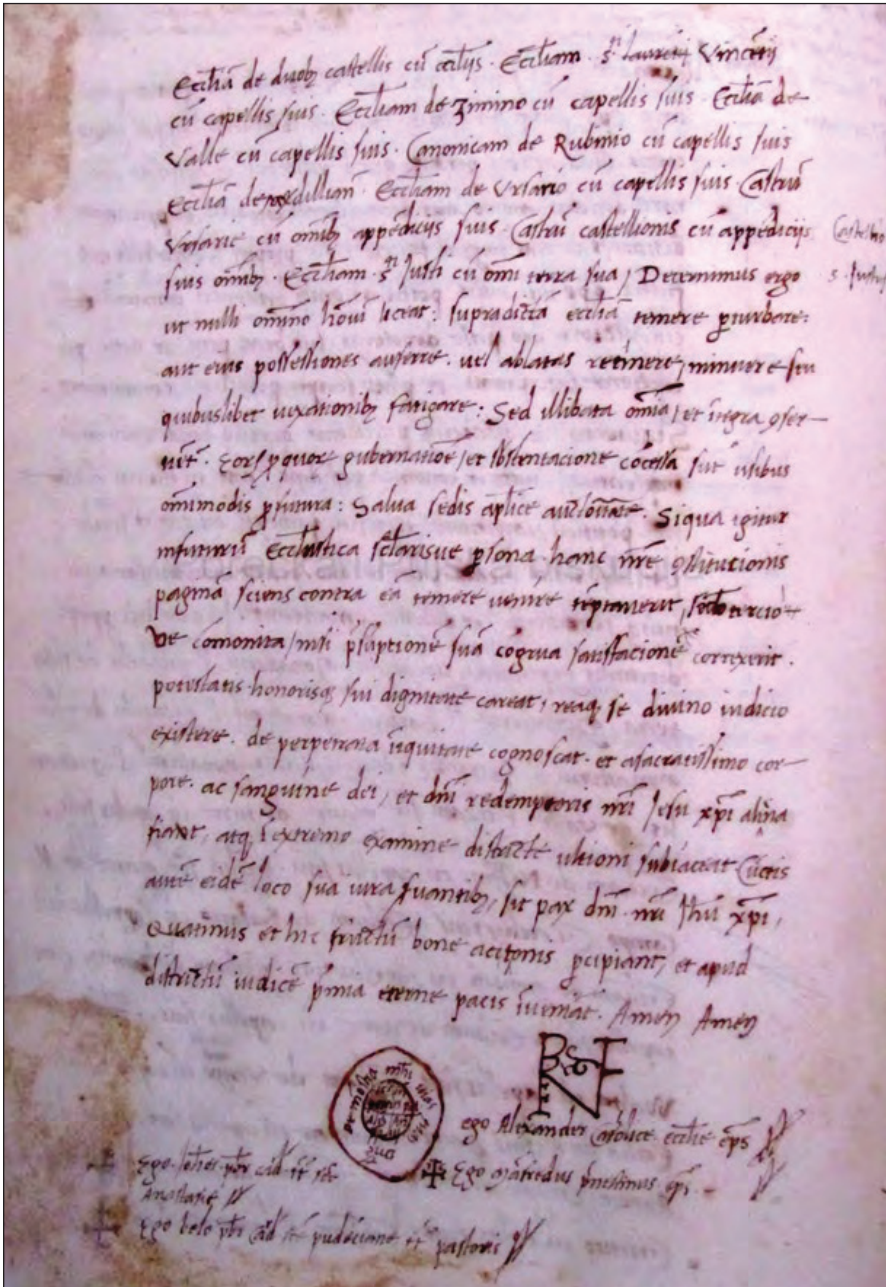
Sl. 1: Ilustrirana stranica kanfanarskog kodeksa s naslovom i datumom (MC fol. ill.).
Fig. 1: The illustrated page of the manuscript of Kanfanar with the title and date (MC fol. ill.).

Sl. 2: Dio povlastice Aleksandra III. s rotom i monogramom (MC fol. 18).

Fig. 2: Part of the privilege of pope Alexander III with the rota and monogram (MC fol. 18).

Sl. 3: Dio povlastice Aleksandra III. s rotom i monogramom (MP fol. 26v).

Fig. 3: Part of the privilege of pope Alexander III with the rota and monogram (MP fol. 26v).

EXCERPTA MANUSCRIPTI CANFANARIENSIS:
SOVEREIGN CHARTERS AND A PAPAL PRIVILEGE FROM THE MANUSCRIPT
*MONUMENTA CAPITULI ECCLESIAE COLLEGIATAE S. SOPHIAE DUORUM
CASTRORUM AB ANNO 983.-1815.*

Ante MATAN

University “Juraj Dobrila” of Pula, Department of Humanities, 52100 Pula, I. Matetića Ronjgova 1, Croatia
e-mail: amatan@unipu.hr

SUMMARY

In 1774, with the death of Juraj Mihović, one of the canons of Dvigrad, the chapter decided to seek to have returned to them their former right of voting for their own canons, which was taken from them mid-16th century. This was the reason behind the formation of the manuscript entitled Monumenta capituli ecclesiae collegiatae S. Sophiae Duorum Castrorum ab anno 983-1815, in which all the documents which, according to the chapter, proved their claim found a place, as well as those which witness the important status and long history of the church of Dvigrad under the pastoral staff of the bishop of Poreč from the 10th century. In this article the author brings the sovereign charter of Otto II from 983, Henry IV from 1077, the patriarch of Aquileia and Margrave of Istria Volfker from 1211, and the privilege of pope Alexander III from 1177. This article presents a critical apparatus as along with a transcription of the document, established according to the manuscript of Poreč from which the documents were copied into the one found in Kanfanar, and according to available critical and non-critical editions. An analysis of the lecture of the critical apparatus has shown that the documents were very faithfully copied, without drastic variations or interpolations. The results that the critical apparatus offer confirm already existing suspicions and give a note of caution concerning the referencing of the monumental work of Istrian diplomatic heritage, Kandler's Codice diplomatico Istriano, as well as a thorough examination of its sources. Some solutions are offered with regards to the credibility of certain documents.

Key words: Dvigrad, collegiate church of St. Sophia, the manuscript of Kanfanar

BIBLIOGRAFIJA I IZVORI

- Babić, S. (1986):** Tvorba riječi u hrvatskom književnom jeziku. Nacrt za gramatiku. JAZU, Zagreb.
- Bartolić, Grah (1991):** Crkva u Istri: osobe, mjesta i drugi podaci porečke i pulske biskupije (stanje 1. siječnja 1991.), ur. M. Bartolić i I. Grah, 2. popunjeno izdanje. Pazin: IKD "Juraj Dobrila" - Poreč: Biskupski ordinarijat.
- Benčić, G. (2006):** Nastanak Tara - od kule do naselja. U: Tar, Frata, Vabriga: kulturna baština, ur. D. L. Ratković. Poreč, 323-335.
- Benčić, G., Malaguti, C., Riavez, P. (2005):** Torre Vecchia. Elementi per un progetto archeologico. Atti del Centro di ricerche storiche, 35. Rovinj, 51-82.
- Brogiolo, G. P., Malaguti, C., Riavez, P. (2003):** Nuove indagini archeologiche nella chiesa di Santa Sofia e nell'insediamento di Duecastelli (Istria). Antichità altoadriatiche LV. Trieste, 115-150.
- Baldini, M. (1998):** Dvigrad i odabrani spomenici okolice u kasnoj antici i srednjem vijeku. Kanfanar i Kanfanarština, zbornik radova, ur. J. Bratulić. Kanfanar, Udruga za očuvanje i promociju naslijeđa Dvegrajci, 35-50.
- Bertoša, M. (1995):** Istra: Doba Venecije (XVI.-XVIII. stoljeće), Pula, Zavičajna naklada "Žakan Juri".
- Bertoša, S. (2007):** Dvigrad i njegovo područje — Povijesni pregled. U: Jelinčić, J., Lonza, N.: Statuta Communis duorum Castrorum - Statut Dvigradske općine: početak 15. stoljeća, Državni arhiv u Pazinu, Pazin - Kanfanar, 19-31.
- CDI — Codice diplomatico istriano, P. Kandler (ed.).** Trieste: Lloyd Adriatico, (pretisak) 1986.
- Cuscito, G., Riavez, P. (2008):** Torre di Parenzo. Risultati delle analisi architettonico/stratigrafiche. Archaeologia Adriatica II, 727-737.
- David, T., Kolar, V. (1983):** Istra. Ur. N. Tomašević i K. Rakić, Jugoslavenska revija, Beograd (fotomonografija s opisima).
- De Franceschi, C. (1912):** Il Codice diplomatico istriano. Pagine Istriane, X, 4-6. Koper, 85-95.
- De Franceschi, C. (1953-1954):** Ciò che resta e si sa di Due Castelli, la città morta dell'Istria. Archeografo Triestino LXVII-LXVIII. Trieste, 321-335.
- Kandler, P. (1875):** Notizie storiche di Montona. Trieste.
- Istarski razvod (1992):** Istarski razvod (priredio, predgovor napisao i komentarima popratio Josip Bratulić), 3. izdanje. Pula, Libar od grozda.
- Juričić, D. (1991):** Dvigrad - mesto ki ga ni več. Annales - Anali Koprškega primorja in bližnjih pokrajin, 1, 103-110.
- Juroš Monfardin, F. (1999):** Dvigrad: povijesno-arheološka skica. Prilog planu revitalizacije. Histria archeologica XXX, 2001. Pula, 155-165.
- Kirac, L. (1946):** Crnice iz istarske povijesti. Zagreb, Nakladni zavod Hrvatske.
- Levak, M. (2007):** Nastanak i povijesni razvoj ranosrednjovjekovnog Dvigrada. Annales, Ser. hist. sociol., 17, 2, 305-14.
- Lexma (2000):** Lexikon des Mittelalters, CD-ROM Ausgabe. Metzler Verl.

- LŽ** — Križman, M., Isprava pape Aleksandra III. iz 1178., paleografski i filološki pristup. U: Libri žminjski: libar drugi, ur. S. Krajcar. Žminj, Katedra Čakavskog sabora, 2008, 27-38.
- Margetić, L. (1983):** Iz pazinske prošlosti (u povodu tisućljeća prvog spomena Pazina). Istra 21, 5, 80-90.
- Marušić, B. (1964):** Dvograd, Sv. Sofija, Rovinj, Pula - srednjovjekovna sakralna arhitektura, Arheološki pregled 6. Beograd, 128.
- Marušić, B. (1976):** Kompleks bazilike sv. Sofije u Dvogradu. Histria archaeologica II, 2, 1971. Pula, 5-90.
- Marušić, B. (1978a):** Istarska grupa spomenika sakralne arhitekture s upisanom apsi-dom, Histria archaeologica V, 1-2, 1974. Pula, 1-95.
- Marušić, B. (1978b):** Kršćanstvo i poganstvo na tlu Istre u IV i V stoljeću. Arheološki vestnik XXIX. Ljubljana, 549-572.
- MC** — Arhiv župe sv. Silvestra u Kanfanaru, Kolegijacijski kaptol sv. Sofije, 2.1, Monumenta Capituli Ecclesiae Collegiatae Sanctae Sophiae Duorum Castrorum ab anno 983.-1815.
- MGH** — Monumenta Germaniae Historica, Diplomata regum et imperatorum Germaniae:
ad Ot. II: Tomus II., Pars I., Ottonis II. diplomata, München 1980, br. 301;
ad Hen. IV: Tomus VI., Heinrici IV. diplomata, Hannoverae 1978, br. 290.
- MP** — Biskupijski arhiv u Poreču (BAP), Fond Porečka biskupija, serija I. Knjige biskupskih prava, I.1. Prva knjiga biskupskih prava (Iurium Episcopatum Liber I.):
Ot. II. - foll. 13r-14v — Hen. IV. - foll. 20v-21r — Al. III. pp. - foll. 26r-27r — Volfk. patr. - 43r-44r
- Nežić, D. (2000):** Iz istarske crkvene povijesti. Pazin, J. Turčinović.
- Niermeyer, J. F., et al. (1976):** Mediae Latinitatis lexicon minus: lexique latin médiéval-français/anglais. Leiden, E. J. Brill.
- PC** — Patrologiae cursus completus, Series secunda, Tomus CC., ur. J.-P. Migne, Paris, 1855.
- Ritoša, Z. (1998):** Svećenici Dvigrada i Kanfanara. Kanfanar i Kanfanarština, zbornik radova, ur. J. Bratulić. Kanfanar, Udruga za očuvanje i promociju naslijeđa Dvegrajci, 125-148.
- Schiavuzzi, B. (1919):** Due Castelli: Notizie storiche. Atti e Memorie della Società Istriana di Archeologia e Storia Patria, 31. Poreč, 81-118.
- Stipišić, J. (1991):** Pomoćne povijesne znanosti u teoriji i praksi, Zagreb, Školska knjiga.
- Tommasini, G. P. (1837):** Commentari storici-geografici della provincia dell'Istria. Archeografo Triestino IV, Trieste, 388.
- Ughelli, F. (1970):** Italia Sacra, ed. II, Nendeln, Kraus Reprint (pretisak).
- Vergottin, B. (1869):** Fontes rerum Histriensium - Documento anno 983. Archeografo Triestino 2, 1, Trieste, 243.
- Zjačić, M. (1973):** Posjedovni odnosi porečke Crkve od VI. do XVI. stoljeća, u: Jadranski zbornik VIII, 33-104.

»KAJ POMAGA, ČE GA ENMALO ZAPREJO,
KO GA NIČ NE ŠTRAFAJO ...«

O kaznovanju roparjev in tatov od začetka 18. do začetka 19. stoletja
na Kranjskem s predstavitvijo nekaj konkretnih primerov

Gorazd STARIHA

Zgodovinski arhiv Ljubljana, Enota za Gorenjsko Kranj, Savska cesta 8, 4000 Kranj, Slovenija
e-mail: gorazd.stariha@guest.arnes.si

IZVLEČEK

Osemnajsto stoletje je bilo prelomno tudi na področju kazenskega kaznovanja. Pri spevek na podlagi dejanskih primerov, ki so se nam ohranili v sodnih spisih, v zelo skrčeni obliki prikaže »razvoj« kaznovanja roparjev in tatov na Kranjskem od začetka 18. do začetka 19. stoletja. Na začetku obravnavane dobe je bilo v uporabi še mučenje, najprej pri zasliševanju in nato pri javnem, opozorilnem usmrčevanju. Kazni so bile stroge, za hude in nepopravljive kriminalce skoraj vedno smrtne. V začetku 19. stoletja o (zakonsko dovoljenem) mučenju pri zasliševanju ni več sledu, zahteva se vedno bolj utemeljeno dokazovanje, zato je vedno več dejanj nedokazanih. Javno usmrčevanje zamenjajo prostostne kazni (ki so vedno krajše), jetnikom se izboljšuje standard prestajanja kazni. Z vedno blažjim odnosom do kriminalcev pa se seveda ne strinja javno mnenje, ki s splošnim razvojem dobe dobiva vedno več besede.

Ključne besede: 18. stoletje, 19. stoletje, roparji, tatovi, kazensko pravo, tortura, zasliševanje, kaznovanje, zapor

“A CHE SERVE RINCHIUDERLO UN PO’,
SE NON LO CASTIGANO NEANCHE ...”

Sulle pene inflitte a briganti e ladri dall’inizio del Settecento ai primi dell’Ottocento in Carinzia, con la presentazione di alcuni casi concreti

SINTESI

Il Settecento rappresenta una svolta anche nel campo delle sanzioni penali. Basando si su casi reali conservati negli atti giudiziari, l’articolo presenta, in forma molto ridotta, lo ‘sviluppo’ delle misure punitive applicate a briganti e ladri in Carinzia dai primi del Settecento all’inizio dell’Ottocento. All’inizio del periodo studiato la tortura era ancora in uso prima durante l’interrogatorio e dopo anche nelle esecuzioni pubbliche a scopo di avvertimento. Le pene erano severe, per delinquenti gravi e irreversibili quasi sempre capitali. All’inizio dell’Ottocento non si legge più di tortura (consentita dalla

legge) durante l'interrogatorio, e poiché si esige un'argomentazione sempre più fondata, sempre più atti rimangono indimostrati. Le esecuzioni pubbliche vengono sostituite da pene detentive (sempre più corte), e lo standard dei detenuti durante lo sconto delle pene migliora. L'opinione pubblica, invece, che non è d'accordo con l'atteggiamento sempre più mite nei confronti dei delinquenti, ovviamente, assume sempre più voce in capitolo grazie allo sviluppo generale del periodo.

Parole chiave: il Settecento, l'Ottocento, briganti, ladri, diritto penale, tortura, interrogatorio, pena, prigionia

KAROLINA

Prehod iz 18. v 19. stoletje, zlasti iz druge polovice 18. stoletja v 19., je doba, v kateri so kaznovalni spektakel izvrševanja telesnih kazni vse bolj začele zamenjevati prostostne kazni. To je doba, ko so telesne muke prenehale predstavljati glavne kazni za hudodelce in je "v skladu z novimi spoznanji" glavno vlogo začel prevzemati zapor kot kazen, ki je bolj prizadevala dušo kot telo (Stariha, 2002, 130). Vendar pa je telesno kaznovanje tudi potem, ko je bilo mučenje kot sredstvo za pridobivanje resnice in za kaznovanje odpravljeno, še dolgo ostajalo v rabi. Najprej že pri zaslišanju, če je zaslišanec v priporu dokazljivo lagal in s tem zavajal sodišče, ali pa če se je pri zaslišanju preveč nesramno obnašal, naprimer če je zmerjal in pljuval priče pri soočenjih. Prav tako jih je lahko dobil s palico ali šibo med prestajanjem kazni, če je kršil »hišni red«, namerno uničeval inventar in ni izkazoval pokorščine, primerne zaporniku.

V tej dobi so se torej začele prostostne kazni vedno bolj uveljavljati in zato je to tudi doba nastajanja kaznilnic in prisilnih delavnic (Ljubljana je recimo dobila kaznilnico leta 1754), prostostne kazni pa so bile velikokrat povezane s prisilnim delom kot je gradnja trdnjav, delo v predilnicah, javna dela v verigah.

V prvi polovici 18. stoletja je bil na kazenskem področju v veljavi še kazenski zakonik cesarja Karla iz leta 1532, *Constitutio Criminalis Carolina* (Karolina). Kot smo omenili, je bil to še čas, ko je bil kaznovalni spektakel s sekanjem udov in razkazovanjem izma-ličenih trupel pomembno svarilo množicam. Tudi za pridobitev izjav v zaslišanjih so po tem zakoniku smeli uporabljati torturo, sicer le v primeru utemeljenega suma in za najtežja dejanja, kako je bilo dejansko, pa je že druga zgodba. Tudi rabelj v Ljubljani, kjer se je izvrševalo takoimenovano krvno sodstvo, je imel veliko dela. Delo so mu plačevali in zapisovali v knjigo izdatkov. Tako vemo za njegove dejavnosti še danes. Za občutek kaznovanja v dobi do uveljavitve pravnega absolutizma, si kar kronološko pogledimo nekaj zapisov o rabljevi dejavnosti glede tatov, roparjev in morilcev:

»29. septembra 1697. je krvnik mučil, razen neke ciganke, Janžeta Koširja, imenovanega Kljukec. Le-ta se je vsled muk na Tranči sam obesil, na kar ga je rabelj 5. oktobra sežgal.

22. januarja 1698. je bil po trikratnem mučenju in ostriženju las obešen kot tat neki Ferjančič.

23. marca pa na glavnem trgu obglavljen ubijalec Lobe, 'krojaški pomočnik, ki je z mečem zabodel svojega lastnega mojstra, njegovo ženo in otroka pa dvakrat sunil, toda ne smrtno'.

10. julija 1706. je rabelj Hoffstetter obglavil nekega tatu in pribil glavo na vešala.

15. julija 1711. pa je isti rabelj Hoffstetter obglavil nekega delinkventa.

28. januarja 1713. je rabelj obglavil nekega obsojenca, mu odsekal roko, truplo položil na kolo, glavo in roko pa pribil z žebljem na kolo.

26. junija 1715. je novi rabelj Simon Hagen obglavil tatvine obdolženega Miho Orehovca.

23. februarja 1718. je vžgal rabelj Hagen žig v hrbet nekemu Andreju, ki je bil obsojen na galejo.

2. oktobra 1723. sta bili po neštetihi rabljevih 'predstavitvah' in po strahovitih mučenjih, zlasti tudi na lomilniku (Prechell stuel) obglavljeni ciganki Suzana Teber in Marija Praunherter.

4. decembra 1725. je rabelj Hoffstetter obglavil nekega tatu in z žebljem pribil njegovo glavo na vešala.

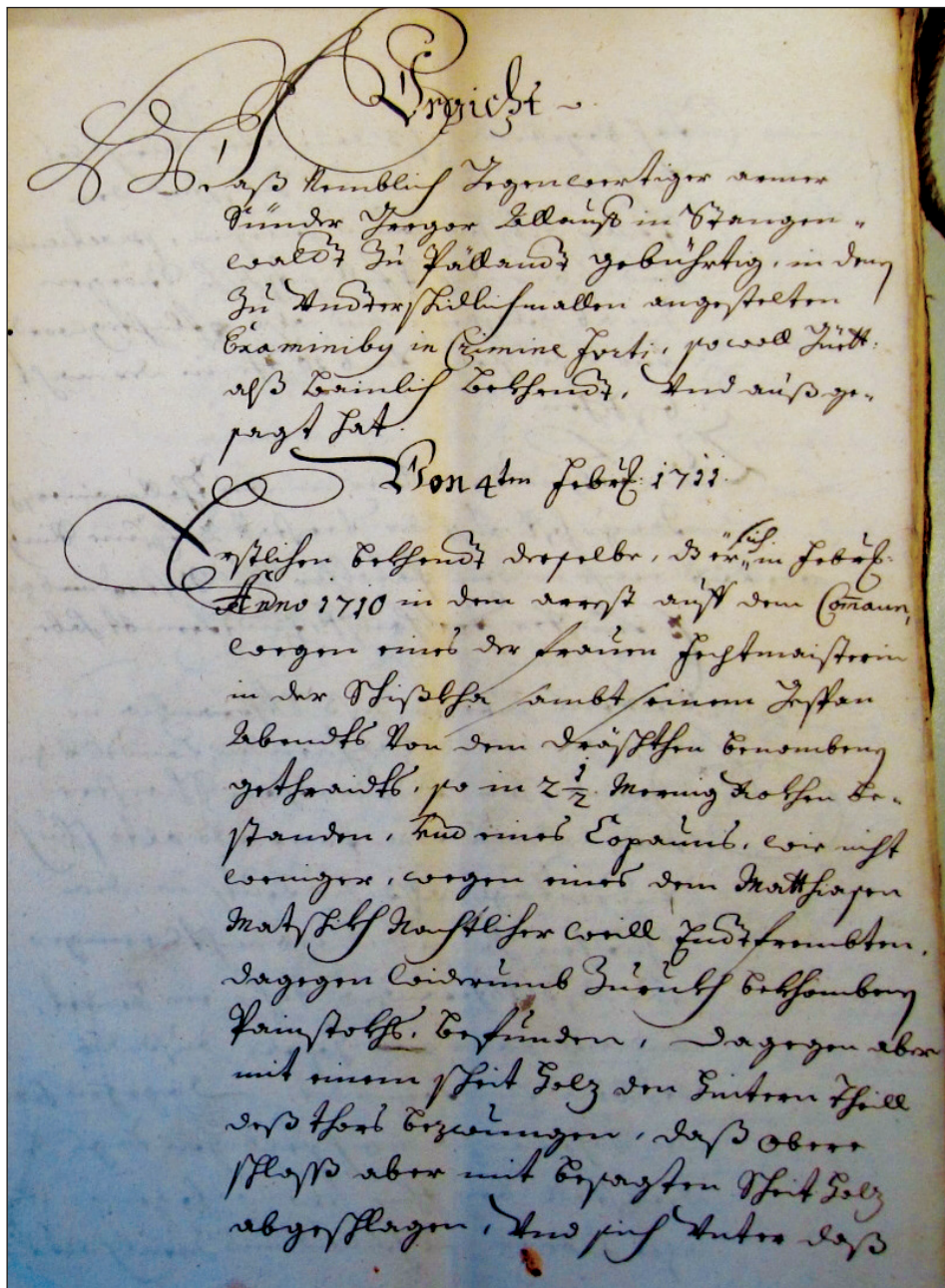
V oktobru 1726. sta bila obglavljena Miha Gabrenja in Pavle Kovačin, odsekani in pribiti sta jima bili desnici in glavi nabiti na kolec.

V januarju 1758. usmrti rabelj Janez Mihael Herman roparja Jakoba Žurjana, v septembru pa Matijo Grada.« (Fabjančič, 2012, 90-91, 97, 104-105, 109, 119, 122-123, 149).

Na začetku rabljeve kronike smo omenili, da je rabelj mučil Janžeta Koširja, imenovanega Kljukec, ki bi ga lahko šteli za prvega »slavnega« rokovnjača. Kljukcu je bilo ime Janez Košir, rojen je bil leta 1652 na Jami pri Kranju. Po zapustitvi tolovajske tolpe se je nastanil v rojstni Jami, kjer je imel gostilno, zraven pa je še zdravil ljudi. Tudi poročil se je in imel pet otrok, zadnji je bil rojen že po njegovi smrti. Kljukca je namreč premagala preteklost, dal se je pogovoriti v tatvino v zakristijo starološke cerkve zazidanega denarja. V preiskavi tatvine so prijeli njegove pajdaše, ki so ga izdali, nato so ujeli še njega in ga zaprli. Potem, ko je bil večkrat izprašan in spoznan za krivega, so ga premestili na Trančo, kjer se je v svoji celici obesil na žebelj od skodel na vrvi od svojega klobuka, in sicer kleče, ker mu celica ni dovolila storiti to stoje (Otošar, 1997, 151-152).

GREGOR ALAUF

To je bil še čas krutih kazni in še bolj krutih zaslišanj in ni čudno, da je Kljukec pred nadaljnjim zasliševanjem, to je mučenjem, raje pobegnil v smrt. V ta čas sodi tudi primer tatu Gregorja Alaufa (ARS, AS 307, spis št. 118/1711), omenjenega v pregledu rabljeve kronike (»15. julija 1711 pa je isti rabelj Hoffstetter obglavil nekega delinkventa«). Zanj se nam je ohranila sodba (»Urgicht«), ena zelo redkih iz tega časa, v kateri so naštet tudi njegova dejanja. Gregor je bil rojen v Veliki Štangi, »deloval« pa je v Ljubljani in okolici. V poročilu preiskovalne komisije iz februarja 1711 so mu našteali 48 kraj, večino

 Urgicht ~
 Das künlich Regimentsrathes
 Runder Jäger Alauf in Wanger
 waldt In Fällandt gebühret, in dem
 In Androschellfussellen angestellen
 Examinir in Romine fort, so weil Juch.
 als künlich Colfunder, And aus ge.
 pergt Lat.
 Donatm febr. 1711
 künlich Colfunder doppelte, D. in, in febr.
 Anno 1710 in dem dazt auf dem Graun,
 wegen rindt der künlich fuchmeister
 in der Wilselbe künlich sinom Lysen
 abmilt von dem daztten künlich
 gefandte, so in 2 1/2 Moring kollen de.
 standon, und rindt Copand, wie nist
 wenigere, wegen rindt dem künlich
 künlich künlich so weil fuchmeister.
 dazgen künlich künlich Colfunder
 künlich Colfunder, dazgen aber
 mit einem künlich künlich künlich
 daztthe künlich, daztthe
 künlich aber mit künlich künlich
 künlich künlich, und künlich künlich

“Urgicht” za Gregorja Alaufa (ARS, AS 307, 118/1711)

“Urgicht” for Gregor Alauf

iz leta 1710. Vse te kraje je s »temeljitim zaslišanjem« tudi priznal. Vsaka kraja zase ni bila kaj posebnega, vendar pa je najverjetneje število le-teh prineslo končno obsodbo. Če jih nekaj naštejemo:

- februarja 1710 je v Šiški ukradel dva in pol mernika žita in kopuna;
- nadalje je v predmestju ukradel dva železna obroča;
- tretjič v Veliki Štangi par ženskih čevljev, ter moško srajco in hlače;
- četrtič je pred dvema letoma kmetu v Šmarjah z dvorišča ukradel bika in ga prodal mesarju;
- kot petič je vlomil v ribnik in ukradel osem ščuk in štiri krape, pri tem je imel pomočnika;
- šestič je okrog božiča, s pomočnikom, ukradel vrečo moke in špeh;
- sedmič je v Špitalski ulici ukradel dve bakreni posodi in ju prodal neki kramarici;
- osmič je s pajdašem prejšnje leto proti božiču vdrl v mesnico pri Špitalskem mostu in ukradel 13-14 funtov mesa, svoj del je prodal mežnarici v Marija Polju;
- devetič je prejšnje leto proti vsem svetim s kompanjonom ukradel čevljarju za kapucinarji telečjo kožo in jo prodal čevljarju v Vodmatu;
- desetič je ukradel svojemu bratrancu Gregorju Alaflu mernik pšenice, ki jo je le-ta prinesel naprodaj v Ljubljano, in jo sam prodal naprej;
- enajstič je ukradel krojaču za dvorom srajco in jo sam nosil;
- dvanajstič je ukradel in naprej prodal putrih žganja;
- trinajstič je priznal, da je pred tremi leti, ko je začel krasti, v Črnem Potoku ukradel hleb kruha;
- štirinajstič mernik ajde;
- petnajstič tri in pol mernika soržice;
- šestnajstič 3 mernike;
- sedemnajstič en mernik; osemnajstič in devetnajstič kruh in denar; dvajsetič mast, enaindvajsetič volno; dvaindvajsetič srajco, triindvajsetič sol; štiriindvajsetič mernik ovsa in spet nadalje moko, žito, živalske kože, meso iz mesnic, železo (palice)
- vse to je kradel in preprodajal v Ljubljani in okolici. Vse skupaj mu je zneslo za smrtno obsodbo - s »cesarskim mečem« so mu 15. julija 1711 odrobili glavo, jo pribili na vislice, telo zakopali in, kot smo videli, plačali rablja. Zanimivo pri tem je, da so njemu, kot tudi še najmanj dvema tatovoma iz »rabljeve kronike« odsekali glavo, kar je bila po ljubljanskem kazenskem sodnem redu iz leta 1514 kazen za razbojnike, za tatove, ki so ukradli nad 25 laških funtov, ali večkrat nad 10 funtov pa je bila predvidena vrv (Malefične svoboščine, 2004, fol. 4). Mogoče bi bila tu na mestu razlaga, da si v tistih časih pod ropom niso predstavljali (samo) rop, tako kot danes (kraja z uporabo fizičnega ali psihičnega nasilja), ampak so med roparje spadali tudi morilci in »večji« tatovi. Rop pa se je kaznoval z mečem (Scheutz, 2008, 260).

PATENTI

V ta čas sodijo tudi še patentni o preganjaju klateštva in razbojništva, ki so jih cesarji vneto izdajali in obnavljali že najmanj od cesarja Ferdinanda I. dalje (od srede 16. stole-

tja). (ARS, AS 1, 251, lit. P III-1, patent z dne 9. 10. 1556) To so bila navodila upravitelju kranjskega deželnega glavarstva glede izkoreninjenja razbojnikov ter »vse druge sodrge brez gospodarja«, ki se je klatila po deželi. Te razglase so morali razglašati in jih nabijati na javnih mestih. S takimi patenti je nadaljeval tudi nadvojvoda in cesar Maksimilijan, ki so mu naprimer leta 1595 sporočili, da se morajo pošteni deželani otepati z roparji in da prosijo za ustrezno zaščito. Maksimilijan je opozoril na zadevne generalije iz leta 1593, da je treba te razbojnike bolj nadzirati, jih preganjati, predvsem pa strogo kaznovati tiste, ki jih skrivajo. (ARS, AS 1, 251, lit. P III-1, 17. 12. 1593; 9. 5. 1595). V 17. stoletju je s protirazbojniškimi razglasi nadaljeval nadvojvoda in cesar Ferdinand, (ARS, AS 1, 172, lit. G IX-13, 6. 9. 1619, 14. 8. 1619; 202, lit. M IV-1, 30. 9. 1609, 3. 3. 1612, 25. 2. 1616, 27. 1. 1617; 251, lit. P III-1, 4. 1. 1610), ki je upravitelju kranjskega deželnega glavarstva pošiljal razglase in navodila glede izkoreninjenja banditov ter "vse druge sodrge brez gospodarja", ki se klata po deželi. Z očetovim opozarjanjem pred raznoraznimi klateži sta nadaljevala tudi njegov sin in vnuk, cesarja Ferdinand III. in Leopold I. (ARS, AS 1, 202, lit. M IV-1, 7. 6. 1662, 17. 5. 1687; 251, lit. P III-1, 20. 8. 1667, 25. 10. 1667, 5. 11. 1667; 252, lit. P IV-9, 28. 9. 1667).

V 18. stoletju sta s patenti glede nezaželenih nadaljevala Leopoldova sinova, najprej Jožef I. in za njim njegov brat, Karel VI. Jožef I. je kranjskega vicedoma opozarjal, da vojaške oblasti poročajo o dezertiranju na Kranjskem nabranih nabornikov, da je bilo takih primerov že štirinajst, vojaško obleko teh ubežnikov pa so v posameznih primerih našli pri kmetih. Seveda jih je treba poloviti in kaznovati, ter prav tako tiste, ki jim dajejo potuho in od njih kupujejo vojaško obleko in orožje (ARS, AS 1, 202, lit. M IV-1, 6. 6. 1707, 12. 10. 1707, 18. 4. 1708, 15. 11. 1711).

Za Jožefom I. je vojaške ubežnike neusmiljeno preganjal tudi njegov brat Karel VI. (ARS, AS 1, 202, lit. M IV-1, 5. 9. 1718, 12. 11. 1718, 3. 2. 1720, 27. 6. 1725, 10. 5. 1726, 27. 8. 1726, 28. 7. 1730, 9. 1. 1731, 6. 3. 1731, 2. 6. 1731, 26. 6. 1731, 28. 9. 1731, 20. 10. 1731). Poudarjal je, da mora biti nadzor še strožji, tako nad dezerterji kot potuhodajalci in odkupovalci vojaške opreme. Ker se je dogajalo, da so dezerterji v posameznih primerih uživali tudi cerkveno zaščito, je vsem samostanom strogo prepovedal, da bi sprejemali dezerterje in jim dajali potuho.

Zelo dejaven pa je bil oče Marije Terezije tudi na področju "civilnih" nezaželencev (ARS, AS 1, 169, lit. G III-14, 12. 9. 1730; 251, lit. P III-1, 7. 5. 1718, 26. 10. 1723; 252, lit. P IV-9, 22. 5. 1720). Leta 1718 je tako ugotavljal, da je že njegov oče Leopold I. izdajal (proti)beraške patente, tedaj pa je zadevno še on izdal svoje "punktacije" v osmih točkah.

Prvič je prepovedal beračenje in petje po ulicah in trgih za vse študente, obrtniške pomočnike, invalidne vojake, druge revne moške in žene, tudi otroke, nihče ni bil izvzet, naj bo kdor hoče – prepoved je veljala za vse, podnevi in ponoči. Nadalje je po točkah obravnaval študente, ki to niso več in beračijo, nato lažne puščavnike in lažne nune, posebej da je treba preganjati in izganjati tuje berače, nadalje je polno romarjev in ujetnikov s turškega, potem so tu pogorelci in zbiratelji za gradnje cerkva, in osmič, da se okoli potika svojat brez gospodarja, konjederci, biriči, sodarji, pastirji in podobni. Tudi teh da se v prihodnje ne bo več trpelo, ampak takoj zvezalo in dalo v železje ter za nekaj časa prisililo k težkemu delu in nato predalo najbližjemu deželskemu sodišču v nadaljnjo

obravnavo. Število konjedercev, biričev in ostalih okoli se vlačech da stalno narašča, iz leta v leto. Ker so zaradi svojega poklica veljali za nečastne tudi njihovi otroci, jih nihče ni sprejel v dostojno službo ali obrt (ker se niti niso mogli izučiti), četudi niso opravljali dela staršev. Zato je že oče Leopold leta 1693 izdal patent (in on se ga bo držal še naprej), da se vsak tak otrok, ki ne nadaljuje poklica staršev, lahko ustrezno prijavi in vlada mu bo milostno zastonj izdala ustrezno npravstveno spričevalo (da ni konjedercec, birič, da se ukvarja z dostojnim, poštenim delom).

Kdor bo dajal nevrednim beračem zatočišče in potuho v svojih hišah, pa ga bodo denarno kaznovali (50 državnih tolarjev) zato morajo oblasti nadzorovati in pregledovati sumljive. Kdor pa bo takega naznanil, bo dobil za nagrado tretjino denarja odmerjene kazni.

Čez dve leti je cesar Karl opozarjal na svoj gornji patent, češ da je stanje še slabše in ne boljše. Ugotavljal je, da so se celo pri oblasteh zaposleni sodni sluge in konjedercci ukvarjali z neke vrste izsiljevanjem in so pobirali "potnino" ("*Laufgeld*"), delodajalci pa so pri tem mižali, ker so jih tako slabo plačevali, da s plačo niso mogli preživljati niti sebe, kje šele ženo in otroke. Takšni hlapci brez gospodarja (sodni sluge, konjedercci, rablji, biriči) in drugi pohajači so si postavljali ali kupili kajže, ali pa si poiskali zatočišče pri podložnikih, tlačanih. Tako so nastajala nekakšna dnevna zatočišča oziroma zbirališča vse sorte sodrge. Nekateri so se tudi lažno izdajali za biriče in konjederce, da jih ne bi vzeli k vojakom, ali uporabili za druge deželi potrebne službe. Seveda ti ljudje niso imeli nobenega premoženja, nobenih dohodkov in so se trumoma klatili od kraja do kraja, od hiše do hiše in zahtevali že omenjeni "*Laufgeld*", poleg tega pa še (posebno na osamljenih kmetijah), živila, kot so špeh, meso, mast in moka, tudi žimo, volno, ter pri tem grozili s pobjem in požigom. Če so bili moški na delu na polju, so znali tudi zvezati ženske (jih tudi posiliti ali pobiti), kmetijo pa oropati in tudi požgati. Izsiljene ali naropane dobrine so nato odnesli v svoje kajže, svoja bivališča ali skrivališča in zakotja, oziroma zanikarne oštarije, kjerkoli že so imeli zatočišča in tam potem popivali, plesali, skakali in se predajali grešnim pohotnostim. Cesar je ugotavljal, da ubogi podložniki od te deželne kuge vedno bolj trpijo, in da jih je oblast dolžna zaščititi. Zato je ukazoval:

1. Vsa deželna sodišča, nadalje mestna in gosposčinska (deželska), vsa sodišča, ki zaposlujejo sodne sluge, sodne sle in konjederce morajo le-te najresneje posvariti in jim dati zadostno plačilo za preživetje, da ne bodo imeli izgovora za nadlegovanje ubožnih podložnikov.
2. Prav tako je treba tem sodnim slugam in konjedercem najstrože prepovedati, da bi v svojih stanovanjih dajali zatočišče tujim sodnim slugam, konjedercem, rabljem, biričem in drugim podobnim, ki so brez gospodarja (brezposelni), kakor tudi ne drugim potujočim. Če pridejo taki k njim, jih morajo takoj prijaviti svojim oblastem.
3. Nobena oblast (sodna, gosposka, občina ali posamezna vas) ne sme dati zatočišča rabljem, sodnim slugam, biričem, konjedercem in podobnim, še manj pa jim dopustiti, da si postavijo bivališče sami ali ga kupijo. Tam, kjer pa taki ljudje že imajo stanovanje, kajžo, naj jo oblasti od njih odkupijo in jih izženejo, kajžo pa prodajo dostojnim ljudem (da se zatre to pokvarjeno in roparsko drhal).
4. Ponavlja deloma iz prejšnjega patenta (1718), da je treba klateže, moške kot ženske, za pet do šest tednov dati v železo in na javna dela, potem pa za vekomaj

izgnati iz dežele. To velja za prvič, če pa se ponovno priplazijo v deželo, pa naj moža pošljejo za leto dni na galejo na veslaško klop, ženo ali priležnico pa z nekaj batinami odženejo kot prvič. V tretje pa gre moža obsoditi na veslaško klop za vedno, ženo pa s pol šilinga in pod prisego, da se nikdar več ne bo vrnila, za vedno izgnati iz dežele.

5. Če se kdo klati po deželi in se izdaja za biriča, rablja ali konjederca (in kot tak prosi za potnino ali miloščino), pa to ni, ga je treba prvič obsoditi na leto dni veslaške klopi, drugič pa na dve leti. Ženo ali konkubino prvič nagnati z nekaj batinami, drugič pa ji dati pol šilinga in z otroki vred pod prisego izgnati za vedno.

6. Da bodo pa vedeli, kolikokrat so katerega že dobili, ga kaznovali, mu je treba prvič na hrbet vrezati in s smodnikom posuti (ter zažgati) številko I, če ga dobe drugič, pa dodati še eno črto (II).

Prav tako je treba kaznovati vse, ki bi dajali zatočišče, naznanjevalce pa nagraditi s tretjino predpisane denarne kazni.

Čez tri leta je moral cesar ugotavljati, da se ne glede na njegove patente število beračev in klatežev, domačih in tujih, še povečuje. Zato je odredil, da naj sposobne lovijo in pošiljajo za minimalno plačilo in oskrbo deloma na gradnje utrdb v Beograd in Oršovo (Orsova), deloma v dunajsko poboljševalnico, deloma pa v manufakture – predilnice, tkalnice, vrvarnice. Tuje berače, prav tako tiste, ki iščejo delo, pa ga ne najdejo in morajo

O kaznih za klateže po Karlu VI. (ARS, AS I, 252)
On penalties applicable for tramps from Karl VI.

tudi beračiti, redovnike, puščavnike, romarje, še posebno pa pohajške biriče, rablje, konjederce in vse druge brez službe in gospodarja pohajajoče ljudi obeh spolov – je treba še posebej preganjati. Prvič zapreti ob kruhu in vodi in izgnati, če jih dobijo ponovno, pa v železje in na javna dela v Beograd ali kam drugam na mejo, ob minimalni oskrbi.

Če so bili ti cesarski patentni morda bolj splošni, namenjeni večim deželam, pa je naslednje leto tudi kranjski deželni glavar Gallenberg ugotavljal, da se po deželi potikajo cigani, berači, pohajači in podobna brezdelna svojat. Proti vsem tem bi glede na cesarske patente že zdavnaj morali najstrože nastopati. Kljub vsemu pa se po mestih in trgih pa tudi po deželi dogajajo zločini, posebno poboji, kraje, detomori. To pa deloma zaradi nemarnega opravljanja službe deželskih sodnikov, mestnih sodnikov, upraviteljev, ter deloma tudi zato, ker so le-ti bolj zainteresirani za zadeve, ki jim prinesejo denar in koristi, kot pa za izvrševanje justice. Tako se pogosto dogaja, da zločinca, ki je zaslužil smrt, obsodijo na denarno kazen in v veliko pohujšanje izpustijo. Ali pa, če ni tožnika, zločinca niti ne preganjajo, da prihranijo pri stroških. Pri pobojih pogosto storilec dovolijo plačati bagatelno odškodnino najbližjim ubitega, storilce same pa obsodijo na denarno kazen, da ima še oblast kaj od tega. Takšno ravnanje je glavar v naprej najstrože in pod kaznijo prepovedoval. Soditi da morajo po zakonih (ne za denarna nadomestila) in preganjati zločince, četudi jih nihče ne prijavi. Prišlo da je že tako daleč, da sodniki na sodiščih po deželi ne morejo zapreti storilcev, ker nimajo primernih zaporov in sposobnih ječarjev. Tako da jetniki zaradi slabih zaporov in nepazljivosti pogosto bežijo (ARS, AS 1, 251, lit. P III-2, 4. 3. 1724).

Vsi ti patentni so bili namenjeni zatiranju tako imenovanega »potujočega prebivalstva«, potepuhov in klatežev, ene od kategorij iz katere so se črpali razbojniki.

Teh ljudi je bilo veliko, niso imeli stalnega prebivališča, bili so izkoreninjeni, doma na cesti. Država se zanje ni brigala, ampak jih je prej preganjala. Bili so brez sredstev in izločeni iz družbe. Bili so proizvod številnih vojn 17. in 18. stoletja, ki so napolnile deželne ceste z odpuščenimi vojaki, dezertjerji, pregnanimi kmeti. Vmes so zašli tudi potujoči rokodelski vajenci, kmetje, ki so jih pregnale slabe letine (ne samo vojske), pa tudi gospodarsko propadli meščani so se znašli med berači na cesti. Zlasti po tridesetletni vojni (1618-1648) se je povečalo število razbojnikov, vagantov in sploh revežev. Država se je zatekala k vedno bolj rigoroznim ukrepom proti tem elementom. Kot smo videli, je izšla cela vrsta mandатов proti vagantom ciganom in podobni »nemarni svojati«. Položaj je bil podoben oziroma enak v celi srednji Evropi, tudi v južni in srednji Nemčiji, Porenju naj bi lovili vagante, domače pošiljali v domače kraje, tuje pa čez mejo. Potujoče, ki bi jih večkrat prijeli, bi lahko usmrtili. Pri malih nemških državicah pa so vaganti imeli na voljo še nebroj meja, da so jih lahko prehajali. Pri tem so se oblasti obnašale tudi varčno in so potepuhe raje hitro spustile naprej, v drugo državo, da so prihranile na odgonskih in zasliševalnih stroških (Küther, 1976, 126).

Patenti so bili pogosti, pogosto so se ponavljali in kar naprej so z Dunaja opozarjali nanje, da naj jih upoštevajo in uresničujejo navodila. To nam daje vedeti, da so bile težave z upoštevanjem in uresničevanjem teh navodil velike. Da pa se ne bi nezaželeni reveži še bolj razmnoževali, se je osrednja cesarska oblast poleg vseh drugih ukrepov krepko zavzemala tudi za preprečevanje porok beračev in revežev, kar pa je seveda že druga zgodba.

TEREZIJANA

Patenti so bili politična, upravna navodila, na zakonskem področju kaznovanja pa je v drugi polovici 18. stoletja Karolino nasledila Terezijana (Constitutio Criminalis Theresiana), obči kazenskopравни red, ki ga je leta 1768 izdala cesarica Marija Terezija. Terezijana ni prinesla kakšnih bistvenih sprememb glede na Karolino. Postopek, ki ga je predpisovala, je bil še vedno popolnoma inkvizicijski, mučenje popolnoma predpisano in omejeno samo na preiskavo tistih dejanj, ki so se kaznovala s smrtjo. Vendar je to že doba, v kateri je Cesare Beccaria napisal svoje delo O zločinih in kaznih (1764), v katerem je zahteval odpravo mučenja in smrtnih kazni. Pomembno prelomnico je dve leti po izdaji Beccarijevega dela, 1766, pomenilo navodilo Marije Terezije, da naj se smrtnih kazni po možnosti nadomestijo s prisilnim delom. S tem so začele v ospredje stopati prostostne kazni in porast števila kaznilnic. Leta 1776 pa je Marija Terezija torturo odpravila (zato je morala preklicati večji del zakonika) (Kambič, 2004, 157).

Na tem mestu, ko je kazenska zakonodaja začela postajati bolj mehka, predvsem z odpravljanjem torture, gre poudariti pomembnost priznanja zločina in pot do priznanja. V obravnavanem obdobju je že dolgo veljalo pravilo, da je priznanje kralj vseh dokazov - »confessio regina probationum« (Vilfan, 1996, 400). Zato so za izvabitev priznanja uporabljali tudi torturo. Najprej so seveda poskusili zlepa, tako pridobljena izjava je bila »gütige Aussage«, če pa to ni zaleglo, oziroma so se zasliševalci želeli prepričati, da zaslišanec ni ohranil še kaj zase, je sledilo mučenje in taki izjavi so rekli »peinliche Aussage.« Rezultate zaslišanja so strnili v »Urgicht,« to je povzetek vseh priznanj, v katerem so naštetni vsi zločini zaslišanca (Alauf). Zlasti če ni bilo prič, je bilo glavno priznanje. Da je priznanje veljalo, če je bilo izvabljen z mučenjem, je moral obdolženec nato ponoviti priznanje brez mučenja in če si je zaslišanec takrat premislil, je spet sledilo mučenje... (Küther, 1976, 127; Weichenberger, 2008, 152). Če pa so zaslišanci mučenje zdržali, so bili oproščeni, zato je tudi razumljivo, da je bilo za organizirane razbojnike (pri nas recimo za rokovnjače) zelo pomembno psihološko in, da tako rečemo, bolečinsko utrjevanje svojega naraščaja. V prvi vrsti seveda zato, da ne bi izdali drugih.

Že leta 1767 je Beccarijevo zavzemanje za odpravo mučenja napadel znameniti francoski pravnik Muyart de Vouglans, ki je ogorčeno razglasil načelo enakosti kaznovanja ljudi za absurdno, predvsem pa je vneto zagovarjal torturo, češ da »lahko najdemo kakšen primer v enem stoletju, ko je kdo nedolžen priznal krivdo zaradi mučenja, toda hkrati lahko navedemo milijon primerov, ki dokazujejo, da bi brez tega sredstva ostalo nekaznovano pretežno število najhujših zločinov, kot so umori, požigi, cestni ropi...« (Studen, 2004, 89).

In kot se je izkazalo v praksi, je imel v precejšnji meri prav. To je lepo videti v kazenskih primerih iz prve polovice 19. stoletja, v katerih je zelo veliko oprostitev roparjev zaradi nezadostnosti dokazov, četudi je iz zbranega materiala dovolj očitno, da gre za krivca. Vendar pa je sodišče moralo ugotavljati, da je premalo za stek okoliščin, zakrknjenec ni hotel priznati, prič ni bilo (ali pa je bila samo ena, ali premlada za zaprisego) – in osumljence so zaradi pomanjkanja dokazov izpuščali, kot bi rekli z danes priljubljeno frazo – po tekočem traku. Po pravilu je šlo za izkušene lopove, kakšen prvopristopnik pa se je zlomil, priznal in takoj dobil nekaj let težke ječe. Priznanje so mu šteli samo za olajše-

valno okoliščino, če pa ne bi priznal, bi bil oproščen. Tako da tudi danes razširjeno javno spoznanje, da če priznaš, se ti pol oprosti, če ne priznaš, pa vse, še kako drži in je vedno držalo. Vsaj od Beccarie dalje, ko se je sodstvo, oziroma kaznovanje »pomehkužilo«...

VLAŠKI RAZBOJNIKI

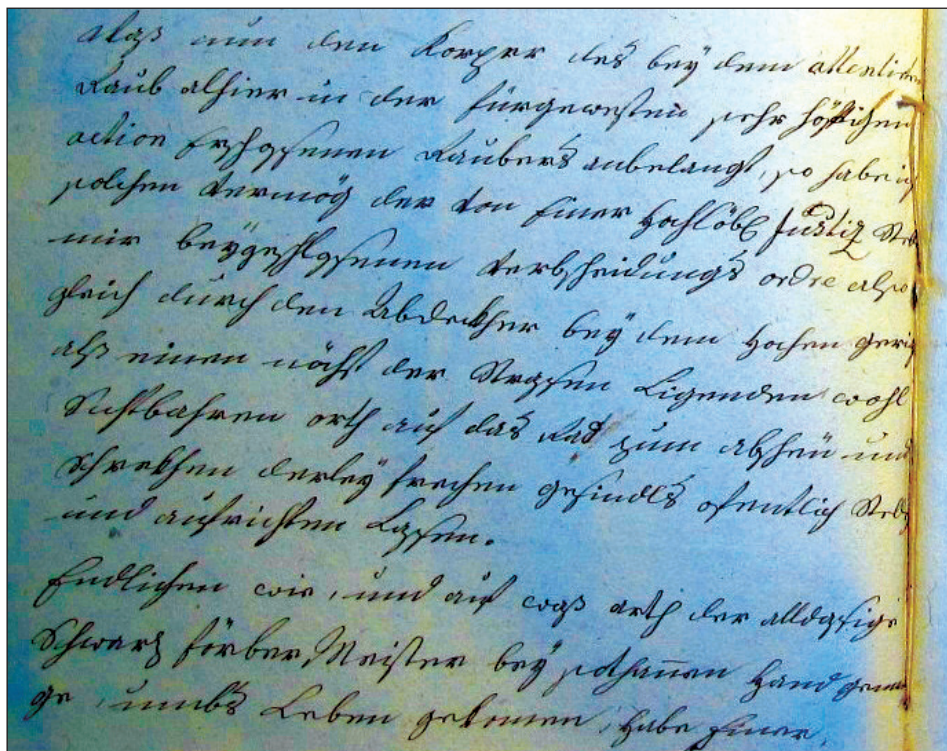
Seveda pa pot od salonskega modrovanja do uveljavitve ni bila tako hitra. Ravno v času, ko si je Beccaria predstavljal, kako grozno bi bilo, če bi ga mučili (Foucault, 1984, 75-76)¹, je kaznovanje vlaških roparjev, ki so vdirali na Kranjsko, potekalo »še po starem«. Res pa da gre za primere, povezane z Vojno Krajino, kjer so še precej časa veljale drugačne razmere, bolj strogi zakoni.

Cesarski dvorni vojni svet je januarja 1764 izdal ukaz glede kaznovanja tistih, ki roparjem v karlovškem generalatu dajejo zatočišče ali jih skrivajo. Po tem ukazu so lahko takšne usmrtili takoj po sodbi izrednega oziroma vojaškega sodišča, brez poprejšnjega zaslišanja. O vsakem takem primeru so morali poročati vojnemu svetu. Takšno kaznovalno usmrtitev naj bi izvedli z obešanjem in javnim razobešanjem prikrivačev. Vendar pa brez požiga hiše prikrivalca, da ne bi po krivem kaznovali drugih v skupnosti živčih, ki s prikrivanjem ne bi imeli nič. Uničenje hiše je bilo dovoljeno primeru, da bi vsi v hiši vedeli za to prikrivanje (ARS, AS 7, 58 – Publ. polit., lit R, Num. 2, Volum. 1, 2).

Da so te ukaze tudi izpolnjevali, nam potrjuje poročilo, ki je bilo iz Karlovca poslano kranjskemu deželnemu glavarstvu maja 1764. V njem so poročali, da se trudijo na vse moči ustaviti vpade turških roparjev. Prejšnje leto so ujeli turškega roparja Fazila Malbašo in ta je po 84 dneh zaslišanja izdal še šest tovarišev iz ogulinskega regimenta, kjer so bili najprej cesarski vojaki, potem pa naj bi zaradi hudih vojaških pohodov prebežali v Turčijo. Od teh so jih pet usmrtili na kolesu, tri nato razčetverili, obglavili še mati od enega kot njihovo prikrivačico, enega so povsem razsekali na pogorišču njegove stanice, eno hišo so podrli, drugo zažgali. Glave in četrtine njihovih teles so razstavili in razobesili deloma na mestu njihovih hiš, deloma ob različnih poteh in na štirih krajih karlovške ceste – v strah in opozorilo. Sicer pa da nihče od njih kljub najostrejšemu kazenskemu izpraševanju (mučenju) ni priznal nobenega ropa (očitno je torej klonil samo Fazil). Poročevalec, baron Beck, je zapisal, da so ti plenilci prihajali prav iz Bosne in se tja vračali, zato da bodo stopili v stik z bosenskim pašo, ko bodo z najstrožjimi zasliševanji izvedeli, iz katerih turških (bosenskih) vasi prihajajo. Malbašo pa da bodo mučili še naprej, da bi povedal še kaj več o roparskih pohodih v Vojno Krajino in dalje na Kranjsko (ARS AS 7, 58 – Publ. polit., lit R, Num. 2, Volum. 1, 12).

V zvezi z vlaškimi vpadi je avstrijsko oblast najbolj skrbela varnost na glavnih cestnih prometnicah, veliko bolj kot varnost vasi in posameznih gosposčin. Na glavnih cestah in ob njih je bilo seveda največ plena, zato so roparje tudi najbolj privlačile. Eden mnogih takih ropov se je leta 1765 zgodil na Planini. O vdoru osemnajstglave vlaške bande so poročali avgusta 1765, opazili so jih na glavni komercialni cesti med Ljubljano in Trstom (ARS, AS 7,

1 Reformatorji v drugi polovici 18. stoletja so v svojih zahtevah po odpravi muk imeli najprej pred očmi kaznovalno, razkazovalno mučenje.

Trupli razbojnikov so (še) leta 1768 v Ribnici razstavili za vzbujanje strahu (ARS, AS 7, 60)
 Bodies of brigands are (yet) in 1768 exhibited in Ribnica for inspiring fear

58 – Publ. polit., lit R, Num. 2, Volum. 1, 17), 25. 8. 1765 pa so nato na Planini “zagrešili rop in strahovite umore”. Pri tem napadu sta bila ranjena tudi dva roparja in enega so ujeli (ARS, AS 7, 58 – Publ. polit., lit R, Num. 2, Volum. 1, 45). Ranjenemu in ujetemu roparju je bilo ime Sekan Mandič, star je bil 18 let (po svojih besedah, ocenili so, da je star 24–25 let), rojen v Krajini, bil je “krščen Vlah”, brez poklica in v domači vasi za pastirja. Roparji naj bi ga na svoji poti pobrali kar s paše in ker kot pastir ni imel orožja, so mu rekli, da ga bo dobil med potjo, ko bodo šli ropat na Kranjsko, prav tako seveda del plena. Mandič je na zaslišanju najprej dejal, da mu niso hoteli povedati kdo so in od kod, da jih ne bi mogel izdati, če bi ga ujeli. Po nadaljnjem zasliševanju (mučenju) pa se je potem za osem njih le spomnil, kdo so in od kod. Bili da so turški Vlahi – harambaša je bil Lazo Radakovič (ARS, AS 7, 58 – Publ. polit., lit R, Num. 2, Volum. 1, 32). Ujetega Sekana Mandiča, krščenega Vlaha, so nato 14. 4. 1766 usmrtili s kolesom (ARS, AS 7, 59 – Publ. polit., lit R, Num. 2, Volum. 2).

V letu 1768 so razbojniki napadli trg Ribnico (28. junija). Po poročilu upravnika gospostva Ribnica je okrog polnoči šestnajstglava vlaška razbojniška banda prišla pred trg Ribnico. S seboj so imeli lestve, da bi se povzpeli preko obzidja na grad, da bi, kot piše upravnik, najprej oropali njega, nato župnišče in nato še hiše v trgu. Vendar pa so jih

meščani opazili, se jim z vojaki povsem približali, prvi ustrelili in korporal je enega takoj ubil, po krvavih sledih pa so sklepali, da je moralo biti še štiri ali pet težje ranjenih. Vendar so tudi roparji, preden so se razbežali, do smrti pobili barbarskega mojstra in laže ranili vojaka. Roparje so zasedovali in naslednji dan so v grmovju odkrili ranjenega "turškega roparja" in ga ustrelili. Trupli obeh ubitih razbojnikov so nato vpeli na kolo in razstavili pri cesti za strah (ARS, AS 7, 60 – Publ. polit., lit R, Num. 2, Volum. 4).

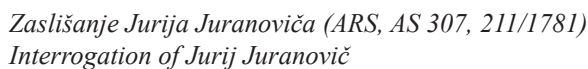
Iz teh primerov lahko vidimo, da kaznovanje in strašno razčetrvanje ter razstavljanje razbojniških trupel na Kranjskem tudi v drugi polovici 18. stoletja še ni izginilo, res pa da je bilo to v povezavi z nekako na pol vojnim stanjem, oziroma rezervirano za dednega sovražnika. Na, da tako rečemo "civilnem" področju, pa je v tem času, v drugi polovici 18. stoletja prišlo do zelo velikih sprememb v "zasliševalni in kaznovalni politiki." Kot smo videli iz rabljeve kronike, so v prvi polovici tatovom sekali glave brez pardona, vsaj večjim in nepoboljšljivim. Tat kot je bil Gregor Alauf, ki je kradel takorekoč dnevno, pa čeprav samo malenkosti in največkrat hrano, ni imel v tistem času nobene možnosti, da ostane živ. V drugi polovici 18. stoletja pa je bilo to že bistveno drugače. Poglejmo si primer nepoboljšljivega tatu iz sedemdesetih in osemdesetih let, Jurija Juranoviča (ARS, AS 307, 26. 8. 1773; 211/1781).

JURIJ JURANOVIČ

Jurij je bil rojen približno leta 1745 v Postojni, brez stalnega prebivališča, podložen postojnski gosposki, Mati Helena je še živela v Postojni, prav tako en brat in ena sestra, oče, dolga leta mitninskemu uradu v Postojni znan prestopnik, pa je bil že precej časa mrtev.

Jurij je bil prvič kaznovan zaradi kraje leta 1769, ko je bil pri gospodu von Schildenfeldu v Postojni njegov psar in mu je ukradel štiri lovske pse. Zanje je pri polhograjskem baronu dobil 5 gld in 23 kr, pri okrajni gosposki pa še devet dni aresta in 35 udarcev s palico. Ko že ni bil več v pasji službi, je prelatu v Bistri ukradel dva lovska psa in jih ponovno prodal polhograjskemu baronu za 4 gld 15 kr. Polhograjski baron (Mark Anton III.) očitno ni bil preveč izbirčen glede izvora psov. Jurija so prijeli in ga leta 1770 na gospostvu Planina poleg tega obravnavali še zaradi petih drugih kraj, od katerih so tri znesle za 12 gld 11 kr, kar je bilo dovolj za leto dni prisilnega dela na tržaški utrdbi.

Po odpustitvi z del na utrdbi, 2. 4. 1771, je zagrešil pet novih dejanj. V maju 1773 je najprej nedaleč od Cerknice ukradel konja iz hleva in ga prodal dalje za manj kot pol realne vrednosti (3 gld 24 kr). Čez dva dni je ukradel kravo s paše in jo spet prodal za dobro polovico vrednosti (vredno 14 gld je prodal za 7 gld 56 kr). V tretjem majskem podvigu pa je županu Unca ponoči iz sobe ukradel puško v vrednosti 6 gld in srajco za 51 kr in nadalje neznanemu kramarju šest rut. V začetku junija je pri belem dnevu, ko nikogar ni bilo doma, kajžarju iz Zgornjega Logatca ukradel suknjo. In nazadnje, petič, je 12. junija proti deseti zvečer na deželni cesti, v hrušičkem gozdu, z voza z nožem odrezal na zadnjem koncu z vrvmi privezano potovalno skrinjo z različnimi predmeti. Kočijaž je to krajo javno naznanil v cerkvi v Zgornjem Logatcu. Verjetno je bilo ravno to usodno za Juranoviča, ki so ga prijeli naslednji dan pri prodaji ukradenega blaga na Hoterdščici.

V preiskavi na okrajni gosposki je vse priznal in skoraj vse ukradene stvari so našli pri ljudeh, katere je navedel, da jim jih je prodal, s potovalno skrinjo vred pa so ga prepeljali na kazensko sodišče v Ljubljano. Tam je preiskovanec med drugim izpovedal, da odkar je zapustil službo, je bil bolj malo med ljudmi, ampak več v gozdu, kjer se je preživljal s sicer strogo prepovedanim krivolovom. Šlo pa je tudi za krajo, ker je divjačino prodajal oziroma menjal za drugo blago.

Vsega skupaj so mu naračunali, da je ukradel za 113 gld 48 kr, dejanske škode pa napravil za 56 gld 37 kr (odšteli so vrnjeno blago). Po kazenskem zakoniku je bilo spodobno kaznovanje kraje konopec (Terezijana je predvidevala, člen 94, §10), za vrednost nad 25 gld obešanje). Vendar pa se je pri dotičnem delinkventu preiskovalni sodnik spraševal, ali zasluži tako strogo kaznen glede na olajševalne okoliščine. Te pa so bile:

1. je kradel iz stiske, v času, ko ni imel nobene službe.
2. so razen ene same malenkosti vse njegove stranke dobile ukradeno povrnjeno in je zato
3. od vseh petih dejanj imel koristi za nič več kot 14 gld 14 kr (ker je ukradeno prodajal krepko pod ceno).

Po drugi strani pa se je glede na oteževalne okoliščine sodniku zdel storilec povsem primeren za običajno kaznen. Te pa so bile:

1. je bil že dvakrat zaprt, pa se še ni poboljšal, ampak vedno znova začel krasti. Je torej nepoboljšljiv in ga je po Terezijani (člen 94, §10) kaznovati s smrtjo.
2. sta bili poleg kraja na domu posebno težki dejanji odgon krave s paše in kraja skrinje s koleslja na javni cesti, kar je cestni rop.
3. je pri svojem prijetju potegnil nož, da bi se branil, torej bi lahko koga ubil ali ranil.
4. je bil od aprila 1773 največ v gozdu in se preživljal z divjim lovom.
5. četudi je bil v stiski, bi si lahko našel kakšno skromno delo ali se preživljal z beračenjem.
6. kljub temu, da je bilo skoraj vse ukradeno povrnjeno, pa je bilo pri tem škode za 56 gld 37 kr, kar je povsem zadostovalo za smrtno kaznen. Preiskovalni sodnik je zato 26. 8. 1773 svoje delo sklenil z mnenjem, da bi ga bilo z obešanjem spraviti od živih k mrtvim. Nazadnje je bila kaznen le bolj mila, dobil je štiri leta in ker ga zaradi kile niso mogli poslati (nazaj) na šance v Trst, so ga obsodili „*ad labores publicos*“, kar je pomenilo, da je moral štiri leta v železju pometati ljubljanske ulice.

Po slabih štirih letih komunalne dejavnosti, so ga 20. junija 1777 izpustili, v upanju, da ga na deželnem sodišču ne bodo nikdar več videli. Po izpustitvi se je klatil po Trstu, Kranjski in Štajerski, dokler ga niso o postu 1778 zgrabili kot potepuha, ga vtaknili v vojsko in naslednje leto poslali na vojno na Češko kot topničarja („*Kanonierknecht*“) in ga nato po vrnitvi odpustili iz vojske za nedoločen čas.

Že leta 1781 pa se je Juranovič ponovno znašel v kazenski preiskavi, skupaj s tatinim tovarišem Matjažem Urlaubom. Tokrat je preiskava potekala za njegove podvige od takrat dalje, ko so ga odpustili iz vojske. Za ta dejanja je zapisal preiskovalni sodnik, da se bo držal samo tistega, kar je preiskovanec priznal sam, ali je bilo uradno prijavljeno, ne pa tudi tistega, kar ve on sam „*ex privata scientia*“, pa da bo že tega čisto dovolj, oziroma preveč. Tokrat so mu našteali:

1. prejo in sukanec (lastnik dobil nazaj).
2. platno, suknjo, škornje (večino blaga dobil lastnik nazaj).
3. prejo, stenj za sveče, dve vreči – prazni (del dobil lastnik nazaj).
4. kot priznani izvedenec za pse je ukradel mladega psa lovcu gospostva Planina. Psa je lovec dobil nazaj, vendar že tako naj ne bi bil nič vreden, ker je bil namenjen za pokončanje.
5. puško, ožlebljeno cev za puško, torbo v kateri je bil rog s smodnikom, nadalje par čevljev, par nogavic, suknjo in klobuk.
6. iz zaprtega pesjaka je ukradel grofu von Bambergu z Brda tri lovske pse in jih nato prodal grofu Sigmundu von Thurnu v Celju za 4 gld 28 kr (vredni pa naj bi bili 3 dukate, oziroma 12 gld 42 kr). Lovec grofa von Bamberga z Brda je moral za odkup dveh psov plačati 6 gld.
7. platno, prejo, predpasnik, ženski jopič (delno povrnjeno).
8. v Gotovljah na Štajerskem je pri kaplanu prislonil lestev in mu ukradel 8 platnenih srajc, 2 para nogavic, 2 spalni čepici in namizni prt. Razen ene srajce je dobil kaplan perilo nazaj.
9. v neki kajži ukradel platnen suknjič in zelene naramnice. To dvojce je oškodovani kmet dobil nazaj.

Od vseh kraj skupaj, če so odšteli vrnjeno, je obtoženca bremenilo 33 gld 39 kr, kar je bilo ponovno dovolj za vrv. Seveda so se tudi tokrat nudile v presojo olajševalne in oteževalne okoliščine. Olajševalne so bile:

1. je bil v veliki revščini in (pravzaprav) nagoti, saj so mu po končani vojni, ko so ga odpustili, vzeli vso obleko, razen srajce in hlač.
2. je bilo treba upoštevati, da bi se ga večina branila vzeti v službo v tako slabi obleki, ko bi jo tudi iskal, službo namreč.
3. je bilo veliko stvari okradenim povrnjeno.
4. je obljubil poboljšanje.

Oteževalne okoliščine pa so bile:

1. je bil že trikrat kaznovan zaradi kraje in se še ni poboljšal.
2. je bil nepoboljšljiv kriminallec in ni bilo upanja na poboljšanje.
3. je breme prejšnjega kaznovanja znašalo 56 gld 37 kr, sedanje pa tudi presevalo 30 gld.
4. so upoštevali, da je že pri sodbi leta 1773 obtoženi dobil dva glasova za smrtno kazen in torej ni znal ceniti olajšanja na štiriletno pometanje ulic.
5. je bila večina njegovih dejanj „vstopnih“ (verjetno tudi vlomnih).
6. je obtožencu malo pomagalo dejstvo, da so bile ukradene stvari povrnjene, ker jih ni vrnil sam iz kesanja, ampak so mu bile odvzete proti njegovi volji, ko so ga prijeli.
7. je med zaslišanjem hlinil vročico, saj je po izjavi Urlauba pred prijetjem naj ne bi imel.
8. ga potreba in reva ne moreta rešiti kazni, ker je zdravniški pregled ugotovil, da je zdravega telesa, udov in moči. Lahko bi torej služil, ali vsaj beračil, je menil preiskovalni sodnik, sicer da bi vsi za nedoločen čas odpuščeni vojaki lahko kradli

(!). Zato se je zavzel, da ga kot nepopoljšljivega obesijo (31. 3. 1781).

Juranovičev tovariš, Matjaž Urlaub je bil rojen v Krašnji, 26 let star, zrasel na Štajerskem, podložen gospostvu Ostrovica, brez stalnega bivališča. Bil je zraven samo pri prvem dejanju in se je nato sam prijavil ter prebil enajst mesecev v preiskovalnem zaporu zaradi dolgotrajnega zaslišanja Juranoviča. Zato je preiskovalni sodnik menil, da bo dovolj, če še nadaljnjega pol leta pometa ceste.

Osem sodnikov in predsedujoči je nato presodilo. Prvi sodnik se je najprej strinjal s preiskovalnim sodnikom glede Juranoviča, vendar pa se je umaknil, ker bi bilo treba po dvorni odločbi vse smrtne obsodbe najprej posredovati vrhovnemu sodišču v presojo. Glede Urlauba pa je bil mnenja, da se ga po dvanajstih udarcih s palico odžene v Ostrovico. Drugi je soglašal z referentom glede Juranoviča, glede Urlauba pa je bil za 25 udarcev s palico. Tretji je soglašal glede Juranoviča, za Urlauba pa povišal tepežkanje na 30 udarcev. Za nadaljnje sodniške odločitve so zapisali, da se je četrti odločil kot tretji, peti kot prvi, šesti kot tretji, sedmi kot drugi in osmi kot prvi. To je pomenilo, da so Juranoviča s petimi glasovi proti trem obsodili na smrt z obešanjem, Urlauba pa na 25 udarcev s palico.

V zadevi pa se je ohranil še koncept pisma (brez datuma), v katerem se je deželno sodišče obračalo na cesarja, češ da so poslali sodbo v presojo na vrhovno sodišče, od koder so jim sporočili, da naj počakajo na odgovor, sedaj pa da sprašujejo, kaj naj napišejo v poročilo, ali bo Juranovič obsojen na smrt ali na deset let prisilnega dela na tržaških šancah. Šlo je torej za urgenco, ki je dala slutiti, da je za Juranoviča vseeno še obstajala možnost, da se ponovno izmaže (samo) s prisilnim delom.

Če torej primer Jurija Juranoviča primerjamo z onim Gregorja Alaufa z začetka stoletja, lahko za Alaufa rečemo, da je mogoče imel malo več primerov (ki pa se jih je glede na tedanjo obliko zasliševanja tudi lažje izpovedal), kot Juranovič, ki pa je imel na vesti težje kraje. Velika razlika pa je bila očitno v postopku. V sodbi Alaufa so našete njegove kraje in na koncu povsem kratko, da so sodniki sklenili, da ga predajajo rablju, ki ga bo s cesarskim mečem „iz življenja v smrt hinrihtal“, naknadno je pripisan še en stavek o izvršeni kazni. Veliko več pa so si dali sodniki opraviti z Juranovičem, 70 let pozneje.

OD JOŽEFA II. DO FRANCA II.

Nedvomno se je glede na prvo polovico 18. stoletja razlikoval že sam postopek proti obdolžencu, kazni so bile blažje, tudi za nepopoljšljive tatove in za roparje, za katere je bila prej smrtna kazen takorekoč obvezna. Se pa da opaziti tudi določena nesorazmerja, oziroma neprimerljivost v posameznih primerih kaznovanja, in pa, neverjetno veliko je opustitev pregona zaradi nezadostnosti dokazov.

Poglejmo si primer Pavla Lisjaka, vulgo Damerla, alias Mesarja, ki so ga v letu 1779 pobrali na cesti, ko so imeli pogon na potepuhe in ga odvedli pred sodišče okrajne gosposke Smlednik, kjer je priznal, da je kradel in da je pobegnil iz ječe. Zaradi osmih tatvin je bil obsojen na dve leti stroge ječe. Zagovarjal se je, da mu ni lahko, da je žena bolna, da je brez dela, ker da ga pri treh otrocih težko kdo vzame v službo (!) in obljubljal je poboljšanje. Sodnik ga je najprej obsodil na deset let ječe in petnajst udarcev ob nastopu kazni ter še na petnajst po prestani kazni, nato so mu zmanjšali kazen na osem let in končno na

Ta zesarstvu grailecuna zheš Obrojcine teh Hudadelni in
 "Zgu gori postaulena viščihi gosprošča u zelouzi je zheš hu
 Dobnu Dianje teh olete meistne savoto sturjeniga Kopa
 rešojenih Martina Seitzza, sizer imenuvaniga Kötzia
 inu Jurja Köscherja, sizer imenuvaniga Maicälenička to sodo
 te Straffenge točkju stfienila:

Ti Martin Seitzz gmein imenuvan Kötzia in imasch sa
 volo tega obstajozh, inu pravizhnu resgledanga u Toraröcht
 in Micha Taschkajja sizer imenuvaniga Michoutza, inu
 Jurja Köscherja sizer imenuvaniga Maicälenička Doperne
 sizereniga Kopa, inu dalei savol sizerhanganga Kopa sizer
 Napreizhahanje na viščihi zeshi, inu Martenje tega ve
 dozh stopanga Blaga sizer 12. Let u točkji Fezhe per
 Dershan,

Ti Juri Köscher sizer imenuvan Maicälenig prak
 imasch savol tega obstajozh, inu pravizhnu super tebe
 resizhaniga na Dolenski zeshi u Septembu 1806. tga Let
 ta u Španovije Micha Taschkajja sizer imenuvaniga Mi
 choutza, inu Martina Seitzza sizer imenuvaniga Kötzia
 na sturjeniga Kopa, inu po letem u Mesecu Octobru
 sizerhanganga Kopsanja na viščihi zeshi sizer 8. Let u
 točkji Fezhi per Dershan, inu u Tazhetzju, Sredi, inu
 Kopsu tje Straffenge, upati sizer is domi Palzami
 prahtrajan bihi.

Sodba v slovenščini za Martina Zajca in Jurija Koširja (AS 307, 353/1807).
 Judgment in Slovenian for Martin Zajc and Jurij Košir

šest let in po sedemnajst udarcev ob nastopu in koncu kazni. Torej pobegli jetnik, ki je že tako dobil samo (glede na prvo polovico stoletja) dve leti za osem tatvin, je nazadnje dobil vsega šest let (ARS, AS 307, 1779).

Če pogledamo naprej, so decembra 1793 obsodili cestnega roparja Antona Rožiča na petnajst let težke ječe z javnim delom v okovih. Povrniti bi moral tudi škodo oropanemu (424 gld 15 kr). Sicer je bil v preiskavi še v zvezi sedmih drugih ropov, vendar so ga glede teh oprostili zaradi pomanjkanja dokazov. Cestni ropar je torej dobil najmanjšo zagroženo kazen za rop², s tem, da je bil v preiskavi še zaradi sedmih, ki mu jih niso mogli dokazati (ARS, AS 307, 10. 12. 1793).

Zanimiv je tudi primer 50 letnega dninarja Gašperja Gabra, ki se je sicer preživljal z zdravljenjem krav in popravljanjem ur. Leta 1794 je sosedu v Šiški ukradel špeh, mast, prekajeno meso, ajdo, laneno platno, prejo, mesene klobase, dva kolača in za povrh še smetano. Vsega skupaj za 23 gld 47 kr. Najprej so ga obsodili na osem let zapor in javno delo, ter povrnitev škode sosedu, kar je prav gotovo v nesorazmerju do kazni za kakšnega nepopoljšljivega lopova ali za cestnega roparja. Preden so ga poslali na prestajanje kazni mu je prizivno sodišče vendarle zmanjšalo kazen na vsega tri mesece javnega dela, primerne telesni moči, z enodnevним postom vsak teden (ob kruhu in vodi) (ARS, AS 307, 77/1794).

Z zadnjima primeroma smo že vstopili v dobo naslednjega kazenskega zakonika, in sicer cesarja Jožefa II., ki je leta 1787 izdal svoj Zakonik o zločinstvih in njihovem kaznovanju (*Constitutio Criminalis Josephina*), ki je med drugim odpravil smrtno kazen, z izjemo obsodb pred naglimi sodišči, in izenačil pravo za vse sloje. Še vedno pa je njegov zakonik določal vžiganje sramotilnih znamenj in različne oblike tepeža ter kazen prikovanja v ječi. Sam postopek je normiral naslednje leto z Občim redom za kazenska sodišča. Postopek je bil še vedno inkvizicijski in je izrecno prepovedoval postavitev zagovornika. Ker je bila tortura prepovedana, so uvedli posebne kazni za nepokorščino oziroma laž v fazi preiskave, kar je pomenilo, da so smeli storilca celo tepsti s palico (če ni hotel odgovarjati, ali je lagal). S tem redom je tudi obnovil kazen vlečenja ladij za vse, ki so bili obsojeni na strogi zapor in javna dela. To je sicer že leta 1790 odpravil njegov brat Leopold II, kot tudi javno kazen s tepežem, vse vrste vžiganja znamenj in prikovanje (Kambič, 2004, 158-159).

Glede vlečenja ladij, se nam je v arhivskih virih ohranil primer iz leta 1789, in sicer seznam kaznjencev v ljubljanskem okrožju, ki so bili primerni za vleko ladij. Našteti so bili samo trije:

- Andrej Glažar, star 26 let, gospostvo Jama, (deželsko sodišče Logatec), kmečki hlapec, leta 1788 zaradi kraje obsojen na osem let zapor in javno delo, dvakrat na teden naj bi dobival funt mesa, drugače pa kruh in vodo.
- Damian Würstl iz Vidma na Dolenjskem, je bil star 20 let, pek, prav tako zaradi kraje leta 1788 obsojen na osem let zapor in javno delo, dvakrat na teden naj bi dobival funt mesa, drugače pa kruh in vodo.
- Florian Jedof, je bil star 26 let, spadal je pod deželsko sodišče Loka, leta 1788 so ga obsodili, da je kriv »najtežjega suma« (*»schwersten Verdacht«*) roparskega umora in

2 Zakonik o zločinstvih in njihovem kaznovanju, §§ 23, 167.

za to je dobil 5 let težke ječe in javna dela primerna njegovim močem, vsakega 31. 12. pa še 20 udarcev s palico (ARS, AS 14, 244, reg. II., 287, 1789).

To je sicer samo seznam primernih za vleko, ne vemo pa, ali so jih tudi res poslali na vleko.

In tako smo že pri cesarju Francu II. in njegovem Zakonu o hudodelstvih in težkih policijskih prestopkih iz leta 1803, s katerim je prišlo do odločilnega uveljavljanja prostostnih kazni, čeprav je za večje število dejanj zopet predvidel smrtno kazen. Kazenski postopek je še vedno inkvizicijski, še vedno so lahko preiskovanca ali obsojenca telesno kaznovali zaradi nepokornega obnašanja. Sprejem negativne zakonske dokazne maksime, po kateri zakon predpisuje kakovost in količino dokazov, brez katerih sodnik ne sme obsoditi obtoženca, pa pomeni, da so zločince še večkrat izpuščali zaradi nezadostnih dokazov.

Poglejmo si še primer roparjev, obravnavanih po novem zakonu.

Novembra 1806 se je na zaloški cesti, blizu Zaloga zgodil klasičen cestni rop. Razbojnika sta skočila iz gozda, eden je prijel konja za uzdo, drugi pa je udaril s krepelom voznika po glavi in nato sta ga oropala. Ranjeni voznik se je zatem še uspel privleči do Zaloga, kjer je takoj legel, povedal kaj se mu je zgodilo in za posledicami rane na glavi naslednji dan umrl.

Roparja so prijeli in eden je na zaslišanju priznal še druge grehe. Že pred ropom pri Zalogu naj bi namreč izvedel rop na dolenjski cesti še z dvema pajdašema, eden je bil sodrug pri ropu na Zaloški, drugi pa je bil tudi v preiskovalnem zaporu. Izpovedal je, da so najprej nekaj spili v točilnici pri sv. Jakobu, nato pa šli na Dolenjko in napadli dva pijana kmeta, ki sta se vračala iz Ljubljane ter jima pobrali približno za deset goldinarjev denarja. Po napadu so se vrnili nazaj v Ljubljano pit pivo in žganje pri Špitalskem mostu in si razdelit plen. Zanimivo pri tem ropu pa je bilo, da kljub vztrajnemu poizvedovanju niso mogli najti žrtev ropa in preiskovalni sodnik se je najprej spraševal, ali ga sploh lahko preiskujejo oziroma priznajo, da je bil, ker po § 400 kazenskega zakonika samo priznanje storilca še ni zadosten dokaz. Vendar je v nadaljevanju dejanje najprej priznal še en sokrivec in to je bil po § 410 zadosten dokaz, tretji pa je še vedno tajil.

Nadalje sta dva od teh roparjev priznala, da so že nekoč, še prej, prežali za ropom na viški cesti, vendar je tretji ropar tudi to zanikal in spet ni bilo drugih dokazov, kot navedbe prvih dveh lopovov. Sodniku se je ponovno postavljalo vprašanje, ali gre jemati dejanje za izvršeno in dokazano. Kakorkoli, po dolgotrajnem zasliševanju (od 28. 12. 1806 do 7. 11. 1807) je eden od roparjev za rop na Dolenjki in za čakanje na Viški dobil dvanajst let težke ječe, povrnitev oskrbnih stroškov in plačilo dvanajstih goldinarjev sodne takse. Glede glavnega, torej roparskega uboja na zaloški pa je bil oproščen zaradi pomanjkanja dokazov.

Drugega roparja so v Ljubljani obsodili na enajst let težke ječe, vendar mu jo je marca 1808 apelacijsko sodišče v Celovcu zmanjšalo na osem let, z dodatkom po 20 udarcev s palico na začetku, v sredini in ob koncu prestajanja kazni (AS 307, 353/1807).

ZAPORNE KAZNI IN POMANJKANJE DOKAZOV

V 19. stoletju je zapor kot kazen za zločin v celoti nadomestil (javno) mučenje. Vendar pa je javnost, ki se je s splošnim razvojem vedno glasneje oglašala, menila, da je zapor za

kriminalce vse predober. Mogoče bi bilo tukaj na mestu, da ponovimo znane izjave Jožefa II., Zgodnje Danice in Trdine (Stariha, 2002, 131-132).

Cesar Jožef II. je leta 1784 obiskal Ljubljano in ugotavljal, da se kaznjencem pre-dobro godi, saj so imeli postelje v zakurjenih sobah, njihovo delo pa se je omejevalo na prejo in pometanje ulic. Zahteval je, da se uporabljajo le trda ležišča, naj se hrana omeji na kruh in vodo in naj se kaznjencem ne plačuje njihovo delo dosti več kot štiri krajcarje na dan (Vilfan, 1986). Javno mnenje je zahtevalo, in zahteva še danes, da kazen za zločin mora biti in da je pravično, če obsojenec bolj trpi kot poštene ljudje oziroma oškodovani zaradi zločina. Kritike kaznilniškega sistema v prvi polovici 19. stoletja so med drugim poudarjale, da dostikrat reveži in celo delavci bolj stradajo kot jetniki, saj da so ti manj lačni, imajo redno prehrano, streho nad glavo in ne prezebajo. Leta 1851 je pisala Zgo-dnja Danica: *“Wiener Bote piše iz L., de je neki na tri tedne obsojeni 12 letni hudobec rekel, 'de mu je ta kazin premajhna', in de 'večji (daljši) kazni prosi, kjer se mu v ječi boljši godi, kot doma, in pristavi, de to govorjenje bo mende onadajni mestni sodnii priložnost dalo, tega zanemarjeniga dečka v kako obravnavno napravo (öffentliche Anstalt) spravi-ti. To je vse prav in pa dobro, vendar mislimo, de bi tako že velikrat slišano spoznanje od strani obsojenih moglo tudi sodnijam po naši deželi oči odpreti, de bi s potepuhi in tatovi po ječah ojestrejši ravnali, ker je skoz in skoz po deželi znano, de se veliko potepuhov ječe kar nič ne boji, in večkrat se je že permerilo, de se je spušeni hudodelnik nalaš zopet kje lotil krasti, de so ga le vnovič zaperli in dobro redili. Ako bi sodnije dobro pomislile, kako britko je kmetu, ko mu taki potepuh enkrat požre, kar je on let in dan, ali dolge leta, s potam v obrazu spravljaj, in ga velikrat tako ogolijo, de mora ubogi kmet prihodnjo nedeljo obleko na posodo jemati, ako hoče v cerkev (kar se je nedolgo na L... neki go-spodinjii zgodilo); je gotovo, de bi hudobii veliko ojestrejši na pete stopali, in de bi jih po ječah pokorili, kakor so vredni. En sam glas po vsi deželi je: 'Kaj pomaga, če ga enmalo zaprejo, ko ga nič ne štrafajo; notri ga dobro rede, de toliko hudobniši vun pride,' in vsak kmet ve povedati, kako varno je bilo ob poprejšnjih časih premoženje, ko so tatove in roparje ojestro kaznovali. Zavoljo tega se cele trope malopridnežev okoli klati, ki podnevi jedo in pijo, po noči pa kradejo in ropajo, in če se ne bo začelo ojestro ž njimi delati, jih bo zmiram več, ker je letna slaba, malopridnež delati noče, jesti in piti pa vselej dobro hoče»* (Zgodnja Danica, 20. 3. 1851).

Mnenje, da se s zločinci postopa preblago, je bilo razširjeno tudi na Hrvaškem, kar nam je v svojih zapisih ohranil Janez Trdina: *“Omeniti moram, da prosto ljudstvo ni odo-bravalo brezpogojno uradovanja in postopanja 'kranjskih' sodnikov. Grajalo je posebno to, da imajo hudodelci v ječah tako dobro in obilno hrano, ki je mnogo boljša nego v marsikoji trdni kmečki hiši. Dejali so mi povsod, da je za take malopridneže dovolj, ako se jim da opoldne malo ričeta in vode, sicer pa le ovsenjak, in še to pičo, da bi si morali prislужiti sami s trdim delom”* (Trdina, 1951, 340).

Takšno je bilo mnenje »poštenih ljudi« že precej globoko v 19. stoletju, ko neposrednega spomina na mučenje in javno mrcvarjenje trupel že ni bilo več. Osumljenci in ka-znjenci so pridobivali vedno več pravic. Prvi v samem postopku, ki je zahteval vedno več zanesljivejšega dokazovanja (seveda brez mučenja!), drugi pa z blažjim kaznovanjem in pogoji prestajanja kazni. Dejansko je to pomenilo, da so vedno več osumljencev izpuščali

zaradi pomanjkanja dokazov in da so se zaporne kazni krajšale. To je predstavljalo veliko težavo tudi pri zatiranju »organiziranega kriminala«, na Kranjskem rokovnjaštva. Ljudje so se upravičeno bali naznanjati rokovnjaške kraje in izsiljevanje (oziroma ropanje), kje šele da bi si upali na sodišču rokovnjaču v brk reči: »Ta je bil!« Saj so se upravičeno bali, da mu sodišče najprej ne bo uspelo dokazati krivde in bo takoj izpuščen, ali pa se bo maščeval po prestani kazni, če ne bo iz slabo varovanih zaporov pobegnil že prej. V sodnih spisih je precej primerov, da so se oškodovanci najprej »zaleteli« in prijavili roparja, ga na sumarnem zaslišanju na deželskem sodišču opisali in zagotavljali, da bi ga prepoznali. Ko pa je čez nekaj časa prišlo do soočenja na kazenskem zaslišanju na deželnem sodišču v Ljubljani, pa jim je spomin že močno opešal, rop da se je zgodil v mraku, roparji so bili zakrinkani, glas jim je takrat zvenel drugače ... skratka niso si upali biti povsem gotovi, da imajo pred sabo roparja in le-tega so izpustili. V prvi polovici 18. stoletja ga zagotovo ne bi, verjetneje bi ga prepričali, da bi priznal še vsa dejanja za nazaj! Pri zaslišanju pod mukami je namreč šlo v nekem smislu za spovedovanje, ko so mučeni priznali in izpovedovali vse, najprej glavne zločine, po katerih so jih zasliševali, potem pa, ko so jih mučili še naprej, da bi povedali še več, so začeli izpovedovati razne otroške kraje, predporočne zveze, poporočna prešuštvojanja, skratka vse kar so spomnili, kot pri spovedi (Weichenberger, 2008, 154). Seveda pa so bila priznanja, pridobljena z mučenjem zelo dvomljiva. Nekateri krivci so bili dovolj trdni, da so prikrili resničen zločin, nekatere nedolžne pa so z mučenjem prisilili, da so priznali zločine, ki jih niso zakrivali (Foucault, 1984, 44).

Ob koncu pregleda preganjanja in kaznovanja roparjev in tatov v obravnavanem obdobju bi kazalo omeniti še ugotovitev Martina Scheutza z Inštituta za avstrijsko zgodovinsko raziskovanje, da so rop, umor, detomor v javnosti veliko bolj odmevali, kot pa je bilo teh pojavov dejansko. Še celo v 18. stoletju, »stoletju beračev in razbojnikov«, je rop predstavljal samo delček celotnega kriminala v deželi. V štajerskih tiralicah 18. in 19. stoletja je samo 5-7 % iskanih predstavljalo obdolžene ropa. Večino deželnosodnih zadev, deliktov so predstavljali spolni in predvsem premoženjski delikti brez elementov nasilja (kraja obleke, platna, blaga, žita, živine in seveda denarja) (Scheutz, 2008, 259). Tudi za Kranjsko bi glede na ohranjene sodne spise lahko ugotavljali podobno, vsaj za 19. stoletje.

In povsem za konec – dogajanja in ugotovitve, ki smo jim jih videli v pregledu za Kranjsko so veljali za vso Evropo, predvsem glede odpravljanja mučenja. Po ugotovitvah Michela Foucaulta je to obdobje, ko se je kazenska ekonomija v Evropi in v Združenih državah povsem preuredila. To je bila doba novih, »modernih« zakonikov – v Rusiji 1769, v Prusiji 1780, v Pennsylvaniji in v Toskani 1786, v Avstriji 1788, v Franciji 1791 (Foucault, 1984, 13, 117). Med vsem drugim so vsi ti novi zakoniki odpravljali muke, v odzivih na novo zakonodajo kriminalcev na eni strani in javnosti na drugi, pa se tudi Kranjska ni razlikovala od »ostalega sveta«.

»WHAT'S THE GOOD, WHEN HE'S LOCKED UP FOR A WHILE, BUT NOT PUNISHED FOR HIS SINS«

How the robbers and thieves were punished in Carniola from the beginning of the 18th till beginning of the 19th century, researched on some concrete cases

Gorazd STARIHA

Historical Archives of Ljubljana, Unit for Gorenjska of Kranj, Savska cesta 8, 4000 Kranj, Slovenia

e-mail: gorazd.stariha@guest.arnes.si

SUMMARY

Researching penal court records created at district court in Ljubljana for the period from the beginning of the 18th till beginning of the 19th century, we can notice growing them more and more extensive in the course of time. Interrogations of the suspects were becoming more thorough, as well as the prosecutions which were to be more and more proved and consolidated. Consecutively more and more investigations and indictments ends with »absolutio ab instantia«. However, all these legal proceedings and changes were founded on penal legislation developing more and more human. In wishful thinking nobody be unjustly condemned, it took more and more efficiency to prove the guilt to the perpetrators, whose pleading rights, on the other hand, were increasing, so more and more virtual criminals flew from justice. In the period we are dealing with, a very noticeable change presents abolition of torture as a mean to win the recognition. Instead of using torture devices, paper work increased, penal files became thicker and stiffed criminals saw no reason more to confess anything. And very soon the world learned the almost proverbial wisdom: when confess, you get half of the punishment, when confess nothing, you get free. This statement doesn't seem to be very original, and as a matter of fact, it is not. But the researching on concrete penal records points to the very source of this popular prudence which is hard to be opposed. The eagerness to did the best in achieving just dealings on the other hand in practise turned out perpetrators becoming more and more protected, on the contrary their victims becoming more and more threatened. Victimized people almost didn't dare to inform against criminals for they lived in certain fright of imminent revenge of the felons whom the jurisdiction was not able to prove the guilt in the first place or the revenge would follow after finished sentences which became shorter and shorter. Criminals were becoming more and more bold and in the before march period we can find in the penal files how arrested brigands threatened villagers, who helped captured them, with slaughter and arson. And indeed many a time especially arsons broke out of vengeance. Circumstances on the field of »daily«, so called brigand criminal went better after introducing of gendarmerie, which was present all the time among the people (in the country). But this was part of the preventive politics, the penal legislation was going on its »human« way.

Key words: 18th century, 19th century, robbers, thieves, penal legislation, torture, interrogation, punishment, prison

VIRI IN LITERATURA

- ARS, AS 1** - Arhiv Republike Slovenije, fond: Vicedomski urad za Kranjsko, tehnična enota 251, lit. P III-1, patent z dne 9. 10. 1556; t. e. 251, lit. P III-1, patent z dne 17. 12. 1593; listina z dne 9. 5. 1595; t. e. 172, lit. G IX-13, listini z dne 6. 9. 1619, 14. 8. 1619; t. e. 202, lit. M IV-1, listine z dne 30. 9. 1609, 3. 3. 1612, 25. 2. 1616, 27. 1. 1617; t. e. 251, lit. P III-1, listina z dne 4. 1. 1610; t. e. 202, lit. M IV-1, listini z dne 7. 6. 1662, 17. 5. 1687; t. e. 251, lit. P III-1, listine z dne 20. 8. 1667, 25. 10. 1667, 5. 11. 1667; t. e. 252, lit. P IV-9, listina z dne 28. 9. 1667; t. e. 202, lit. M IV-1, listine z dne 6. 6. 1707, 12. 10. 1707, 18. 4. 1708, 15. 11. 1711; t. e. 202, lit. M IV-1, listine z dne 5. 9. 1718, 12. 11. 1718, 3. 2. 1720, 27. 6. 1725, 10. 5. 1726, 27. 8. 1726, 28. 7. 1730, 9. 1. 1731, 6. 3. 1731, 2. 6. 1731, 26. 6. 1731, 28. 9. 1731, 20. 10. 1731; t. e. 169, lit. G III-14, listina z dne 12. 9. 1730, t. e. 251, lit. P III-1, listini z dne 7. 5. 1718, 26. 10. 1723; t. e. 252, lit. P IV-9, listina z dne 22. 5. 1720; t. e. 251, lit. P III-2, listina z dne 4. 3. 1724.
- ARS, AS 7** – Arhiv Republike Slovenije, fond: Deželno glavarstvo za Kranjsko, tehnična enota 58 – Publ. polit., lit R, Num. 2, Volum. 1, del. št. 2; t. e. 58 – Publ. polit., lit R, Num. 2, Volum. 1, del. št. 12; t. e. 58 – Publ. polit., lit R, Num. 2, Volum. 1, del. št. 17; t. e. 58 – Publ. polit., lit R, Num. 2, Volum. 1, del. št. 45; t. e. 58 – Publ. polit., lit R, Num. 2, Volum. 1, del. št. 32; t. e. 59 – Publ. polit., lit R, Num. 2, Volum. 2; t. e. 60 – Publ. polit., lit R, Num. 2, Volum. 4.
- ARS, AS 14** – Arhiv Republike Slovenije, fond: Gubernij v Ljubljani, t. e. 244, reg. II, fasc. 287, kaznjenci, 1789.
- ARS, AS 307** – Arhiv Republike Slovenije, fond: Deželno sodišče v Ljubljani, spis št. 118/1711; spis z dne 26. 8. 1773; spis iz leta 1779; št. 211/1781; spis z dne 10. 12. 1793; spis št. 77/1794; spis št. 353/1807.
- Fabjančič, V. (2012):** Zgodovina ljubljanskih sodnikov in županov 1269-1820, 4. zvezek župani in sodniki 1650-1785, Gradivo in razprave 34, 2012. Ljubljana, Zgodovinski arhiv Ljubljana.
- Foucault, M. (1984):** Nadzorovanje in kaznovanje. Ljubljana, Delavska enotnost.
- Held, R. (1987):** Inquisition. A bilingual Guide to the exhibition of yhe duiddle Ages to the Industrial Era : presented in various European cities, Firenze, Quad`Arno.
- Kambič, M. (2004):** Razvoj kazenskega prava na Slovenskem do leta 1848. V: Malefične svoboščine Ljubljančanov. Ljubljana, Zgodovinski arhiv Ljubljana, 145-164.
- Küther, C. (1976):** Räuber und Gauner in Deutschland. Das organisierte Bandenwesen im 18. und frühen 19. Jahrhundert. Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht.
- Malefične svoboščine Ljubljančanov (2004),** Gradivo in razprave 25, 2004. Ljubljana, Zgodovinski arhiv Ljubljana.
- Otorepec, B. (1997):** Življenje, ženitev in smrt Anžeta Koširja, imenovanega Kljukec. V: Historični seminar II, 1997. Ljubljana, ZRC SAZU, 151-152.
- Scheutz, M (2008):** Raub, Magie und Hexerei im frühneuzeitlichen Österreich. Das Fallbeispiel OÖ. V: Mörder, Teufelsbrüder, Die Kapergerbande 1649-1660 im oberösterreichischen Alpenvorland. Linz, OÖ Landesarchiv, 257-304.

- Stariha, G. (2002):** Nasilje zaporu in nasilje v zaporu. *Acta histriae* 10, 1. Koper, 129-146.
- Studen, A. (2004):** Rabljev zamah. K zgodovini kriminala in kaznovanja na Slovenskem od 16. do začetka 21. stoletja. Ljubljana, Slovenska matica.
- Trdina, J. (1951):** Zbrano delo. Naša beseda. Ljubljana, Državna založba Slovenije.
- Vilfan, S. (1996):** Pravna zgodovina Slovencev. Ljubljana, Slovenska matica.
- Vilfan, S. (1986):** Reforme kazenskega prava in postopka v 18. stoletju. Zbornik znanstvenih razprav XLVI. Ljubljana, Pravna fakulteta v Ljubljani, 151-156.
- Zakonik o zločinstvih in njihovem kaznovanju.** Gesetze und Verfassungen in Justizfache für Böhmen, Mähren, Schlesien, Oesterreich ob und unter der Enns, Steyermark, Kärnten, Krain, Görtz, Gradiska, Triest, Tyrol und die Vorlande. Jožef II., 1787, 3/611, str. 7-60.
- Zgodnja Danica – Zgodnja Danica.** Katoliški cerkveni list. L. 1851. Ljubljana.
- Weichenberger, J. (2008):** Die Kapergerbande, V: Mörder, Teufelsbrüder, Die Kapergerbande 1649-1660 im oberösterreichischen Alpenvorland. Linz, OÖ Landesarchiv, 93-168.

SVILNA POT NEKOČ IN DANES – NOVA AKTUALNOST VZHODNE
AZIJE V MEDITERANSKEM PROSTORU*Helena MOTOH*Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče, Garibaldijeva 1, 6000 Koper, Slovenija
e-mail: helena.motoh@zrs.upr.si

IZVLEČEK

Članek na primeru svilne poti, ene od najpomembnejših zgodovinskih povezav med Evropo in Azijo, raziskuje načine, na katere je mogoče pojmovati medkulturne izmenjave na ravni idej, kolikor in kadar so vpete v druga družbena, politična in ekonomska dogajanja. Pokaže, kako se je v povezavi s svilno potjo začelo in nato razvijalo preučevanje Vzhodne Azije. V prvem delu se članek posveti zgodovini svilne poti od antike do razpada mongolskega imperija in sočasnim začetkom sistematizacije vednosti o Vzhodni Aziji. V drugem delu oriše spremembe, ki v tej produkciji vednosti nastopijo v obdobju, ko se celinska pot prekine, pri čemer posebej spremlja transformacije, ki pri tem doletijo sredozemski prostor. Nazadnje raziše današnje zunajdiskurzivne pogoje oblikovanja vednosti o Aziji in prepozna sodobne ekonomske trende, ki so spet pričeli povezovati Vzhodno Azijo z Mediteranom kot ključni faktor pri spremembah na področju raziskovanja in znanosti.

Ključne besede: svilna pot, sinologija, japonologija, Sredozemlje, Marko Polo

LA VIA DELLA SETA IERI E OGGI - NUOVA ATTUALITÀ DELL'ASIA
ORIENTALE NELLA REGIONE MEDITERRANEA

SINTESI

L'articolo sul caso della Via della seta, come uno dei legami storici più importanti tra l'Europa e l'Asia, studia le possibili concezioni degli scambi interculturali al livello di idee, se e quando fanno parte di altri eventi sociali, politici ed economici. L'articolo dimostra come legata alla Via della seta si sia evoluta la ricerca dell'Asia orientale. L'articolo dedica la prima parte alla storia della Via della seta dall'antichità fino alla caduta dell'Impero mongolo e il contemporaneo inizio della sistematizzazione del sapere sull'Asia occidentale. Nella seconda parte descrive i cambiamenti che in questa produzione del sapere hanno inizio quando la via continentale si interrompe, dando enfasi alle trasformazioni che in questa fase colpiscono la regione mediterranea. Infine esplora le condizioni non-discorsive della produzione del sapere sull'Asia e riconosce tendenze

economiche moderne che hanno nuovamente cominciato a collegare l'Asia occidentale con il Mediterraneo in qualità di fattore chiave dei cambiamenti nel campo di ricerca e in campo scientifico.

Parole chiave: Via della seta, sinologia, giapponologia, Mediterraneo, Marco Polo

DRUŽBENI IN EKONOMSKI OKVIRI VEDNOSTI – MARCO POLO

Več kot sedem stoletij stara pričevanja znanega beneškega popotnika se – če poskusimo odmisлити potopisni okvir – berejo kot zajeten katalog trgovca z luksuznimi dobrinami. V Turkmenistanu, poroča, tkejo »najlepše preproge, in svilene tkanine v škrlatni in drugih močnih barvah« (Polo, 1914). Pri Kumanih so naprodaj svile vezene z zlatom, v Bagdadu pa je poleg zlatih vezenin moč najti še damaste, žamete z izvezenimi pticami in bisere. Poleg svile, ki je dala ime sistemu karavanskih postojank, po katerih je potoval, poroča še o drugih dragocenostih, zlatu in srebru, dragih kamnih, dišavah in pa obilici nenavadnih rastlin in živali ter razkošnih jedi in pijač. Običajno branje potopisa Marca Pola daje prednost itinerarju – poti, po kateri je dvakrat došel do vzhodne strani evrazijske celine, državam, skozi katere je potoval, vladarjem in imenitnikom, ki jih je srečal, in prigodam, s katerimi se je – bolj ali manj upravičeno – hvalil po povratku v svoje domače Benetke (klasičen primer je npr. Bruce, 1907). Tovrstna interpretacija Polovega pričevanja pa pozablja na dve ključni dejstvi. Kot je bilo že večkrat ugotovljeno (prim. Wood, 1994, Haeger, 1979), je veliko referenc v Polovem pričevanju zelo verjetno sekundarnih, pripoveduje o deželah, vladarjih in bitjih, o katerih je zgolj kaj slišal od drugih popotnikov, ne da bi jih tudi sam res videl ali povedano prav dobro razumel. Poleg tega pa je slogovne specifične, s fantastičnimi vložki in hiperbolami vred, po mnenju kritikov treba najverjetneje prav tako pripisati drugemu viru, ne samemu Polu, in sicer zapisovalcu njegove pripovedi in sotrpinu v genovski ječi, Rustichellu iz Pise (Beckwith, 2009, 201). Po drugi strani pa je tisto, kar vemo o samemu Polu, precej neizpodbitno, in to nas napeljuje k drugačnim poudarkom pri branju in interpretaciji teksta. Mladi Polo je kot trgovec vestno pomnil in nato beležil vse tisto, kar se je njegovega interesa neposredno tikalo, značilnosti ljudstev, njihove navade in običaje ter blago, ki so ga imeli naprodaj. S takšnim branjem se pred nami razgrne povsem drugačen tekst in beneški trgovec iz patološkega lažnivca¹, za katerega bi ga lahko proglasili, če v tekstu iščemo resnico fabule, postane izjemno natančen in vesten kronist prostorov Srednje in Vzhodne Azije v zlatem obdobju mongolskega cesarstva.

Kot kaže Polov paradigmatični primer, je bilo preučevanje Vzhodne Azije v Evropi (pa tudi obratno) neizogibno povezano z vsakokratnimi konkretnimi transportnimi, trgovski-

1 Kot opozarja Gudger (1933, 498), so v njegovem času potopis imeli za čisto fikcijo. (Marco Polo and Some Modern things Old in the Asia of His Day Author(s): E. W. Gudger, Source: The Scientific Monthly, Vol. 37, No. 6 (Dec., 1933), pp. 496-510)

mi in političnimi, včasih celo vojaškimi povezavami med vzhodnim in zahodnim koncem celine. Polove zgodbe in njenega pomena ne moremo razumeti, ne da bi si priklicali za ozadje burno zgodovino svilne poti in dejstvo, da je bila to predvsem transportna in trgovska povezava. Četudi so s tovarom in ob njem potovali tudi elementi kulture, navade, običaji, umetnost in koncepti, bi bil vsakršen poskus ločevanja teh izmenjav od domnevno »profane« zgodovine čezazijske trgovine in politike nesmiseln. Tako Aleksander, ko je s svojimi četami vdrl v severno Indijo, ni deloval kot kulturni ataše za širjenje grške umetnosti, ampak je bil predvsem vojskovodja. Prelomno oplemenitenje budizma z grško umetnostjo, iz česar se je rodil gandarski slog, se je primerilo bolj mimogrede. Enako je bil Polo predvsem trgovec, jezuiti predvsem misijonarji, vzhodnoindijske družbe pa niso bile izobraževalne ustanove za lokalno administracijo, pač pa so si predvsem prizadevale za dobiček.

A vendar se primeri oz. posreči, kot bi lahko prevedli Eco »serendipità« (Eco, 2002), da nekatere trgovske povezave postanejo tudi pomembne poti za izmenjavo dragocenih kulturnih dobrin. Sama po sebi tako svilna pot, kot sklene Valerie Hansen v eni ključnih novjših monografij o tej tematiki, ne bi bila vredna posebne pozornosti, »če bi njeno pomembnost presojali le po količini pretovorjenih dobrin, gostoti prometa ali številu potnikov« (Hansen, 2012, 235). Vendar pa je prav ta kopenska povezava spremenila zgodovino tako Evrope kot Azije.

SVILNA POT IN RAZVOJ VEDNOSTI O VZHODNI AZIJI

Sam izraz »svilna pot« pravzaprav zavaja. Svilna pot ni bila niti ena pot niti sistem poti, kot bi si lahko predstavljali po analogiji npr. s cestnim omrežjem Rimskega cesarstva. Tako njen domnevni linearni potek kot samo ime »svilna pot« bi bila tistim, ki so to povezavo dejansko uporabljali, tuja, saj je ime prvi uporabil šele baron Ferdinand von Richthofen leta 1877, na zemljevid pa so jo (poenostavljeno) začrtali šele v začetku 20. stoletja (*ibid.*). Svilno pot je v njenem zlatem obdobju med (rimsko) antiko in 14. stoletjem definirali sistem postojank, srednjeazijskih mest in oaz, med katerimi je na različno dolgih odsekih potekala trgovina z velikim naborom dragocenih predmetov in materialov, poleg tega pa so po tej mreži poti čez celino potovale tudi religije, umetnost, jeziki in tehnologije (*ibid.*)

Temelji svilne poti so bili vzpostavljeni, precej preden je okrog leta 0 zaživela kot delujoča trgovska povezava, kot ugotavlja Liu (2010, 1 isl.). Ključni faktorji so bili na azijski strani razvoj proizvodnje svile in to, da je ta tkanina postala statusni simbol pri poglavarjih nomadskih ljudstev, velik pomen pa je imela pa tudi naraščajoča potreba po konjih in žadu v kitajski državi Han, ki je oboje kupovala v centralni Aziji. Na evropski strani pa je trgovino poganjalo predvsem izjemno povpraševanje po svili, ki ga ni mogla zadovoljiti niti proizvodnja, ki so jo vzpostavili pod pokroviteljstvom Bizanca (prim. Liu, 2010). Sistem karavanskih postojank je zaživel okrog l. 0, ko je na svojih skrajnih točkah povezal dva velika bogata imperija, Rimsko cesarstvo in kitajsko cesarstvo dinastije Han, vmes pa seveda še številne vplivne srednjeazijske države. Z arabsko ekspanzijo so se povezave delno prekinile, naslednjo zlato dobo svilne poti pa je predstavljalo obdobje

poenotenja mongolske države, t. i. *pax mongolica* v 13. in 14. stoletju (Hansen, 2012, 229). Vrsta dogodkov, ki so zaznamovali 14. in 15. stoletje, je vplivala tudi na promet po svilni poti, ki je začel pospešeno zamirati. Mogočni mongolski imperij, razdeljen že vse od Džingiskanove smrti v prvi polovici 13. stoletja, je dokončno razpadel, potem ko je Veliki kanat 1368 premagala novo ustoličena dinastija Ming. Politično nestabilna struktura mongolskih kanatov in drugih srednjeazijskih držav je za trgovce in popotnike pomenila negotovo in predvsem bistveno zahtevnejše potovanje. Najprej Azijo in potem Evropo je v 14. stoletju prizadela tudi kuga, ki je na evropski strani kontinenta najprej močno zdesetkala prav prebivalstvo mediteranskih dežel (prim. Bosworth, 2000, 274). Vloga mediteranskega prostora se je nato bistveno spremenila tudi zaradi osmanskega vzpona, običajno ponazorjenega s padcem Konstantinopla², ki je pretrgal vzpostavljene celinske poti in še pospešil plovbo z atlantskih obal okrog Afrike in čez Atlantik. Povezava med Rimom in Kitajsko se je nato do neke mere obnovila z vzpostavitvijo jezuitskega misijona v Pekingu v začetku 17. stoletja (prim. Mungello, 1989). Četudi je bil Vatikan z jezuiti v misijonu v zelo zapletenih in ne najbolj naklonjenih odnosih, je jezuitski misijon vendarle omogočal stalno izmenjavo med Vzhodno Azijo in Evropo tako na materialni kot na intelektualni ravni. V ta čas bi lahko umestili začetek preučevanja Kitajske, ki dobi kasneje ime »sinologija«, veda o Kitajski. Navdušenje velikih evropskih piscev, kot sta bila npr. Leibniz in Voltaire, se je počasi institucionaliziralo. L. 1732 je tako jezuit Matteo Ripa po povratku iz pekinškega misijona v Neaplju ustanovil prvo akademsko ustanovo za preučevanje Kitajske, Collegio dei Cinesi, ki je bila predhodnica enega od najpomembnejših sodobnih centrov za sinologijo oz. kitajske študije, Istituto Universitario Orientale.³ Stiki med mediteranskim prostorom in Vzhodno Azijo so se ponovno prekinili, ko je spor med Vatikanom in jezuiti privedel do ukinitve reda in s tem tudi do zaprtja pekinškega misijona l. 1773.⁴ Z zaprtjem jezuitskega misijona je usahnila tudi živa vez korespondence med jezuitskimi misijonarji in evropskimi intelektualnimi krogi, s čimer se je zaključilo poldrugo stoletje relativno dobrega poznavanja Kitajske in navdušenja nad njo, t. i. evropske »sinofilije« (Étiemble, 1989).

Devetnajsto stoletje, ko je konflikt med evropskimi velesilami in kitajskim cesarstvom kulminiral v dveh opijskih vojnah, je bilo hkrati, prav nič presenetljivo, čas izrazitega zatona poznavanja Vzhodne Azije v Evropi in obratno. V evropskih intelektualnih krogih je prevladal sentiment, ki ga z Étiemblom lahko imenujemo »sinofobija« (Étiemble, 1989), podobne pojave pa po opijskih vojnah beležimo tudi na kitajski strani. Japonski stiki z Evropo (in seveda) Ameriko pa so se v 19. stoletju, nasprotno, bistveno okrepili.

2 Beckwith (2009, 208) opozarja, da ima, vsaj kar se tiče vpliva na usodo svilne poti, padec Konstantinopla le simbolni pomen, do tedaj so Osmani namreč že zavzeli večino bizantinskih ozemelj in tudi druge srednjeazijske regije, prek katerih so tekale trgovske poti.

3 O ustanovitvi podrobno poroča sam Ripa v delu Storia della fondazione della congregazione e del Collegio de' Cinesi (Ripa, 1832).

4 Kljub ukinitvi jezuitskega reda so na Kitajskem seveda še ostali frančiškani in dominikanci. Njihova metoda pokristjanjevanja pa je bila precej bolj rigorozna od jezuitske »akomodacije«, zaradi česar je bil prenos kulturnih elementov praktično nemogoč, pa tudi kitajske oblasti so jih za razliko od jezuitov, močno preganjale (prim. Mungello, 1989).

Po obnovi centralne cesarske oblasti, t. i. restavraciji Meiji, s katero se je l. 1868 končalo obdobje šogunata in se je Japonska odprla tujim vplivom, so v Evropo in ZDA prišle številne japonske umetnine in luksuzni predmeti, kar je v umetnosti in obrti sprožilo modo t. i. »japonizma« (fr. *japonisme*), pa tudi siceršnje preučevanje japonske kulture in zgodovine. Sklepna desetletja kitajskega cesarstva so nato prinesla tudi obnovo kitajskih študij, ki pa je mediteranski prostor večinoma obšla.

VEDNOST O VZHODNI AZIJI V MEDITERANSKEM PROSTORU

O očitni povezavi med razvojem regionalno pogojenih akademskih disciplin in kontekstom, ki mu s Foucaultom lahko rečemo zunajdiskurzivni (prim. Foucault, 2001), bi lahko na primeru študijev vzhodne Azije povedali še marsikaj. Za današnji čas in stanje omenjenih disciplin pa je morda najbolj zanimivo, kako sta se v obdobju po drugi svetovni vojni in nato v zadnjih desetletjih, Vzhodna Azija in Mediteran ponovno srečala – tako v akademskem kot v politično-ekonomskem smislu. Preučevalci Vzhodne Azije so se po drugi svetovni vojni znašli v povsem novem položaju, saj sta tako povojna poražena in demilitarizirana Japonska kot post-revolucionarna Ljudska republika Kitajska predstavljali radikalen prelom s preteklostjo. Morda je prav zato začela tudi v akademskih krogih sodobna tematika vse bolj nadomeščati »klasične« japonološke, še bolj pa sinološke teme. Uveljavljenim temam dinastične zgodovine, klasične literature in religije se je tako pridružilo preučevanje ekonomskih in političnih tem, bodisi sodobnih ali pa zgodovinskih, kolikor so bile te vezane na sodoben čas. Najboljši primer tega je gotovo preobrat, ki ga je v francosko preučevanje Kitajske vnesel učenjak madžarskega rodu, Balázs István (Étienne Balazs). V njegovem delu se je – pod vplivom mentorstva slovitega Otta Frankerja – zgodil preobrat od ene vrste tematike k drugi. Balazs, ki se je sprva posvečal študiju budizma in daoizma, se je na Frankejevo pobudo lotil študija kitajske ekonomske zgodovine skozi prizmo provokativnega dela Maxa Webra o značilnostih azijskih religij. Vpliv Webrove orientacije je bil očiten tudi pri vprašanju, ki si ga je Balazs zastavil, namreč, kako je mogoče, da Kitajska kljub tehnološki razvitosti ni prešla v kapitalistični družbeni red. Tako način pristopa k obravnavani snovi kot teoretska orientacija k zgodovini dolgih procesov sta Balazsevo delo približala takrat že slavnemu Fernandu Braudelu, ki ga je povabil v krog avtorjev revije *Annales* (Zurndorfer, 2004). Prav Balazsev prispevek je nato pripomogel k temu, da so se *Annales* odprli zunajevropskim temam, polje kitajskih študij pa se je usmerilo k politični ekonomiji, kar so še potencirala naslednja desetletja, ko so se evropski levičarski intelektualci pričeli zanimati za maoizem. Kljub temu preobratu pa je zanimanje ostalo povsem teoretsko – stikov med Kitajsko in Evropo je bilo namreč izjemno malo in bili so omejeni na uradne obiske in gostovanja posamičnih delegacij⁵.

Povsem drugačno pa je stanje v zadnjih desetletjih, po tem, ko se je Kitajska po koncu kulturne revolucije odprla v svet in v zgodnjih osemdesetih (Bofulin, 2006, 224) v okviru politike odpiranja (改革开放) svojim državljanom začela tudi izdajati vize za tujino.

5 Podatke o povojnih stikih med R Slovenijo in LR Kitajsko je v svoji knjigi zbral Ralf Čeplak (Čeplak, 2012).

Masovna emigracija je bila usmerjena proti ZDA, Kanadi, Avstraliji in deželam zahodne Evrope, v zadnjem desetletju pa vse bolj tudi v mediteranski prostor, predvsem v Italijo in Španijo (Bofulin, 2006, 224). Znotraj italijanske diaspore Kitajcev pa se je izoblikoval še en fenomen, v katerem lahko prepoznamo oddaljeno ponovitev svilne poti in njene zgodovine. Imigraciji, večinoma sestavljeni iz gostinskih delavcev in trgovcev, so se v Italiji pridružili tudi kitajski poslovneži, pretežno iz južnokitajskih provinc, ki v Italiji ustanavljajo podjetja, da pod oznako Made in EU, a s kitajskimi surovinami in kitajsko delovno silo, proizvajajo tekstilne izdelke in jih prodajajo tako v Evropi kot doma.⁶

V zadnjih desetletjih tako lahko – nedvomno pod vplivom sprememb v LR Kitajski in njeni ekonomski in zunanji politiki – v sodobnih kitajskih študijah po vsej Evropi spet spremljamo izrazit obrat k aktualnim politično-ekonomskim temam in vprašanjem medkulturnih kontaktov in dialoških identitet. Pričujoči sklop člankov na temo sodobne Vzhodne Azije se s tem umešča v živo debato o konstrukciji političnih entitet in identitet, kot so narod, nacija, kultura in civilizacija. Odpira pa tudi vprašanja obrnjenega orientalizma, fenomena fantazmatske orientalizacije dežel Vzhodne Azije, kakršnega prepoznava npr. Arif Dirlik (Dirlik, 2008). Dr. Jana Rošker se v svojem tekstu ukvarja z novimi političnimi ideologijami sodobne Kitajske, ki na ravni najvišje partijske politike poskušajo rehabilitirati dolgo kritizirano in zaničevano konfucijansko tradicijo in jo povzdigniti v državno ideologijo. Pri tem jo posebej zanima vloga, ki jo v tem intelektualnem in propagandnem podvigu igra t. i. moderno konfucijanstvo, in uradno stališče glede kompatibilnosti kitajske idejne tradicije s kapitalističnim ekonomskim sistemom. Dr. Marie-Theres Strauss obravnava sorodno problematiko, a v zgodnejšem obdobju – zanimajo jo namreč politike književne kritike v povojnem obdobju in njihov odnos do kitajske tradicije na področju literature. Za raziskavo izbere klasičen kitajski roman *Sanje v rdeči sobi*, ki je imel v državni kritiki vselej posebno mesto. Članek Luke Culiberga prav tako obravnava konstrukcijo nacionalne kulture in sicer na primeru Japonske. Razišče procese konstruiranja japonske nacije in mehanizme, ki so po prehodu iz fevdalizma oblikovali nacionalno skupnost državljanov. Dr. Helena Motoh se vprašanja konstrukcije političnih identitet lotim na primeru t. i. »ekološke civilizacije«, kampanje, ki jo je v zadnjem desetletju vpeljal kitajski politični vrh. Konstruirana identiteta Kitajske kot civilizacije, ki je bližje naravi in z njo tradicionalno vzpostavlja harmonijo, je prav tako primer obrnjenega orientalizma. Tematike, ki jih obravnava pričujoči sklop znanstvenih člankov, ponazarjajo spekter raziskovanja sodobnih družbenih, kulturnih in ekonomsko-političnih dogajanj v Vzhodni Aziji, ki vse bolj uspešno dopolnjuje nabor »klasičnih« sinoloških tem, kot so npr. dinastična zgodovina, klasična in tradicionalna književnost in umetnost itn.

Slovenski prostor se – bolj ali manj upravičeno – lahko pohvali, da naj bi bil eden od prvih misijonarjev na Kitajskem slovenskega rodu (prim. Kolar, 2010), kolikor so te oznake v 14. stoletju sploh smiselne. Odorik iz Pordenona je po svilni poti odšel na

6 Poseben primer tega pojava je toskansko mesto Prato, nedaleč od Firenc, kjer celo mestno četrt obvladujejo tekstilne tovarne v kitajski lasti. Zanimivo je, da se je migracijski trend v nekaj letih od začetka finančne in gospodarske krize obrnil, kitajska podjetja so se začela vračati domov, kjer je gospodarsko okolje (še) veliko bolj spodbudno (vir: Helena Motoh, preliminarne terenske raziskave, neobj.).

mongolski dvor le nekaj desetletij za Polom, njegovi zapisi pa so mestoma bistveno natančnejši in zato njegovo delo velja za enega najpomembnejših potopisov po Srednji in Vzhodni Aziji v svojem času (prim. *ibid.*). A pustimo Odorika in vprašanje njegove slovenskosti ob strani. Za slovensko preučevanje Vzhodne Azije je danes, točno sedem stoletij po tem, ko je Odorik krenil na pot, mogoče reči, da se s širokim naborom preučevanih tem in mednarodno povezanostjo spet umešča v globalna dogajanja v stroki. Specifična lega Slovenije in regionalne povezave, ki jih omogoča, pa morda skrivajo še dodatne potenciale za razvoj stroke, predvsem v stiku z bližnjimi nacionalnimi tradicijami pa tudi z refleksijami nove svilne poti tako v Evropi kot v svetu.

SILK ROAD PAST AND PRESENT: NEW RELEVANCE OF EAST ASIA IN THE MEDITERRANEAN

Helena MOTOH

University of Primorska, Science and Research Centre, Garibaldijeva 1, 6000 Koper, Slovenia

e-mail: helena.motoh@zrs.upr.si

SUMMARY

The paper focuses on the phenomenon of the Silk Road, one of the most important historical connections between Europe and East Asia, in order to explore possible approaches to intercultural exchange on the level of ideas, especially in cases where these are intertwined with social, political and economic processes. In the introduction it applies this method on the well-known example of Marco Polo's Travels, attempting to shift the paradigm from the analysis of its itinerary and events to the socio-economical processes that manifest in »his« text. In this context it introduces the useful Eco's concept of accidental discovery, »serendipità«. In the first part, the paper shows how the development of the exploration and formation of knowledge about East Asia was connected with the history of the Silk road from its beginnings in Roman antiquity to its closure at the end of the united Mongol empire. In the second part it describes the different levels of transformation that occurred when the land connection was closed and the centre of transcontinental travel started shifting from the Mediterranean to the Atlantic coast. It follows this change through the period of intensified contacts between the two sides of the continent, namely the 17th and 18th Century Jesuit missions in Asia. Finally the paper explores the contemporary non-discursive preconditions of the shaping of the knowledge about Asia and identifies some new economic trends (most notably the relocation of Chinese textile production into Italy) that started to re-connect East Asia with the Mediterranean, providing a new key factor for changes of focus in theory and research.

Keywords: Silk road, sinology, Japanese studies, Mediterranean, Marco Polo

LITERATURA:

- Beckwith, C. I. (2009):** Empires of the Silk Road: A History of Central Eurasia from the Bronze Age to the Present. Princeton, N, Princeton University Press.
- Bosworth, A. (2000):** The Evolution of the Worldcity System, 3000 Bce to Ad 2000. V: *World System History: The Social Science of Long-Term Change*, ur. Denemark, R. A., J. F., Gills, B. K., in Modelski, G.. London, Routledge.
- Bruce, C. D. (1907):** In the Footsteps of Marco Polo: Being the Account of a Journey Overland from Simla to Pekin. Edinburgh in London, William Blackwood and Sons.
- Čeplak Mencin, R. (2012):** V deželi nebesnega zmaja: 350 let stikov s Kitajsko. Ljubljana, Založba / *cf.
- Dirlik, A. (2008):** Chinese History and the Question of Orientalism. V: *Genealogies of Orientalism: History, Theory, Politics*, ur. Burke, E., III in Prochaska, D. Lincoln, NE, University of Nebraska Press.
- Eco, U. (2002):** Serendipities. Language and Lunacy. London, Phoenix.
- Étiemble (1989):** L'Europe chinoise, II: De la sinophilie à la sinophobie. Paris, Éditions Gallimard.
- Foucault, M. (2001):** Arheologija vednosti. Ljubljana, Studia humanitatis.
- Gudger, E. W. (1933):** Marco Polo and Some Modern things Old in the Asia of His Day. V: *The Scientific Monthly*, zv. 37, št. 6 (Dec., 1933), 496-510.
- Haeger, J. (1979):** Marco Polo in China? Problems with internal evidence. V: *Bulletin of Sung-Yuan Studies*, 14, New York.
- Hansen, V. (2012):** *The Silk Road: A New History*. New York, Oxford University Press.
- Kolar, B. (2010):** Mirabilia mundi. Potopis brata Odorika iz Furlanije, člana Reda manjših bratov. Ljubljana, Teološka fakulteta.
- Liu, X. (2010):** The Silk Road in World History. New York, Oxford University Press.
- Mungello, D. E. (1989):** Curious Land: Jesuit Accommodation and the Origins of Sino-logy. Honolulu, University of Hawaii Press.
- Polo, M. (1914):** Marco Polo's Travels. London, J. M. Dent & Sons, Ltd. po: http://archive.org/stream/marcopolo00polouoft/marcopolo00polouoft_djvu.txt (dost. 1. 6. 2013).
- Ripa, M. (1832):** Storia della fondazione della congregazione e del collegio de' Cinesi. Neapelj, Tipografia Manfredi.
- Rošker, J. S. (2013):** Cross-Cultural Dialogues in Modernization Theory: The Impact of Western Philosophies upon Modern Confucianism in East Asia. V: *Dve domovini/ Two Homelands*, št. 37 (2013), 85-91.
- Wood, F. (1996):** Did Marco Polo Go to China? Boulder, Westview Press.
- Zurndorfer, H. T. (2004):** Not Bound to China: Étienne Balazs, Fernand Braudel and the Politics of the Study of Chinese History in Post-War France. V: *Past & Present*, št. 185 (Nov., 2004), 189-221.

RED DISCIPLINE – THE TRANSFORMATION OF LITERARY HISTORIOGRAPHY IN THE EARLY PEOPLE'S REPUBLIC OF CHINA

Marie-Theres STRAUSS

Freie Universität Berlin, Kaiserswerther Str. 16-18, 14195 Berlin, Germany
e-mail: marieth Strauss@gmail.com

ABSTRACT

This paper presents a case study of how university reforms, public campaigns and pre-1949 scholarship merged and redefined the contents and shape of early People's Republic of China (P.R.C.) liberal arts by focusing on one of the most central and delicate subjects in Chinese academia: the study of classical Chinese literature, completely curtailing any residues of earlier, pre-1949 scholarship. The paper argues that a 1954/55 campaign on the correct interpretation of the Dream of the Red Chamber, was the first large-scale public severing of intellectual ties with the past, it was also an important step within the general political agenda to standardize textbooks and academic perspectives on classical Chinese literature.

Keywords: People's Republic of China, post-1949, classical novel, Dream of the Red Chamber, education

DISCIPLINA ROSSA - TRASFORMAZIONE DELLA STORIOGRAFIA LETTERARIA DEL PRIMO PERIODO DELLA REPUBBLICA POPOLARE CINESE

SINTESI

L'articolo presenta uno studio di caso su come le riforme universitarie, le campagne pubbliche e gli studi scientifici pre-1949 si siano congiunti e abbiano ridefinito i contenuti e la forma delle arti liberali della Repubblica Popolare Cinese (R.P.C.) del primo periodo, incentrandosi sul soggetto più essenziale e delicato dell'ateneo cinese: lo studio della letteratura tradizionale cinese che interrompe completamente tutti i residui degli studi scientifici pre-1949. L'articolo sostiene che la campagna del 1954/55 sulla corretta interpretazione del romanzo Il sogno della camera rossa sia stata la prima grande rottura dei legami intellettuali con il passato ed abbia inoltre rappresentato un importante passo nell'ambito dell'agenda politica generale che ha standardizzato i libri di testo e le prospettive accademiche sulla letteratura classica cinese.

Parole chiave: Repubblica Popolare Cinese, post-1949, novella classica, Il sogno della camera rossa, educazione

INTRODUCTION¹

In the fall of 1949, after several years of civil war against the Chinese National Party (*Guomindang* – GMD), the Chinese Communist Party (*Zhongguo gongchandang* – CCP) succeeded in assuming full control of mainland China. Whereas the GMD government under the leadership of Jiang Jieshi (Chiang Kai-shek) was forced to flee to Taiwan, the Communists were able to officially establish the People's Republic of China (P.R.C.). Their main priority after taking power was to consolidate their rule by means of systematic state- and nation-building efforts in all domains, including education. Initially, these efforts were heavily funded and ideologically shaped by the Soviet Union. Accordingly, the first ten years of the People's Republic of China (1949–1959) saw a series of radical transformations on all levels of higher education, as universities and curricula were reformed to follow the Soviet model. At the same time, public campaigns to “reform the thought” of an entire generation of older academics and intellectuals were instigated, which aimed at conforming “antiquated” mindsets to the new standards in politics and education. This paper presents a case study of how these elements – university reforms, public campaigns and pre-1949 scholarship – merged and redefined the contents and shape of early P.R.C. liberal arts by focusing on one of the most central and delicate subjects in Chinese academia: the study of classical Chinese literature, i.e., the roughly 3,000 years of literary production from the beginnings of Chinese civilization until the fall of imperial China in 1911.

Only seemingly peripheral, the study of classical Chinese literature was in fact crucial to the nation-building efforts of the new rulers in the sense that this was the locus where the traditional cultural legacy was the most resilient. As such, it needed to be redefined according to the new socialist standards in force. At the same time, it still had to retain distinctly indigenous features that were able to satisfy the urges of Chinese nationalism. This tension between nationalism and socialism could create strong oscillations between the extremes of philological expertise and Marxist ideology. Not very surprisingly, to strike the perfect balance between “expertise” (*zhuan*) and “redness” (*hong*) became one of the most challenging tasks of the cultural agenda in the first decade of the P.R.C. Far from being a linear process with clearly defined goals, the transformation of the academic study of classical Chinese literature in the years from 1949 to 1959 had a strong experimental dimension that recently has been characterized as the signature trademark of the CCP's style of policy implementation from its beginning until the very present (Heilmann and Perry (eds.) 2012).

The present paper aims at tracing this trial-and-error development in the field of classical Chinese literature. The goal is to provide a case example that helps us to shift our perspective from a broad brush historiography of socialist China to a more nuanced micro-level approach that takes into account the rich and complex texture of its historical

1 This paper is based on research for my PhD project at Freie Universität Berlin, entitled “Red Discipline: A Shandong Professor, *Honglou meng* and the Rewriting of Literary History in the Early P.R.C.”. All translations from Chinese sources presented in this paper are – if not otherwise indicated – entirely my own.

reality, especially in the 1950s². At a decidedly more pedestrian level, as this is still a rather understudied topic, the paper also represents an attempt to simply document the emergent years of the socialist version of classical Chinese literary history.

BACKGROUND: INSTITUTIONS, CURRICULA AND INTELLECTUALS AT THE START OF THE P.R.C.

At the Communists' ascent to power in 1949, China's modern tertiary education sector did not look back on a particularly long history. It had, in fact, only begun to emerge in 1905, the year in which the traditional Chinese civil service examination system was abolished. Focused almost exclusively on the Confucian canon and its philosophical and philological exegesis, the civil service examinations had systematically monopolized and shaped the educational landscape of late imperial China. Thus, it also quickly became obsolete in the face of a modern Chinese nation in need of scientific and technological skills. For lack of indigenous standards, China's modern tertiary education, when it began to develop at the start of the 20th century, followed different university models from the West, especially Germany, France and the United States. Instead of merging into a single architecture that would be binding for all colleges and universities in China, these models competed with each other, thereby creating a heterogeneous tertiary education sector that consisted of state, provincial and private institutions with different systems at work. In the 1930s, the ruling GMD government made some efforts to unify and standardize the educational system at all levels, but these efforts bore few fruits, mainly due to the outbreak of the Second Sino-Japanese War, which forced the GMD to retreat into the Chinese hinterland. A considerable number of colleges and universities moved along, establishing their campuses in the southwestern parts of mainland China, specifically Yunnan and Sichuan provinces. Meanwhile, the Communists set themselves up in the northeastern areas, with Yan'an in Shaanxi province as their main political and cultural center. Here, they tried to create their own form of higher education, combining academic knowledge with political content. Initially rather flexible and informal, this model grew increasingly rigid, reflecting the new epistemological orthodoxy as it was articulated by Mao Zedong in his 1942 *Yan'an Talks on Literature and Art*. (Hayhoe 1996, Chapter 2) (Pepper 1996, Chapter 2) (McDougall 1980).

Therefore in 1949, the fragmented and heterogeneous tertiary education sector in China was in dire need of reorganization. As of June 1950, China had 227 extant institutions

2 The 1950s and 1960s in China have only in recent years slowly become the focus of academic attention. In May 2011, for example, Columbia University hosted a graduate student workshop entitled "The Transnational '50s: New Perspectives on the Early P.R.C. and the Outside World". On the Chinese side, East China Normal University organized an international conference in Shanghai, entitled "*1950 niandai de Zhongguo shehui wenhua*" (Chinese society and culture in the 1950s), in July of the same year. The early years of the P.R.C. are currently also the focus in several ongoing PhD projects, of which one by Xin Fan (Indiana University Bloomington) on the development of ancient historical studies in modern China and one by Amanda Shuman (University of California at Santa Cruz) on elite competitive sports in the early P.R.C. are two examples I have recently read into.

that were the legacy of the former Nationalist government, as well as several more recent “people’s universities” that had been set up following the movements of the Red Army within the “liberated” areas and served as short-term cadre training institutions (Hayhoe 1996, 73). Both of these legacies differing vastly in terms of recruitment focus, curriculum and general outlook, it was clear that the young People’s Republic required a new standard in tertiary education, and all existing institutions were expected to conform and adapt to the new circumstances.

One aspect of the need for higher education reform pertained to the problem of accessibility: geographically speaking, most of the extant universities (after their eventual return from their war-time exile) were located on the eastern coast of the country, which caused an imbalance to the detriment of the Chinese hinterland. Also, higher education had previously been restricted to young men and women of privileged backgrounds, a fact which the Communists sought to change by further opening the system to the workers, peasants and soldiers whose representatives they saw themselves to be. A second, central aspect was concerned with curricular reform: understood as principally serving the economic reconstruction of the P.R.C., a strong emphasis was laid on the adaptation of the curriculum to encompass a solid theoretical foundation as well as ensure the practical applicability of the skills learned to the needs of the P.R.C. (Ibid.). Finally, the administrative structure of the universities was to be changed, with the center of the country having more control over national universities, through the Ministry of (Higher) Education on the one hand and, on the other, through the formalization of Party influence in daily administrative affairs. In their state-building efforts, which included the reform of higher education, the CCP relied to a great extent on Soviet aid, expecting the Russians to partake of the Chinese experience of socialist economic construction while providing large amounts of capital along with advisers, technicians and relevant literature (Stiffler 2002, Chapter 1).

While some of these educational reform plans were at least partially carried out from 1950 onwards – such as, e.g., at Shandong University, where in 1951 a Party group [*dang-zu*] and committee [*dangweihui*] were instituted alongside an interim “school council” [*xiaowuhui* or *xiaoweihui*] to oversee and decide upon academic restructuring (Shandong University Archives 1991, 75 f.) –, the greatest bulk of centrally managed changes was undertaken in the summer of 1952 under the slogan of “the restructuring of colleges and departments” (*yuanxi tiaozheng*).³ Before then, Sino-American tensions during the Korean War had caused all U.S.-funded universities to be shut down, ending the era of such prestigious bilateral education projects as Yenching University and Peking Union Medical College in Beijing (Pepper 1996, 164-165). Concurrently, the new government in Beijing had carried out the first large-scale campaigns against unwanted residues of the old system which became known as the Three-Anti (*sanfan*) and Five-Anti-Campaigns (*wufan*), respectively: while the former, beginning in 1951, had targeted members of the

3 Despite the availability of Soviet aid starting from August 1949 onwards, the CCP initially hesitated to carry out a radical reform of higher education. The reason for the delay was the CCP’s policy of including (rather than alienating) the national intelligentsia in order to be able to rely on them in the rebuilding of the Chinese state (Stiffler 2002, 55).

bureaucracy and public service (“anti-corruption”, “anti-waste” and “anti-bureaucratism”), the latter, beginning in early 1952, was focused on industrial and commercial practices (i.e., bribery, tax evasion, theft of state property, cheating on government contracts, and stealing state economic information) (Pepper 1996, 166). While these campaigns were underway, the reform of the state-run higher education system was gradually begun.

In a first step starting in 1951, the colleges and universities were broken up into comprehensive, polytechnical, normal (i.e., pedagogical), agricultural and other specialized institutions respectively, and placed within a hierarchical system in which the leading institutions were mostly situated in Beijing (Hayhoe 1996, 77-79). On an overall ideological level, China People’s University, which was jointly run by the Ministry of Higher Education and the CCP Central Committee, was the core institution entrusted with developing a Marxist-Leninist canon for the social sciences (Stiffler 2002). It was followed on the national level by three other centers of academic excellence, one for each area of specialization: Harbin Polytechnical University for the applied sciences, Peking University for the humanities, and Beijing Normal University for teacher training (Hayhoe 1996, 76).

With the implementation of the *yuanxi tiaozheng* in 1952, the Chinese higher education system followed the Soviet model: within the administrative hierarchy of the university, the “college” (*yuan*) level was largely abolished and only the departments (*xi*) were retained, though reorganized into smaller units of specialization. As a consequence, first-year students now no longer enrolled into a large-scale college, but directly into a specific subject, which led to shorter durations of study and increased specialization overall (Ibid., 77-79). The faculty, too, were not exempted from the general restructuring process. One of the main Soviet-bred tools that was to ensure the coordination and streamlining of a department’s overall activities was the “teaching and research section” (*jiaoxue yanjiu zu*, or *jiaoyanzu*; *kafedra* in Russian) into which all members of a department were organized (Pepper 1996, 174-175). Also, starting around that time, regular large-scale “scientific symposia” (*kexue taolunhui*) were organized as mandatory events at the universities, at which representatives of all specializations were required to present their current research topics in accordance with Marxist-Leninist guidelines (Yuan 2011).⁴

In terms of curricular reform, the lack of standardized textbooks at the start of the fifties was to some extent made up for by translating materials from the Soviet Union. Additionally, Soviet experts were dispatched to the major institutions around the country to advise academic regulators on how to construct a socialist higher education. Not all subjects readily lent themselves to advice or guidance from the outside, though. Certain areas within the humanities required a knowledge and expertise fostered solely on indigenous grounds, with outside influences restricted to a supervision of the general ideology. One such subject, central to higher education at the restructured Chinese departments (*zhongwenxi*), was that of Chinese literary history.

4 Though I have been focusing mainly on the establishment of such regular symposia at Shandong University, where, starting in 1952, they were held each year in March in connection with celebrating the university’s anniversary, I was informed by my interview partner Yuan Shishuo of Shandong University, that these symposia were also the norm at other universities at the time. Cf. also (Shandong University Archives 1991, 89).

The question of how best to canonize and narrate the history of traditional Chinese literature had already in pre-Communist times been entangled with questions of nation-building and the definition of a national culture. At the start of the Republican period, for example, literary history was taught at the universities as a part of a larger subject complex subsumed under the term “national studies” (*guoxue*). From the perspective of modern academic disciplines, the term “national studies” was rather ambivalent, as it touched upon different fields of expertise most notably history, literature and linguistics. The reason for this was that “national studies” was directly connected to the late imperial civil service examination system curriculum with its focus on the Confucian canon and its different schools of interpretation, in particular the so-called school of “evidential learning” (*kaozheng xue*) that emerged in the Qing dynasty (1644-1911).

Based solely on a close reading of canonical texts, which were often written in an arcane classical style and could pertain to various fields of expertise (such as literature, history or linguistics), Qing “evidential” scholars meticulously commented on them by annotating such details as personal and geographical names and other historical references (Elman 1984) (Sela 2011). This legacy persisted in modern higher education after it was established in China in the early 20th century. Thus, students of “national studies” at such prestigious institutions as National Peking University or Yenching University were educated to become professional philologists in the tradition of Qing “evidential learning” (Yeh 2000, 32-33). A somewhat radical new outlook on the *kaozheng* method was first provided in the wake of the New Culture Movement (from 1917) by Hu Shi (1891-1962), whose novel focus on canonizing Chinese literature written in the vernacular (*baihua*) revolutionized traditional literary historiography. By providing the literary heritage with a new narrative thread that focused on a language free of the cumbersome allusions and arabesques associated with the traditional written style (*wenyanwen*), Hu Shi was the first to merge traditional philological studies with a modern outlook on literary development.

However, Hu Shi’s revision of classical Chinese philology and literature had been motivated by his experiences as a graduate student in the USA and his general interest in finding developmental parallels between the West and China. Comparing the “scientific spirit” of the European Enlightenment with the evolution of classical textual philology in the Qianlong (1735-1795) and Jiaqing (1796-1820) eras of Qing-China, he concluded in his famed *The Chinese Renaissance* (1933): “The latter created three hundred years of scientific book learning; the former created a new science and a new world.” (Hu 2001, 107). In Hu’s view, philology and modernism were not opposite ends of an educational spectrum, and his wielding together of traditional philological methods with an interest in a progression of literature towards a “modern” use of language underscored this belief. At the same time, traditional philology itself was being innovated vis-à-vis the wealth of recent discoveries of archaeological objects and archival materials, a process which was not uncontroversial in Republican intellectual circles (Wang 2000, chapter 2). Through these different threads, classical literary scholarship was gradually transformed into a modern discipline which combined old techniques with new methods, old contents with new focus points, and provided the Chinese tradition “with a linear sense of historical progression” (Ibid., 25-27).

The scholars and academics of the literary field that were professionally active during the transition phase from the Republic to the People's Republic had largely been educated under Hu Shi's new approach to and use of traditional *kaozheng*. Many of them had spent time studying abroad in the 1920s and the 30s and returned to China with foreign (often Western) PhD degrees. Among several of those studying in the West, particularly in France, an interest was sparked in leftist philosophy and political theory, especially as political tensions grew within the nations of Europe between the wars. Nevertheless, few professional academics came back from their sojourns abroad with a clear political agenda, and though many may have been sympathetic to the Communist cause in the years immediately preceding and during the Second Sino-Japanese War (1937-1945), few ended up participating in the Yan'an experiment or even joining the CCP.⁵ Instead, a large group of people from some of the country's most prestigious institutions followed their universities into exile in Yunnan in 1937.⁶

When the war drew to a close and intellectuals formerly clustered in the southwest of China once again spread out to institutions across the country, they had generally been through a series of transformative processes: from May Fourth in China and academic experiences abroad back to research and teaching in domestic war-time exile, the people holding university positions by 1949 welcomed the promise of peace and unification that the Communists appeared to embody. Relations between intellectuals (especially in the liberal arts) and the GMD government had been tense, as regulators strove towards sinification, standardization and specialization of the university curriculum, whereas most of the professors in charge at the top institutions demanded more freedom and believed that students would benefit most from a broad liberal education (Israel 1998, 132-134).⁷ Thus, when the CCP equally called for a standardization of the curriculum, installed mandatory

5 The example I have been studying in this respect are the individual itineraries of Lu Kanru and his wife, Feng Yuanjun, who both got their PhD degrees in Paris where they stayed between 1933 and 1935. Former students of Hu Shi's and meticulous philologists by training, they became involved in leftist activities during their time abroad and in works following that time even referring to themselves as "students of Plekhanov". However, neither of the two became CCP members upon their return. For further details, see (Yan 2008) (Xu 2006), and for the Plekhanov reference, see the final chapter in (Lu and Feng 1947).

6 For a concise and very readable history of the most prestigious institute during this period of exile, namely Xinan Lianda, see (Israel 1998).

7 In John Israel's book, Mei Yiqi (1889-1962), the academic affairs provost at Lianda, a converted Christian originally hailing from Qinghua University, is quoted as summing up the purpose of education at Lianda as follows: "Liberal education is primary, specialization is secondary." Israel further writes of the general curriculum at that institution: "The idea was to give students a wide base of knowledge that they could build on in keeping with their own interests and strengths. Like the American liberal arts curriculum on which it was modeled, Lianda's course of study eschewed narrow concentration and gave the individual a wide range of choices. Humanities and social science majors were required to take at least one natural science course, but they were free to choose from among mathematics, physics, chemistry, biology, physiology, and geology. The two required social science courses could be chosen from the departments of economics, politics, or sociology. Each student had to take "Introduction to Philosophy" or "Introduction to Science". Even in the core curriculum required for all students – "Survey of Chinese History", "Survey of Western History", "First-Year Chinese", and "First-Year English" – there was considerable leeway to shop among sections and instructors, and students could add and drop courses without penalty during the first weeks of a semester (Ibid., 132-133).

political education courses and study groups with the aim of coordinating the political consciousness of those involved in educating a new generation of socialist-trained intellectuals, hardly anyone would have been taken by surprise – similar attempts had after all already been made under the exiled GMD government in Chongqing (Ibid., 95–98).

The infamous Communist “thought reform” (*sixiang gaizao*) campaigns targeting academics and intellectuals began as soon as the P.R.C. was officially established.⁸ From contemporary source material such as collectively kept diaries of university *danwei* (work units) we know that by early 1950, regular sessions of criticism and self-criticism among faculty members were already a firm part of the university routine (Li 2009, 191). That the attendees of such meetings who pertained to the generation educated under May Fourth and various Western influences were aware of the difficulties their training posed for the Communist educational cause can be seen in statements such as the following, made by professor of classical Chinese literature at Shandong University, Lu Kanru (1903–1978), in his function as head of the university library on June 23, 1950:

Recently, I have had the profound feeling that the burden of history weighs so heavily on people like us, who are around fifty years of age, that we can hardly breathe, we should not talk and even slowly crawling is extremely difficult. Although I am not at all discouraged, when my eyes see the advances by leaps and bounds of the young, I am honestly overwhelmed with admiration. (Ibid., 195)

Thought reform, though generally identified with specific campaigns taking place at various times in the early P.R.C., can actually be understood as a kind of ongoing current underlying all areas of cultural and academic production, which alternated and at times merged openly political (e.g., the aforementioned Three-Anti and Five-Anti-Campaigns), somewhat more topical (e.g., against the film *The Life of Wu Xun* [*Wu Xun zhuan*] in 1951) and personal campaigns (e.g., an early attempt in 1951 to publicly discredit Hu Shi who by that time was, however, no longer living in the P.R.C., or the targeting of prominent intellectuals who were seen as particularly “backward” representatives of the old system, such as Liang Shuming, Mei Yiqi or Zhang Boling) to achieve its end (Goldman 1987). As such, the main mechanism of thought reform campaigns, i.e., approximating an otherwise undefined ideological standard through a process of criticism and self-criticism, also played a crucial part in the redefinition of academic content. Literary historiography and research were naturally not exempt from this process.

THOUGHT REFORM IN LITERARY HISTORY: FIRST STEPS, 1949–1954

Classical literary historiography in the P.R.C. began with Zhejiang University professor Jiang Zuyi’s (1913–1992) *Zhongguo renmin wenxueshi* (*Chinese people’s literary history*, hereafter: *People’s history*) of early 1950, which was the first literary history written according to the “dialectical materialist method” (*bianzheng weiwuzhuyi*) and thus adhered to

8 For a detailed account of early P.R.C. thought reform campaigns, see the still very useful (T. H. Chen 1960).

the official academic requirements decided upon by the central government in as early as October, 1949 (Chen and Xu 1987, 477) (Jiang 1991, repr.).⁹ The period between 1949 and 1954/55 (specifically, the Anti-Hu Shi-Campaign, see below) has been described as the first phase of P.R.C. literary historiography, specifically as the phase in which the need to develop a Marxist-Leninist critical and historiographic framework was officially recognized, and regulations and reforms were initiated to accommodate this need (Deng 1987).

Jiang Zuyi's *People's history* was in one sense a typical academic textbook of modern China, in that it had originally been compiled based on the author's lecture notes, which again bespoke the lack of standardized textbooks available for teaching classical literature in both the Republican period and the early P.R.C. (Hayhoe 1996, 55). However, several of its components presented a complete break with the way literary histories had previously been written. It began, for example, with an introductory section (*zonglun*) of about 30 pages (a considerable portion of a text that was only 244 pages in total) which read like a policy statement within its specific historical context: a part of its theme was dedicated to explaining the benefit of dialectical materialism in the study of literary history, contrasting the new method with the methods of pre-1949 literary historiography, which it found guilty of a bourgeois bias. Most literary histories of the previous three decades, the text claimed, had been written from a "capitalist world view" which favored a cyclical (rather than a linear progressive) understanding of history and held "popular literature" (*renmin wenxue*) in low regard (namely as a mere first stage within a literary process eventually leading up to the accomplished works of the literati, the *wenren wenxue*). To correct this bias, the text called for a broadening of the scope of literary history: instead of focusing on what it termed "orthodox history" (meaning the history of an elite minority of the population), it suggested a return to popular literature as a genre in its own right that had a developmental logic completely independent of the "soulless skeleton" (*meiyou linghun de haigu*) that the feudalist, formalist literature of the literati had become (Jiang 1991, repr., 6-7). It further proposed a redefinition of the origins of popular literature as based on oral traditions, specifically "work songs", thus reiterating the Engelsian claim that all literature – as a part of the development of language and crafts – originated in human labor (Ibid., 12).¹⁰

9 According to the "Preliminary Regulations for the Curricula of Every Department in the Colleges of Literature and Law of Every University and Professional School" (*Ge daxue zhuanke xuexiao wenfa xueyuan ge xi kecheng zanzing guiding*) released on October 12, 1949, there were three required courses that all students of the literature and law colleges had to take [note: this was before the *yuanxi tiaozheng*, so these colleges, aside from the departments of literature and law, included the following departments: history, philosophy, education (*jiaoxuexi*), economics, and political studies (*zhengzhixue xi*): 1. Dialectical materialism and historical materialism (including a short history of social development) (first semester, 3 hours per week), 2. On New Democracy (including the history of modern Chinese revolutionary movements) (second semester, 3 hours per week), and 3. Politics and economics (starting from the second year of studies for one total year of studies, 3 hours per week). Cf. (Xinhua 1949)

10 This claim was famously stated by Engels in an article for *Die Neue Zeit* in June, 1895, entitled "The Part Played by Labor in the Transition from Ape to Man" (later incorporated in *The Dialectics of Nature*). In a passage in which he expounded on the development of human dexterity, Engels wrote: "Thus the hand is not only the organ of labour, it is also the product of labour. Only by labour, by adaptation to ever new operations, through the inheritance of muscles, ligaments, and, over longer periods of time, bones that had undergone special development and the ever-renewed employment of this inherited finesse in new, more

But despite its avowed commitment to the new methodology and content, a closer look at Jiang's *People's history* still reveals a strong indebtedness to pre-1949 – and in that sense “traditionally” practiced – post-May Fourth literary historiography. For example, while the introduction of the *People's history* leaned heavily on quotes from Mao Zedong's *Yan'an Talks on Literature and Art*, the officially endorsed scholarship of Lu Xun (1881-1936) and Wen Yiduo (1899-1946), as well as the theories of the Soviet models Maxim Gorky (1868-1936) and (then still) Georgi Plekhanov (1856-1918), the first chapter of the *People's history* began with an exploration of mythology in Chinese literature (*shenhua*), in which extensive references were made to non-Soviet Western texts and authorities, such as the *Encyclopedia of Religion and Ethics* (James Hastings ed., 1907-1928), Emile Durkheim or James Frazer (*Ibid.*, 27-50). Only a year later, at the height of the first large-scale thought reform campaign in November 1951 and in the middle of the Korean War, vice-Minister of Education Qian Junrui (1908-1985) would condemn the use of Anglo-American scholarship by Chinese professors as a “mechanical copying of foreign dogmas” and proof of the academics' lack of progress in their thought reform (Pepper 1996, 170-171).

Also, in dealing with specific genres of the Chinese literary tradition, the *People's history* in fact did not appear to put into practice its suggestions of research into socio-historical contexts. Instead, it was still very much reminiscent of such texts as Hu Shi's *History of Vernacular Literature* (*Baihua wenxueshi*, 1928), focusing primarily on textual traditions from Zhu Xi to Lu Xun to explain the development of a literary genre, and made very little effort to go beyond textual philology to place these genres within their respective moments in history, let alone a grander scheme of socio-political development (such as, to cite an obvious example, the Stalinist five stages of social development).

Thus, in the very first years of the P.R.C., despite burgeoning efforts to standardize the curricula of the humanities, the teaching plans in literary history were far from concrete. In fact, in as late as 1952, the aforementioned Shandong University professor for classical literature Lu Kanru (who had by then become the university's vice-president) remarked in an article for *Renmin jiaoyu* (*People's education*) that no two schools had the same curricular standards when it came to teaching literary history. Lu himself, a specialist for pre-Qin and Qin dynasty literature, admitted to frequently omitting the literature of the Ming and the Qing in his courses, despite having twenty years of experience teaching classical literature at a university level (Lu 1952b, 19).

One result of this was that at the start of the fifties, academics were still able to write literary histories of all kinds of scopes and with all kinds of emphases and focal points, as long as they claimed an affinity with Marxism-Leninism and its method, dialectical

---

and more complicated operations, have given the human hand the high degree of perfection required to conjure into being the pictures of a Raphael, the statues of a Thorwaldsen, the music of a Paganini.” (Engels, *The Part Played by Labor in the Transition From Ape to Man* 1895). The main point of Engels' article was, however, not to trace the development of man's use of his hands in the creation of arts and sciences, but to set right what he perceived to be a gross imbalance in pre-Marxian intellectual historiography: the focus of the mind over the body in the narrating of the achievements of human civilizations. Deeply rooted in materialism, his text was motivated by an emphasis of human physical labor over mental labor, which the Chinese Marxists took over in their own search for the cultural origins of Chinese literature.

and historical materialism. Though a need for standardized textbook production had been expressed, it was in fact not until 1957 that the first officially sanctioned course outline for teaching the subject of classical literary history was released in the P.R.C. (Ministry of Higher Education 1957). Until then, the compilation and use of textbooks was largely left to individual academics and their respective institution's extant control mechanisms (such as, for example, the university Party group/committee or the *jiaoyanzu* in charge of producing and critiquing teaching materials at the department level) to produce the textual materials that became the foundation for teaching classical literary history.

This led to an initial surge of varied opinions on and approaches to topics related to literary history that at a first glance do not seem to be particularly relevant: while no one could seriously call into question the basic tenets of Marxist-Leninist literary criticism, which – simply put – was focused on materialism, realism, and lauding the portrayal of social progress, academics did find reasons to argue and disagree over such apparently insignificant details as whether periodization schemes should follow an ideological (i.e., according to Stalinist theory of stages), generic (i.e., according to literary genre) or dynastic (i.e., according to a dynastic chronology) logic, and whether literary periods of production always coincided with social periods of production.¹¹ It was, however, not until the fall of 1954 that the (post-) May Fourth traditions of writing literary history were questioned on a large and offensive scale.

THOUGHT REFORM IN LITERARY HISTORY: CRITICIZING YU PINGBO AND HU SHI, 1954/55

On September 1, 1954, an article appeared in the journal *Wenshizhe* sharply criticizing the most recent published work of famous literary scholar Yu Pingbo (1900–1990), an expert for the 18th-century Qing-novel *Honglou meng* (*Dream of the Red Chamber*).¹² Written by two recent graduates of Shandong University now living and working in Beijing, the article presented the views of a younger generation who had received their entire tertiary education within the university system of the P.R.C., and these views were largely unfavorable of the kind of scholarship Hu Shi had once popularized with regard to the study of classical literature.¹³

11 For the various approaches, see e.g. (Li 1954/55), (Tan 1952/58), (Lu and Feng 1954–1955) and (Zheng 1957). The final decision in the matter of periodization was made at the preparatory meeting for the “Conference of the Colleges and Schools of Higher Normal Education on the Teaching Syllabus for Classical Chinese Literature” (*Gaodeng shifan yuanxiao Zhongguo gudian wenxue jiaoxue dagang zuotanhui*), held between April 8 and April 12, 1956. At this occasion, it was decided that in literary historiography, the larger historical periods should follow the dynastic chronology, which could further be sectioned according to authors, works or genres (Chen and Wan 1987) (Lu and Feng 1956).

12 *Wenshizhe* (*Literature, History, Philosophy*) was one of the most prominent academic journals focusing on the humanities in the early P.R.C.: founded in 1951 at Shandong University and appearing monthly, it quickly drew the attention of even the highest political circles, including Mao Zedong who is said to have been a subscriber (Y. 郭. Guo 2011).

13 For further treatments of Li and Lan's attacks of Yu, cf. (Grieder 1956), (Bonner 1976), and especially the extremely informative and well-researched (Sun 2003).

In contrast to these recently graduated authors, Yu Pingbo was a scholar with a Republican educational background who through his expertise in *Honglou meng* studies had very close ties with Hu Shi. In fact, based on *kaozheng* scholarship, he and Hu Shi had succeeded in providing a novel interpretation of *Honglou meng* in the 1920s. Considered one of the greatest masterpieces of traditional Chinese fiction, Cao Xueqin's *Dream of the Red Chamber*, whose 120 chapters revolve around the fate of a wealthy family in the late 18th century, was a fairly controversial text in the sense that Cao's authorship was contested for the last forty chapters. In his *Honglou meng bian* published in 1923, Yu Pingbo provided ample evidence for his claim that Cao Xueqin only wrote the first eighty chapters of the novel, whereas the final part was authored by Gao E. This matched Hu Shi's own *kaozheng*-based analysis, presented in an essay of 1921 entitled "Honglou meng kaozheng" (Textual criticism of Dream of the Red Chamber). On the basis of this essay, Hu was able to highlight the authorship of Cao Xueqin, claiming that the novel had to be read as an autobiographical work (Chen Weizhao 2005, 128-157).

In their first of what was to become a series of texts challenging Yu Pingbo's authority in *Honglou meng*-studies, the two young men Li Xifan (*1927) and Lan Ling (1931-2005) consistently (and, some might argue, a little doggedly) applied strict Marxist-Leninist criteria in their reading of one of the greatest and most popular literary works of the Chinese tradition: a "classical realist masterpiece" to be re-appropriated by "the people as a whole", Li and Lan saw *Honglou meng* as desperately requiring a "correct analysis and evaluation", so as to "deliver it of all types of fallacious arguments, so that the broad masses of the people can appreciate it even more, and that the literary and art workers can accurately study it." (Li and Lan 1954a, 20). Yu Pingbo, the two authors argued, had not only failed to read *Honglou meng* as a novel expressing a peak in Chinese realism, he had also followed in the fallacious footsteps of Hu Shi, who had been the first to view it as Cao Xueqin's autobiography. (Li and Lan 1957, 33).¹⁴

14 While from an outsider's perspective it may not necessarily be clear why ascribing autobiographical traits to *Honglou meng* should stand in the way of a full-out Marxist-Leninist interpretation, the logic of it was clear to anyone who had read Engels' remarks on Balzac in a letter he wrote to the author Margaret Harkness in 1885 as a response to her novel *A City Girl*. Canonized as one of the central texts in Chinese Marxist literary criticism [which had inherited it from the Soviet critical canon of which it had already been a part since 1932, cf. (Günther 1984, 32)], it contained a few crucial passages on one of the most important criteria for the Marxist evaluation of literature, namely the representation of the "typical" (*dianxing*) as opposed to the meaninglessness of individual representation that stood for nothing. Good literature, good realism, according to Engels, included "besides truth of detail, the truthful reproduction of typical characters under typical circumstances." In this respect, Balzac was to be preferred as the superior realist when compared to his naturalist counterpart Zola: "Balzac was politically a Legitimist; his work is a constant elegy on the inevitable decay of good society, his sympathies are all with the class doomed to extinction. But for all that his satire is never keener, his irony never bitterer, than when he sets in motion the men and women with whom he sympathizes most deeply – the nobles." (Engels 2000). The idea that was taken up and expanded on first by Soviet literary criticism, then by Chinese literary criticism, was that realism was politically relevant because it – unlike naturalism – represented the constituent elements of historical social classes by way of the literary protagonists created in its vein. To draw the full circle back to *Honglou meng*: to read the novel as an autobiography of its author Cao Xueqin, rather than a realist novel critiquing the conditions of feudal China in the late 17th century robbed it of its meaning within a Marxist interpretive community.

Furthermore, they criticized Yu Pingbo's research methods as "basically copying the *kaozheng* perspective of the old redologists." *Kaozheng*, Li and Lan maintained,

can only be used in specific circumstances to discern chronologies or differentiate between the true and the false [i.e., whether a text was from a specific historical period]. But Mr Yu [Pingbo] has also employed the kaozheng perspective in his analysis of artistic imagery [within Honglou meng], and the result is that he has come to a series of anti-realist, formalist conclusions. [my insertions] (Li and Lan 1954a, 25)

Though also acknowledging that Yu Pingbo's *kaozheng* had determined the novel's earliest extant manuscript, an effort which "of course has been greatly helpful for the readers of *Honglou meng*", Li and Lan otherwise criticized Yu's philological studies (such as, e.g., his insistence on treating only the first eighty chapters of the novel as a part of the "original") as characteristic of his status as a "feudalistic scholar" who was oblivious of any greater value of the novel beyond the myriads of detailed (and largely irrelevant) results achievable through *kaozheng* (Li and Lan 1957, 21-23). The main share of the blame was, however, placed on Hu Shi, whose "bourgeois subjective idealism" (*zichanjieji zhuguan weixinlun*) had negatively influenced scholars of Yu's caliber and whose scholarship thus was to be strongly rejected (Ibid., 33).

Li and Lan's initial attacks of Yu Pingbo, which were all published between September and mid-October 1954, thus heralded the advent of what was to become the first large-scale campaign against Hu Shi in the 1950s that spearheaded an all-out rejection of *kaozheng* in literary historiography for the sake of a more theory-based and ideological rereading of the classical heritage. Commencing with a speech by Mao Zedong – who had read Li and Lan's initial attacks in *Wenshizhe* and supported their cause – before members of the Politburo of the CCP Central Committee on October 16 in which he elaborated on the necessity to criticize Hu Shi, the most important CCP organ *Renmin ribao* (*People's daily*) followed suit on October 23, publishing an editorial entitled "We must take the criticisms of the mistaken views in Honglou meng-research seriously" ("Yinggai zhongshi dui Honglou meng yanjiu zhong cuowu de guandian pipan").¹⁵ From there it was only a few months until the focus of the criticisms had shifted away from Yu Pingbo and the Anti-Hu Shi-Campaign was in full swing.

The Anti-Hu Shi-Campaign officially took place between December 1954, and March,

---

In such a community, literature was not to be appreciated as a mere pastime (this was, after all, how the bourgeois scholars had gone about it), but as the bearer of politically relevant messages for the process of state-building in the present. For a concise overview of the main ideas of Marxist literary criticism in the 20th century, see (Fokkema and Ibsch, *Theories of Literature in the Twentieth Century: Structuralism, Marxism, Aesthetics of Reception, Semiotics* 1995, Chapter 4). For a discussion of its present-day relevance, see (Eagleton 2002).

- 15 Mao's speech was only made public in *Renmin ribao* in May, 1967. Before that time, only high-ranking Party officials in charge of disseminating propaganda and official policy (such as, e.g., Deng Tuo, the editor-in-chief of *Renmin ribao*) knew of Mao's early support of the campaign and were endorsed to act on his behalf (Dai 1990, 49). On the process of writing the *Renmin ribao* editorial as a young journalist who was not privy to such classified information, see (Yuan 2006, 87-89).

1955. In its course, at least twenty-one large-scale conferences dedicated solely to criticizing Hu Shi were organized across China (Sun 2003, 85) (Dai 1990, 74). By May 1955, over 200 articles criticizing “Hu Shi thought” had been published in national newspapers and periodicals since November of the previous year (PLA Defence Academy 1985, 563). The end of the campaign was marked by the publication of an eight-volume collection of these critical essays written by cultural politicians and academics throughout its course which attacked the influence of what came to be known as “Hu Shi thought” (*Hu Shi sixiang*) in all areas of intellectual life, especially the core humanities philosophy, history and literature (HSSP 1955). Acting as a kind of negative role model, Hu Shi’s formerly so influential literary research came to represent nearly everything Chinese Marxist-Leninist literary criticism would not stand for: in terms of content, his endorsement of just a small part of the literary heritage written in the vernacular (*baihua*) was seen as an act of national betrayal; in terms of rhetoric, his open identification with American pragmatism (as represented by his teacher at Columbia University, John Dewey) led to his being labeled a “bourgeois idealist” and a “running dog of American imperialism” (*Mei diguozhuyi de zougou*), and a “reformist” (*gailiangzhuyizhe*) rather than a revolutionary. Though most of the articles published during the campaign were little more than generally ideological, reiterating the same criticisms over and over again and rarely going into the specifics of Hu’s work or alleged “thought”, the Anti-Hu Shi-Campaign provoked a rethinking of academic genres and categories according to principles that had rarely been well-defined, let alone concretely exemplified, prior to 1954.¹⁶

From then on, literary historians had an idea of how not to do it: methodological concepts like *kaozheng* officially became associated with meaningless philological work, and literary research according to criteria that did not revolve around either officially sanctioned themes in Marxist-Leninist literary criticism (such as, e.g., realism, the “typical”, an affinity with “the people” [*renminxing*], or the “tendentiousness” [*qingxiangxing*] of a work of literature etc.) or general socio-political contextualization (such as, e.g., finding the roots of capitalism in Qing China by looking into economic modes described in such works as *Honglou meng*) was completely out of the question.

16 In fact, there had been attempts to criticize Hu Shi already in 1950/51 during the first thought reform movement. At the time, his son, Hu Sidu, had published an essay criticizing his father as a “loyal official of the reactionary class” and an “enemy of the people” in the left-wing, Hong Kong-based *Dagong bao* (September 22, 1950). In 1953, during the Second Congress of Literary and Art Workers (*Zhongguo wenxue gongzuozhe di'er ci daibiao dahui*), Shao Quanlin had also linked Hu Shi with a negative trend that had developed in Chinese literature since the May Fourth Movement, which was characterized by anti-realism, decadence, aestheticism and reformism (Shao 1953, 56) (Bichler 1999, 102-104). However, none of these earlier efforts had resulted in a campaign of a similar scope as the one in 1954/55, also because the CCP was initially wary of alienating the intellectuals too much in their initial state-building efforts.

THOUGHT REFORM IN LITERARY HISTORY: AFTER THE ANTI-HU SHI-CAMPAIGN, 1955-1959

The period after the Anti-Hu Shi-Campaign was to some extent characterized by extremes. In 1956, Mao Zedong's call to "let one hundred flowers bloom and one hundred schools contend" provoked tepid reactions among the intellectuals. It was not until his speech to the eleventh (enlarged) Supreme State Conference on February 27, 1957, entitled "On the Correct Handling of Contradictions Among the People" ("Guanyu zhengque chuli renmin neibu maodun de wenti") that the voices of criticism began to gain some momentum.¹⁷ On April 27, the CCP Central Committee launched a "rectification campaign" (*zhengfeng yundong*) targeting first and foremost Party members suspected of dissenting against Mao's Hundred Flowers Campaign. Both members and non-members of the CCP were invited to participate in the accusations. In the following two months, said participation developed into what was perceived as an unprecedented lack of restraint, until an editorial in *Renmin ribao* on June 8 cut short the period of relative outspokenness. Warning against the dangers of criticism weakening the socialist cause, the *Renmin ribao* text called for a period of counter criticism, prompting the start of what would soon be known as the "Anti-Rightist Campaign" (Fokkema 1965, 123).

An attendee of the Supreme State Conference at which Mao held his "Handling of Contradictions" speech, Shandong University professor Lu Kanru later noted:

Because we [i.e., the "older academics"] have only studied Marxism-Leninism to a shallow and limited degree, we often cannot freely debate academic matters, we are "scared of our own shadows" and worry and fret endlessly. If we read an academic paper in Renmin ribao or an essay in literary criticism in Wenyi bao, we immediately wrongly assume that this is the final verdict of the Party central, and even if we have a different opinion, we do not dare to voice it. If the author of that article is an academic leader or a comrade in charge of some government office, then it is even more daunting, and we just copy everything mechanically, not daring to modify even slightly. Of course, this is a "prison we drew for ourselves". Obviously, the Party central does not intend to provide a conclusion to every academic problem, and the authors of these essays do not think [of their work] as a "golden rule" that is not open to discussion. The result of "drawing our own prison" has merely been an obstruction to the flourishing of our scholarship. And that is exactly why the "Let one hundred flowers bloom, let one hundred schools contend" policy has met with such enthusiastic support from intellectuals in all of China. [my insertions] (Renmin ribao, March 16, 1957)

As it turned out, Lu Kanru's intuitions as a member of the intellectual class reluctant to provide criticisms proved correct: on June 30, with the appearance of a *Wenyi bao* edi-

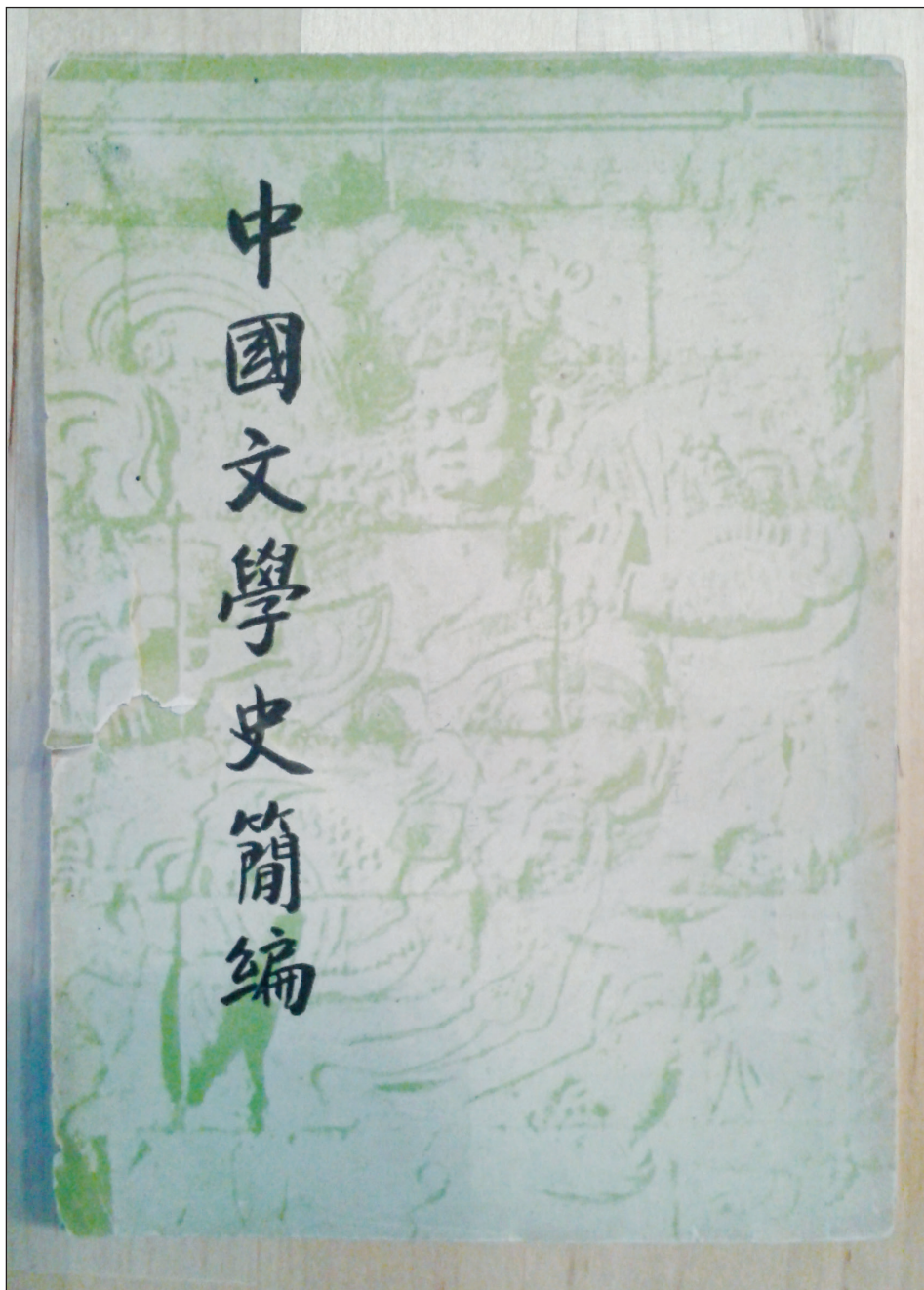
17 The speech was made public in several stages, the most ample version – also warning of the dangers of "rightist opportunism" being even greater than that of "dogmatism" (i.e., the rigid application of Marxist-Leninist principles without questioning) – being printed in *Renmin ribao* only on June 19 (Fokkema 1965, 120).

torial entitled “Oppose rightist thought among the literary and art ranks” (“Fandui wenyi duiwu zhong de youqing sixiang”), the Anti-Rightist-Campaign of 1957 was officially launched, and any further criticism by intellectuals and academics came to a sudden halt.

It was against this background in August, 1957, that the first official university syllabus for the subject of literary history was published by the Ministry of Higher Education (*Zhongguo wenxueshi jiaoxue dagang*, or: *Chinese literary history teaching syllabus*, hereafter: *Syllabus*). As such, it was also the first successful collective work mainly authored by five of the most renowned literary historians of the early P.R.C., namely You Guo'en and Wang Yao (both professors at Peking University), Liu Dajie (Fudan University), Feng Yuanjun (Shandong University), and Liu Shousong (Wuhan University). Distributed not only to the teaching staff at universities, but also to the students of Chinese literature (Müller 2009), the *Syllabus* was for the most part not written as a running text, but rather contained pointers as to the topics and themes considered mandatory in teaching the subject.¹⁸ These by that time also included the lessons learned during the Anti-Hu Shi-Campaign: as the final point on the agenda of teaching *Honglou meng*, for example, the *Syllabus* prescribed a “criticism of bourgeois idealism in the research of *Honglou meng*.” (Ministry of Higher Education 1957, 198)

During this time, literary histories written by individual academics continued to be published – the *Syllabus* was, after all, not a substitute for book-length running texts on the subject. Two of the most prominent ones, in fact, were reworked editions of pre-1949 texts that had been altered by their authors to fit the post-1954/55 shift of paradigms. The first had originally been written in 1932 by the married couple Lu Kanru and Feng Yuanjun (both Shandong University), and had undergone a series of revisions and draft versions before being published in its final, P.R.C.-friendly version in 1957, entitled *Zhongguo wenxueshi jianbian (xiuding ben)* (*Short Course in Chinese Literary History [revised edition]*, hereafter: *Short course*). The *Short course*, by all standards, was a perfect example of the merging of traditions of literary scholarship that resulted in what could be called “professionalized ideological research”. The book was structured following the periodization scheme decided on in 1956, and thus largely followed traditional dynastic chronology. At the same time, it was sectioned according to Marxist priorities, each chapter beginning with a socio-historical overview of the period that had brought forth the respective literary genres under discussion. It contained an introductory “policy chapter”, which laid out its basic motivations as providing a literary history that

18 The passage describing what was to be taught with respect to the socio-historical backdrop of *Honglou meng*, for example, reads as follows: “Social foundations of the production of *Honglou meng*: the capitalist elements which at the beginning of the Qing had suffered destruction [i.e., by the Manchu invasion and takeover] are recovered and developed. Urbanite thought [*shimin sixiang*] begins to gain some ground following the expansion of urbanite power. From among the bureaucrat-landowner class people are produced that show a tendency towards freedom and liberation. The content of the work and the author's life experience – profound life experience is an advantageous condition for the creation of general and focused works. *Honglou meng* is an unfinished work. The problem of the supplements. The achievement of Gao E. The accomplishments of Gao E's last forty chapters: it generally reflects the spirit of Cao's work. The first eighty chapters and the last forty chapters have become an integral whole in the eyes and hearts of the readers. The shortcomings of the last forty chapters.” (Ministry of Higher Education 1957, 195)

Lu Kanru and Feng Yuanjun: 中国文学史简编, 1948 edition. Photo: M.-T. Strauss.

would enable its readers to understand the historical progress of Chinese literature from its origins in manual labor to present-day socialist realism, thus defining its goal as “to help build a socialist society” (Lu and Feng 1957a, 1-2).

At the end, the authors also included a postface, in which they lauded the guidance of the CCP and Mao Zedong in the research of literary history and reiterated the concept of a linear progression in building the nation’s critical canon from the May Fourth Movement (which was seen as taking place in the wake of the Russian October Revolution) through the *Yan’an Talks* of 1942 until the present. It was only when seen from this angle, Lu and Feng argued, that it was possible to read the literary heritage of China as the foundation on which contemporary authors now struggled to construct a new national literature in the spirit of socialist realism (Ibid., 292).

In terms of content and style, the *Short course* was written so as to be easily understandable and hardly contained references to secondary works (except for general ideological texts). It was certainly no longer concerned with philological issues, as previous versions of it had been. However, certain residues of Hu Shi-inspired studies remained: in the section on *Honglou meng*, for example, a preoccupation with the author’s biography as in a way definitive of some the story’s elements was still included, though the authors took pains to emphasize that *Honglou meng* was an accurate depiction of the “corruption and cruelty of the high official-landowner class” that Cao Xueqin had been able to access due to his own family history. Thus, as with Engels’ appraisal of Balzac in his letter to Margaret Harkness in 1888, the distinction between a realist “channeling” of historical conditions and a naturalist autobiography was kept up in the *Short course*.

Similarly, the second prominent literary history, entitled *Zhongguo wenxue fazhanshi* (*Developmental history of Chinese literature*) published by Liu Dajie (Fudan University) in 1958, argued:

Although Honglou meng is a novel with autobiographical character, it absolutely does not record every single detail of the author’s family background and history. Cao Xueqin took his family background and life experience as a foundation, and added every kind of protagonist and fact he had witnessed in society, underwent careful inspection and experience, and finally through editing and creation composed this masterpiece. In the creative process of Honglou meng, the Cao family was the foundation, but after the creation was finished, the Jia family became the model of an aristocratic family during the feudal period, subsuming the specific characteristics, the substance and fate of countless aristocratic families. This forms the profundity of the foundation of Honglou meng and the breadth of its representativeness, as well as the greatness of its literary value. We can absolutely not view Honglou meng as we do Rousseau’s Confessions, we can absolutely not view Honglou meng as Cao Xueqin’s veritable autobiography. (Liu 1957/58, 344)

But despite these adaptations on the part of the older academics, the late 1950s experienced a series of rifts that brought to light the growing antagonisms between the generation of academics whose thought had to be “reformed” in order to function within the

context of P.R.C. cultural policy, and the younger generation of students who had experienced the governmental transition as children and young adults and whose educational background was entirely shaped by P.R.C. institutions.

Following the silencing of many of the older academics during the Anti-Rightist-Campaign, the year 1958 marked the start of the infamous Great Leap Forward which equally occasioned a “great leap” in academia and a decisive shift in literary historiography as it had been hitherto practiced. Leading the campaign in the field of the humanities was the slogan of “emphasis on the past and belittling the present” (*hougu bojin*), which was considered a trend in intellectual circles that was to be decidedly opposed: scholars, as one article published in early 1958 argued, were still too busy “worshipping knowledge” or “famous experts of the past”, not caring “what kind of knowledge this was” and thus not “drawing a clear line of separation from the rightist faction”. As a result, they “buried their heads in old books, weren’t interested in politics and became usable both by the CCP and the GMD”, rather than serving the workers, peasants and soldiers as was their actual duty in the process of Communist nation-building (Guo Shengwu 1958, 8).¹⁹ The ideal intellectual, by contrast, was supposed to be “both red and expert” (*you hong you zhuan*), an ideal which not only envisioned peasants and engineers who wrote revolutionary poetry after work, but was equally aimed at the educators at universities whose goal it was to raise the next generation of scholars to a new and integrated awareness.

Thus, the summer of 1958 saw the first coordinated attempt by the generation of P.R.C. students to supersede their teachers and assert their authority by demonstrating “redness” in a field formerly reserved for the “expertise” of the older generation: at the start of the Great Leap, the first collective student-authored literary histories appeared on the scene. The vanguard of these efforts came from Peking University, where a two-volume *Zhongguo wenxueshi* (*History of Chinese Literature*) totaling 1300 pages authored by third-year students of literature at the Chinese department was published in September, 1958 – after a mere 24 days of incessant writing time over the summer holidays (Peking University 1958, 699). It was soon followed by a similar publication by students at Shanghai’s Fudan University and by other institutions all across the country (Fudan University 1958/59).

In these publications, the tone of voice had become decidedly more militant as well as defiant towards the teachers they sought to topple, while at the same time making no mistake as to who had enabled their move towards academic “independence”:

When the proposal to write a literary history was made, not only did the bourgeois scholars shake their heads, but even among us there were several people raising their

19 One has to keep in mind that the idea of artists and intellectuals serving the “masses of workers, peasants and soldiers” had been especially emphasized during the Yan’an period, when, as Gao Jiye analyzes it, the slogan was understood in the context of aligning different kinds of people in the “defence of the motherland.” Therefore, Gao states, the idea of “serving” these people was not only an abstract guideline for literary creation, but always also causally linked to “greater issues such as the life or death of the nation, the prosperity and strength of the country, and the stability of state power.” Cf. (Gao 2001, 105).

doubts. Yes, sure, according to the old “imperial almanac” only professors and experts could write scholarly works, but what about us youngsters – third-year university students?

The Party determinedly supported our bold proposal, the Party gave us strength and faith. Not so long ago, the Party-led movements to criticize bourgeois academic thought helped us, and after the Party had guided our initial inspection tour through the labyrinth of bourgeois science, the formerly blindly adored idols of bourgeois science were duly destroyed. As a result, the students remaining at the school [i.e., during the holidays] immediately took action under the guidance of the Party branch. [my insertion] (Peking University 1958, II, 698)

Also, the focus on literary historiography as a contribution to the common cause of building a socialist nation was more emphasized than ever before. Thus, the Peking University publication began its prefatory statement with the following passage:

On China's vast, majestic and fertile soil, six hundred million hardworking, brave, and wise people are presently and by use of their overwhelming powers engaging in building socialism on a glorious scale. To build socialism is our common great ideal; to contribute all our forces to socialism is our greatest happiness and pride. Like the rising sun in early spring which paints everything in a bright and dazzling hue, socialism endows all battlefronts that serve it with incomparable glory, while at the same time defining their direction and tasks. At this great turning point in history, every battlefront must examine whether it has already begun without any regret to shoulder the responsibilities it should. The research of literary history, which is a constituent part of the cultural battlefront, is of course no exception. (Ibid., I, 1)

With regard to their content, the student-authored publications amalgamated previous research with campaign articles, in that they introduced the direct criticisms of individual scholarship back into the main text. Both the Peking and the Fudan University publications, for example, contained passages in their chapter on *Honglou meng* that openly criticized Hu Shi and Yu Pingbo and explicitly stated for the first time within a textbook that the Anti-Hu Shi-Campaign of 1954/55 had been the start of the removal of “bourgeois idealism” in P.R.C. academia (Ibid., II, 390) (Fudan University 1958/59, III, 299).

Already in 1959, however, the initial severing of ties between the generations that was extreme in the initial phase of the Great Leap was somehow revised. Thus, while the first edition of the Peking University Literary History had still criticized as “bourgeois” almost all of the department's professors – Lin Geng, You Guo'en, Wu Zuxiang, etc. – a revised and expanded, four-volume edition of that book appeared in mid-1959 which was the result of a renewed cooperation between students and those exact same teachers at Peking University (Peking University 1959). While the new preface composed by the students attributed their cooperation with the older generation to a lack of experience and knowledge on their part, it would be wrong to assume that this return of relations signified the return of a second, academic “Hundred Flowers” after the initial failure of the “Great

1955 collection 红楼梦问题讨论集. Photo: M.-T. Strauss.

Leap". In fact, the process of rewriting which in the case of the Peking University book had already begun in March, 1959, was carefully supervised by members and organs of the CCP, as the preface relates, granting a rare insight into the hierarchies at work in late-1950s academic publication practices:

The Party and the state created beneficial working conditions for us, and gave us much concrete support. The CCPCC propaganda department, the Party group of the Chinese Writers' Union, and the Literature Institute at the Chinese Academy of Sciences all showed their loving concern throughout our entire working process, organizing many meetings for us where we sought their opinions on the revision; Guo Moruo, Zhou Yang, Shao Quanlin, He Qifang and other responsible comrades all provided us with many valuable guiding opinions; the university Party committee and administration also arranged the time that we needed for scientific research. Our work was developed all the way under the direct supervision of the general [Chinese] department Party branch. The broad readership also cared for and supported our work, many readers wrote us letters glowing with enthusiasm. Among them were young workers, old teachers, and cadres from governmental organs or people's organizations; [my insertion] (Peking University 1959, I, 3)

Of course, the process of rewriting and republishing the first student-authored literary history of the country coincided with the perhaps most sensitive and devastating moment of the early P.R.C.: the gradual realization that the Great Leap Forward had largely failed in the first half of 1959 and the breaking down of the people's communes system led to Peng Dehuai's open criticism of Mao's economic policies at the Lushan conference in the summer of that year. By the end of 1959, Mao was forced to resign as the Chairman of the P.R.C., and though he retained his post as Chairman of the CCP, he was basically ousted from the daily management of both the Party and the state and remained on the sidelines until 1965. Until then, the idea of the "permanent revolution" receded somewhat into the background – also in academic contexts – and the Party bureaucrats once again gained the upper hand in the running of the P.R.C. (Karl 2010, 101-109).

The most immediate result of these developments in the academic field was that the students were called back to order, and those professors who had not been removed from their office during the Anti-Rightist-Campaigns were let back into the picture. Thus, by late 1959 and early 1960, what had begun as a movement exclusive of the teaching faction had turned into a more collaborative and inclusive effort, and the authors of the new collective histories would be credited as, for example, "written and compiled by a part of the students and teachers at XX University's Chinese department".

LITERARY HISTORIOGRAPHY, 1949-1959 – SOME (IN)CONCLUSIVE THOUGHTS

Literary historiography in first decade of the P.R.C. was characterized by a series of shifts and transformative processes that at first appeared to somewhat publicly open the field for exegetic efforts that went beyond mere philological studies of texts. In this, the results of early 1950s scholarship to some extent stood in the tradition of the May Fourth-inspired research of what had previously not been considered "proper literature", i.e., vernacular poetry, prose and drama. That Jiang Zuyi, the author of the first literary history compiled in the P.R.C., could focus his attention on the popular origins of complex literary genres, for example, was certainly a gesture of defiance against the crust of the philological tradition. At the same time, he (perhaps unwittingly and for lack of alternative models) followed in the tradition of such scholars as Hu Shi, who also had tried to make the literary heritage more accessible to people from lower social and educational strata by concentrating his efforts on what was linguistically understandable.

As time progressed and the atmosphere of the early P.R.C. became increasingly dominated by campaign efforts to "reform the thought" of the intelligentsia, to topple former intellectual authorities (i.e., in the Anti-Hu Shi-Campaign), and to silence a large part of the generation educated under these authorities (i.e., Yu Pingbo and other scholars of his age group, especially during the Anti-Rightist-Campaign), the focus of literary historiography was again somewhat narrowed down to largely conform to the standards set by mainstream cultural policy with little room left for novel or original research. In a second, even more radical step, the first generation of P.R.C.-educated students took charge at the start of the Great Leap Forward and attempted to prove that with enough "red" effort,

1958 students' literary history published by the Beida students. Photo: M.-T. Strauss.

the “bourgeois expertise” of an outdated generation could be rendered obsolete. It was, however, an attempt without long-term consequences, as the generational clash would only become definitive nearly a decade later, at the start of the Cultural Revolution.

What did remain from these attempts was a certain formal standard: by the late fifties, when former student-authored textbooks were re-edited with the help of the re-instated professors of classical literature, the form of collective textbook authorship became the standard model that largely remained intact until the Cultural Revolution (and again after that). Some of the literary histories collectively authored in the early 1960s, such as the one written under the supervision of prominent scholar You Guo'en (at Peking University) in 1962/63, are even still used as textbooks in university courses of the P.R.C. today (albeit in revised and expanded versions) (You 2002-2004).

As it happens, so far the role and impact of classical literary history on P.R.C. intellectual history has not been a main priority among modern researchers. Rather, when talking about literary efforts in the P.R.C., attention is generally paid to active authors and writers formed by Yan'an traditions or Soviet socialist realism. What remains largely in the dark, however, is the cultural legacy that forms the literary consciousness of these active authors, the standards of the critics and scholars who judge their works, and, last but not least, the tastes and preferences of the readers for whom the literary production is mainly

targeted. In the 1950s, this cultural legacy – what to discard, what to preserve, how to interpret and how to present it – was primarily negotiated in the field of literary history. Accordingly, Chinese literary historians of the early P.R.C. were not per se opposed to tradition – quite on the contrary, they sought to carve out for themselves a linear narrative that was firmly rooted in myths and oral traditions of the pre-Qin and led up through centuries and constantly evolving genres to the method of socialist realism and, later, the “combination of active realism and active romanticism” that defined their attempts at constructing a new national culture. In the 21st century, these negotiations continue, producing constant changes and revisions as far as the literary canon is concerned. Though the tone of voice and the ideological outlook may have changed, they build on and still refer to the debates that were discussed in the present paper.

RDEČA DISCIPLINA – TRANSFORMACIJA LITERARNE HISTORIOGRAFIJE
V ZAČETNEM OBDOBJU LJUDSKE REPUBLIKE KITAJSKJE

Marie-Theres STRAUSS

Svobodna Univerza v Berlinu, Kaiserswerther Str. 16-18, 14195 Berlin, Nemčija

e-mail: mariethstrauss@gmail.com

POVZETEK

V prvem desetletju so v Ljudski republiki Kitajski izpeljali niz radikalnih preobrazb na vseh ravneh visokega šolstva, pri čemer je reforma univerz in učnih programov sledila sovjetskemu modelu. Sočasno so si javne kampanje, ki naj bi »reformirale mišljenje« cele generacije starejših univerzitetnih izobražencev in intelektualcev, prizadevale prilagoditi »zastarele« načine mišljenja novim standardom v politiki in izobraževanju. Članek predstavi študijo primera, ki pokaže, kako so se univerzitetne reforme in javne kampanje spojile z znanstveno produkcijo iz obdobja pred 1949 in skupaj ponovno definirale vsebino in obliko humanistike in družboslovja v zgodnjem obdobju LRK. To so izpeljale tako, da so se osredotočile na eno od osrednjih in bolj občutljivih tem kitajskega akademskega sveta: na klasično kitajsko literaturo.

Petdeseta leta so se začela z več optimističnimi pristopi k novi metodi »dialektičnega in historičnega materializma« pri preučevanju literarne tradicije. Kampanja o pravilni interpretaciji enega najbolj priljubljenih romanov kitajske književnosti, *Sanj v rdeči sobi*, pa je nato opravila z vso zapuščino preučevanja te teme pred letom 1949. Članek zastopa stališče, da je bila kampanja za ponovno interpretacijo romana *Sanje v rdeči sobi* prva obsežna javna demonstracija prekinitve intelektualnih vezi s preteklostjo in je hkrati predstavljala pomemben korak v okviru splošne politične agende standardizacije učbenikov in poenotenja akademskih stališč o klasični kitajski literaturi. V poznih petdesetih letih je tako nova, komunistično izobražena generacija literarnih zgodovinarjev prvič poskusila pregaziti avtoriteto starejše generacije in četudi pri tem poskusu niso bili povsem uspešni, je dogajanje že napovedovalo radikalnejši upor mladine proti uveljavljenim intelektualcem v času kulturne revolucije.

Članek sledi nekaterim dogodkom, tematikam in protagonistom, ki so bili ključni za proces revizije literarne zgodovine v prvem desetletju Ljudske republike Kitajske. S tem, da pobliže predstavi literarno zgodovinopisje v kontekstu prestrukturiranja univerze, kampanj in reforme mišljenja, želi pojasniti, kako so akademski diskurz oblikovali številni, tako notranji kot zunanji vplivi, in kako je ta proces postal del večjega maoističnega projekta definiranja nove kitajske nacionalne kulture.

Ključne besede: Ljudska republika Kitajska, post-1949, klasični roman, *Sanje v rdeči sobi*, izobraževanje

BIBLIOGRAPHY

- Bichler, Lorenz.** „Sowjetische Ideologeme und ihre Rezeption in Literaturtheorie und Belletristik in der Volksrepublik China.“ Ph.D. thesis, Ruprecht-Karls-Universität Heidelberg, 1999.
- Bonner, Joey.** “Yü P’ing-po and the Literary Dimension of the Controversy over Hung lou meng.” *The China Quarterly* 67 (1976): 546-581.
- Chen Meilin 陳美林 and Wan Jianqing 萬建清.** “Lüeshu Zhongguo wenxueshi fenqi wenti de jizhong yijian 略述中國文學史分期問題的幾種意見 (Brief outline of a few opinions on the problem of the periodization of Chinese literary history).” In *Jianguo yilai gudai wenxue wenti taolun juyao 建國以來古代文學問題討論舉要 (Summary of the debates on issues in classical literature since the founding of the nation)*, Lu Xingji 盧興基 (ed.), 458-476. Jinan: Qilu shushe, 1987.
- Chen Meilin 陳美林 and Xu Yong 許永.** “Guanyu wenxueshi zhuliu wenti taolun de huigu 關於文學史主流問題討論的回顧 (Review of the debates on the problem of the mainstream in literary history).” In *Jianguo yilai gudai wenxue wenti taolun juyao 建國以來古代文學問題討論舉要 (Summary of the debates on issues in classical literature since the founding of the nation)*, Lu Xingji 盧興基 (ed.), 477-489. Jinan: Qilu shushe, 1987.
- Chen, Theodore Hsi-en.** *Thought Reform of the Chinese Intellectuals*. Hong Kong: Hong Kong University Press, 1960.
- Chen Weizhao 陳維昭.** *Hongxue tongshi 紅學通史 (Comprehensive History of Redology)*. 2 vols. Shanghai: Shanghai renmin chubanshe, 2005.
- Dai Zhixian 戴知賢.** *Wentan san gong'an 文壇三公案 (Three cases in literary circles)*. Zhengzhou: Henan renmin chubanshe, 1990.
- Deng Shaoji 鄧紹基.** “Guanyu wenxue yichan de jicheng wenti de taolun he sixiang renshi 關於文學遺產的繼承問題的討論和思想認識 (On the ideological knowledge and debates concerning the problem of inheriting the literary heritage).” In *Jianguo yilai gudai wenxue wenti taolun juyao 建國以來古代文學問題討論舉要 (Summary of the debates on issues in classical literature since the founding of the nation)*, Lu Xingji 盧興基 (ed.), 1-16. Jinan: Qilu shushe, 1987.
- Eagleton, Terry.** *Marxism and Literary Criticism* (1976). London: Routledge Classics, 2002.
- Elman, Benjamin.** *From Philosophy to Philology: Intellectual and Social Aspects of Change in Late Imperial China*. Cambridge, Mass.: Council on East Asian Studies, 1984.
- Engels, Friedrich.** *Engels to Margaret Harkness in London*. April, 1888. http://www.marxists.org/archive/marx/works/1888/letters/88_04_15.htm (accessed August 3, 2012).
- . “The Part Played by Labor in the Transition From Ape to Man.” *marxists.org*. June 1895. <http://www.marxists.org/archive/marx/works/1876/part-played-labour/index.htm#art> (accessed February 28, 2012).

- Fokkema, Douwe.** *Literary Doctrine in China and Soviet Influence, 1956-1960*. London/The Hague/Paris: Mouton, 1965.
- Fokkema, Douwe and Elrud Ibsch.** *Theories of Literature in the Twentieth Century: Structuralism, Marxism, Aesthetics of Reception, Semiotics*. London: C. Hurst & Co., 1995.
- Fudan University.** *Zhongguo wenxueshi 中國文學史 (History of Chinese Literature)*. 3 vols. Shanghai: Zhonghua shuju, 1958/59.
- Gao Jiye 郜積意.** “20 shiji 50 niandai Zhongguo wenxue shixue de lilun wenti 20世紀50年代中國文學史學的理論問題 (The theoretical issues of Chinese literary history in the 50s of the 20th century).” *Tianjin shehui kexue* 1 (2001): 100-106.
- Goldman, Merle.** “The Party and the Intellectuals.” In *The Cambridge History of China. Vol. 14: The People's Republic of China, Part I: The Emergence of Revolutionary China, 1949-1965*, by Denis Twitchett and John K. Fairbank (eds.), 218-258. Cambridge: Cambridge University Press, 1987.
- Grieder, Jerome B.** “The Communist Critique of Hung lou meng.” *Papers On China*, 1956: 142-168.
- Günther, Hans.** *Die Verstaatlichung der Literatur. Entstehung und Funktionsweise des sozialistisch-realistischen Kanons in der sowjetischen Literatur der 30er Jahre*. Stuttgart: Metzler, 1984.
- Guo Shengwu 郭繩武.** „Lun „hougu bojin“ de sixiang genyuan 論《厚古薄今》的思想根源 (On the ideological roots of „emphasizing the past and belittling the present“).“ *Renwen zazhi* 3 (1958): 7-13.
- Guo Yanli 郭延禮, interview by Marie-Theres Strauss.** Jinan, Shandong, (July 12, 2011).
- Hayhoe, Ruth.** *China's Universities 1895-1995: A Century of Cultural Conflict*. New York/London: Garland Publishing, 1996.
- Heilmann, Sebastian and Elizabeth Perry (eds.).** *Mao's Invisible Hand: The Political Foundations of Adaptive Governance in China*. Cambridge, Mass.: Harvard University Asia Center, 2012.
- HSSP.** *Hu Shi sixiang pipan 胡適思想批判 (Criticisms of Hu Shi's Thought)*. 8 vols. Beijing: Sanlian shudian, 1955.
- Hu, Shi.** *The Chinese Renaissance [1933]*. Beijing: Foreign Language Teaching and Research Press, 2001.
- Israel, John.** *Lianda: A Chinese University in War and Revolution*. Stanford: Stanford University Press, 1998.
- Jiang Zuyi 蔣祖怡.** *Zhongguo renmin wenxueshi 中國人民文學史 (Chinese people's literary history) (1950)*. Shanghai: Shanghai wenyi chubanshe, 1991, repr.
- Karl, Rebecca.** *Mao Zedong and China in the Twentieth-Century World: A Concise History*. Durham/London: Duke University Press, 2010.
- Li Changzhi 李長之.** *Zhongguo wenxueshi luegao 中國文學史略稿 (A brief sketch of Chinese literary history)*. 3 vols. Beijing: Wushi niandai chubanshe, 1954/55.

- Li Jianfeng** 李劍鋒. "Lu Kanru guanwu riji shiqi ze 陸侃如館務日記十七則 (Seventeen diary entries of Lu Kanru during his time as head of the library)." *Xin wenxue shiliao* 新文學史料 4 (2009): 191-197.
- Li Xifan** 李希凡 and **Lan Ling** 藍翎. "Ping 'Honglou meng yanjiu' 評《紅樓夢研究》 (Critique of Study of Dream of the Red Chamber) (1954)." In *Honglou meng pinglun ji* 紅樓夢評論集 (*Collection of commentary on Dream of the Red Chamber*), by Li Xifan 李希凡 and Lan Ling 藍翎, 21-33. Beijing: Zuojia chubanshe, 1957.
- . "Guanyu 'Honglou meng jianlun' ji qita 關於《紅樓夢簡論》及其他 (On "Short Dissertation on Dream of the Red Chamber" Et Cetera)." *Wenshizhe* 9 (September 1954): 20-25.
- Lin, Yü-sheng**. *The Crisis of Chinese Consciousness. Radical Antitraditionalism in the May Fourth Era*. Madison: The University of Wisconsin Press, 1979.
- Liu Dajie** 劉大傑. *Zhongguo wenxue fazhanshi* 中國文學發展史 (*Developmental history of Chinese literature*). 3 vols. Shanghai: Gudian wenxue chubanshe, 1957/58.
- Lu Kanru** 陸侃如. "Guanyu daxue zhongwenxi wenti 關於大學中文系問題 (On the issue of the university Chinese departments)." *Renmin jiaoyu*, 1952: 19-21.
- . "Xiwang xueshuji he minzhudangpai nenggou benzhe zhe zhong jingshen guanche "Baihua qifang, baijia zhengming" "Changqi gongcun, huxiang jiandu" de fangzhen 希望學術界和民主黨派能夠本著這種精神貫徹 "百花齊放, 百家爭鳴" "長期共存, 互相監督"的方針." *Renmin ribao*, March 16, 1957.
- Lu Kanru** 陸侃如 and **Feng Yuanjun** 馮沅君. "Guanyu bianxie Zhongguo wenxueshi de yixie wenti 關於編寫中國文學史的一些問題 (On a few problems in writing China's literary history)." In *Lu Kanru, Feng Yuanjun, 1957*, 293-308. Beijing: Zuojia chubanshe, 1956.
- . "Zhongguo wenxue shi gao (1-17) 中國文學史稿 (1-17) (Draft History of Chinese Literature)." *Wenshizhe* 7-11 (1954-1955).
- . *Zhongguo wenxueshi jianbian* 中國文學史簡編 (*Short course in Chinese literary history*). Shanghai: Kaiming shudian, 1947.
- . *Zhongguo wenxueshi jianbian: xiudingben* 中國文學史簡編: 修訂本 (*Short course in the history of Chinese literature: revised edition*). Beijing: Zuojia chubanshe, 1957.
- McDougall, Bonnie S.** *Mao Zedong's "Talks at the Yan'an Conference on Literature and Art": A Translation of the 1943 Text with Commentary*. Ann Arbor: The University of Michigan Center for Chinese Studies, 1980.
- Ministry of Higher Education**. *Zhongguo wenxueshi jiaoxue dagang* 中國文學史教學大綱 (*Chinese literary history teaching syllabus*). Beijing: Gaodeng jiaoyu chubanshe, 1957.
- Müller, Eva, interview by Marie-Theres Strauss**. *On studying classical literature at PKU in the late 50s* Berlin, (February 16, 2009).
- Peking University**. *Zhongguo wenxue shi* 中國文學史 (*A History of Chinese Literature*). 2 vols. Beijing: Renmin wenxue chubanshe, 1958.
- . *Zhongguo wenxueshi* 中國文學史 (*A History of Chinese Literature*). 4 vols. Beijing: Renmin wenxue chubanshe, 1959.

- Pepper, Suzanne.** *Radicalism and Education Reform in Twentieth-Century China: The Search for an Ideal Development Model*. New York: Cambridge University Press, 1996.
- PLA Defence Academy**, Party Building and Political Teaching and Research Section 中國人民解放軍國防大學黨建政工教研室. *Zhong-gong zhongyang pizhuan zhongyang xuanchuanbu "Guanyu Hu Shi sixiang pipan yundong de qingkuang he jinhou gongzuo de baogao"* 中共中央批轉中央宣傳部《關於胡適思想批判運動的情況和今後工作的報告》(*The CCPCC comments and transmits the Ministry of Propaganda's "Report on the current situation and future work of the movement to criticize Hu Shi's thought"*). Vol. 20, in 中共黨史教學參考資料 (*History of the CCP Teaching Reference Materials*), 562-565. Beijing: Guofang Daxue chubanshe, 1985.
- Sela, Ori.** "Qian Daxin (1728-1804): Knowledge, Identity, and Reception History in China, 1750-1930." Princeton University, 2011.
- Shandong University Archives.** *Shandong Daxue dashiji, 1901-1990* 山東大學大事記 (*Chronicle of events at Shandong University, 1901-1990*). Jinan: Shandong Daxue chubanshe, 1991.
- Shao Quanlin** 邵荃麟. "Yanzhe shehuizhuyi xianshizhuyi de fangxiang qianjin 沿著社會主義現實主義的方向前進 (Progress along the lines of socialist realism)." *Renmin wenxue*, 1953: 53-63.
- Stiffler, Douglas A.** "Building Socialism at Chinese People's University: Chinese Cadres and Soviet Experts in the People's Republic of China, 1949-57." Ph.D. thesis, University of California at San Diego, 2002.
- Sun Yuming** 孫玉明. *Hongxue: 1954* 紅學:1954 (*Redology: 1954*). Beijing: Beijing tushuguan chubanshe, 2003.
- Tan Pimo** 譚丕模. *Zhongguo wenxueshi gang* 中國文學史綱 (*Outline of China's literary history*). Beijing: Renmin wenxue chubanshe, 1952/58.
- Wang, Fan-sen.** *Fu Ssu-nien: A Life in Chinese History and Politics*. Cambridge: Cambridge University Press, 2000.
- Xinhua News Agency.** "Ge daxue zhuanke xuexiao wenfa xueyuan ge xi kecheng zanxing guiding 各大學專科學校文法學院各系課程暫行規定 (Preliminary Regulations for the Curricula of Every Department in the Colleges of Literature and Law of Every University and Professional School)." *Zhongguo shehui kexue wang* 中國社會科學網 (*Website of the Chinese Academy of Social Sciences*). October 12, 1949. <http://www.cssn.cn/news/167287.htm> (accessed February 27, 2012).
- Xu Zhijie** 許志傑. *Lu Kanru he Feng Yuanjun* 陸侃如和馮沅君 (*Lu Kanru and Feng Yuanjun*). Jinan: Huadong huabao chubanshe, 2006.
- Yan Rongxian** 嚴蓉仙. *Feng Yuanjun zhuan* 馮沅君傳 (*Feng Yuanjun Biography*). Beijing: Renmin wenxue chubanshe, 2008.
- Yeh, Wen-hsin.** *The Alienated Academy. Culture and Politics in Republican China, 1919-1937*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 2000.
- You Guo'en** 游國恩 (ed.). *Zhongguo wenxueshi* 中國文學史 (*A History of Chinese Literature*). 4 vols. Beijing: Renmin wenxue chubanshe, 2002-2004.

Yuan Shishuo 袁世碩, interview by Marie-Theres Strauss. Jinan, Shandong, (July 25, 2011).

Yuan Ying 袁鷹. *Fengyun ceji: wo zai Renmin ribao fukan de suiyue* 風雲側記:我在人民日報副刊的歲月 (*Sidelights on the Wind and Clouds: My times at the People's Daily supplement*). Beijing: Zhongguo dang'an chubanshe, 2006.

Zheng Zhenduo 鄭振鐸. *Chatuben Zhongguo wenxueshi* 插圖本中國文學史 (*Illustrated history of Chinese literature*) (1932). Beijing: Zuoja chubanshe, 1957.

OD SAMURAJEV DO DRŽAVLJANOV: NA POTI V ETNIČNO IN JEZIKOVNO HOMOGENO JAPONSKO

Luka CULIBERG

University of Ljubljana, Faculty of Arts, Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana, Slovenia
e-mail: luka.culiberg@ff.uni-lj.si

IZVLEČEK

Članek poskuša postaviti okvir za teoretsko interpretacijo oblikovanja japonske družbe kot etnično in jezikovno homogene skupnosti. Tako se najprej loti vprašanja jezikovnih in nacionalnih ideologij in njihove teoretske obravnave, nato pa si pogleda zgodovinske razmere v predmodernej Japonski, ki so omogočile prehod iz fevdalne družbe v moderno nacionalno družbo, zaznamovano predvsem z nacionalno strukturirano skupnostjo državljanov in državljanek, vzponom meščanskega razreda in prehodom v kapitalistični način produkcije.

Ključne besede: Japonska, narod, etnija, jezik, jezikovne ideologije, nacionalni jezik

DA SAMURAI A CITTADINI: VERSO UN GIAPPONE ETNICAMENTE E LINGUISTICAMENTE OMOGENEO

SINTESI

L'articolo si impegna ad inquadrare l'interpretazione teorica del processo di formazione della società giapponese come comunità etnicamente e linguisticamente omogenea. Partendo dall'analisi delle ideologie linguistiche e nazionali e la loro interpretazione teorica procede con l'approfondire le condizioni storiche del Giappone premoderno che hanno permesso il passaggio dalla società feudale alla società nazionale moderna, segnata soprattutto da una comunità di cittadini e cittadine nazionalmente strutturata, dall'ascesa della classe borghese e dal passaggio al modo di produzione capitalistico.

Parole chiave: Giappone, nazione, etnia, lingua, ideologie linguistiche, lingua nazionale

UVOD^{1*}

Marca 2012 sem na letalu iz Osake v Naho (Okinawa) odprl čisto svežo knjigo Patricia Heinricha *The Making of Monolingual Japan* (2012) in že takoj na začetku prebral naslednje vrstice:

Februarja 2009 mi je Florian Coulmas izročil izvod knjige Tomasza Kamuselle Jezikovne in nacionalne politike v moderni Srednji Evropi in me prosil za oceno. Na letalu iz Tokia nazaj v Naho sem prebral tele Kamusellove besede:
Etno-lingvistično najbolj homogene nacionalne države (t.j. skoraj popolnoma brez govorcev kateregakoli drugega jezika poleg nacionalnega) so Islandija, Japonska in Poljska. V primerih Islandije in Japonske je bila ta nenavadna homogenost dosežena z dolgotrajno morsko izolacijo obeh dežel. (Heinrich, 2012, 2).

Poleg zabavnega naključja so v zgornjem navedku zanimiva predvsem opažanja, ki jih Heinrich navaja v kontekstu razmišljanja o številnih nasprotujočih si pogledih na jezikovno stvarnost, se pravi o jezikovnih ideologijah, ki se oblikujejo znotraj določene družbene stvarnosti – slednjo pa na spet drugačen način določajo etnične, nacionalne in druge identitetne ideologije. Predpostavko o jezikovno homogeni Japonski Heinrich tako postavi o bok pogledu pokojnega predsednika vlade Obuchija Keizōja, ki je leta 2000 izdal knjižico, v kateri je predlagal, da bi uzakonili angleščino kot drugi uradni jezik na Japonskem, pri čemer je v diskusiji, ki je sledila temu predlogu, jezikoslovec Tanaka Katsuhiko poudaril, da Japonska formalno nima niti prvega uradnega jezika. Heinrich navaja tudi časopisni članek iz leta 2009, ki prinaša odzive na ugotovitve *Atlasa ogroženih jezikov sveta* (UNESCO, 2009), da je na Japonskem kar osem ogroženih jezikov (Heinrich, 2012, 1).

Kako gre torej razumeti predstave o Japonski kot etnično in jezikovno najbolj homogeni družbi, kjer *narod* in *država* tako rekoč v popolnosti sovpadata, na eni strani, in »sociolingvistično stvarnostjo«, kakor temu pravi Heinrich, kjer naj bi bilo samo na Okinawi vsaj šest različnih in avtonomnih jezikov, ki pa jih je japonsko jezikoslovje že dolgo nazaj klasificiralo kot narečja japonščine, na drugi? Razloge za tako različne oziroma popolnoma nasprotujoče si jezikovne ideologije lahko ustrezno razumemo, samo če pojasnimo verovanjske pogoje, ki določajo to ali ono ideologijo, spet te pa moramo poiskati v sami družbeni situaciji.

Idejni horizont, ki nam danes določa naše razmišljanje o pripadnosti in identiteti, je v glavnem določen z diskurzom o *narodu* in njemu pripadajoči *nacionalni državi*. Ti diskurzi, ki določajo našo zavest pripadnosti in v ključni meri tisto, čemur rečemo identiteta, se odvijajo v meglenem pasu nedefiniranih pojmov, ki svojih pomenov ne dobivajo kot teoretski koncepti, pač pa nujno ostajajo nejasni in odvisni od okoliščin, ki zahtevajo različne interpretacije, polne ideoloških protislovij in zgodovinskih anahronizmov. Že

1 *Pisanje tega članka je finančno omogočila Japonska fundacija, za kar se ji na tem mestu iskreno zahvaljujem.

same pojme kot so *narod* ali *nacionalizem* uporabljamo na popolnoma nasprotujoče si in zmedene načine; pod nacionalizmom tako razumemo naravnosti, ki se gibljejo vse od abstraktnih idej o ljubezni do domovine ali odnosa do državotvornosti na eni strani, do nestrpnosti in etničnega čiščenja na drugi.

Naše vsakdanje in na videz samoumevne predstave s katerimi osmišljamo vsakdanje izkušnje, vključno s temeljnimi izkušnjami, kakršne so procesi identifikacije ali lastne jezikovne prakse, imenujemo ideološke predstave. Ključni koncept, s katerim se moramo spoprijeti, je potemtakem *ideologija*. Če hočemo z razmišljanjem poseči onkraj samoumevnih predstav o Japonski kot popolnoma nedvoumni entiteti in o japonskem jeziku kot jasni in oprijemljivi kategoriji, tega ne zmoremo brez teorije ideologije², ki nam omogoči prepoznati in razumeti zgodovinske procese, ki te ideološke kategorije vzpostavljajo, oziroma razumeti ideološke mehanizme skozi katere se proizvajajo pomeni. Tudi Heinrich (2012) se vprašanja jezikovnih praks loti z analizo jezikovnih ideologij in takoj na začetku prvega poglavja, ki nosi naslov *Jezikovna ideologija kot polje raziskovanja* zapiše:

Jezikovna ideologija je vedno-prisotni sestavni del našega sporazumevalnega vedenja, kajti določa način, kako govorimo. Kljub temu je to nekaj, česar se večina nas ne zaveda, in tako predpostavljamo, da so naše jezikovne izbire in odnosi nekaj popolnoma naravnega (Heinrich, 2012, 1).

Izjava je daljnosežna in zadane bistvo, vendar se zdi, da se celo Heinrich sam ne zave v celoti vseh njenih implikacij, saj že na naslednji strani ugotovi, da to neskladje oziroma ti konfliktni odnosi pri vprašanju jezika izhajajo iz dejstva, da je dominantna jezikovna ideologija na Japonskem močno odmaknjena od sociolingvistične situacije v deželi (Heinrich, 2012, 2). Rečeno drugače, Heinrich kljub ugotovitvi, da jezikovna ideologija *vedno* določa naše jezikovne prakse in celo da »neideološko jezikoslovje ni mogoče« (Heinrich, 2012, 3), spregleda implikacije svojih trditev in takoj zatem začrta ločnico med jezikovno ideologijo (ki verjame v obstoj enotnega nacionalnega jezika) in nekakšno realno obstoječo sociolingvistično situacijo. Ker je Heinrichovo razmišljanje o jezikovnih ideologijah na Japonskem dobro izhodišče za našo razpravo, navedimo še en odlomek iz njegove knjige:

Na začetnih straneh te knjige smo pregledali razne kontradiktorne poglede na japonsko jezikovno situacijo in smo videli, kako se ta nasprotja nanašajo na razkol med jezikovno ideologijo in sociolingvističnim poljem, kajti ideologija je nezdružljiva s tistim, za kar trdi, da predstavlja. To sicer ne pomeni, da oba dela nista povezana, kajti jezikovna ideologija se manifestira v jezikovni rabi. Specifična lastnost jezikovne

2 Kathryn A. Woolard in Bambi B. Schieffelin v svojem članku o jezikovnih ideologijah pišeta: »Jezikovne ideologije so pomembne tako za družbeno kakor tudi za jezikovno analizo, kajti ne dotikajo se le jezika. Take ideologije si namreč zamišljajo in vzpostavljajo povezave jezika s skupino in z osebno identiteto, estetikom, moralo in epistemologijo. Preko takih povezav pogosto podpirajo osnovne družbene institucije. [...] Ne samo jezikovne forme temveč tudi družbene institucije, kakršne so nacionalna država, šolstvo, spol, reševanje sporov in zakonodaja so odvisni od ideologizacije jezikovne rabe (Woolard & Schieffelin, 1994, 55-56).

ideologije je, da kot posledica njenih protislovij le redko nastopi popravek ali vsaj razmislek o ideoloških verjetjih. Prej drži nasprotno, da protislovja v razmerju do dominantne ideologije sama postanejo podvržena popravkom in prilagajanjem, kar ima za posledico jezikovno spremembo in jezikovni premik (Heinrich, 2012, 83).

Heinrich se zaveda, da so jezikovne prakse podvržene jezikovnim ideologijam, a njegova analiza se ustavi tik preden bi ji uspel epistemološki preboj iz območja ideološkega, saj kot ideologijo prepozna le *nacionalno* pogojeno ideologijo, ki se nam danes tako jasno razkriva nemara prav zato, ker sploh ni več v funkciji hegemonie ideologije, ker je njena doba nemara že minila, medtem ko ideoloških predpostavk v razumevanju »sociolingvistične realnosti«, jezikovnih manjšin, ogroženih jezikov in podobnih post-nacionalnih idenitetnih kategorij ne prepozna kot ideoloških. Skratka, analiza se ustavi na klasični post-nacionalni sociolingvistični predpostavki o realnem obstoju jezikovnih manjšin, ki jih ogroža hegemonia ideologija standardnega ali nacionalnega jezika.

Neposredna posledica takih predpostavk v polju sociolingvistike je promocija večjezikovnosti in boj proti diskriminaciji, kar je gotovo hvalevredna dejavnost, kakor poudarja Duchêne (2008), a na teoretski ravni tak pristop zaide v isto slepo ulico, iz katere ne najde poti splošno jezikoslovje, namreč, v poskus razlage jezikovne realnosti, v kateri je jezik iztrgan iz svoje družbene dinamike, v smislu, da obstaja brez nje. Sociolingvistika rešuje to zagato na različne načine, na primer s poseganjem na področje naravoslovja z uvajanjem koncepta, kakor je *biodiverziteta jezika*. To dodatno vodi k esencialističnemu razumevanju jezika, koncipiranega kot rastlinska ali živalska vrsta, pri čemer naj bi bilo izumiranje jezikov še hitrejšo od izumiranja bioloških vrst.³ Sledeč naravoslovni logiki je klasifikacija jezikov tako osnovana na klasifikaciji naravnih vrst, kar omogoča objektivizacijo »dejev«. Sociolingvistika, ki naslavlja kritiko na državo in njen odnos do priznavanja jezikovne raznolikosti, se tako nujno ujame v paradoks, da reproducira določeno vrsto kategorizacij jezika, ki so v svojem bistvu produkt nacionalnih držav samih (Duchêne, 2008, 8). Manjšina, jezikovna ali drugačna (etnična, spolna ...) ni »dejstvo«, pač pa ideološki konstrukt v okviru dominantne ideologije homogenizacije, predvsem kot posledice pojava nacionalizma. Etnična homogenost ustvari etnične manjšine, spolna »normalnost« ustvari manjšine spolne usmeritve, in ideologija homogenega nacionalnega jezika ustvari jezikovne manjšine. Tako je od vsakokratne ideološke situacije odvisno, katera variacija oziroma jezikovna praksa naj bi bila zaščitena.

Za ustrezno analizo jezikovnih (kakor tudi etničnih) ideologij se moramo torej vrniti k osnovni Heinrichovi tezi z začetka knjige in se je držati bolj strogo, kakor se je drži Hei-

3 Za primer take »biologizacije« jezika cf. npr. Luisa Maffi, ki navaja, da so na začetku 90ih let jezikoslovci začeli opozarjati na zaskrbljujoč trend, da številnim jezikom sveta, še posebej tistim, katerih govorci so pripadali majhnim avtohtonim ali manjšinjskim družbam, resno grozi, da jih bodo izpodrinili »večji« večinski jeziki, nacionalni ali nadnacionalni (Maffi, 2005, 601–602). Krauss prav tako piše, da je ogroženost jezikov »primerljiva z – in v povezavi z – ogroženostjo bioloških vrst v naravnem svetu.« (Krauss, 1992, 4). Kraussov članek je v glavnem statistični pregled jezikovne situacije na svetovni ravni, na podlagi katere ugotavlja, da je zelo verjetna kalkucija, da bo pri trenutni hitrosti izumiranja, naslednje stoletje pričla smrti ali pogubi 90% jezikov človeštva (Krauss, 1992, 7).

nrich sam. Nenazadnje to, da jezik ni objektivno posredovan spoznavni objekt in predvsem da ni ideološko nevtralna kategorija, temveč je tako kot *etnos* ali druge ideološke kategorije vsakokratno proizvod zgodovinskih procesov in ideoloških bojov, nikakor ni nekakšno novo odkritje, če samo pomislimo na delo, ki ga je že v 20ih letih 20. stoletja opravil Bahtinov krog, še posebej v delu *Marksizem in filozofija jezika* (Vološinov, 2008).

Jezikovne prakse so ideološke prakse, zato identifikacija in obramba šestih ogroženih okinavskih jezikov ni seveda nič manj v sferi ideologije, kakor so bile ideološke sramotilne table, s katerimi so kaznovali uporabo narečja med vsiljevanjem standardnega japonskega jezika na otočje. Jezikovna ideologija je zgodovinski izid jezikovnih praks, kakor je narod kot zamišljena skupnost zgodovinski izid komunikacijskih razmerij med ljudmi. Tisto, kar nas torej zanima, je zgodovina teh ideoloških bojov.

K VPRAŠANJU JEZIKOVNIH IN NACIONALNIH IDEOLOGIJ

Japonski nacionalni jezik (*kokugo* 国語) zato ni nič bolj ideološka kategorija kakor tistih osem ogroženih japonskih jezikov, ki jih navidezno ogroža prav ta nacionalni jezik. V kontekstu dominantne ideologije nacionalne države druge polovice devetnajstega in prve polovice dvajsetega stoletja je bilo verjetje v obstoj nacionalnega jezika samoumevno, ne glede na dejansko jezikovno raznolikost in siceršnje morebitno nezmožnost medsebojnega sporazumevanja. Nacionalni jezik je predstavljal materialno eksistenco ideologije nacionalne skupnosti, ki se je formirala kot nevtralna institucija, katere funkcija je bila zagotoviti nevtralno polje v dejanskih razmerah ideološkega pluralizma.

Če hočemo ustrezno razumeti ideološke predpostavke o homogenem japonskem narodu in enotnem japonskem jeziku, si moramo ogledati zgodovinske procese in prakse, ki so ustvarili družbene pogoje za formiranje takih ideoloških predpostavk.

Zgodovinski pogoji za nastanek narodov in nacionalizmov

Narod je identitetna skupnost ljudi, ki jo določa ideologija nacionalizma.⁴ Gre za zgodovinsko modern pojav⁵, ki se je oblikoval v procesu propadanja fevdalnega *ancien régime* na prehodu v kapitalistični produkcijski način skupaj z nastankom meščanske liberalne družbe. Zato se mitološki začetek prebujanja nacionalne zavesti navadno posta-

4 Nacionalizem je izrazito heterogen koncept, ki si lahko nadene najrazličnejše podobe, vendar večinoma vključuje temeljne predpostavke, kakor so ideja narodne avtonomnosti, pravica do nacionalne države, verjetje v skupni izvor itn.

5 Že v zlati dobi nacionalnega prebujanja v drugi polovici 19. stoletja so bili nekateri misleci sposobni refleksije o sami ideološki naravi naroda, na primer Ernest Renan, ki je v svojem predavanju *Qu'est-ce qu'une nation?* na Sorboni leta 1882, zapisal: »Tako razumljeni narodi so zgodovinsko gledano sorazmerno nov pojav. Antika jih ni poznala; Egipt, Kitajska in antična Kaldeja v nobenem pogledu niso bili narodi. To so bile črede, ki jih je vodil ali sončni sin ali nebeški sin. Egipčanski državljani niso obstajali nič bolj kakor kitajski državljani. Klasična antika je imela samostojne republike in kraljestva, konfederacije lokalnih republik, imperije; ni pa imela naroda, v smislu, kakor ga mi razumemo.« Navedeno v Shlomo Sand (2010), *On the Nation and the 'Jewish People'*, 41.

vlja tja v predvečer Francoske revolucije⁶, ki predstavlja (vsaj simbolni) trenutek prenosa suverenosti z vladarja oz. vladajočega razreda na celotno prebivalstvo, koncipirano kot *narod*, in s tem rekonceptualizacijo podložnikov v nacionalne subjekte.

Na kompleksnost nastajanja nacionalnih gibanj je v svoji klasični študiji *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism* opozoril že Benedict Anderson (1998), kjer je predvsem pokazal, kako je bila za formiranje nacionalnih skupnosti nujna sprememba v samem načinu umevanja sveta, na podlagi katerega je bilo sploh mogoče misliti narod. Ključna pri tem je sprememba načina umevanja časa; srednjeveški um si ni zmozel predstavljati zgodovine kot neskončne verige vzrokov in posledic, niti ni znal sedanjosti videti ločeno od preteklosti (Anderson, 1998, 32–33). To srednjeveško dojemanje hkratnosti časa, tako tuje našemu razumevanju, je sčasoma nadomestila ideja »homogenega, praznega časa«, v katerem je hkratnost označena s časovnim ujemanjem, merjenim z uro in koledarjem. Anderson poudarja, da se nov način zamišljanja časa odraža v osnovni strukturi dveh form zamišljanja, ki sta v Evropi 18. stoletja najprej doživeli svoj razcvet – romana in časopisa, ki sta »postala tehnični sredstvi za »re-prezentacijo« tiste vrste zamišljene skupnosti, ki jo imenujemo narod» (Anderson, 1998, 34). Za nastanek in razvoj novih form reprezentacije, kakršna sta roman in časopis, pa je bila potrebna sprememba materialnih pogojev, predvsem razvoj novih oblik kapitalističnega podjetništva z založništvom na čelu. Novi produkcijski pogoji so poleg tega vplivali na spremembe jezikovnih ideologij, od upada prestiža latinščine do standardizacije vernakularnih jezikov za potrebe tiskarskega kapitalizma.

Zato Anderson ugotavlja, da je bil dejavnik, ki je v pozitivnem smislu omogočil zamišljanje novih skupnosti, »delno nehotena, a eksplozivna interakcija med produkcijskim sistemom in produkcijskimi razmerji (kapitalizmom), tehnologijo komunikacij (tiskom) in neogibno različnostjo človeških jezikov« (Anderson, 1998, 53). Po njegovem mnenju so tiskani jeziki postavljali temelje nacionalne zavesti vsaj na tri različne načine: ustvarili so unificirana polja izmenjave in komunikacije, tiskarski kapitalizem je jezikom dodelil novo trdnost, kar je sčasoma pripomoglo k nastanku tiste podobe starodavnosti, ki je ključni del subjektivne predstave o narodu, poleg tega pa je tiskarski kapitalizem oblikoval jezike oblasti, ki so bili drugačni od nekdanjih upravnih domačih jezikov (Anderson, 1998, 54–55).

Družbene spremembe, predvsem na ravni novih produkcijskih načinov in industrializacije, so ustvarile pogoje za nastanek nove družbene formacije – nacionalne skupnosti. *Nacionalna institucija* je oblikovala nov prostor družbene integracije, ki je temeljil na skupnosti abstraktnih individuov, ki so v nacionalno skupnost integrirani neposredno, brez posredništva statusnih ali družinskih razmerij, značilnih za predmoderne družbe. V predmodernih družbah je posameznikovo mesto v družbeni strukturi določal njegov status, ki mu je pripisoval tudi določeno družbeno vlogo, medtem ko institucija naroda predstavlja le nevtralno polje neposredne integracije »osvobojenih« in abstraktnih individuov, pri čemer je interpretacija same vsebine nacionalne skupnosti prepuščena vsakokratnim izidom ideoloških bojev.

6 Cf. Eric Hobsbawm (2007), *Nacije in nacionalizem po letu 1780. Program, mit in resničnost*.

Razliko med predmodernimi in industrializiranimi družbami in praktično univerzalnost naroda in nacionalizma v modernih družbah bi lahko pojasnili tudi s kategorijami, ki jih je predlagal Ernest Gellner, in sicer z razliko med *strukturo* in *kulturo*. Kakor piše John Breuilly (2006) v uvodu h Gellnerjevi študiji *Nations and Nationalism*, se struktura nanaša na specifične vloge, ki jih ljudje prevzemajo in odnose med temi vlogami. Po Gellnerjevem mnenju so v predindustrijskih družbah ljudje določeni z njihovim mestom v družbeni strukturi; »vsakdo pozna vlogo drugih in s tem njihov družbeni položaj. Struktura določa identiteto, kultura pa kvečjemu utrjuje strukturo« (Breuilly, 2006, xxiii).

V agrarni družbi skupine razvijejo različne identitete, ki se izražajo skozi različne institucije, kakor so privilegirani stanovi ali kaste. Identitete privilegiranih skupin, kakršne so na primer dinastije, duhovščina ali aristokracija, presegajo politične meje, na drugi strani pa se nemobilne kmečke skupnosti ne morejo identificirati niti z višjimi družbenimi skupinami (družbena delitev) niti z drugimi kmečkimi skupnostmi (pomankanje komunikacije). Ideja naroda kot skupnosti, ki zaseda zamejeno ozemlje in uživa ali bi vsaj morala uživati politično avtonomijo s skupno identito, ki preči »celotno« družbo, se v takih razmerah ni mogla razviti (Breuilly, 2006, xxiv).

V modernih družbah veljajo popolnoma drugačne okoliščine, v katerih družbena struktura ne predpostavlja več vnaprej določenih družbenih vlog, temveč se ljudje lahko bolj ali manj prosto gibljejo med njimi in privzemajo različne vloge v različnih okoliščinah. Tako identitete ne določa več položaj v družbeni strukturi, temveč jo določa *kultura*, ki v modernih družbah dobi novo vlogo – od tod potreba po standardizaciji kulture, utemeljene na pisnem vernakularju in sovpadajoče z idejo naroda. Kakor piše Breuilly (2006), je »prepričanje, da je nacionalna identiteta naravna, [...] odraz te neustavljive konvergence države, ljudstva in kulture v industrijski družbi« (Breuilly, 2006, xxiv).

A četudi *narod* s pomočjo standardizirane visoke kulture in standardnega jezika navzven ustvari na videz nevtralnopolje medsebojno enakih in enakopravnih individuov, je v resnici zgodovinski rezultat razrednega boja in prevlade buržoaznega razreda kot privilegiranega razreda moderne industrializirane družbe. Narod je tako s homogenizacijo nacionalnega telesa res odpravil določena prej obstoječa razmerja neenakosti, a je prav tako pomagal ustvariti nova, kjer jih pred tem ni bilo. Ena od značilnosti nove dobe nacionalizma, ki je identiteto kategorijo prenesel z družbenega statusa na fiktivni *etnos*, je bilo odkritje na biologizmu temelječega »znanstvenega rasizma«. Kakor navaja Shlomo Sand (2010), je po letu 1848 in revolucionarnem valu »pomladi narodov« Evropo preplaval val »znanstvenega rasizma«: leta 1850 je Škot Robert Knox izdal znamenito knjigo *The Races of Men*, dve leti pozneje je v Združenih državah izšel esej Jamesa W. Redfielda *Comparative Physiognomy, or Resemblances between Men and Animals*, temu je leta 1853 sledil Carl Gustav Carus z delom *Symbolik der menschlichen Gestalt*, istega leta pa je Joseph Arthur de Gobineau izdal prva dva zvezka verjetno najznamenitejšega dela, ki je hitro postalo biblija evropske rasistične elite, *Essay on the Inequality of Human Races* (Sand, 2010, 7–8).

Poleg tega se prehod iz predmoderne, fevdalne družbe v moderno, industrializirano kapitalistično buržoazno družbo ni zgodil čez noč in brez težav. Nacionalizem je, kakor je bilo

že večkrat ponovljeno, le lupina, znotraj katere potekajo boji za interpretacijo, zato je vedno tudi notranje razdeljen in opredeljen s številnimi nasprotujočimi si političnimi prepričanji. Četudi Francosko revolucijo razumemo kot revolucionarno preobrazbo iz fevdalne v meščansko družbo, pa je dejansko ta proces potekal v krvi, potu in solzah še dobro stoletje in pol. Če ostanemo samo pri Franciji, vidimo, kako trnova je bila pot do zastavljenega cilja – liberalne meščanske republike. Po krvavi revoluciji se je v velikem slogu vrnilo Napoleono cesarstvo, po njegovem padcu restavracija dinastije Bourbonov, pa Julijska revolucija leta 1830 in kronanje »meščanskega kralja« Louisa-Philippeja, pa revolucija leta 1848 in vzpostavitev Druge republike, ki je kmalu neslavno propadla v novem imperiju Louisa Bonaparteja, ki se je končal s francosko-prusko vojno in z vzpostavitvijo Tretje republike. Francoski poraz v vojni z izgubo Alzacije in Lorene je igral veliko vlogo pri formiranju francoskega nacionalizma, hkrati pa je bil povod za vzpostavitev neuspešne Pariške komune. V vsaki od teh etap so delovale različne politične sile, ki so tok zgodovine vlekli v svojo smer, zato razvoj francoskega republikanizma nikakor ni bil preprost in linearen.

Če si pogledamo samo primer že omenjenega francoskega misleca naroda in nacionalizma, Ernesta Renana, Shlomo Sand (2010) poudarja, da je Renanov uvid v naravo nacionalizma v veliki meri posledica zunanjih okoliščin, ki so ga obkrožale:

Liberalni Renan, ki je bil vse življenje zmeden in v zadregi glede demokracije in je kazal velike zadržke ali celo zgroženost do njenih masovnih učinkov, jo je na koncu sprejel kot zgodovinsko nujnost; in ko se je enkrat sprepobnil, ji je ostal zvest. Vendar je bila ta nedvoumna teoretska povezava med »demokracijo« in »narodom kot voljo« do neke mere rezultat naključja.

Priključitev Alzacije in in dela Lorene k Nemčiji leta 1871 je v Franciji poleg izrazov nezadovoljstva in jeze spodbudila intenzivne in zanimive debate o načelih. Tako je že leta 1870 Numa Fustel de Coulanges izzval nemškega zgodovinarja Theodorja Mommsena glede njegove podpore nelegalni okupaciji osvojenih ozemelj, pri čemer je ugotavljal, da »nista ne rasa ne jezik tista, ki ustvarjata nacionalnost.« Ta ključni stavek francoskega zgodovinarja, namenjen njegovemu nemškemu kolegu, je skozi leta postal moralni temelj za vsako nasprotovanje nasilni priključitvi obeh provinc Nemškemu cesarstvu (Sand, 2010, 19-20).

Zgodovinske okoliščine vojne med Nemčijo in Francijo so tako obeh Francozov pravico do narodove samoodločbe tesno spele s pravico do demokratične samo-odločbe, kar je pomembno zaznamovalo proces oblikovanja francoske identitete, v katerem »biološki« ali »rasni« določitelji etničnosti niso več igrali pomembne vloge. Ta proces lahko opazujemo tudi pri Renanu, ki je, kakor ugotavlja Sand (2010, 20), po letu 1870 čedalje težje *narod* identificiral kot nekakšno »antropološko« entiteto. Kljub občudovanju pruske tradicije in kljub svoji globoki in vztrajni zadržanosti do masovne demokracije, Renan namreč ni mogel dovoliti nasilne prisvojitve dveh vzhodnih provinc, pri čemer je opozarjal na »nevarnost, ki preti Evropi v obliki imperialistične politike osnovane na konceptu rase« (Sand, 2010, 20). Namreč prav v primeru Alzacije in Lorene je postalo nemogoče še naprej utemeljevati nacionalne in teritorialne zahteve na rasnih in bioloških predpostav-

kah. »Prebivalstvo Alzacije in velikega dela Lorene je bilo vse preveč podobno njihovim sosedom onkraj Rena, še toliko bolj, ker jih je velika večina govorila nemška narečja. Z drugimi besedami, z »etničnega« vidika so bili preveč nemški« (Sand, 2010, 21). Tisto, kar je bilo torej pomembo, ni bil njihov *etnos*, pač pa njihova *volja*. Njihova priključitev je bila nasilna, brez posveta s prebivalci teh regij, pri čemer je bilo splošno sprejeto mnenje, da bi se na svobodnem plebiscitu večina odločila za Francijo (Sand, 2010, 21–22).

Nekoč monarhist in prusofil Renan se je tako v specifičnih zgodovinskih razmerah počasi preobražal v konsistentnega republikanca in patriota, pri čemer, opozarja Sand, seveda novo privzetih demokratičnih principov o pravici do samo-odločbe ni razširil še na prebivalstva kolonij, ki jih je v tistem času osvojila Francija. A kljub temu je bil »njegov odgovor na vprašanje, »Kaj je narod?«, v številnih pogledih zaušnica vsem tistim, ki so poskušali združiti teoretski rasizem [...] s političnim nacionalizmom« (Sand, 2010, 22).

Hkrati pa so prav etnični nacionalizem in rasne teorije ponudile dober argument nasprotni strani in tako so te teorije vzpostavile svojo trdno bazo prav v Nemčiji, kar je imelo desetletja pozneje izrazito tragične posledice. Japonska je v svojem preobražanju v nacionalno družbo, skupaj s številnimi drugimi ljudstvi, vključno s slovenskim, žal sledila prav nemškemu modelu.

JAPONSKA NA POTI K NARODU

Francoska revolucija predstavlja mitološki začetek dobe nacionalizma, ko je meščanski razred simbolično in tudi konkretno odrobil glavo fevdalni aristokraciji in vpeljal novo dobo buržoazne liberalno demokratične družbe, a videli smo, da je bil dejanski revolucionarni proces mnogo bolj kompleksen in dolgotrajen. Prav tako velja, da se je fevdalna Japonska, ki ji je stoletja vladal vojaški samurajski razred, po letu 1853, ko se je začel zunanji pritisk na njeno izolacionistično politiko, še bolj pa po letu 1868, ko se je *ancien régime*, ki ga je posebej oblikovala šogunova vlada ali *bakufu* (幕府), dejansko zrušil, preobrazila v moderno nacionalno državo. To je potegnilo s seboj potrebo po koncipiranju enotnega japonskega *nacionalnega telesa* in enotnega skupnega *japonskega jezika*. A tudi na Japonskem leto 1868 predstavlja kvečjemu mitološko letnico, ki zaznamuje padec fevdalne vladavine vojaškega razreda in vzpostavitev na nacionalnem principu utemeljene meščanske družbe, a pot do dejanske industrializirane buržoazne družbe, utemeljene na liberalnem demokratičnem principu z ljudstvom kot nacionalno kategorijo in suverenom v državi, je bila prav tako dolga in se je odvijala vsaj še dobro stoletje.

Matsumoto Ken'ichi (2010) glede družbenih sprememb v moderni dobi na Japonskem govori kot o »treh odprtjih države«. »Prvo odprtje« po njegovem predstavlja zrušitev vladavine dinastije Tokugawa in umestitev cesarja Meijija, kar je zaznamovalo konec sistema diktature vojaškega razreda. To je bil začetek publikovanja družbe v sistem nacionalne države (*kokumin kokka* 国民国家) na osnovi »enakopravnosti štirih stanov« (*shimin byōdō* 四民平等) in prvi korak Japonske na poti do moderne civilizacije.

Po obnovi cesarstva z začetkom nove dobe, imenovane razsvetljena oblast (*meiji* 明治), je Japonska po zgledu moderne zahodne civilizacije stopila na pot imperializma, pri čemer je imela vodilno vlogo vojaška diktatura, ki je Japonsko peljala v smer, ki je

vodila v pacifiško vojno. Leta 1945 je bila Japonska z dokončnim porazom v tej vojni prisilno »demokratizirana« od zunaj, čemur Matsumoto pravi »drugo odprtje« Japonske (Matsumoto, 2010, 9).

Demokratizacijo od zunaj so vpeljale okupacijske sile pod ameriškim vodstvom in temelj povojne ureditve Japonske je postalo japonsko-ameriško zavezništvo. To je bil sistem, ki je ustvaril vladavino ene stranke, katere ključna naloga je bila ohranjanje japonsko-ameriškega zavezništva v kontekstu strukture hladne vojne med Vzhodom in Zahodom. Sistem enopartijske vladavine Liberalno demokratske stranke (*jiyūminshutō* 自由民主党) je v šestdesetih letih pod nadzorom državnega uradništva omogočil tudi nekontrolirano visoko gospodarsko rast (Matsumoto, 2010, 10).

Liberalno demokratski stranki je ostalo udobno v položaju enostrankarske vladavine tudi po tem, ko je padel berlinski zid. Predstavljala si je, da bo vse teklo kakor po maslu dokler bo zvesto sledila navodilom ZDA, in tako je po tekočem traku menjala predsednike vlade, kadar je vladi padla priljubljenost, dejanska oblast pa je prešla praktično v celoti v roke birokracije, kar je ustvarilo sistem, ki ga Matsumoto (2010) imenuje »diktatura uradništva«. Ena ključnih značilnosti diktature uradništva je proces, imenovan *amaku-dari* (天下り) ali »spust z nebes«, proces prepletanja državnega uradništva z gospodarstvom, ko se upokojeni uradniki zaposlijo ali povežejo s podjetji v privatnem sektorju ali državnih lasti, in preko svojih povezav v državni upravi upravljajo korumpiran sistem privilegijev in drugih netransparentnosti.

Matsumoto (2010) meni, da bo do »tretjega odprtja« prišlo z zrušitvijo te vladavine državnega uradništva in s premislekom o lastni zgodovini in prihodnosti, o napakah, ki so vodile do poraza v II. svetovni vojni, za kar se je po njegovem mnenju odpirala priložnost s porazom Liberalno demokratske stranke na volitvah 2009 in končanjem njene polstoletne vladavine. Neuspeh Demokratske stranke (*minshutō* 民主党) pri vodenju oblasti v nadaljnjih letih in njen poraz na volitvah konec leta 2012, ki je po triletnem premoru s še večjo večino vrnil na oblast Liberalno demokratsko stranko, kažejo, da se Matsumotovo »tretje odprtje« dežele pomika daleč naprej v negotovo prihodnost.

Toda tisto, kar nas tu zares zanima, je sam prehod – prehod v nacionalno strukturirano družbo abstraktnih individuov, ki jih med seboj povezuje nevidna identitetna vez prek katere se prepoznajo kot pripadniki naroda, kot Japonci in Japonke, kot subjekti nacionalne kategorije, imenovane *japonski narod*. To identitetno vez tke prepričanje o skupni zgodovini, skupni kulturi, skupnem japonskem jeziku – ne glede na to, kako kompleksna in konfliktna je ta zgodovina, kako raznolika je ta kultura, in kako medsebojno nerazumljivi so posamezni govori prebivalcev in prebivalk Japonske. Da bi pojasnili ta prehod, da bi razumeli, od kod ta prepričanja, moramo najprej pogledati, kaj so bili ti ljudje preden so postali nacionalno definirani subjekti, drugače rečeno, preden so postali Japonke in Japonci in preden je obstajal japonski jezik.

Zgodovinski pogoji nastanka japonskega nacionalizma v času bakufuja Tokugawa

Japonska družba je bila v fevdalnem obdobju bakufuja Tokugawa (1603 – 1868) razdeljena na štiri osnovne stanove, ki so določali družbeni status njihovih pripadnikov. Ti

osnovni štirje stanovi, se pravi, vojščaki, kmetje, obrtniki in trgovci (*shinōkōshō* 士農工商), so predstavljali osnovno razdelitev prebivalstva, utemeljeno na konfucianskem idealu družbene ureditve. Četudi je večina prebivalstva na Japonskem res pripadala enemu od teh štirih stanov, je bila dejanska družbena struktura v resnici mnogo bolj kompleksna s številnimi drugimi kategorijami prebivalstva, od dvorne aristokracije, duhovščine pa do tako imenovanih »nedotakljivih«.

Nekateri zato opisujejo japonsko družbo fevdalnega obdobja s shemo sedmih stanov ali razredov – dvorna aristokracija, samuraji, kmetje, obrtniki, meščanski trgovci, delavski razred in inteligenca, a kakor ugotavlja Matsumura (1977), je bil vsak od teh stanov tudi notranje še naprej razdeljen in je sestavljal izredno kompleksno hierarhično urejeno družbeno strukturo; razred samurajev tako ni vključeval samega šoguna (*shōgun* 將軍) in fevdalnih veljakov *daimyōjev* (大名), pa tudi elitna šogunova straža (*hatamoto* 旗本) in glavni svetovalci oziroma vodilni podaniki na posameznih fevdih (*karō* 家老) niso bili všeti v to kategorijo, temveč jim je bil pripisan za stopnjo višji stan. Tem je sledil status samurajev v ožjem smislu, ki pa se je ponovno delil na višje, srednje in nižje samuraje. Znotraj posameznih fevdov ali *hanov* (藩) se je vsaka od teh treh plasti delila še naprej na dve ali tri stopnje, kar je skupno samo razred samurajev delilo na šest oziroma celo devet različnih slojev (Matsumura, 1977, 60).

Kmečko prebivalstvo so sestavljali podeželski samuraji (*gōshi* 郷士), vaški glavarji (*murayakunin* 村役人) in kmetje (*hyakushō* 百姓), vsak od teh slojev pa je ponovno poznal notranje razdelitve. Podobno je veljalo tudi za meščansko prebivalstvo (Matsumura, 1977, 60). Japonska družba je v času bakufuja ohranjala strogo fevdalno strukturo, kakor je bila zamišljena konec 16. stoletja, hkrati pa so se znotraj nje na vseh področjih, od vojaškega razreda, agrarne družbe do rastni meščanskega prebivalstva dogajale velike družbene spremembe. Fevdalna Japonska v času bakufuja zato ni mogla postati v celoti »moderna«, vendar so se v njeni predmoderni strukturi vseeno izoblikovali nastavki, ki so končno pripeljali do preobrata, v katerem je Japonska prevzela strukturno obliko moderne nacionalne družbe.

Izhajajoč iz predpostavke, da predmoderna Japonska ni bila ne etnično ne nacionalno strukturirana družba, Howell (2005) v svoji študiji vpelje koncept »geografij identitete«, ki so umeščale individue v družbene skupine in družbene skupine v politično strukturo predmoderne Japonske. Prva od teh geografij je po njegovem državna ureditev, ki je v obdobju bakufuja Tokugawa (1603 – 1868) razmejevala osrednje šogunovo ozemlje in posestva *daimyōjev* od sicer podrejenih a nominalno avtonomnih perifernih ozemelj, ki so jih obkrožala. Kot drugo Howell (2005) omenja geografijo statusa, ki je postavil družbene skupine v specifične odnose moči in dolžnosti v razmerju do države in posledično do ostalih skupin. Tretja je geografija civilizacije, ki je razmejevala civilizirane subjekte bakufuja od barbarov, tako na periferijah države, kakor tudi v samem jedru državne ureditve (Howell, 2005, 3).

Howell (2005) je v svoji študiji odlično pokazal na dolg proces zarisovanja meja, ki so pripeljale do moderne oblike nacionalne oziroma etnične identitete. Razmejitev političnih meja države v 17. stoletju je pripeljala do oblikovanja civilizacijskih meja med »Japonci« in ljudmi na periferijah Japonske:

Četudi so bili fizični obrisi zgodnje moderne države jasno začrtani, je bila razlika med državnimi subjekti in ljudmi na državni periferiji določena ne z identifikacijo z narodom, temveč s konceptom civilizacije, sposojenim s Kitajske in prirejenim za japonske potrebe (Howell, 2005, 3).

Tudi znotraj osrednje državne ureditve identiteta ni bila oprta na monolitni koncept nekakšne »japonskosti«, temveč so prebivalci predmoderne Japonske, kakor smo že videli, svojo identiteto dojemali skozi institucijo družbenih statusov (*mibun* 身分) (Howell, 2005, 4).

Ko razmišljamo o etničnem nacionalizmu moderne Japonske, se je potrebno zavedati, da so se predmoderne identitete, kakor je pokazal Howell (2005), oblikovale vsaj na treh različnih ravneh, ki so bile radikalno drugačne od koncepta *etničnosti*, in sicer na ravni politične skupnosti (države), na osi civilizacija – barbarstvo, in na hierarhični osi družbenih statusov. Tako, na primer, razlike med Japonci in ljudstvom Ainu na severnem otoku Hokkaidō niso bile koncipirane s kategorijo etničnosti niti s kategorijami temeljnih kulturnih ali rasnih razlik, temveč so identiteto Ainujev dojemali skozi njihove specifične navade in običaje in druge vidne lastnosti, kakor so na primer pričeske ali način oblačenja (Howell, 2005, 6). Običaji in navade pa so spremenljivi in tudi prožni, kakor opozarja Howell (2005), zato so bile tudi identitete, vezane na njih, spremenljive in prožne, popolnoma drugače kakor identiteta, utemeljena na podlagi etničnosti, ki jo razumemo kot naravno, tako rekoč prirojeno in nespremenljivo.

Howell (2005) tako pokaže, da so njihovi navade in običaji Ainu v japonskih očeh definirale kot »barbare« (*iteki* 夷狄), ki so živeli onkraj sfere civilizacije ljudi (*ningen* 人間). Ko so si pozneje, v 19. stoletju, uradniki bakufujskega režima prizadevali civilizirati Ainu, so jih spodbujali k prevzemanju japonskih navad. Sprememba zunanjih označevalcev identitete (zunanja podoba, japonska imena itn.) je bila dovolj, da so postali šogunovi subjekti in s tem tudi Japonci (Howell, 2005, 6).

Navade in običaji v predmoderni Japonski niso zaznamovali samo razlik med civilizacijo in barbarizmom, temveč, kakor je pokazal Howell (2005), tudi razlike med družbenimi statusi znotraj države.

*Po padcu režima Tokugawov leta 1868 je status prenehal biti določujoč kriterij članstva znotraj fevdalne družbene ureditve in sčasoma ga je nadomestil pojem cesarskega subjekta. Tako so leta 1871 vsi, ki jim je bil v fevdalnem sistemu pripisan status izobčencev, postali neuradno znani kot »novi meščani« (*shinheimin* 新平民), samuraji pa so dokončno izgubili privilegije svojega statusa leta do 1876; obe skupini sta se skupaj s preostalimi nekdanjimi statusnimi skupinami formalno združili v bolj ali manj homogeno skupino cesarskih subjektov. Sočasno se je porodila ideja japonske nacionalne identitete, pojem, ki je pred tem obstajal le latentno kot podskupina statusa in civilizacije (Howell, 2005, 7).*

Pomembno se je torej zavedati, da identitetne kategorije (kategorije vključevanja in izključevanja) v obdobju bakufujske dinastije Tokugawa (1603–1868) niso temeljile na

etničnih ali rasnih principih, ki so se pojavili šele v času nastajanja nacionalno zamišljenih družb, in ki so za razliko od starih kategorij civilizacije, barbarstva, statusa itn., vpleljali nove kategorije *rase* (*jinsu* 人種) in *naroda* (*minzoku* 民族), temelječe na popolnoma drugačnih predpostavkah. Te nove identitetne predpostavke, od krvi, kulture, zgodovine do jezika in podobnih kategorij, so bile razumljene kot kvazi naravne in nespremenljive, predvsem pa kot nedvoumne in homogene kategorije.

Razvoj nacionalne zavesti po koncu režima Tokugawov je tako temeljil na celi vrsti artikulacij in re-artikulacij pri čemer je bila, kakor piše Weiner (1997), politična, ekonomska in družbena razpoka, ki jo je predstavljala obnova Meiji, »redefinirana kot zgodovinska kontinuiteta, zvezana s starodavno preteklostjo. Izrazje in podobe nacionalizma, ki so gradili sklop novih simbolnih meja okoli Japonske, so hkrati namigovali, da je narod naravna ali prvobitna skupnost, ki so ji državljani pripadali že od nekdaj« (Weiner, 1997, 101).

Prav tako se je treba zavedati, kakor poudarja Weiner, da nova percepcija sveta ni nastala sama od sebe v nekakšnem zgodovinskem vakuumu. Videli smo že, da je bila industrializacija v obdobju Meiji odvisna hkrati od predhodno vzpostavljenih strukturnih razmer, predvsem na ravni tržnih odnosov, na eni strani in uvoza zahodne tehnologije na drugi. Podobno so tudi japonski ideologi nacionalizma črpali inspiracijo za konceptualizacijo nacionalne identitete pri zahodnih kolegih, hkrati pa so uspešno reinterpreterirali na novo apropiirali lastne mitološke in kulturne tradicije (Weiner, 1997, 101). Pri konceptualizaciji novega koncepta »japonskosti« so se tako med drugim opirali na dognanja uvoženega »znanstvenega rasizma«, o katerih smo govorili zgoraj, poleg tega pa so se v tem času med intelektualno elito močno razširile ideje socialnega darvinizma, predvsem preko del Herberta Spencerja, v katerih so dobili ustrezno »znanstveno« razlago neenakomernega razvoja držav v dobi industrializacije in pohoda tržnega kapitalizma (Weiner, 1997, 102).

NASTANEK IDEOLOGIJE NACIONALNEGA JEZIKA

Ideja nacionalnosti je tako ustvarila nov ideološki okvir, v katerem je bilo mogoče interpretirati in pojasniti vse pojave zvezane s kategorijo nacionalnosti, od kulture do jezika. Ueda Kazutoshi (1867–1937), poznan kot »oče« modernega japonskega jezika, se je z modernim znanstvenim jezikoslovjem najprej seznanjal na Tokijski cesarski univerzi kot učenec Basila Halla Chamberlaina, po končanem študiju pa je leta 1890 odšel za štiri leta na študij v Evropo, zlasti v Nemčijo, kjer je imela nanj velik vpliv takrat dominantna jezikoslovna šola tako imenovanih mladoslovničarjev (*Junggrammatiker*). Leta 1894 je je Ueda vrnil na Japonsko in postal profesor na Tokijski univerzi, kjer je začel svojo pot revolucioniranja jezikoslovnega raziskovanja, pri čemer je bila njegova ključna želja reformirati proučevanje japonskega jezika, ki je do takrat temeljilo na raziskavah predmoderne »domačijske šole« (*kokugaku* 国学), in ga nadomestiti z moderno evropsko znanstveno metodologijo. Takoj po vrnitvi je še istega leta nastopil z znamenitim predavanjem *Nacionalni jezik in država* (*kokugo to kokka to* 国語と国家と) v katerem je predstavil vse temeljne koncepte za razvoj jezikovne ideologije v kontekstu nacionalizma.

Ueda je razumel pomembnost nacionalnih jezikov za razvoj nacionalnih držav v Evropi, zato je oblikovanje takega nacionalnega jezika na Japonskem videl kot prioriteto, pri čemer se je v glavnem učil na nemškem modelu. V času njegovega obiska je v Nemčiji potekala puristična »čistilna akcija« nemškega jezika, v kateri naj bi se znebili vplivov francoščine in latinščine, in Ueda je pozorno spremljal debate, ki so potekale okrog vprašanja »čistosti« nemškega jezika (Heinrich, 2012, 61). Prav tako je prišel do spoznanja, da se nemški nacionalni jezik in s tem nemška nacionalna država ne bi mogli razviti brez doprinosov osebnosti, kakršne so bile Goethe, Schiller ali Humboldt. Poleg tega je poudarjal pomen dejanj, kakršen je bil Bismarckov ukrep uvajanja obveznega šolanja izključno v nemškem jeziku, kakor tudi tega, da je nemška vlada sama prevzela odgovornost za razvoj nacionalnega jezika, zavedajoč se, da bi zmeda okrog jezika v končni fazi oslabilila državo (Heinrich, 2012, 61).

Na podlagi teh spoznanj je Ueda začel krojiti politiko japonskega nacionalnega jezika; že v svojem nastopnem govoru je vpeljal predpostavke herderjanske ideologije jezika, namreč ideje, da se nacionalne karakteristike odražajo v nacionalnem jeziku in da je jezik duhovni produkt svojih govorcev.⁷ V istem govoru je podal znamenito definicijo jezika kot *duhovne krvi naroda* (Ueda, 2011, 17). Udejstvoval se je tudi na praktični ravni izvrševanja jezikovnih politik in bil eden od ustanoviteljev Sveta za raziskovanje nacionalnega jezika (*kokugo chōsa iinkai* 国語調査委員会). V skladu s svojimi prepričanji je tudi sam zagovarjal »čist« jezik, kar je v primeru japonščine pomenilo predvsem jezik, očiščen kitajskih izposojenk (*kango* 漢語), pri čemer pa je opozarjal, da ne gre slediti predmodernim nativistom (*kokugakusha* 国学者), ki so v starih japonskih klasikah odkrivali nekakšno izvirno in neokrnjeno japonščino (*yamatokotoba* 大和言葉) (Heinrich, 2012, 64), saj je v metodologiji starih filologov videl le neznanstveni šarlatanizem. Kot osnovo standardne japonščine je predpostavil govor izobraženega tokijskega meščanstva in edini način za uspešen razvoj standardnega jezika je bil, po njegovem mnenju, dodatno očiščenje in rafiniranje obstoječe jezikovne variante.

Tisto, kar je še posebej zanimivo za razumevanje jezikovne ideologije, je prav njeno delovanje v primeru jezikovnih reform na Japonskem. Ueda si je z vsemi močmi prizadeval za standardizacijo jezika, od aktivnega spodbujanja pisateljev, igralcev, šolnikov, odvetnikov in politikov k sodelovanju pri jezikovni reformi (Heinrich, 2012, 65), do poudarjanja pomena jezikovnega izobraževanja v šolskem sistemu in ustanavljanja raziskovalnih komisij za nacionalni jezik, da bi dosegel jezikovno uniformnost po vsej deželi, *a je hkrati že verjel*, da na Japonskem obstaja en enoten japonski jezik. Drugače rečeno, Uedova jezikovna ideologija je bila ideologija znanstvenega jezikoslovja, ki s svojo naravoslovno paradigmo verjeme v realni obstoj predmeta, ki ga proučuje ali modificira. Japonski jezik naj bi obstajal sam po sebi, na modernem jezikoslovcu je le, da ga popravi, izboljša in kar najbolj dobro pripravi za praktične potrebe nacionalne rabe.

Če se vrnemo k razpravi, s katero smo začeli ta prispevek, Heinrich ugotavlja, da se v Uedovem prizadevanju za razvoj standardne japonščine in za njeno implementacijo po

7 Za analizo Herderjevega razumevanja jezika v kontekstu geneze ideologije nacionalnega jezika, cf. Culiberg (2009).

vsej deželi, kakor tudi v njegovem zanemarjanju jezikovne raznolikosti znotraj naroda, kažejo Uedova nacionalistična nagnenja. Ueda naj bi tako načrtno ignoriral vse jezikovne in kulturne manjšine navkljub dolgi zgodovini jezikovne in kulturne raznolikosti na Japonskem. V omenjenem govoru naj bi Ueda eksplicitno zanikal obstoj drugih jezikov in etničnih skupin in prikazal japonsko jezikovno realnost kot neproblematičen odnos med japonskim jezikom, japonskim narodom in japonsko državo (Heinrich, 2012, 65).

Tisto, kar Heinrich v svoji obtožbi načeloma spregleda, je, da Ueda ni bil slab raziskovalec (ker je zanemarljal jezikovno raznolikost), niti ni bil zloben nacionalist (ker je zavestno zanikal obstoj drugih jezikov in etničnih manjšin), temveč je realnost interpretiral znotraj ideološkega okvirja, ki ga je začrtala nova nacionalna ideologija, oziroma jo je sam soustvarjal na tranzicijski točki te rekonceptualizacije. Japonska pred tem ni poznala etničnih in jezikovnih manjšin, ker v predmodernem ideološkem okvirju koncepti etnije ali standardnega jezika niso obstajali. Te kategorije so postale relevante šele, ko je Japonska dejansko postala etnična skupnost z enim samim jezikom, ko je torej postala tisto, za kar si je Ueda prizadeval, da postane, in hkrati verjel, da že je.

Ueda in drugi narodobuditelji so s svojim delovanjem ustvarjali pogoje za nastanek etničnih in jezikovnih manjšin, pri čemer so jih morali sočasno tudi zanikati. Ueda je namreč *verjel*, da je Japonska jezikovno in etnično enotna, hkrati pa je *vedel*, da mora to jezikovno in etnično enotnost šele zagotoviti z ustreznimi znanstvenimi posegi.

Prehod japonske družbe iz fevdalne statusne ureditve v industrijsko kapitalistično meščansko skupnost je za seboj torej potegnil velike spremembe v ideološki percepciji te nove realnosti, kar je pomenilo predvsem verjetje v obstoj etnično in jezikovno homogene Japonske navkljub dejanski kulturni in jezikovni raznolikosti tistega časa. Verjetje v obstoj ljudstva Yamato (*yamato minzoku* 大和民族) s skupnimi predniki, skupno zgodovino in skupno kulturo in skupnim jezikom je postalo samoumevno in naravno. Hkrati pa je nova nacionalna ideologija vzpostavila tudi nov vrednostni sistem, katerega kriteriji so bili oprti na uspešnost industrializacije in tehnološkega razvoja. Skozi to prizmo so določene rase, etnije in z njimi jeziki postali različno vrednoteni, nekateri poklicani da vodijo, drugi obsojeni, da propadejo. Vse to je podpirala na naravoslonih znanostih temelječa »znanstvena«¹ paradigma.

Tako ni nenavadno, da je le dobrih dvajset let prej, preden je Ueda nastopil s svojim predavanjem in pozivom k ljubezni do *Muttersprache* in domovine, eden on intelektualcev zgodnjega meijijskega obdobja, Mori Arinori (1847 – 1889), ki je pozneje postal minister za izobraževanje, položaj Japonske videl v drugačni luči. Razumevajoč hierarhični položaj industrializiranih narodov in usodo tistih, ki so v tem razvoju zaostajali, se je zavedal, da Japonska svojega zaostanka v tej novi tekmi narodov ne bo mogla nadoknaditi s svojo trenutno jezikovno zmedo, v kateri ne obstaja ne enoten pisni jezik ne skupni sporazumevalni jezik. V svojem pragmatičnem razumevanju tedanjih geopolitičnih razmer je na vrhu hierarhične lestvice industrializiranih sil videl Veliko Britanijo, zato je predlagal, da bi Japonska za svoj nacionalni jezik prevzela angleški jezik in se tako prej zavihtela na mesto razvitega in zmagovitega naroda. A že dobrih dvajset let pozneje je Japonski uspelo v vojni premagati cesarstvo, v katerega senci se je razvijala stoletja, še deset let pozneje pa ji je vojaška zmaga v vojni z Rusijo dokončno prinesla medaljo

kluba zmagovalcev zgodovinskega napredka. Vmes so jezikoslovci in drugi intelektualci že postavili temelje standardnega nacionalnega jezika, in Morijeve ideje so ostale le še odsev neke drugačne preteklosti.⁸

JAPONSKI PREHOD V MODERNO NACIONALNO IN JEZIKOVNO HOMOGENO DRUŽBO

Na Japonskem je leta 1868 prišlo do velikega družbenega preobrata s koncem vladavine bakufuja dinastije Tokugawa in z ukinitvijo fevdalne statusne družbe in njeno preobrazmo v moderno nacionalno državo utemeljeno na ideji nacionalne skupnosti Japonk in Japoncev. Omenili smo tri obdobja »odpiranja Japonske«, kakor jih je v svoji razpravi razdelil Matsumoto (2010), na tem mestu pa se bomo vrnili k temu vprašanju in si še nekoliko bolj natančno ogledali proces japonske tranzicije iz fevdalizma v kapitalizem in iz statusne družbe v liberalno demokratično ureditev.

Tanaka Hiroshi je čas od obnove Meiji pa do konca II. svetovne vojne razdelil na štiri obdobja (Tanaka H., 1994). Prvo obdobje je obdobje od samega preobrata leta 1868 do sprejetja cesarske ustave leta 1889. V tem času nova oligarhična vlada ni bila naklonjena liberalni in demokratični politiki, hkrati pa je z velikim navdušenjem sprejemala zahodne ideje in institucije, pri čemer sta bila v ospredju dva nasprotujoča si koncepta politike: britanski tip parlamentarne demokracije in nemški tip avtoritarnega režima. Do promulgacije ustave je postalo jasno, da je zmagal nemški tip z združeno centralizirano oblastjo. Ena od posledic odločitve za avtoritarni tip vladavine je bila, da »anglo-ameriški koncept liberalne demokracije ni bil priznan kot legitimna ideologija v predvojni Japonski (Tanaka H., 1994, 56).

V drugem obdobju, od razglasitve ustave 1889 do konca prvega desetletja dvajsetega stoletja si je Japonska prizadevala postati močna nacija tako navznoter kakor v mednarodnem prostoru, pri čemer je šibki parlament nadzorovala peščica uradniške in vojaške elite, demokracija pa je ostajala v povojih. Tako stanje so ohranjala predvsem številna uspešna vojaška osvajanja.

Tretje obdobje, katerega začetek Tanaka postavlja proti koncu obdobja Meiji, v leto 1909, bi po njegovem lahko označili za obdobje demokratičnih reform. Vzrok za oživitve demokratičnih gibanj Tanaka vidi v razvoju kapitalistične produkcije in posledičnem vzponu meščanskega in delavskega razreda kot neodvisnih in opaznih političnih sil. V tem času se na Japonskem tudi prvič pojavi strankarsko življenje in javne debate o naravi japonske demokracije (Tanaka H., 1994, 56).

Četrto obdobje, med letoma 1930 in 1945, zaznamuje japonska vpletenost v vojno in širjenje kolonialnega imperija v azijski in pacifiški regiji, avtoritarni nadzor akademske

⁸ V tej luči ni presenetljivo, da je dokončna diskreditacija japonske poti, ki jo je ubrala v prvi polovici 20. stoletja in ki se je končala s porazom v II. svetovni vojni, prinesla tudi nove občutke malodušja, nesamozavesti kakor tudi nezaupanja v sam japonski jezik. Tako se je več kot sedemdeset let po Morijevem predlogu o prevzetju angleščine kot nacionalnega jezika poražena, malodušna in gospodarsko izčrpana Japonska ponovno znašla v razmerah, v katerih je znani pisatelj Shiga Naoya leta 1946 lahko zapisal, da bi Japonska morala prevzeti francoščino kot nacionalni jezik (Tanaka K., 1989, 173).

svobode kakor tudi omejitve svobode izražanja in svobode govora. V tem obdobju prevladuje ideologija militarizma in ultra-nacionalizma. Hkrati je to čas vstopa Japonske v Pacifiško vojno, leta 1937 s Kitajsko in leta 1941 še z ZDA (Tanaka H., 1994, 56).

Kakor v Franciji in širše v Evropi tudi na Japonskem prehod iz fevdalne statusne družbe v nacionalno etnično in jezikovno homogeno družbo ni potekal premočrtno in neproblematično. Prvo vprašanje je bilo, ali je modernizacija možna v okviru obstoječega sistema, se pravi v okviru vladavine bakufuja, le z njegovo reorganizacijo. Posebnost japonske »revolucije« je namreč bila, da fevdalnega režima ni zrušil kateri od zatiranih razredov, pač pa so bili nosilci preobrata člani samurajske elite pod vodstvom štirih fevdalnih klanov s periferije Japonske, ki so že tradicionalno nasprotovali vladavini dinastije Tokugawa ali bili z njo v konfliktu. Njihov prevzem oblasti je zato zahteval drugačno legitimnost, ki so jo našli v instituciji cesarja, instituciji, ki je že celo tisočletje obstajala predvsem zato, da je zagotavljala legitimnost tistemu, ki je bil trenutno na oblasti. Revolucionarji so tako svoj *coup d'état* razglasili za restavracijo cesarske oblasti, ki naj bi jo v fevdalnem obdobju uzurpirali šogun in samurajska elita, in so tako na mesto politične avtoritete postavili mladega cesarja Mutsuhita, sami pa prevzeli dejansko politično oblast v državi.

Tanaka opozarja, da restavracija cesarske oblasti, poimenovana »razsvetljena oblast« (*meiji* 明治), nikakor ni bila moderna revolucija – politično reformo so izvedli samuraji (četudi periferni in nižji po statusu), ki so bili inovativni z vidika političnih taktik ne pa tudi liberalni ali demokratični z vidika njihove politične ideologije. Tako voditelji prejšnjega režima kakor novi meijijski voditelji so bili seznanjeni z zahodnimi političnimi idejami in so jih tudi proučevali, a elite meijijske Japonske demokratizacija družbe preprosto ni zanimala. (Tanaka, 1994, 57).

Tanaka tako piše, da se je za razliko od ljudskih revolucij 17. in 18. stoletja Japonska znašla na pragu družbenih sprememb sredi 19. stoletja, v času kolonialnega pohoda zahodnih imperialističnih sil na azijski kontinent, pri čemer je bila politična integriteta nekdanjih velikih civilizacij, kakor sta bili Indija in Kitajska, že okrnjena. V teh okoliščinah je morala Japonska najprej poskrbeti, da ohrani svojo teritorialno in politično integriteto, kar je dosegla z vzpostavitvijo močne centralizirane oblasti na račun demokratizacije (Tanaka, 1994, 57).

Do sredine devetnajstega stoletja so tako notranje in zunanje materialne okoliščine pripeljale do velikih družbenih sprememb, katerih rezultat na ideološki ravni je bil prehod iz kulturno in jezikovno raznolike in statusno strukturirane fevdalne družbene ureditve v moderno homogeno nacionalno skupnost s skupnim nacionalnim jezikom. Za konec si natančneje pogledajmo še procese, ki so pripeljali do ideje etnično in jezikovno homogene Japonske družbe.

Japonski narod

V Evropi je od vse renesanse naprej postopno prehajanje iz fevdalne družbene ureditve v kapitalistični produkcijski način oblikovalo nov sloj prebivalstva, katerega medsebojnih razmerij niso več določali fevdalni odnosi, kakršni so bili odnosi lojalnosti in druga

statusna razmerja, pač pa na pogodbi temelječ odnos med enakopravnimi posamezniki, kakršnega je zahtevala nova oblika tržne ekonomije, v kateri akterji stopajo v stik drug z drugim kot enakopravne pogodbene stranke. Ko je ta razred meščanstva ali buržoazije postal dovolj močan, je v veliki meščanski revoluciji dokončno zrušil preostanke fevdalne ureditve in s tem postavil temelje moderne zahodne družbe, temelječe na liberalizmu, z novimi ideološkimi kategorijami svobode, enakosti, demokracije in privatne lastnine. V znanosti se je hkrati zgodil premik paradigme s humanistične metode na matematično, objektivno, eksperimentalno metodo, ki je postala tudi pogoj tehnološkega napredka, kakršnega je spodbujala kapitalistična tržna ekonomija. To je v 19. stoletju pripeljalo do industrijske revolucije in s tem tehnološke prevlade Zahoda nad ostalim svetom.

Da bi lahko razumeli, kako je sredi 19. stoletja Japonska tako hitro in tako uspešno prevzela evropsko znanstveno paradigmo in njene družbene, politične in ekonomske institucije, je nujno poznati ozadje njenega zgodovinskega razvoja, še posebej razvoja fevdalne družbe od konca 16. stoletja naprej. V zgodnjih stoletjih našega štetja se je po japonskem otočju razširil budizem, ki kljub vsemu ni docela izpodrinil starih animističnih verovanj tamkajšnjega prebivalstva, poimenovanih s skupnim imenom *shintō* (神道) ali pot bogov. Še več, šintoizem je celo postal mitološka podlaga vladajoče dinastije, ki je svojo legitimnost opirala na pripoved o potomstveni liniji sončne boginje Amaterasu. Japonsko otočje je od 7. stoletja naprej vzpostavilo trden stik s kitajsko civilizacijo in po njenem vzoru preoblikovalo večino aspektov družbenega življenja, od poljedelstva, arhitekture, pisnega jezika do državne ureditve. A za razliko od kitajskega cesarstva je moč cesarskega dvora in drugih vzvodov centralne oblasti na Japonskem sčasoma splahnela, kot vodilna družbena sila pa se je uveljavil sicer maloštevilen a močan vojaški razred, katerega vladavino so od 12. stoletja naprej zaznamovale konstantne vojne med fevdalnimi državnicami in njihovimi vojaškimi voditelji, vse dokler se v 16. stoletju s prihodom Evropejcev niso spremenile zunanje okoliščine in se je hkrati z vpeljavo strelnega orožja tudi močno preobrazil način vojskovanja samurajev. V tem turbulentnem obdobju zunanjih in notranjih nemirov je na začetku 17. stoletja vojaškemu klanu Tokugawa uspelo poraziti in si podrediti svoje nasprotnike in tako politično združiti japonsko otočje. Šogunat dinastije Tokugawov je prekinil tržne odnose z večino Evrope in s trdo roko zavladal Japonski naslednji dve stoletji in pol. Družbo je razdelil na štiri ločene statusne razrede in uvedel stroge zakone, ki so močno omejevali družbeno mobilnost. Tako družbeno ureditev je ideološko utemeljevala neo-konfucijanska misel, ki je poudarjala družbeno stabilnost in posamezniku zapovedovala moralne norme v skladu z njegovim družbenim statusom. Neo-konfucijanska misel je nastala na Kitajskem v 12. stoletju, ko je dinastija Song doživljala velik ekonomski in vojaški razcvet. Na Japonsko so ideje neo-konfucianizma že v tistem obdobju prinesli menihi zenovskega budizma in jih podredili budističnim doktrinom, v obdobju šogunata Tokugawa pa se je neo-konfucianizem osvobodil budističnih vplivov in postal temelj tako imenovane racionalistične misli. Ta se za razliko od evropskega razsvetljenstva ni odcepila od svojih fevdalnih omejitev, kljub temu pa je postala podlaga za obliko racionalizma, v katerem končna moralna sodba ni počivala več v transcendentni instanci, temveč je izhajala iz zgodovinskih družbenih odnosov med ljudmi in njihovemu položaju primerne družbene vloge.

Na Japonskem je tako znotraj fevdalne ureditve na neo-konfucijanski racionalistični doktrini rasla moč meščanstva, v katerega vrste so se vse bolj stapljali tudi samuraji, ki so se v teh stoletjih iz vojščakov počasi preobražali v uradnike. Tōkyō (東京), takrat imenovan Edo (江戸), je imel na začetku 18. stoletja milijon prebivalcev in je bil že takrat največje mesto na svetu. Ko so se sredi 19. stoletja na japonskih vratih pojavile ameriške vojaške ladje in je Zahod zahteval, naj Japonska spet odpre svoja pristanišča za trgovanje, se fevdalna oblast ni bila več sposobna odzvati na nove družbene izzive in prišlo je do prevrata, s čimer je bila vzpostavljena tako imenovana moderna Japonska. A drugače kakor v Evropi slabo stoletje prej, kjer je novi meščanski razred zrušil staro fevdalno elito, je na Japonskem prevrat izvedla fevdalna elita sama, kar je lahko storila ravno zato, ker je v sebi že nosila nastavke meščanskega razreda in se je tako pravočasno in izjemno učinkovito sama »pomeščanila«. To potrjuje tudi Matsumura, ki piše:

Seveda v teh razrednih razlikah sčasoma lahko opazimo počasne spremembe. Še posebej z izboljšanjem življenja meščanstva se je vojaški razred vse bolj obračal v to smer, in tako lahko opazimo trend buržoazizacije življenja samurajev. Posledično je ob koncu tega obdobja razredna razlika med meščani in samuraji postala precej bolj zabrisana (Matsumura, 1977, 60).

Nova oblast, v glavnem sestavljena iz bivše elite samurajev, je odpravila družbene razrede (in s tem tudi svoj privilegirani status) in se pospešeno lotila izgradnje nove nacionalne identitete, temelječe na skupnem jeziku, kulturi in zgodovini. »Skupna kultura« so tako postale kulturne prakse prej vladajočega razreda, od takih aristokratskih dejavnosti, kot je čajna ceremonija, do kodeksa bojevnika, ki so ga v novi, kapitalistični družbeni formaciji aplicirali na nove družbene pogoje. V času vzpona militarizma so nacionalisti in militaristi tako prevzeli vrednote, značilne za *bushidō* (武士道) – na primer prepričanje, da je častna smrt boljša od predaje; postati vojni ujetnik je bila sramota in tisti, ki so se vrnili, so živeli kot izobčenci. V svoji skrajni obliki je ta ideologija pripeljala do pojavov, kakršen je bil *kamikaze* (神風) – božji veter, kakor so se imenovali samomorilski piloti, eden zadnjih obupanih poskusov izogniti se porazu v II. svetovni vojni. V povojnem času ekonomskega razcveta je *bushidō* spet dobil novo interpretacijo, utelešeno v konceptu korporativnega bojevnika, lojalnega delavca, predanega skupnemu cilju svojega podjetja.

Nastanek moderne japonske družbe lahko tako pojasnimo kot dvodelni proces »pomeščanjenja« japonskih samurajev na eni strani in »samuraizacije« nove meščanske družbe na drugi, kar je pripeljala do moderne nacionalne družbe, ki ustreza pogojem kapitalistične tržne ekonomije, svojo ideološko utemeljitev pa opira na identitetno politiko zgodovinske, kulturne in jezikovne dediščine. To je postalo mogoče le z reinterpretacijo, v kateri je zgodovina Japonske postala skupna zgodovina vseh Japonk in Japoncev, v kateri so specifične kulturne prakse ozkega sloja prebivalstva postale kulturna dediščina vseh Japonk in Japoncev, in končno z verjetjem, v katerem vsi Japonci in Japonke, naj se medsebojno še tako slabo razumejo, govorijo isti japonski jezik. To verjetje je bilo utemeljeno na materialnem obstoju skupnega standardnega jezika, težava je bila le, da ga je bilo treba šele ustvariti.

Japonski jezik

Vzpostavitev enotnega nacionalnega jezika je bil nujni konstitutivni element etnično zamišljenega naroda. Strukturno nacionalni jezik namreč funkcionira na dveh ravneh: na *sinhroni* ravni zagotavlja enotnost nacionalnega telesa znotraj njegovih meja, na *diahroni* osi pa zagotavlja idejo kontinuiranosti tega istega nacionalnega telesa skozi zgodovino. Ideologija nacionalnega jezika je tako nujno vključevala idejo o združitvi obeh ravni, tako pisnega kakor tudi govorjenega jezika.

V predmodernem obdobju se je pisnega jezika lahko priučila le ozka skupina ljudi. Za razliko od »govorne skupnosti« – ljudi, ki so se sporazumevali v enakem govorjenem jeziku in so bili omejeni zgolj na določeno ozko območje in na določen sloj prebivalstva – je imela »skupnost pisnega jezika«, se pravi tistih, ki so znali pisati, širšo, nadregionalno naravo, a je bilo članstvo v tej skupini odprto predvsem za ozek privilegirani sloj, ki je imel dostop do primerne izobrazbe, potrebne za osvojeitev pisnega jezika (Yasuda, 2011, 79).

Za moderno nacijo je značilno, da ljudje narodu oziroma nacionalni državi ne pripadajo kot predstavniki te ali one statusne skupine, temveč ji pripadajo *neposredno*, torej prav kot *posamezniki*. Tako je bilo nujno, da se pisni jezik, ki je zagotavljal *nadregionalnost*, osvobodi tudi svoje *statusne* narave, kar mu je omogočil koncept govorjenega jezika s svojo navidezno *naravnostjo*, kakor je pokazal Yasuda (2011). Če je jezik »naraven«, potem nikakor ni vezan na status. Tako je bilo treba postaviti govorjeni jezik v središče, pri čemer je pisni jezik, ki je pri zgornjem sloju prebivalstva zagotavljal nadregionalnost, postal zgodovinsko deblo, na katerega je bila cepljena ideja govorjenega jezika.

Projekt združevanja pisnega in govorjenega jezika je pomenil veliko družbeno spremembo. Načeloma sta se na poti do vzpostavitve nacionalnega jezika odvijala dva hkratna procesa: prvi proces je potekal na osi poenotenja in redefiniranja raznolike »skupnosti govorjenega jezika«, kar je v grobem pomenilo skupnost govorcev različnih regionalnih in statusnih govorov razbremeniti njihovih regionalnih in statusnih značilnosti. Drugi proces je potekal v sferi pisnega jezika, ki so mu bile pripisane lastnosti govorjenega jezika (naravnost, samouvenost), s čimer se je odtrgal od svoje statusne omejenosti, hkrati pa je govorjenemu jeziku zagotovil videz nadregionalnosti (Yasuda, 2011, 80). Na stičišču obeh procesov se je izoblikoval nov koncept, ki ga je Ueda Kazutoshi poimenoval nacionalni jezik (*kokugo* 国語). Kokugo je tako postal nadregionalna in nadstatusna kategorija (jezik vseh Japonk in Japoncev), z lastnostmi naravnega, govorjenega jezika, in je bil tako ključni element za izgradnjo etnično homogenega naroda, ki je tej ideji naroda zagotavljal regionalno in razredno univerzalnost.

ZAKLJUČEK

Ideologija nacionalnega jezika je zahtevala razumevanje jezika z referenčne točke države in naroda. Kakor pravi Heinrich, je bilo nacionalno jezikoslovje del tistega, čemur danes rečemo jezikovna politika in od samega začetka ni podvomilo v prepričanje, da je edini jezik, ki se govori na Japonskem, nacionalni jezik, se pravi japonski jezik. »Izhajajoč iz verjetja, da sta narod in država avtonomna, realna in popolnoma naravna koncepta,

so jezikoslovci želeli dokazati, da so meje države in meje nacionalne jezikovne skupnosti iste in da zato tudi teritorij države sovпада s teritorijem, ki ga naseljuje japonski narod« (Heinrich, 2012, 86).

Jezik in etnija funkcionirata kot ideološka koncepta, potrebna drug drugemu za nju-no tautološko oziroma krožno definicijo. Kako drugače lahko definiramo Slovence in Slovenke, kakor ljudi, katerih materni jezik je slovenščina. Kaj pa je slovenščina? Nič drugega kakor jezik, ki ga govorijo Slovenci in Slovenke. Taka krožna definicija je tudi razlog, da jeziki in etnije večinoma nosijo skupno ime. Narodi, ki so se oblikovali na drugačnih principih brez podlage v jeziku (npr. severno in južno ameriški narodi), svoje nacionalnosti načeloma ne interpretirajo na podlagi etničnosti.⁹

Hkrati drži, kakor ugotavlja Tanaka Katsuhiko, da ideologija nacionalnega jezika zakriva obstoj dejanske jezikovne raznolikosti, tako regionalne kakor razredne, zato lahko nacionalni jeziki znotraj svojih meja ustvarjajo prepreke za družbeno mobilnost, navzven pa otežujejo migracijo in tako ustvarjajo nove sloje družbenih izobčencev (Tanaka K., 1989, 174). Določena področja jezikoslovja ostajajo še vedno trdno vpeta v ideologijo nacionalnega jezika. Različni principi v ozadju jezikovnih ideologij, ki so bolj ali manj določale naše interpretacije človeških družb v zadnjem stoletju in pol, so sicer doživeli svojo kritično obravnavo na primer v sociolingvističnem raziskovanju, kakor opozarja Tanaka (Tanaka K., 1989, 174), toda, kakor smo videli v primeru Heinrichove (2012) razprave, ostaja vprašanje, ali se je sociolingvistika uspela v celoti osvoboditi ideološkega okvira dominantne ideologije nacionalnega jezika, v katerem je prepoznala jezikovne (in etnične) manjšine, ali pa bo treba stopiti še korak naprej in kategorije, kakor so narod, etnija, manjšina ali jezik, še enkrat na novo premisliti.

9 Ameriški koncepti, ki so vezani na etnijo (na primer, oznaka *ethnic music* se vedno nanaša na specifičen tip predmodernih folklornih glasbenih tradicij po svetu za razliko od moderne popularne ali klasične glasbe), postavljajo jasno ločnico med nacionalnostjo in etničnostjo. Zato v ameriškem primeru velja, da se Američani in Američanke poleg svoje jasne ameriške nacionalnosti lahko identificirajo tudi s svojo etnično pripadnostjo (ameriški Irci, ameriški Italijani, ameriški Slovenci). V primeru etničnih nacionalizmov, kakršna sta japonski ali slovenski, morajo različne kategorije (od jezika, kulture, etničnosti, državnosti itn.) sovpadati in se krožno definirati. Etnija dobi ime po državi (npr. Japonska) ali pa država po svoji etniji (npr. Slovenija), hkrati pa jezik, ki naj bi ga govorili, dobi ime po svojih etnijah.

FROM SAMURAI TO CITIZENS: TOWARDS ETHNICALLY AND LINGUISTICALLY HOMOGENEOUS JAPAN

Luka CULIBERG

University of Ljubljana, Faculty of Arts, Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana, Slovenia

e-mail: luka.culiberg@ff.uni-lj.si

SUMMARY

We usually speak of Japanese society as one of the most ethnically and linguistically homogeneous communities. Such description, however, does not tell us much about the actual nature of the ethnic and linguistic structure of the society unless we put it in a historical and theoretical context. Therefore we began this paper by theoretically examining the question of language ideologies as well as ideology of nationalism, and continued with a survey of the historical situation in pre-modern Japan which led to the transition from a feudal society into a modern nation-state type of organization, characterized specifically by a novel, nationally structured community of citizens, the rise of the bourgeoisie and the transition into the capitalist mode of production.

We have seen that the ideology of national language requires an understanding of language from the point of reference of the state and nation. National linguistics – part of what we call today language policies – does not doubt from the start that the only language spoken in Japan is the national language, i.e. the Japanese language. Based on the belief that nation and state are autonomous, real and perfectly natural concepts, linguistics tries to prove that the boundaries of the state and the boundaries of national linguistic communities are the same and therefore the territory of the state coincides with the territory, populated by the Japanese nation.

Language and ethnicity function as ideological concepts, indispensable to each other for their circular definition. Ideology of national language obscures the existence of the actual linguistic variety, regional as well as social, and therefore national languages can become obstacles for social mobility within their borders and an obstruction to the migration across borders, thus creating new strata of social outcasts. Various principles in the background of language ideologies that have been determining more or less our interpretations of human societies in the last century and a half have become subject to critical scrutiny, for example in sociolinguistic research, however, the question remains, whether sociolinguistics has managed to free itself completely from the ideological framework of the dominant ideology of national language, in which it had recognized linguistic (and ethnical) minorities, or one more step in rethinking categories such as nation, ethnicity, minority or language is necessary.

Key words: Japan, nation, ethnicity, language, language ideologies, national language

BIBLIOGRAFIJA

- Anderson, B. (1998):** *Zamišljene skupnosti: O izvoru in širjenju nacionalizma.* (A. B. Uranjek, prev.) Ljubljana, SH.
- Breuilly, J. (2006):** Introduction. In E. Gellner, *Nations and nationalism* (2. izd.). Oxford, Blackwell Publishing.
- Culiberg, L. (2009):** Language, nation and language ideologies in Japan. *Azijske in afriške študije*, 13 (1), 323-346.
- Duchêne, A. (2008):** *Ideologies across nations: the construction of linguistic minorities at the United Nations.* Berlin & New York: Mouton de Gruyter.
- Gellner, E. (2006):** *Nations and nationalism* (2. izd.). Oxford, Blackwell Publishing.
- Heinrich, P. (2012):** *The making of Monolingual Japan: Language ideology and Japanese modernity*. Bristol, Buffalo, Toronto, Multilingual Matters.
- Hobsbawm, E. J. (2007):** *Nacije in nacionalizem po letu 1780: Program, mit in resničnost.* (K. Rotar, prev.) Ljubljana, Založba / *cf.
- Howell, D. L. (2005):** *Geographies of identity in nineteenth-century Japan.* Berkeley, University of California Press.
- Krauss, M. (1992):** The world's languages in crisis. *Language*, 68 (1), 4-10.
- Maffi, L. (2005):** Linguistic, cultural, and biological diversity. *Annual Review of Anthropology*, 34, 599-617.
- Matsumoto, K. (2010):** *Nihon no nashonarizumu 日本のナショナリズム [Japonski nacionalizem]*. Tokyo, Chikuma Shobō.
- Matsumura, A. (1977):** *Kindai no kokugo: Edo kara gendai e 近代の国語—江戸から現代へ [Moderni japonski jezik: Od Eda do sedanjosti]*. Ōfūsha.
- Sand, S. (2010):** *On the nation and the 'Jewish people'.* (D. Fernbach, prev.) London, New York, Verso.
- Tanaka, H. (1994):** Modern Japan and Western democracy: The conflict between liberalism and nationalism. *Hitotsubashi journal of social studies*, 26 (2), 55-61.
- Tanaka, K. (1989):** The ideology of national and state language. *Hitotsubashi journal of social studies*, 21 (1), 167-174.
- Ueda, K. (2011):** Kokugo to kokka to 国語と国家と [Nacionalni jezik in država]. V K. Ueda, & T. Yasuda, *Kokugo no tame 国語のため [Za nacionalni jezik]*. Tokyo, Heibonsha.
- Vološinov, V. N. (2008):** *Marksizem in filozofija jezika: Temeljni problemi sociološke metode v znanosti o jeziku.* (M. Kržan, prev.) Ljubljana, Studia humanitatis.
- Weiner, M. (1997):** The invention of identity: Race and nation in pre-war Japan. V F. Dikötter (ur.), *The construction of racial identities in China and Japan* (96-117). London, Hurst & Company.
- Woolard, K. A., & Schieffelin, B. B. (1994):** Language ideology. *Annual Review of Anthropology*, 23, 55-82.
- Yasuda, T. (2011):** "Tagengo shakai" to iu gensō 「多言語社会」という幻想 [Utvara "večjezikovne družbe"]. Tokyo, Sangensha.

POMEN MODERNEGA KONFUCIJANSTVA PRI VZPOSTAVLJANJU
IDEOLOGIJ SODOBNE KITAJSKE DRŽAVE

Jana S. ROŠKER

Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za azijske in afriške študije, Aškerčeva 2,
1000 Ljubljana, Slovenija
e-mail: jana.rosker@guest.arnes.si

IZVLEČEK

Diskurzi modernih konfucijancev so osnovani na predpostavki, po kateri je tradicionalni konfucianizem združljiv s kapitalističnim razvojem. Predstavniki te struje so izhajali iz stališča, da lahko prenovljena oblika tega tradicionalno kitajskega sistema družbenega, političnega in moralnega mišljenja služi kot osnova nove etike, primerne moderni družbi, in kot duhovni temelj preprečevanja odtujitve, ki nastaja kot stranski učinek kapitalistične gonje po dobičku ter konkurence. Zato lahko njihova prizadevanja po revitalizaciji in rekonstrukciji tradicionalnega konfucijanskega idejnega sistema razumemo kot poskus ohranjanja kitajske kulturne identitete v okviru prevladujočih ideoloških trendov. Avtorica skozi analizo njihove teorije prikaže, da je moderno konfucijanstvo struja, ki ima osrednji pomen za izgradnjo instrumentalne racionalnosti v moderni kitajski državi.

Ključne besede: moderno konfucijanstvo, ideologija modernizacije, sodobna kitajska država

IL SIGNIFICATO DEL CONFUCIANESIMO MODERNO NELL'INSTAURAZIONE
DELLE IDEOLOGIE DELLO STATO CINESE MODERNO

SINTESI

Il discorso sul confucianesimo moderno si basa sul presupposto che permette l'unione del confucianesimo tradizionale con lo sviluppo capitalistico. I rappresentanti di questa corrente discendono dalla posizione che una forma aggiornata del sistema di pensiero sociale, politico e morale tradizionalmente cinese possa fungere da fondamento della nuova etica adatta ad una società moderna e da base spirituale per impedire l'alienazione che si presenta come effetto collaterale nella persecuzione capitalistica del profitto e della concorrenza. È perciò possibile concepire i loro sforzi al fine di rivitalizzare e ricostruire il sistema confuciano tradizionale come un tentativo di mantenimento dell'identità culturale cinese nell'ambito delle tendenze ideologiche dominanti. L'autrice tramite l'analisi della loro teoria dimostra che il confucianesimo moderno è una corrente che è di centrale importanza per la costruzione della razionalità strumentale nello stato cinese moderno.

Parole chiave: confucianesimo moderno, ideologia della modernizzazione, stato cinese moderno

UVOD

Na pragu prejšnjega stoletja se je Kitajska znašla v položaju, ko je dvatisočletna vladavina konfucianizma postopoma, a vsaj na videz precej radikalno, izgubljala svoj prej prvenstveni položaj. Sredi 19. stoletja se je – v prvi vrsti kot posledica soočenja z zahodnimi silami – med kitajskimi izobraženci razplamtela debata o modernizaciji kot obdobju transformacije in odcepitve od tradicionalnih političnih, ekonomskih in aksioloških paradigem, ki so dotlej določale kitajsko družbeno stvarnost (Motoh, 2009, 481). Ta debata je bila opredeljena z idejnimi kontroverzami med liberalnimi in neokonzervativnimi ideologi. Slednji so se večinoma zbrali pod praporom takim. Modernega konfucijanstva¹ (現代新儒學). Ta filozofsko - politična struja je bila v obdobju prvih 25 let Ljudske republike - vsaj na manifestni ravni - utišana, vendar so njena izhodišča v tem času razvijali naprej predvsem tajvanski in hongkonški teoretiki. Za razliko od Ljudske republike Kitajske, kjer je konfucijanstvo vse do osemdesetih let dvajsetega stoletja veljalo za “ideologijo preživelega fevdalizma”, so se v Hong Kongu in na Tajvanu, ki sta bila opredeljena z družbenimi diskurzi postkolonializma, posamični izobraženci že v petdesetih letih pričeli postavljati po robu vse obsežnejšemu pozahodenju svojih družb.

V procesu eksplozivnega razvoja politike ekonomskega odpiranja ter z njim povezane liberalizacije, je v zadnjih dveh desetletjih prejšnjega stoletja tudi v L.R. Kitajski prišlo do postopne rehabilitacije te struje. Danes tvori njena tendenca revitaliziranja tradicije eno najpomembnejših idejnih struj sodobne kitajske teorije (Rošker, 2006). Zaradi svoje potencialno stabilizirajoče družbene funkcije in svoje harmonične združljivosti s kapitalizmom mnogi² primerjajo njegove učinke z učinki protestantske etike, kot jih je opredelil Max Weber.

ZGODOVINSKO OZADJE

K začetnikom tega gibanja sodobni sinologi štejejo vse pomembnejše kitajske filozofe, ki so v prvi polovici dvajsetega stoletja iskali možnosti aktualizacije osrednjih metodoloških in teoretskih vidikov kitajske tradicije, zlasti predmoderne filozofije, ki je nastala po neokonfucijanski teoretski prenovi. Poleg Xiong Shilija 熊十力 in Feng Youlana 馮友蘭

1 V mednarodni sinologiji se ta struja prevaja z različnimi imeni, ki zaobjega pisan spekter, kateri sega od *neokonfucijanstva* oziroma sodobnega ali modernega *neokonfucijanstva*, preko *novega konfucijanstva* do *modernega* ali *sodobnega konfucijanstva*. Medtem ko je prvi sklop, ki vsebuje oznako neokonfucijanstvo, nepraktičen zaradi tega, ker se to ime pogosto zamenjuje z neokonfucijanstvom kot terminom, ki se je v zahodni sinologiji uveljavil za označevanje reformirane konfucijanske filozofije iz obdobja Song in Ming (li xue 理學 ali xingli xue 性理學), sama iz drugega sklopa večinoma uporabljam oziroma prevzemam termin *moderno konfucijanstvo*, saj gre pri njem v prvi vrsti za filozofijo kitajske moderne. Podobna zmeda prevladuje tudi v kitajskih diskurzih, ki to strujo največkrat označujejo z enim od naslednjih izrazov: 新儒學, 現代儒學, 當代儒學, 現代新儒學, 當代新儒學 itd. V kitajskem jeziku se mi zdi najprimernejši izraz 現代新儒學, saj pismenka, ki znotraj tega naziva označuje novo, ni problematična, ker se neokonfucijanstvo dinstij Song in Ming v kitajščini (za razliko od evropskih sinoloških diskurzov) nikoli ni asociiralo s konceptom novega konfucijanstva 新儒學.

2 Gl. npr. Feng Yaoming 1992: 227, Wang Hui, 2000, 40 etc

友蘭, ki sta zagotovo najvidnejša predstavnika te struje, velja v tem okviru omeniti tudi Liang Shuminga 梁漱溟, Zhang Junmaia 張君勱 in He Lina 賀麟. Pri tem prav tako ne moremo mimo doprinosov Fang Dongmeija 方東美, katerega delo je v tem kontekstu vsekakor potrebno omeniti, četudi se sam nikoli ni izrecno opredelil za pripadnika modernega konfucijanstva, saj je vseskozi poudarjal, da je po duši tako kot konfucijanec tudi daoist in budist (Bresciani 2001: 23). Zato nas ne preseneti dejstvo, da ta filozof ni bil zgolj učitelj osrednjih predstavnikov četrte generacije modernega konfucijanstva, temveč tudi učitelj enega najbolj znanih sodobnih raziskovalcev daoizma, Chen Guyinga 陳鼓應 (Chen Guying 1997: 96). Vendar velja pri tem vsekakor opozoriti na dejstvo, da izraz konfucianizem (ruxue 儒學) pogosto na splošno označuje tradicionalno kitajsko miselnost; četudi so se neo-konfucijanci dinastij Song in Ming (torej tisti filozofi, ki so ustvarili miselnost, katera tvori osnovo modernega konfucijanstva) od budizma, daoizma in sorodnih, bolj mističnih in manj racionalnih tradicij navzven vselej odločno distancirali (in jih pogosto definirali celo kot svoje idejne sovražnike), pa je eden največjih teoretskih premikov oziroma preobratov neokonfucijanskih diskurzov prav v tem, da so pripadniki te struje uspeli v ogrožje klasičnega konfucijanstva integrirati vrsto pomembnih konceptov in metod iz budističnih in daoističnih filozofij³. Pravzaprav je bila prav ta integracija idej, ki so bile iz vidika klasične, ortodoksne konfucijanske doktrine videti »heretične«, nevarne in ne-pravilne (非正) tista, ki je merodajno opredelila reformo takrat že zelo okostenele in formalizirane konfucijanske klasike. Prav budistični in daoistični impulzi so bili torej tisti, ki so v obdobju od 10. do 14. stoletja rešili konfucianizem pred propadom, in ki so iz klasične državotvorne doktrine (ponovno) naredili miselnost, ki si zasluži ime filozofija⁴. Poleg tega so se tudi mnogi drugi filozofi iz struje modernega konfucijanstva v svojih poskusih sintetiziranja evro-ameriških in kitajskih miselnosti ter v postopkih aktualizacije kitajske filozofske tradicije precej izdatno ukvarjali z mnogimi tradicionalnimi diskurzi, ki ne sodijo v okvir konfucijanstva v ožjem pomenu besede⁵. In končno, tudi pri

3 Na primer koncept subjekta in objekta spoznanja (neng-suo), ki izvirata iz budistične epistemologije in katero so uporabljali tudi predstavniki najbolj racionalističnih filozofij znotraj Šole strukture (li xue). Celo Zhu Xi, osrednji predstavnik te šole, je v svojo filozofijo vključil vrsto daoističnih idej in postopkov (na primer idejo skrajnega pola ali taijija, koncept wuweijske ali nedelovanja ipd.), medtem ko so teorije predstavnikov idealistične struje neokonfucijanske filozofije (Šola zavesti, 心學) tako rekoč temeljile na budističnih in daoističnih onto-epistemologijah.

4 Težko je reči, do kakšne mere je pri tem šlo za zavestni proces, vendar je integracija (in s tem "razelektritev") budizma in daoizma neokonfucijanskim filozofom zagotovo predstavljala izziv; formalizirana klasična konfucijanska doktrina je bila v 10. stoletju izpraznjena vsakršnih resničnih vsebin in izobraženci so jo morali obvladovati za to, da so uspešno opravljali državne izpite, ki so njim samim in njihovim klanom odpirali vrata do politične oblasti. Seveda takšna doktrina izobražencem ni mogla nuditi nikakršne duhovne in intelektualne zadovoljitve. V ta namen so se raje ukvarjali s študijem in raziskovanjem daoizma in budizma. To je bilo za konfucianizem in s tem pravzaprav za celotni ideološki sistem, na katerem so slonele tradicionalne državne institucije, precej ogrožujoče. V tem smislu je bila neokonfucijanska reforma nujno potrebna za ohranitev konfucijanstva kot osrednje socialne, etične in filozofske miselnosti Kitajske.

5 Moderni konfucijanci se sicer zelo redko opirajo na daoizem, kar je po svoje razumljivo, saj ta struja v bistvu ni nastala samo zato, da ohrani kulturno identiteto, temveč tudi z namenom aktualizacije in "rešitve" institucionalnega ustroja kitajske družbe; anarhistični klasiki daoizma pa za takšne državotvorne namene seveda niso preveč primerni. Vendar se je vrsta pomembnih modernokonfucijanskih filozofov izdatno ukvar-

tem velja upoštevati razlike med izvornimi kitajskimi pojmi in njihovimi konotacijami, ki izvirajo iz prevodov teh pojmov v indoevropske jezike. Izraz »ru xue 儒學«, ki se v indoevropske jezike prevaja kot »konfucijanstvo« (vključno s pojmom »moderne konfucijanstva«), v takšnih prevodih seveda avtomatsko vključuje konotacijo Konfucija kot osrednjega učitelja ali mojstra in izrecno napeljuje na misel, da gre pri tem za (bodisi izvorni, bodisi reformirani ali modernizirani) Konfucijev nauk. V bistvu pa izraz »ru xue« v kitajščini pomeni »nauk izobražencev«, kar pomeni da v nominalnem smislu apriorno ne izključuje nobenih elementov, ki so merodajno oblikovali zgodovino kitajske miselnosti. To, kar imajo torej skupnega tako konfucijanska, kot tudi daoistična filozofija ter sinizirani budizem, je torej tisto, kar v resnici opredeljuje tradicionalno kitajsko filozofijo in njene »nauke izobražencev«⁶.

Tendence revitalizacije konfucijanstva so bile opazne že ob pričetku znamenite debate o znanosti in metafiziki (科學與玄學) v letu 1923, v kateri je skupina mladih teoretikov pod vodstvom Zhang Junmaija 張君勱 nadvse resno in argumentirano postavila pod vprašaj optimistično, a hkrati površno in naivno četrtomajsko vzhičenost glede evroameriških modelov modernosti (Bunnin, 2002, 7).

A scholarly revival involving fresh interpretations of ancient Confucian, Daoist, Mohist, Legalist, and Buddhist texts was crucially important, but the main inspiration from traditional Chinese thought derived from the great Neo-Confucian syntheses of the Song and Ming dynasties, especially in the writings of Zhu Xi (1130-1200) and Wang Yangming (1472-1529). The subtlety and scope of their philosophical intelligence and the tension between Zhu Xi's realism and Wang Yangming's focus on mind provided room for modern reflective interpretations of their work (ibid).

Izhajali so torej iz težnje po rekonstrukciji tistih osrednjih iztočnic tradicionalne (konfucijanske) miselnosti, ki naj bi bile zmožne preseči prevladujoče ideološke trende in ohraniti kitajsko kulturno identiteto, hkrati pa bi lahko na svoj način marsikaj doprinesle tudi k nadaljnjemu razvoju filozofskih in teoretskih dialogov med evro-ameriški in kitajskimi kulturnimi krogi. Ta struja, ki je po letu 1949 merodajno opredelila duh tajvanske in v določenih segmentih (sprva samo delno ter v prikriti obliki) tudi celinske modernizacije, se je pokazala v precej obsežnih poskusih revitalizacije tradicionalne (zlasti konfucijanske in še posebej neokonfucijanske) miselnosti s pomočjo novih impulzov zahodnih idejnih sistemov. V tem okviru iskanja sintez je bil pomemben predvsem duh nemškega idealizma; določen interes je v krogih teoretikov, ki sodijo v to skupino, vzbudila tudi predstavitev vsebinskih izhodišč Dunajskega kroga. Alternative obstoječim razvojem, ki

---

jala s študijem in integracijo budistične miselnosti v svoje teorije. Naj v tem kontekstu omenimo samo dva najbolj znana moderna konfucijanca, namreč Xiong Shilija in Mou Zongsana.

- 6 Pri specifičnih značilnostih tradicionalne kitajske filozofije, ki so torej značilne za vse struje antične in klasične kitajske miselnosti, moramo omeniti predvsem koncept transcendentne imanence (oziroma imanentne transcendence), binarno strukturirani holizem, ki deluje preko binarnih kategorij (npr. yin-yang 陰陽, you-wu 有無, ti-yong 體用, ming-shi 名實, itd), ter načelo komplementarnosti, ki predstavlja osrednjo metodo interakcij med obema protipoloma znotraj le-teh.

so tudi v modernizaciji Azije vodili do tendenc socialne odtujenosti in »vakuuma vrednot«, so ti teoretiki iskali predvsem v ogrožju klasične konfucijanske miselnosti.

Lingering in a state of self-assertion and self-transformation, it confronted a series of powerful, unprecedented challenges throughout the century. At the end of the century, although Confucianism had been relegated to the ashes of the history as political institution⁷, it had, eventually, found its own peace and its own place in the world as a philosophy. (Cheng, Chong-Ying, 2003, 160)

Moderno konfucijanstvo kot diskurz, znotraj katerega so se najjasneje odrazile razvojne smernice rehabilitacije tradicionalizma, se je dokončno oblikovalo po letu 1957. Prvi dan leta 1958 je namreč skupina tajvanskih in hongkonških filozofov objavila znano *Deklaracijo za ponovno ovrednotenje kitajske kulture kot svetovne dediščine* (為中國文化警告世界人士宣言), ki v sebi združuje antikomunistično poveličevanje demokracije zahodnega tipa s poudarjanjem patriotizma in ohranjanja vrednot lastne tradicije. Ta deklaracija predstavlja temeljni manifest in opredeljuje cilje ter vsebine struje Modernega konfucijanstva.

This document became the magna Charta of the whole New Confucian Movement, expressing in a very concentrated form their beliefs, ideals and plans. Far from obsolete, its contents are still seen as the main points of the Movements guiding doctrines (Bresciani 2001: 22).

Člani skupine, ki je izdala to deklaracijo, so bili filozofi Zhang Junmai 張君勱 (Carsun Chang, 1887 - 1969), Mou Zongsan 牟宗三 (1909 - 1995), Tang Junyi 唐君毅 (1909 - 1978) in Xu Fuguan 徐復觀 (1903 - 1982). Ti sodobni teoretiki še danes veljajo za utemeljitelje modernega konfucijanstva kot sistema, ki naj bi zagotovil bolj sistematično reinterpretacijo tradicionalne kitajske filozofije ter kulture v luči globljega in obsežnejšega poznavanja osnov zahodne filozofije, zlasti Platonove, Kantove in Heglove miselnosti (prim. Bunnin, 2002, 11). Sicer gre pri teh filozofih v glavnem⁸ za tiste, ki jih sodobna sinologija za razliko od pionirjev tega diskurza označuje kot pripadnike tako imenovane "druge generacije" modernega konfucijanstva; to so filozofi, ki so v glavnem živeli in ustvarjali na Tajvanu, za razliko od pripadnikov tako imenovane "prve generacije" modernega konfucijanstva, ki so (vsaj do leta 1949, večinoma pa vse do svoje smrti⁹) preživeli na celini.

7 Tukaj uporabljena teza o porazu konfucijanstva kot družbene inštitucije ni dovolj utemeljena; vsekakor lahko ideološke elemente te tradicionalne miselnosti še vedno opazujemo v hongkonškem in tajvanskem šolskem sistemu, v vrednostnem ustroju pristojnosti in pravic oziroma dolžnosti znotraj družine, pa tudi v hierarhijah profesionalne politike in modernih ekonomskih struktur.

8 Z izjemo Zhang Junmai (Carsun Zhang), katerega večinoma prištevajo k prvi generaciji.

9 Izjema je pri tem Zhang Junmai, ki je kot edini predstavnik prve generacije modernega konfucijanstva po letu 1949 pobegnil v ZDA, kjer je ostal do svoje smrti.

V zadnjih dveh desetletjih je postal novi, transformirani vrednostni sistem modernega konfucijanstva tudi pomembna smernica pri iskanju novih ideologij, ki bi ustrezale spremenjenim pogojem nove neoliberalne družbe L.R. Kitajske.

Tema kulturne prenove, ki se je najprej odprla že v obdobju dinastije Qing, je povzročila, da so se kitajski izobraženci znašli v nezavidljivi situaciji, opredeljeni s težavami in zaskrbljenostjo. Večina je slepo občudovala pisano privlačnost materialne kulture modernosti in si je na vse pretege prizadevala za to, da bi tudi Kitajska čim prej vstopila v to oboževano obdobje. Tradicionalna kitajska kultura je bila za njih zaostala in staromodna, zato jo je bilo treba čim prej odstraniti. Glasovi modernih konfucijancev so v poplavi teh idej popolnoma poniknili. Šele dandanes, oziroma šele pred kratkim smo se zavedli, da je Kitajska soočena s takšno obliko modernosti, katero merodajno določajo negativni vidiki lastne tradicije, hkrati pa jo ogrožajo tudi novi "tuji zavojevalci". Njeno kulturna prenova je ubrala popolnoma napačno pot in se znašla v slepi ulici. Vrnitev k tradiciji je ponovno postala tema mnogih pogovorov. In tako so kitajski izobraženci "odkrili" moderne konfucijance, in "odkrili" so tudi njihovo idejno vrednost¹⁰ (Wu Xingfu 2010: 1).

Tako smo sedaj tudi v Ljudski republiki priča vse živahnejšim debatam in vse obsežnejšim raziskavam, ki izhajajo iz predpostavk novokonfucijanskih filozofij. Pionirsko vlogo je pri tem prevzela organizacije za „Raziskovanje idejne struje sodobnih Novih konfucijancev (現代新儒家思潮研究)“, katero sta že novembra leta 1986 ustanovila profesorja filozofije Fang Keli 方克立 in Li Jinquan 李錦全. Nicolas Bunnin je o tej integraciji celinske Kitajske v diskurze modernega konfucijanstva optimistično zapisal:

“With a renewal of officially sanctioned Confucian philosophy in China and greater contact among philosophers in China, Hong Kong and Taiwan, New Confucianism can contribute to reintegration of Chinese philosophical life after the politically enforced divisions of half a century. Other Chinese and Western influences can also contribute to this reintegration. In addition, the schools of Chinese philosophy can be constructively criticized. In these circumstances, Chinese philosophers, holding diverse views but sharing a complex intellectual culture, can display subtlety, dynamism and openness to dialogue as Chinese philosophy takes its place in world philosophy (Bunnin, 2002 13)

Zato tvori tendenca revitaliziranja tradicije, ki predstavlja paradigmatško srž modernega konfucijanstva, dandanes eno najpomembnejših idejnih struj sodobne kitajske teorije ne samo v Hong Kongu in na Tajvanu, temveč tudi v L.R. Kitajski.

10 清朝以來的人文復興課題，使中國的知識界一直處於困優和焦慮狀態，主流對於目迷五色的現代物質文明的追慕，催促中國進入了一個現代化的圖騰崇拜時代，傳統的中國文化被看做過世和不時髦的而被“打”，新儒家所發出的不同的聲音完全被淹沒。延至當下，或者稍早些，中國突然發覺自己面對的是傳統的破碎敗壞和“洋荳濱”式的現代化，人文復興走向了誤區，訴諸和迴歸傳統再次成為一個輪迴的主話題。於是，中國知識界“發現”了新儒家，也“發現”新儒家思考的價值。

MODERNOST »S KITAJSKIMI POSEBNOSTMI«

Eden glavnih razlogov za poraz normativne avtoritete, katero je do devetdesetih let prejšnjega stoletja domala brezpogojno uživala Komunistična stranka Kitajske,¹¹ je zagotovo najti v dejstvu, da so vrednote, ki jih razglašala v sklopu svojih osrednjih ideologij, izgubile vsakršen stik z družbeno realnostjo; nobeden od vladnih ideologov ne zna utemeljiti, na kakšen način naj bi bile vrednote »kolektivizma« ali »služenja ljudstvu«, ki zavzemajo pomembno mesto v tako imenovani socialistični morali, združljive s pogoji tržne ekonomije in ostre konkurence, ki le-to opredeljuje. Še toliko bolj to velja za koncepta zaščite delavskih pravic in socialne države, ki sta prav tako v ospredju socialističnih vrednot, a ju bomo na seznamu prioritetnih ciljev KSK zaman iskali. Te diskrepance so privedle do prej omenjenega "vakuum vrednot", ki se ne odraža zgolj v nereflektiranem potrošništvu in v pomanjkanju kritične refleksije političnih ukrepov in socialnih mehanizmov, temveč tudi v izgubi tradicionalnih identitet. Takšna stanja je Jürgen Habermas poimenoval z izrazom »kriza racionalnosti« (1973, 87), saj do njih prihaja v vsaki družbi, ki se znajde na razpotju med aktualnimi praksami in predpostavkami ideologij, ki so ustrezale preteklim praksam.

Če pri analizi procesa modernizacije izhajamo iz »splošnih« teoretskih predpostavk moderne¹² in si poskušamo priklicati v spomin osrednje paradigme, ki so v evroameriških socioloških, kulturoloških in filozofskih diskurzih odločilno vplivale na njeno idejno refleksijo, moramo biti pozorni tudi na klasično definicijo, ki jo je osnoval že Hegel, kasneje pa so jo s pomočjo socialno-teoretskih predpostavk razvijali tako Marx, kot tudi Weber, zgodnji Lukács in starejši predstavniki Frankfurtske šole. Ti diskurzi so temeljili na absolutistični kritiki razuma in so zato privedli do slepe ulice samoreferenčnosti; zatem so se razvili alternativni teoretski projekti samokritične utemeljitve moderne s pomočjo drugega, jezikovno determiniranega razumevanja pojma razuma. Ta lingvistični preobrat je zopet privedel do dveh različnih utemeljitev oziroma izhodišč za razlago moderne. Prvo tako izhodišče se je pokazalo v postmodernem »preseganju« normativnega razumevanja, drugo pa v intersubjektivnem preoblikovanju klasičnega pojma moderne (Habermas, 1998, 195). V prevladujočem zahodnem razumevanju torej ne gre zgolj za razlaganje neke specifične družbene situacije, ki se večinoma kaže kot prevlada in kritika razuma, temveč za takšen uvid v pojmovni spekter moderne, ki vključuje tudi konotacijo »zavestne diskontinuiranosti novega od starega« oziroma modernega od »tradicionalnega«.

11 V nadaljevanju KSK

12 Ker gre pri terminu »moderna«, ki v splošnem označuje obdobje tovrstne družbene transformacije, za pojem, ki se je razvil v sklopih evroameriških teorij, se definicija »splošnih« teoretskih razvojev v tem okviru (spet enkrat) nanaša na teoretske razvoje takim. zahoda. Pri tem pa vendarle velja opozoriti na dejstvo, da tukaj ne razpravljamo o obdobju moderne v smislu konkretnega, zaključenega obdobja tkim »klasične moderne«, t.j. zahodnega »novega veka«, temveč o obdobju moderne kot o procesu splošne socialne transformacije oz. družbenega preporoda, povezanega z določenimi, karakterističnimi pogoji, ki narekujejo modernizacijo (denimo razsvetljenstvo oziroma dominantna vloga razuma na idejnem ali industrializacija na ekonomskem področju). Ta era je zaznamovana s procesi, ki so se v različnih kulturnih okoljih oziroma tradicijah odvijali na različne načine, vendar vselej v povezavi s transformacijo specifičnih pogojev tradicionalnih družb.

Ko govorimo o procesih modernizacije na Kitajskem, moramo seveda vedeti, da gre pri tem za vrsto zaporednih, po več desetletij trajajočih faz, ki so bile - vsaka na svoj način - povezane bodisi s specifikom kitajske tradicije, bodisi s problemi sprejemanja in transformiranja »ne-kitajskih« oblik proizvodnje in reprodukcije ter življenjskih stilov. Če torej poskušamo zgoraj orisana teoretska izhodišča prenesti na refleksijo obdobja »moderne« in aksiomov »modernizacije« na Kitajskem, moramo biti pri tem pozorni na naslednje posebnosti:

1. Tako sama modernizacija v smislu vseobsežnega političnega, ekonomskega in kulturnega procesa, kot tudi njena teoretska refleksija je na Kitajskem od vsega začetka potekala v znamenju soočanja z vdorom zahodne vojaške in tehnološke premoči; zato ni slučaj, da so postali tako zahodna tehnika, kot tudi zahodni politični sistemi in zahodna kultura neke vrste referenčni okvir za modernizacijo Kitajske (Geist, 1996, 13).
2. Iz tega sledi, da je ta teoretska refleksija pogosto opredeljena s problematično enostransko izenačitvijo tradicije s »kitajsko«, moderne pa z »zahodno kulturo«.
3. Zgodovinsko gledano, se je debata modernizacije na Kitajskem odvijala v okviru klasične kitajske diskurzivne metodologije, opredeljene s tradicionalnimi binarnimi kategorijami: v kontekstu modernizacije so kitajski teoretiki 19. in zgodnjega 20. stoletja poskušali razjasniti razmerje med modernostjo (zahodom) in tradicijo (Kitajsko) s pomočjo binarne kategorije »esence (體)« in »funkcije (用)«. V devetnajstem stoletju je v tem kontekstu najprej prevladal Zhang Zhidongov 張之洞 slogan »Esenca (體) naj bo kitajska, uporabnost (用) pa zahodna¹³« (1963, 3715). V tem lahko vidimo poskus ohranitve kitajske tradicije kljub modernizaciji, ki je razumljena izključno kot prevzemanje zahodne tehnologije in uprave. Sodobni teoretik Li Zehou 李澤厚 je v dvajsetem stoletju to predpostavko obrnil, s tem da je zamenjal oba protipola binarne opozicije (Rošker, 2008); zanj je lahko modernizacija namreč samo transformacija esence v smislu splošne družbene zavesti, proizvodnih načinov in življenjskih stilov.
4. Notranja logika tradicionalne kitajske družbe je bila intrasistemska (Moritz, 1993, 60) v smislu prioriteta zagotavljanja stabilnosti in centriranosti družbenih skupnosti. Pri tem služi preteklost vseskozi kot osrednja referenčna točka za refleksijo sedanjosti in kot neke vrste kašipot za prihodnost (ibid, 61).
5. Razsvetljenje v smislu širitve ideološke prevlade razuma, ki je bilo videno kot esenčna predpostavka modernizacije, svojega dinamičnega in modifikacijskega potenciala zato v največji meri ni črpalo iz ustreznih osnov lastne idejne zgodovine, temveč iz prevzemanja zahodnih racionalnih tradicij.

Modernizacija, opredeljena z zgoraj omenjenimi specifičnimi značilnostmi, na Kitajskem torej ni predstavljala nekakšnega »naravnega« procesa (Luo Rongqu, 2008, 1) oziroma procesa, ki bi bil opredeljen zgolj z notranjo dinamiko avtohtonega razvoja kitajske družbe kot take, temveč se je v 19. stoletju pokazala kot nujna potreba po radikalnih spremembah obstoječega političnega in ekonomskega sistema, ki nikakor ni več ustrezal

13 中學為體，西學為用。

pogojem in zahtevam aktualne dobe. Pri tem ne moremo mimo dejstva, da so procesom modernizacije na Kitajskem botrovali stiki s tujino; v tem smislu je kolonialna preteklost Evrope – četudi ne povsem neposredno – vsekakor merodajno opredelila te procese. Seveda je po drugi strani jasno tudi dejstvo, da je bila Kitajska v 18. in 19. stoletju soočena tudi z globoko notranjo krizo, katere razsežnosti so bile precej večje in so precej globlje posegale v tradicionalni ustroj družbe in države, kot je bilo to v dotedanji paradigmi cikličnih vzponov in propadov dinastij običajno. To pomeni, da bi bila radikalna prenova vrednot, proizvodnih načinov in ekonomsko političnega sistema v tistem času nujna tudi brez stikov z zahodom. Ta prenova zagotovo ne bi bila primerljiva z modernizacijo »zahodnega« tipa¹⁴ in samo ugibamo lahko, kakšna bi bila Kitajska danes, če bi to prenovo izvedla »iz sebe same« - torej zgolj na osnovi črpanja lastnih gospodarskih, političnih in idejnih virov.

TEORETSKA IN KONCEPTUALNA IZHODIŠČA

Moderni konfucijanisti so v modernizaciji videli predvsem racionalizacijo sveta. Pri iskanju njenih filozofskih osnov so se osredotočali predvsem na vprašanja ontologije, kakršno so običajno spoznali v okviru novo priučenih zahodnih idej. Večinoma so izhajali iz predpostavke, da so vprašanja po najgloblji resničnosti vesoljstva, po substanci bivajočega in po Absolutnem vprašanja, ki opredeljujejo smisel življenja. Kot taka naj bi bila ta vprašanja torej ključna za vzpostavitev novih, danim okoliščinam prilagojenih, vrednostnih sistemov in za ohranitev celostne, neodtujljive kulturne in osebnostne identitete (Rošker, 2008).

Ta »obsedenost« z ontologijo se je pravzaprav pričela že na začetku dvajsetih let prejšnjega stoletja (1923-4), ko je pozornost kitajske intelektualne javnosti pritegnila prej omenjena Polemika o znanosti in metafiziki (科學與玄學論戰). Privrženci slednje so poudarjali, da je metafizika edini diskurz, ki lahko rešuje fundamentalne probleme sveta in življenja.

Tudi v okviru njihovih raziskav tradicionalnega konfucijanstva je bila ontologija tista filozofska disciplina, od katere so si obetali jedrnatih rešitev problemov, ki jih prinaša modernizacija zahodnega tipa. Samo preko resničnega in jasnega razumevanja substance kozmosa naj bi bilo modernemu človeku možno, ponovno najti domovanje svojega duha. Zato so svojo glavno nalogo videli predvsem v iskanju »pravilne« orientacije, torej novih,

14 Tukaj velja vsekakor ponovno opozoriti na dejstvo, da se evropocentrični diskurzi prevladujočih zahodnih družboslovnih znanosti še vedno vse preveč ravna po zahodnih paradigmah družbenih razvojev. Iz tovrstnih diskurzov je izhajal logičen sklep, da naj bi na Kitajskem nikoli ne prišlo do industrijske revolucije zaradi tega, ker njena proizvodnja in tehnologija, ki je bila pri njej uporabljena, nikoli ni dosegla stopnje razvoja, potrebne v ta namen. Vendar so raziskave, ki so privedle do v sinologiji precej znane teorije z imenom "zametki kapitalizma na Kitajskem" (中國資本主義萌芽) jasno pokazale, da so bila proizvodna sredstva (proizvodna tehnologija) na Kitajskem že v 12. stoletju na dovolj visoki stopnji za začetek industrijske revolucije. Do nje pa seveda ni prišlo zaradi tega, ker ustroj in sestava tradicionalno kitajskega politično ekonomskega sistema tovrstnega transferja ni omogočala – med drugim tudi za to ne, ker Kitajska – za razliko od Evrope – takrat ni bila soočena z ekonomsko krizo.

jasnih kaŕipotov na poti razvoja k moderni kulturi. Te kaŕipote so videli tudi kot osrednje kriterije za reŕevanje praktiĕnih problemov v sferi politike in ekonomije.

Za ponazoritev etišno-politiĕnih izhodiŕĕ modernega konfucijanstva se lahko posluŕimo tradicionalnega ideala »notranjega modreca in zunanjega vladarja (內聖外王)«; v zdruŕitvi osebne morale s ŕirŕo socialno etiko in hkrati z uspeŕnim ŕivljenjem v druŕbi, ki naj bi odlikovala takŕnega konfucijanskega »plemenitnika« (Roŕker, 2010), so namreĕ tudi moderni konfucijanci videli eno moŕnih osnov obvladovanja nepregledne kompleksnosti sodobnega sveta. Feng Yaoming 馮耀明 na osnovi razliĕnega razumevanja tega klasiĕnega ideala opredeli tudi razliko med tremi zgoraj navedenimi generacijami modernega konfucijanstva:

Tradicionalni konfucijanci so koncept tako-imenovanega »zunanjega vladarja« prevzeli po klasiku 'Veliki nauk', v katerem je opredeljen kot tisti, ki 'vlada drŕavi in skrbi za mir na svetu'. Pri tem je torej ŕlo za ideal moralne vladavine. Prva generacija modernih konfucijancev je v svojem videnju tako imenovanega 'zunanjega vladarja' ta tradicionalni ideal prevzela, vendar je poleg tega vedno bolj poudarjala tudi pomembnost znanstvenega znanja. Druga generacija modernih konfucijancev je ŕe opaŕila, da ideala moralne vladavine v druŕbeni stvarnosti ni bilo moŕno realizirati; zato je njihov 'novi zunanji vladar' vseboval predvsem zahodno znanost in demokracijo. Tretja generacija modernih konfucijancev¹⁵ in drugi teoretiki tega gibanja pa menijo, da vsebin modernizacije ne gre iskati samo v znanosti in demokraciji, temveĕ je pri tem ŕe pomembnejŕe, poiskati razumno prilagoditev razvoju in doseŕkom modernega kapitalizma¹⁶. (Feng Yaoming, 1992, 228)

Ideali modernih konfucijancev torej nikakor niso bili omejeni na ŕeljo po revitalizaciji in rehabilitaciji idejnih tradicij, iz katerih so izhajali; bilo je jasno, da bodo lahko modernizacijo konfucijanstva speljali samo na osnovi miselnosti, uvoŕenih iz tujine, od tam, kjer je modernizacija izŕla. Njihova prizadevanja zato niso izhajala le iz teŕnje po reŕitvi lastne, temveĕ tudi po reŕitvi te tuje idejne tradicije, ki se je bila oĕitno nepreklicno zapletla v lastne filozofske zanke. Konfucijanstvo je bilo tukaj videno kot filozofija odreŕenja:

The scholars who signed the Manifesto are deeply convinced that the Confucian tradition is the most open, inclusive, and creative among the various traditions of the world and may therefore serve as the best vehicle for looking toward the future of humankind (Liu, 1996, 103)

15 Cheng Zhongying (Chung-ying Cheng) 成中英, Liu Shuxian (Shu-hsien Liu) 劉述先, Du Weiming (Weiming Tu). Yu Yingshi 余英時

16 傳統儒家所謂「外王」,主要是依「大學」所講的「治國,平天下」,也就是指一種德治的理想。第一代當代新儒家所謂「外王」,除了肯定這種德治的理想之外,更強調科學知識的重要性。第二代當代新儒家已經注意到德治的理想不切實可行,因此他們的「新外王」的內容主要是西方方式的科學與民主。第三代當代新儒家及新儒家的學者認為現代化的內容除了科學與民主之外,更應包括現代合理資本主義的經濟發展和成就。

KRITIKA

Kljub svoji vse pomembnejši vlogi v kontekstu sodobnih ideologij ravnesja, zmernosti, potrpljenja in harmonije, ki naj bi – po tem ko bodo ponovno »uvožene« v LR Kitajsko – predstavljale temelj zagotavljanja socialnega miru (Motoh, 2009b, 146), pa so moderni konfucijanci pogosto tudi tarča kritike, ki prihaja tako iz samega Tajvana in Hong Konga, kot tudi iz celinske Kitajske. Ta kritika je večplastna in izhaja tako iz vsebinskih ter metodoloških izhodišč, kot tudi iz takšnih, ki temeljijo na prevpraševanju njihove politično – socialne funkcije.

Potencialno negativne posledice njihovega vpliva na sociopolitični razvoj kitajske družbe in države razkrivajo pretežno zahodni teoretiki, zlasti tisti, ki poskušajo vlogo in funkcijo modernega konfucijanstva opredeliti tudi v luči postkolonialnih študij. Za nekatere od njih, kot na primer za Josepha Levensona, Myron Cohen in Margery Wolf je konfucijanstvo preživela patriarhalna ideologija, katere postopno izginotje je nadvse dobrodošlo, saj daje prostor dolgo pričakovani in nadvse potrebni kulturni transformaciji. Za druge pa je konfucianizem *sine qua non* vsakršne »kitajskosti«, zato seveda tudi v sodobnem svetu še naprej obstaja in se razvija (Ames, 2001, 71).

Eden najbolj znanih predstavnikov *postkolonialne kritike* modernega konfucijanstva, sinolog Arif Dirlik, denimo, opozarja na nevarnost povezave te neokonzervativne miselne struje z novim vsekitajskim nacionalizmom; ko govori o novih idejnih in socioloških gibanjih sodobne Kitajske, ki igrajo pri tem pomembno vlogo, seveda omeni tudi moderno konfucijanstvo:

Their reinvocation of pre-modern past, however anti-hegemonic in terms of their relationship to the West, barely disguises natoinal chauvinism of a new kind. The Confucian revival, for instance, is not unrelated to arguments for a »Greater Chinese« economic region (Dirlik, 1994, 109-110)¹⁷.

Teoretiki, ki prihajajo iz L.R. Kitajske, se v svojem prevpraševanju moderno konfucijanskih diskurzov večinoma sklicujejo na splošne očitke, naperjene proti idealističnim predpostavkam konfucijanstva kot takega. Ti diskurzi sodijo v območje *svetovnonazor-ske kritike* modernega konfucijanstva (Ma Dongyu, 1993, 74).

Kritika tajvanskih in hongkonških teoretikov prihaja predvsem iz tabora modernih daoistov, katerih ključni predstavnik je Chen Guying, in iz struj, povezanih z zagovorniki zahodne analitične filozofije, kamor sodi, denimo, hongkonški teoretik Feng Yaoming.

Moderni daoisti jim očitajo podobne stvari, kot so klasičnim konfucijancem očitali klasični daoisti. Ta kritika, katero bi lahko povzeli s frazo *kritika notranje avtokracije*, se

17 Roger T. Ames nekoliko cinično povzema njegovo kritiko z besedami: »Arik Dirlik rues what he takes to be an unholy trust between Confucianism as an indictable 'post-colonialist discourse' and the devil himself, capitalism. For him the revival of Confucianism in modern Asia is oriental 'Orientalism'. It is at best a conspiracy between the State and freeloading intellectuals, or, as he says, 'a foremost instance ... of intellectual discourse creating its object'«. V nadaljevanju njegovo interpretacijo kritizira kot esencialistično, posplošujočo in destruktivno. (Ames 2001: 71)

osredotoča predvsem na dejstvo, da je njihova akademska kultura preveč rigidno formalizirana, da zagovarja absolutno avtoriteto učitelja in na ta način preprečuje tako nastanek kritičnega dialoga, kot tudi razvoj kritične miselnosti (Chen Guying, 1998, 95)¹⁸. Kot pravi daoist, jim Chen Guying očita tudi obsedenost z moralo in etiko (ibid)¹⁹ ter trdi, da so tudi na tem področju poskušali prevzeti monopolistično pozicijo »edine pravilne doktrine«²⁰. Chen tukaj omeni, da je to pozicijo kritiziral tudi Fang Dongmei, ki je bil tudi njegov učitelj (ibid) in poudarja dejstvo, da so tudi daoisti, moisti in legalisti v enaki meri del kitajske filozofske tradicije, kot konfucijanci. Zato jim očita nesptrpnost in absolutizem, ki vodi do tega, da so vse druge filozofske šole kitajske tradicije v njihovih očeh nekakšni heretiki. Moderni konfucijanci po njegovem mnenju niso zmožni resnične odprtosti, kakršna je predpogoj za vsako resnično filozofijo, niti ne priznavajo dragocenega uvida starokitajske tradicije v potrebo po »svobodnem dialogu stoterih filozofskih šol«²¹. Takšno izhodišče je nedemokratično, zato je njihovo domnevno zavzemanje za sintezo klasične kitajske miselnosti in zahodne demokracije ter znanosti zaenkrat precej prazno in ga bo možno resno jemati šele takrat, ko bodo spremenili svoja stališča, ko bodo torej tudi drugim filozofom pustili do besede in tako postali bolj strpni in demokratični (ibid, 97). Njihove metode so namreč v nasprotju z akademsko svobodo in z avtonomijo filozofskega razmišljanja:

Seveda moderna tržna družba potrebuje etično osmišljenost, glede tega menim, da ima Moujeva²² struja popolnoma prav in jo je seveda treba podpreti. A to, kar resnično ne morem prenesti, je ta samoumevnost, s katero tistemu, kar se je že ugotovilo, v svojih člankih pripisujejo absolutno prvenstveno pozicijo. Vse mora biti tako, kot trdi učitelj, in vsak material se ustvarja tako, da se njihova stališča kvečjemu dopolnijo. To je že v osnovi v popolnem nasprotju s temeljnimi načeli univerzitetnega akademskega dela (ibid)²³.

Poleg tega Chen modernim konfucijanistom očita tudi, da na področju, katerega so si s tem, da se razglašajo za njegove naslednike, monopolistično prisvojili, kljub temu monopolu niso uspeli ustvariti ničesar novega (*kritika pomanjkanja inovativnosti*). Moderno konfucijanstvo, ki naj bi nadgradilo in preseglo neokonfucijanske klasike dinastij Song in Ming, se s filozofi tega obdobja sploh ne more kosati, tako Chen Guying:

18 新儒學裏面，也有很多對傳統文化的傳授，傳播，這方面我覺得應該要肯定。我現在要批評的是新儒學有幾個問題，第一他們秉承師。老師怎麼說，完全不敢違背老師的說法。我想 他們念中文的比較多， 年哲學的比較少，哲學理論的訓練比較欠缺。可能因為這樣，因此，就秉承師說。。不但如此，還把它的老師教主化。

19 新儒家變成了一種對於道德的絕對化。儒家本來就有一種泛道德，泛價值判斷的弊端，繼承那個所謂心學的道統，簡直就如穿上道德緊身衣，戴上倫理的緊箍咒。

20 最嚴重的是他們的道統感的作宗。

21 百家爭鳴

22 Tukaj je seveda mišljen Mou Zongsan kot osrednji predstavnik druge generacije modernega konfucijanstva.

23 當然，在一個商業化的社會，提倡倫理狡猾，我覺得牟派這一點要肯定。可是，特別我受不了的是，他們寫論文的時候先入為主，老師怎麼說，然後再去填補材料。這個基本上是違反一個大學學術的基本原則。

V resnici je bil Zhu Xi izjemen učenjak z nenadkriljivo sposobnostjo logično urejenega razmišljanja in razumnega dojemanja stvarnosti. Tudi Wang Yangmingove kognitivne sposobnosti so bile izjemno močne. A če želiš nadaljevati (njuno) tradicijo struje zavesti in prirojenih lastnosti (xinxing), bi moral biti v razlagi njenih osrednjih konceptov vsaj tako dober, kot so bili oni sami, ne pa da niti tega ne dosežeš! (Moderni konfucijanci se namreč) v svoji razlagi zavesti in prirojenih lastnosti sploh ne morejo primerjati z neokonfucijanskimi filozofi dinastij Song in Ming, saj v svojem razmišljanju niso niti približno tako globoki, in v svojih razlagah niti približno tako kompleksni in natančni kot neokonfucijanski klasiki. Šola zavesti in prirojenih lastnosti je v dinastijah Song in Ming dosegla svoj nenadkriljiv vrhunec. Današnji (moderni konfucijanci) pa se v dvajsetem stoletju še kar naprej valjajo po rečeh, ki sodijo v dvanajsto stoletje! In poleg tega starim klasikom glede filozofije še do kolen ne sežejo. Tako imenovani »filozofi« modernega konfucijanstva so samo beden in lažni odsev resničnega blišča klasične filozofije (ibid)²⁴.

Tudi Feng Yaoming kritizira domala izključno osredotočenost modernega konfucijanstva na moralno filozofijo in opozarja na dejstvo, da je lahko modernizacija neokonfucijanskega koncepta praznanja (良知), ki zanje predstavlja moralni, a hkrati tudi ontološki temelj bivanja, kot imanentni metafizični subjekt kvečjemu predmet teološke, ne pa tudi predmet kritične (t.j. objektivne) teorije. (Feng Yaoming, 2000, 147). V tem kontekstu lahko njegova interpretativna izhodišča povzamemo s frazo *kritika metodološke in logične nedoslednosti*. Modernim konfucijancem med drugim očita tudi nenatančnost v izražanju, katero »prodajajo« kot 'neizrekljivost'. Njihova uporaba pojmov, kot so 'vseobsežnost', 'neskončnost' ali 'vrednote' po Fengovem mnenju kaže tako na nepopolnost njihovega razumevanja teh pojmov samih, kot tudi na popolno odsotnost razumevanja njihovih vzajemnih razmerij²⁵.

Nekatere koncepte 'neskončnosti' je mogoče izraziti s pomočjo manifestne hermenevtike, k takšnim sodi, denimo, koncept 'neskončnosti' v matematiki. Druge spet je možno definirati s pomočjo rekurzivnih postopkov. Z metodo latentne hermenevtike pa je možno izraziti le, kaj predmet debate ni; tudi če ga raziščemo do skrajnosti, še vedno ne bomo mogli afirmativno in neposredno povedati, kaj pravzaprav je. In poleg tega je 'brezčasnih' stvari in takšnih, ki 'presejajo rojevanje in minevanje', ogromno.

24 事實上，朱熹是位了不起的學問家，他的思維識力也是非凡的，王陽明的思辨能力也非常強。但是，你要繼承他們這心性之學，你講心性這些東西，還沒有宋明理學思考的這麼細密，講的這麼深入！心性之學到了宋明，已經發展到了登峰造極了嘍！你現在二十世紀啊，還在十二世紀的那些東西裏面翻番滾滾！而且，講得還沒人家好，那我還不如讀宋明理學的原著！所謂當代新儒“家”只不過是宋明理學的迴光返照。

25 Tukaj velja izpostaviti, da gre Feng Yaoming s svojo kritiko vsebinske in pojmovne strukture modernokonfucijanske filozofije nekoliko predaleč. Kot strog analitik namreč ne upošteva možnosti spreminjanja pomenskih nians posamičnih terminov glede na njihov kontekst oziroma glede na kategorični spekter, v katerem se uporablja. Ta semantična fleksibilnost, ta lastnost strukturirane modifikacije pomenskih enot je namreč ena osrednjih značilnosti klasične kitajske filozofije nasplo in se zato ne uporablja zgolj v »mističnih« delih, temveč tudi v delih starokitajskih racionalistov.

Nikakor ni nujno, da imajo vse nek vrednostni pomen (pomislimo samo na kategorije ali forme). Kar pa se tiče stvari, ki vsebujejo vrednoto, pa zanje tudi nikakor ni rečeno, da ne morejo v svoji prvotni obliki nekaj pomeniti tudi v realnosti (denimo Bog ali duša). In prav tako drži obratno, namreč, da vsaka 'neskončnost' ne vsebuje nujno 'vrednosti' (ibid, 2000, 151)²⁶.

Vse to po njegovem vodi do logičnih zmed in paradoksalnosti. Takšne nedoslednosti so, kot pravi Feng, tipične lastnosti misticizma (ibid, 152), ki v znanosti seveda nima kaj iskati.

IDEOLOŠKE RAZSEŽNOSTI ETIKE MODERNEGA KONFUCIJANSTVA

Ljudska republika Kitajska je od svoje ustanovitve v letu 1949 razvijala in udejanjala različne koncepte modernizacije. V prvem desetletju je pri tem šlo predvsem za imitacije sovjetskega modela, v katerem je bila v ospredju socialistična industrializacija. Po letu 1956 si je kitajska vlada prizadevala ustvariti lastni model, pri čemer se je v ekonomiji posvetila predvsem kmetijstvu; na področju politike in kulture je v tem obdobju prišlo do eksperimenta »Velike proletarske kulturne revolucije«. Po smrti Mao Zedonga in začetku ekonomske liberalizacije so se prizadevanja po premostitvi antagonističnega brezna med kapitalistično stvarnostjo in socialističnimi vrednotami najprej izražala v ideologijah »Socializma s kitajskimi posebnostmi« in konceptih, h kakršnim sodi, denimo, koncept »socialistične tržne ekonomije«.

Takšni modeli »modernizacije« so pravzaprav izhajali iz tradicionalne neločljivosti med državo in družbo. Pri tem je šlo za holističen sistem, v katerem niti politika in ekonomija nista predstavljali ločenih sfer²⁷. Dominacija države v gospodarstvu je torej že tradicionalno predstavljala eno od osnovnih značilnosti tradicionalne družbe. Koncept zasebne lastnine je bil v tem sistemu vseskozi razmeroma irelevanten, saj je bila možnost uresničevanja njegovega inherentnega potenciala za osamosvojitvev in kontrastni razvoj večinoma omejena na minimum. V zgodovini kitajske države so ostali vsi poskusi koncentracije obdelovalne zemlje jalovi in vsi poskusi posameznikov, svojo lastnino iztrgati

26 有些‘無限性’的概念是可以表詮的方式來表達的，例如數學上的‘無限性’概念。有些可以用遞歸程序來界定。用遞詮的方式只能表示某討論對象不是什麼，究其極是不能正面而直接的告訴我們它是什麼。再者，‘無時空性’，‘無生滅相’事務很多，不一定都有價值意義（如範疇或形勢）；有價值意味的東西也不一定沒有事實上的原樣之義（如上帝或靈魂）。更何況在概念上‘無限性’並不包含‘價值性’，反之亦然。

27 Država je že od dinastije Han (206 pr.n.št. - 220) naprej vseskozi dejavno in merodajno posegala v agrarna razmerja, torej v osnovo proizvodnega sistema tradicionalne družbe. Pri tem ni šlo zgolj za uvajanje številnih državnih monopolov na različnih področjih proizvodnje, temveč tudi za učinkovitost takšnega principa dedovanja, ki je v sebi združeval moralne in družinsko – klanske motive z interesi države, ki si je svojo fiskalno in proračunsko moč po eni strani zagotavljala z ohranjanjem kar najvišjega števila samostojnih kmetijskih gospodarstev, po drugi pa je njihov, zaradi delitve premoženja pri dedovanju vnaprej programirani, propad preprečila s tem, da je lastnike proizvodnih sredstev (t.j. posestnike) navezala nase s tem, da jim je – v kolikor so dokazali internalizacijo ideoloških aksiomov konfucijanske države - podeljevala državne službe. Šele pridobitev takšne pozicije je namreč omogočala uspešno premostitev nevarnosti, povezanih z razdrobitvijo osrednje investicije (t.j. obdelovalne zemlje) zaradi sistema dedovanja (prim. Moritz 1993: 64)

državnemu nadzoru so bili klavirno obsojeni na propad. Zato se je lastnina na ravni družbe manifestirala kot lastnina klana, kar je seveda – poleg ideološko moralnih faktorjev – še dodatno oteževalo njen transfer ali njeno odtujitev. Moritz (1993, 65) zato poudarja, da imajo postopki podržavljenja (»podružbljenja«) proizvodnih kapacitet in sil v LR Kitajski popolnoma drugačno zgodovinsko ozadje in kulturni pomen kot formalno enaki procesi v Vzhodni Evropi po 2. svetovni vojni. Konec koncev nam v tem kontekstu postane jasno tudi dejstvo, da so vsi poskusi razdeljevanja kitajske zgodovine zgolj po kriterijih različnih lastninskih (ali proizvodnih) struktur na kronološko zaporedne, distinktivne epohe, opredeljeni z neupoštevanjem nadvse bistvenih značilnosti družbene stvarnosti v njeni tradicionalni družbi, kar pomeni, da konec koncev tudi ne morejo privedsti do logično konsistentnih rezultatov. Pri tem ostanejo skriti učinki ustvarjanja kontinuitete, ki so povezani s funkcijo države. Holističnemu učinku države v prostoru – v smislu *imperium mundi* – namreč ustreza tudi njen holistični učinek v času (ibid, 66).

Za razliko od prejšnjih faz pa ta nova, na zakonitostih tržne ekonomije temelječa prenova ni privedla do dlje trajajočega množičnega gibanja, ki bi si lastilo vsaj utvaro o tem, da temelji na idejah razsvetljenstva, torej da izpolnjuje neko teoretsko predpostavko modernizacije. To dejstvo samo po sebi niti ni presenetljivo, če pomislimo, da je bila ekonomska liberalizacija, do katere je po smrti Mao Zedonga in pod vodstvom Deng Xiaopinga prišlo v zadnjih dveh desetletjih dvajsetega stoletja, v glavnem plod vladnega dekreta; že v tem pogledu je opaziti bistveno razliko s »klasičnim« (beri: zahodnim) modelom modernizacije. Po drugi strani je v teku postopne ekonomske liberalizacije prišlo tudi do kratkotrajnega in spontanega množičnega gibanja, ki se je zavzemalo tudi za vzporedno politično »demokratizacijo«. To sprva študentsko gibanje, ki je bilo podobno naivno, kot gibanje 4. maja, se je končalo z množičnim pokolom demonstrantov na Trgu nebeškega miru 4. junija 1989, četudi je tudi v tem obdobju na drugih ravneh vsekakor prihajalo do refleksije danega položaja, pri čemer se je politična kritika pogosto kazala v obliki iskanja novih izrazov kulture²⁸.

Razsvetlensko gibanje je v moderni kitajski teoriji seveda obstajalo; pravzaprav je sodilo k osrednjim teoretskim refleksijam kitajske družbene stvarnosti²⁹; razlog za to, da ta refleksija nikoli ni postala del množičnih gibanj, tiči v dejstvu, da je vladnim ustanovam uspelo razelektriti kritični potencial intelektualcev ne zgolj s pomočjo represivnih

28 Reforma, usmerjena v postopno uveljavljanje tržno-kapitalističnega gospodarstva, se je začela leta 1978 pod vodstvom Deng Xiaopinga 邓小平. Podobno kot že v prvih dveh modernizacijskih transformacijah družbe, so se tudi Dengove reforme pričele na področjih, ki niso prav zelo tesno povezana s tem, kar razumemo pod izrazom kultura: kot običajno, je tukaj šlo predvsem za tehnologijo in ekonomijo. Kot izpostavlja Hua Shping (2001: 4) pa se je njihov politični izraz vzporedno z vse večjim uspehom reform vse pogostejše kazal tudi in predvsem na področju kulture; ta položaj zelo dobro ponazarjata pojava tako imenovane »Kulturne vročice« (文化热) in »Velike debate o kulturi« (文化大讨论). Seveda so bile tudi vse tovrstne oblike teoretske refleksije procesov modernizacije po četrtjunijskih incidentih leta 1989 prav tako nasilno ustavljene.

29 Epistemološki viri, na katere se je ta teorija novega kitajskega razsvetljenstva opirala, so večinoma izhajali iz evroameriških (zlasti liberalnih) ekonomskih, politoloških in pravnih teorij. V zgodovinski perspektivi je tudi popolnoma jasno, da je ta miselnost Novega razsvetljenstva služila kot temeljna ideologija ekonomskih reform (Wang Hui 2000: 16)

ukrepov, ampak tudi in predvsem preko profesionalizacije teorije. Zlasti po letu 1989 so bili kitajski izobraženci tako ali tako prisiljeni, ponovno razmisliti o svojih zgodovinskih izkušnjah.

Koncept subjektivnosti, ki vznikne iz takšnih kontekstov, temelji na izgubi splošne normativnosti in je zato prisiljen, novo normativnost črpati iz samega sebe. Ta samoreferenčnost subjektivnosti bi morala zadoščati za to, da nadomesti izgubljeno moč religije oziroma latentno metafizičnih ideologij. Prelom med tradicijo in moderno je zato v delih modernih konfucijancev vselej zaznamovan z iskanjem inherentnega načela, ki bi lahko nadomestilo stabilizirajočo funkcijo prejšnjih religij ali ideologij.

Zato nikakor ni presenetljivo, da so moderni konfucijanci svoje raziskave največkrat osnovali na tezi, po kateri je konfucijanska miselnost popolnoma združljiva s sistemom kapitalističnega razvoja. Večina kitajskih teoretikov vidi to združljivost predvsem kot rezultat načelne kooperativnosti in takim. "komunikativne metode delovanja" (Trauzettel v Moritz, 1993, 65), kakršna naj bi bila značilna za konfucianizem. A poleg hierarhičnega ustroja družbe na formalni, kot tudi interakcijski ravni, ki vsekakor prav tako predstavlja osnovo tradicionalno konfucijanskega videnja medčloveških odnosov v družbi, lahko tukaj vsekakor omenimo tudi pomen osebne, pravzaprav intimne identifikacije z lastnim klanom kot osnovno enoto socialnega okolja posameznika. Koncept identifikacije je v procesih kapitalistične proizvodnje prenešen s klana na podjetje, kar omogoča učinkovito integracijo zaposlenih. V povezavi z nekritično poslušnostjo avtoritetam, ki temelji na specifični konfucijanskega videnja avtonomije sebstva, lahko vodi transformacija tega koncepta identifikacije do presežkov v proizvodnji in dobičku, hkrati pa zagotavlja družbeno stabilnost.

THE SIGNIFICANCE OF MODERN CONFUCIANISM FOR THE ESTABLISHMENT OF THE MODERN CHINESE STATE

Jana S. ROŠKER

University of Ljubljana, Faculty of Arts, Department of Asian and African Studies, Aškerčeva 2,

1000 Ljubljana, Slovenia

e-mail: jana.rosker@guest.arnes.si

SUMMARY

Modern Confucianism (新儒学) represents the central stream of thought which defines the axiological system of contemporary China. The beginnings of its development can be traced back to the end of the 19th Century, although it was formally established as an independent school of thought only during the sixties of the previous century. This school is defined by the search of new ideologies that could serve as an inherent bond of the modern Chinese societies. Due to specific circumstances that prevailed in the so-called "communist" China, its development has been at first limited to Taiwan and Hong Kong. However, during the last two decades, it has become increasingly important in the P.R. China as well.

The article introduces the basic paradigms of this stream of thought which aims to establish a new framework for Chinese social and philosophical theories through the lens of traditional concepts and categories while simultaneously considering and critically elaborating Western theoretical models of modernization. The author analyses the processes of Chinese modernisation and shows that they manifested themselves in a series of continuous phases that lasted several decades. Each in its own way, these phases were linked to specific features of Chinese tradition and to problems of transforming foreign forms of production, reproduction and life styles. The article applies these theoretical foundations upon »modernity« and the »modernisation« paradigms. It focuses upon specific features linked to China's historical, political and cultural background. Modern Confucians have namely pointed out that China's modernization did not represent a »natural« process that could be defined solely by the inherent dynamics of an autochthonous social development. Instead, it manifested itself in the 19th century as an urgent need for radical changes of the existing political and economic system which did not match the circumstances and the demands of the new era. In this context, the article points out that Chinese modernisation processes were thoroughly defined by the contacts with the West; in this sense, the European colonial past has to a great extent – although not always in a direct way – influenced these processes. In spite of these influences it became clear that Chinese modernization – as has been proven by Modern Confucians – could not be equated with the Westernization of society. Through the analysis of the modern transformation of central Confucian values and through the comparison with their traditional social functions the article highlights why and how they can serve as a framework of a new value system, suitable for modern societies "with Chinese characteristics".

VIRI IN LITERATURA

- Ames, Roger T. (2001):** *New Confucianism: A Native Response to Western Philosophy*. V: *Chinese Political Culture 1989-2000* (ur.: Hua Shiping). London/New York: M.E. Sharp, East Gate Books, str. 70-99
- Bresciani, Umberto (2001):** *Reinventing Confucianism – The New Confucian Movement*. Taipei: Taipei Ricci Institute for Chinese Studies
- Bunnin, Nicholas (2002):** *Introduction*. V: *Contemporary Chinese Philosophy* (ur. Chung-Ying, Cheng in Bunnin, Nicholas). Oxford: Blackwell Publishers, str. 1-15
- Cheng Chung-ying 成中英 (1988):** *中國文化的現代化與世界* (Modernizacija in globalizacija kitajske kulture). Beijing: Zhongguo heping chubanshe
- Chen Guying 陳鼓應 (1998):** *陳鼓應評當代新儒學* (Chen Guying komentira sodobne moderne konfucijance) V: Wang Yingming (ur.): *Taiwanzhi zhi zhaxue geming – zhongjie sanzong wenhua weiji yu ershi shiji zhi gaobie* Taipei: Shuxiang wenhua shiye. str. 95-98
- Dirlik, Arif (1994):** *After the Revolution: Working to Global Capitalism*. Hanover, London: Wesleyan University Press

- Fang Keli** 方克立, **Li Jinquan** 李錦全 (ur.) (1989): 現代新儒學研究論集 (Zbirka študij o modernem konfucijanstvu). Beijing: Zhongguo shehui kexue chubanshe
- Feng Yaoming** 馮耀明 (1992): 從「直通」到「曲成」-- 當代新儒學與現代化問題 (Od »neposredne povezanosti« do »fleksibilnega nastanka« - Moderno konfucijanstvo in problem modernizacije). V: Hanxue yanjiu 10/2 1993/12, str. 227-251
- Feng Yaoming** 馮耀明 (2000): 當代新儒家的主體概念 (Koncept »subjekta« v sodobnem modernem konfucijanstvu). V: Dalu zazhi – The Continent Magazine Vol. 101 No. 4, str. 145-165
- Geist, Beate** (1996): Die Modernisierung der Chinesischen Kultur. Kulturdebatte und kultureller Wandel im China der 80er Jahre. Hamburg: Institut für Asienkunde
- Habermas, Jürgen** (1998): Die postnationale Konstellation – Politische Essays. Frankfurt/Main: Suhrkamp
- Hua Shiping** (2001): Introduction: Some paradigmatic Issues in the Study of Chinese Political Culture. V: Chinese Political Culture 1989-2000 (Hua Shiping, ed.). London/ New York: M.E. Sharp, East Gate Books, str. 3-17
- Levenson, Joseph R.** (1962b): The Place of Confucius in Communist China. V: The China Quarterly, 1962/12, str. 1-18
- Liu Shuxian** (1996): Confucian Ideals and the Real World. V: Confucian Traditions in East Asian Modernity (ur.: Tu Wei-ming). London: Harvard University Press
- Luo Rongqu** 羅榮渠 (ur.) (2008): 從「西化」到現代化. (Od »pozahodenja« do modernizacije). Hefei: Huangshan shu she
- Ma Dongyu** 馬東玉 (1993): 簡論當代新儒家的「現代化」歷程 (Kratka razprava o »modernistični« smernici modernih konfucijancev). V: Liaoning shifan daxue xuebao, 1993/5, str. 74 - 80
- Moritz, Ralf** (1993): Denkstrukturen, Sachzwänge, Handlungsspielräume – Die chinesische Intelligenz im Konflikt der Ordnungsmuster. V: Chinesische Intellektuelle im 20. Jahrhundert: Zwischen Tradition und Moderne. (ur.: Pohl, Karl-Heinz, Wacker, Gudrun in Liu Huiru). Hamburg: Institut für Asienkunde, str. 59-108
- Motoh, Helena** (2009a): Olimpizem s kineskim karakteristikama: interkulturni problem. V: Filozofska istraživanja, 29/3, str. 477-484
- Motoh, Helena** (2009b): "Olympic Spirit": Chinese Policies and the Universality of Human Rights. V: Synthesis Philosophica 24/1, str. 141-151
- Mou Zongsan** 牟宗三 (1989): 五十自述 (Avtobiografija pri petdesetih). Taipei: Penghu chubanshe
- Rošker, Jana S.** (2006): Iskanje poti : spoznavna teorija v kitajski tradiciji. Del 2, Zaton tradicije in obdobje moderne. Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni inštitut Filozofske fakultete
- Rošker, Jana S.** (2008): Searching for the Way – Theory of Knowledge in pre-Modern and Modern China. Hong Kong: Chinese University Press
- Rošker, Jana S.** (2010): Odnos kot jedro spoznanja: kitajska filozofija od antičnih klasikov do modernega konfucijanstva, (Zbirka Čas misli). 1. izd. Ljubljana: Cankarjeva založba
- Tang Junyi** 唐君毅 (1975): 文化意識與道德理性 (Kulturna zavest in moralni razum). Taipei: Xuesheng shuju

- Tu Weiming (1996):** Introduction. V: *Confucian Traditions in East Asian Modernity – Moral Education and Economic Culture in Japan and the Four Mini-Dragons*. (Ed. By Tu Weiming) Cambridge, Massachusetts – London: Harvard University Press, str. 1-10
- Wang Hui 汪暉 (2000):** 當代中國的思想狀況與現代型問題 (Contemporary Chinese Thought and the Question of Modernity). V: *Taiwan shehui yanjiu*. 37/1, str. 1-43
- Wolf, Margery (1984):** Marriage, Family, and the State in Contemporary China. In: *Pacific Affairs*, 57/2, str. 213-236
- Xu Fuguan 徐復觀 (1988):** 儒家政治思想與民主自由人權 (Konfucijanska politična miselnost in demokracija, svoboda ter človeške pravice). Taipei: Xuesheng shuju
- Yu Yingshi 余英時 (1980):** 中國知識階層史論. Taipei: Liangjing chuban gongsi
- Zhang Junmai 張君勱 (1967):** 毛潮與秦政, 新莽隋楊. V: *Ziyou zhong* III/9, str. 2
- Zhang Zhidong 張之洞 (1963):** 勸學篇 (Spodbuda k učenju). V: *Zhang Wenxiang gong quanji*. Taipei: Xuesheng shuju, str. 3715-3716

TRADICIJA IN TRAJNOST – PROGRAM “EKOLOŠKE CIVILIZACIJE” V
SODOBNEM KITAJSKEM POLITIČNEM KONTEKSTU*Helena MOTOH*Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče, Garibaldijeva 1, 6000 Koper, Slovenija
e-mail: helena.motoh@zrs.upr.si

IZVLEČEK

Članek se ukvarja z analizo premikov v ideološkem diskurzu visoke politične strukture LR Kitajske in s spremembami, ki so zaznamovale odnos politike do ekoloških vprašanj v zadnjem desetletju – vse od prvih načelnih omemb ekološke problematike proti koncu predsedstva Jiang-Zhu pa do formiranja splošnega konceptualnega okvira ekološke politike, ki ga predstavlja doktrina »ekološke civilizacije«. Po pregledu doktrinarnih preobratov se članek posveti analizi ideoloških referenc in implikacij nove doktrine ekološke civilizacije in poskuša pokazati, da je raba novega pojmovnega okvira vpeta v dve različni referenčni polji: eko-socialistično in tradicionalistično.

Ključne besede: Ljudska republika Kitajska, ekologija, harmonična družba, ekološka civilizacija, Pan Yue

TRADIZIONE E SOSTENIBILITÀ - IL PROGRAMMA DELLA “CIVILTÀ
ECOLOGICA” NEL CONTESTO POLITICO CINESE MODERNO

SINTESI

L'articolo analizza gli spostamenti nel contesto ideologico dell'alta struttura politica della RP Cinese e i cambiamenti che nell'ultimo decennio hanno segnato il rapporto della politica con i problemi ambientali - dai primi accenni formali della problematica avvenuti alla fine della presidenza di Jiang-Zhu fino alla creazione della cornice concettuale generale della politica ecologica, rappresentata dalla dottrina della “civiltà ecologica”. Dopo la revisione delle svolte dottrinali l'articolo passa all'analisi delle referenze ideologiche e le implicazioni della nuova dottrina della civiltà ecologica, provando così a dimostrare che l'uso della nuova cornice concettuale viene inserita in due aree referenziali: l'eco-socialista e la tradizionalistica.

Parole chiave: Repubblica Popolare Cinese, ecologia, società armoniosa, civiltà ecologica, Pan Yue

Sodobna Kitajska se spreminja z nesluteno naglico, tako na ravni uradne partijske politike kot na ravni kitajskega vsakdana, družbene, politične in ekonomske realnosti. Prav na ravni uradne državne politike je skozi balast podedovanih fraz Maove in Dengove ideologije, ki ostajajo nepogrešljiv element dikcije partijskega vrha, včasih težko razložiti, kako in v katero smer se odvijajo te hitre spremembe. Tudi besede, ki jih je lanskega novembra, le dobrega pol stoletja po zloglasni Mao Zedongovi kampanji "iztrebimo vrabce" (打麻雀运动)¹, z govorniškega odra v Veliki dvorani ljudstva na množico odposlancev naslovil odhajajoči kitajski predsednik Hu Jintao, pričajo o tej povsem novi in drugačni Kitajski. Osma od dvanajstih točk njegovega »poročila«² je bila v celoti posvečena tematiki, ki ji pretekla poročila partijskih sekretarjev niso posvečala več kot le bežne omembe: »intenzivnim prizadevanjem za izgradnjo ekološke civilizacije« (大力推进生态文明建设) (Hu, 2012). Tematika, ki jo je v nadaljevanju še podrobneje razdelal, sodi v okvir novih usmeritev zadnjega desetletja, obdobja predsedovanja Hu Jintaoya in Wen Jiabaoja³, ki je poskušalo s svojo usmeritvijo odgovoriti na problematiko, ki jo je povzročila politika predhodnega predsedniškega obdobja, časa vladavine Jiang Zemina in Zhu Rongjija. Pospeseni razvoj in nagla gospodarska rast v času predsedovanja dvojice »Jiang-Zhu« je namreč za seboj pustila številne pereče probleme, s katerimi se spopada Kitajska še danes: naraščajoča socialna razslojenost prebivalstva in povečevanje prepada med urbanim in ruralnim okoljem, vzhodnimi in zahodnimi regijami; korupcija in druge škodljive posledice neregulirane vpeljave liberalnih ekonomskih modelov; razgradnja institucij socialne države, javnega šolstva, zdravstva, pokojninskega varstva itd. ter nenazadnje vse bolj pereči ekološki problemi, vprašanja naravnih virov, ogroženosti naravnega okolja in biodiverzitete ter naraščajoče onesnaženosti življenjskega okolja.

V pričujočem članku skozi analizo premikov v ideološkem diskurzu partijskega vrha sledim spremembam v odnosu kitajske visoke politike do ekoloških vprašanj v zadnjem desetletju – vse od prvih načelnih omemb ekološke problematike proti koncu predsed-

1 Za več informacij o maoistični politiki do naravnega okolja cf. Shapiro, 2001.

2 Poročilo generalnega sekretarja Komunistične partije Kitajske (tj. predsednika države) predstavlja osrednji dogodek velikega srečanja več tisočih odposlancev v Veliki dvorani ljudstva in pomembno priložnost, da trenutni partijski vrh predstavi svoje usmeritve in načrte, po izrečenem pa se običajno presoja oz. napoveduje tudi interpretacija velikih referenčnih točk kitajske politike in njene polpretekle zgodovine v politiki trenutnega vodstva. Poročilo se v standardizirani obliki posveti najprej oceni uspešnosti preteklih petih let (od prejšnjega partijskega kongresa, v tem primeru od l. 2007), nato nadaljuje s poudarjanjem ideoloških temeljev (skozi specifično interpretacijo trenutne partijske usmeritve) in se v jedrnem delu posveti različnim programskim področjem, pri čemer je pomembna tako izbira področij, ki so posebej poudarjena, kot seveda tudi interpretacije problematike, ki jih generalni sekretar poda v vsakem od teh razdelkov. Hujevemu govoru na 18. partijskem kongresu je bila seveda pripisana toliko večja teža, ker se prav s tem kongresom zaključuje desetletje njegovega načelovanja KPK in se začena vladavina nove garniture partijskih voditeljev na čelu z novim predsednikom države, Xi Jinpingom.

3 Sistem vodenja Kitajske v obdobju po Deng Xiaopingu predvideva dvojno vrhovno oblast, najpomembnejši figuri oblasti sta predsednik države, ki je hkrati generalni sekretar Komunistične partije Kitajske, in predsednik vlade. Ker se mandata obeh približno prekrivata, mogoča pa je ena ponovitev mandata, sta se v zadnjih dveh desetletjih zamenjali dve »predsedstvi«. Čas vladanja Jiang Zemina kot predsednika in Zhu Rongjija kot premijera je tako skrajšano poimenovan kot obdobje Jiang-Zhu, čas vladanja Hu Jintaoya kot predsednika in Wen Jiabaoa kot premijera pa kot obdobje Hu-Wen.

stva Jiang-Zhu pa do formiranja splošnega konceptualnega okvira ekološke politike, ki ga predstavlja doktrina »ekološke civilizacije«. V drugem delu članka se nato posvetim analizi ideoloških temeljev in implikacij te nove doktrine in z analizo uradnih formulacij te tematike pri protagonistih sodobne kitajske okoljske politike poskušam pokazati, da je raba tega novega koncepta vpeta v dve povsem različni referenčni polji: v kontekst eko-socializma oz. eko-maršizma ter v kontekst gibanja za tradicionalizacijo znotraj uradne kitajske politične doktrine.

OD »ZMERNEGA BLAGOSTANJA« DO »HARMONIČNE DRUŽBE«

Ekološka vprašanja se v uradni doktrini zadnjih desetletij umeščajo v zapleteni ideološki okvir, ki ga v uradnih deklaracijah in kampanjah snuje vsakokratni partijski vrh, tj. predsedstvo in stalni odbor centralnega komiteja partije. Da bi lahko razumeli reference na okoljsko tematiko, jih je treba zato predhodno umestiti v kontekst, iz katerega izražajo. V prvem obdobju po Deng Xiaopingovi smrti sta kitajski ideološki prostor tako zaznamovali predvsem doktrina »zmernega blagostanja« in pa uradna usmeritev Jiang Zeminove vladavine, doktrina t. i. »treh reprezentacij« (Gries in Rosen, 2004, 174). Naslednja ekipa partijskih voditeljev, zbrana okrog Hu Jintaoja in Wen Jiabaoja, se je pri svojem videnju kitajske prihodnosti sklicevala na Hu Jintaovo doktrino »znanstvenega napredka« in na družbeno vizijo, ki sta jo Hu in Wen poimenovala doktrina »harmonične družbe«.

Prva izmed naštetih doktrin, t. i. »zmerno blagostanje« (*xiaokang* 小康) vzpostavlja kontinuiteto med Dengovim obdobjem in vsemi kasnejšimi menjavami oblasti, kot referenčno točko jo uporabljata tako predsedstvo Jiang-Zhu kot predsedstvo Hu-Wen in težko si je zamisliti, da bi se nova vladajoča dvojica (Xi Jinping in Li Keqiang) v prihodnjih letih kaj dosti oddaljila od vizije Kitajske kot države, kjer se krepi in bogati srednji, potrošniški sloj prebivalstva. Sama ideja je hkrati pomembna tudi zato, ker – formulirana že v dengovskem obdobju – kot prvi uradni slogan, oblikovan na podlagi klasičnih referenc, predstavlja prelom z maoističnim prezirom do tradicije in napoved uradnega ideološkega obrata h klasičnim idejam, kakršnemu smo priče v zadnjem desetletju.

Izraz je v sodobnem kontekstu prvi uporabil že Deng Xiaoping ob srečanju z japonskim premierjem Masayoshijem Ohiro decembra 1979 (Renmin wang, 2012) kjer je vizijo »zmernega blagostanja« predstavil kot kitajsko vizijo ekonomskega napredka. Deng si je pojem verjetno izposodil v delih reformista⁴ Kang Youweija z začetka stoletja (Bell, 2010, 23–24), ta pa je, sicer v reformistični predelavi uporabil referenco na enega od ključnih kanoničnih klasikov, *Knjigo obredov* (Li ji 礼记). Za razliko od Kanga, ki fazo »zmernega blagostanja« razume kot prehod med kaotičnim stanjem in ponovno vzpostavitevijo t. i. Velike enotnosti (*da tong* 大同), *Knjga obredov* faze razvoja človeške družbe niza v obratnem vrstnem redu – zato je do obdobja »zmernega

4 Za natančnejšo analizo problematike reform in vprašanja modernizacije v zgodnjem 20. stoletju glej tudi: Rošker, 2013, 85–91.

blagostanja« tudi precej bolj kritično nastrojena. V *Li ji* se formulacija pojavi na začetku devetega poglavja *Rabe obredov* (礼运). »Zmerno blagostanje« je na tem mestu uporabljeno kot izraz za stanje družbe po tem, ko je bila prvotna Velika enotnost, zlata doba družbe, že izgubljena. V drugem razdelku istega poglavja tako srečamo diagnozo tega drugega obdobja, kjer je prvotna enost izgubljena, kot regulativni princip pa jo nadomestijo konfucijanske vrline:

今大道既隐，天下为家，各亲其亲，各子其子，货力为己，大人世及以为礼。城郭沟池以为固，礼义以为纪；以正君臣，以笃父子，以睦兄弟，以和夫妇，以设制度，以立田里，以贤勇知，以功为己。故谋用是作，而兵由此起。(…)是谓小康。(Li ji, »Li yun«, 2)

*Ko je bila Velika pot tako opuščena in zakrita, je kraljestvo postalo družinska stvar, vsakdo je dajal prednost svojim sorodnikom, svojim sinovom, kopičil imetje in moč za sebe samega, veliki možje so menili, da je prav, da se oblast nad svetom deduje. Prizadevali so si utrditi obzidja mest in predmestij in okrepiti obrambne jarke in nasipe, sklicevali so se na obrednost in pravičnost, ko so hoteli vzpostaviti pravilen odnos med vladarjem in podložnikom, pristnost med očetom in sinom, naklonjenost med brati, skladnost med možem in ženo; ko so hoteli urediti državo, razdeliti polja, slaviti hrabre in modre, in pridobiti zasluge zase. Ker so vsi počnejo tako, so izbruhnile vojne. (...) to obdobje imenujemo »zmerno blagostanje«.*⁵

Ob precej kritični interpretaciji, ki jo temu izrazu nameni klasični vir, je težko verjeti, da je Deng izbral ta izraz za poimenovanje veličastne vizije, h kateri naj stremlje četvorna kitajska modernizacija⁶, ter da se je nadalje ta izraz zakoreninil v uradnem partijskem diskurzu za vsa naslednja desetletja. Nenavadno izbiro, ki jo gre verjetno pripisati Dengovi siceršnji antidogmatičnosti in skepsi do velikih idealov, bi lahko brali kot odločitev, da je treba stremeti za blagostanjem, tudi če le-to ne bo etično ali ideološko povsem neoporečno in enako hitro dosegljivo za vse prebivalstvo.⁷ Tovrstni strategiji kitajskih gospodarskih reform je sledilo tudi prvo obdobje po Dengovem sestopu z oblasti in ob zaključku svojega predsedstva. Na 16. partijskem kongresu je tako Dengov naslednik Jiang Zemin ponosno ugotovil, da sta bila:

经过全党和全国各族人民的共同努力，我们胜利实现了现代化建设“三步走”战略的第一步、第二步目标，人民生活总体上达到小康水平。(Jiang, 2002)

5 Li Ji, Li yun, 2. <http://ctext.org/liji/li-yun/ens>. Vsi prevodi iz kitajščine: H. M.

6 Program »štirih modernizacij« (*si ge xiandaihua* 四个现代化), s katerim je Deng konec sedemdesetih let nadaljeval Zhou Enlaijevo iniciativo, je obsegal reforme na področjih kmetijstva, industrije, obrambe in znanosti s tehnologijo.

7 Dengu običajno pripisujejo tudi izrek »naj nekateri obogatijo prej«. Čeprav je težko pokazati, kje naj bi ga bil v tej obliki izrekel, vendarle predstavlja dober namig na brezpogojno zaupanje v »trickle-down« efekt (cf. O'Leary, 1998, 89–90, 134), ki je bilo značilno tako za Dengove reforme kot za obdobje vladanja Jiang Zemina in Zhu Rongjija.

Desetmetrski bronasti kip Konfucija, ki je januarja 2011 brez komentarja zrasel pred Nacionalnim muzejem na Trgu nebesnega miru, je ponazarjal uradno rehabilitacijo konfucijanske misli. Slabe štiri mesece kasneje je bil – čez noč in prav tako brez pojasnila – umaknjen (foto: Remko Tanis).

... zahvaljujoč skupnim prizadevanjem celotne partije in ljudi iz vseh etničnih skupin dosežena prva dva mejnika trifazne strategije kitajske modernizacije⁸ in da je večina ljudi dosegla zmerno blagostanje.«

Naslednja generacija partijskih voditeljev ni delila Jiangovega optimističnega mnenja, da naj bi bil ta cilj druge faze kitajske modernizacije že dosežen. Hu Jintao je tako pet let kasneje v poročilu 17. partijskem kongresu po koncu svojega prvega mandata doseganje družbe zmerne blagostanje postavil v srednjeročno prihodnost, natančneje v leto 2020 (Hu, 2007). Tej prognozi je Hu, kljub nekaterim previdnim zadržkom zaradi težavne globalne situacije, ostal zvest tudi v svojem zaključnem predsedniškem poročilu na 18. kongresu lansko leto (Hu, 2012). Vizija družbe zmerne blagostanje je seveda od časa, ko je o njej govoril Deng, postala že precej bolj problematičen in večplasten pojem. Že ob izteku

8 Tri faze (三步走) kitajske modernizacije so bile po Dengovem programu načrtovane kot: 1) obdobje 1981–1990, ko naj bi se BDP podvojil in naj bi bile zadovoljene osnovne eksistenčne potrebe prebivalstva, 2) obdobje 1991–2000, ko naj bi se BDP še nekrat podvojil in naj bi kitajsko prebivalstvo doseglo raven »zmerne blagostanje«, 3) obdobje po letu 2000, ko naj bi BDP *per capita* dosegel raven, ki jo ima v razvitih državah ter bi prebivalstvo doseglo udoben življenjski standard. (cf. Baidu baike, 2012).

predsedstva Jiang-Zhu je postopoma postajalo jasno, da zgolj prizadevanja za dvojno podvojitev BDP ne zadoščajo, da bi bogastvo nove elite in višjega srednjega sloja zares »pričurljalo« tudi do revnih mestnih delavcev, migrantov, podeželskega prebivalstva in nasploh do zahodnega dela Kitajske. Poleg tega je stremljenje po nagli rasti bruto proizvoda pustilo za sabo resne ekološke posledice, vse to pa je predstavljalo težavno popotnico novemu predsedstvu, ki je Jianga in Zhujua zamenjalo pred desetimi leti. Novi predsednik Hu Jintao je zato ob prevzemu oblasti spremenil poudarke v veljavni državni ideologiji »socializma s kitajskimi značilnostmi« (*zhongguo tese shehuizhuyi* 中国特色社会主义) in se pričel sklicevati na koncept znanstvenega razvoja (*kexue fazhan guan* 科学发展观). Novi ideološki okvir, ki ga zelo pomenljivo začne predstavljati javnosti ob obisku spominskih krajev revolucije v provinci Jiangxi septembra 2003 in nato na spominskih slovesnostih ob 110. obletnici Maotovega rojstva (Fewsmith, 2004, 1) Hujevo politiko (vsaj navidez) ponovno približa maoističnemu pogledu na družbeno in socialno enakost. V štiri temeljna načela (四项基本原则), ki jih kot bistvene elemente koncepta znanstvenega razvoja povzame na 17. kongresu KPK oktobra 2007 (Hu, 2007), pa se pritihočajo že tudi novi, povsem nemaioistični elementi, med katerimi nas bo zlasti zanimal zagovor trajnostnega razvoja in skrbne okoljske politike. Prvi princip zapoveduje, da mora biti razvoj prioriteta v partijskih ukrepih (必须坚持把发展作为党执政兴国的第一要务), drugi princip postavlja v ospredje ljudi (必须坚持以人为本) in njihovo blagostanje, tretji in četrti princip pa že vključujeta tudi razmerje med družbo in okoljem z vidika razvojnih strategij. Tretji princip tako zahteva prizadevanje za celostnim, uravnoteženim in trajnostnim razvojem (必须坚持全面协调可持续发展), četrti pa vsestranski pristop (必须坚持统筹兼顾) k problematiki. V okviru tretjega principa za uresničevanje koncepta znanstvenega razvoja Hu tudi natančneje pojasni, kako je nova razvojna strategija povezana z okoljsko problematiko:

坚持生产发展、生活富裕、生态良好的文明发展道路，建设资源节约型、环境友好型社会，实现速度和结构质量效益相统一、经济发展与人口资源环境相协调，使人民在良好生态环境中生产生活，实现经济社会永续发展。(Hu, 2007)

Slediti moramo civilizacijski razvojni poti, ki je razvojno naravnana, zagotavlja kvaliteto življenja in je dobra za okolje; izoblikovati moramo družbo, ki sledi modelom varčevanja z naravnimi viri in naravi prijaznim modelom; uresničevati integracijo hitrosti [gospodarske rasti] s strukturnimi in kvalitativnimi vidiki ter koristmi in usklajevanje ekonomskega razvoja s populacijo, naravnimi viri in okoljem; da bi tako ljudje lahko proizvajali in živeli v ekološko zdravem okolju in da bi se ekonomija in družba trajnostno razvijali.

Usklajevanje, integracija, harmonizacija in podobne metodološke zahteve so značilne za dikcijo partijskih ideologov zadnjega predsedniškega obdobja. Doktrina harmonične družbe (*hexie shehui* 和谐社会), ki jo v uradno partijsko politiko prav tako vpelje Hu Jintao leta 2005⁹, s svojo klasično referenco odgovarja na Dengovo vizijo »zmernega bla-

9 V Hujevi interpretaciji je harmonična družba tista, ki je »demokratska in zakonita, poštena in pravična, pristna in bratska, vitalna, stabilna in urejena, vzdržuje pa tudi harmonijo med človekom in naravo (民主法

gostanja«. Še več, kolikor je koncept harmonije (和 he) v klasičnem razumevanju povezan s pojmom Velike enotnosti (大同 $da tong$), bi lahko v Hujevi izbiri termina videli celo neposreden odgovor na Dengovo in Jiangovo doktrino doseganja zmernega blagostanja. Kot je moč razbrati iz referenčnega odlomka v *Knjigi obredov*, je »zmerno blagostanje« stanje po tem, ko je bila primarna Velika enotnost izgubljena. Harmonija (he 和) pa predstavlja ravno komplementarni pojem Veliki enotnosti: ne gre namreč za prvobitno enost, nerazločenost in usklajenost, temveč za uravnoteženost, ki jo je mogoče oz. treba doseči *potem*, ko so se nasprotja predhodno že ločila in že prišla v konflikt. To dvojnost eksplicitno poudarja zgodovinopisni tekst *Pripovedi o državah* (Guo yu 国语):

夫和实生物，同则不继。以他平他谓之和，故能丰长而物归之。若以同裨同，尽乃弃矣 (...) 声一无听，物一无文，味一无果，物一不讲。

(Guo yu, »Zheng yu«, 1)

Harmonija ustvarja stvari. Istovetnost pa ne spodbuja rasti. Uravnavanje ene stvari z drugo se imenuje harmonija, zato stvari uspevajo in se vračajo k izvoru. Dopolnjevati stvar s to isto stvarjo, pa ne pelje nikamor. (...) Enega zvoka ni mogoče poslušati, ena barva še ni vzorec, en okus ne zadovolji želodca, o eni sami stvari ne moremo razpravljati.

Model harmonične družbe torej hoče poudariti ravno vidik harmonizacije oz. usklajevanja nasprotij, ki jih je povzročilo sledenje modelu »zmernega blagostanja«. To usmeritev le še potrjuje specifična dikcija Hujevega zaključnega poročila na 18. partijskem kongresu lansko leto, v katerem so omembe modela »zmernega blagostanja« samo še formalno-protokolarne narave, v vsebinsko pomembnejših delih teksta pa jih nadomeščajo reference na »harmoničen razvoj« (和谐发展), »harmoničen svet« (和谐世界) in »socialistično harmonično družbo« (社会主义和谐社会) (Hu, 2012).

OD HARMONIZACIJE ODNOSOV DO EKOLOŠKE CIVILIZACIJE

Del zasnove koncepta harmonične družbe je bilo sicer tudi načelo o izboljšanju odnosa do narave, oz. kot je to ob prvi omembi doktrine formuliral Hu, vzpostaviti »harmoničnih odnosov med človekom in naravo« (人与自然和谐相处) (Hu, 2005). Doktrina socialistične harmonične civilizacije pa je kljub svoji deklarativni usmeritvi k popravljanju in izboljšanju odnosa med človekom in naravo vendarle ostajala na ravni zelo ohlapnih dobrohotnih formulacij. Tudi Hujevo poročilo na 17. partijskem kongresu l. 2007 je s področja odnosa do okolja poudarjalo predvsem tematike varčevanja z naravnimi viri in pa zavezo po omejitvi onesnaževanja in ohranitvi okolja. Ekološka orientacija je bila v tem kontekstu omejena na zelo funkcionalistični diskurz saniranja nastale škode in omejevanja prihodnjih potencialnih slabih vplivov gospodarske rasti na naravno okolje. Eden od okoljevarstvenih predlogov tega tipa, ki je za nekaj let prehitel doktrino harmonične družbe, je bil npr. poskus uvajanja t. i. »zelenega BDP«, kalkulacije gospodarske rasti, ki kot enega od faktorjev upo-

---

治、公平正义、诚信友爱、充满活力、安定有序、人与自然和谐相处...) (Hu, 2005). Za podrobnejšo analizo koncepta harmonične družbe glej: Motoh, 2009a, 2009b in 2009c.

števa tudi okoljske učinke posameznih gospodarskih ukrepov in dogajanj (Lelyveld, 2012).

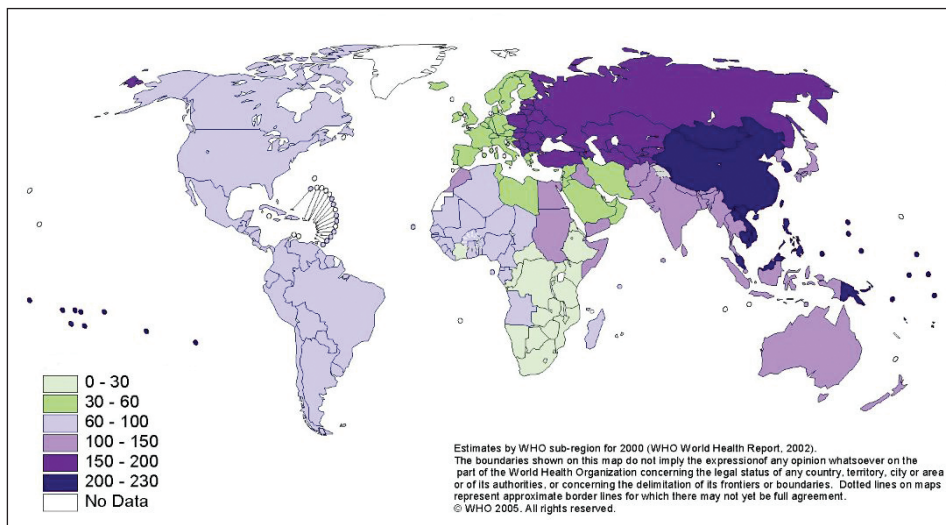
Po koncu prvega petletnega mandata predsedniške dvojice Hu-Wen pa je tudi v kitajski okoljski politiki prišlo do velikih sprememb. Če je partijski vrh v zgodnjem obdobju še ostajal zgolj pri načelnih formulacijah, ki so varstvo okolja interpretirale kot del doktrine harmonične družbe, je v obdobju po 17. partijskem kongresu začel oblikovati konkretnjšo okoljsko politiko. Prvo znamenje sprememb je bilo prestrukturiranje državnega urada za varstvo okolja v samostojno ministrstvo za varstvo okolja (环境保护部) (Sina, 2008), ki je začelo tudi v odnosu do odločitev drugih ministrstev kitajske vlade igrati suvereno in pomembno vlogo. Za ostrejšo pozicijo MVO je po mnenju analitikov (prim. npr. He, 2008) v veliki meri zaslužen eden od namestnikov okoljskega ministra, Pan Yue, o katerem bo več govora v nadaljevanju.

V obdobju po 17. kongresu je predsedstvo poleg ohlapnega koncepta harmonične družbe za področje varstva okolja izoblikovalo še eno doktrino, ki jo je mogoče interpretirati kot ekološki ekvivalent Hujeve doktrine znanstvenega razvoja. Gre namreč za bistveno bolj pragmatično definirano doktrino, ki pa se vendarle sklicuje tako na klasične kitajske reference kot na sodobne struje svetovne socialistične misli. Hu je koncept prvič bežno omenil že v svojem poročilu na 17. kongresu, kjer je kot enega od petih načel, s pomočjo katerih bo mogoče podedovani model zmernega blagostanja udejaniti do leta 2020, navedel okoljevarstveni model »ekološke civilizacije« (shengtai wenming 生态文明):

建设生态文明，基本形成节约能源资源和保护生态环境的产业结构、增长方式、消费模式。循环经济形成较大规模，可再生能源比重显著上升。主要污染物排放得到有效控制，生态环境质量明显改善。生态文明观念在全社会牢固树立。(Hu, 2007)

Vzpostaviti je potrebno ekološko civilizacijo, oblikovati osnovno strukturo industrije, paradigmo rasti in način potrošnje, ki bodo varčni pri rabi energije in naravnih virov ter bodo varovali okolje. Oblikovali bomo cirkularno ekonomijo v velikem merilu in bistveno povečali delež rabe obnovljivih virov. Obvladali bomo emisije glavnih onesnaževalcev in s tem pomembno povečali ekološko in okoljsko kakovost. V celotni družbi bomo utrdili zavest ekološke civilizacije.

Program, ki ga Hu med vrsticami omeni v poročilu l. 2007, je v preteklih petih letih iz ene od usmeritev programa harmonične družbe in znanstvenega razvoja postal samostojna usmeritev kitajske uradne politike. Še več, v luči debat o mednarodnih in meddržavnih vidikih ekološke krize, ki so spremljali svetovna srečanja držav na temo podnebnih sprememb od Kopenhagenske konference 2009 do lanskoletnega srečanja v Dohi, je kitajski program harmonične družbe postal tudi simbol okoljske politike te države v mednarodnem kontekstu. Najjasnejšo formulacijo programa ekološke civilizacije, ki se je oblikoval v obdobju zadnjega mandata Huja in Wena, ponuja prav predsednikovo poročilo na zadnjem, 18. kongresu kitajske komunistične partije. Hu je v tem govoru »ekološki civilizaciji« posvetil kar celoten razdelek, kar ponovno kaže na naraščajoči pomen ekoloških tematik na najvišji ravni državne politike.

Statistika smrti zaradi onesnaženega zraka v mestih (vir: WHO).

... 把生态文明建设放在突出地位，融入经济建设、政治建设、文化建设、社会建设各方面和全过程，努力建设美丽中国，实现中华民族 永续发展。(Hu, 2012)
 ... ekološko civilizacijo [je potrebno] razširiti na vsa področja, jo povezati z vsemi vidiki in celotnim procesom izgradnje gospodarstva, politike, kulture in družbe; zgradili bomo lepo državo in udejanili trajnostni razvoj kitajske nacije.

Program ekološke civilizacije torej še zdaleč ni omejen zgolj na ekološke teme, lahko bi celo rekli, da je v dikciji zadnjega partijskega kongresa z obrobne teme postal paradigma za vsa druga področja modela harmonične družbe, bistveno pa je povezan tudi z vprašanji dobrobiti, avtonomije in suverenosti kitajske nacije. Nacionalna identiteta Kitajske v zadnjih desetletjih dobiva povsem novo podobo in partijski vrh se v prizadevanjih, da bi državljanom ponudil novo identifikacijsko točko, ki ne bi temeljila na tveganih etničnih definicijah, vse bolj zateka k konstrukciji kulturne kontinuitete velike »kitajske kulture« oz. včasih kar »kitajske civilizacije«. V tej luči je program ekološke civilizacije toliko bolj pomemben, saj novo prepoznano kulturalistično definirano kitajsko nacijo veže na njeno ozemlje, tj. na Kitajsko kot geografsko celoto – s tem pa prav tako kot hipoteza o kulturni konintuiteti nudi utemeljitev in opravičilo za današnjo politično enotnost države. Zanimivo je, da Hu v svojem poročilu začne prav s tem vidikom programa, t. i. »ozemlju države« oz. bolj dobesedno »prostoru državnega ozemlja« (国土空间), nekašnem *Lebensraum* sodobne kitajske nacije. Vidiki, ki jih v zvezi z državnim ozemljem zagovarja, so pričakovano manj sporni kot izbira izraza: vpeljava in izvajanje nadzora nad rabo zemlje, ohranitev kmetijskih zemljišč in področij divje narave; poudari pa celo pomen obalne regije in morja kot novega vidika kitajske moči (Hu, 2012) V naslednjih dveh točkah Hu poudari dva vidika okoljske politike, ki so jih vključevali že predhodni

programi: varčna raba naravnih virov in varovanje okolja. V razdelek o varčni izbiri naravnih virov je sicer diskretno vključenih nekaj programskih točk, ki jih v povzetku politike varčevanja z naravnimi viri morda ne bi pričakovali, vsekakor pa pričajo o tem, kaj vse je z previdno izrabo naravnih virov pravzaprav mišljeno:

加快水利建设，增强城乡防洪抗旱排涝能力。加强防灾减灾体系建设，提高气象、地质、地震灾害防御能力。(Hu, 2012)

Pospешiti moramo izgradnjo jezo, okrepiti urbano in ruralno sposobnost obrambe pred poplavami in sušami. Okrepiti moramo sistem preprečevanja in obvladovanja naravnih nesreč in dvigniti raven obrambe pred klimatskim, geološkimi in seizmološkimi katastrofami.

Omenjene napovedi velikih hidroinženirskih projektov, vložene v kontekst nove okoljske politike ekološke civilizacije pričajo o dvojnosti med gospodarskim pragmatizmom, o kakršnem pričajo, in med idejnim okvirom nove okoljske politike, s katerim je poskušalo zadnje predsedstvo prelomiti z maoistično-dengovsko percepcijo naravnega okolja kot zgolj naravnih »virov« (资源) za takšno ali drugačno modernizacijo Kitajske. Hujev program ekološke civilizacije namreč prav v tem vidiku ponuja drugačen pristop kot predhodni partijski ideologi – pragmatične ukrepe poskuša umestiti v širši okvir razumevanja odnosa med naravo in človekom oz. človeško družbo. Nov pristop je dobro razviden iz zadnje od štirih točk programa ekološke civilizacije, t. i. »sistemske izgradnje ekološke civilizacije«. S sistemskim pristopom, kot je moč razbrati iz tega podrazdelka, je mišljena predvsem kombinacija zelo konkretnih sistemskih ukrepov (vpeljava sistema okoljskih standardov, kompenzacij za okoljsko škodo, zakonska zaščita kmetijskih površin, reforma davčnih regulativ) z raziskovalnimi in izobraževalnimi programi, vse to pa naj bi bilo vpeto v širši kontekst družbene naravnosti k zmerni potrošnji in okoljski zavesti. Hu celotni program v zaključku poimenuje kot »novo obdobje socialistične ekološke civilizacije« (社会主义生态文明新时代) (Hu, 2012).

OD EKOLOŠKEGA MARKSIZMA H KITAJSKIM KLASIKOM

Vladna poročila oz. programe, kot je ta, ki ga navajam, je seveda treba brati *cum grano salis*, od velikih besed naslovljenih na večtisočero publiko poslušnih partijskih delegatov do dejanske implementacije navedenih ukrepov žal pelje dolga in kompleksna pot, ki jo, ne glede na uradno doktrino, sekajo številni partikularni interesi velikih lobi-jev in korporacij. Vendarle pa je mogoče tudi iz dikcije tega žanra mogoče razbrati zelo pomembne informacije o kitajski okoljski politiki in njenih novih usmeritvah – bistven je le način, kako te informacije razbiramo. V primeru Hujevega »poročila«, pravzaprav »programa«, največ lahko pridobimo ravno tako, da ga beremo vzporedno s programi njegovih predhodnikov, predvsem predhodnega kitajskega predsedstva. Šele tako se namreč izrišejo bistvene poteze nove okoljske politike in na rej podlagi je mogoče preso-ovati, kakšnim smernicam bo sledilo predsedovanje novega predsednika, Xi Jinpinga. Po tem,

primerjalnem kriteriju predstavlja program »socialistične ekološke civilizacije« ideološki prelom v dveh pogledih. Prva referenca, ki program ločuje od gospodarskemu razvoju v celoti podvržene okoljske politike predhodnih usmeritev, je njegova družbena komponenta, druga manj očitna sprememba pa je prehod k bistveno bolj tradicionalni percepciji odnosa med naravo in človekom, na kateri program temelji.

Prvi element, zaradi katerega Hu v povzetku program tudi imenuje *socialistična* ekološka civilizacija, je vpetost okoljevarstvenih idej v širši družbeni kontekst. Orientacija od strogo ekonomske logike gospodarske rasti k širšim vprašanjem družbenih razmerij je bila, kot sem že omenila, tudi sicer značilna za zadnje predsedniško obdobje in za program harmonične družbe, po katerem naj bi se ravnalo to desetletje. Na področju ekologije ta obrat pomeni, da so okoljska vprašanja varstva virov, zmanjševanja onesnaženja, sanacije okoljske škode ipd. vpeta v družbeni kontekst naraščajoče socialne neenakosti, odmirajoče socialne države, problematike notranjih migracij in sorodnih tematik. Poglavitni protagonist nove okoljske politike tega tipa je namestnik ministra za varstvo okolja, sicer pa bivši novinar Pan Yue (潘岳), ki v okviru uradne okoljske politike predstavlja najradikalnejšo strujo in v okviru ministrstva za varstvo okolja tisti element, ki okoljsko problematiko zastopa tudi v nasprotju z interesi drugih ministrstev. Pan ekološko problematiko sodoben Kitajski vidi kot neizogiben produkt kapitalistične ekonomije¹⁰ in kitajske vpeljave »industrijske civilizacije« (*gongye wenming* 工业文明) po vzoru Evrope in Amerike (Pan, 2006). Panova argumentacija v kitajskem prostoru ni osamljen primer, vzpostavlja pa tudi dialog s sorodnimi idejnimi zasnutki po svetu. Poskusov, da bi eno razmerje izkoriščanja vzročno ali kontekstualno povezali z drugim, je bilo v zadnjih desetletjih na svetovnem teoretskem prizorišču več. Tovrstno interpretativno logiko lahko na primer prepoznamo v teoretskih paradigmah ekofeminizma, ki »v svojem bistvu temelji na postavitki, da je tisto, kar vodi do zatiranja žensk in do izkoriščanja narave, eno in isto: patriarhalni sistem, dualistično mišljenje, sistem prevlade, globalni kapitalizem.« (Furlan Štante, 2012, 106)¹¹. Tovrstno logiko pa uveljavlja tudi ekološki marksizem, ki standardnim branjem Marxa dodaja okoljske implikacije. Panovo razmišljanje o vlogi kapitalistične ekonomske logike v razmerjih izkoriščanja med človekom in naravo se v veliki meri spogleduje prav s to drugo tradicijo. Kot poudarja Wang (2012) v svoji analizi ekološkega marksizma na Kitajskem, so teoretski krogi sodobne Kitajske v zadnjih desetletjih intenzivno sprejemali ideje ekološke interpretacije marksizma, pri čemer so bile zanimanja deležne različne struje znotraj tega gibanja.¹² Ideje gibanja ekosocializma, ki se razvije na tej teoretski podlagi, v konkretnih kontekstih pa se odraža kot povezovanje ekoloških in socialističnih političnih idej in opcij, v *Manifestu ekosocializma* (2001)

10 Poglavitni vzrok [za okoljsko krizo] je kapitalistični sistem. Okoljska kriza je postala nov način premeščanja ekonomske krize. (资本主义制度是造成全球环境生态危机的根本原因。生态危机成为转移经济危机的新手段。) (Pan, 2006)

11 Za podrobnejšo analizo odnosov distribucije moči in hierarhije spolov v drugih kontekstih cf. Furlan Štante, »Institutionalised Christianity and the Question of Gender Hierarchy«, str. 234-235.

12 Wang navaja npr. 1) teorijo ekološke krize Williama Leissa in Bena Aggerja, O'Connorjevo teorijo dveh protislovij kapitalizma, Kovelovo teorijo ekološke socialistične revolucije in konstrukcije in Fosterjeve in Burkettove poglede na Marxovo ekologijo (Wang, 2012).

predstavita Joel Kovel and Michael Lowy. Avtorja eksplicitno povežeta ekosocializem s socializmom »prvega odbobja«:

Ekosocializem ohranja emancipatorne cilje socializma prvega obdobja, pri čemer zavrača tako omejene reformistične namere socialne demokracije kot produktivistične strukture birokratske inačice socializma. Namesto tega vztraja pri ponovni določitvi poti in cilja socialistične produkcije v ekološkem okviru. (Kovel in Lowy, 2001)

Način, na katerega katerim naj bodo ti cilji doseženi, poudarjata avtorja, ne temelji na omejevanju in represiji, ampak, podobno kot si smelo zastavlja Hujev program ekološke civilizacije, na preobrazbi vzorcev potrošnje:

Pri tem je še posebej spoštljiv do »meja rasti«, ki so nujno potrebne za trajnost družbe. Teh omejitev pa ne uveljavlja s pomanjkanjem, trpljenjem in represijo. Namesto tega si postavlja za cilj preobrazbo potreb, globok preobrat v smeri od kvantitativne h kvalitativni dimenziji. (Kovel in Lowy, 2001)

Pan, ki v svojih stališčih dobro razodeva tudi uradno ideološko stališče kitajskega partijskega vrha zadnje generacije, je ekološki interpretaciji marksizma sicer naklonjen, je pa delno skeptičen do ekosocialističnega gibanja. Dimenzija, s katero poskuša dopolniti ekosocialistične teze, je stališče, ki bi mu lahko rekli postkolonialno. V intervjuju za spletno revijo *China Dialogue* pojasni, da je Kitajska ob prevzemu kapitalističnega modela neizogibno prevzela tudi način reševanja težav, ki je v obdobju globalizacije značilen za kapitalistične države, t. i. »okoljski kolonializem«:

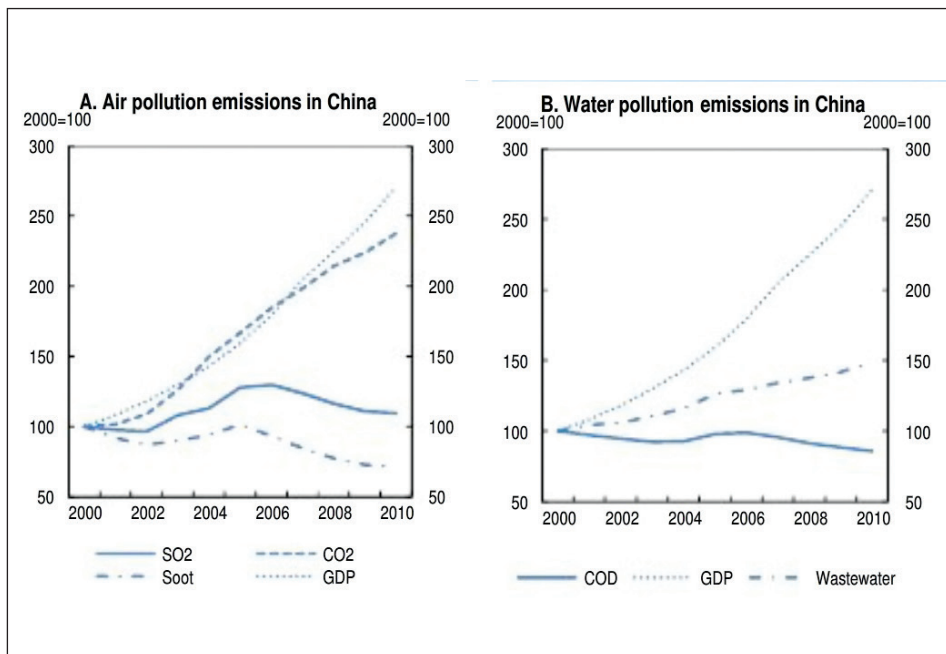
在国际上，随着全球化时代的到来，发达国家通过产业转移对发展中国家实行生态殖民主义；在国内，东部的污染转移到西部；城市的污染转移到农村；富裕人群消费、贫困人群来承受生产的污染。

V mednarodnem merilu so razvite države po vzponu globalizacije svojo industrijo premestile v države v razvoju, s čimer so izvajale okoljski kolonializem; Kitajska je onesnaženje iz vzhoda preselila na zahod, iz mest na podeželje; bogati trošijo, revni pa trpijo zaradi onesnaženja. (Pan, 2006)

Iz navedenega lahko razberemo, kakšne socio-politične implikacije sledijo iz ohlapne uradne doktrine o ekološki civilizaciji – gre torej za interpretacijo te tematike v duhu ekološkega marksizma, od katerega pa se razlikuje predvsem po postkolonialnih poudarkih. Kot jasno poudari Pan Yue, je tako preseganje kolonializma projekt, ki se mora odvijati na dveh ravneh:

中国作为社会主义国家，对外要团结发展中国家反抗导致环境不公平的国际经济秩序；对内要建立起防止不平衡发展导致生态危机的一系列制度。

Kot socialistična država se mora Kitajska navzven povezati z drugimi državami v razvoju v boju proti mednarodnemu ekonomskemu sistemu, ki povzroča okoljsko neena-

Diagrama, ki ponazarjata, kako različni faktorji onesnaženosti zraka (A) in vodnih virov (B) na Kitajskem rastejo počasneje kot BDP. (vir: <http://conversableeconomist.blogspot.com/2013/05/china-and-environmental-kuznets-curve.html>)

kopravnost, navznoter pa mora vzpostaviti sistem, ki naj prepreči, da bi neuravnotežen razvoj povzročal okoljske nevarnosti. (Pan, 2006)

Navznoter torej projekt ekološke civilizacije vodi k blaženju oz. odpravi notranjega ekološkega kolonializma med vzhodom in zahodom ter med urbanimi in ruralnimi deli Kitajske. Navzven pa se kaže kot Kitajsko zastopanje postkolonialnih stališč v mednarodni ekološki politiki – usmeritev, ki je bila očitna na seriji mednarodnih podnebnih konferenc, kjer je Kitajska zagovarjala historični pogled na problem emisij toplogrednih plinov kot na dediščino pretekle industrializacije razvitih držav, ki je ne bi bilo pravično prevaliti na ramena današnjih držav v razvoju.

Poleg družbene komponente, ki značilno definira projekt ekološke civilizacije, pa je drugi element, ki ga zaznamuje s specifično »kitajskimi karakteristikami«, nenehno sklicevanje protagonistov na starodavno kitajsko misel o razmerju med človekom in naravo. Projekt socialistične ekološke civilizacije naj bi tako vzpostavljal kontinuiteto med klasičnimi pojmovanji harmonije kot temeljnega principa in sodobno ekološko politiko partijskega vrha. Modus te argumentacije je značilen za celoten kontekst doktrine harmonične družbe, ki jo je promoviralo predsedstvo Hu-Wen, ideja o koninuiteti vsebinskih parametrov kitajske kulture pa je prav tako značilna za novo kitajsko identitetno politiko

zadnjega desetletja.¹³ Pan Yue kot protagonist modela ekološke civilizacije, v to povezavo ne dvomi. Za razliko od zahodnega industrializma, ki naj bi ga zaznamovali »usmerjenost k dobičku in antropocentrizem«, po Panovem mnenju že sama kontinuiteta kitajske države priča, da je temeljila na ekoloških idealih:

中华民族是有特殊性的，其最大特殊性在于它是全世界惟一以国家形态传承，而又同根、同文、同种延续几千年的民族。为什么中华民族能够独自延续生存到今天？因为其文化理念蕴含着深刻的生态智慧，其伦理与制度充满着这种深刻的生态智慧，其生活方式实践着这种深刻的生态智慧，其历史传统延续着这种深刻的生态智慧。

Kitajska je specifična, najbolj po tem, da je tisočletja dolgo ohranjala nacijo, ki so jo združevale korenine, kultura in rod. Kako je lahko Kitajska edina vztrajala tako dolgo? Ker so njeni kulturni koncepti vsebovali takšno ekološko modrost, ker sta tako njena etika kot politični sistem polni takšne ekološke modrosti, udejavanja jo tudi kitajski življenjski slog in ohranjanje jo zgodovinska tradicija. (Pan, 2011)

Ohlapno opredeljeni in povsem anahroni pojmi, kot so »kulturni koncepti«, »etika« in »življenjski slog« so značilni za pristop doktrine harmonične družbe in njen obrat k tradiciji. V prizadevanju po čim večji inkluzivnosti in hkrati nedefiniranosti, ki prikrivata diskontinuitete in zamolčita kritični odnos do tradicije, ki je bil predhodno značilen za partijski diskurz, pojmovanje kitajske tradicije zaobjema vse velike kitajske miselne sisteme – seveda pod (netočno) predpostavko, da so bila njihova stališča glede pravilnega odnosa med človekom in naravo enaka:

中国传统文化的主流是儒释道三家。在它们的共同作用下，中华民族形成了自己独特的文化体系，即中庸、和谐、包容。

Tri osrednje šole tradicionalne kitajske kulture so konfucijanstvo, budizem in daoizem. Pod njihovim skupnim vplivom je kitajska nacija oblikovala samosvoj kulturni sistem, ki temelji na sredini, harmoniji in toleranci. (Pan, 2011)

Skupni temelj teh treh idejnih sistemov in kitajske kulture nasploh Pan prepozna v pojmu »omejitve«, *du* (度), ki naj bi po Panovi interpretaciji pomenil »primernost, zmerenost, omikanost, uravnoteženost in harmonijo« (Pan, 2011). Panova izbira klasične reference je zelo nepričakovana, vendar pa precej posrečena. Sama beseda *du* v klasičnih namreč ne nastopa v tako središčni vlogi kot drugi pojmi, ki jih je doslej v brskanju po tradicionalnih referencah ponovno oživila partijska ideologija. Kljub temu pa nastopa precej pogosto, v tekstih tako konfucijanske kot daoistične tradicije, v literaturi, zgodovinskem pisju in še mnogih drugih virih. Razlog za to pogostost je preprosto: *du* v klasični rabi

13 Za podrobnejšo analizo odnosov distribucije moči in hierarhije spolov v drugih kontekstih cf. Furlan Štante, »Institutionalised Christianity and the Question of Gender Hierarchy«, str. 234–235.

največkrat pomeni preprosto »mero« oz. »merjenje«¹⁴, šele sekundarno pa tudi zmernost in omejitve. Prav v tej profanosti pojma, ki naj bi povzel ekološki moment velikih tradicij – čeprav v njih ne nastopa s tem pomenom – pa je mogoče prepoznati največji potencial Panove izbire. Iskanje nove politike odnosa do narave v kombinaciji družbenih vidikov ekologije, kot jih zastopa ekološki marksizem, in pojmovanje klasičnih kitajskih filozofskih šol je morda mogoče prav na ravni tovrstnih konceptov. Zanimivo je namreč – to Pan seveda zamolči – da *du* v klasikah ne pomeni ničesar, kar bi lahko povezali z naravo ali ekologijo. Nasprotno, tiče se predvsem človeškega sveta, njegove umeritve, obvladovanja, samoomejevanja. Skupaj z zakoni, pisavo, denarjem in osnimi razdaljami vozov so merske enote vselej predstavljale tudi pomembno sredstvo za poenotenje nepreglednih prostranstev kitajske države – težava, ki ni nič manjša danes kot je bila v času prvih dinastij. Tudi današnja ekološka vprašanja Kitajske so takšna. Tičejo se vprašanj omejitve in uravnoteženja mer in meril, zahtevajo usklajevanje partikularnih interesov v celoto države in nenazadnje se – bolj kot v naravi – nujno dogajajo na ravni človeškega sveta, politike in gospodarstva in njihovih procesov samoomejevanja in zmernosti.

POVZETEK

Desetletja pospešene gospodarske rasti so na Kitajskem povzročila številne pereče okoljske probleme: izčrpavanje naravnih virov, ogroženost biotske raznovrstnosti ter naraščajoče onesnaženje življenjskega okolja. Predsedujoča dvojica Hu Jintao in Wen Jiabao se je v obdobju svojega vodenja tudi uradno začela posvečati popraviljanju negativnih posledic, ki jih je vladavina Jiang Zemina in Zhu Rongjija na ekološkem področju zakrivila v predhodnem obdobju, tj. v času politike hitre rasti.

Članek skozi analizo premikov v ideološkem diskurzu partijskega vrha sledi spremembam v odnosu kitajske visoke politike do ekoloških vprašanj v zadnjem desetletju – vse od prvih načelnih omemb ekološke problematike proti koncu predsedstva Jiang-Zhu pa do formiranja splošnega konceptualnega okvira ekološke politike, ki ga predstavlja doktrina »ekološke civilizacije«. Najpomembnejše prelomnice, ki jih v tem razvoju analizira, so Deng Xiaopingova doktrina »zmernega blagostanja«, doktrina »znanstvenega razvoja« in pa seveda osrednja usmeritev zadnjega predsedstva, tj. doktrina »harmonične družbe«. Iz uradnega formulaičnega diskurza poskuša razbrati dejanske preobrate v politiki kitajskih oblasti do okolja in okoljske problematike in pojasniti, kako iz te tendence smiselno sledijo trenutne smernice okoljske politike, t. i. politika »ekološke civilizacije«. V drugem delu se članek nato posveti analizi ideoloških temeljev in implikacij te nove doktrine in z analizo uradnih formulacij pri protagonistih sodobne kitajske okoljske politike poskuša pokazati, da je raba tega novega koncepta vpeta v dve povsem različni referenčni polji: v kontekst eko-socializma oz. eko-marksizma ter v kontekst gibanja za tradicionalizacijo znotraj uradne kitajske politične doktrine.

14 Wang navaja npr. teorijo ekološke krize Williama Leissa in Bena Aggerja, O'Connorjevo teorijo dveh protislovij kapitalizma, Kovelovo teorijo ekološke socialistične revolucije in konstrukcije in Fosterjeve in Burkettove poglede na Marxovo ekologijo (Wang, 2012).

TRADITION AND SUSTAINABILITY: THE PROGRAMME OF »ECOLOGICAL CIVILISATION« IN CONTEMPORARY CHINESE POLITICAL CONTEXT

Helena MOTOH

University of Primorska, Science and Research Centre, Garibaldijeva 1, 6000 Koper, Slovenia

e-mail: helena.motoh@zrs.upr.si

SUMMARY

Decades of Chinese intense economic growth caused many serious ecological problems: exhaustion of natural resources, endangered biodiversity and worsening pollution of the living environment. The presidency of Hu Jintao and Wen Jiabao officially focused its policies on repairing the negative consequences that had resulted from Jiang Zemin-Zhu Rongji presidency of the previous period and its policy of fast growth.

The paper traces the changes in the Party policy towards ecological issues by analysing the shifts within the ideological discourse of party leadership – beginning with the final period of Jiang-Zhu presidency when ecological topics were first briefly mentioned and ending with the formation of a general conceptual framework of official ecological policy in the form of the doctrine of »ecological civilisation«. The most important steps analysed in this development, are Deng Xiaoping's doctrine of »moderate wealth«, doctrine of »scientific development« and the central orientation of the last presidency period, namely, the doctrine of »harmonious society«. The analysis of the official formulaic discourse attempts to identify actual shifts in the environmental policy of Chinese leadership and to clarify, how these tendencies developed into the current trend in environmental policy, i. e. the doctrine of »ecological civilisation«. The second part of the paper is then focused on the analysis of the ideological basis and implications of this new official doctrine. Analysis of the official formulations by the protagonists of contemporary Chinese environmental policy finally shows how the application of this new concept is linked to two completely different referential frameworks: the context of eco-socialism/eco-marxism and the context of the official Chinese political movement for traditionalisation.

Keywords: People's Republic of China, ecology, harmonious society, ecological civilisation, Pan Yue

LITERATURA

- Baidu baike (2012):** San bu zou. [Http://baike.baidu.com/view/627763.htm](http://baike.baidu.com/view/627763.htm) (13. 12. 2012).
- Bell, D. A. (2010):** China's New Confucianism: Politics and Everyday Life in a Changing Society. Princeton, NJ, Princeton University Press.
- Fewsmith, J. (2004):** Promoting the Scientific Development Concept, China. V: Leadership Monitor, No.11 (2004). [Http://www.hoover.org/publications/china-leadership-monitor/3452](http://www.hoover.org/publications/china-leadership-monitor/3452) (18. 12. 2012).
- Furlan Štante, N. (2011):** Institutionalised Christianity and the Question of Gender Hierarchy. Društvena istraživanja 20 (1), 233–248.
- Furlan Štante, N. (2012):** Biotska soodvisnost: iz perspektive teološkega ekofeminizma. V: Furlan Štante, N. in Škof, L. (ur.): Iluzija ločenosti, Koper, Annales, 105–119.
- Gries, P. H. in Rosen, S. (ur.) (2004):** State and Society in 21st Century China: Crisis, Contention, and Legitimation. New York, Routledge.
- Guo yu (2012):** Chinese Text Project. [Http://ctext.org/guo-yu/zheng-yu/ens](http://ctext.org/guo-yu/zheng-yu/ens) (10. 12. 2012).
- He, G. (2008):** 环保部雏形初具，然任重道远 Huanbaobu chuxing chu ju, ran ren zhong dao yua. V: Chinadialogue. [Http://www.chinadialogue.net/article/show/single/ch/2407-New-ministry-begins-to-bark-but-still-lacks-bite](http://www.chinadialogue.net/article/show/single/ch/2407-New-ministry-begins-to-bark-but-still-lacks-bite) (13. 12. 2012).
- Hu, J. (2005):** 强调扎实做好工作大力促进社会和谐团结 Qiangdiao zhashi zuohao gongzuo dali cujin shehui hexie tuanjie. Xinhua net. http://news.xinhuanet.com/newscenter/2005-02/19/content_2595497.htm (12. 11. 2012).
- Hu, J. (2007):** 在中国共产党第十七次全国代表大会上的报告 Zai Zhongguo gongchangdang di shiqi ci quan guo daibiao dahui shang de baogao. V: Renmin wang. [Http://cpc.people.com.cn/GB/104019/104099/6429414.html](http://cpc.people.com.cn/GB/104019/104099/6429414.html) (20. 12. 2012).
- Hu, J. (2012):** 在中国共产党第十八次全国代表大会上的报告 Zai Zhongguo gongchangdang di shiba ci quan guo daibiao dahui shang de baogao. V: Xinhua net. [Http://news.xinhuanet.com/18cpcnc/2012-11/17/c_113711665_14.htm](http://news.xinhuanet.com/18cpcnc/2012-11/17/c_113711665_14.htm) (16. 12. 2012).
- Jiang, Z. (2002):** 在中国共产党第十六次全国代表大会上的报告 Zai Zhongguo gongchangdang di shiliuci quan guo daibiao dahui shang de baogao. V: Renmin wang. [Http://cpc.people.com.cn/GB/64162/64168/64569/65444/4429115.html](http://cpc.people.com.cn/GB/64162/64168/64569/65444/4429115.html) (20. 12. 2012).
- Kallio, J. (2011):** Tradition in Chinese Politics. Helsinki, The Finnish Institute of International Affairs.
- Kovel, J. in Lowy, M. (2012):** An Ecosocialist Manifesto. V: IED. [Http://www.iefd.org/manifestos/ecosocialist_manifesto.php](http://www.iefd.org/manifestos/ecosocialist_manifesto.php) (15. 12. 2012).
- Lelyveld, M. (2012):** China's 'Green GDP' Resurfaces. Radio Free Asia. [Http://www.rfa.org/english/energy_watch/greengdp-02132012120520.html](http://www.rfa.org/english/energy_watch/greengdp-02132012120520.html) (30. 12. 2012).
- Li ji (2012):** Chinese Text Project. Li Ji. [Http://ctext.org/liji/li-yun/ens](http://ctext.org/liji/li-yun/ens) (5. 12. 2012).
- Meng Zi (2012):** Chinese Text Project. Meng Zi. <http://ctext.org/mengzi> (7. 12. 2012).
- Motoh, H. (2009a):** Harmonija konfliktov: klasična kitajska kozmologija v sodobnem političnem kontekstu. V: Dialogi (Maribor), 2009, letn. 45, št. 9, 88–104.
- Motoh, H. (2009b):** Hišni pripor in harmonična družba. V: *Poligrafi*, 2009, letn. 14, št. 53/56, 103–125.

- Motoh, H. (2009c):** 'Olympic spirit' : chinese policies and the universality of human rights. V: *Synthesis philosophica*. International ed., 2009, vol. 24, fasc. 1, 141-151.
- Motoh, Helena (2012):** Kontinuiteta kitajske kulture kot konstitutivni mit. V: Rošker, J. S. in Vampelj Suhadolnik, N. (ur.), *Tradicija v objemu modernosti: stoletje kitajskega preporoda*. Ljubljana, Znanstvena založba Filozofske fakultete, 147–161.
- O'Leary, G. (1998):** *Adjusting to Capitalism: Chinese Workers and the State*. Armonk, NY, M. E. Sharpe.
- Pan, Y. (2011):** 中华传统的生态智慧 Zhonghua de chuantong shengtai zhihui. V: Chinadialogue. <http://www.chinadialogue.net/article/show/single/ch/4045-Ecological-wisdom-of-the-ages> (15. 12. 2012).
- Pan, Y. (intervjuvanec), Zhou, Jigang (oseba, ki intervjuva) (2006):** 富裕人群消费、贫困人群来承受生产的污染, Fuyu renqun xiaofei, pinkun renqun lai chengshou shengchan de wuran«. V: Chinadialogue. [Http://www.chinadialogue.net/article/show/single/ch/493--The-rich-consume-and-the-poor-suffer-the-pollution-](http://www.chinadialogue.net/article/show/single/ch/493--The-rich-consume-and-the-poor-suffer-the-pollution-) (18. 12. 2012).
- Renmin wang (2012):** 邓小平提出的“小康社会”是什么含义? Deng Xiaoping tichu de »xiaokang shehui« shi shenme hanyi? [Http://cpc.people.com.cn/GB/64156/64157/4418455.html](http://cpc.people.com.cn/GB/64156/64157/4418455.html) (15. 12. 2012).
- Rošker, Jana S.:** *Cross-Cultural Dialogues in Modernization Theory: The Impact of Western Philosophies upon Modern Confucianism in East Asia*. V: *Dve domovini/Two Homelands*, št. 37 (2013), 85-91
- Shapiro, J. (2001):** *Mao's War against Nature*. Cambridge University Press.
- Sina (2008):** 组建环境保护部加大环境保护力度 Zujian huanjing baohu bu jiada huanjing baohu lidu. Sina. [Http://news.sina.com.cn/c/2008-03-11/152315124637.shtml](http://news.sina.com.cn/c/2008-03-11/152315124637.shtml) (20. 12. 2012).
- Wang, Z. (2012):** *Ecological Marxism in China*. V: *Monthly Review*, zv. 63, št. 09 (feb.). po: <http://monthlyreview.org/2012/02/01/ecological-marxism-in-china> (18. 12. 2012).

LAND AVAILABILITY AND JOINT FAMILY HOUSEHOLD IN CIVIL SLAVONIA ACCORDING TO THE CAMERAL CENSUS FROM 1736

Robert SKENDEROVIĆ

Croatian Institute for History, Branch Office for the History of Slavonia, Syrmia and Baranya,
Ante Starčevića 8, 35000 Slavonski Brod, Croatia
e-mail: rskender@isp.hr

ABSTRACT

According to the cameral census of Civil Slavonia from 1736, around one third of all households were joint family households. Such an outcome raises the question why some Slavonians lived in joint family households while others did not. The answer includes different factors: cultural, demographic and economic. This paper presents an analysis of economic factors, especially of land availability, important for the agrarian society. In the paper villages with extra high or low percentage of joint family households were extracted for a better understanding of the connection between land availability and household structure. The analysis of household structure, average number of heavy livestock and land per household provides an answer about the importance of land availability for the size and structure of the household. In this sense one must differentiate Civil Slavonia and Slavonian Military Border. In Military Border military officials recognized joint family household as an exceptional type of household that could not only provide maximum of soldiers, but also take care for war invalids, widows and orphans. Military officials created efficient system that provided all the military families with sufficient land. On the contrary, in Civil Slavonia feudal landowners did not have any particular interest in supporting joint family households among the peasants.

Keywords: Slavonia, 18th century, joint family household, land availability, cameral census

LA DISPONIBILITÀ DI TERRA E LE FAMIGLIE CONGIUNTE NELLA SLAVONIA CIVILE SECONDO IL CENSIMENTO CAMERALE DEL 1736

SINTESI

Secondo il censimento camerale della Slavonia civile del 1736 le famiglie congiunte contavano circa un terzo di tutti i nuclei di convivenza dell'area in questione. Tale risultato solleva la domanda: "Perché solo alcuni abitanti della Slavonia vivevano in questo tipo di nuclei familiari?" La risposta a questa domanda comporta molteplici fattori culturali, demografici ed economici. Questo articolo presenta un'analisi dei fattori

economici, in particolare la disponibilità della terra che è di importanza vitale per le società agricole. Selezionando gli insediamenti con il numero molto alto o molto basso di famiglie congiunte si voleva comprendere il collegamento tra la disponibilità della terra e la struttura dei nuclei familiari. L'analisi della struttura dei nuclei familiari, del numero medio degli animali da tiro e della quantità della terra arabile per nucleo rende chiara l'importanza della disponibilità del terreno per la grandezza e la struttura dei nuclei in discussione. In questo senso, si deve distinguere la situazione nella Slavonia civile dalla situazione nella Frontiera militare della Slavonia. Le autorità militari della Frontiera militare hanno riconosciuto le famiglie congiunte come un tipo eccezionale di nucleo familiare che non solo assicura il massimo numero di soldati, ma fornisce l'assistenza agli invalidi di guerra, alle vedove e agli orfani. Le autorità militari hanno istituito un sistema efficace secondo il quale veniva assegnata una quantità sufficiente di terra arabile per le famiglie militari. D'altra parte, nella Slavonia civile i latifondisti feudali non avevano un particolare interesse a sostenere le famiglie congiunte tra i contadini.

Parole chiave: Slavonia, Settecento, famiglie congiunte, disponibilità di terra, censimento camerale

PREFERENCE OF JOINT FAMILY HOUSEHOLD

The cameral census of Civil Slavonia from 1736, published by Ive Mažuran in 1993, represents a precious source for the research of joint family households in the 18th century (Mažuran, 1993). Slavonia is interesting in particular because in 1702 it was divided into two parts – Civil Slavonia and Slavonian Military Frontier. Joint family households existed as a family model in both administrative parts. In the 2nd half of the 18th century, the Military Government in Slavonian Military Frontier gave it a special status because it was recognized as an ideal model of life for the peasant soldiers. The Military Government supported joint family households because they helped in securing the subsistence of a soldier's family (women and children) when he was in war (Kaser, 1997, p. 359). Furthermore, it was ideal for the cases when peasant soldiers were killed or became disabled. In both cases joint family households would take care of his family. In case that a peasant soldier became disabled, a joint family household would take care of him too. Thus, in Slavonia there was no need for such institutions like *Invalidenhaus* that were built in Austria and Hungary. Therefore, the joint family household was protected and supported by the Military Government and that is why it was a predominant type of household in the Slavonian Military Frontier. On the other side, landlords in Civil Slavonia were not especially interested in any type of household. The shaping of households in Civil Slavonia depended on the local economic and demographic factors.

In the 18th century Civil Slavonia was a predominantly agrarian society. Having that in mind, one has to look at the pre-modern family strategy through the prism of economic conditions, especially the issue of land availability. According to Josip Bösendorfer, peas-

ants preferred to live in joint family households because they were economically more stable and stronger (Bösendorfer, 1950, p. 51). Peasants tried to create a sustainable system, i.e. to live in autarky. Living in bigger families obviously had economic advantages, but the 1736 conscription shows that only one third of all households in Civil Slavonia were joint family households. Considering that fact, it is obvious that most peasants did not have the possibility to establish it.

The reasons for failure were many. Some of them are demographic. Firstly, joint family households in Slavonia were patrilineal and patrilocal. Therefore, many households were not able to create a joint family household simply due to the lack of male children or high mortality rate. In an effort to find economic reasons, the lack of available land can be considered at first. However, the first cameral census of Slavonia from 1698 shows that in all parts of the region there was an abundance of land, much more than peasants could cultivate (Mažuran, 1988). Such abundance was a precondition for the later rapid growth of population and cultivated land which was recorded throughout the whole 18th century.

In the first decades of the 18th century, the number of inhabitants and cultivated land grew in both parts of Slavonia – Civil and Military. According to Ive Mažuran, around 45.000 inhabitants lived in Civil Slavonia in 1702, but already in 1736 the number grew to around 90.000 inhabitants - as twice as 34 years before (Mažuran, 1988, p. 42; Mažuran, 1993, p. 43). Approximately one third of all households in the 1736 conscription were joint family households. To be more accurate, according to the census from 1736 there were 14.400 conscripted households and 4.600 married brothers and sons. Although in some households three or more nuclear families were registered, the overwhelming majority of joint family households were households with two families – those of the parents and one married son (Mažuran, 1993, p. 72).

The number of inhabitants in Civil Slavonia continued to grow later too. According to the *Tabella Impopulationis* from 1773, 210.492 inhabitants lived on the territory of Civil Slavonia (then already organized in three Slavonian counties – Požega, Virovitica and Syrmia), which is a growth of about 230% in comparison with 1736 (Skenderović, 2010).

METHODOLOGICAL APPROACH

The focus of interest in this paper is the village as an economic unit. In pre-modern feudal Slavonia much of economic activity was organized within the village. Inhabitants of the village even owned some joint property, such as pasture and woods, sometimes even arable land. Therefore, in the analysis of economic conditions of the Slavonian peasant family it is necessary to understand the differences that existed from village to village.

Due to the fact that the average Slavonian village in 1736 had one third of all households organized as joint family households, the analysis in this paper will focus on villages with “extra high” and “extra low” percentage of joint family households. The fact that the average percentage of joint family households per village was around 30% points to the conclusion that villages with less than 10% could be proclaimed as villages with extra low percentage of joint family households. Accordingly, villages with more than 50% of joint family households would be villages with extra high percentage. The first

step in the analysis is to excerpt such villages. The second one is to find out what the differences in the amount of land and heavy livestock between the villages with high and low percentage of joint family households are. Such analysis provides in the end a better insight into the correlation between family structure and land availability.

In the analysis of heavy livestock oxen and horses were taken into consideration even though there is a dispute over the use of horses for farming in Slavonia during the 18th century. Contemporaries Friedrich von Taube, Franz Stephan Engel and Matija Antun Relković wrote in their works that Slavonian peasants did not use horses for plowing, but only oxen. Such claims were accepted in the Croatian Historiography (Čapo, 1991, p. 44; Galiot Kovačić, 1998, p. 221; Vrbanus, 2002, p. 212). However, according to the cameral census from 1736, the number of horses in Civil Slavonia was 12.385, while the number of oxen was 13.467 (Mažuran, 1993, p.74). It is not likely that the number of horses was almost as high as the number of oxen and yet that those horses were not used in farming at all. Therefore, in this analysis both horses and oxen were taken into account.

According to Mažuran the number of heavy stock already grew rapidly in the period from 1698-1702. Such growth was the chief factor that influenced the rising amount of cultivated land in Civil Slavonia (Mažuran, 1993, p. 46). Comparing human working force and heads of heavy livestock with the size of the peasants' property, it is evident that human working force was important and could be a substitution for the heavy livestock only on smaller farms. On larger farms, with a lot of arable land, heavy livestock was irreplaceable (Vrbanus, 2002, p. 212). Due to the backward techniques, Slavonian villages needed much more men power and heavy livestock in the process of farming. According to Relković plowing was practiced with a wooden plow, which required some three to five pairs of oxen hitched to a single plow. Next to every pair of oxen one man had to stand and drive them into the right direction, which means that such plowing needed three to five men at work (Galiot Kovačić, 1998, p. 221).

STRUCTURE OF THE FAMILIES

According to Karl Kaser joint family households in Croatian and Slavonian Military Frontier belonged to the Balkan type of joint family he named "Balkan family household" (*Balkanfamilienhaushalt*) (Kaser, 1995). The main features of it are patrilineal and patrilocal life with male dominance. Kaser's analysis was focused only on the Military Frontier in Croatia and Slavonia, but available sources are showing that the same structure of family existed in Civil Slavonia too.

Cameral census of Civil Slavonia from 1736 does not provide a detailed insight into the structure of joint family households, but it shows that married brothers and sons lived together. In the census only the head of the household was recorded by name. Other adult male members of the household were recorded only in numeric form, divided in two different groups: 1) married brothers and sons, 2) not married brothers and sons. Due to that fact other sources are needed for the analysis of family structure in Civil Slavonia at that time. Another source, although local, provides valuable proof that joint family house-

holds in Civil Slavonia were also patrilineal and patrilocal. It is the conscription from 1730 that was recently found in the Franciscan Monastery of the Holy Spirit in Požega (full Latin title: *Liber Nominalis completens tam intra, quam extra utriusque Sexus Nomina Personarum totius Parochiae Conventus Sancti Spiritus metropolitanae, liberae, regiaeque Civitatis Poseganae.*). According to the title and the content, the conscription was obviously made for the religious purposes because it was done by the Franciscans and included the villages of the Holy Spirit Parish in Požega. According to my reconstruction of the families, the conscription includes only adult members of the households (Skenderović, 2001, p. 115-116). The head of the household was the only person recorded by name and surname. His wife was recorded as “domaćica” (housewife). Sons and their wives were recorded only by name and with the kin relation to the head of the household (as brother, son, sister-in-law, daughter-in-law etc.).

For example, Family Maistorovich from the village Vidovci:

Nicolaus Maistor

Mato szyn (Matthew, son)

Fragnio szyn (Francis, son)

Gargo szyn (George, son)

Symun szyn (Simon, son)

Annica Baba (Anna, grandmother)

Mara snaha (Maria, daughter-in-law)

Jagnia snaha (Joanna, daughter-in-law)

Josa kcser Mate (Josepha, Mato's daughter)

Reconstruction of Maistorovich family (Skenderovic, 2001, p. 115)

A. Ana

AA. Nicholas Maistor (head of the household)

AAA. Matthew, wife Maria

AAAA. Josepha

AAA. Francis, wife Joanna

AAA. George

AAA. Simon

Fifteen conscripted villages of the Holy Spirit Parish show that in all of them the same patrilineal and patrilocal model of joint family household was present. The percentage of joint family households in the total number of households ranges from 11.11 to 66.67 %. The average percentage of joint family households per village is 38.07, i.e. around 1/3 of all households in the Holy Spirit Parish (Table 1). It is evident that the average percentage of joint family households in “Liber Nominalis” matches the average percentage of joint family households in the cameral conscription of Civil Slavonia from 1736. It proves that the extraction of “-10%” and “+50%” villages is a good model for the analysis of the villages with extra low and extra high percentage of joint family households.

Table 1: Number and percentage of joint family households in “Liber Nominalis” (Požega, 1730)

Village	No. of households	No of j. f. households	% of j. f. households
Emovci	22	7	31.81
Alaginci	4	2	50.00
Šeovci	6	4	66.67
Golobrdci	19	8	42.10
Štitnjak	7	4	57.14
Blacko	19	8	42.10
Viškovci	17	3	17.64
Srednje Selo	17	5	29.41
Orljavac	11	3	27.27
Dolac	11	6	54.54
Dervišagino Selo	18	4	22.22
Vidovci	23	14	60.86
Drškovci	9	1	11.11
Novo Selo	26	10	38.46
Završje	9	4	44.44
Total:	218	83	38.07

DIFFUSION OF JOINT FAMILY HOUSEHOLDS IN CIVIL SLAVONIA ACCORDING TO THE 1736 CENSUS

The situation in the Parish of the Holy Spirit in Požega shows similarities with the situation in whole Civil Slavonia. Among the conscripted towns and villages, from the 25 estates included in the cameral conscription, only in a few of them there was not a single joint family household. Those settlements are by name: Tvrđa Osijek, village Remeta at the Ilok estate, villages Svetoblažje, Kondrić, Drenje, Beketinci and Vučevci at the Đakovo estate, village Poreč at the Valpovo estate, village Sušine at the Našice estate, village Lipovac at the Virovitica estate and village Završje at the Brestovac estate. Among them Tvrđa Osijek is an exception because it was the most urban settlement in whole Slavonia. Therefore, it will not be a part of the analysis in this paper. However, it is important to stress that among five Slavonian towns recorded in the conscription, only in Tvrđa Osijek not a single joint family household was recorded, while in the other four

(Donji Grad – Osijek, Gornji Grad – Osijek, Požega and Virovitica), there were at least a few of them.

Ten previously mentioned villages without a single joint family household represent only 2% of all conscripted villages which shows that joint family households were a widespread phenomenon in whole Civil Slavonia. From 25 estates, in 19 of them there were villages with less than 10% or with more than 50% of joint family households among all households. The extraction of villages with “-10%” and “+50%” joint family households is shown by estate in Table 2:

Table 2: Number of villages with “-10%” and “+50%” joint family households

Estate	Number of vil- lages	Villages with “-10%” j. f. households	Villages with “+50%” j. f. households
Ilok	17	2	1
Vukovar	35	2	1
Nuštar	8	0	3
Dalj	5	3	0
Đakovo	53	19	2
Valpovo	44	2	3
Našice	11	1	5
Orahovica	25	0	17
Virovitica	27	1	6
Voćin	44	0	17
Velika	40	0	15
Crnković	3	0	1
Brestovac	24	2	9
Cernik	19	0	11
Sirač	12	0	3
Podborje (Daruvar)	17	0	4
Pakrac	37	1	9
Subocka	26	3	2
Kutina	7	0	2

According to Table 2, Dalj and Đakovo estate are especially interesting as examples of estates with low percentage of joint family households. On the other side, Našice, Ora-

hovica, Voćin, Velika and Cernik are interesting as examples of estates with high percentage of joint family households. Geographically, estates with more “-10%” villages were situated in eastern lowland, while estates with more “+50%” villages were located in the hilly western part of Slavonia. It is partly unexpected because eastern Slavonia is known for the abundance of cultivated land which would lead to the conclusion that one could expect to find more joint family households and “+50%” villages there.

AVERAGE AMOUNT OF LAND AND NUMBER OF HEAVY LIVESTOCK

The key issue in this analysis is how the percentage of joint family households correlates with the land availability and with the heavy livestock ownership. According to Ive Mažuran in the 1736 conscription there were 44.943 acres of arable land conscripted on the territory of the whole Civil Slavonia (Mažuran, 1993, p. 76). Comparing that number with the 14.400 conscripted households, the result of 3.12 acres as the average amount of the arable land per household at that time is obtained. Also, the 1736 conscript counted 12.385 horses and 13.467 oxen. (Mažuran, 1993, p. 74). Therefore, in whole Civil Slavonia the average number of heavy livestock per household was 1.78. Next step is to compare the average amount of land and the number of heavy livestock in the villages with extra small and with extra high percentage of joint family households. Such analysis was made in Table 3 and Table 4. For the 19 extracted estates, Table 3 shows the average amount of land (in acres) and number of heavy livestock per household in the villages with small percentage (“-10%”) of joint family households.

Table 3: Average amount of land and number of heavy livestock per household in the villages with “-10%” joint family households

Estate	Average amount of land (acres)	Average number of heavy livestock
Ilok	1.15	1.55
Vukovar	1.8	2.13
Dalj	1.6	1.35
Đakovo	3.29	1.53
Valpovo	3.94	1.51
Našice	1.57	0.86
Virovitica	4.88	0.75
Brestovac	3.53	0.96
Subocka	2.64	1.71
Total average	2.71	1.37

Comparing the data in Table 3 one can conclude that the average amount of land and number of heavy livestock per household in the “-10%” villages was very low. Actually, average possession of households was less than 3 acres of land, while the average number of heads of heavy livestock was 1.37. It shows that “-10%” villages were very poor. Their households lacked land and heavy livestock. Therefore there was no economic basis for the creation of joint family household. For better understanding of the economic conditions it is necessary to do the same analysis for the “+50%” villages. This analysis is presented in Table 4.

Table 4: Average amount of land and number of heavy stock per household in the villages with “+50%” joint family households

Estate	Average amount of land (acres)	Average number of heavy livestock
Ilok	1.63	2.13
Vukovar	2.54	2
Nuštar	14.12	3.47
Đakovo	5.26	1.2
Valpovo	5.95	2.92
Našice	3.07	3.04
Orahovica	3.85	2.5
Virovitica	5.73	2.06
Voćin	6.26	3.35
Velika	4.22	2.5
Crnković	5.5	2.75
Brestovac	3.65	1.89
Cernik	4.19	2.24
Sirač	3.68	2.5
Podborje (Daruvar)	3.47	3.13
Pakrac	2.66	2.14
Subocka	3.8	1.84
Kutina	3.5	3.55
Total average	4.62	2.51

According to the Table 3 and Table 4 both villages with “-10%” and with “+50%” joint family households were pretty poor. The average amount of 4.62 acres per household in the villages with extra high percentage of joint family households shows that most peasants in those villages were also smallholders. However, the comparison of Table 3 and Table 4 shows that the average possession of land and average number of heavy livestock in the villages with “+50%” joint family households was almost double (4.62 compared to 2.71 acres, 2.51 compared to 1.37 of heavy livestock) than in “-10%” villages. It shows that the average household in villages with more joint family households had more land and more heavy livestock, i. e. that such villages had better economic preconditions for the creation of joint family households.

For the purpose of adequate methodology application, it is also important to take the quality of land into consideration. It is not possible to discover the quality of land for every single village in Civil Slavonia, but an erroneous interpretation of the results would be lower if the analysis compared the situation in “-10%” and “+50%” villages within each particular estate. Therefore, Table 5 and Table 6 were made. Table 5 shows comparison between the average amount of land in “-10%” and “+50%” villages on the nine estates which had both groups of villages.

Table 5: Average amount of land (in acres) in “-10” and “+50%” villages: a comparative analysis within nine particular estates

	“-10%” villages	“+50%” villages
Ilok	1.15	1.63
Vukovar	1.8	2.54
Đakovo	3.29	5.26
Valpovo	3.94	5.95
Našice	1.57	3.07
Virovitica	4.88	5.73
Brestovac	3.53	3.65
Pakrac	2.26	2.66
Subocka	2.64	3.8
Total:	2.78	3.81

For the same purpose it is important to do the comparative analysis of the average number of heavy livestock in the “-10%” and “+50%” villages. Such an analysis was done in the Table 6.

Table 6: Average number of heavy livestock in “-10” and “+50%” villages: a comparative analysis within nine particular estates

	“-10%” villages	“+50%” villages
Ilok	1.55	2.13
Vukovar	2.13	2
Đakovo	1.53	1.2
Valpovo	1.51	2.92
Našice	0.86	3.04
Virovitica	0.75	2.06
Brestovac	0.97	1.89
Pakrac	0.89	2.14
Subocka	1.71	1.84
Total:	1.32	2.14

Table 5 and Table 6 show that the satisfactory amount of available land and number of heavy stock gave the opportunity for the creation of joint family households. In most villages it meant some 3 or more acres of land and of some 2 or more heads of heavy livestock per household. Only in Ilok, Vukovar and Pakrac estate joint family households were widespread even in villages with less than 3 acres per household. On the other side, in Đakovo, Valpovo, Virovitica and Brestovac even “-10%” villages had an average of more than 3 acres per household but in those estates there was evident lack of heavy livestock (in Đakovo and Valpovo less than 2 per household, in Virovitica and Brestovac even less than 1 per household). If one accepts that 3 acres of land and 2 heads of heavy livestock were a minimum for the existence of the joint family household, it is possible to explain the situation with the percentage of joint family households in each village in Slavonia.

Comparison of the amount of land and number of heavy livestock between the two groups of villages (-10% and +50%) in all examined estates shows that both elements were important. In situations when villages had an abundance of land, but lacked heavy livestock, the precondition for creating joint family household was as bad as in the opposite situation when they had enough of heavy livestock but lacked arable land. For example, village Lipovac at the Virovitica estate, which was without a single joint family household, had an average of 4.88 acres per household but only 0.75 heads of heavy livestock. It shows that in Lipovac there was a serious lack of heavy livestock which was a possible decisive factor for the absence of joint family households in that village.

CONCLUSION

Large majority of villages conscripted in the 1736 cameral conscription of the Civil Slavonia had at least a few joint family households. Only in 2% of villages not a single joint family household was recorded. The 1736 conscription and “Liber Nominalis” from 1730 represent a historical proof that joint family households in Civil Slavonia were patrilineal and patrilocal.

Starting from the thesis that most Slavonian peasants wanted to live in joint family households and from the fact that such households comprised only one third of all households in Civil Slavonia, the question of economic elements appears as the important one. The analysis of the joint family households in Slavonia shows that this phenomenon was a part of the agrarian society. In urban settlements it was rare or not present at all. Therefore the availability of land and of heavy livestock was the most important economic factor which determined the size and structure of a household.

The correlation between the factors shows that the villages with extra small percentage of joint family households (less than 10%) suffered from the lack of land and of heavy livestock. In the villages with extra high percentage of joint family households (more than 50%), the average amount of land and number of heavy livestock were not high (of land less than 5 acres), but still almost as twice as the amount of land and number of heavy livestock in the “-10%” villages. It shows that both, the amount of land and number of heavy livestock were important for the creation of joint family households and that they were mutually connected. Finally, the fact that the average amount of land in “-10%” villages was less than 3 acres, while in the “+50%” villages it was more than 3 acres leads to the conclusion that 3 acres was the minimal amount of land needed for the creation of a joint family household. The same analysis leads to 2 heads of heavy livestock needed for the farming of such a property. Three acres of land and two heads of heavy livestock represent a small possession and the 1736 conscription shows that it was typical in the 18th century Civil Slavonia. It also proves the backward methods of agriculture that were practiced in Slavonia during the 18th century.

RAZPOLOŽLJIVOST ZEMLJIŠČ IN ZDRUŽENE DRUŽINE V CIVILNI SLAVONIJI NA OSNOVI KAMERALNEGA SEZNAMA IZ LETA 1736

Robert SKENDEROVIĆ

Hrvatski institut za povijest, Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, Ante Starčevića 8,
35000 Slavonski Brod, Hrvatska
e-mail: rskender@isp.hr

POVZETEK

Kameralni seznam civilne Slavonije iz leta 1736 omogoča vpogled v strukturo velikosti gospodinjstev na tem področju in zato predstavlja zelo dober zgodovinski vir. Ana-

liza tega seznama nam odkriva, da so v tem letu združene družine obsegale komaj eno tretjino vseh gospodinjstev. Kameralni seznam obsega tudi podatke o gospodarski moči vsakega posamičnega gospodinjstva – velikosti zemljiške posesti in številu živine, ki so jih le-te imele v lasti. Na osnovi tega seznama je možno narediti tudi analizo medsebojne pogojenosti strukture gospodinjstev in gospodarske razvitosti v Civilni Slavoniji v tem obdobju. Posebej je zanimivo razmerje med kompleksnostjo družine in velikostjo posesti. Korelacija med strukturo družine in velikostjo zemljiške posesti je pomembna zaradi lažjega razumevanja pogojenosti razvoja družine z gospodarskimi dejavniki, ki so se v Civilni Slavoniji precej razlikovali od Slavonske vojne krajine. Namreč, v Slavonski vojni krajini je velikost zemljiške posesti bila pogojena z položajem kmeta-vojaka, pravzaprav z njegovim vojaškim činom, za razliko od Civilne Slavonije, kjer še vedno ni jasno, kateri dejavniki so odločilno vplivali na velikost posesti posameznega kmečkega gospodinjstva.

V svoji analizi sem se osredotočil na naselja z izjemno velikim deležem združenih družin (50%) in na tista, kjer je njihov delež bil izredno nizek (manj od 10%), oziroma na dejstvo, da je povprečno na področju celotne Civilne Slavonije delež združenih družin v naseljih znašal okoli 30% vseh gospodinjstev. Razen podatkov o strukturi gospodinjstev in količini obdelovanih površin, sem v analizi uporabil tudi podatke o številu vprežne živine. Rezultati kažejo, da samo v desetih naseljih (2% od vseh) Civilne Slavonije ni bilo niti ene združene družine, kar priča, da so bile le-te zelo prisotne na njenem celotnem področju. Dodatni viri, kot je seznam gospodinjstev v vaseh župnije Svetega Duha v Požegi iz leta 1730, dokazujejo, da so združene družine bile patrilinearno i patrilokalno organizirane. Povprečna količina obdelovalnih površin po gospodinjstvu je za vsa naselja Civilne Slavonije znašala 3,12 jutra, povprečno število vprežne živine pa 1,78 glav po gospodinjstvu. Analiza naselij z manj kot 10% združenih družin kaže, da sta povprečna količina obdelovalne površine in povprečno število vprežne živine bili pod povprečjem Civilne Slavonije, da pa so naselja z več kot 50% združenih družin imela večje povprečje od povprečja Civilne Slavonije. Celotna analiza kaže, da je za oblikovanje združene družine povprečna minimalna količina obdelovalne zemlje znašala okoli tri jutra, minimalno število vprežne živine pa dve glavi. Razen tega sem ugotovil, da je velikost obdelovalnega zemljišča bila enako pomembna kot število vprežne živine. Pomanjkanje katerega koli od teh dveh dejavnikov bistveno zmanjša gospodarsko moč vasi in možnost združitve v kompleksnih družinskih gospodinjstvih.

Ključne besede: Slavonija, 18. stoletje, združene družine, razpoložljivost zemljišč, kameralni seznam

REFERENCES

- Bićanić, R. (1951):** Doba manufaktura u Hrvatskoj i Slavoniji 1750.-1860. Zagreb, JAZU.
- Bösendorfer, J. (1950):** Agrarni odnosi u Slavoniji – Prilozi za istraživanje gospodarske povijesti. Zagreb, JAZU.
- Čapo, J. (1991):** Vlastelinstvo Cernik – Gospodarstvene i demografske promjene na hrvatskom selu u kasnome feudalizmu. Zagreb, Institut za etnologiju i folkloristiku, Posebna izdanja, 16.
- Engel F. Š. (Engel, Franz Stephan) (2003):** Opis Kraljevine Slavonije i Vojvodstva Srijema (1786). Novi Sad, Matica srpska.
- Galiot Kovačić, J. (1998):** „Gospodarski i kulturni utjecaji njemačkih doseljenika na tradicijski život Slavonije, Baranje i zapadnog Srijema od početka 18. stoljeća do 1941. godine“. *Etnološka istraživanja*, Vol. 1, No. 12/13 siječanj. Zagreb, 213-230.
- Gavrilović, S. (1960):** Agrarni pokret u Sremu i Slavoniji početkom XIX. veka. Beograd, SANU.
- Kaser, K. (1995):** Familie und Verwandtschaft auf dem Balkan: Analyse einer untergehenden Kultur. Böhlau Verlag Wien-Köln-Weimar.
- Kaser, K. (1997):** Freier Bauer und Soldat: Die Militarisierung der agrarischen Gesellschaft an der kroatisch-slavonischen Militärgrenze (1535-1881). Böhlau Verlag, Wien-Köln-Weimar.
- Mažuran, I. (1988):** Popis naselja i stanovništva u Slavoniji 1698. godine. Osijek, Zavod za znanstveni rad JAZU u Osijeku.
- Mažuran, I. (1993):** Stanovništvo i vlastelinstva u Slavoniji i njihova ekonomska podloga 1736. godine. Osijek, Zavod za znanstveni rad JAZU.
- Relković, M. A. (1762):** Satir iliti divji covik. Dresden.
- Skenderović R. (2001):** “Struktura obitelji u selima Požeštine tijekom 18. stoljeća”, *Scrinia Slavonica*, No. 1. Slavonski Brod, 109-123.
- Skenderović, R. (2010):** “Popis stanovništva hrvatskih i slavonskih županija iz 1773. (Tabella Impopulationis pro Anno 1773)”, *Povijesni prilozi*, No. 39. Zagreb, 73-92.
- Taube von, F. (1777):** Historische und geographische Beschreibung des Königreiches Slawonien und des Herzogthums Syrmien. Leipzig.
- Vrbanus, M. (2002):** “Ratarstvo u Slavonskoj Posavini krajem 17. stoljeća”, *Scrinia Slavonica* No. 2. Slavonski Brod, 202-260.

VIDIKI RAZVOJA PREBIVALSTVA GORIŠKE-GRADIŠKE V 19.
STOLETJU IN DO PRVE SVETOVNE VOJNE*Aleksej KALC*Inštitut za slovensko izseljenstvo in migracije ZRC SAZU, Novi trg 2, 1000 Ljubljana, Slovenija
e-mail: AKalc@zrc-sazu.si

IZVLEČEK

Prispevek obravnava demografski razvoj Goriške-Gradiške v 19. stoletju in do prve svetovne vojne, ko je bila dežela, skladno s splošnimi težnjami, priča pospešeni rasti števila prebivalstva. Tej je botroval povečani razkorak med rodnostjo in zmanjšano smrtnostjo, dejanska rast pa je bila znatno manjša od naravne zaradi izseljevanja. To je bilo usmerjeno v razne avstrijske dežele in tudi v tujino, njegova glavna destinacija pa je bil Trst. Prikazane so razvojne specifične posameznih delov dežele s poudarki na sistemskih razlikah med demografijo glavnega mesta Gorice, katerega rast je bila odvisna predvsem od priseljevanja, in podeželskih območij, kjer je bila rast rezultanta različnih in spremenljivih razmerij med naravnim in emigracijskim saldom. Prikazano je tudi priseljevanje iz drugih avstrijskih dežel in tujine, zlasti iz Italije, ter selitveni premiki znotraj dežele, ki so držali proti glavnemu mestu in proti razvijajočim se industrijskim območjem.

Na začetku 20. stoletja je v tendencah demografskega dogajanja zaznati spremembe v družbenih in gospodarskih strukturah, ki so jih determinirali razvoj industrijskih središč, uveljavljanje tržnega kmetijstva in izboljšanje prometnih povezav. Z vidika relaciji središče-periferija se kažejo demografska razmerja znotraj dežele, predvsem pa, kako je dežela kot taka delovala kot širša periferija Trsta.

Ključne besede: Goriška-Gradiška, 19. stoletje, prebivalstvo, selitve, razmerje center-periferija

ASPETTI DELLO SVILUPPO DELLA POPOLAZIONE DELLA PROVINCIA
DI GORIZIA E GRADISCA NELL'OTTOCENTO E FINO
ALLA PRIMA GUERRA MONDIALE

SINTESI

Il contributo illustra le dinamiche evolutive della popolazione di Gorizia e Gradisca nella fase della grande crescita tra gli inizi dell'Ottocento e la prima guerra mondiale. L'aumento avvenne principalmente per effetto del calo della mortalità, la spinta della crescita naturale fu tuttavia limitata dall'emigrazione. Questa prese svariate direzioni all'interno dell'Austria-Ungheria e anche verso l'estero, la sua principale destinazione fu però la città di Trieste. Il contributo prende in esame le singole aree geografiche della

contea, soffermandosi sulle differenze sistemiche che contraddistinsero lo sviluppo della città di Gorizia, sostenuto in misura considerevole (esclusivamente, stando alle fuorvianti statistiche ufficiali) dall'immigrazione, ed il resto del territorio provinciale, dove diverse e mutevoli furono le interazioni tra fattori naturali e sociali. Vengono altresì analizzate le correnti immigratorie ed i movimenti interni alla provincia, diretti verso il capoluogo e le sedi dello sviluppo industriale. All'inizio del Novecento sono riconoscibili nelle tendenze demografiche le trasformazioni nelle strutture sociali ed economiche, determinate dall'industrializzazione, dall'adattamento di aree rurali all'economia di mercato e dalla modernizzazione dei trasporti e delle vie di comunicazione. Dal punto di vista del rapporto tra centro e periferia emerge come la provincia avesse costituito e funzionato anche in termini demografici, come grande periferia di Trieste.

Parole chiave: Gorizia-Gradiška, XIX secolo, popolazione, migrazioni, rapporto centro-periferia

UVOD

Pričujoči prispevek prikazuje osnovne poteze demografskega razvoja Goriške-Gradiške v dolgem 19. stoletju, s poudarkom na njegovi drugi polovici in letih do prve svetovne vojne. Obdobje sodi v časovni okvir t.i. demografske revolucije (Bardet et al., 1998), ki je v Evropi zaznamovala prehod od nihajoče in negotove rasti prebivalstva, značilne za predindustrijsko dobo, k demografski ekspanziji, ki je spremljala družbenogospodarske, politične in kulturne procese, s katerimi se je uveljavil moderni svet. Demografska rast je, ob skupnih splošnih tendencah, poznala na regionalni ravni in ožjih območjih različne obsege in dinamike. Ti so bili odvisni od posebnosti v demografskih sistemih, strukturnih značilnosti prebivalstva, naravnih značilnosti območij, družbenogospodarskih in drugih dejavnikov. Smoter analize je izpostaviti nekatere te vidike in razvojne momente na primeru Goriške-Gradiške v luči geografske in družbene raznolikosti te dežele in njenega položaja v kontekstu severovzhodnega Jadrana. Pri tem prihajajo posebno do izraza razmerja na relaciji center-periferija. Ta se kažejo po eni strani v povezavah med demografskim razvojem Gorice in deželnih industrijskih centrov ter podeželskih območij. Po drugi strani pa v povezavi med prebivalstvenim razvojem goriško-gradiške dežele in posameznih njenih območij z razvojem bližnjega Trsta. Razprava temelji na podatkih ljudskih štetij, podatkih naravnega gibanja prebivalstva in njihovih elaboracijah, povzetih po uradnih statističnih objavah, arhivskih virih in študijah.

RAZVOJ ŠTEVILA PREBIVALSTVA

V pokneženi grofiji Goriški-Gradiške se je faza hitrejšega demografskega razvoja, kot kažejo najbolj verodostojni viri, začela v dvajsetih letih 19. stoletja. Med 1818 in 1910 je namreč število prebivalcev grofije naraslo od 144.000 na več kot 256.000, to je za 78%. Sprememba je očitna, če primerjamo to gibanje z gibanjem prejšnjega obdobja. Leta 1754, ko so v Avstriji izvedli prvo državno ljudsko štetje, s katerim se začenja doba državnih prebivalstvenih statistik, je Goriška-Gradiška štela 102.347 prebivalcev (Bla-

Tabela 1: Prisotno civilno prebivalstvo Avstrijsko-ilirskega Primorja 1818-1910

	1818	1830	1846	1850	1857	1869	1880	1890	1900	1910
Goriška-Gradiška	144.048	168.033	191.766	192.511	185.943	204.076	209.539	219.156	231.050	256.499
Trst	43.087	57.403	80.300	117.496	104.707	123.098	141.709	155.471	176.383	226.458
Istra	169.100	198.635	228.035	232.910	230.328	254.905	283.720	308.980	337.362	386.740
Primorje	356.235	424.071	500.101	542.917	520.978	582.079	634.967	683.607	744.795	869.697

Tabela 2: Prirastek (a) in povprečna letna rast (b) prisotnega civilnega prebivalstva

	1819-30	1831-46	1847-50	1851-57	1858-69	1870-80	1881-90	1891-00	1901-10	1857-1910	1818-1910
a) v odstotkih											
Goriška-Gradiška	16,7	14,1	0,4	-3,4	9,8	2,7	4,6	5,4	11,0	37,9	78,1
Trst	33,2	39,9	46,3	-10,9	17,6	15,1	9,7	13,5	28,4	116,3	425,6
Istra	17,5	14,8	2,1	-1,1	10,7	11,3	8,9	9,2	14,6	67,9	128,7
Primorje	19,0	17,9	8,6	-4,0	11,7	9,1	7,7	9,0	16,8	66,9	144,1
b) v promilih											
Goriška-Gradiška	13,9	8,8	1,0	-4,9	8,1	2,4	4,6	5,4	11,0	7,2	8,5
Trst	27,7	24,9	115,8	-15,5	14,6	13,7	9,7	13,5	28,4	21,9	46,3
Istra	14,6	9,3	5,3	-1,6	8,9	10,3	8,9	9,2	14,6	12,8	14
Primorje	15,9	11,2	21,4	-5,8	9,8	8,3	7,7	9,0	16,8	12,6	15,7

znik et al., 1970, 99). Trideset let kasneje (1784) jih je konskripcija zabeležila 116.454, konskripcije iz let 1804 in 1816 pa 120.107 oziroma 114.816¹. Podatki konskripcijskega števnege sistema, ki so ga uvedli na začetku sedemdesetih let 18. stoletja v povezavi s splošno vojaško obveznostjo, so nedvomno prenizki, po mnenju nekaterih zgodovinarjev za okrog 5% (Zwitter, 1936, 37), najbrž pa še več. Zaradi metodoloških razlogov in težav izvajanja popisovanj so vrednosti v času večkrat tudi pretirano nihajoče². Podatki vsekakor kažejo, da se je prebivalstvo do tretje francoske zasedbe počasi številčno krepilo, vendar brez pravega zagona in je prej kot k odločnemu naraščanju težilo k dolgoročni stabilnosti. Tako obnašanje se je skladalo z demografijo starega reda, ki so jo pogojevale visoke stopnje natalitete in mortalitete. V osemdesetih in devetdesetih letih sta se ta parametra gibala okrog 38 in 39 promilov (Blaznik et al., 1970, 100). Kot vse kaže, na razvoj ni veliko vplivala niti populacionistična politika, s katero si je dunajski kameralizem prizadeval spodbuditi naraščanje števila prebivalstva in njegovo družbeno-gospodarsko prestrukturiranje. V okvir te politike je na primer sodilo pospeševanje svilgojstva in svilarke manufakturne dejavnosti, ki sta se močno razširila med krajevnim prebivalstvom, odprtje predilnic v Solkanu in Zagraju, papirnic v Ajdovščini in Podgori ter drugih obratov. Te dejavnosti so pospešile tudi načrtno doseljevanje specializiranih kadrov iz drugih avstrijskih dežel, predvsem pa iz tujine (Panariti, 1996; Iancis, 2006). Kot cilje si je prebivalstvena politika zastavljala tudi reformo agrarne posesti na območju kolonata in melioracije močvirnatih predelov za pridobivanje novih kmečkih površin, da bi lahko krajevno kmetijstvo lahko izkoristilo in hkrati služilo ekspanziji Trsta (Schünemann, 1935, 54).

Prehod med številom prebivalstva iz leta 1816 in tistim iz leta 1818 ostaja odprto vprašanje. Razliko si je mogoče delno razlagati z nezanesljivostjo konskripcijskih rezultatov. Tisti za leto 1818 je vsekakor po Zwitteru prvi zanesljivi podatek o realnem obsegu prebivalstva Goriške-Gradiške (Zwitter, 1936, 49). Ne glede na omenjene negotovosti, je razvidno, kako je po turbulentnem napoleonovem obdobju in premostitvi zadnje velike evropske karestije v letih 1815-17 nastopilo novo poglavje v zgodovini demografskega razvoja dežele. Kot druge avstrijske province, je bila tudi Goriška-Gradiška do srede štiridesetih let priča živahni rasti prebivalstva, ki se je pomnožilo za 33%, to je povprečno za skoraj 12 promilov letno (tabela 2). V Avstrijskem primorju je Istra beležila še nekoliko večjo rast, v Trstu pa je bila zaradi močnega priseljevanja rast po obsegu in hitrosti posebno poudarjena. S tem je Trst prispeval dodano vrednost prirastku celotnega Avstrijskega primorja, ki je presegal 40%. Poudariti gre, da sta tudi Istra in Goriška-Gradiška v tem obdobju poznali izrazitejšo prebivalstveno rast kot sosednje dežele. Koroško prebivalstvo se je namreč povečalo za 19,2%, kranjsko pa za 24,5%, medtem ko je bil na Štajerskem razvoj živahnejši in je prirastek znašal 31,2% (Zwitter, 1936, 47-48). Te razlike se skladajo s stopnjami natalitete, mortalitete in naravnega prirastka, ki so bile v Primorju občutno

1 Podatek francoskega štetja iz leta 1811 (87.246 prebivalcev) se nanaša na goriški distrikt, ki je bil manjše političnoupravno območje kot grofija (Zwitter, 1936, 90).

2 O prebivalstvenih statistikah v Avstriji in konskripcijskem sistemu glej Zwitter (1936), Blaznik et al. (1970, 34-45) in Kalc (2012).

višje kot v drugih omenjenih deželah³. Revolucionarni čas in obdobje do srede petdesetih let je spremljala demografska kriza, tako v Primorju kot na Kranjskem. Goriška-Gradiška jo je občutila prej in že leta 1850 so rezultati zadnjega štetja po konskripcijskem sistemu beležili težnjo k ustaljenosti. Do leta 1857 so sledila leta negativnega prirastka, ki je privedel do 3,4% padca števila prebivalstva. Botrovala mu je znatno povečana mortaliteta, ki je bila sredi petdesetih let povezana s kolero. V Istri je bilo nazadovanje manjše, v Trstu, kjer se je ob težavnih momentih za gospodarstvo priseljevanje ublažilo in je prevladal odliv prebivalstva, pa je število upadlo za skoraj 11%. Moderna štetja, ki so se začela s popisom leta 1857, so nato v Goriški-Gradiški izkazovala vse do 1910 stalno demografsko rast. Njen tempo se je vsekakor v času razlikoval glede na splošen gospodarski razvoj in družbene spremembe ter njune specifične znotraj regije.

V šestdesetih letih je nastopila nova faza živahne rasti, ki jo je v sedemdesetih letih ustavila kriza v agrarnem gospodarstvu. Za razliko od Istre, kjer je prebivalstvo naraščalo do konca stoletja povprečno za 9-10 promilov na leto, se je v Goriški-Gradiški rast skrčila z 8,13 na 2,43 promila. V naslednjem dvajsetletju je rast postala zopet živahnejša, vendar se je šele v novem stoletju dvignila nad povprečje šestdesetih let in ujela povprečni tempo prve faze. Goriško-gradiška grofija je bila skratka del Avstrijskega primorja z najskromnejšo in negotovo demografsko rastjo, to zlasti v drugi polovici 19. stoletja. Če je v začetni fazi do srede stoletja razvoj v hitrosti le nekoliko zaostajal za razvojem v Istri, se je med popisoma 1857 in 1910 število prebivalstva povečalo za 38%, medtem ko se je istrsko prebivalstvo pomnožilo za 68%, tržaško pa se je več kot podvojilo. Kljub temu je bila demografska rast Goriške-Gradiške, skupaj z ostalim Primorjem, tudi v tej fazi večja od koroške in kranjske.

Razvoj od tridesetih let 19. stoletja dalje je bil po eni strani rezultanta padanja mortalitete in posledično močno pozitivnega naravnega salda. Po drugi strani je bil pogojen z bolj ali manj poudarjeno a neprestano erozijo naravnega prirastka po izseljevanju. Podatki obdobja med 1830 in 1846 na primer kažejo, kako je tudi v tem času ugodno demografsko rast spremljala negativna migracijska bilanca, ki je znašala 11% naravnega prirastka⁴. V naslednjih desetletjih je postala ta značilnost veliko bolj izrazita in imela kot posledico prej opisano prebivalstveno rast (grafikon 1). Tabela 3 jasno prikazuje naravni demografski potencial in kako je izseljevanje v sedemdesetih, osemdesetih in tudi devetdesetih letih stoletja, kljub padajoči tendenci, odjedalo pomembne deleže naravnega prirasta. V sedemdesetih in osemdesetih letih so razlike med naravno in absolutno rastjo prebivalstva znašale kar 65 in 56%. Šele na začetku dvajsetega stoletja so družbene in gospodarske razmere končno dopuščale odločno zmanjšanje negativnega vpliva odseljevanja in, tudi ob okrepljenem naravnem doprinosu, odločnejše naraščanje števila prisotnega prebivalstva.

3 V letih 1830-45 je bila v Avstrijskem primorju povprečna rodnost 38 ‰, umrljivost pa 29,1 ‰, medtem ko sta na primer na Kranjskem stopnji znašali 29,7 in 26,6 ‰. Goriška-Gradiška je takrat beležila 36,9 ‰ rojstev in 27,5 ‰ smrti (Zwitter, 1936, 91).

4 Naravni prirastek je v tem obdobju znašal 26.693 prebivalcev, absolutni pa 23.733 prebivalcev. Selitveni saldo je bil torej -2.960 prebivalcev (Blaznik et al., 1970, 101).

Grafikon 1: Naravna in dejanska rast števila prebivalstva 1869-1910 (1869=100)

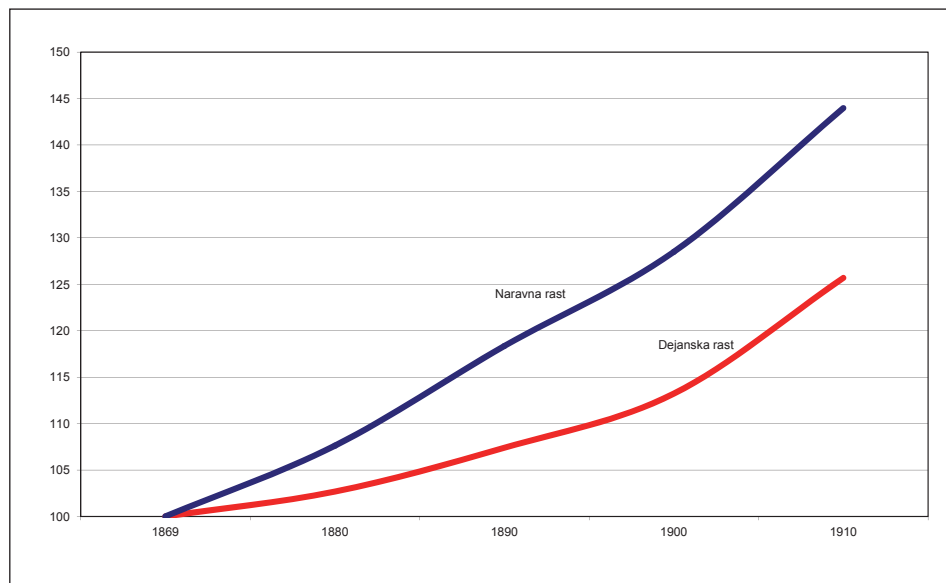

Tabela 3: Prirastek prebivalstva Goriške-Gradiške 1869-1910

	dejanski		naravni		migracijski		mig./nar.
	število	%	N	%	N	%	%
1869-80	5.462	2,7	15.573	7,6	-10.111	-5,0	-64,9
1881-90	9.618	4,6	21.891	10,4	-12.273	-5,9	-56,1
1891-1900	11.894	5,4	20.700	9,4	-8.806	-4,0	-42,5
1901-10	25.431	11,0	31.565	13,7	-6.134	-2,7	-19,4

Tabela 4: Prisotno civilno prebivalstvo Goriške-Gradiške po okrajnih glavarstvih

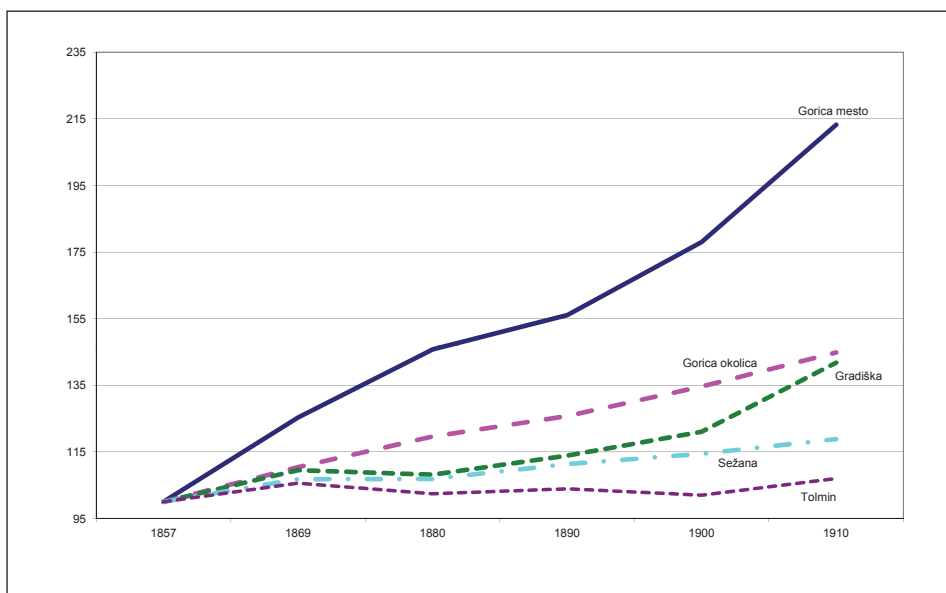
	1857	1869	1880	1890	1900	1910	% 1857-1910
Gorica mesto	13.297	16.659	19.375	20.751	23.671	28.353	113,2
Gorica okolica	50.797	56.082	60.760	63.876	68.371	73.564	44,8

Gradiška	60.834	66.602	65.778	69.258	73.621	86.265	41,8
Sežana	25.422	27.142	27.167	28.297	29.084	30.211	18,8
Tolmin	35.593	37.591	36.458	36.974	36.303	38.088	7,0
Goriška- -Gradiška	185.943	204.076	209.538	219.156	231.050	256.481	37,9

Tabela 5: Povprečni letni prirastek civilnega prebivalstva (%)

	1858-69	1870-80	1881-90	1891-1900	1901-10
Gorica mesto	21,1	14,8	7,1	14,1	19,8
Gorica okolica	8,7	7,6	5,1	7,0	7,6
Gradiška	7,9	-1,1	5,3	6,3	17,2
Sežana	5,6	0,1	4,2	2,8	3,9
Tolmin	4,7	-2,7	1,4	-1,8	4,9
Goriška-Gradiška	8,1	2,4	4,6	5,4	11,0

Grafikon 2: Rast števila prebivalstva 1869-1910 po političnih okrajih (1869=100)

Znotraj geomorfološko in po naselbinski tipologiji ter socialno-gospodarski strukturi raznolikega ozemlja grofije je demografski razvoj imel različne težnje. Iz tabel 4 in 5 in grafikona 2 je kot prvo razvidna jasna dihotomija med Gorico, se pravi mestom, in ostalim, podeželskim teritorijem. V času splošne ekspanzije mest in množenja urbanega prebivalstva je tudi glavno deželno mesto in edina večja urbana aglomeracija Goriške-Gradiške beležilo pomemben porast števila prebivalstva. To je resnici na ljubo naraščalo že v prvi polovici stoletja⁵. Vendar je po krizi mortalitete v petdesetih letih⁶ rast postala hitrejša. V obdobju med 1857 in 1910 se je prebivalstvo povečalo za 113%, čeprav s spremenljivim tempom rasti. V primerjavi s šestdesetimi leti⁷ je bila v naslednjem dvajsetletju rast do dve tretjini počasnejša, nakar se je konec stoletja in na začetku novega zopet okrepila. Politična okraja Gorica okolica in Gradiška, se pravi nižinski predeli, gričevnata in nizkohribovita območja dežele, sta beležila približno 45 in 42% rast. Dinamike razvoja so se vsekakor razlikovale. V goriški okolici se je v osemdesetih letih rast upočasnila, vendar je ostajala vse obdobje kolikor toliko konstantna. Gradiška pa je močno občutila krizo v sedemdesetih letih, ko je od povprečne rasti 8 promilov prešla k pasivni demografski bilanci. Sledila je ponovna rast, ki se je močno razživela z novim stoletjem. K temu sta prispevala predvsem sodna okraja Tržič (Monfalcone) in Červinjan (Cervignano). Neprimerno skromnejši je bil vsa ta desetletja razvoj števila prebivalstva kraškega in predvsem gorskih predelov grofije. V sežanskem in tolminskem okraju je bil namreč v sedemdesetih letih prirastek statičen oziroma negativen. V prvem primeru je sledilo do leta 1910 skromno naraščanje, v drugem je prebivalstvo do dvajsetega stoletja stagniralo, nato pa se je stopnja rasti občutno povečala. To je bilo povezano z izgradnjo železnice in pridobljeno prometno vlogo (Berginc, 1956, 19).

Tabela 6: Prirastek prisotnega civilnega prebivalstva v letih 1881-1910 po okrajnih glavarstvih

a) absolutne vrednosti

	1881-90			1891-1900			1901-10		
	dejan-ski	naravni	migra-cijski	dejan-ski	naravni	migra-cijski	dejan-ski	naravni	migra-cijski
Gorica mesto	1.376	-866	2.242	2.920	-1.514	4.434	4.682	-942	5.624
Gorica okolica	3.116	7.120	-4.004	4.495	7.836	-3.341	5.193	10.117	-4.924

5 Leta 1820 je Gorica štela 7.784 prebivalcev, leta 1830 8.673, leta 1840 9.557, leta 1850 pa 10.581 (Czoernig, 1987, 18).

6 Povečana mortaliteta je bila povezana z epidemijo kolere leta 1855, ki se je ponovila leta 1866 in prizadela zlasti mestno prebivalstvo (Czoernig, 1987, 29).

7 Prirastek med 1857 in 1869 je delno pripisati razširitvi popisnega območja s priključitvijo nekaterih predmestnih delov in drugih katastrskih enot (Czoernig, 1987, 18).

Gradiška	3.480	10.287	-6.807	4.363	9.554	-5.191	12.644	14.824	-2.180
Sežana	1.130	2.669	-1.539	787	3.092	-2.305	1.127	4.121	-2.994
Tolmin	516	2.681	-2.165	-671	1.732	-2.403	1.785	3.445	-1.660
Goriška- -Gradiška	9.618	21.891	-12.273	11.894	20.700	-8.806	25.431	31.565	-6.134

b) odstotne vrednosti

	1881-90			1891-1900			1901-10		
	dejan- ski	narav- ni	migra- cijski	dejan- ski	narav- ni	migra- cijski	dejan- ski	narav- ni	migra- cijski
Gorica mesto	7,1	-4,5	11,6	14,1	-7,3	21,4	19,8	-4,0	23,8
Gorica okolica	5,1	11,7	-6,6	7,0	12,3	-5,2	7,6	14,8	-7,2
Gradiška	5,3	15,6	-10,3	6,3	13,8	-7,5	17,2	20,1	-3,0
Sežana	4,2	9,8	-5,7	2,8	10,9	-8,1	3,9	14,2	-10,3
Tolmin	1,4	7,4	-5,9	-1,8	4,7	-6,5	4,9	9,5	-4,6
Goriška- -Gradiška	4,6	10,4	-5,9	5,4	9,4	-4,0	11,0	13,7	-2,7

Primerjava med podatki absolutne rasti in naravnega ter migracijskega salda, ki so prikazani v tabeli 6, sicer od osemdesetih let dalje, nam pomaga bolje razumeti procese v tej fazi razvoja. Iz njih se jasno kaže sistemska razlika med Gorico in ostalo deželo. Vsi štiri podeželski politični okraji beležijo vseskozi višje naravne prirastke od absolutnih in torej, kot že rečeno, stalen odliv prebivalstva. V goriški okolici se je negativni migracijski saldo v devetdesetih letih zmanjšal v primerjavi s prejšnjim desetletjem, v dvajsetem stoletju pa je z močnim porastom naravnega prirastka nastopil tudi dvig migracijskega. Na območju Gradiške pa je migracijski saldo vseskozi upadal. Z -10,3%, ali dveh tretjin naravnega, se je na začetku novega stoletja skrčil na -3% in postal najnižji med vsemi okraji grofije. To in povečanje naravne rasti na začetku dvajsetega stoletja, kažeta na vse večjo prebivalstveno nosilnost tega območja. Nasprotna je tendenca sežanskega okraja, kjer je dvigovanje naravnega prirasta spremljalo večanje negativne migracijske bilance. Če je v osemdesetih letih ta znašala 58% naravnega salda, se je v naslednjih dveh desetletjih dvignila na 75 oziroma 73%. V goratem tolminskem okraju je v zadnjem dvajsetletju 19. stoletja emigracijski saldo znašal skoraj 140% naravnega in s tem ustvarjal negativno rast. Nato pa je tudi tu prišlo do večanja naravnega in krčenja emigracijskega salda⁸.

8 Za primerjavo z demografskim dogajanjem na ožji krajevni ravni glej kot primer analizo prebivalstvenega razvoja solkanske župnije (Pavlin, 1993/94 in 1997).

Podatki o dejavniki naravnega razvoja (tabela 7) ponujajo še nekaj elementov za razbiranje dogajanja v teh treh desetletjih. Mortaliteta je globalno gledano sledila težnji padanja in prešla s 27,5 na 24,3 promile. V Gorici okolici se je ujemala z deželnim povprečjem, kateremu se je zadnje desetletje približala tudi na Sežanskem, kjer je še v osemdesetih letih dosegala skoraj 31 promilov. V Gradiški je bila najnižja in je do leta 1910 upadla z dobrih 25 na nekaj manj kot 21 promilov, na Tolminskem pa se je med podeželskimi okraji ohranjala z več kot 27 promili krepko nad povprečjem. Nataliteta je na podeželju ostajala še vedno na ravni starorežimske demografije in ni kazala znakov večjega zmanjševanja. V Gorici okolici se je ohranjala krepko nad 38 promili, v hriboviti Tolminski, kjer je bila tradicionalno nižja, je s 34 narasla skoraj na 37 promilov, v Sežani je kljub nazadovanju še presegala 38 promilov, v Gradiški pa se je po vidnem padcu v devetdesetih letih v novem stoletju spet dvignila celo čez 40 promilov. Nupcialnost je bila kot je značilno za hribovite regije najnižja na Tolminskem, kjer se je vrtela okrog 6,5 promilov, pod 7 promilov pa je upadla tudi na Sežanskem. V Gorici okolici se je ohranjala nad 7 promilov, medtem ko je v Gradiški bila najvišja in je v prvem desetletju novega stoletja narasla na 8,3 promile. Povečano nupcialnost in nataliteto Gradiške, delno pa tudi zmanjševanje mortalitete, je mogoče pripisati priseljevanju na to območje, o čemer bo še govor. Doseljevanje, tako v središča nastajajoče industrije kot na kmetijska območja, je pomenilo povečanje segmentov prebivalstva v reproduktivni starosti in same težnje po reproduktivnosti, ki je načeloma pri priseljencih višja.

Tabela 7: Stopnje nupcialnosti, natalitete in mortalitete po okrajnih glavarstvih 1881-1910

Leta	Gorica mesto			Gorica okolica			Gradiška		
	nup.	nat.	mor.	nup.	nat.	mor.	nup.	nat.	mor.
1881-90	6,56	27,46	31,62	7,45	38,91	27,66	8,05	41,12	25,37
1891-1900	7,28	26,07	33,07	7,10	38,39	26,26	7,21	36,43	22,79
1900-10	7,37	25,99	29,57	7,43	38,59	24,02	8,30	40,50	20,90
	Sežana			Tolmin			Goriška-Gradiška		
	nup.	nat.	mor.	nup.	nat.	mor.	nup.	nat.	mor.
1881-90	7,88	40,43	30,96	6,66	34,09	27,10	7,47	37,81	27,55
1891-1900	7,46	38,61	27,88	6,44	35,13	30,54	7,02	36,02	26,66
1900-10	6,91	38,48	24,48	6,76	36,94	27,68	6,75	37,44	24,29

Gorica je bila kot rečeno stvar zase. Razlikovala se je od ostalega deželnega konteksta zaradi svoje urbane demografije, v kateri je igralo temeljno vlogo doseljevanje. V predindustrijskem in prvem industrijskem obdobju sta bila rast in samo obnavljanje mestnega prebivalstva odvisna v veliki meri od priseljenkega priliva. Ta značilnost je bila posledica visokih stopenj povprečne in izredne mortalitete za časa pogostih epidemij in drugih kriz. Dolgoročno je to pomenilo presežek smrtnih primerov nad rojstvi in torej potrebo po zapolnjevanju vrzeli v družbenem tkivu s priseljenci. V 19. stoletju, zlasti v njegovi drugi polovici, se je to razmerje odvisnosti nasplošno spremenilo in nastopil je čas, ko je naravni dejavnik dajal vse večji pozitivni doprinos k rasti urbanega prebivalstva. Gorica pa se je, sodeč po statistikah o rodnosti in smrtnosti, soočala s pomanjkanjem lastne reprodukcijske moči. To vprašanje se je začelo kazati konec šestdesetih let in nanj je opozoril že Czoernig na podlagi rezultatov popisa prebivalstva iz leta 1869 (Czoernig, 1987, 21-22). Jasno pa je prihajalo do izraza v naslednjih desetletjih in vse do prve svetovne vojne. Kot vidimo v tabeli 7, je mortaliteta vseskozi močno presegala nataliteto in ustvarjala negativni naravni saldo. Lucia Pillon vidi v svoji nazorni študiji o razvoju prebivalstva Gorice, bazirani na bogatih občinskih arhivskih statistikah, razloge za deficitarno naravno rast v nekaterih konicah izredne mortalitete, predvsem pa v močnem zmanjševanju natalitete (Pillon, 1991, 129-132, 150). Kot izhaja tudi iz uradne statistike, je do leta 1910 ta padla pod 26 promilov in v naslednjih treh letih pod 23 promilov. Tako upadanje natalitete, upoštevajoč tudi rast nupcialnosti, kaže dejansko na določeno problematičnost. Vendar je pravi vzrok za razkorak med nataliteto in mortaliteto statistične narave in tiči v podatkih o smrtnosti. Ti namreč ne izkazujejo realne mortalitete mestnega prebivalstva, ker obsegajo tudi smrtne primere ljudi, ki niso sodili med mestno populacijo. Šlo je za goste bolnišnic, za katere je bila značilna visoka umrljivost, in nekatere druge segmente tujega prebivalstva. To razodevajo opombe v uradni statistiki porok, rojstev in smrti za leta od 1902 do 1907, ki prinašajo tudi podatek o stopnjah umrljivosti brez tujcev (*mit Ausschluss der Ortsfremde*). Ta je bila povprečno za 32 % nižja, iz česar sledi, da je bila nataliteta odločno višja od mortalitete in je naravni saldo občutno prispeval k absolutni rasti prebivalstva. V kolikšni meri to velja tudi za ostala leta in do kam seže časovno vpliv statistične deformacije, kot tudi, kdo so bili točneje tujci, ki so prispevali k tako visoki umrljivosti, je stvar nadaljnjih raziskovanj.

SELITVE

Glede izseljevanja nam dodatne elemente za refleksijo ponuja primerjava med prisotnim, rojenim in pristojnim prebivalstvom, to je tistim, ki je imelo v Goriški-Gradiški domovinsko pravico. Podatki se od tu naprej ne nanašajo več na civilno, temveč na vse prisotno prebivalstvo, vključno z vojaštvom, ki ga ni mogoče oddeliti od ostalih prisotnih prebivalcev. Podatki o pristojnem in rojenem prebivalstvu pa vključujejo samo popisane v mejah monarhije, ne pa živečih v tujini. Razlika med prisotnimi in pristojnimi v Goriški-Gradiški je indikativni element odsotnosti prebivalstva. Ta razlika je že precejšnja ob popisu 1857 (-5,6%). V šestdesetih letih se je nekoliko skrčila, nato se do konca stoletja znatno povečala (z -9,2% na -12,9%), v naslednjem desetletju pa se zmanjšala na -4%.

Temu znižanju je botrovala rast števila prebivalstva, ampak tudi sprememba normativa o domovinski pravici ali pristojnosti. Le-to je lahko od leta 1901 vsakdo pridobil kjerkoli v državi po desetletnem nepretrganem prostovoljnem bivanju, medtem ko je bila prej domovinska pravica vezana na kraj rojstva⁹. Podatek je vsekakor izraz tega, kar smo razbrali že iz prejšnjih elementov, in sicer zmanjšanega vpliva izseljevanja na rast števila prebivalstva v dvajsetem stoletju. Zanimivo je, da je Goriška-Gradiška bila v sedemdesetih, osemdesetih in devetdesetih letih avstrijska provinca z največjim deležem odsotnega domovinskega prebivalstva in da se je težnja po prostorski mobilnosti začela kazati prej kot v večini drugih avstrijskih dežel¹⁰. Podčrtati pa je treba, da upad odsotnih pristojnih v prvem desetletju dvajsetega stoletja (s 17,9% na 13,4%) in zmanjšanje negativnega selitvenega salda ne pomenita zmanjšanja izseljevanja, saj je odstotek rojenih v Goriški-Gradiški, ki so jih popisali v drugih avstrijskih provincah, narastel med 1900 in 1910 s 13 na 13,7%.

Tabela 8 ponuja vpogled v geografske usmeritve izseljenskih tokov in njihove dimenzije. Kot vidimo, je število vseh rojenih v Goriški-Gradiški, ki so jih popisali v drugih avstrijskih deželah, naraščalo in goriško odsotno prebivalstvo se je nahajalo bolj ali manj povsod na avstrijskem državnem ozemlju. Ena destinacija pa izstopa med vsemi ostalimi in to je Trst, kar kaže na recipročni odnos, ki je vezal pristaniško mesto in Goriško-Gradiško na področju demografskega razvoja. Ta vez ni bila nekaj novega, ampak samo nadaljevanje in okrepitev intenzivne relacije, vzpostavljene na začetku 18. stoletja, ko je Trst postal svobodno pristanišče. Pomorsko trgovski Trst je lahko doživel svojo ekspanzijo zahvaljujoč se močnemu in stalnemu priseljevanju in od samih začetkov tega razvoja je bila Goriška-Gradiška, skupaj s Kranjsko, med poglavitnimi bazeni, ki so napajali demografsko rast mesta (Kalc, 2008, 101). V 19. stoletju, predvsem v drugi polovici, se je relacija med obema območjema okrepila pod vplivom rasti prebivalstva, družbenih in gospodarskih sprememb v Goriški-Gradiški na eni strani¹¹, na drugi pa atraktivnih silnic, ki jih je ustvarjal Trst s svojim trgom dela in splošnim gospodarskim razvojem.

Intenzivnost in časovne dinamike migracijskega navezovanja na Trst so bile v posameznih predelih Goriške-Gradiške različne. Atraktivnost mesta je prihajala do izraza tako v okolici Gorice kot v Gradiški in v sežanskemu okraju. Tak je bil tudi vrstni red okrajev po velikosti njihovega priseljenkega doneska k tržaškemu prebivalstvu, ki je bil v vseh treh primerih zelo številčen. Na sežanskem, kraškem območju je bil Trst ves čas glavni cilj izseljevanja. To je bilo vendarle najbolj neposredno tržaško zaledje, ki je vzdrževalo dnevne stike z mestom in njegovo ekonomijo¹². Leta 1900 in 1910 so se več kot tri če-

9 S spremembo normativa so se mnogi odločili, da dolgoletno bivanje v kraju priselitve formalizirajo s pridobitvijo domovinstva v njem. Zaradi tega so ob popisu prebivalstva leta 1910 beležili bolj ali manj poudarjena znižanja števila pristojnih v drugih krajih, v primerih novega priseljevanja pa porast tega števila. Zato in ker so otroci priseljencev pridobivali domovinstvo po očetu, žena pa po soprogu, vključuje število pristojnih tudi v kraju rojene osebe in predstavlja le grob kazalec migracijskih gibanj. Bolj poveden, a vedno samo v indikativnem smislu, je podatek o kraju rojstva.

10 Österreichische Statistik (1912), NF, Band II, Heft 1, 13*.

11 O teh spremembah glej Bianco (1991) in Luchitta (1991).

12 Glej kot primer Pahor (1976).

trtine sežanskega odsotnega pristojnega prebivalstva nahajale v bližnjem mestu (tabela 9). Le nekoliko manjši je bil ta odstotek med odsotnim prebivalstvom političnega okraja Gradiška, katerega prisotnost v Trstu je naraščala od 1890 dalje. Pristojno prebivalstvo goriškega okoliškega okraja pa se je v letih 1900-1910 skrčilo z dveh tretjin na polovico, kar je povezano z zmanjšanjem izseljevanja iz tega območja proti Trstu. Sklepajoč po deležih odsotnega pristojnega prebivalstva, je Trst predstavljal glavno izseljensko destinacijo za same prebivalce Gorice¹³. Bistveno drugačne pa so bile usmeritve izseljenskih tokov na Tolminskem. Tu je bilo izseljevanje najbolj intenzivno in čeprav so pomembni tokovi držali tudi v Trst, je bil največji delež pojava usmerjen predvsem proti Koroški, Kranjski in Štajerski. V te dežele, kot kažeta tabeli 8 in 9, in v Istro so držale izseljenske poti tudi iz ostalih okrajev. V Istri so se priseljenci zgoščali v Pulju in okolici, ki sta v drugi polovici stoletja doživljali pravo ekonomsko in demografsko ekspanzijo (Dukovski, 2012, 342-352; Mileta, 2012, 412-422).

Selitveni tokovi proti Trstu so se razlikovali od ostalih tudi po spolnem sestavu. Pristaniško mesto je z goriškega območja pritegovalo veliko moške delovne sile, še več pa ženske. Ženske so tvorile, podobno kot v 18. stoletju (Kalc, 2008, 117-118), večino goriškega priseljenskega kontingenta. Med tržaškimi prebivalci, rojenimi v Goriški-Gradiški, je prišlo ob popisu leta 1875 117 žensk vsakih sto moških, leta 1890 123, ob naslednjih dveh pa 113. V Trstu so se jim ponujale možnosti zaslužka na področju hišnega dela, ki je bilo poglaviti trg zaposlovanja priseljene ženske delovne sile. Ta vidik se jasno kaže v distribuciji in starostni ter spolni strukturi priseljencev iz Goriške-Gradiške po posameznih tržaških okrožjih. Tako je bilo leta 1875 v elitnih meščanskih četrtih Sv. Vida in Novega mesta med stanovalci, rojenimi v Goriški-Gradiški, 172 oziroma 177 žensk vsakih sto moških. V starosti od 16 do 30 let, ki je bila tipična za služenje, pa jih je prišlo več kot 250 in v razredu 21-25 let skoraj 400¹⁴. Zaposlitveni trg hišnega dela, ki je bilo vseskozi večinoma začasno in povezano s celibatom, je kljub vesplošnemu nazadovanju, značilnemu za tisti čas (Hahn, 2012, 114-115), privabljal veliko število priseljenc tudi potem, ko se je z odpravo proste luke na začetku devetdesetih let spremenila strukturna naravnost gospodarskega razvoja mesta v smeri industrializacije. Vse večje možnosti zaposlovanja pa je ženskam Trst ponujal tudi v trgovskem in raznih sektorjih proizvodnje, zlasti tekstilno-oblačilnem in prehranbenem (Frühbauer, 1906, LXX-LXXV, LXXXII-LXXXIII). Izseljenski tokovi proti drugim avstrijskim deželam pa so imeli poudarjen moški značaj. Med rojenimi v Goriški-Gradiški, popisanimi na zgornjem in spodnjem Štajerskem, je na primer prišlo 13 oziroma 39 žensk na 100 moških. Številčnejša je bila ženska komponenta na Dunaju (več kot 60 na 100 moških), tudi v tem primeru povezana s služnostnimi poklici, v tokovih proti Kranjski in Koroški. Od 1890 dalje je ženska komponenta teh tokov vsekakor naraščala.

13 Poglobljenejša analiza doprinosa prebivalstva Goriške-Gradiške k demografskem in družbenem razvoju Trsta v Cattaruzza (1979, 15-20).

14 Izračun na osnovi podatkov Tabele XIII: Popolazione secondo l'appartenenza (La popolazione, 1878, 80-129).

Tabela 8: Prebivalstvo, rojeno v Goriški-Gradiški, po kraju prisotnosti ob popisu

	a) absolutne vrednosti			b) odstotne vrednosti		
	1890	1900	1910	1890	1900	1910
Spodnja Avstrija	934	1.126	1.276	3,2	3,5	3,4
Koroška	1.580	1.507	1.675	5,4	4,7	4,5
Kranjska	3.040	3.155	4.109	10,4	9,8	11,1
Istra	3.172	3.007	3.713	10,8	9,3	10,0
Štajerska	1.904	2.423	2.115	6,5	7,5	5,7
Trst	17.462	18.565	22.192	59,6	57,7	59,7
Druge dežele	1.224	2.388	2.092	4,2	7,4	5,6
Skupno	29.316	32.171	37.172	100	100	100
Goriška-Gradiška	206.569	215.783	234.662	87,6	87,0	86,3
Skupno rojeni	235.885	247.954	271.834	100	100	100

Tabela 9: Domovinsko prebivalstvo političnih okrajev Goriške-Gradiške po prisotnosti ob popisu (%)¹⁵

a) 1900

	Gorica mesto	Gorica okolica	Gradiška	Sežana	Tolmin	Neznano	Skupno
Spodnja Avstrija	9,6	2,3	1,4	0,6	4,1	8,4	2,9
Štajerska	7,9	6,2	1,7	2,9	21,8	6,7	7,8
Koroška	1,8	3,1	0,4	0,3	21,7	1,3	5,5
Kranjska	2,4	9,7	1,1	3,5	19,1	0,0	7,7
Trst	60,3	64,8	75,2	83,2	22,4	2,5	61,9
Istra	9,0	8,5	15,7	8,1	3,0	49,2	9,0
Druge dežele	9,1	5,3	4,5	1,2	7,9	31,9	5,3

¹⁵ Manjše število pristojnih leta 1910 je pripisati spremembi normativa o domovinski pravici, delno in v nekaterih primerih več pa tudi zmanjšanju doseljevanja. V statistiki za leto 1910 se pojavi politični okraj Tržič (it. Monfalcone), ki je nastal z oddelitvijo od Gradiške in nastopil kot upravopolitična enota z letom 1911.

Avstrija	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Skupno število	4.826	12.757	9.226	10.682	9.318	238	47.047

b) 1910

	Gorica mesto	Gorica okolica	Gradiška	Tržič	Sežana	Tolmin	Neznano	Skupno
Spodnja Avstrija	7,8	3,8	2,7	1,3	1,1	4,7	12,4	3,6
Štajerska	7,3	8,4	2,5	1,4	3,0	18,9	15,5	7,8
koroška	1,9	3,8	1,4	0,2	0,7	24,2	3,5	6,2
Kranjska	4,4	15,1	6,3	2,5	6,2	17,6	2,2	10,2
Trst	56,9	51,3	67,0	74,0	76,7	22,4	8,4	55,5
Istra	14,0	9,5	15,4	17,8	10,1	4,0	10,2	10,6
Druge dežele	7,8	8,2	4,7	2,8	2,2	8,1	47,8	6,2
Avstrija	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Skupno število	4.034	9.220	5.826	2.500	7.551	6.977	226	36.334

Tabela 10: Domovinsko prebivalstvo Goriške-Gradiške prisotno v deželah ogrske krone

	a) absolutne vrednosti		b) odstotne vrednosti	
	1880	1910	1880	1910
Hrvaška in Slavonija	284	385	58,2	33,1
Reka	106	635	21,7	54,6
Ogrska	98	143	20,1	12,3
Skupno	488	1163	100	100

Predstavljeni podatki ponazarjajo samo delno in impresionistično migracijska gibanja, usmerjena proti raznim delom avstrijske države. Iz njih izostajajo različne oblike prostorskih gibanj, predvsem sezonska in druga začasna, ki jih popisna statistika ne ali samo delno zaznava, a so bila pomembne sestavine krhkih družbenogospodarskih ravno-
vesij in demografskih značilnosti dežele. To je veljalo v prvi vrsti za tolminski okraj in druga hribovita območja, kjer so bile vsakoletne kratkotrajne delovne selitve znotraj avstrijske države najbolj razširjene (Srebernič, 1914, 5-17). Upoštevati je treba nato izseljevanje v tujino, kontinentalno in prekomorsko, ki ga ne popisna ne izseljenska statistika nista mogli ustrezno dokumentirati (Kalc, 1996, 56-57). Verodostojni in po vsebini enakovredni tistim o prisotnih v drugih avstrijskih deželah so samo podatki za ogrsko po-

lovico monarhije, ki so jih pridobivali z enakimi popisovalnimi kriteriji. Na Ogrskem je bilo večje število priseljencev iz Goriške-Gradiške predvsem na Reki, na Hrvaškem in v Slavojini (tabela 10). Od srede sedemdesetih let dalje se je zvrstilo več izseljenskih valov v Argentino in Brazilijo. To izseljevanje je imelo svoja največja žarišča v Gradiški, kjer je kmečko prebivalstvo močno občutilo agrarno krizo, padanje cen kmečkih proizvodov zaradi tuje konkurence in okostenelost kolonskega veleposestnega sistema, ki je kmeta najemnika potiskal v vse bolj neugoden socialni in ekonomski položaj¹⁶. Do odhodov v Južno Ameriko je prišlo tudi v vzhodnem, slovenskem delu dežele (Brecelj, 1997, 216–219), vendar so se od tu v dvajsetem stoletju čezoceanski tokovi usmerili v večji meri proti ZDA (Kalc 1992: 485, 487). Statistika izseljevanja iz goriške okolice kaže, da je v letih 1907–13 s tega okraja odšlo v Severno Ameriko 1.300 oseb od skupnih 8.600 izseljencev, ki so bili v 36% primerov namenjeni v tujino, v 64% pa proti drugim avstrijskim deželam, razen Avstrijskega primorja. Podatki se nanašajo na vse vrste selitev zaradi dela in potrjujejo izraziti moški sestav notranjih tokov (90%) ter bolj uravnovešeno razmerje med spoloma pri tokovih v inozemstvo. Če je moško izseljevanje v tujino držalo v prvi vrsti v ZDA, so tri četrtine žensk odšle v Egipt (več kot 1.000 primerov). Šlo je za dobro znane aleksandrinke, se pravi dekleta in žene, ki so se od sedemdesetih let 19. stoletja v vse večji meri obračale, namesto na tržaški in goriški, na gospodarsko zanimivejši trg hišnega dela v egiptovskih mestih (Srebernič, 1914, 9).

Tabela 11: Prisotno prebivalstvo po deželi rojstva

	a) absolutne vrednosti			b) odstotne vrednosti		
	1890	1900	1910	1890	1900	1910
Spodnja Avstrija	330	277	628	4,2	2,6	3,8
Koroška	422	506	974	5,4	4,7	5,8
Kranjska	2.647	3.266	4.819	33,6	30,2	28,8
Istra	1.158	1.260	2.260	14,7	11,6	13,5
Štajerska	565	2.012	2.621	7,2	18,6	15,7
Trst	1.681	2.151	3.124	21,3	19,9	18,7
Druge dežele	1.072	1.356	2.301	13,6	12,5	13,8
Avstrija	7.875	10.828	16.727	100	100	100
Tuje države	5.864	6.286	9.360	42,7	36,7	35,9

16 O izseljevanju iz Gradiške in o razmerah v kolonskem agrarnem sistemu glej Cecotti (2003) Micelli (1991), Bianco (1991) in Benvenuti (1982).

Skupno	13.739	17.114	26.087	100	100	100
Goriška-Gradiška	206.569	215.783	234.662	93,8	92,7	90,0
Prisotno prebivalstvo	220.308	232.897	260.749	100	100	100

Oglejmo si na koncu še tujo prisotnost v Goriški-Gradiški in priseljske tokove iz drugih avstrijskih dežel ter iz tujine. Tudi v tem primeru se statistika o rojenih nanaša samo na zadnje dvajsetletje obravnavanega obdobja, statistika pristojnih pa na čas od 1880 dalje. Naj spet spomnimo, da je tudi tu všteto vojaštvo, katerega število se je od 1900 do 1910 več kot podvojilo in je zaradi tega vpliv te komponente na statistiko še večji¹⁷. Kot izhaja iz tabele 11, je bila grofija v drugi polovici 19. stoletja destinacija priseljskih tokov, ki so se v dvajsetem stoletju okrepili. Med 1890 in 1910 je odstotek prebivalcev, rojenih izven grofije, občutno narasel, tako zaradi številčnejše prisotnosti avstrijskih državljanov kot tudi tujcev. V prvem primeru sta prednjačila kontingenta iz Avstrijskega primorja in iz Kranjske, nato štajerski, ki se je s časom močno povečal. Iz podatkov o pristojnosti prebivalstva je mogoče sklepati, s tem, da odštejemo vojaštvo, da se je najpomembnejši delež (40%) avstrijskega prebivalstva, pristojnega v drugih deželah, nahajal v Gorici. Upoštevajoč učinke spremenjenih pravil o domovinski pravici, se je v dvajsetem stoletju to priseljevanje še povečalo. Rast prihaja do izraza tudi v Gradiški, predvsem pa v goriški okolici in na Tolminskem, kjer se je število tujega domovinskega prebivalstva skoraj podvojilo. V Sežanskem okraju pa je ostajalo bistveno nespremenjeno.

Bolj neenakomerna, čeprav dokaj raznolika, je bila prisotnost tujcev iz inozemstva. Med njimi so bili nemški, švicarski, ogrski državljani, priseljenci iz balkanskih in drugih držav, večinoma pa v skromnem številu, ki skoraj v nobenem primeru ni presegalo stotih enot. Več kot 90% inozemskega prebivalstva so namreč tvorili priseljenci iz Kraljevine Italije. Številni so bili v Gorici, zlasti pa v Gradiški, kjer jih je popis iz leta 1900 naštel nekaj manj kot 5.000, deset let kasneje pa skoraj 8.000. To priseljevanje je prispevalo (tudi k naravni) rasti prebivalstva Gradiške in h krčenju pasivnega migracijskega salda od devetdesetih let dalje. Blažilo je tudi učinke izseljevanja proti Trstu in drugim destinacijam tistih, ki si zaradi sprememb v agrarni ekonomiji in družbenih razmerjih niso mogli več zagotavljati prežitka s kmečkim delom, hkrati pa zanje ni bilo mesta niti v sicer razvijajočem se in vse bolj receptivnem industrijskem sektorju.

17 Leta 1900 je bilo vojakov 1.847, deset let kasneje jih je bilo 4.240, od teh 2.642 v Gorici, 297 v Gorici okolici, 900 v Gradiški, 250 v Sežani in 151 v Tolminu.

Tabela 12: Glavne notranje selitvene destinacije po političnih okrajih ob popisu 1910

Politični okraj	Prebivalstvo		Politični okraj			
	prisotno	rojeno	krajevni izvor priseljenega prebivalstva	število rojenih	destinacija izseljenega prebivalstva	število rojenih
Gorica mesto	30.995	18.830	Gorica okolica	4.685	Trst	2.189
Gorica okolica	73.861	84.026	Gradiška	957	Trst	5.334
Gradiška	34.155	39.450	Gorica okolica	492	Trst	4.055
Tržič	53.038	48.418	Gradiška	2.024	Trst	2.082
Sežana	30.461	36.691	Postojna	659	Trst	6.428
Tolmin	38.259	41.081	Gorica okolica	494	Trst	2.055

Izmenjave prebivalstva prek izseljevanja in priseljevanja, tako na notranjih kot na mednarodnih relacijah, so torej igrale nezanemarljivo vlogo v zadnji fazi obravnavanega obdobja v furlanski nižini kot tudi v preostalih delih goriško-gradiške grofije. Glede tega in za dopolnitev slike je koristno primerjati migracijske salde notranjih selitvenih tokov, naravne in dejanske rasti prebivalstva. Primerjava migracijskih podatkov kaže, kako je grofija v zadnjem desetletju 19. in prvem desetletju 20. stoletja sprejela več prebivalcev iz ostale Avstrije kot se jih je tja iz nje odselilo. V devetdesetih letih je bila bilanca v korist priseljenih za 98 primerov, leta 1910 pa za 898 primerov. Upoštevajoč naravne in dejanske prirastke sledi, da je v omenjenih obdobjih dežela izgubila zaradi odseljevanja v tujino 8.209 oziroma 4.639 rojenih prebivalcev¹⁸. Kar se tiče notranjih selitvenih gibanj pa opozarjajo podatki o najbolj zastopanih destinacijah (tabela 12) še enkrat na tesno razmerje vseh političnih okrajev goriško-gradiške dežele, vključno Tolminskega, s Trstom. Ta zaseda namreč v vseh primerih prvo mesto na lestvici ciljev izseljevanja. Podatki nam nudijo tudi nekaj elementov o selitvah znotraj grofije, kjer prednjači med destinacijami Gorica. Med priseljenci v deželnem glavnem mestu je bil najštevilčnejši tok iz okraja Gorica okolica. To ombočje je torej znatno prispevalo k demografski rasti Gorice in, ker je šlo za slovensko prebivalstvo, h krepitvi prisotnosti, vloge in položaja Slovencev v mestu. Drugo atraktivno ombočje je v tem obdobju Tržič (Monfalcone), kjer pa so najštevilčnejšo komponento tvorili priseljenci iz Gradiške. Iz Gradiške so se prebivalci preseljevali tudi v Gorico okolico, ta pa je bila prvo med izvornimi območji priseljevanja v Gradiški in Tolminski. Sežanski okraj, ki je med vsemi dajal absolutno in relativno največje število izseljencev Trstu, je sprejemal prebivalstvo predvsem iz Postojne.

18 Österreichische Statistik (1914), NF, Band I, Heft 2, 28*.

SKLEP

Na koncu tega sintetičnega pregleda demografskega razvoja poknežene grofije Goriške-Gradiške naj povzamemo njegove najvidnejše poteze. Kot prvo je treba izpostaviti spremembo hitrosti rasti števila prebivalstva na začetku restavracije, kar je značilno za vse slovenske in avstrijske dežele nasploh. Rast je izvirala iz ugodnega razkoraka med visoko nataliteto in padajočo mortaliteto, a je bila pogojena z nezmožnostjo Goriške-Gradiške, da bi gospodarsko in socialno vzdržala tolikšen demografski pritisk, in z bližino Trsta. Pristaniško mesto je predstavljalo naravni izliv za goriško prebivalstvo, tako da sta bili območji povezani v vzajemnem demografskem razmerju. Demografska ekspanzija Trsta, ki je slonela v veliki meri na doseljevanju, je imela dolgo v Goriški-Gradiški prvega izmed svojih demografskih rezervoarjev. Zaradi prelivanja prebivalstva proti Trstu je goriško-goriška grofija beležila počasnejšo demografsko rast kot Istra, kjer je prebivalstvo ostajalo dlje ustaljeno znotraj deželnih meja preden je tudi tu začelo množični premik proti mestu. S tako sliko je povezano tudi dejstvo, da je Avstrijsko primorje bilo avstrijska dežela z najnižjo stopnjo selitvenosti navzven, Goriška-Gradiška pa med provincami z najvišjo tako naravnostjo. Izselsevanje je sledilo, kot rečeno, tudi drugim, notranjim in zunanjim usmeritvam. To v povezavi z naravnimi posebnostmi in družbeno-gospodarskimi strukturami posameznih območij. Ravno tako so ti posamezni deli doživljali različne in specifične demografske razvoje. Med osnovnimi skupnimi imenovalci je vsekakor presežek naravne rasti nad dejansko. To lahko po vsej verjetnosti trdimo tudi za Gorico, kjer je k rasti prebivalstva prispeval tudi naravni prirastek in ne samo priseljevanje, kot kažejo kontroverzne uradne statistike. Pomenljivi so ne nazadnje premiki in izmenjave prebivalstva, ki pričajo o nelinearnosti ter multilateralosti selitvenih gibanj in ki so vplivali na družbeno ter kulturno fiziognomijo populacije. To velja za izmenjave z avstrijskim prostorom, kot tudi za tiste s tujino in med posameznimi geografskimi območji znotraj grofije. V usmeritvah selitvenih tokov in v splošnem upadanju selitvenega deficita v zadnjem desetletju obravnavanega obdobja je mogoče razpoznati učinke sprememb in preustroja deželnih gospodarskih in družbenih struktur. Ti premiki pa so imeli posledice tudi v jezikovnih in kulturnih značilnostih prostora ter v razmerjih med narodnimi skupnostmi, ki so sobivale v njem.

SOME ASPECTS OF THE DEMOGRAPHIC DEVELOPMENT IN GORIŠKA-GRADIŠKA FROM EARLY 19TH CENTURY TO WWI

Aleksej KALC

Slovenian Migration Institute of the Research Centre of the Slovenian Academy of Sciences and Arts,
Novi trg 2, 1000 Ljubljana, Slovenia
e-mail: AKalc@zrc-sazu.si

SUMMARY

The article offers an insight into the demographic development in Goriška-Gradiška (It. Gorizia-Gradisca) from the Restoration to WWI. In this period the region witnessed a population growth resulting from a persisting high level of fertility and diminishing mortality. However, the growth was considerably lower because more than half of the natural increase was eroded by the emigration due to the regional economic structures, which did not support such a demographic pressure.

The administrative areas had different growth rates. The regional capital city of Gorica (It. Gorizia, Ger. Görz) registered the highest one especially thanks to the immigration. In the countryside, the growth was slower as a result of remarkable emigration and in the Carst and mountainous districts of Sežana and Tolmin also due to lower fertility.

Since the end of the 19th century the improvement of the agrarian economy and the development of the industrialisation in the surroundings of Gorica, in the district of Gradiška and partly in those of Tolmin brought about a reduction in the net emigration.

The major part of the emigration was directed towards the port city of Trieste, which traditionally received a considerable contribution to its demographic growth from Goriška-Gradiška. The emigration to Trieste stemmed from the territories east of Gorica and from Gradiška, but especially from the closer district of Sežana. More than half of the emigration from the region towards Trieste constituted women and the most numerous group responded to the demand of the market of domestic services.

Emigration currents of seasonal or longer duration, oriented to other Austrian provinces, were predominantly male. In certain periods there were also important emigration flows abroad. They were directed to the Hungarian part of the monarchy as well as to North America and Egypt. The later destination was a female specialisation combined with the domestic work, too.

The migration processes were multidirectional and especially in the two decades before WWI the region received an increasing number of immigrants from other Austrian provinces, in particular from the Litoral, from Carniola and from Styria. The inflow from abroad was constituted to a greater extent by immigrants from Italy who found their main settlement locations in the rural areas of Gradisca.

The internal moves were principally oriented towards the regional administrative and commercial centre of Gorica and to the industrial area of Monfalcone. So, on the one hand, the demographic development of Goriška-Gradiška was characterised by a tight relationship with the demographic and economic expansion of Trieste. On the other hand, internal, interregional and international migration movements of various dimensions,

nature and duration played their roles in shaping the economic, social, cultural and linguistic features of the regional population.

At the beginning of the 20th century the tendencies in the regional demography were even more affected by the changes in the economic structure, correlated with the rise of the industrial centres, the advancement of the commercial agriculture and the improvement of the transport communications.

Key words: Goriška-Gradiška, 19th century, population development, migrations, centre-periphery relations

VIRI IN LITERATURA

- Frühbauer A. (1906):** Censimento della popolazione a Trieste al 31 dicembre 1900. Età, stato civile, professione o condizione, immigrazione. Trieste, Il Municipio Di Trieste Ed.
- La popolazione (1878):** La popolazione di Trieste nel 1875: resoconto ufficiale del censimento generale della popolazione effettuato secondo lo stato del 31 dicembre 1875. Trieste, Civico Ufficio Statistico Anagrafico.
- Popolazione e bestiame (1859):** Popolazione e bestiame del Litorale secondo la numerazione del 31 ottobre 1857, Edizione dell'I. r. Ministero dell'Interno. Vienna, Imp. Regia Stamperia di Corte e di Stato.
- Statistische Übersichten (1859):** Statistische Übersichten über die Bevölkerung und den Viehstand von Österreich. Nach der Zählung vom 31. October 1857. Wien, Kaiserlich-königliche Hof- und Staatsdruckerei.
- Bevölkerung und Viehstand (1871):** Bevölkerung und Viehstand vom Küstenland nach der Zählung vom 31. December 1869. Wien, Kaiserlich-königliche Hof- und Staatsdruckerei.
- Österreichische Statistik (1882-1914):** Ergebnisse der Volkszählungen etc., Band I, Heft 1 (1880); Band XXXII, Heft 1, 2, 5(1890); Band LXIII, Heft 1, 2; Band LXIV, Heft 1, 2(1900); Band 1 Neue Folge, Heft 1, 2; Band 2 Neue Folge, Heft 1(1910). Wien, K.k. Statistische Central-Commission.
- Österreichische Statistik (1881/82-1912):** Bewegung der Bevölkerung etc., razni zvezki (1881-1910). Wien, K.k. Statistische Central-Commission.
- Statistisches Jahrbuch (1863-81):** Statistisches Jahrbuch der Oesterreichischen Monarchie. Wien.
- Brecelj A. (1997):** Nekaj podatkov o izseljevanju iz Slovenskega primorja v Južno Ameriko, predvsem v Argentino. V: Annales. Anali za istrske in mediteranske študije, Series historia et sociologia, 10, 215-236.
- Bardet J.-P., Dupâquier J. (ur.):** Histoire des populations de l'Europe. II. La révolution démographique 1750-1914. Paris, Fayard.
- Benvenuti S. (1982):** Da "peccatori" a "depravati". Note sull'emigrazione dalla provincia di Gorizia (1878-1891). V: Qualestoria, 10, 3, 51-70.
- Berginc, J., (1956):** Gibanje prebivalstva na Tolminskem. V: Tolminski zbornik. Tolmin, 18-21.
- Bianco F. (1991):** "L'armonia sociale nelle campagne". Economia agricola e questione colonica nella Principesca Contea di Gorizia e Gradisca tra '800 e '900. V: Bianco F., Masau Dan M. (ur.), Economia e società nel Goriziano tra '800 e '900. Il ruolo della Camera di Commercio (1850-1915). Monfalcone, Edizioni della Laguna, 33-66.
- Blaznik P., Grafenauer B., Vilfan S. (ur.) (1970):** Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev. Zgodovina agrarnih panog. Ljubljana, Državna založba Slovenije.
- Cattaruzza M. (1979):** La formazione del proletariato urbano. Immigrati, operai di mestiere, donne a Trieste dalla metà del secolo XIX alla prima guerra mondiale. Torino, Musolini editore.

- Czoernig C. F. (1987):** Gorizia stazione climatica. Gorizia, Cassa di Risparmio di Gorizia.
- Cecotti F. (2003):** L'emigrazione dal Litorale austriaco verso Argentina e Brasile 1878-1903. V: Cecotti F., Mattiussi D. (ur.), Un'altra terra un'altra vita. L'emigrazione isontina in Sud America tra storia e memoria 1878-1970. Gorizia, 15-58.
- Dukovski D. (2012):** Habsburški popisi stanovništva kao izvor podataka za društvenu i ekonomsku povijest. Procesi modernizacije u Istri – usporedne statistike Kopra i Pule. V: Kalc A. (ur.), Prvi moderni popis stanovništva u Istri – Il primo censimento demografico moderno in Istria – Prvi moderni popis prebivalstva v Istri. Koper – Capodistria, Histria Editiones,
- Hahn S. (2012):** Historische Migrations-Forschung. Frankfurt/New York, Campus Verlag.
- Iancis P. (2006):** La mobilità del lavoro manifatturiero nel Goriziano nel Settecento. V: Šerbelj F. (ur.), Barok na Goriškem – Il Barocco nel Goriziano. Nova Gorica, Goriški muzej, 173-177.
- Kalc A. (1992):** Prekooceansko izseljevanje skozi Trst 1903-1914. V: Zgodovinski časopis, 46, 4, 479–496.
- Kalc A. (1996):** Ladijske potniške evidence kot vir za zgodovino izseljenstva, s posebnim ozirom na izseljenke seznane tržaškega pristanišča. V: Dve domovini, 7, 51-69.
- Kalc A. (2008):** Tržaško prebivalstvo v 18. stoletju: priseljevanje kot gibalo demografske rasti in družbenih sprememb. Koper-Trst, Založba Annales.
- Kalc A. (2012):** Predmoderna prebivalstvena statistika: značilnosti in problemi, s posebnim poudarkom na primeru Trsta in njegove okolice. V: Svetina Šterbenc B., Kolenc P., Godeša M. (ur.), Zgodovinski pogledi na zadnje ljudsko štetje v Avstrijskem primorju 1910. Jezik, narodnost, meja. Ljubljana, Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, 63-75.
- Luchitta A. (1991):** Lo sviluppo industriale della Principesca Contea nelle relazioni della Camera di Commercio di Gorizia. V: Bianco F., Masau Dan M. (ur.), Economia e società nel Goriziano tra '800 e '900. Il ruolo della Camera di Commercio 18150-1915. Monfalcone, Edizioni della Laguna, 67-122.
- Micelli F. (1991):** L'emigrazione dal "Friuli orientale". V: Bianco F., Masau Dan M. (ur.), Economia e società nel Goriziano tra '800 e '900. Il ruolo della Camera di Commercio 18150-1915. Monfalcone, Edizioni della Laguna, 173-190.
- Mileta Mattiuz O. (2012):** Le genti di Pola nella seconda metà dell'Ottocento e l'esodo / rientro alla fine del primo conflitto mondiale. V: Kalc A. (ur.), Prvi moderni popis stanovništva u Istri – Il primo censimento demografico moderno in Istria – Prvi moderni popis prebivalstva v Istri. Koper – Capodistria, Histria Editiones, 407-430.
- Pahor M. (1976):** Kraška vas Povir, primer simbioze med kopnim in morjem. V: Goriški letnik, 3, 97-123.
- Panariti L. (1996):** La seta nel Settecento goriziano. Strategie pubbliche e iniziative private. Milano, Angeli.
- Pavlin V. (1994/95):** Prebivalstvo v solkanski župniji 1835-1864 na podlagi matičnih knjig (prvi del). V: Goriški letnik, 20-21, 27-50.

- Pavlin V. (1997):** Prebivalstvo v solkanski župniji 1835-1864 na podlagi matičnih knjig (drugi del). V: Goriški letnik, 24, 35-54.
- Pillon L. (1991):** Movimento della popolazione a Gorizia dalla metà dell'Ottocento ai primi anni del Novecento. V: Bianco F., Masau Dan M. (ur.), Economia e società nel Goriziano tra '800 e '900. Il ruolo della Camera di Commercio (1850-1915). Monfalcone, Edizioni della Laguna, 123-154.
- Schünemann K. (1935):** Österreichs Bevölkerungspolitik unter Maria Theresia. 1. Band. Berlin, Deutsche Rundschau G.m.b.V.
- Srebernič J. (1914):** Die Wanderbewegung in der Umgebung von Görz. V: Jahresbericht des Mädchenlyzeums der armen Schulschwestern de Notre Dame in Görz. Görz.
- Valenčič V. (1990):** Izseljevanje Slovencev v druge dežele Habsburške monarhije. V: Zgodovinski časopis, 44, 1, 49-71.
- Zwitter F. (1936):** Prebivalstvo na Slovenskem od XVIII. stoletja do današnjih dni. Ljubljana, Razprave znanstvenega društva v Ljubljani.

LA POPOLAZIONE DI VENEZIA GIULIA, QUARNARO E DALMAZIA SECONDO LE FONTI STATISTICHE UFFICIALI ITALIANE (1931-1943)

Alessio FORNASIN

Università degli Studi di Udine, Dipartimento di Scienze Economiche e Statistiche, via Tomadini, 30/A,
33100 Udine (UD), Italia
e-mail fornasin@uniud.it

Marco BRESCHI

Università degli Studi di Sassari, Dipartimento di Scienze Economiche e Aziendali, via Muroni, 25, 07100
Sassari (SS), Italia
e-mail breschi@uniss.it

SINTESI

Con questo lavoro intendiamo offrire dei nuovi elementi sul tema del popolamento di Venezia Giulia, Quarnaro e Dalmazia nel periodo che va dal 1931 ai primi anni della Seconda guerra mondiale, con l'obiettivo che, oltre alle mere risultanze contabili e alla loro interpretazione, si possa giungere a fare maggiore chiarezza su alcuni temi controversi della recente storiografia dell'area alto-Adriatica. Come fonti utilizziamo principalmente le serie aggregate a livello comunale degli atti anagrafici di tutte le municipalità delle Provincie di Fiume, Gorizia, Pola, Trieste e Zara. Oltre ad un lavoro di tipo descrittivo, che rilegge le tendenze demografiche di fondo dell'area, si propone una lettura sulle determinanti del popolamento facendo ricorso all'analisi statistica multivariata.

Parole chiave: Venezia Giulia, Quarnaro, Dalmazia, fonti demografiche, mobilità, popolamento

THE POPULATION OF VENEZIA GIULIA, KVARNER AND DALMATIA ACCORDING TO OFFICIAL ITALIAN STATISTICAL SOURCES (1931-1943)

ABSTRACT

The objective of this paper is to offer new elements on the topic of population of Venezia Giulia, Kvarner and Dalmatia in the period extending from 1931 into the first years of WWI, providing not only mere numerical results and their interpretations, but also a greater clarity on some of the controversial topics of the recent historiography of the Upper Adriatic area. The sources used are primarily the series of personal data aggregated at municipal level from all the municipalities of the provinces of Rijeka, Gorizia, Pula, Trieste and Zadar. In addition to the descriptive type of work, which revises the funda-

mental demographical tendencies of the mentioned area, we also offer an interpretation of the population determinants based on a multivariate statistical analysis.

Key words: Venezia Giulia, Kvarner, Dalmatia, demographic sources, mobility, population

INTRODUZIONE

L'entità della popolazione delle provincie nord-orientali del Regno d'Italia, comprensiva dei territori ceduti alla Jugoslavia dopo la seconda guerra mondiale, è, nelle sue linee generali, ben conosciuta (Perselli, 1993; Mileta Mattiuz, 2005). Per restringere l'argomento alla parte centrale del XIX secolo, oltre alla disponibilità dei dati censuari, italiani prima e jugoslavi poi, esistono diverse ricerche che hanno tentato una più precisa quantificazione della popolazione. In questo contesto, l'attenzione degli studiosi è stata posta alle caratteristiche linguistiche ed etniche degli abitanti (SATOR, 1946), a causa, principalmente, dei travagliati percorsi storici successivi alla Seconda guerra mondiale (Pupo, 2002).

Diversi studiosi hanno impostato le loro ricerche con l'intento programmatico di offrire un quadro il più possibile preciso della popolazione per quantificare in maniera altrettanto precisa il numero di profughi, in massima parte italiani, che furono costretti a lasciare questi territori in seguito alla loro annessione alla Jugoslavia. Questa operazione non è certo priva di implicazioni ideologiche, e infatti gli esiti dei diversi studi sono non di rado divergenti (due sintesi abbastanza recenti sono Fabrizzi, 2001 e Manin, 2006, ma si vedano almeno Colella, 1958; Trani, 1980; Žerjavić, 1993; Volk, 2004).

Con questo lavoro intendiamo offrire dei nuovi elementi sul tema del popolamento di questi territori nel periodo che va dal 1931 ai primi anni della guerra, nella speranza che, oltre alle mere risultanze contabili e alla loro interpretazione, possano anche contribuire a fare maggiore chiarezza su alcuni temi controversi della recente storiografia dell'area alto-Adriatica.

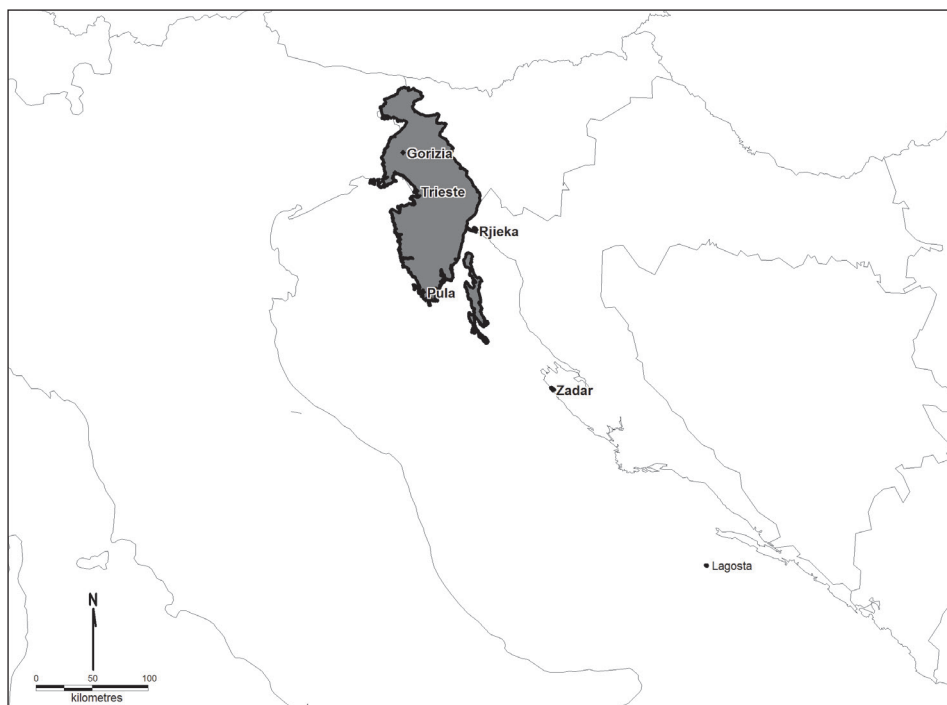
IL TERRITORIO

L'area studiata in questo lavoro può essere determinata con grande precisione. Essa infatti è compresa entro dei limiti politici ed amministrativi che, benché abbiano avuto vita relativamente breve, furono fissati con grande rigore alla fine dei due conflitti mondiali (Biondi *et al.*, 1996).

I territori considerati nello studio sono riportati nella figura 1. Oltre all'Istria, che allora per gran parte, dal punto di vista amministrativo, dipendeva da Pola, sono compresi, a ovest, i territori delle attuali provincie italiane di Gorizia e Trieste, a nord un'ampia fascia di territorio comprendente l'attuale Slovenia Nord-occidentale, a est Fiume, lungo la costa dalmata la comunità di Zara e, più a sud ancora, la piccola isola di Lagosta. Durante la breve parentesi successiva all'invasione della Jugoslavia da parte delle forze dell'Asse nell'aprile

del 1941, l'isola, che fino ad allora era parte costitutiva della provincia di Zara, fu aggregata alla provincia di Spalato che per poco tempo rimase annessa al Regno d'Italia.

Fig. 1. Venezia Giulia, Quarnaro e Dalmazia (1924-43)
Sl. 1. Julijska krajina, Kvarner in Dalmacija (1924-43)

L'area, nel suo complesso, copriva una superficie di circa 9.000 km². L'insieme di questi territori comprendeva la quasi totalità della popolazione di lingua slovena e croata che viveva entro i confini italiani tra le due guerre, e contava, come vedremo con maggior dettaglio in seguito, grosso modo un milione di abitanti.

Il territorio, dopo la Prima guerra mondiale, era stato posto sotto la sovranità italiana in seguito al trattato di Rapallo del 1920, mentre il territorio di Fiume fu annesso al Regno solo dopo il trattato di Roma del 1924.

LE FONTI

In questo lavoro utilizziamo principalmente le serie aggregate a livello comunale degli atti anagrafici e di stato civile di tutte le municipalità delle Province di Fiume, Gorizia, Pola, Trieste e Zara.

L'Istituto nazionale di Statistica ha pubblicato e pubblica ancora questi dati con regolarità per tutto il territorio italiano. Tuttavia, per avere un maggior grado di dettaglio, nel nostro lavoro ci siamo riferiti alla documentazione originale conservata presso gli archivi ISTAT. Oltre a questi dati facciamo anche riferimento ai censimenti della popolazione italiana del 1931 e 1936 (ISTAT, 1934; 1937) e al cosiddetto Censimento riservato del 1939 (Mattossi, Krasna, 1998).

I dati di stato civile e anagrafici sono organizzati per schede, ciascuna delle quali è relativa ad un singolo comune. Le schede sono raccolte in due serie, la prima è pertinente al periodo che va dal 1931 al 1940, la seconda copre gli anni 1941-45. Tuttavia, a causa degli eventi bellici, questa seconda serie è piuttosto lacunosa. Molti comuni, infatti, non trasmisero più le informazioni all'ISTAT già a partire dal 1943, quando, in particolare in questi territori, anche la rete amministrativa statale era ormai completamente disarticolata e in molti uffici non c'era più nemmeno il personale.

Più nel dettaglio i dati riguardano informazioni di stato civile, riferite alla popolazione presente: nascite e decessi, nati morti e matrimoni. Vi sono poi le informazioni di provenienza anagrafica relative quindi alla popolazione residente (le più utilizzate in questo lavoro), che si riferiscono a nascite, decessi, immigrati ed emigrati, ovvero iscrizioni e cancellazioni anagrafiche¹. Tutte le cifre delle singole schede sono tra loro concatenate in modo tale per cui i dati di popolazione presente e residente, con riferimento al primo gennaio di ciascun anno, sono ottenuti a calcolo. Per gli anni 1931 e 1936, sono riportate anche le informazioni sulla popolazione censita. In questi due anni, inoltre, tutti i dati di flusso sono organizzati in maniera da distinguere gli eventi occorsi prima e dopo la rilevazione censuaria che, in entrambi i casi, venne effettuata con riferimento al 21 aprile. Particolare importante: nella prima serie, quella che ha come estremi il 1930 e il 1939, ma non nella seconda, vi è una colonna, intestata “guarnigione” che riporta, analogamente agli altri dati di stato, al primo gennaio di ciascun anno, l'entità numerica dei militari. La colonna è compilata solamente fino al 1936, e fino a questa data l'ammontare confluiva sia nei totali della popolazione presente che di quella residente.

Le serie dei dati di flusso sono complete per tutti i comuni fino al 1942 compreso, ad eccezione delle informazioni su immigrati ed emigrati che proprio nel 1942 mancano del tutto. I dati di stato sono completi fino al primo gennaio 1943. Manca, infine, la scheda 1941-45 del comune di Lagosta, probabilmente perché l'isola, dal punto di vista amministrativo, fu aggregata alla Provincia di Spalato.

Nel periodo considerato furono costituiti dei nuovi comuni con conseguenti variazioni territoriali. In particolare, nel 1931 fu costituito il comune di Abbazia dalla fusione dei comuni di Apriano e Volosca (più un piccolo territorio del comune di Macuglie). Nel 1934 fu costituito il comune di Brioni Maggiore incorporando dei territori dal comune di Pola. Infine, nel 1937, su scorporazione territoriale da Albona, nacque il comune di Arsia, città

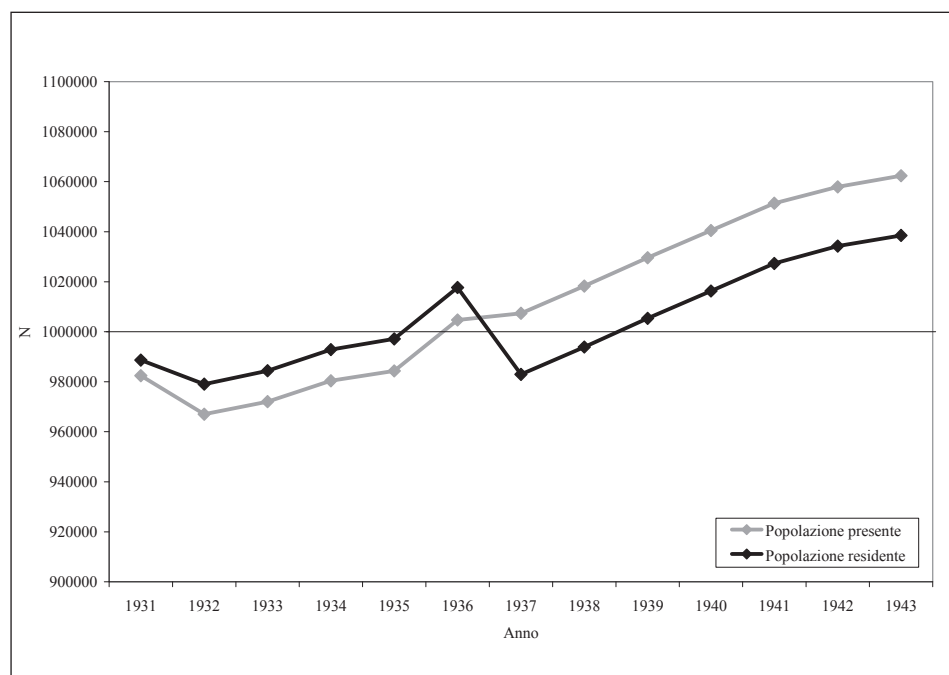
---

1 La fonte attribuisce immigrati ed emigrati alla popolazione presente. Le stesse informazioni sono però utilizzate anche per i saldi contabili della popolazione residente. In questo lavoro, come nell'uso attuale, consideriamo iscrizioni e cancellazioni relative alla popolazione residente, e quindi come dati di origine anagrafica.

di nuova fondazione realizzata dal regime per lo sfruttamento delle miniere di carbone (Zett, 2012). Per utilizzare tutti i dati a disposizione su scala municipale, abbiamo riportato tutte le informazioni di questi comuni con aggregazioni a livello superiore. A titolo di esempio, quindi, i dati di Albona e Arsia sono stati sempre utilizzati aggregati, sotto la voce Albona, anche per gli anni in cui i due comuni erano distinti. Questa operazione, pertanto, ha permesso di armonizzare tutte le informazioni al medesimo dettaglio territoriale.

LA POPOLAZIONE. I DATI DI STATO

Il primo obiettivo di questo lavoro è quello di offrire una stima il più possibile precisa della evoluzione della popolazione presente e residente dell'area. I dati, come anticipato, ci sostengono in maniera puntuale solo fino al 1943. Dopo questo anno, infatti, mancano le informazioni su molti comuni. Nella figura 2 riportiamo l'evoluzione della popolazione presente e residente dal 1931 al 1943 così come è riportata dalla fonte. Il riferimento cronologico è posto al primo gennaio di ogni anno.

Fig. 2. Popolazione residente e presente secondo le fonti ufficiali (1931-1943)
Sl. 2. Stalno (de jure) in dejansko (de facto) prebivalstvo glede na uradne vire (1931–1943)

I risultati del grafico sono a dir poco sorprendenti. Fino al 1936, infatti, la popolazione residente risulta superiore di circa 12.000 unità a quella presente. Dopo tale data la serie dei residenti cala bruscamente e si posiziona al di sotto di quella della popolazione presente di circa 24.000 unità.

L'entità del "salto" nella serie della popolazione residente e la sua tempistica inducono a soffermarsi sul dato della "guarnigione" richiamato in precedenza, la cui entità era di 46.541 unità al censimento del 1931 e di 7.765 in quello successivo.

Naturalmente, in considerazione del modo con cui le cifre riportate nelle schede sono costruite e come si intrecciano tra loro, la soluzione dell'anomalia va cercata nei dati censuari. Infatti, tra 1931 e 1936 la popolazione presente aumenta, mentre diminuisce quella residente². Questa anomalia si produsse per il diverso modo con cui furono conteggiati i militari. Le conseguenze che ne derivano non erano sfuggite all'ISTAT, che nel volume di riepilogo del censimento del 1936 così riporta:

«Nei riguardi della dimora, l'VIII censimento ha portato un notevole perfezionamento rispetto a quello del 1931, nella rilevazione dei militari di leva. Nel 1931, infatti, veniva considerato come comune di dimora abituale del militare di leva quello ove aveva sede il corpo presso il quale egli prestava servizio. Contemporaneamente la famiglia del militare, dimorante in altro comune lo doveva dichiarare come temporaneamente assente dal comune in cui essa risiedeva. L'VIII censimento ha considerato invece più correttamente come comune di dimora abituale dei militari di leva (e, con essi, dei richiamati e dei volontari) quello ove dimorava la famiglia. Naturalmente, tale nuovo criterio ha determinato delle sensibili variazioni nella popolazione residente delle circoscrizioni ove hanno abitualmente stanza forti contingenti militari» (ISTAT, 1938).

A causa della diversa classificazione adottata, la descrizione della situazione demografica di questi territori si presenta quindi anomala rispetto a quella del resto del paese. A seconda che i militari fossero inseriti nell'ambito della popolazione presente o residente comporta nella gran parte delle province italiane un differenziale tra le due popolazioni piuttosto piccolo, o comunque sfavorevole alla popolazione presente, in quanto i militari di leva erano stanziati in altre zone d'Italia o dell'Impero. Nelle province addossate al confine con la Jugoslavia, invece, i militari erano molto numerosi e quindi la differenza tra le due popolazioni oltre ad essere di segno opposto è piuttosto consistente. Sulle implicazioni che derivano da queste considerazioni diremo poi. Al momento ci pare importante rivedere la serie demografica dei residenti in funzione di quanto evidenziato. L'operazione non comporta particolari difficoltà, in quanto è sufficiente sottrarre ai residenti il numero dei militari a partire dal censimento del 1931 fino al momento in cui non sono più conteggiati. Naturalmente, così facendo, la popolazione antecedente al 1936 viene sottostimata perché sono esclusi dal computo i militari che erano effettivamente residenti nei comuni in cui furono censiti. L'entità dell'errore, però, deve essere per forza molto contenuta. Gli esiti a cui conduce questa operazione sono visualizzati nella figura 3.

2 Nel 1931 la popolazione presente era di 978.887 abitanti e nel 1936 di 1.001.710. Negli stessi anni quella residente ammontava rispettivamente a 990.680 e 977.157 unità.

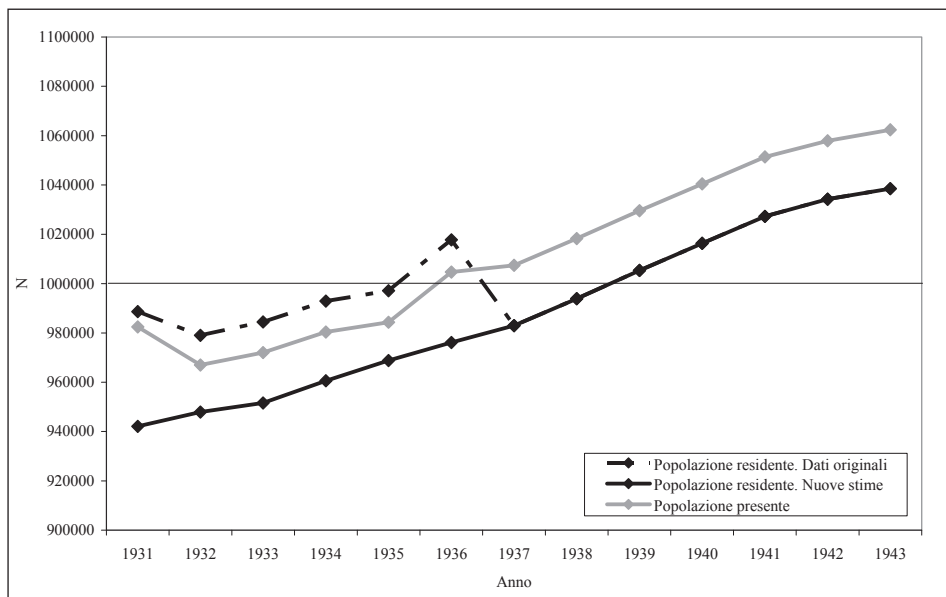

Fig. 3. Popolazione residente e presente secondo le fonti ufficiali e nuove stime della popolazione residente (1931-1943)

Sl. 3. Stalno (de jure) in dejansko (de facto) prebivalstvo glede na uradne vire ter nove ocene stalnega prebivalstva (1931–1943)

Come si può vedere la serie ha ora un andamento molto più regolare e, in ultima istanza, più plausibile. In aggiunta a quanto già detto, facciamo osservare che la correzione nei dati non è certo trascurabile per un censimento “moderno”. In questo contesto i 30-40.000 residenti in più costituiscono circa il 3% della popolazione. Tuttavia, al di là dei numeri, le implicazioni riguardanti i processi demografici e storici dell’area sono di notevole importanza.

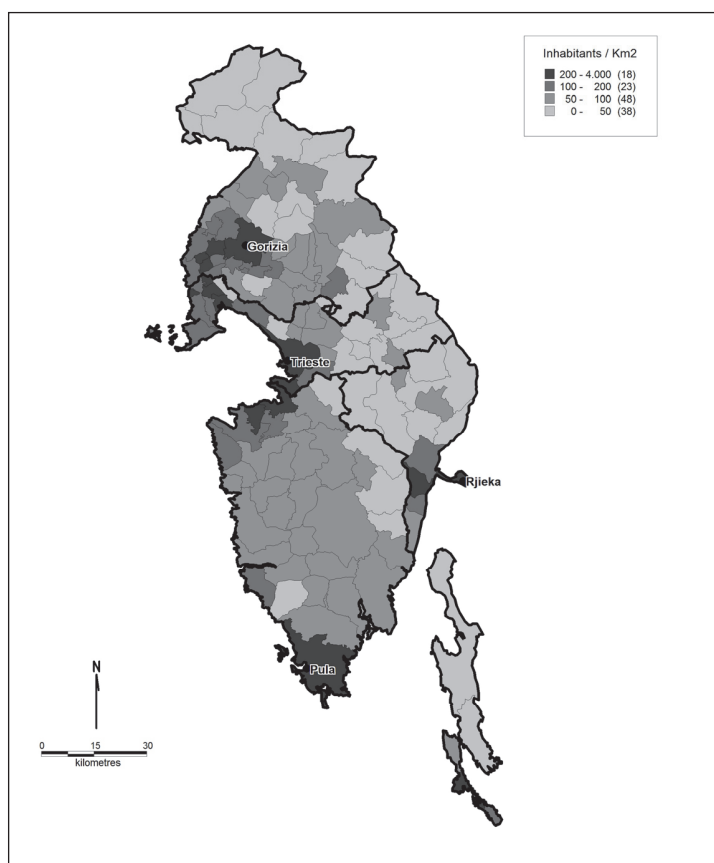
In primo luogo riguardo alla distribuzione territoriale della popolazione. Infatti l’allocazione dei militari sul territorio non segue quella della popolazione civile. I soldati si concentrano in alcuni siti sulla base dell’esistenza o meno di infrastrutture realizzate a fini militari. Pola, ad esempio, era una importante base navale, ma comunque tutte le città capoluogo dell’area erano connotate dalla presenza di importanti contingenti di soldati. La presenza del confine, inoltre, faceva sì che molti militari fossero dislocati nei comuni che si trovavano addossati al Regno di Jugoslavia.

Un secondo aspetto riguarda la composizione della popolazione su base linguistica. I soldati, infatti, erano tutti o quasi provenienti dal di fuori dell’area e quindi erano di lingua italiana. Poiché una delle stime più utilizzate per valutare l’entità della popolazione per lingua d’uso fu condotta sulla base della popolazione presente, ci riferiamo al già

citato censimento riservato del 1939, è evidente che sia al momento del censimento, sia anche volendo fare delle stime retrospettive, i calcoli sulla popolazione presente enfatizzano la consistenza della popolazione di lingua italiana rispetto a quelle di lingua croata e slovena.

Il terzo punto, di carattere più tecnico, concerne il calcolo dei tassi demografici, vale a dire del numero di eventi che si verificano in un determinato anno ogni 1.000 persone mediamente residenti. È evidente, infatti, che i tassi risultano diversi a seconda che al denominatore consideriamo o meno il numero non piccolo di maschi ventenni che costituiva la gran parte della “guarnigione”.

Ulteriori implicazioni riguardano le stime delle migrazioni interne e internazionali che hanno origine in questo territorio e le stime delle perdite della Seconda guerra mondiale.

Fonte: Istat 1937

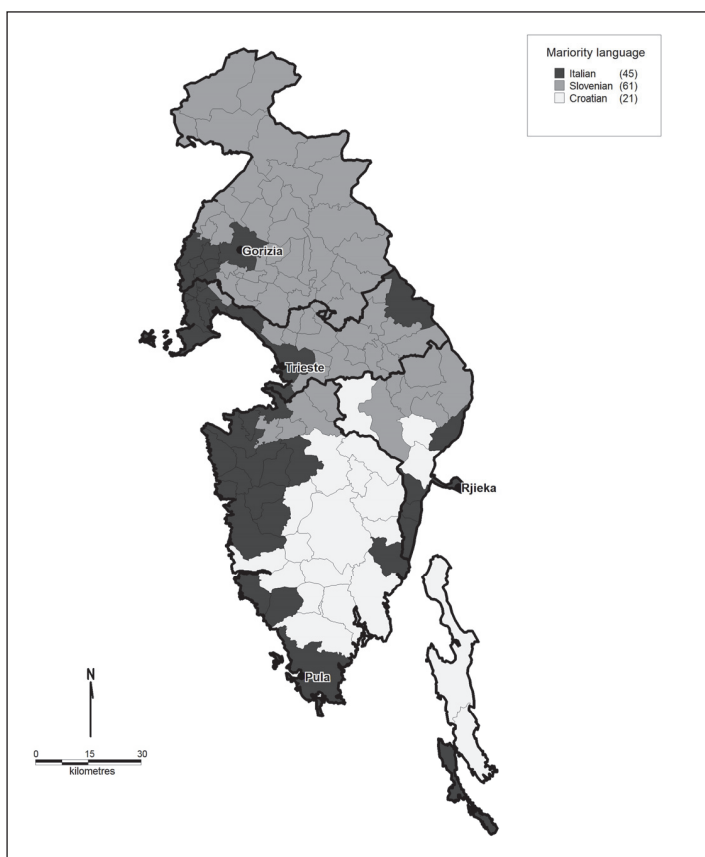
Fig. 4. Densità della popolazione (1936)

Sl. 4. Gostota prebivalstva (1936). Vir: Istat 1937

Un ultimo aspetto, il più rilevante per quel che riguarda il dibattito storiografico, è invece relativo alla quantificazione numerica dell'esodo degli italiani dopo il passaggio di questi territori sotto il controllo o la sovranità jugoslava. Le stime relative al numero di profughi, ancora oggi, sono assai distanti tra loro e le posizioni degli studiosi lungi dal trovare una sintesi condivisa (una recente rassegna delle diverse cifre proposte si trova in Giuricin, 2011, 220).

In questo lavoro non è nostra intenzione percorrere tutti questi temi, ma proporre solo alcuni approfondimenti riguardo al primo degli aspetti che abbiamo messo in evidenza, ovvero la distribuzione territoriale della popolazione. Per fare questo abbiamo predisposto una carta del territorio indagato sulla base dei confini del 1936. In analogia a quanto già detto in precedenza, laddove necessario abbiamo aggregato i territori a livello

Fonte: Mattossi, Krasna 1998.

Fig. 5. Lingua d'uso della maggioranza relativa della popolazione presente (1936)
Sl. 5. Prevladujoči občevalni jezik prebivalstva (1936). Vir: Mattossi, Krasna 1998.

superiore per sfruttare tutti i dati a disposizione tenendo conto della creazione di nuovi comuni.

Nella figura 4 sono riportate le informazioni sulla densità della popolazione con riferimento al censimento del 1936. In questa come nelle carte successive, in ragione della scarsa utilità della loro rappresentazione cartografica, non sono inclusi i territori della Provincia di Zara.

Nell'insieme, la densità di popolazione delle cinque province era di 109,1 abitanti per km². La concentrazione maggiore della popolazione, con dato sempre superiore ai 100 abitanti km², oltre che nelle aree urbane si rileva lungo le coste e nei comuni della parte occidentale delle province di Trieste e Gorizia. Quest'ultimo territorio rappresentava la parte più ricca dal punto di vista agricolo di tutta la Venezia Giulia ed era anche contraddistinto da una forte vocazione industriale, grazie alla cantieristica e al settore delle costruzioni aeronautiche che avevano in Monfalcone uno dei centri più importanti a livello nazionale (Fragiacomo, 1997; Valenti, 2007).

La densità demografica della penisola istriana e dei comuni della valle del Vipacco oscillava tra i 50 e i 100 abitanti per km², mentre l'area meno densamente popolata, con meno di 50 abitanti km², era costituita da tutta la zona adiacente al confine, quindi dalla parte orientale delle province di Gorizia e Trieste e dalla maggior parte della provincia di Fiume.

La figura 5 descrive in forma assai approssimata la distribuzione territoriale della popolazione sulla base della lingua d'uso.

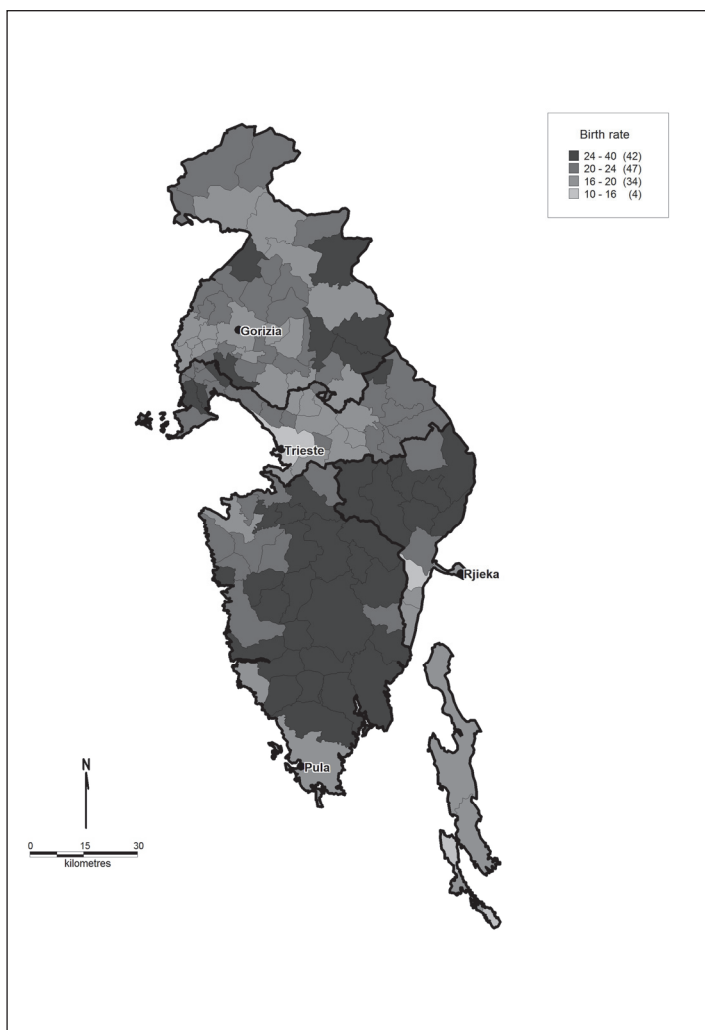
La carta è costruita utilizzando le informazioni desunte dal censimento riservato del 1939 (Mattossi, Krasna, 1998). Per gli obiettivi di questo lavoro ci è parso sufficiente classificare i comuni in tre categorie, relative alle tre principali lingue utilizzate, attribuendo i singoli comuni a italiani, sloveni e croati sulla base della maggioranza relativa dell'una o dell'altra comunità sul territorio comunale³. Benché ci siano ottime ragioni per ritenere che il censimento del 1939 sovrastimi la componente italiana rispetto alle altre, il criterio adottato per costruire la carta – quello cioè di utilizzare la sola informazione della maggioranza relativa – fa sì che i risultati sarebbero praticamente coincidenti se invece di questo censimento avessimo utilizzato i censimenti austriaci del 1910 e 1921 o il *Cadaastre national de l'Istrie* del 1945 (Roglić et al., 1946), tutti più parchi nel computo degli italiani. Abbiamo optato per il censimento del 1939 perché possiamo utilizzare gli stessi confini amministrativi di tutte le altre carte. Per analisi molto più dettagliate riguardo alla distribuzione della popolazione su base linguistica rimandiamo alla letteratura specifica (Schiffrer, 1946; Klemenčić et al., 1993; Boruso, Porceddu, 2008; Purini, 2010).

Osservando la figura possiamo notare che la distribuzione della popolazione secondo la distinzione della lingua d'uso segue con una certa approssimazione quella del popolamento. Le eccezioni sono molto numerose, comunque, in termini generali, rileviamo che i territori orientali e costieri erano a maggioranza italiana, quelli nord-orientali erano a maggioranza slovena, mentre l'Istria interna era a maggioranza croata.

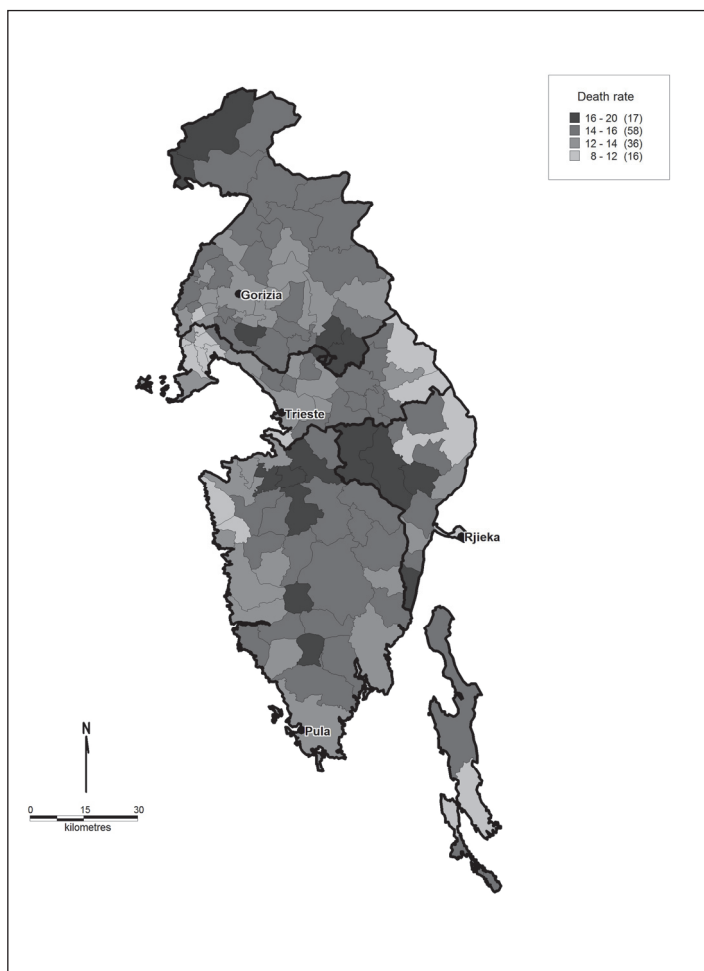
3 Nel comune di Valdarsa la comunità linguistica maggioritaria era quella Istroromena (Feresini, 1996). Nella carta è stata considerata come croata perché questa lingua d'uso era la seconda in quanto a diffusione.

LA POPOLAZIONE. I DATI DI FLUSSO

Le figure 6 e 7 illustrano la distribuzione territoriale dei tassi di natalità e mortalità. Le due carte differiscono sostanzialmente l'una dall'altra. Mentre riguardo alla prima, possiamo identificare in maniera chiara aree a bassa e alta natalità, la seconda ci rimanda un quadro leggibile con assai meno chiarezza.

Fig. 6. Tasso di natalità (1931-41)
Sl. 6. Stopnja rodnosti (1931-41)

Fig. 7. Tasso di mortalità (1931-41)

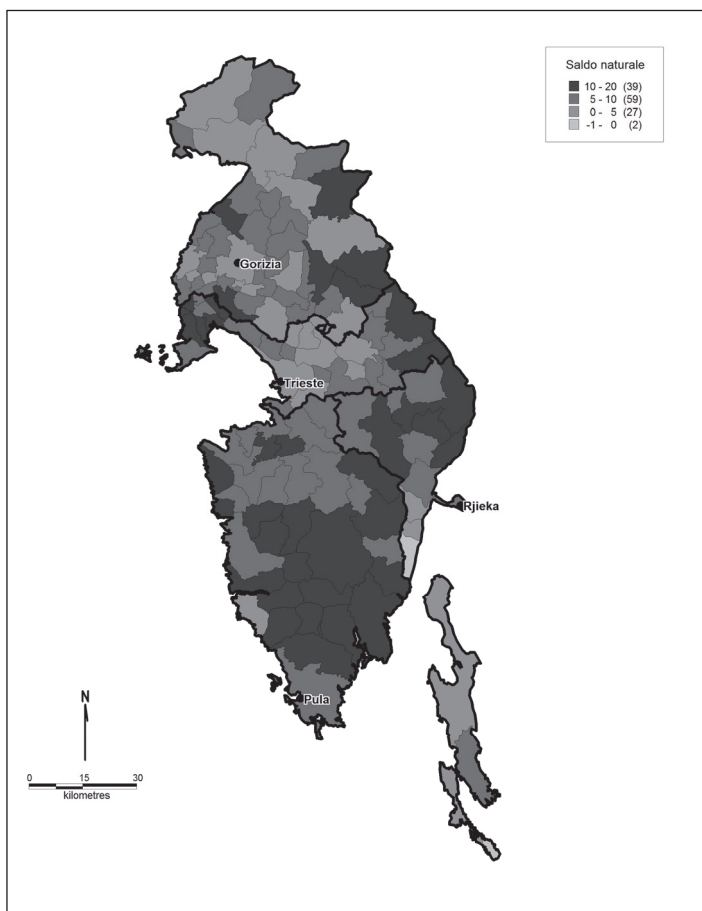
Sl. 7. Stopnja smrtnosti (1931–41)

Le aree a più alta natalità sono l'Istria interna e la parte orientale del territorio, mentre quelle a natalità più bassa sono le aree urbane di Trieste e Gorizia con i comuni limitrofi. Anche qui, però, le eccezioni non mancano.

La mutua influenza che si realizza tra natalità e mortalità viene sintetizzata nella figura 8, che riproduce il tasso di incremento naturale della popolazione⁴.

4 Ottenuto come differenza tra il tasso di natalità e di mortalità.

Tranne due soli casi (Moschiena e Lussingrande), tutti i comuni sono connotati da un saldo naturale positivo. Come si può vedere, le analogie con la carta del tasso di natalità sono notevoli. I livelli di natalità, infatti, contrariamente a quelli della mortalità, variano sensibilmente da comune a comune⁵, per tale ragione, quindi, sono le sensibili differenze che si riscontrano nel primo tasso a sovrastare quelle del secondo, e perciò influenzano in maniera più decisa il tasso di incremento naturale.

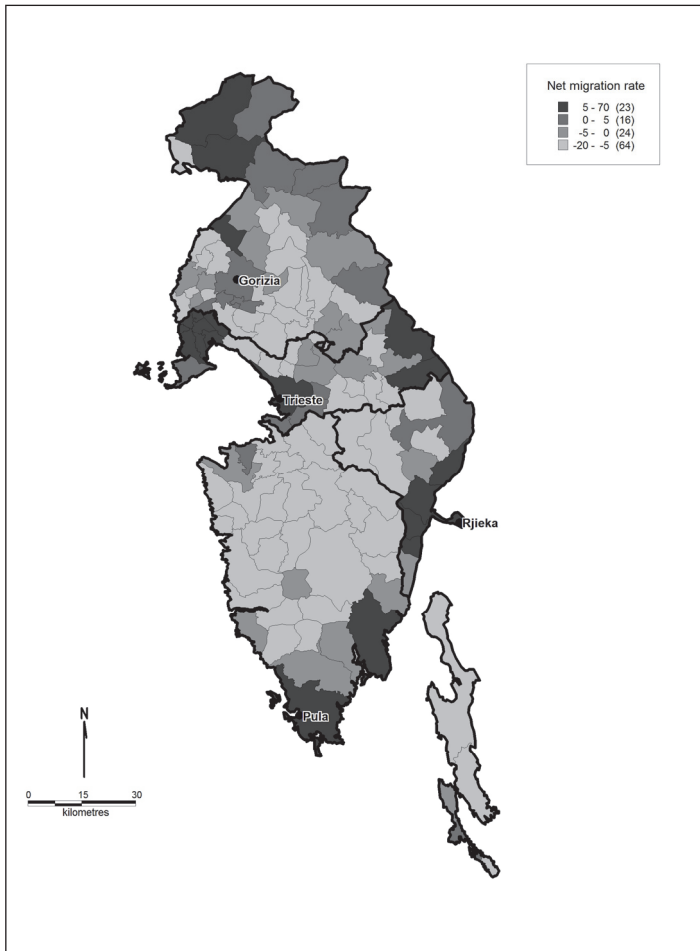

Fig. 8. Tasso d'incremento naturale (1931-41)

Sl. 8. Stopnja naravnega prirastka (1931–41)

5 La natalità più bassa è del 14,0 per mille (Trieste), mentre quella più alta è del 33,2 (Maresego). Per la mortalità, invece, i valori oscillano tra 8,7 per mille (Ossero) e 19,1 (Monte di Capodistria).

La figura 9 riproduce la distribuzione territoriale del tasso migratorio netto⁶. Con migrazioni intendiamo qui iscrizioni e cancellazioni anagrafiche, quindi l'insieme di quei flussi che sono definiti come emigrazioni internazionali, migrazioni interne, mobilità.

Fig. 9. Tasso migratorio netto (1931-41)

Sl. 9. Stopnja nelegalnih migracij (1931–41)

6 Il tasso in questo caso è ottenuto ponendo al denominatore il saldo migratorio medio del periodo, cioè la differenza tra saldo naturale del periodo con l'incremento di popolazione realizzato tra 1931 e 1941. Abbiamo preferito lavorare sul saldo migratorio piuttosto che sul numero di immigrati ed emigrati a causa delle gravi distorsioni già evidenziate dei dati di base.

I territori denotati dalle due colorazioni più chiare sono quelli dove il saldo è negativo, vale a dire sono i comuni dove il numero di emigrati supera quello degli immigrati, l'opposto vale per i comuni con le due colorazioni più scure. Il quadro offerto dalla mappa è facilmente leggibile. Ad attrarre popolazione sono le aree economicamente più dinamiche: le città (Zara compresa, che non rientra nella carta); i comuni del monfalconese, vale a dire la parte occidentale della provincia di Trieste; il Comune di Albona, sulla costa orientale dell'Istria, che, nella logica con cui abbiamo costruito le mappe, comprende anche il da poco costituito comune di Arsia, in rapida espansione per lo sfruttamento delle miniere di carbone. Nuova popolazione arrivava anche nei comuni di confine. Si tratta di località poco abitate verso le quali si dirigevano dei flussi, magari poco consistenti, che però erano sufficienti a conferir loro un profilo di crescita demografica.

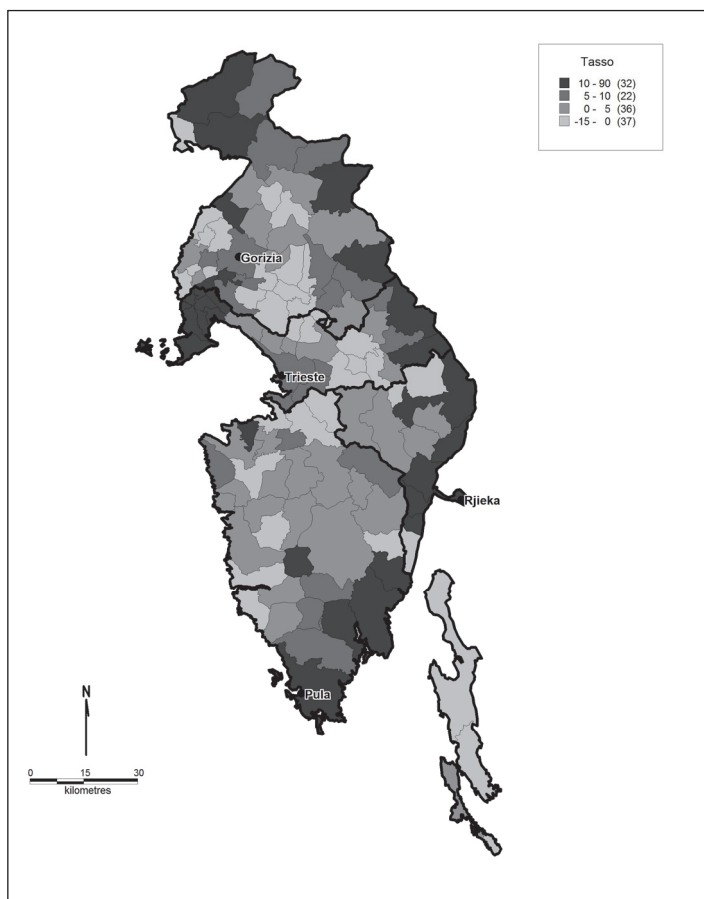
Queste migrazioni avevano un forte connotato economico e politico. Per quanto riguarda l'espansione demografica delle aree urbane possiamo parlare prevalentemente di attrazione dovuta a ragioni di tipo economico. Le politiche del regime, infatti, tese ad esaltare come positivi gli stili di vita e i valori delle popolazioni rurali, cercavano, sebbene senza successo, di ostacolare i flussi verso le città (Treves, 1976). Di tipo economico erano pure quelle migrazioni rivolte verso le aree industriali e minerarie. Non bisogna però sottovalutare il fatto che la crescita di questi territori era guidata anche da decisioni e finalità politiche che non necessariamente seguivano solo logiche economiche, si pensi, ad esempio, alla produzione di navi da guerra e sommergibili nei cantieri di Monfalcone o il forte impulso allo sfruttamento minerario originato dalla politica autarchica del regime, che condusse anche alla fondazione ex-novo dell'abitato di Arsia. Era solo politica, invece, la logica che stava dietro al popolamento dei comuni di confine, dove il trasferimento di insegnanti di lingua italiana e, parimenti, di personale amministrativo e militare, si inquadrava in un'ottica di "italianizzazione" di queste aree, una sorta di baluardo etnico contro le popolazioni slavofone (Pupo, Panjek, 2004).

Tutti gli altri territori rilasciavano popolazione. In questo quadro rientrano la maggior parte dei comuni dell'Istria, sia costiera che interna, tutto il Carso, buona parte della provincia di Gorizia meridionale. Queste erano le aree più depresse del territorio, dalle quali si dipartivano importanti flussi migratori verso l'estero (Kalc, 1996; 1997; Purini, 2000a; 2000b).

La sintesi di tutti i flussi fin qui commentati è data dal tasso di incremento demografico⁷, la cui distribuzione territoriale è illustrata nella figura 10.

Come si può notare, la carta ricalca per larghi tratti quanto già abbiamo osservato relativamente al saldo naturale e al saldo migratorio. Il primo, però, non può essere considerato disgiunto dal secondo. Un'alta natalità e una bassa mortalità, infatti, sono spesso conseguenze di un saldo migratorio positivo. Le migrazioni che abbiamo descritto, infatti, e che riguardavano i comuni di questa area, coinvolgevano per la massima parte una popolazione relativamente giovane, quasi tutta in età lavorativa. Tra gli immigrati vi erano pochi anziani e a ciò è dovuta anche la bassa mortalità, ma le persone in età lavorativa costituiscono in larga parte anche una popolazione nel pieno periodo riproduttivo, da cui discendono alti livelli di natalità. Questo ci fa concludere che gli elementi più importanti

7 Qui calcolato, per ragioni di omogeneità con gli altri tassi, con la formula $r^a = (P_t - P_0) / (P_0 \cdot t)$.

Fig. 10. Tasso d'incremento della popolazione

Sl. 10. Stopnja rasti prebivalstva

nel definire le dinamiche del popolamento fossero, in questo torno di anni, la mobilità e le migrazioni interne e internazionali. L'importanza decisiva di questi flussi si realizza nonostante che nel complesso del territorio il saldo naturale sia decisamente superiore al saldo migratorio, essendo il primo pari a 67.138 e il secondo a 25.006.

I territori in cui si riscontra un tasso di incremento negativo sono meno numerosi di quelli in cui le emigrazioni superano le immigrazioni. In particolare i comuni dell'Istria crescono quasi tutti, ma in questo caso l'incremento è guidato dal saldo naturale positivo che sopravanza il saldo migratorio negativo. I comuni in cui la popolazione cala sono quelli in cui vi è una concomitante presenza di bassa natalità e di flussi migratori in uscita che prevalgono su quelli in entrata. Ricadono in questa casistica molti comuni delle

province di Gorizia e Trieste che formavano l'hinterland dei rispettivi capoluoghi. È possibile che fosse proprio la vicinanza ai centri urbani o ad aree particolarmente dinamiche dal punto di vista economico a essere parte importante della loro decrescita demografica.

LE DETERMINANTI DELLA CRESCITA

Una volta delineata la distribuzione territoriale di alcune delle principali caratteristiche demografiche è possibile individuare il peso che queste hanno sulla crescita della popolazione.

Tab. 1. Regressione lineare multivariata. Le determinanti della crescita della popolazione in Venezia Giulia, Carnaro e Dalmazia (1931-1941)

	Modello 1			Modello 2		
	Coef.	Std. Err.	Sig.	Coef.	Std. Err.	Sig.
Tasso di incremento naturale	1.359	0.246	***			
Tasso migratorio netto				1.206	0.043	***
Lingua maggioritaria (ref. = Italiano)						
Sloveno	-5.088	2.039	**	-0.258	0.860	
Croato	-5.555	2.778	**	4.132	1.100	***
Comune di confine	17.319	2.774	***	0.695	1.311	
Centro urbano	7.906	4.389	*	-3.494	1.810	*
Comune di nuova costituzione	23.769	7.027	***	-0.341	3.012	
Costante	-3.869	2.510		9.022	0.653	***
Numero di osservazioni	127			127		
F(6, 120)	17.33			201.45		
Prob > F	0.000			0.000		
Adj R-squared	0.438			0.905		

Livello di significatività: *** 1%, ** 5%, * 10%.

Nota per la lettura della tabella: nella colonna “Coef.” sono riportati il segno (positivo o negativo) e la forza della relazione tra l’andamento della variabile dipendente e di quelle indipendenti, quando il segno è positivo crescono entrambe, quando è negativo al diminuire della seconda corrisponde la crescita della prima; più è alto il valore assoluto maggiore è la forza della relazione. Nella colonna “Sig.” è riportato il livello di significatività statistica delle singole variabili, all’aumentare del numero di asterischi aumenta la significatività. La riga “Prob > F” indica il livello di significatività statistica del modello preso nel suo complesso, più il valore è piccolo più il modello è significativo. La riga “Adj R-squared” indica il livello di adattamento del modello ai dati. Se il valore è pari a 1 il modello si adatta perfettamente ai dati, se è 0 non vi si adatta per nulla.

A tal fine abbiamo costruito, ricorrendo a delle regressioni lineari multivariate, due diversi modelli in cui abbiamo posto come variabile dipendente il tasso di crescita della popolazione. Essi differiscono per il solo fatto che nel primo tra le variabili indipendenti abbiamo inserito il tasso di incremento naturale, mentre nel secondo il tasso migratorio netto.

Ovviamente i due modelli devono essere tenuti separati perché la crescita è spiegata completamente dai due tassi. In questo modo è anche possibile identificare qual è l'elemento che risulta più importante nel definire la crescita.

Le altre variabili indipendenti, le stesse per i due modelli, sono la lingua d'uso maggioritaria del comune, la sua collocazione rispetto al confine (adiacente o meno), se il comune è un centro urbano (i quattro capoluoghi più Monfalcone) e se, infine, è di recente costituzione (nel modello solo Arsia e Abbazia).

Dal confronto tra i due modelli emerge subito che il saldo migratorio, come la lettura congiunta delle carte lasciava intravedere, è di gran lunga l'elemento più importante nel determinare la crescita della popolazione. Il valore di R^2 aggiustato del secondo modello, che indica la sua bontà di adattamento ai dati, supera il 90%, mentre è del 44% nel primo.

Poiché l'insieme delle variabili demografiche naturali, sintetizzato nel tasso di incremento naturale, e sociali, il saldo migratorio, spiega completamente l'evoluzione di una popolazione, tenendole distinte e considerandole come variabili di controllo, è evidente che con le prime spieghiamo il ruolo nella crescita che assume la migratorietà, con le seconde, invece, natalità e mortalità.

Il commento dei due modelli crediamo faciliti la comprensione del ragionamento. Nel primo caso osserviamo che il tasso di incremento naturale è positivamente correlato con il tasso di incremento. Le relazioni sono anche significative dal punto di vista statistico. Questo risultato è naturalmente scontato: è del tutto ovvio che il prevalere delle nascite sui decessi spinge una popolazione a crescere, mentre opposto sarebbe l'effetto se a prevalere fossero i decessi. Una volta tenuto sotto controllo l'effetto della natalità e della mortalità sulla crescita della popolazione, tutta la variabilità non spiegata del modello è da attribuirsi alla migratorietà.

A questo punto, osserviamo che vi è una correlazione negativa tra crescita della popolazione e lingue d'uso maggioritarie slovena e croata. Questa relazione inversa è statisticamente significativa, (soglia del 5%) per le comunità in cui prevalgono sia l'una che l'altra lingua d'uso. Si riscontra, quindi, una tendenza ad emigrare dai comuni sloveni e croati, e ad immigrare verso i comuni italiani. Non stiamo parlando però di un sistema chiuso, vale a dire che gli emigranti sloveni e croati non necessariamente confluivano verso i comuni dell'area a maggioranza italiana, benché questo sia in parte vero per quanto riguarda i capoluoghi di provincia, ma emigravano verso l'estero. Viceversa, molti italiani provenienti dalle altre province del Regno si trasferivano nella Venezia Giulia. Le tre variabili successive, infine, hanno tutte segno positivo e sono statisticamente significative. Ne deriva, quindi, che i comuni di confine, i centri urbani e i comuni di nuova fondazione richiamavano importanti flussi di immigrati.

Il secondo modello considera come variabile indipendente, al posto del tasso d'incremento naturale, il tasso migratorio netto. Seguendo la stessa logica delineata per il model-

lo precedente, quindi, e considerando il tasso migratorio netto come variabile di controllo, quel che risulta è l'influenza del saldo naturale sull'evoluzione della popolazione. Le risultanze del modello evidenziano due variabili significative. Il saldo naturale positivo per le comunità in cui prevale il croato come lingua d'uso incide positivamente sulla crescita, mentre per i centri urbani l'effetto è opposto. Ne deriva, quindi, che la spinta alla crescita rilevabile nella maggior parte della penisola istriana, era dovuta al sovrastare della natalità rispetto alla migratorietà, mentre la crescita dei centri urbani poggiava prevalentemente sui flussi migratori.

CONCLUSIONI

L'utilizzo di nuove fonti per ricostruire l'evoluzione della popolazione delle province orientali italiane dagli anni precedenti la Seconda guerra mondiale fino ai primi anni del conflitto ha messo in luce come, con i dati fino ad oggi utilizzati, vale a dire la popolazione presente di provenienza censuaria, si alteri in maniera sensibile la corretta valutazione della loro compagine demografica. In questo lavoro, dopo aver ricalcolato utilizzando criteri uniformi la popolazione residente per il periodo 1931-1943, abbiamo utilizzato questi dati per studiare le logiche e i meccanismi secondo i quali la popolazione si è ridistribuita sul territorio. Abbiamo visto come questa ridistribuzione, che si è prodotta essenzialmente attraverso migrazioni interne alle province stesse, migrazioni provenienti dalle altre province italiane e migrazioni verso l'estero, si articolava secondo due logiche: la prima di tipo economico, la seconda di tipo politico.

La popolazione cresceva nei centri urbani, nelle aree economicamente più dinamiche, nei comuni disposti lungo il confine con la Jugoslavia. Queste dinamiche contribuirono a creare nella regione nuovi equilibri non solo di tipo demografico: la crescita della popolazione di lingua italiana, determinata dalle migrazioni interne, e la diminuzione, quanto meno in termini relativi, di quelle di lingua slovena e croata, indotta principalmente dalle migrazioni verso l'estero.

Se per quanto riguarda la popolazione di lingua slovena questo processo era accelerato dai livelli relativamente bassi della natalità, per quel che riguarda quella di lingua croata sembrano assumere importanza maggiore i flussi migratori verso l'estero che, come abbiamo visto, interessavano principalmente l'interno della penisola istriana. Naturalmente, questi nuovi equilibri furono indotti, oltre che da fattori puramente demografici, anche dai processi di italianizzazione forzata perseguiti dalle politiche del fascismo.

PREBIVALSTVO JULIJSKE KRAJINE, KVARNERJA IN DALMACIJE PO ITALIJANSKIH URADNIH STATISTIČNIH VIRIH (1931–1943)

Alessio FORNASIN

Univerza v Vidmu, Oddelek za ekonomske in statistične znanosti, via Tomadini,
30/A, 33100 Udine (UD), Italia
e-mail fornasin@uniud.it

Marco BRESCHI

Univerza v Sassariju, Oddelek za ekonomske in poslovne znanosti, via Muroni, 25, 07100 Sassari (SS), Italia
e-mail breschi@uniss.it

POVZETEK

S člankom želimo prispevati nekaj novih elementov k temi poselitve Julijske krajine, Kvarnerja in Dalmacije v obdobju, ki se začne z letom 1931 in sega še v prva leta druge svetovne vojne, z namenom, da bi lahko ne samo postregli z golimi številčnimi podatki in njihovimi interpretacijami, temveč tudi bolj osvetlili nekaj kontroverznih tem novejšega zgodovinskega področja severnega Jadrana.

Za vire smo v članku uporabili predvsem na občinski ravni združen niz matičnih evidenc iz vseh občinskih oblasti Reške, Goriške, Puljske, Tržaške in Zadrske pokrajine. Poleg opisnega dela, s katerim smo revidirali osnovne demografske težnje območja, ponujamo tudi interpretacijo odločilnih elementov poselitve, pri čemer smo si pomagali z multivariantno statistično analizo.

Potem ko smo orisali ozemeljsko porazdelitev nekaterih glavnih demografskih značilnosti, smo lahko ugotavljali njihov vpliv na rast prebivalstva. Prebivalstvo se je povečevalo v mestnih središčih, na gospodarsko bolj dinamičnih območjih oziroma v občinah, ki so mejile na Jugoslavijo. Omenjene dinamike so na tem področju pomagale vzpostavljati nova ravnovesja, in to ne samo demografskih: porast italijansko govorečega prebivalstva vsled notranjih migracij ter upad, vsaj v relativnem smislu, hrvaško in slovensko govorečih prebivalcev, v glavnem zaradi migracij v tujino.

Če so pri slovensko govorečem prebivalstvu ta proces pospešile relativno nizke stopnje rodnosti, pa se zdi, da so na hrvaško govoreče prebivalce imeli večji vpliv migracijski tokovi proti tujini, ki so zajeli predvsem notranjost istrskega polotoka. Ta nova ravnovesja so posledica ne le izključno demografskih dejavnikov, temveč tudi postopkov prisilne italijanizacije, ki jih je izvajala fašistična politika.

Ključne besede: Julijska krajina, Kvarner, Dalmacija, demografski viri, mobilnost, poselitve

BIBLIOGRAFIA

- Biondi, N. et al. (1996):** Il confine mobile: atlante storico dell'Alto Adriatico 1866-1992: Austria, Croazia, Italia, Slovenia, Istituto regionale per la storia del movimento di liberazione nel Friuli-Venezia Giulia, Monfalcone, Edizioni della Laguna.
- Borruso, G., Porceddu, A. (2008):** Cartografia tematica per la rappresentazione dei movimenti di popolazione al confine nordorientale d'Italia alla vigilia della Seconda guerra mondiale. Atti della 12a conferenza nazionale ASITA, L'Aquila 21-24 ottobre 2008. Milano, ASITA, 1, 539–544.
- Colella, A. (ed.) (1958):** L'esodo dalle terre adriatiche. Rilevazioni statistiche. Roma, Opera per l'assistenza ai profughi giuliani e dalmati.
- Fabrizzi, F. (2001):** Esodo e storiografia. In: Donato, C. (ed.): Spostamenti di popolazione e trasformazioni sociali nella provincia di Trieste e nel distretto di Capodistria nel secondo dopoguerra. Trieste, Regione Friuli Venezia Giulia, 15–45.
- Feresini, N. (1996):** Il comune istro-romeno di Valdarsa. Trieste, Edizioni Italo Svevo.
- Fragiacomo, P. (1997):** La grande fabbrica, la piccola città. Monfalcone e il cantiere navale: la nascita di una company town: 1860-1940. Milano, Angeli.
- Giuricin, E. (2011):** La comunità italiana nei censimenti jugoslavi, croati e sloveni (1945-2011). Annali di statistica, 141, 2. Roma, 217–252.
- ISTAT (1934):** VII Censimento generale della popolazione, vol. III, ff. 30-34, Roma, Istituto Poligrafico dello Stato.
- ISTAT (1937):** VIII Censimento generale della popolazione, vol. II, Province, ff. 31-35, Roma, Ippolito Failli.
- ISTAT (1938):** VIII Censimento generale della popolazione, vol. III, Regno, parte prima - Relazione, Roma.
- Kalc, A. (1996):** L'emigrazione slovena e croata dalla Venezia Giulia fra le due guerre ed il suo ruolo politico. Annales. Annali di studi istriani e mediterranei, 6, 1. Capodistria, 23–60.
- Kalc, A. (1997):** L'emigrazione slovena e croata dalla Venezia Giulia fra le due guerre, in Friuli e Venezia Giulia. Storia del '900. Gorizia, LEG.
- Klemenčič, M., Kušar, V., Richter, Z. (1993):** Promjene narodnosnog sastava Istre. Prostorna analiza popisnih podataka 1880-1991. Drustvena istraživanja: Journal for General Social Issues, 2, 4-5 (6-7). Zagabria, 607–629.
- Manin, M. (2006):** On human losses and the exodus from Istria during the Second world war and the post-war period. Review of Croatian History, 2, 1. Zagabria, 73–88.
- Mattossi, A., Krasna, F. (1998):** Il Censimento riservato del 1939 sulla popolazione alloglotta nella Venezia Giulia. Trieste, Centro studi economico-politici "Ezio Vanoni".
- Mileta Mattiuz, O. (2005):** Popolazioni dell'Istria, Fiume, Zara e Dalmazia (1850-2002). Ipotesi di quantificazione demografica. Trieste, ADES.
- Perselli, G. (1993):** I censimenti della popolazione dell'Istria, con Fiume e Trieste, e di alcune città della Dalmazia tra il 1850 e il 1936. Fiume, Unione italiana; Trieste, Università popolare di Trieste.

- Pupo, R. (2002):** Gli esodi e la realtà politica dal dopoguerra a oggi. In: Finzi, R., Magris, C., Miccoli, G. (eds.): *Storia d'Italia. Le regioni dall'Unità ad oggi. Friuli Venezia Giulia*. Torino, Einaudi, 663–758.
- Pupo, R., Panjek, A. (2004):** Riflessioni sulle migrazioni ai confini italo-jugoslavi (1918-1960). Identità politica e metodo. In: Donato, C., Nodari, P., Panjek, A. (eds.): *Oltre l'Italia e l'Europa. Ricerche sui movimenti migratori e sullo spazio multiculturale*. Trieste, EUT, 343–360.
- Purini, P. (2000a):** Analisi dei dati statistici ufficiali italiani riguardanti l'emigrazione dalla Venezia Giulia nel periodo 1921-1938. *Annales, Series Historia et Sociologia*, 10, 1. Capodistria 171–190.
- Purini, P. (2000b):** L'emigrazione non italiana dalla Venezia Giulia dopo la prima guerra mondiale. *Qualestoria*, 28, 1, Trieste, 33–53.
- Purini, P. (2010):** Metamorfosi etniche: i cambiamenti di popolazione a Trieste, Gorizia, Fiume e in Istria, 1914-1975. Udine, Kappa Vu.
- Roglić, J. et al (eds.) (1946):** Cadastre national de l'Istrie, d'après le recensement du 1er octobre 1945. Susak. Institut Adriatique.
- SATOR (1946):** Le popolazioni della Venezia Giulia. Roma, Darsena.
- Schiffrer, C. (1946):** la Venezia Giulia. Saggio di una carta dei limiti nazionali italo-jugoslavi. Roma, Carlo Colombo.
- Trani, G. (1980):** Problemi di quantificazione del fenomeno dell'esodo. In: Colummi, C., Ferrari, L., Nassisi, G., Trani, G.: *Storia di un esodo. Istria 1945-1956*. Trieste, Istituto regionale per la storia del movimento di liberazione nel Friuli-Venezia Giulia, 565–576.
- Treves, A. (1976):** Le migrazioni interne nell'Italia fascista. Politica e realtà demografica. Torino, Einaudi.
- Valenti, P. (2008):** Storia del cantiere navale di Monfalcone 1908-2008. Trieste, Edizioni Luglio.
- Volk, S. (2004):** Esuli a Trieste. Bonifica nazionale e rafforzamento dell'italianità sul confine orientale. Udine, Kappa Vu.
- Žerjavić, V. (1993):** Doseljavanja i iseljavanja s Područja Istre, Rijeke i Zadra u Razdoblju 1910-1971. *Drustvena istrazivanja: Journal for General Social Issues*, 2, 4-5 (6-7). Zagabria, 631–356.
- Zett, A. (2012):** Miniere d'Arsia tra eventi storici e sociali. Venezia, Alcione.

INTRODUCTION TO FORUM ON CONTINUITY AND CHANGE IN SOUTH-CENTRAL EUROPE, 1914-1920.

Nancy M. WINGFIELD

Northern Illinois University, Department of History
DeKalb, Illinois, USA 66208
e-mail: nmw@niu.edu

Borut KLABJAN

University of Primorska, Science and Research Centre
Garibaldijeva 1, 6000 Koper, Slovenia
e-mail: borut.klabjan@zrs.upr.si

ABSTRACT

This article introduces a two-number special issue on World War I in the northeastern Adriatic. It presents the main foci of the four articles included in this issue, case studies that demonstrate the need for a more complex and multi-faceted analysis of the past, which transcends exclusively national visions.

Keywords: World War I, northeastern Adriatic, Habsburg monarchy, nationalism, borderlands.

INTRODUZIONE AL FORUM SU CONTINUITÀ E CAMBIAMENTI IN EUROPA CENTRO-ORIENTALE

SINTESI

L'articolo serve da introduzione al primo dei due numeri dedicati alla Grande guerra nella regione dell'alto Adriatico. Presenta i principali risultati dei primi quattro articoli inclusi in questo volume ed attraverso questi studi dimostra la necessità di un'analisi più complessa ed eterogenea del passato, tale che possa superare visioni esclusivamente nazionali e prospettive unidirezionali.

Parole chiave: prima guerra mondiale, alto Adriatico, monarchia asburgica, nazionalismo, regioni di confine.

We have conceptualized this two-number special issue of *Acta Histriae* to locate south-central Europe, especially the northeastern Adriatic, within the contemporary international scholarly debate on World War I. The contributions are particularly timely owing to the approaching centenary of its outbreak on July 28, 1914. Numerous initiatives, scholarly and otherwise, have already begun to commemorate this event. We hope to contribute to the discussion by bringing together articles dedicated to analyzing different aspects of changing state orders and loyalty, nationalism and national identity, memory and commemoration, and to aspects of continuity and change before, during, and after World War I in the northeastern Adriatic.

Interconnections with other regions and a high degree of cultural heterogeneity define the northeastern Adriatic, a region which today comprises parts of Croatia, Italy and Slovenia. Owing to its politico-geographic location, the northeastern Adriatic is historically integrated into spaces of communication that link it with east-central Europe, the Mediterranean and the rest of the world. Since World War I, the region has experienced regular re-drawing of borders and reconfiguration of state orders almost up to the present. The issue of how different societies continued to interact despite volatile, even hostile political conditions is of enormous importance to the region's history. At the same time, the history of this area offers an ideal case study of great European relevance.

The modern history of the northeastern Adriatic has been often in the center of national and international research interests. World War II and the Cold War have been the main focus of much of the existing historiography, however, because of the attention given to the so-called "Trieste question," the issue of the Italo-Yugoslav border dispute.¹ As a result, many important research questions related to the history of World War I in this region have remained understudied. The existing analyses of the period have often been limited to local events or have concentrated on military issues (Isonzo/Soča front) or diplomacy (the Treaty of London in 1915, the Paris Peace Conference and the Treaty of Rapallo in 1920).² Although in the last twenty years aspects of World War I in the region have been the focus of several studies, many elements of political, social, cultural and economic transformation have received limited attention. Moreover, trans-national perspectives addressing the period between the beginning of World War I in 1914 and 1920, when the new border between the Kingdom of Italy and the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes (later, Yugoslavia) was established, have only rarely been employed.

In the first four articles of our double-number issue, the authors' application of interdisciplinary, transnational and comparative approaches draws attention to less-studied topics and offers new research directions, thus helping to fill a lacuna in the historiography of the region. The articles range chronologically from the first decade of the twentieth century into the interwar era, and include wider consideration of interaction of memory, identity and war in the Adriatic's long twentieth century. They interpret the war years

1 For a recent overview on the existing bibliography, see: Pelikan 2012. Cfr. Bajc, 2012. For analyses in the English language, see: Ballinger, 2002, Novak, 1970, Sluga, 2001.

2 Among the most important studies on these two issues, see also: Lederer, 1966, Pleterski, 1971, Valiani, 1966. See also: Caccamo, 2000, Marjanović, 1960.

(1914-1918) as part of longer-term historical developments in the region rather than a break in its history. Thus, these articles also contribute to our understanding of continuities as well as changes in the modern history of the northeastern Adriatic.

In his analysis of a 1908 trial in Celje/Cilli, today part of Slovenia, Pieter Judson expands our perspective of World War I Adriatic, both spatially and temporally. His examination underscores the role of nationalist claims in both the political space of prewar Cisleithanian Austria and demonstrates how nationhood was used in public life in the Habsburg Monarchy. Through his analysis of national riots in Styria, he shows how Slovene and German nationalist activists sought to convince people to follow their national feelings and how these activists worked to construct the “nation” as a legitimate actor in public life. Judson argues that schools, newspapers, nationalist organizations and individuals did not succeed in nationalizing the masses. Rather, he develops a picture of overlapping, fluid and shifting identities among Slovene- and German-speakers of the Monarchy.

Highlighting the presence of the “nation” in the everyday life of the Monarchy Borut Klabjan analyses the impact at the local level of the assassination on June 28, 1914 of the heir apparent to the Habsburg throne, Archduke Francis Ferdinand, and his wife in Sarajevo. The site of his analysis is the Habsburg port city, Trieste/Trst, in today’s Italy, where the ceremonial procession of the bodies through the city in early July 1914 provoked not only widespread mourning as reported in the media, but also violent expressions and acts of subversion. The growing tension between Austria-Hungary and Serbia in the following weeks, together with the subsequent declarations of war and concomitant mass mobilization, resulted in incidents of national intolerance in the multinational city. Klabjan’s study raises new questions about forms of interaction between national allegiances and loyalty. Monarchists perceived many local Slovene-speakers as disloyal and thus among those responsible for the war. Austrian authorities reflected these attitudes through limitation of political freedom and a wide-ranging system of denunciations. Klabjan’s conclusions challenge ideas of linear national divisions and dichotomic explanations, offering a more complex picture in which varying degrees of allegiance are taken into account.

Nancy M. Wingfield’s article, in which the regulation of prostitution serves as a platform for a more complex analysis of state orders and systems, also challenges clear-cut temporal delimitations of World War I. Examining prostitution in the northeastern Adriatic from late imperial Austria through the immediate post-World War I years, she demonstrates how we should consider wars not (only) absolute ruptures but (also) junctures of long-term historical processes.

Maura Hametz also demonstrates how War World I can be studied in broad terms rather than limited to the period from 1914 through 1918. She investigates the non-linear path of transition from war to peace with the purpose of re-thinking the immediate aftermath of the Great War and its legacies. Her analysis of the northeastern Adriatic region under Italian rule after World War I challenges assumptions about aspects of ethnicity, citizenship and state relations in ethnically heterogeneous borderlands.

Editors Klabjan and Wingfield have also contributed to another special issue, *Commemorative Practices: Spaces, Identities and Politics of Memory* published by the same journal in 2010 (Klabjan, 2010; Hajková, Wingfield, 2010). Moreover, some of the es-

says in these special issues of *Acta Histriae* are based on papers presented at an international workshop held at the Science and Research Centre, University of Primorska, in June 2013. The workshop offered us the opportunity to discuss some of the ideas we are addressing in our articles. Finally, this issue on continuity and change in south-central Habsburg Europe represents one of the primary results of our bilateral project, which has been financially supported by the Slovenian Research Agency.

UVODNIK K SKLOPU O KONTINUITETI IN SPREMEMBAH V JUŽNI IN SREDNJI EVROPI, 1914-1920

Nancy M. WINGFIELD

Univerza Northern Illinois, Oddelek za zgodovino
DeKalb, Illinois, USA 66208
e-mail: nmw@niu.edu

Borut KLABJAN

Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče
Garibaldijska 1, 6000 Koper, Slovenija
e-mail: borut.klabjan@zrs.upr.si

POVZETEK

Članek predstavlja uvod v posebni sklop, ki bo izšel v dveh številkah in je namenjen kontinuiteti in spremembam v času prve svetovne vojne na območju severnega Jadrana. Številne pobude in srečanja se že vrstijo za obeležitev stote obletnice začetka spopada, tako da je pričujoči sklop namenjen obogatitvi in dopolnitvi iniciativ namenjenih temu dogodku. Kljub številnim študijam, ki so v zadnjih dvajsetih letih postavile v ospredje pomembna vprašanja o prvi svetovni vojni, ostajajo še mnoge teme na obrobju znanstvenega preučevanja. S posebnim poudarkom na različne vidike spreminjanja državnih in oblastniških struktur, lojalnosti in nelojalnosti prebivalstva, nacionalizma in spreminjajočih se identitet, komemoracij in spomina, želimo vsaj delno zapolniti to vrzel in ponuditi nove perspektive za branje preteklosti tega prostora.

Ključne besede: prva svetovna vojna, severni Jadran, habsburška monarhija, nacionalizem, mejna območja.

SOURCES AND BIBLIOGRAPHY

Bajc, G. (2012): Aretacije, internacije in deportacije po prvi in drugi svetovni vojni na območju Julijske krajine. Oris problematike in poskus primerjave. *Acta Histriae*, 20, 3, 389–416.

Ballinger, P. (2002): *History in Exile: Memory and Identity at the Borders of the Balkans*. Princeton, Princeton University Press.

Caccamo, F. (2000): L'Italia e la "Nuova Europa". Il confronto sull'Europa orientale alla conferenza di pace di Parigi (1919–1920). Milano-Trento, Luni.

Hajková, D., Wingfield, N. (2010): Czech(-oslovak) National Commemorations during the Interwar Period: Tomáš G. Masaryk and the Battle of White Mountain Avenged. *Acta Histriae*, 18, 3, 425–452.

Klabjan, B. (2010): Nation and commemoration in the Adriatic. The commemoration of the Italian unknown soldier in a multinational area: the case of the former Austrian littoral. *Acta Histriae*, 18, 3, 399–424.

Lederer, I. (1966): *La Jugoslavia dalla conferenza della pace al trattato di Rapallo*. Milano, Il Saggiatore.

Marjanović, M. (1960): Londonski ugovor iz godine 1915. Zagreb, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.

Novak, B. (1970): *Trieste, 1941–1954: The Ethnic, Political and Ideological Struggle*. Chicago, Chicago University Press.

Pelikan, E. (2012): Zgodovinopisje ob slovensko-italijanski meji. *Acta Histriae*, 20, 3, 281–292.

Pleterski, J. (1971): *Prva odločitev Slovencev za Jugoslavijo*. Ljubljana, Slovenska matica.

Sluga, G. (2001): *The Problem of Trieste and the Italo-Yugoslav Border: Difference, Identity and Sovereignty in Twentieth-Century Europe*. Albany, State University of New York Press.

Valiani, L. (1966): *La dissoluzione dell'Austria-Ungheria*. Milano, Il Saggiatore.

NATIONALIST EMOTION AS FIN-DE-SIÈCLE LEGAL DEFENSE? A 1908 TRIAL IN CELJE/CILLI

Pieter M. JUDSON

European University Institute, Via Roccettini, 9, 50014 Fiesole, Firenze, Italy
e-mail: pjudson1@swarthmore.edu

ABSTRACT

The article analyzes the ways in which nationalist activists in early twentieth-century Styria used an incident of vandalism to advance their claims to make nationhood a recognized part of the legal, administrative, and institutional system of Cisleithania. They made these claims largely in the printed media, but also in the context of legal and administrative institutions such as the district courts.

Keywords: Cisleithania, Styria, Nationalism, Slovene, German, media, trial in Celje

EMOZIONI NAZIONALISTE COME DIFESA LEGALE FIN-DE SIÈCLE? IL PROCESSO A CILLI/CELJE NEL 1908

SINTESI

L'articolo analizza le maniere nelle quali gli attivisti nazionalisti nella Stiria dell'inizio del XX° secolo usarono un episodio di vandalismo per avanzare richieste per rendere la nazionalità un aspetto esplicito del sistema legale, amministrativo ed istituzionale in Cisleitania. Le richieste vennero esposte per la maggior parte sui giornali, ma anche nei contesti di istituzioni legali ed amministrative come le corti distrettuali.

Parole chiave: Cisleitania, Stiria, nazionalismo, sloveni, tedeschi, mass-media, processo di Celje

Historians of nationalist movements in East-Central Europe often presume that nationalist sentiment in society somehow “bubbled up” from below and thus, unavoidably, entered politics. This presumption supported nationalism’s own claim for its allegedly authentic, consistent, and mass-based popularity. Much recent work that examines local social relations in Cisleithania¹ has demonstrated, however, that the opposite could often be the case. Nationalist sentiment may have been a key characteristic of *political* rhetoric, but it was not necessarily a consistent characteristic of popular sentiment (Cohen, 1981; Judson, 2006; King, 2002; Zahra, 2007; 2010; Stergar, 2012; Nemes, 2012; Pergher, 2012).² Moreover, the classic marker of national identity – language use – did not necessarily commit a speaker self-consciously to one nation or another. Different language use in the same village or region rarely reflected a fundamental difference of culture in terms of daily life practices (Cvirn, 1995, 156).

The recent literature on indifference to nationhood especially reminds us that the various economic, social and cultural forms of development that together we label ‘modernity’ may well have produced nationalist ways of seeing the world, but they could also produce ever new forms of resistance to nationhood as well. The point, however, is not to categorize people as either indifferent or committed to nationalist ideologies. Indeed, the terms ‘indifferent’ or ‘committed’ may well be applied to the same people over time in different situations. Instead, of seeing nationalism as an ongoing commitment, we might shift our focus to the situational elements involved in producing occasional national identification. What types of situations produced sudden nationalist commitment? What situations produced indifference to nationhood? How did individuals manage different types of loyalties and commitment, from nationalist to religious to Imperial? (Stergar, 2012; Cole, 2007; Unowsky, 2005) Shifting our focus in this way means, as Max Bergholz has recently pointed out, that we can examine situations in which nationalist feeling crystallized as a contingent frame for individual or collective action, in the same way that we study the moments when it did not do so (Bergholz, 2013). The challenge is as much to understand how nationhood could suddenly and powerfully happen on the micro level – in small communities and among neighbors – as much as we also seek to understand the ways in which it often did not happen.

Although for many historians the emotional power of nationalist claims are self evident and demand no explanation, in fact we need to understand the particular institutional structures that create available spaces for nationalist political claims to be made in the first place, if we want to understand those situations when nationalism happens. For example, it is neither a coincidence, nor a result of particularly strong ethnic sensibilities, that popular nationalism in the Cisleithanian half of the Dual Monarchy just happened to focus on issues of language use in the bureaucracy, in local government, and in schooling. Thanks to Cisleithania’s particular constitutional structures and laws, precisely these contexts (bureaucracy, local government, schooling) offered political spaces where politicians could make nationalist claims and create change most effectively. These issues,

1 The term Cisleithania refers to the non-Hungarian half of the state Austria-Hungary after 1867.

2 For a skeptical view that disagrees with this literature, see also Cvirn, 2009 and Stourzh, 2011.

contexts, or spaces offered nationalists the most fertile *institutional* basis for shaping and expanding their claims. As a consequence, nationalist activists focused their efforts and their emotional outrage on issues of language use in these kinds of institutions, and not on other kinds of issues.

This argument about political space shaping the situations where nationalist commitment takes place is certainly not new (Stourzh, 1985). In this essay, however, I want to think more carefully about how nationalists mediated between the pragmatic possibilities offered to them by the existing legal institutions of empire on the one hand, and their claims that nationalism reflected natural and powerful emotions about selfhood that must be expressed on the other hand. To return to institutions for a moment: although it mentioned the word *Volksstamm* – which can be translated as nation – the Cisleithanian constitution (technically known as the fundamental laws) gave no recognized corporate legal standing to nations. Moreover, the constitution offered no clear definition of nationhood, its parameters, or of who might be included in a particular national community. As we will see below, the constitution referred to language use as an important marker of a *Volksstamm*, but it left the actual question of membership wide open. On the whole, the framers of the constitution developed an open-ended, individualistic, liberal understanding of nationhood as it related to Cisleithanian institutions. As such, I have argued that the framers' understanding of nationhood was meant to apply to an imagined (and often gendered) individualist private realm constituted of culture and family. It was not, however, imagined to apply to the public spheres of high politics or higher education (Judson, 1996, 124–126).

In my view, early nationalist activists – particularly Czech nationalists in Bohemia – quickly rejected the liberal individualist constitutional distinction between a private, individual national sphere and a shared Cisleithanian public sphere. Instead, they worked hard to establish a corporate legal legitimacy for their national communities, most often by using arguments that elided speakers of a given language with members of a particular national community.³ As Rogers Brubaker might say, in doing so they tried to turn abstract categories of people into real groups of people in daily life practice (Brubaker, 2007, 7–27, 10). In particular, nationalists focused on re-shaping the meaning of paragraph 19 of the Cisleithanian fundamental laws. That paragraph famously stated that:

“all national groups [Volksstämme] within the state are equal and each one has the inviolable right to preserve and to cultivate its nationality and language. [...] In those provinces inhabited by several nationalities, public educational institutions should be set up so that without being forced to learn a second language, those nationalities that are in the minority have adequate opportunity for an education in their own language” (Stourzh, 1985, 200–201).

3 This was how nationalists approached the decennial census, for example, arguing that reporting a particular “language of daily use” was tantamount to professing loyalty to a nation (Judson, 2006, 12–14). Of course these were not the only arguments nationalists used. Czech nationalists, for example, also mixed their linguistic ethnic arguments with a strong argument for the historical unity of the Bohemian Lands. In this manner they engaged both with historical concepts nationhood and more modern ethnic-based concepts. For an especially useful analysis of this strategic elision, see Haslinger, 2010.

The creators of this paragraph had intended to remove the question of language from politics by guaranteeing the rights of individuals to use their particular language especially in local primary schools. The intention was not to define and empower collectives as legal actors at the expense of individuals but rather to encourage people who spoke one language to maintain and cultivate the use of that language. Since the paragraph never defined membership in a *Volksstamm*, it placed the onus of protesting a constitutional violation on an individual who may have suffered such a violation rather than on a group. The paragraph neither recognized nor defined, nor empowered a corporate body to do so. By referring to its subject as “nations” rather than as individuals who happened to speak a given language, the paragraph technically offered nationalists the possibility to argue for making nations themselves into legal subjects, but it did not in fact do so.

Not until 1905 with the so-called Moravian Compromise, however, did any group of nationalists in Cisleithania succeed in having nations fully legitimized in law. Although this particular legal settlement applied only to Moravia, it offered a clear model to other crownlands for how nations might legally be recognized as corporate entities with specific group rights. The compromise came about in part because the Imperial state sought to defuse nationalist political conflict and had become willing to recognize nations if it would accomplish this end. As Jeremy King has pointed out, however, this development meant that Cisleithania moved away from a kind of supranational organization to one that was gradually becoming multi-national in a legal and institutional sense (King, 2002, 114–152). Under the Moravian Compromise of 1905 Moravians (except for those who belonged to the curia of large landowners) had to register in national cadastres as either Czech or German. They could not register as Moravian, Austrian, Catholic, or Habsburg loyal, as some of them tried to do. The compromise divided schooling and political representation in the Diet and Imperial Parliament between the two nations. Czech and German national school districts would be separated and administered by different school boards. Although Moravians chose to which nation they would belong, and there was technically no process of ascription, the law made it possible for nationalists to begin to argue in Courts for a system of ascription as the necessary determinant of national identity in certain key situations. As we know from the work of Jeremy King and Tara Zahra, the local population in Moravia did not always see itself in national terms, and so the nationalists worked hard to enforce this form of identification. One telling example of some Moravians’ unwillingness to make national identification the guiding principle in their lives is in school choice. As Zahra tells us, the new law allowed Czech activists to ‘reclaim’ allegedly Czech children whose parents had ‘mistakenly’ enrolled them in German schools. Some of these cases were argued all the way up to Austria’s supreme administrative court. Judges on the Court were clearly torn between the liberal rights of individuals to determine their own nationality (and that of their child), but obliged to uphold the rules of the compromise that privileged the group over the individual (Zahra, 2007, 32–48; Stourzh, 1985, 311–316).

It was not simply constitutional changes like the Moravian Compromise that fueled an increased recognition of nations and their corporate claims in law. In Lower Styria, for example, Slovene and later German nationalists increasingly cited the constitutional gua-

rantee from Paragraph 19 that no one should have to learn the second provincial language in school, as a means to destroy a flourishing tradition of so-called *utraquist* or partially bilingual schools (Kurz, 1986; Burger, 1995). In these bilingual institutions the first few years of schooling typically took place in Slovene, while the upper grades were taught almost entirely in German. These schools clearly did not treat the two languages equally. They presumed that pupils would become literate in their local, domestic language before becoming literate in the interregional language of bureaucratic communication and military command.

Starting in 1887, however, Slovene nationalist deputies in the Imperial Parliament argued that these *utraquist* schools violated the constitutional guarantee that no child should be forced to learn a second provincial language. Over the protests of German nationalists (who favored the *utraquist* schools for obvious opportunist reasons), they largely succeeded in ending this regional institution in Lower Styria. Aside from the bitter political conflict this question produced, however, what about the desires of parents for their children? As in the many cases that Zahra has documented for Moravia, in Lower Styria too parents frequently initiated lawsuits arguing that their children should have the right to be educated in both provincial languages. There was also a long tradition in this region of parents demanding a bilingual education for their children, dating back to the 1820s when parents in Carniola had complained to church and secular officials that their children were offered too little German instruction. “Our children learn Carniolan at home; in school they should be learning German!” (Hösler, 2006, 142) Eighty years later in 1900–1902, for example, a group of Slovene-speaking parents in the small spa-town of Slatina/Sauerbrunn petitioned to be removed from the Sv. Križ/Heiligenkreuz school district so that their forty-three children might be taught in both the Slovene and German languages. The logic behind this request clearly rested on economic concerns and possibly on hopes for social mobility as well. As residents of a community whose economic well-being depended on serving a largely German-speaking tourist clientele, parents saw a bilingual education for their children as advantageous (Judson, 2006, 47–48). Although parents often argued in court – usually for economic reasons – that they preferred their children to be educated in both of the provincial languages, Slovene and German nationalists, however, had the constitution on their side, and they successfully replaced the old bilingual schools with new monolingual schools.⁴

Work by recent historians has also demonstrated that schools could easily become lightning rods for focusing popular emotion in those situations where popular nationalism happened, that is in situations where many people identified their interests with that of a national community. As we will see below, a minority schoolhouse – one built privately to serve the alleged needs of a local linguistic minority – could become the target of popular vandalism. Such incidents were normalized as a distinct category of activism by nationalist activists and their publications, which often magnified their significance beyond the local context in order to encourage an interregional sense of nationhood. What

4 In 1877 Lower Styria had counted 199 such Utraquist schools. By 1913, 49 remained in operation (Hugelmann, 1934, 481, see also Burger, 1995, 116–125).

I have called elsewhere “the schoolhouse drama” became a regular staple in newspapers and magazines published by nationalist organizations, especially those that raised money for building minority language schools (Judson, 2006, 53–63).⁵

Outside of school examples, how did nationalists attempt to enforce and popularize the concept of the corporate nation as a legitimate actor in public life? A 1908 trial in Lower Styria – itself the result of school vandalism – demonstrates on a regional scale how nationalists tried to re-cast the civil rights of individual defendants in terms of the rights of national communities. As with several similar court cases at the time this one demonstrates how intensively nationalist activists tried to transform administrative thinking about the role of the nation in local society and the state. It also demonstrates the ways in which nationalist activists attempted to redefine nationalist emotion itself as a legitimate exculpatory factor in a legal context, thus attempting to legitimate the nation as an independent factor in the legal system.

This particular trial involved damage to a private school built by the nationalist German School Association in 1905 to serve the alleged needs of a German-speaking minority in and around the small Styrian town of Sevnica/Lichtenwald. Slovene nationalists in the region had fought the establishment of the school, claiming that its purpose was to Germanize the local Slovene-speaking majority. This “most beautiful building in Lichtenwald,” as one German nationalist newspaper called it (*Marburger Zeitung*, 29. July 1906, 3), attracted so many pupils in its first years of operation, that the ambitious School Association petitioned the state to confer upon it public status. This petition caused considerable uproar in Sevnica/Lichtenwald. To gain public status – and public funding – the law required that such a private school attract an average of forty pupils annually over a five-year period. In its very first years the school outperformed this requirement, but who exactly were its pupils? Were they simply the children of local German speakers? In the town’s census statistics for 1900 a mere 76 people out of a total population of 859 listed their language of daily use as German (*GML Steiermark*, 1904, 252). Sevnica’s Slovene nationalist leaders concluded, with good reason, that Slovene-speaking parents must be supporting this German language school. And indeed, a statistical study in 1901 categorized 96 of the 97 children who attended the German School Association school as bilingual rather than as German speaking (*SAVB*, 1901).

Slovene nationalists tried to dissuade parents from sending their children to what they called a “Germanizing” school, but as elsewhere in Cisleithania, many parents desired knowledge of both provincial languages for their children, seeing it perhaps as a vehicle for social mobility and increased career chances. The latent conflict over the school boiled over on a warm evening in July 1906, when a crowd of some fifty people allegedly attacked a school procession, yelling “pfui” and “na zdar!” and a small riot broke out. Order was not restored until the district gendarmes arrived two hours later. Charges and

5 The publications of the Czech nationalist *Matice školska* and the German *Schulverein* (among several other nationalist organizations, including the Slovene nationalist school association of Cyril and Methodius) frequently published accounts of vandalism against local schools as a way to magnify a sense of the popularity of nationalist feeling and commitment.

counter charges flew back and forth in the nationalist press, but a government investigation dismissed the incident as the product of actions organized by a few local hotheads, and not as an indication of a larger social problem.⁶ Two years later, however, the same school was back in the news. This time the building was the object of an attack that took place after a week of serious nationalist rioting in the city of Ljubljana, capital of the neighboring Crown-land of Carniola. Mutual provocations among nationalist organizations had produced several riots in the region that fall. When, for example, the Slovene Nationalist *Sokol* Gymnastics organization had decided to hold its annual convention in Ptuj/Pettau, a majority German-speaking town in a majority Slovene-speaking rural district, calls from newspapers and organizations had led German nationalists from the region to descend on Ptuj *en masse* in order to prevent such an affront to their national honor from taking place. When they succeeded in disrupting the *Sokol* meeting, Slovene nationalist rioters in Ljubljana vandalized several German-owned businesses and the German Casino, center of nationalist social life there. During the riots, troops had shot on the crowd and killed two men (Štih, Simoniti, Vodopivec, 2008, 301–302).

As the Ptuj/Pettau newspaper *Štajerc* pointed out, a number of smaller incidents occurred in smaller towns and villages as well in the ensuing weeks. On 23 September some local inebriated youth attacked the German school in Sevnica/Lichtenwald with stones (Štajerc, 27 September, 1908, 2).⁷ At 3:00 am, sounds of shattering glass had awakened the teacher, a man named Tomitsch. Taking up his gun, Tomitsch fired a shot to alert the neighborhood to the attack. With a colleague, he then investigated the smashed windows of the school. On their way to report the incident to the local gendarmes, they ran into two shadowy figures. Lighting a match, the teachers recognized the clerk Visjak and the son of Vice Mayor Simoncic. Each had clearly consumed excessive amounts of alcohol. Early the next morning police arrested Visjak. After vainly simulating insanity, he soon confessed to the crime and implicated Simoncic as well as two further accomplices, a worker from Ljubljana, J. Smolej and a local mill owner, Anton Poljanec (Štajerc, 4 October, 1908, 2).⁸ Visjak, it turned out, had been charged in conjunction with the 1906 incident as well. A week later on October 2, the four men were placed on trial for criminal vandalism and excessive drinking in the district court at Celje/Cilli.

At trial, the defense lawyers presented arguments based on two unrelated lines of argument. First, at one point or another during the brief trial, each defendant blamed alcohol consumption, not nationalist commitment, for his behavior, one claiming that he could not remember any events of the 23rd because he had been too drunk, and another steadily increasing the amount of liquor he had allegedly consumed during his testimony.

6 Der getreue Eckart, 1906: Der windische Überfall auf unsere Schulkinder in Lichtenwald, 157–158; Marburger Zeitung, 31 July, 1906, 3; Deutsche Wacht, 1 and 2 August, 1906, 4. The police in fact arrested one of the German nationalists whom the press claimed had been physically attacked. One year later the police reported that the School Association festival had proceeded without incident. SLA, Präsidium der KK steierm. Statthalterei 573, Betreff: Lichtenwald, Schutz für die deutsche Vereinsschule, 1906–07.

7 For the following account see Judson, 2006, 58–59.

8 Poljanec turned out to be a person of means, and capable of paying a fine to cover the damages to the school. Unlike the other three, Poljanec was held on 2500 Kr. bail.

One defense lawyer even devoted his entire closing remarks to a lavish description of the enormous amounts of alcohol his client had consumed that night. A glance at the police reports in the local newspapers around this time also suggests that expressed in terms of drunken behavior, this incident was not particularly noteworthy. Rural Styrians and Carniolans regularly appear to have thrown stones at various targets, especially in moments of drunkenness. One week following this particular incident, for example, a Ljubljana newspaper reported that angry customers had hurled stones at the apartment above a local village tavern because the owner had refused to serve them alcohol after the legal closing time of 2:00 am.⁹ And on October 1, the local District Captain in nearby Brežice/Rann published a written warning cautioning people for their own safety not to throw stones at passing automobiles (ABR, 1906, 72).

Drunkenness, however, was not the only defense cited by the defendants and their lawyers. The second and entirely unrelated line of argument cited throughout the trial by two of the defendants and their lawyers had to do with the recent nationalist violence in Ljubljana. The lawyers cited this violence as emotional factors to explain and justify the defendants' actions. During his testimony, for example, the defendant Poljanec explained that the general uproar caused by recent events in Ljubljana had provoked his unfortunate actions in Sevnica/Lichtenwald. The defendant Smolej testified that he too had been particularly upset that night because a week before he had almost been arrested in Ljubljana during the street violence. In his testimony too, the teacher Tomitsch linked this incident to the 1906 nationalist attack on the school procession, claiming for example that he would have been surprised had Visjak not been among the stone throwers, since he had been involved in the 1906 incident.¹⁰ The teacher's accusations evoked angry responses from the defense lawyers, two of whom attempted to make the Slovene (or Carniolan) nation itself a legal factor in the trial. One referred to the defendants as "valiant Slovene nationalists." Defense lawyer Bozic told the court in his closing argument that while he did not want to raise political issues, he could not help mentioning the agitation that currently roiled the Slovene people, agitation that played an enormous role in explaining the actions of the defendants. Lawyer Kukovec pursued the same line, arguing that in fact the events in Sevnica/Lichtenwald were trivial compared to what had happened and was continuing to happen in Ptuj/Pettau, Maribor/Marburg and Celje/Cilli. Here Kukovec referred not simply to recent German nationalist attacks on the Sokol festival in Ptuj/Pettau, but rather to a clear pattern of what he called nationalist oppression against the Slovene people by the German nationalist municipal councils of these towns. He added that incidents such as this one in Sevnica/Lichtenwald in such excitable times could not be judged by normal standards of behavior.

The lawyers mixed tales of their extraordinary alcohol consumption with their powerful nationalist feelings to explain and excuse the defendants' clearly irrational behavior. Ultimately in taking this approach, the lawyers actually played down the issue of alco-

9 Laibacher Zeitung, 3. 10. 1908: "Steinwürfe gegen ein Gasthaus", 214.

10 Tomitsch also implied that in the 1906 incident the municipal council (with its Slovene nationalist majority) had purposely left the streetlights unlit that night, in order to encourage the attack.

hol, arguing instead that their clients' actions had been provoked by the unconscionable behavior of the German nationalists in Ptuj/Pettau. As members of the Slovene nation, the four youths had experienced unbearable levels of personal anguish, according to the lawyers. The dishonor to their nation had driven them to attack the local symbol of German arrogance, of German nationalism and of alleged Germanization efforts: the German schoolhouse. Drunkenness by itself could bring people to act stupidly. But according to their lawyers, the defendants here had not acted stupidly. The events of the past weeks had overcome them with the natural impulse to defend the battered interests of their nation. It was this that had caused the vandalism, and this emotional attachment to nation that excused or justified their behavior.

Outside the courthouse, both Slovene and German nationalist activists worked hard to frame the entire incident in similar terms. They too played down the alleged inebriation of the defendants (except where German nationalists suggested that inebriation was typical of all Slovene "national heroes"). The very first of many outrageously exaggerated accounts of the incident published by the German nationalist *Marburger Zeitung*, for example, had reported that Slovene nationalist hooligans had not simply "bombarded" the Sevnica/Lichtenwald schoolhouse with stones but that they had actually demolished it! The German School Association too worked hard to link the broken windows in Sevnica/Lichtenwald to the recent street violence in Ljubljana, issuing a set of commemorative stamps that depicted both the Sevnica/Lichtenwald schoolhouse and the German Casino in Ljubljana. The Slovene nationalist press focused on the martyrdom of those killed by the military in Ljubljana during the rioting, and on the attacks against Slovene nationalists in Ptuj/Pettau.

This very brief account of events surrounding a very minor small-town trial shows us the local version of a larger strategy zealously pursued by nationalist politicians and activists of all kinds across Cisleithania. The constitution did not adequately recognize nations or national communities in law, so nationalist activists used every opportunity to create legitimacy for nations in every conceivable forum of Cisleithanian public life. In particular nationalists sought to anchor their interests in local institutions such as school boards, district and town councils, and in courtrooms. If judges agreed that dishonor to a nation might in some way justify a defendant's actions or mitigate a court's sentence, then it followed that the entire range of civil rights to which citizens of Cisleithania were entitled would have to be reconsidered. In its last decade of existence the Austrian state – and especially its courts – struggled to navigate between constitutional demands that guaranteed rights to individual citizens (as self-declared members of a *Volksstamm*, for example), and the increasing claims made by nationalists for group-based civil rights. Most of the case law testing the limits of group rights against those of individual civil rights grew out of structures created by the Moravian Compromise of 1905. When the new rights of national communities in Moravia conflicted with individual constitutional rights, the courts had to intervene. And it was nationalists who pursued these cases against individual citizens, attempting to bind them permanently to their national community. For nationalists everywhere the rights of the nation superseded the civil rights of the individual. As we know, this claim later produced an approach to democracy in the 1920s

and 1930s that framed the rights of individuals largely in terms of the rights exercised by minority and majority national groups in self-proclaimed nation states. Nations, not individuals, became understood as the legitimate subjects and objects of democratic practice.

In Sevnica/Lichtenwald, it almost appears that two different worlds collided in the same incident, demonstrating very different potential meanings of the stone throwers' actions. Two of the lawyers used specific legal strategies to frame this incident as a reflection of popular nationalist anger. They introduced an actor into the proceedings – the nation – that had no legal standing, no definition, and no precise relationship to the defendants. Even as the confused defendants argued amongst themselves about who had consumed the most alcohol, who had urged the others on, or who could even remember what had happened, two of their lawyers argued that it was not alcohol but justified nationalist anger that had produced an understandable Slovene nationalist attack on a local symbol of German nationalist tyranny. German nationalists in their newspaper accounts willingly corroborated this view, only reversing the roles of oppressor and victim. To them, Slovene nationalists were attempting to remove them from their legitimate and traditional bastions of power and influence. All nationalists asked, what could one expect in the future, as long as the legitimate demands of nations (not individuals) remained unmet?

As I have argued elsewhere, the major divisions in local society may not necessarily have separated committed Slovenes and Germans from each other, but rather, may have increasingly alienated nationalists from non-nationalists in Cisleithanian society (Judson, 2006, 177–218). To convert those who did not demonstrate an ongoing commitment to one side or another, nationalist activists worked hard to give legally and socially non-existent nations an established presence as legitimate actors in public life. That was the strategy as it pertained to laws, administrative practices and educational institutions. But the other side of nationalist activism remained equally important. In order to convince people to adopt a long-term commitment to one side or another, nationalists did everything in their power to portray ordinary forms of behavior, local forms of conflict, and insignificant examples of vandalism, as actions that necessarily expressed a coherent nationalist content. It is quite possible that the men who threw stones at the German School Association school in Sevnica/Lichtenwald felt a nationalist animus against the Germans at 3:00 am on 23 September after drinking large quantities of alcohol. But this situational anger had to be given a greater significance by nationalist activists, and had to itself become a reason why all Slovene speakers should become Slovene nationalists, just as the German papers hoped to make all German speakers into German nationalists. Whether or not they succeeded fully in doing so before the collapse of the Monarchy in 1918 has yet to be proven.

NACIONALISTIČNO ČUSTVOVANJE KOT FIN-DE-SIECLOVSKA
PRAVNA OBRAMBA?
SOJENJE V CELJU LETA 1908

Pieter M. JUDSON

Inštitut evropske univerze, Via Roccettini, 9, 50014 Fiesole, Firenze, Italija

e-mail: pjudson1@swarthmore.edu

POVZETEK

Članek analizira načine, s katerimi so nacionalistični aktivisti na Štajerskem ob začetku 20. stoletja izrabljali vandalizem za napredek in širitev zahtev, ki terjajo odločnejšo vpletenost nacionalnosti v pravnem, administrativnem ter institucionalnem sistemu Cislajtanije. Uporaba pred kratkim razvitih metodoloških konceptov »nenadne narodnosti« in »brezbrižnosti do naroda« nakazuje, da narod leta 1908 ni bila samoumevna kategorija, prav tako pa tudi ni predstavljal absolutne identifikacije in zavezanosti državnosti cislajtanske družbe. Primer v članku izhaja iz večjezične družbe spodnje Štajerske prvega desetletja dvajsetega stoletja. Tamkajšnji nacionalistični aktivisti so trdili, da nacionalna čustva botrujejo razbremenilnim okoliščinam v sojenju lokalnemu vandalizmu.

Ključne besede: Cislajtanija, Štajerska, nacionalizem, Slovenci, Nemci, časopisi, sojenje v Celju

SOURCES AND BIBLIOGRAPHY

- ABR (1906):** Amtsblatt der k.k. Bezirkshauptmannschaft in Rann. Jahrgang 1902–1907; 1908–1909 / Uradni list c.k. okrajnega glavarstva v Brežicah, leto 1902–1907; 1908–1909.
- Deutsche Wacht.** Celje, Vereinsbuchdruckerei “Celeja”, 1883–1919.
- Der getreue Eckart.** Wien.
- GML Steiermark (1904):** K.k. statistische Zentralkommission, Gemeindelexikon der im Reichsrathe vertretenen Königreiche und Länder bearbeitet auf Grund der Ergebnisse der Volkszählung vom 31. Dezember 1900, Bd. 4, die Steiermark. Vienna.
- Laibacher Zeitung.** Ljubljana, 1778–1918.
- Marburger Zeitung.** Maribor, Marburger Verlags- und Druckerei Ges, 1862–1945.
- SAVB (1901):** Schematismus der Allgemeinen Volksschulen und Bürgerschulen in den im Reichsrathe vertretenen Königreichen und Ländern. Auf Grund der statistischen Aufnahme vom 30. April 1890, ed. k.k. Statistische Central Commission. Vienna, Alfred Hödler.
- SLA – Steiermärkisches Landesarchiv (SLA),** Präsidium der KK steierm. Statthalterei 573, Betreff: Lichtenwald, Schutz für die deutsche Vereinsschule, 1906–1907.
- Štajerc.** Ptuj, Karl Linhart, 1900–1918.
- Bergholz, M. (2013):** Sudden Nationhood: The Microdynamics of Intercommunal Relations in Bosnia-Herzegovina after World War II. *American Historical Review*, 118, 3, 679–707.
- Brubaker, R. (2004):** *Ethnicity Without Groups.* Cambridge MA, Harvard University Press.
- Burger, H. (1995):** *Sprachenrecht und Sprachgerechtigkeit im österreichischen Unterrichtswesen, 1867–1918.* Vienna, Böhlau.
- Cohen, G. (1981):** *The Politics of Ethnic Survival. Germans in Prague, 1861–1914.* Princeton, Princeton University Press.
- Cole, L. (2007):** Military Veterans and Popular Patriotism in Imperial Austria, 1870–1914. In: Cole, L., Unowsky, D. (eds.): *The Limits of Loyalty. Imperial Symbolism, Popular Allegiances, and State Patriotism in the Late Habsburg Monarchy.* New York, Berghahn Books, 36–61.
- Cvirn, J. (1995):** Das Cillier Deutschtum und das Problem der nationalen Identität. In: Bister, F., Vodopivec, P. (eds.): *Kulturelle Wechselseitigkeit in Mitteleuropa. Deutsche und slowenische Kultur im slowenischen Raum von Anfang des 19. Jahrhunderts bis zum zweiten Weltkrieg.* Ljubljana, Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani.
- Cvirn, J. (2009):** Med nacionalizmom in nacionalno koeksistenco. *Zgodovinski časopis*, 63, 1–2, 228–238.
- Haslinger, P. (2010):** *Nation und Territorium im tschechischen politischen Diskurs 1880–1938.* Munich, R. Oldenbourg Verlag.
- Heppner, H. (2002):** *Slowenen und Deutsche im Gemeinsamen Raum. Neue Forschungen zu einem komplexen Thema.* Munich, R. Oldenbourg Verlag.

- Hösler, J. (2006):** Von Krain zu Slowenien. Die Anfänge der nationalen Differenzierungsprozesse in Krain und der Untersteiermark von der Aufklärung bis zur Revolution 1768 bis 1848. Munich, Oldenbourg Verlag.
- Hugelmann, K. G. (1934):** Das Nationalitätenrecht des alten Österreich. Vienna - Leipzig, Wilhelm Braumüller.
- Judson, P. (1996):** Exclusive Revolutionaries. Liberal Politics, Social Experience, and National Identity in the Austrian Empire, 1848–1914. Ann Arbor MI, University of Michigan Press.
- Judson, P. (2006):** Guardians of the Nation. Activists on the Language Frontiers of Imperial Austria. Cambridge MA, Harvard University Press.
- King, J. (2002):** Budweisers into Czechs and Germans: A Local Study of Bohemian Politics. Princeton, Princeton University Press.
- Kurz, M. (1986):** Der Volksschulstreit in der Südsteiermark und in Kärnten in der Zeit der Dezemberverfassung. Ph.D. Dissertation. Vienna, University of Vienna.
- Nemes, R. (2012):** Obstacles to Nationalization on the Hungarian-Romanian Language Frontier. *Austrian History Yearbook* 43, 28–44.
- Pergher, R. (2012):** Staging the Nation in Fascist Italy's New Provinces. *Austrian History Yearbook* 43, 98–115.
- Stegar, R. (2012):** National Indifference in the Heyday of Nationalist Mobilization? Ljubljana Military Veterans and the Language of Command. *Austrian History Yearbook* 43, 45–58.
- Štih, P., Simoniti, V., Vodopivec, P. (2008):** Slowenische Geschichte. Gesellschaft – Politik – Kultur. Aus der Slowenischen übersetzt von Michael Kulnik. Graz, Leykam.
- Stourzh, G. (1985):** Die Gleichberechtigung der Nationalitäten in der Verfassung und Verwaltung Österreichs 1848–1918. Vienna, Böhlau.
- Stourzh, G. (2011):** The Ethnicizing of Politics and 'National Indifference' in Late Imperial Austria in Stourzh, G.: Der Umfang der österreichischen Geschichte. *Ausgewählte Studien 1990–2010*. Vienna, Verlag Böhlau, 283–323.
- Unowsky, D. (2005):** The Pomp and Politics of Patriotism. Imperial Celebrations in Habsburg Austria, 1848–1916. West Lafayette, Purdue University Press.
- Zahra, T. (2007):** Kidnapped Souls. National Indifference and the Battle for Children in the Bohemian Lands, 1900–1948. Ithaca, Cornell University Press.
- Zahra, T. (2010):** Imagined Non-Communities: National Indifference as a Category of Analysis. *Slavic Review* 69, 93–119.

OD TRSTA DO SARAJEVA IN NAZAJ:
DINASTIČNA LOJALNOST IN NACIONALNA
PRIPADNOST V HABSBURŠKEM TRSTU NA PREDVEČER
PRVE SVETOVNE VOJNE

Borut KLABJAN

Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče
Garibaldijeva 1, 6000 Koper, Slovenija
e-mail: borut.klabjan@zrs.upr.si

IZVLEČEK

Članek analizira posledice sarajevskega atentata na habsburškega nadvojvodo Franca Ferdinanda leta 1914 na območju Avstrijskega primorja. Posveča se predvsem preučitvi reakcij, ki jih je dogodek sprožil v Trstu. Podrobneje analizira prehod trupel Franca Ferdinanda in soproge Zofije prek Trsta, potek tamkajšnjih žalnih slovesnosti, a tudi razne oblike protestov ter etničnih napetosti, ki sta jih atentat in kasnejša vojna napoved sprožila v mestu. Prek analize teh procesov skuša opozoriti na odnos lokalnega prebivalstva do dinastije in države ter pokazati na kompleksnost razmerij med etnično pripadnostjo, avstrijskim državljanstvom in lojalnostjo do habsburške dinastije.

Ključne besede: prva svetovna vojna, Trst, habsburška monarhija, 1914, sarajevski atentat

DA TRIESTE A SARAJEVO E RITORNO:
LEALTÀ DINASTICA E APPARTENENZA NAZIONALE
NELLA TRIESTE ASBURGICA ALL'ALBA DELLA PRIMA
GUERRA MONDIALE

SINTESI

L'articolo analizza le conseguenze dell'attentato di Sarajevo contro l'arciduca Francesco Ferdinando del 1914 nel Litorale Austriaco. Si concentra prevalentemente sullo studio delle reazioni che il fatto provocò a Trieste e punta l'attenzione sull'passaggio delle salme di Francesco Ferdinando e della sua consorte la duchessa Sofia attraverso Trieste, sulle onoranze funebri organizzate in città, ma anche sulle forme di protesta e delle tensioni (non di rado a sfondo etnico), che furono provocate dall'attentato e dalla conseguente dichiarazione di guerra. Attraverso l'analisi dei processi provocati dall'attentato di Sarajevo l'articolo intende porre l'accento sui rapporti tra la popolazione locale, la

dinastia e lo Stato ed offrire una prospettiva attraverso la quale sia possibile leggere la complessità del rapporto tra appartenenza etnica, cittadinanza austriaca e lealtà verso la dinastia asburgica.

Parole chiave: prima guerra mondiale, Trieste, monarchia asburgica, 1914, l'attentato di Sarajevo

UVOD

Politične spremembe, ki so se zgodile na evropskih tleh v zadnjem desetletju 20. stoletja so bistveno vplivale na izbiro kaj izveči iz ropotarnice zgodovine. Razpad Jugoslavije, a morda še bolj implozija Sovjetske zveze in hkratna združitev Nemčije, so med zgodovinarji in drugimi preučevalci humanističnih in družboslovnih znanosti povzročile povečano zanimanje za teme, povezane z vprašanji identitete, (več)nacionalnosti, državne pripadnosti in lojalnosti državljanov spreminjajočih se oblastniških sistemov in državnih struktur tega območja. Mnogi so namreč svojo pozornost posvetili srednje-vzhodni polovici evropske celine, ki se je znašla v središču omenjenih sprememb; obenem pa so se povečale študije, ki so obravnavale vlogo, pomen in usodo večnacionalnih državnih tvorb, kot so bili evropski imperiji pred prvo svetovno vojno. Nova raziskovalna polja in večplastni analitični prijemi so sprožili nova vprašanja predvsem v primerjalnem pogledu (Rudolph, Good, 1992; Barken, Von Hagen, 1997; Brix et al., 2001). Od tega se je med drugimi »okoristila« večnacionalna habsburška monarhija, ki je postala predmet novih analiz in novih interpretacij njene preteklosti ter ena izmed referenčnih osi, ki je središče razprav o prihodnosti Evrope.¹

Mnoge študije so dodale nove poglede ustaljenim in večkrat nacionalno-centričnim perspektivam zgodovinopisja, ki so še dolgo po njenem razpadu pripomogle k ustaljeni sliki o habsburški monarhiji kot izključno »ječi narodov« (Cvirn, Gašparič, 2005). Že kmalu po razpadu monarhije so nekateri strokovnjaki v mednarodnem (Jászi, 1929) in nekoliko kasneje tudi v slovenskem prostoru (Zwitter et al., 1962) odpirali nova vprašanja in ponujali različne odgovore na centrifugalno dejavnost nacionalnih gibanj, odnosa prebivalstva do dinastije in prepletenosti ter soodvisnosti med obema polovicama države po letu 1867.² V zadnjih dveh desetletjih se je zanimanje še povečalo, obogatilo s študi-

1 V oktobru 2012 je dunajski Institut für die Wissenschaften vom Menschen /Institute for Human Sciences gostil diskusijo o evropski prihodnosti, izhajajoč iz habsburške in jugoslovanske izkušnje z naslovom The Political Logics of Disintegration. Prispevki so objavljeni v njihovem biltenu (Cooper, Snyder, 2012-2013), ki je dostopen na strani: <http://www.iwm.at/publications/iwmpost/iwmpost-archive/9887/>. Primerjaj Cole, Unowsky, 2007, 1–10.

2 Za sintetičen pregled slovenskega in mednarodnega historiografskega pogleda na razpad habsburške monarhije (s posebnim poudarkom na lik Frana Zwittera) glej Cvirn, 2006.

jami o centripetalnih silah monarhije, kot so bile npr. dinastija in vojska, in tako dobilo nove dimenzije (Cole, Unowsky, 2007).

Kljub povečanemu zanimanju za habsburški prostor so nekatera območja ostala na obrobju znanstvenega zanimanja. Če so mesta kot npr. Wrocław (Davies, Moorhouse, 2002), České Budějovice (King, 2005), Cluj (Brubaker, 2008) ali Lvov (Prokopovych, 2008) in pokrajine kot so češke dežele (Wingfield, 2007) ali Galicija (Wolff, 2010) dobila mesto pod soncem v sodobnem mednarodnem zgodovinoписju, območje Avstrijskega primorja še čaka na primerno preučitev. Vpletenost pokrajine v habsburško dogajanje je sicer bila že večkrat predmet natančnih študij. Mnogi zgodovinarji so opisali (zlasti gospodarsko) vlogo mesta v avstrijskem kontekstu, delovanje državnih ustanov na lokalnem nivoju, politično delovanje lokalnih elit in njihov ambivalentni odnos do Dunaja. Tudi obdobje prve svetovne vojne je bilo že od nekdaj zanimivo za preučevalce lokalne preteklosti. Kljub centralnosti nekaterih tem, kot so na primer vojaški spopadi ob reki Soči ali diplomatski vidiki londonskega pakta iz leta 1915 in kasnejša pogajanja okrog t. i. jadranskega vprašanja, ki so bile dominantne in še vedno prevladujejo v historiografski in poljudnoznanstveni produkciji, si pot utirajo študije, ki imajo kot glavni cilj preučitev tudi socialnih in kulturnih vsebin, ali vsaj njihovo vključitev v obravnavo prve svetovne vojne (Rossi, 1998; Ceccotti, 2001; Todero, 2002; Svoltjšak, 2003; Vodopivec, 2005; Todero, 2006; Rajšp, 2010). A vsa ta razvejana produkcija ni še podrobneje preučila mesta Trst, ki še čaka na raziskavo kakršno je Healyjeva naredila za Dunaj (Healy, 2004). Kljub temu, da je postalo mesto Trst v zadnjih petnajstih letih predmet razlag o prvi svetovni vojni, mnogi vidiki ostajajo še nepojasneni (Fabi, 1997, 343–357). Med drugim ni raziskano, kako je moderna habsburška monarhija delovala kot država in kot socialni sistem, v kateri je dinastija predstavljala simbolno središče (in stičišče) mentalnih predstav tržaškega družbenega tkiva. Še zlasti nepojasnjena ostajajo vprašanja o vplivu, ki so ga na lokalno družbo imele kulturne podobe ali oblike javnega (samo) prikazovanja avstrijske države in še posebej habsburške dinastije. Ni namreč znano, kako se je mesto odzvalo na cesarjeve obiske ali na prihode drugih članov habsburške hiše (ne pred in ne med vojno), ni poglobljenih znanstvenih študij o odzivu na dinastične proslave ali na sprejetje mestnih spomenikov, postavljenih v spomin na preminule like habsburške hiše, in nepojasneni ostajajo še mnogi vidiki »habsburškosti« v Trstu in v Avstrijskem primorju na sploh. Zato namerava pričujoča študija delno zapolniti vrzel o teh vprašanjih z analizo primera, ki je imel za Avstro-Ogrsko usodne posledice. Osišče analize je namreč atentat na Franca Ferdinanda in njegovo soprogo nadvojvodinjo Zofijo Chotek Hohenberško v Sarajevu 28. junija 1914, ki je imel globalne dimenzije, a je hkrati bistveno zaznamoval tudi lokalno tržaško dogajanje.

Mnogi zgodovinarji so se že ukvarjali s prestolonaslednikovim obiskom Bosne in Hercegovine, Sarajeva in z dinamiko atentata. Znani so tudi diplomatski in politični vidiki, ki so v naslednjem mesecu privedli do vojne napovedi Avstro-Ogrske Srbiji in ki so se v avgustovskih dneh 1914 prelevili v Veliko vojno. Obstaja pa še veliko neznank glede drugih vidikov v obdobju, ki je sledilo atentatu, saj ni videti, da bi se kdo podrobno posvetil analizi neposrednih posledic sarajevskega atentata na lokalnem nivoju, ne v Sarajevu, ne drugod po habsburški monarhiji. Fenomeni nasilja, ki so sledili sarajevskemu atentatu in vojni napovedi in ki so temeljili na etnični in/ali religiozni, a nemalokrat tudi

socialni diferenciaciji, je mogoče prav gotovo uvrstiti v kontekst nasilnega, »oboroženega« 20. stoletja (Traverso, 2012; prim. Bloxham, Gerwarth, 2011). Zato se namerava pričujoči članek posvetiti analizi stanja v pokrajini Avstrijskega primorja, še zlasti v mestu Trst, četrtem mestu Avstro-Ogrske po številu prebivalcev in njenem najpomembnejšem pristanišču, ter posledic, ki jih je atentat imel na lokalnem nivoju.

SARAJEVSKI ATENTAT IN ŽALNE SLOVESNOSTI V TRSTU

Atentati na vladarje in pripadnike kraljevih družin, še zlasti od druge polovice 19. stoletja dalje, so bili vse prej kot redkost. Habsburška hiša v tem ni bila izjema, kar med drugim dokazujeta neuspeli atentat Guglielma Oberdana na Franca Jožefa v Trstu leta 1882 in smrtni napad v Ženevi leta 1898 na avstrijsko cesarico Elizabeto, soprogo cesarja Franca Jožefa. A verjetno še nikoli atentat na posameznika ni imel takih posledic, kot jih je sprožil uboj habsburškega prestolonaslednika Franca Ferdinanda in njegove soproge vojvodinje Zofije. Kot je napisal Vladimir Dedijer, je mladi atentator Gavrilo Princip »pognal kroglo ne samo v nekega nadvojvoda, temveč tudi na fasado mirnega, na videz stabilnega sveta« (Dedijer, 1966, 26).

Čeprav so prve novice o atentatu prišle v javnost že popoldan istega dne, 28. junija 1914, je večina časopisov o dogodku poročala naslednji dan, v ponedeljek, 29. junija 1914. Takrat so časopisi monarhije izšli v posebnih izdajah s poročilom o atentatu. Opisovali so prvi, neuspeli bombni atentat, kateremu so nekaj ur kasneje sledili usodni strelji Gavrila Principa. Povzemali so novico, ki jo je že prejšnje popoldne prvi objavil dunajski Neues Wiener Tagblatt. Kot drugi listi je tudi tržaški tisk izpostavljал prizadetost prebivalstva. Mnogi mestni časopisi so hiteli poudarjati prvobitnost lastne prizadetosti. Triester Tagblatt, jutranja izdaja časopisa Triester Zeitung, glasilo tržaških Nemcev in tržaškega lojalističnega prebivalstva, je opisoval, kako so na sedežih društev Schillerverein, Eintracht in Lega patriótica della gioventù triestina, v katerih se je družilo nemško meščanstvo, ki je izrazito podpiralo habsburško politiko, in tako hiteli z razobešanjem žalnih zastav.³ Podobno je slovenski časopis primorskih liberalcev Edinost poudarjal, da je novica »povzročila med Slovenci silno žalost« in da, »proti večeru je zavihrala na našem 'Narodnem domu' prva žalna zastava v Trstu«. Poleg prvih ugotovitev o poteku atentata, o atentatorjih, o reakcijah na Dunaju in kronike prejšnjega dne, je slovenski dnevnik, v članku o lokalnih odzivih še poudarjal, da »naravnost strahovit je bil vtisk na naše ljudstvo, ki si v svoji dobroti kar ne more predstavljati takega strahovitega grozodejstva«. Primerjava je takoj stekla k prejšnjemu umoru, ki je prizadel habsburško hišo, saj »vsi se še spominjamo onih groznih dogodkov izza časa umora Njenega Veličanstva cesarice Elizabete«. Še posebej je Edinost omenila prizadetost slovenskega tržaškega prebivalstva, »ker je videvalo toliko in toliko krat tu med nami, v Miramaru in drugi naši slovenski tržaški okolici oba, ki naj bi bila kedaj vodila usodo avstrijskih narodov«. Poleg tega se je časopis, kot ponavadi, ozrl na širše slovansko izhodišče in poudaril, da »vojvodinja je bila vendar naše krvi – Čehinja!«. Tako, ne da bi se izrekel o domnevni slovanski usmerjenosti

3 Triester Tagblatt, 29. 6. 1914: Die Trauer in Triest, 2.

nadvojvode Franca Ferdinanda, ki je bil zaradi tega tarča italijanskih nacionalističnih piscev, je časopis izpostavil veliko izgubo, ki jo je v nacionalnem smislu utrpelo slovensko in slovansko prebivalstvo monarhije. »Slovenski Trst je zastrt v globoko nepopisno žalost!«, je sklenil.⁴

Uradni L'Osservatore triestino je, podobno kot večina drugih časopisov, v posebni izdaji minuciozno opisal potek dogodkov in v podobnem, žalujočem, tonu nadaljeval v naslednjih dneh, medtem ko italijanski iredentistični L'Indipendente tistega dne ni izšel, naslednji dan, v torek, 30. junija, pa je v članku La tragedia di Sarajevo (Sarajevska tragedija) opisal atentat brez posebnih komentarjev.⁵ V naslednjih dneh je precej brezbrizno spremljal odmeve na atentat in kvečjemu povzemal novice iz drugih časopisov. Bolj podrobno se je novici posvetil drugi italijansko nacionalno-liberalni mestni časopis Il Piccolo, ki je že v nedeljo popoldne izšel s posebno (brezplačno) izdajo časopisa na enem listu. Prinašal je novice o prvem, neuspelem bombnem atentatu in naslednjem smrtonosnem napadu Principa na habsburški par ter prve reakcije po monarhiji in odzive na dunajskem dvoru.⁶ V naslednjih dneh je tako kot ostali časopisi opisal policijsko preiskavo, ozadje atentata, like atentatorjev, proti-srbske izgrede v Bosni in na Hrvaškem ter poročal o prehodu trupel skozi Trst. Novice o atentatu in njegovih posledicah so se pojavljale na prvih straneh Piccola še vse do sredine julija in hkrati prehajale v članke o naraščajoči napetosti med Avstro-Ogrsko in Srbijo, ki jih je časopis povezoval s splošnim nemirnim stanjem na Balkanu.

Tržaški socialistični Il Lavoratore (v italijanskem jeziku) se dalj časa ni ukvarjal z dogodkom, kot da se socialistov sarajevski atentat ne tiče. Ni razumel (kot mnogi drugi) resnosti trenutka in je šele konec julija, po ultimatu Srbiji, opozarjal bralce o »zelo hudem stanju« na relaciji Dunaj-Beograd.⁷ V naslednjih številkah je z belimi, delno cenzuriranimi in redkimi stranmi lahko samo spremljal drsenje tržaških in evropskih socialistov v vojno viхро. Ivan Regent, med vodilnimi osebnostmi tržaškega odbora jugoslovanske socialdemokratske stranke, je v svojih spominih zapisal, da »ne italijanska ne jugoslovanska socialistična stranka v Trstu nista bili idejno in organizacijsko pripravljeni, da bi kdaj množično in revolucionarno nastopili proti njej« (Regent, 1967, 85). Stanje na lokalnem nivoju se ni razlikovalo od državnega, avstrijskega, in evropskega konteksta, ki je odražalo razklanost in nekoherentnost levičarskega gibanja in ki se je v naslednjih tednih v večini primerov opredelilo za vojne kredite ter na tak način »proletariat raje vpregli v voz imperializma« (Regent, 1967, 85).

Iz tržaških časopisnih strani izhaja, da je med tržaškim prebivalstvom, kot drugod po monarhiji, prevladala osuplost. Tudi poročila lokalnih oblasti govorijo o »pretresljivem vtisu«, ki ga je novica naredila med ljudmi v Avstrijskem primorju (AST-L/AP, 381, 1409, 2. 7. 1914). Tržačani so le nekaj dni prej pozdravili par ob odhodu proti Sarajevu,

4 Edinost, 29. 6. 1914: Tržaško mesto žaluje, 2.

5 L'Osservatore triestino, 29. 6. 1914: Mortale attentato a S. A. I. e R. l'arciduca Francesco Ferdinando e alla consorte S. A. la Duchessa di Hohenberg, 1; L'Indipendente, 30. 6. 1914: La tragedia di Sarajevo, 1. Primerjaj Gaeta, 1938.

6 Il Piccolo, 28. 6. 1914: S. A. I. l'Arciduca Francesco Ferdinando e la consorte duchessa di Hohenberg uccisi in un attentato a Sarajevo, 1.

7 Il Lavoratore, 25. 7. 1914: Il gravissimo conflitto austro-serbo, 1.

saj sta se prestolonaslednik in njegova žena prav v Trstu vkrcala na ladjo *Viribus Unitis*, od koder sta 24. junija odplula v smeri proti dalmatinski obali in nato nadaljevala pot proti središču Bosne. Prav gotovo si ni nihče predstavljal, da se bosta teden kasneje vrnila v pogrebnem sprevedu. Vse veselice, koncerti in gledališke predstave v mestu so bile prekinjene. Trst se je »ves odel v žalost« (Anžič Klemenčič, 1914, 23).⁸

V naslednjih dneh so mnoge organizacije in občinski ter mestni sveti iz cele pokrajine, večkrat zbrani na izrednih, v ta namen sklicanih sestankih, izrazili sožalje cesarju Francu Jožefu. Mnogi so izpostavljali krutost dogodka, osebno bolečino cesarja in nesrečo, ki je prizadela celotno monarhijo. Tržaški župan (*podestà*) Alfonso Valerio je sklical izredno sejo občinskega sveta za torek, 30. junija ob 12. uri, v kateri je izrazil sožalje cesarju in povabil občinske svetnike k udeležbi na žalnih slovesnostih (AGCT-VCCT, 27/1914). V žalno knjigo, ki je bila na voljo prebivalstvu, se je vpisalo mnogo mestnih veljakov in kulturnih, političnih in izobraževalnih organizacij ter gospodarskih podjetij. Med prvimi je mogoče razbrati podpisa lokalnih slovenskih političnih veljakov Otokarja Rybářa in

Sl. 1: Čakajoč na prihod trupel Franca Ferdinanda in njegove soproge v Trst (ACMSP, Fond Zanetti, 1914 I°973).

Fig. 1: Waiting for the arrival of the corpses of Francis Ferdinand and his wife in Trieste (ACMSP, Fond Zanetti, 1914 I°973).

8 Zahvaljujem se Petri Svoljšak za podatek o avtorici brošure, Ivanki Anžič Klemenčič, sodelavki Edinosti in urednici Slovenke, ki je kratko po sarajevskem atentatu izdala omenjeno publikacijo.

Josipa Wilfana, v imenu političnega društva Edinost in slovenskih mestnih svetnikov v Trstu, a mnogi člani politične in gospodarske elite v mestu, ne glede na politično, versko ali nacionalno pripadnost, so na tak način izrazili svoje sožalje. Spomin na preminuli par so izrazili tudi tuji konzuli, a nemalo je bilo tudi navadnih ljudi.

Novica o atentatu je tudi drugod po teritoriju sprožila podobne reakcije. Na furlanskem območju, v Marianu, in v Krminu, na meji s Kraljevino Italijo, so se prekinile gledališke predstave in odpovedali koncerti, razobesile črne zastave in krminski občinski svet je med drugim odločil, da bo ulico pred postajo, ki se je do tedaj imenovala via Stazione preimenoval v via Francesco Ferdinando. Občinski *podestà* je poročal, da kljub temu, da je dogodek precej vznemiril prebivalstvo, ni prišlo do nikakršnih nemirov in prebivalstvo je izkazalo »resnični patriotizem« in »dinastično ljubezen« (AST-L/AP, 381, Kondolenzen, 1226/14, 8. 7. 1914).

Začetni osuplosti je sledila pozornost, ki so jo Tržačani namenili prihodu trupel Franca Ferdinanda in njegove soproge skozi mesto. 30. junija je posebni vlak iz Sarajeva pripeljal trupli do Metkovića ob dalmatinski obali. Tam sta bili vkrcani na ladjo Viribus Unitis, ki je priplula ob obali vse do Trsta. Med plovbo so ladjo spremljale številne druge ladje avstrijske mornarice, kot npr. Tagethoff, Zrinyi, Radetzky in celo tista, ki je nosila ime umrlega nadvojvoda, Franc Ferdinand, a tudi mnoga plovila lokalnih ribičev. Flotilja, ki ji je poveljeval admiral Haus na ladji Lacrona, je v tržaški zaliv priplula v poznih popoldanskih urah 1. julija 1914.⁹ Ladje je sprejelo zvonjenje tržaških zvonov. Naslednjega dne se je že pred 8. uro zjutraj zasedrila pred pomolom San Carlo (kasnejši Audace), kjer je bilo vse pripravljeno za sprejem. Prisotni so bili najvišji predstavniki lokalnih mestnih in deželnih oblasti, nadškof monsignor Andrej Karlin, *podestà* Alfonso Valerio in člani občinskega sveta, občinski uradi, predstavniki vseh tržaških verskih skupnosti, »patriotična« združenja, predstavniki trgovinske in industrijske zbornice, predstavniki avstrijskega Lloydja, Južne železnice in drugih pomembnih tržaških podjetij ter mestne šole (AST-L/AP, 381, Kondukt, 1409/3, 30. 6. 1914). Časna straža, ki je že od zore čakala na nabrežju pred palačo Carciotti, je v paradni uniformi prevzela trupli in v slavnostnem sprevodu, ki je šel po Velikem trgu (danes Piazza Unità d'Italia), mimo Borznega trga po Korzu navzgor, nato levo po ulici Svetega Antona ter po ulici Caserma do istoimenskega trga (danes trg Oberdan) in še po ulici Ghega do železniške postaje Južne železnice (današnje glavne postaje).¹⁰ Šole so bile tisti dan zaprte in učenci so spremljali sprevod po mestu. Fotografije in časopisni članki prikazujejo tržaško mestno središče, odeto v črne žalne trakove, ki so viseli na hišnih oknih, in o mestnem prebivalstvu, ki je sprevod spremljalo na cestah, z oken in balkonov. Ministrski predsednik grof Karl von Stürgkh je lahko notranjemu ministrstvu poročal, da »v vsem mestu ni bilo videti hiše, ki ne bi bila ovešena z žalnimi zastavami ali drugim žalnim nakitom« (AST-L/AP, 381, Kondukt, 1409/3, 30. 6. 1914).

9 L'Osservatore triestino, 2. 7. 1914: La morte di S. A. I. e R. l'arciduca Francesco Ferdinando e della consorte S. A. La duchessa di Hohenberg. I funerali di Trieste, 1.

10 Trasa je tista, ki jo je leta 1868 prehodil žalni sprevod Maksimilijana Habsburškega, ki je bil leto prej ubit v Mehiki. Il Piccolo, 2. 7. 1964: Diciannove colpi di cannone ritmarono i funerali dell'arciduca.

Sl. 2: Sprevod na tržaškem glavnem trgu (danes Piazza Unità d'Italia) (AFCMDH, 000462).

Fig. 2: The procession on the main square in Trieste (today Piazza Unità d'Italia) (AFCMDH, 000462).

Sprevod je trajal od 8.00 do 9.30 in je potekal brez posebnosti. Škof Karlin je pred odhodom blagoslovil krsti in konvoj je zapustil tržaško železniško postajo ob 9.50 ter prek Nabrežine, Sežane in Divače, kjer so bili zbrani predstavniki cerkvenih in civilnih oblasti, nadaljeval pot proti Ljubljani, Zidanemu mostu in Dunaju. Po pogrebnih slovesnostih na Dunaju sta bili krsti pripeljani v Arstetten, kjer je sledil zadnji blagoslov, preden je bil par pokopan v družinski grobnici.

Ob pogrebu so v Trstu v katedrali svetega Justa v soboto, 4. junija, z začetkom ob 8. uri, priredili slovesni mašni obred. Prisoten je bil ves »tržaški habsburški svet«, od mestnih in deželnih oblasti, bodisi civilnih bodisi vojaških, predstavniki borze, pošte, Južne železnice, trgovinske in industrijske zbornice, do predstavnikov društev kot npr. združenje veteranov, Lega patriotica della gioventù triestina, Unione Operaia, časopisa Osservatore Triestino in Triester Zeitung, ki so bili percepirani kot nosilci habsburškosti v mestu. Za izraženo solidarnost se jim je cesar kot »dobri oče« zahvalil v štirijezničnem letaku, ki je bil po pogrebnih slovesnostih razobešen po mestu.

Na tak način je uradni Trst pozdravil svojega nadvojvodo in njegovo soprogo. V naslednjih tednih se je pozornost za sarajevski atentat postopoma umirila. Tržaški italijanski nacionalistični publicist in takrat glavni urednik dnevnika Il Piccolo Silvio Benco piše, da

Sl. 3: Sprevod po tržaškem Korzu (FCMSAT, 010603).

Fig. 3: The procession on the Corso in Trieste (FCMSAT, 010603).

je bilo v tistih poletnih dneh tržaško prebivalstvo bolj usmerjeno v lokalno dogajanje in vsi so verjeli, da se bo t. i. julijska kriza ugodno rešila, kot so se mnoge pred njo (Benco, 1919, 17–21). Niso namreč verjeli, da bo napetost med Avstro-Ogrsko in Srbijo privedla do vojne svetovnih razsežnosti. Zato je vojna napoved nemalo presenetila Tržačane. Mesto so od konca julija preplavili rekruti (Torkar, 2009, 388) in iz dnevniških zapisov izhaja zmeda prebivalstva ter zaskrbljenost zaradi množičnega odhajanja moške populacije iz mesta in okolice (Astori, 1922; Timeus, 1934).

SARAJEVSKI ATENTAT, VLOGA MONARHIJE IN DRŽAVLJANSKA LOJALNOST

Vsesplošno žalovanje in izrazi sočutja s cesarjem pa so bili le en del slike. Pisatelj Stefan Zweig razlaga, da »vest o njegovem umoru ni vzbudila nobenega sočutja. Niti dve uri pozneje nisi opazil znamenja resničnega žalovanja. Ljudje so kramljali in se smejali, po lokalih je igrala glasba pozno v noč« (Zweig, 2008, 230). V Trstu so si posamezni »nacionalni« časopisi medsebojno očitali premalo občutljivosti in nezadostne pietete. Ko je Triester Zeitung poročal, da je prišlo do aretacij zaradi neprimerne vedenja in izjav ob tržaškem pogrebem sprevodu, je zaradi tega obtoževal tržaške Slovence. Na tako pisanje je odgovorila Edinost, ki je odvrnila, sklicujoč se na nek dunajski časopis, da so med blagoslavljanjem trupel v Arstetenu, »v kolodvorski restavraciji poleg pili pivo, se razgovarjali in – jedli klobase!« V ironičnem tonu je časopis spraševal Triester Zeitung: »meni-li, da so to bili tudi Slovenci, ki so v restavraciji na kolodvoru v Arstetenu med tako žalostno-svečanim in pretresljivim činom in v neposredni bližini – pivo pili in klobase jedli?! Ali pa meni morda celo, da so oni restavracijski gostje ravno s použivanjem piva in klobas naj dostojneje manifestirali svoj čut – pijetete?!«¹¹. Slovenski liberalni list je skratka (kot ponavadi) stopil v bran tržaških Slovencev in kazal na druge oblike neupoštevanja primerne obnašanja. A napačno bi bilo spregledati pisanje tržaškega nemškega časopisa. Kljub temu, da je bilo med primeri, ki jih je obravnavala policija zaradi neprimerne izražanja, veliko slovensko govorečih posameznikov, takih primerov ni mogoče zamejiti v (pre) ozke nacionalne okvire in nacionalno stigmatizirati. Pomembno jih je obravnavati v svoji celovitosti, saj je na podlagi velikega števila ovadb, ki so jih policijske oblasti obravnavale v dneh po sarajevskem atentatu videti, da so bile oblike, ki jih je mogoče definirati kot »sovražni govor« in averzije do imperija in dinastije, precej pogoste.

Dobrega vojaka Švejka, ki se je v začetku znanega Haškovega romana, z gospodinjo gospo Müllerjevo zapletel v pogovor o sarajevskem atentatu bi trditev, da »te Bosne in Hercegovine bi jim ne bi smeli vzeti« v neprimernem kraju ob neprimernem času lahko drago stala (Hašek, 2000, 12). Tako se je namreč zgodilo delavcu Juliusu Taučerju¹², ki ga je miličnik v civilu prijavil, ker je dan po sarajevskem atentatu, 29. 6. zvečer, vstopil v gostilno »Andemo de Giulia«, v tržaški četrti Svetega Alojzija, in v vinjenem stanju kričal, da so »ubili šefa biričev« (AST-DP/APR, 374, 1712 PI, 6. 7. 1914). Zaradi tega je bil kaznovan z osem dnevnim zaporom in plačilom denarne kazni (AST-TP/AP, 4704,

11 Edinost, 7. 7. 1914: Pomanjkanje čuta pijetete, 2.

12 Imena se v članku pojavljajo tako, kot so navedena v arhivskih virih.

2463, 12. 7. 1914). Prav med žalnimi slovesnostmi, ki so spremljale prestolonaslednika in njegovo ženo, je na primer pek Vincenc Rožaj, rojen v Tomaju na Krasu, a stanujoč v tržaškem predelu Kjadin, pred kavarno Universo izjavil, če bi »Srb, kateri je ubil prestolonaslednika vedel, da mu delajo tako parado, [...] da bi še enega ubil« (AST-DP/APR, 374, 1707 PI, 2. 7. 1914). Zaradi tega je bil aretiran, kar se je v naslednjih tednih zgodilo še mnogim posameznikom, kot na primer Anteju Matiću, mornarju, ki je bil obsojen na dva meseca zapora, ker je dan po atentatu sredi mesta zavpil »Imali su pravo, da so ga ubili« (AST-DP/APR, 374, 1704 PI, 29. 6. 1914). Marcello Polli, strojnik, stanujoč na Rocolu, je dan po sarajevskem atentatu, v bifeju Rebeschini na ulici Grumula na tržaškem nabrežju s preklinjanjem in zmerjanjem odgovoril na novico o prestolonaslednikovi smrti in bil zaradi tega aretiran (AST-DP/APR, 374, 1754 PI, 19. 7. 1914). Tudi Jakob Pogljaj, rojen v Ljubljani, a stanujoč v Škednju v tržaški delavski četrti, kjer je delal kot dninar, si je zaradi izjave, da »en osel je Franz Jožef in za 2 bi bil pokojni Ferdinand« prislužil osemnajst mesecev zapora. Zagovarjal se je, da je bil močno pijan, a to, da so oblasti ugotovile, da je bil »fanatični pripadnik socialdemokratske stranke« in, da so mu pri preiskavi na domu našli tudi precej slovenskih časopisov in pisem, ki »bi lahko bila v povezavi s kazensko zadevo« mu prav gotovo ni pomagalo pri zagovarjanju svoje nedolžnosti (AST-DP/APR, 374, 1746 PI, 14. 7. 1914).

Alkohol in pijanost sta bila stalna spremljevalka tovrstnih primerov. Mnogi so namreč pod vplivom alkohola izražali nasprotovanje habsburški hiši, cesarju ali monarhiji in nezazadnje vojni. Nemalokrat so vzklikali podporna gesla Srbiji in Rusiji. Taki primeri niso bili redki niti med vojaki, ki so bili nastanjeni v tržaških kasarnah. Prav na dan, ko so se mesec po atentatu po Trstu ter tudi drugod po monarhiji pojavili plakati o splošni mobilizaciji, je Anton Coslovich, vojak 97. pešpolka, s sedežem v Trstu, v eni od tržaških gostiln v popolni pijanosti naslovil druge vojake z besedami »Živijo Srbija« in z vzkliki proti Avstriji (AST-DP/APR, 374, 1786 PI, 30. 7. 1914). Na pijanost pa se ni mogel sklicevati Johann Gustinčič, kljub temu, da je bil splošno znan kot »pijanec in alkoholik«; Aloisia Kumar, ki ga je stražniku Antonu Sosiču prijavila zaradi izjave o ubiti nadvojvodinji, da je »ena kurba«, je trdila, da je bil »samo malo ali skoraj nič v rožicah« (AST-DP/APR, 374, 1751 PI, 16. 7. 1914). Ti verbalni delikti so bili brez izjeme kaznovani kljub temu, da so prej izvirali iz trenutne nejevolje in stiske, ki jo je prineslo stopnjevanje napetosti in kasnejša vojna napoved, kot pa iz političnega prepričanja posameznikov (Moll, 2003, 274; Čuček, Moll, 2006, 8).

Zlasti po tržaških oštarijah je prišlo do primerov, ko so se posamezniki izrazili o prestolonasledniku vse prej kot v žalujočem tonu. V škedenjski gostilni »Al Dalmata« (Pri Dalmatincu) je Heinrich Cibulka, elektrotehnik v puljskem pristanišču, prepeval italijanske pesmi v družbi drugih strank, med katerimi je bil domačin Karel Babuder, ki je po eni izmed pesmi zakričal »Evviva la Serbia« (Živela Srbija), za kar ga je Cibulka prijavil oblastem (AST-DP/APR, 374, 1775 PI, 27. 7. 1914). Tudi Pavel Kosmač, doma iz Cerknega, ki pa je delal v Trstu, je na trgu Goldoni zavpil »Evviva la Serbia, abbasso l'Austria« (Živela Srbija, dol z Avstrijo) in bil zaradi tega zaprt (AST-DP/APR, 374, 1809 PI, 30. 7. 1914). Policijske oblasti so obravnavale veliko podobnih primerov, predvsem takih, ko so posamezniki vzklikali gesla v podporo Srbiji, ali taka, v katerih so se po-

smehovali iz vojaških sposobnosti habsburške monarhije in se pozitivno izrazili o srbski vojski, ki naj bi, ponavadi s pomočjo Rusije, premagala Avstrijo.

Alkohol je bil spremljevalec tudi mnogih preteпов, ki so se pojavili po mestu predvsem ob splošni mobilizaciji in odhodu rekrutov na fronto. 29. julija popoldne, dan po avstrijski vojni napovedi Srbiji, naj bi 19-letni Giuseppe Mocchiutti, 24-letni Francesco Tominc in 21-letni Giovanni Bigot (vsi so bili mesarji po poklicu), v spremstvu drugih znancev korakali po Stari mitnici in vzklikali vojni; proti njim naj bi 42-letni Giuseppe Jugovaz, 26-letni Giovanni Boschini (dninarja po poklicu) in 28-letni zidar Antonio Sachtila, ki je bil vpoklican v vojsko prejšnji dan, zakričali »Viva la Serbia«, kar je dalo povod nasilnemu obračunavanju sredi mesta (AST-DP/APR, 374, 1943 PI, 29. 7. 1914). Primer kaže na nelinearnost reakcij in izbir, ki jih je vojna napoved povzročila na lokalnem nivoju. Vojna evforija in vzkliki v prid habsburške vojske so se prepletali z zadržanostjo in nenaklonjenostjo vojni (Rossi, 1998, 17; Toderó, 2006, 36). »Bili smo vsi s cvetlicami in zelenjem okinčani: zunanje veselje, skrivna žalost« je v svojih spominih zabeležil Karel Jurca, ki je z drugimi naborniki odšel iz Trsta konec septembra 1914 (Jurca, 2008, 26).

Ob vojni napovedi Avstro-Ogrske Srbiji, ki je v nekaj dneh priklicalo v spopad večino evropskih držav, so bili katerikoli neprimerni komentarji hudo kaznovani. Tržaški kuhar Thomas Ružič, ki je bil zaposlen na ladji Zara, je 26. julija, verjetno nič slabega sluteč komentiral, da »tokrat jih bo Avstrija dobila od Rusije« (AST-DP/APR, 374, 1792 PI, 30. 7. 1914). Zaradi tega je bil na sodišču v Šibeniku obsojen na tri mesece ječe. Neprimerne so bile tudi izjave, ki bi vzbujale malodušje med prebivalstvom in povečale zaskrbljenost in negotovost, ki se je širila od splošnega vpoklica v vojsko in začetka bojev na južni fronti. Zato je policijski agent Angelo Pinotti prijavil železniškega asistenta Wladimirja von Kapuša, ki naj bi 3. avgusta 1914 razširil glas, da je »pod goro Lovčen padlo 20 in več tisoč avstrijskih vojakov« A vodstvo železnice je zagotavljalo, da je von Kapuš v političnem smislu slovensko-klerikalno orientiran, lojalen in »dobri stari Avstrijec« tako da proti njemu ni prišlo do nadaljnjih ukrepov (AST-DP/APR, 374, 1785 PI, 4. 8. 1914). Prav to vodstvo c. k. železnic v Trstu pa je od julija 1914 dalje odstranilo ali premestilo precejšnje število svojih uslužbencev zaradi politične nezanesljivosti (Pleterski, 1982, 172–173).

Stanje napetosti se je v tednih po atentatu stopnjevalo, in izjavam, ki so omalovaževalno obravnavale Franca Ferdinanda in njegovo soprogo, so sledile izjave o splošnem neodobravanju Avstrije, o hrabrosti srbske vojske in pomoči, ki jo bo carska Rusija namenila Srbiji (ponavadi povezano s trditvami, da bo to usodno za Avstrijo). Mnogi so bili zaradi takih izjav spoznani za krive in poslani v zapor. A nemalo ovadb gre beležiti tudi med zaporniki in niti kramljanje v bordelu ni bilo brez nevarnosti. Tako se je zgodilo Franzu Bressanu, rojenem v Ločniku, na Goriškem, a stanujočim v Trstu, da se je v javni hiši v ulici Solitario zapletel v pogovor s tremi vojaki 4. pešpolka avstrijske vojske, ki je bil nastanjen v Trstu. V »slovensko-hrvaškem narečju« naj bi Homerja Bečinoviča, Avdola Sahiča in Muja Paja spraševal o vojaških municijah, vojaških premikih njihovega polka in drugih podatkih. Hkrati pa naj bi se žaljivo izrazil o cesarju. Zaradi tega so ga vojaki prijavili oblastem, obtožbe pa je Bressan odločno zanikal in trdil, da so vojaki popolnoma nepravilno razumeli njegove trditve in vprašanja (AST-DP/APR, 374, 1873 PI, 3. 8. 1914).

Navedeni primeri govorijo o strogosti avstrijskih oblasti, ki je bila posledica tako imenovanega vojnega absolutizma, sistema, ki je bil pripravljen že v prejšnjih letih in ki je bil sestavljen iz izjemnih zakonov, ki so omejevali politično svobodo, državljanske pravice in povečali vlogo vojske v javnem življenju (Pleterski, 1980, 6; Svoljšak, 2005, 109–111). Obenem je bil učinek vojnega absolutizma, piše Pleterski, »tem hujši zato, ker so se v njem samovoljno uveljavljala tudi nenapisana pravila, ki so uničevala veljavnost običajnih moralnih pravil. Drastičen primer je dejstvo, da so vojaške oblasti brez vsakršnega omahovanja postopale tudi na temelju anonimnih ovadb« (Pleterski, 1980, 7). Ovajanje in prijavljanje zgoraj navedenih primerov je bila razširjena praksa, ki so jo avstrijske oblasti podpirale od samega začetka vojne. Tako je večina obtožb in posledičnih priporov izvirala iz prijav, ki so jih navadni ljudje prijavili policiji. Med žrtvami ovadb sta se znašla tudi brata Joyce, Stanislaus in njegov slavnejši brat James. V pismu oblastem, ki ga je podpisal »Tržačan, ki ljubi domovino«, naj bi bila brata Joyce angleška vohuna, a policijski agenti, ki so preverili zanesljivost informacije, niso proti njima ugotovili nobenih nepravilnosti.

Aretacije iz političnih razlogov so doletele tudi mnoge levičarje, člane tržaške socialdemokratske stranke, antimilitariste, republikance in domnevne ali resnične pripadnike anarhističnega gibanja, kar pa je bilo stalnica že pred sarajevskim atentatom. Kljub temu, da je kmalu po atentatu prišlo na dan, da so bili napadalcı člani tajne organizacije Črna roka in niso imeli nič skupnega z anarhističnem gibanjem, so bili anarhisti zaradi subverzivne dejavnosti in atentatov iz prejšnjih let pod hudim pritiskom oblasti. Anarhistično gibanje je bilo v Trstu, a tudi drugih krajih severnega Jadrana, kot na primer med delavci puljske ladjedelnice, precej razširjeno (Maserati, 1977; VENZA, 1984). Imelo je tudi precej povezav z italijanskim anarhističnim gibanjem, predvsem tistim na drugi obali Jadrana, v Romagni in v Anconi. Dejstvo, da so prav sredi julija avstrijske oblasti v tržaški kavarni Verdi prijeli 16 anarhistov, od katerih so bili štirje italijanski državljani iz Ancone in Forlija govori o pomembnih trans-jadranskih povezavah in Jadranskega morja kot povezovalnega člena, vodnika za politično-ideološke transferje med bregovima.

Druge ovadbe proti domnevnim anarhistom pa so se pokazale za popolnoma neutemeljene in izraz anarhist je bil večkrat splošna in površna oznaka za nedefinirano nevarnost. Tak je bil primer anonimne ovadbe proti Alessandru Barniju, uradniku tržaške Lloydove ladjedelnice, ki naj bi v mestni gostilni izjavil, da bi bilo potrebno atentatorjema nadvojvode Ferdinanda »postaviti spomenik«, ker je »naenkrat ubil kar dve kronani glavi«. Barni je bil v prijavi označen za anarhista, polnega dolgov in zmožnega česar koli, samo da bi prišel do denarja. Policija je obtožbe preverila in ugotovila, da Barni ni bil politično sumljiv, ni bil član kake politične organizacije in tudi ne vpisan v register anarhistov, tako da zoper njega niso uvedli drugih postopkov (AST-DP/APR, 374, 1711 PI, 5. 7. 1914).

Nemalokrat pa je bila nacionalnost, prej kot politično prepričanje, podlaga za sum. Že sama srbska narodnost je marsikomu dajala povod za vznemirjenost. Tržačan Francesco Zitnik se je javil oblastem in zaskrbljeno vprašal, kako naj ravna z 21-letnim srbskim državljanom Budimirjem Veljovićem, ki ga je malo prej zaposlil. Kljub temu, da ni bilo nobenega razloga za kakršenkoli postopek, je policaj Cesenj »osumljenca« samovoljno aretiral, ker je bil »politično ali vojaško eventualno sumljiv«. Pri hišni preiskavi so na-

šli šop dokumentov, ki pa jih ni bilo mogoče takoj uporabiti, saj so bili v cirilici, ki je policijski funkcionarji niso obvladali. A že to dejstvo je pri marsikomu vzbudilo sum in predstavljalo legitimno podlago za aretacijo (AST-DP/APR, 374, 1806 PI, 27. 7. 1914).

Panično vzdušje in občutek ogroženosti, ki je zajelo prebivalstvo od konca julija dalje, je torej povzročilo neracionalne posege v najosnovnejše pravice posameznika. Socialni izvor je prav gotovo pri zgornjem primeru igral svojo vlogo, a bi bilo napačno misliti, da so bile policijske oblasti do drugih bolj popustljive. Odvetnik Lukas Verona, Črnogorec po rodu, ki je od leta 1904 stanoval v Trstu, je bil pod nadzorom policije, ker je veljal za »gorečega podpornika Srbov«, saj je v času balkanskih vojn finančno podpiral srbsko nacionalno gibanje (AST-DP/APR, 374, 1834 PI, 5. 8. 1914). Vprašanje, je ali so bili tudi drugi pripadniki številčne in gospodarsko zelo pomembne srbsko-pravoslavne skupnosti v Trstu pod pritiskom oblasti ali kakorkoli cilj protisrbskega vzdušja. Nekateri avtorji omenjajo spopad med »italijanskimi in srbskimi nacionalisti« (Fabi, 1996, 18) in napad na srbski konzulat (Benco, 1919, 33–34)¹³, a ni informacij o tem, da bi bila morebiti mogoča cerkev svetega Spiridiona, verski simbol pravoslavne skupnosti v Trstu, predmet vandalizma, kar se je pogosto dogajalo v drugih krajih monarhije. »Srbofilstvo«, v smislu podpore Srbiji, a tudi v smislu podpore političnim prizadevanjem južnih Slovanov, pa je bila podlaga za mnoge obtožbe. Tako je bil Pavel Može, rojen v Štorjah pri Sežani, kot mizar zaposlen v Trstu pri firmi Gasparini, predmet ovadbe s strani Antonia Moretija, policijskega uradnika, ki je oblastem poročal, da je Može »fanatičen pristaša srbske ideje« in da se je skušal pred leti vključiti v srbsko vojsko kot vohun. Policija je ugotovila, da je bil Može sicer član tržaške Narodno delavske organizacije, ki jo je slovensko liberalno društvo Edinost ustanovilo zato, da bi medse privabilo čim več slovenskih delavcev, a da ni bil politično sumljiv in ni izvajal morebitne propagandne dejavnosti v korist Srbije (AST-DP/APR, 374, 1923 PI, 11. 8. 1914).

Avstrijske oblasti so v skladu z vojnim absolutizmom samovoljno diktirale družbeni tempo. V marsikaterem pripadniku južno-slovanskih narodov ali podporniku jugoslovanske ideje, so videle potencialnega sovražnika. A bi bilo napačno misliti, da je bila psihoza omejena na policijske oblasti. Po pozivu oblasti naj državljani denuncirajo vse sumljive posameznike in oblike veleizdaje nasploh, so kot drugod po monarhiji številčne ovadbe prostovoljno prispele na policijo in zahtevale ukrepe proti temu ali onemu posamezniku. Čeprav bi s tem v zvezi bile potrebne dodatne primerjalne študije, je mogoče pritrditi trditvi, da »čeprav je vojni absolutizem na papirju enako veljal za vse državljane, je v vsakdanji praksi na Koroškem, Štajerskem in Primorskem predvsem prizadel Slovence« (Matić, 2004, 22). 21-letna Frančiška Hreščak, rojena v Senadolah, nedaleč od Postojne, je kot služkinja delala pri vdovi, gospe Karloti Mayerweg, ki je v Trstu stanovala s sinom Rudolfom in hčerko Karloto na ulici svetega Frančiška 34/II. Tam je bila v službi od novembra 1913 vse do konca julija naslednjega leta. 29. julija 1914, t. j. dan po avstrijski vojni napovedi Srbiji, je bila zaradi neprimerne pogovora, ki naj bi ga imela s hčerko gospe Mayerweg in v katerem naj bi se laskavo izrazila o Srbih, odpuščena. »Izključujem popolnoma trditev, da bla jaz kaj o Srbih rekla, kojih sploh ne poznam in se za politiko

13 Il Piccolo, 26. 7. 1914: Dimostrazioni, 2.

nikdar ne zanimam«, je trdila Hreščakova policiji, ki jo je poklicala na zagovor, a zaman (AST-DP/APR, 374, 1872 PI, 5. 8. 1914).

Tudi Giuseppina Petelin, blagajničarka na tržaški postaji Južne železnice je bila moralno politično neoporečna in proti njej ni bil sprožen noben kazenski postopek, kljub temu, da je v anonimnem pismu pisalo, da je v pogovoru o ubitem prestolonasledniku Francu Ferdinandu izrekla besedi »Zivio Serbien« (tako v originalu). Policijska preiskava ni pokazala nobenih razlogov za prijavo, a je hkrati ugotavljala, da je bila Petelinova, »slovanskih radikalnih čustev in se torej zmožna izreči tako kot je omenjeno v priloženem anonimnem pismu« (AST-DP/APR, 374, 1784 PI, 15. 7. 1914).

Tudi Josip Ajdišek, uradnik pri Tržaški posojilnici in hranilnici, se je moral pred policijskimi oblastmi zagovarjati, da ni bil politično nikoli aktiven in da se ni peljal z ljubljanskim županom Ivanom Hribarjem v avtu, kot ga je obtoževala anonimna ovadba, kateri je, kot v večini obravnavanih primerov, sledila hišna preiskava (AST-DP/APR, 374, 1878 PI, 3. 8. 1914). Pokazalo se je, da sum o Ajdišku ni bil utemeljen, tako da niso sledili nikakršni postopki, a njegov in prejšnji primeri govorijo o ozračju napetosti in sumničavosti, ki je vladalo v mestu in ki je bilo usmerjeno predvsem proti Slovincem (»Slovanom«) (Fabi, 1996, 18). Tako kot po drugih pokrajinah, v katerih so prebivali Slovenci, so izjave za Srbijo, ki so nemalokrat izvirale iz časa balkanskih vojn v bieniju 1912/1913, zbujale dvome o lojalnosti tržaških Slovencev do monarhije in predstavljale podlago za širjenje mentalnih predstav o prisotnosti slovanske »pete kolone« (prim. Čuček, Moll, 2006, 7).

SARAJEVSKI ATENTAT, NJEGOVE POSLEDICE IN NACIONALNA PRIPADNOST NA LOKALNEM NIVOJU

Sarajevski atentat je po mnogih krajih monarhije povzročil množične izgrede, ki so bili namenjeni proti srbskemu prebivalstvu. Napadi so se vrstili ne samo v Sarajevu, a tudi drugod po Bosni in Hercegovini, na primer v Kninu, Tuzli, Livnu in drugih manjših krajih (Zavidovići, Opličiçi), a tudi v drugih mestih monarhije, že zlasti na Dunaju in v Zagrebu ter drugod na Hrvaškem (v Splitu, Đakovem itd.). Izjema ni bil niti Trst.

Na dan tržaškega pogrebnege spreveda Franca Ferdinanda in soproge je Edinost izšla s krepko označenim tekstom, v katerem je opozorila bralce in tržaške Slovence na sploh, da »se je tekom včerajšnjega dneva z vso resnostjo raznašala po mestu vest, da mislijo znani laški poulični pobalini po končanih pogrebnih svečanostih uprizoriti protislovensko demonstracijo, to se pravi, izgrede z napadi na naše ljudi in našo last. Varnostna oblast je opozorjena na to. Pozivljemo naše ljudstvo, naj se vzdržuje prav vsega, kar bi moglo dati tudi najmanjši povod za kake neljube dogodke, pač pa naj varuje edino le sebe in svojo last!«¹⁴

In res, je novica o atentatu na prestolonaslednika povzročila med-etnične napetosti, ki so v Trstu najbolj prizadele Slovence. Italijanski nacionalist in kasnejši fašistični diplomat Attilio Tamaro je v svoji knjigi o zgodovini Trsta celo napisal, da so bile žalne slovesnosti v Trstu veliko bolj masovne od pričakovanega prav zaradi »sovraštva proti Slovanom« (Tamaro, 1924, 571). Kljub temu, da v Trstu ni prišlo do masovnih

14 Edinost, 2. 7. 1914, 3.

primerov nasilja na slovenske ustanove, kot se je zgodilo na primer v Sarajevu ali Zagrebu proti tamkajšnjim Srbom in kot se je v Trstu večkrat zgodilo ob prilikah volitev ali drugih trenutkih družbene angažiranosti in napetosti, je v naslednjih dneh in tednih prišlo do mnogih oblik nacionalnih spopadov. Edinost je protestirala proti napadom, ki naj bi bili še posebej pogosti pri svetem Ivanu, in vse pogostejšim vzklikom »Abbasso i ščavi!«.¹⁵ »Če bi vsklikali le proti Srbiji, bi bilo razumljivo; ali nezaslišano je, če vsklikajo ob enem tudi proti lastnim slovanskim narodom monarhije, proti večini prebivalstva, v hipu, ko dajajo domovini na razpolago kri in imetje!«¹⁶ je zgroženo ugotavljal tržaški dnevnik. Mnogi italijanski nacionalistični pisци izpostavljajo olajšanje, ko so lahko tržaški iredentisti nekaznovano vsklikali »Evviva l'Italia« (ki je takrat še bila članica Trojne zveze in torej avstrijska zaveznica) in »Abbasso i s'ciavi« (Benco, 1919, 40), ki je povezovalo njihovo etnično sovraštvo do lokalnih Slovencev z avstrijsko vojno politiko proti Srbiji. Alessandro Minutillo, italijanski nacionalistični publicist, je trdil, da so zaradi prezira do Slovanov, »Tržačani« (Tržačane je namreč pojmoval kot absolutno in izključno italijanske) z zadovoljstvom sprejeli vojno napoved Srbiji. »Tako je vojna proti Srbiji pomenila vojno proti Slovanom in je bila tu (v Trstu, op. a.) skoraj popularna« (Minutillo, 1915, 7).

Atentat v Sarajevu in napeto ozračje, ki mu je sledilo, še posebej zaradi mobilizacije konec julija in kasnejšega začetka vojne, je imelo za posledico, da so se prejšnji, latentni simptomi nestrpnosti pokazali v izostreni podobi. Še bolj poudarjeno kot v prejšnjih letih so privrela na dan tržaška kompleksna in kontradiktorna nacionalna nasprotja, ki niso bila namenjena le proti političnim predstavnikom, temveč so prizadela mestno tkivo v celoti. V dneh po vojni napovedi so se po mestu širile govorice o preiskavah, ki naj bi jih policija izvedla v tržaškem Narodnem domu in o domnevni nedosegljivosti poslanca Rybářa, kar je celo *Il Piccolo* demantiral. A podobne govorice, ki so se širile po mestu, so dodatno pripomogle k prikazovanju lokalnih Slovencev kot sumljivih ali kakorkoli vpletenih v vzroke za izbruh spopada.¹⁷ Primer Anne Pegan in Ide Spettich lepo ponazarja razmere, ki so vladale v mestu in ki so se zaostrele ob primerih politične napetosti, kot je bilo obdobje po sarajevskem atentatu in še zlasti po začetku vojne mesec kasneje. Anna (tudi Ana) Pegan, rojena leta 1885 v Vipavi, stanujoča v ulici Media (današnja ulica Matteotti) v Trstu, mati treh otrok in v tistem obdobju v petem mesecu nosečnosti, naj bi 31. julija 1914 prodajalki časopisa *Il Piccolo* Lucii Stopar, ki je imela trafiko na Stari Mitnici (via Barriera Vecchia) zabrusila »Kaj neki jočete za Avstrijo, jokajte za Srbijo. Živela Srbija« (AST-DP/APR, 374, 1826 PI, 31. 7. 1914). Zaradi te izjave naj bi Peganovo gospa Ida Spettich (tudi Spetich) napadla. Peganova se je pred policijo, ki jo je zaslišala zaradi njene izjave, takole branila: »Priznavam, da sem kupovala vsaki dan meso v mesnici Spetich, [...], pač pa moram zanikati, da sem se spuščala v politične govore v tem smislu, kakor Ida Spetich trdi.« Vzrok za napad nanjo Peganova vidi drugje: »Ida Spetich me je

15 Kljub raznovrstni in raznoliki uporabi besede, je »s'ciavi« (tudi »sciavi«) tržaška narečna psovka, s katero se omalovaževalno definira lokalne Slovence in Slované. Prim. Gaeta, 1938, 47, op. 2.

16 Edinost, 2. 8. 1914, Poniževalci avstrijskega imena, 2.

17 *Il Piccolo*, 30. 7. 1914: In tempi di mobilitazione, 2.

zadnjih pet dni vsakokrat, kadar sem prišla kupovati meso v njeno trgovino, začela dražiti z različnimi opazkami glede Slovencev (»sciavi«). Peganovi naj bi pred dnevi zabrusila, da so »sciavi« krivi za vojno, ker so ubili »našega« prestolonaslednika. Pričevanje Peganove skratka razkriva stanje duha, prisotno med prebivalstvom, med katerim se pojavlja nacionalna stigmatizacija tržaških Slovencev kot krivcev ali sokrivcev sarajevskih atentatorjev in posledično povzročiteljev vojne. V besedah Speticheve so v besedi *sciavi* všteti tako srbski mladeniči, ki so ubili Franca Ferdinanda kot tržaški Slovenci, skratka vsi, ki se na kak način izpostavljajo s svojo »jugoslovansko nacionalnostjo« (v smislu posameznih nacionalnih aspiracij, seveda ne konkretne politične ideje kasnejše Jugoslavije). Peganova pa Spetichevi ni ostala dolžna in ji odvrnila, da bi se morali potemtakem boriti proti Italiji, »ko je Italijan ubil našo ubogo cesarico« (misleč na atentat Luciana Lucheni na avstrijsko cesarico Elizabeto leta 1898, op. a.). Skratka, Peganova je Spetichevi odgovorila z drugim primerom, ko je italijanski anarhist Lucheni do smrti zabodel cesarjevo ženo Elizabeto, ki so ji, med drugim, leta 1912, v Trstu postavili spomenik. Prek njenega prerekanja je razumeti kako so se svetovno pomembni dogodki prenesli na vse družbene nivoje lokalnega družbenega mikrokozmosa in nanje neposredno vplivali. Pomembno pa je izpostaviti kako sta se obe zatekli k svoji državljanski lojalnosti, Peganova s sklicevanjem na uboj »naše« cesarice Elizabete, Speticheva pa z uporabo atentata na »našega« prestolonaslednika.

Sebi v bran je Peganova zavračala obtožbe in trdila, da je »Spetich provocirala« in s svojim kričanjem ustvarila napeto situacijo, v kateri se je Peganova znašla kot žrtev fizičnega napada. A agresija naj ne bi bil osamljen dogodek. Peganova nadaljuje razlago in nasilje postavlja v širši časovni kontekst: »Sploh nimam zadnje dni miru pred italijanskim občinstvom, ki me pozna ker sem Slovenka in pri vsaki priliki me izzivajo. Moji gostje v gostilni lahko izpovedò, kakšno je moje prepričanje in da nisem nikdar izražala se v prid Srbije«. Zato Peganova vidi razlog za napad nanjo v neprijaznem ozračju, ki se je ustvarilo v Trstu proti Slovincem: »Ta današnji slučaj je le čin narodne mržnje, ki raste dan na dan proti slovenskemu občinstvu v moji okolici, tako da nisem bila več varna pred dejanskimi in besednimi napadi. Nisem vedela več kaj početi vsled te gonje, ko sem videla, da sem sovražena le zato ker sem Slovenka«. Na koncu svojega pričevanja je Peganova še pojasnila svoje srečanje s Stoparjevo, prodajalko časopisa *Il Piccolo*: »Omenjam še, da me je danes, ko sem prišla iz mesnice udarila kot prva po nosu, tako da mi je tekla kri neka ženska, ki prodaja *Piccolo* na Piazza Barriera« (AST-DP/APR, 374, 5666/1, 31. 7. 1914). Ne glede na izjave Peganove, iz katerih izhaja, da je bila Stoparjeva tista, ki jo je napadla (z drugimi »babami«), ne pa Speticheva, se pokaže kako je Peganova občutila in doživljala ozračje, ki je vladalo v mestu v dneh po vojni napovedi in splošni mobilizaciji moškega prebivalstva. Speticheva je sicer zanikala, da bi kakorkoli želela povzročiti nemir zaradi »nacionalnih razlogov«. Je pa priznala, da je možno, da je »v izbruhu jeze« uporabila besedo »sciavi«. Stoparjeva, ki je prodajala *Il Piccolo* na Stari mitnici in ki je prijavila Peganovo zaradi njene domnevne izjave v prid Srbiji pa je priznala, da je »skočila na Peganovo, a je ni udarila«. Ni jasno ali je bila Stoparjeva zaradi tega kakorkoli kaznovana očitno pa, so avstrijske oblasti izbrale tako rešitev, da so zaprle bodisi Peganovo, ker naj bi vzklikala v prid sovražni državi (in jo zato prepeljali v ljubljanski zapor), bodisi

Speticevo, ki je bila zaradi svojega obnašanja obsojena na dva dni zapora (AST-DP/APR, 374, 5748/4, 29. 9. 1914).¹⁸

V julijskih in avgustovskih dneh leta 1914 je skratka mogoče spremljati napade na posameznike, ki so bili v mestu, soseski ali kakem drugem mestnem okolju poznani kot Slovenci. V tej smeri govori primer gostilničarke Peganove in drugi primeri, v katere so bili vpleteni posamezniki, ki so se v mestu izpostavili s svojo slovenskostjo kot na primer aktivni člani slovenskih društev ali organizacij. Tako se je zgodilo Alojzu Kodriču, vrtnarju z Marije Magdalene spodnje, blagajnikom Obrtniškega društva pri sv. Ani, ki je bil žrtev napada »s strani nekega mesarja in treh bratov Baitz« (AST-DP/APR, 374, 1791 PI, 29. 7. 1914). Kodrič se je namreč s sinom Franzem nahajal v gostilni Obrtniškega društva v trenutku, ko so vstopile zgoraj navedene osebe in ga fizično ter verbalno napadle z žaljivimi besedami. Kodrič se je moral zagovarjati zaradi svojega domnevnega srbofilstva. Razlog je bil v tem, da so se člani društva, katerega je bil Kodrič blagajnik, decembra 1912, v času balkanskih vojn, odločili poslati 20 kron Balkanskemu rdečemu križu. Prav iz časa balkanskih vojn (in kot njihova posledica) izvirajo akti avstrijskih civilnih in vojaških oblasti, ki kažejo, da je bil poglavitni sovražni element po katerem je bilo treba udariti v primeru vojne, slovensko oziroma jugoslovansko gibanje (Pleterski, 1980, 8). Tako prepričanje ni bilo omejeno na avstrijske oblasti. Zaradi tega je bil Kodrič, podobno kot on tudi mnogi drugi, ki so bili nosilci slovenskih prizadevanj, percepiran kot sovražni element.

Tisti Slovenci, ki so bili politično izpostavljeni, so bili torej še posebej na udaru in njihovi nasprotniki so »protislovansko« psihozo izkoristili za obračunavanje z njimi. Mesar Giuseppe Nadalin, ki je stanoval pri sv. Mariji Magdaleni spodnji je pri policiji pričal, da je v pogovoru s čevljarjem Giuseppejem Pipanom izvedel, da je slovenski občinski svetnik in veleposestnik s tistega območja Anton Miklavec, »narodnjak starega kova« (Jevnikar, 1984, 425), med pohodom rekrutov pred njegovo hišo izrekel stavek, ki je bil za policijske oblasti zelo sporen: »Z Bogom fantje, glejte za našo kri«. Policija je prisluhnila tudi Pipanu, ki je izjavil, da naj bi Miklavčeva žena, Antonija Vekjet, ne pa Miklavec, v gostilni pri Čaču, na Kolonkovcu, v polperifernem tržaškem rajonu, mobilizirancem, ki so odhajali na vojsko, po tihem rekla »Gledite za kri fantje«. Po pričevanju Josefa Premolina pa naj bi gospa Miklavec vzkliknila »Z Bogom, srečno idite in srečno se vrnite«. Iz zapisnikov zaslišanj ni mogoče razbrati celotnega dogajanja. Možno je, da so se priče strnile okrog občinskega svetnika Miklavca in njegove žene, a pomembno je poudariti, da je bilo Nadalinu dovolj pogovor s Pipanom, da je Miklavca prijavil oblastem. Zakaj je to storil Miklavec tolmači z Nadalinovo protislovansko držo in dejansko se ni mogoče otresti občutka, da so protislovanska čustva pri tem igrala svojo vlogo (AST-DP/APR, 374, 1834 PI, 5. 8. 1914). Nenazadnje zato, ker omenjeni primer ni bil edini. Žrtev novega napada je bil spet Miklavec, ki ga je 9. avgusta 1914 zvečer Johann Medeot sredi trga Goldoni glasno obtoževal podpore Rusiji, preden bi ga žena odstranila. Naslednji dan pa je proti Miklavcu prišlo do novega napada, ki ga je sprožil omenjeni Medeot. Pri Stari mitnici naj bi proti njemu začel kričati »porco de sciavo, ladro, te ingrumi soldi per i Serbi

18 Primerjaj AST-TP/AP, 1486/14.

nella nostra città« (svinja slovenska, tat, zbiraš denar za Srbe v našem mestu) in zmerjati njega ter druge slovenske mestne svetnike. Nato so Miklavca obkolili drugi mimoidoči, medtem ko sta ga dva vojaka v spremstvu Medeota z nekaterimi drugimi pričami, odpeljala na policijsko postajo. Miklavec je trdil, da je »pозnan v Škednju kot slovenski mestni svetovalec. Zato me italijanska stran sovraži iz dna duše in hoče radi tega današnje politično situacijo izrabiti v svoje strankarske namene na najpodlejši način«. Zavračal je vse očitke, da naj bi zbiral denar za srbski rdeči križ, zagotavljal pa je, da je nabiralcem daroval za avstrijski rdeči križ. Ocenjeval je skratka, da je »ta slučaj le izraz narodne mržnje od strani Medeota in drugih«. Medeot je sicer priznaval, da je Miklavcu kričal »porco che te va cior soldi per i Serbi, porco de Russo« (svinja, ki hodiš iskat denar za Srbe, svinja ruska), a je zanikal, da bi se izrazil v smislu »deghe legnade deghe a quel porco de s'ciavo« (dajte ga, dajte tistega slovenskega prasca), kot je trdil Miklavec (AST-DP/APR, 374, 1995 PI, 14. 8. 1914).

Miklavec je najprej tožil Medeota zaradi obrekovanja, nato pa tožbo umaknil, tako da se postopek ni nadaljeval, a opisani dogodek potrjuje napeto ozračje in »protislovansko« (kar vključuje rusko, srbsko, jugoslovansko, še najbolj pa tržaško slovensko komponento) razpoloženje, ki je vladalo v mestu po sarajevskem atentatu (AST-TP/AP, 4708, 1408, 17. 9. 1914). Tudi pred tem so bili nacionalni spori v mestu vse prej kot redkost (Fabi, 1996, 125–168), a videti je, da je sarajevski atentat sprožil val nasilnih obračunavanj, ki je spojil občutke lojalnosti do dinastije in sovraštva do tržaškega Drugega.

SKLEP

Iz analize lokalnih odzivov na sarajevski atentat in posledic, ki jih je sprožil v Trstu, je študija pokazala na nekatera vprašanja medsebojnih povezav med nacionalnimi skupinami in habsburško državo ter tako opozorila na prepletenost in komplementarnost simbolov, občutkov pripadnosti ter večplastnosti identitet habsburških državljanov in mesta Trst. Na podlagi pregledanih virov se namreč kaže slika, ki nekoliko spreminja perspektivo na razlage o absolutnih nacionalnih pripadnostih, o dinastični (ne)lojalnosti in o socialnih in nacionalnih razmerah v časih povečane družbene napetosti, v času julijske krize in mobilizacije.

Podrobneje se kaže slika o vse prej kot vsesplošnem žalovanju ob smrti prestolonaslednika Franca Ferdinanda in njegove soproge ter posledičnega množičnega začetnega navdušenja ob avstrijski vojni napovedi Srbiji. Čeprav še nimamo popolne študije, ki bi pokazala na stanje duha med Tržičani v času po sarajevskem atentatu, je na podlagi arhivskega gradiva tržaške policije videti, da so ob mnogih izrazih žalovanja za »sarajevsko tragedijo« prisotne oblike nasprotovanja habsburški kroni. V tem kontekstu primeri sovražnega govora o umorjenem paru ali članih habsburške dinastije nekoliko spreminjajo perspektivo o nižjih družbenih slojih kot podpornikih habsburške hiše in cesarjevega lika (Fabi, 1996, 137). Podpora državnim institucijam in habsburški hiši je bila transnacionalna in prisotna v vseh družbenih slojih. Prav tako kot nasprotovanje njima. Triester Zeitung je pisal o Slovencih kot »skruniteljih« Ferdinandovega lika. Povojna italijanska nacionalistična retorika govori o »pomembnem vtisu«, ki ga je novica o atentatu nare-

dila v Trstu, nikakor pa naj ne bi povzročila žalovanja (Gaeta, 1938, 42). S trditvijo se je mogoče delno strinjati, saj je nešteto primerov, ki so zaničljivo obravnavali umorjeni par in habsburško hišo. A pomanjkanje žalovanja ni temeljilo na politično-nacionalnih osnovah, kot so želeli prikazati italijanski nacionalisti, temveč je imelo nešteto izhodišč, med katerimi je bilo socialno prav gotovo v prednosti. Atentat na Franca Ferdinanda pa je vsekakor sprožil dinamike, ki so pokazale na zaostrenost nacionalnih napetosti in socialne konfrontacije. Če italijanski nacionalistični pisci, kot Minutillo in drugi niso skrivali navdušenja nad izrazi protislovenstva, hkrati niso mogli tajiti razočaranja nad istočasnimi podpornimi gesli Avstriji in monarhiji. Protislovenska drža ni bila torej izključna lastnost italijanskih iredentistov, a je bila bolj razširjena in spremenljiva oblika etnične nestrpnosti. Paradoksalno je pomenila prej obratno: sovraštvo do zunanjega sovražnika (Srbije *in primis*, a tudi Rusije) in notranjega nasprotnika (tržaškega Slovenca, »Slovana«, »scia-vo«) je šlo z roko v roki z izrazito podporo monarhiji in poudarjeno dinastično lojalnostjo. Že prej omenjeni Ivan Regent je zapisal, da je ob avstro-ogrski vojni napovedi Srbiji med nekaterimi Tržačani »narodno sovraštvo, pomešano s patriotskim čustvom, doseglo stopnjo najnižjega divjaštva. /.../ Proavstrijsko razpoloženje, pomešano z italijanskim nacionalizmom, je rodilo zelo umazane in neokusne sadeže« (Regent, 1967, 84). Posledice sarajevskega atentata v Trstu lahko zato govorijo o oblikah nestrpnosti do monarhije in njenih simbolov, nikakor pa ne kažejo razširjenih oblik dinastične nelojalnosti v prid nacionalnim (nacionalističnim) zahtevam. Kljub primerom nestrinjanja in ikonoklastičnega obravnavanja države ter njenih simbolov, ki so spremljali Ferdinandov umor zgleda, da v habsburškem Trstu večina prebivalcev »ni niti pomislila na to, da bi bila nelojalna do cesarja Franca Jožefa« (Grdina, 2009, 19), tako da so nacionalna čustva sobivala z lojalnostjo avstrijski državi vse do prve svetovne vojne.

ZAHVALA

Za pomoč pri iskanju virov se zahvaljujem osebju Državnega arhiva v Trstu, osebju Generalnega arhiva mesta Trst, osebju Arhiva mestnih muzejev v Trstu, osebju tržaške Mestne knjižnice in Narodne in študijske knjižnice v Trstu. Pričujočo študijo posvečam spominu profesorja Janeza Cvirna.

TRIESTE TO SARAJEVO AND BACK:
DYNASTIC LOYALTY AND NATIONAL AFFILIATION IN HABSBURG TRIESTE
ON THE EVE OF WORLD WAR I

Borut KLABJAN

University of Primorska, Science and Research Centre

Garibaldijeva 1, 6000 Koper, Slovenia

e-mail: borut.klabjan@zrs.upr.si

SUMMARY

Employing evidence from local newspapers, images, and archival materials, this article analyzes the consequences that the assassination of Archduke Francis Ferdinand in Sarajevo on June 28, 1914 had for the Austrian Littoral. The main focus is the city of Trieste (Triest, Trst, Terst), third largest city in Cisleithania and the most important port in the Monarchy.

Francis Ferdinand left Trieste for Sarajevo, the provincial capital of Bosnia, at the end of June 1914 and his corpse was returned a week later. The city received the black-clad bodies of the heir to the Habsburg throne and his wife Sophie. The procession from the city quay to the Südbahn train station was particularly solemn and the Triestines followed behind in great numbers. The widespread mourning was, however, just part of the picture. In the following days Austrian authorities reported - and sentenced people for - many acts of subversive rhetoric and hate speech. These activities were not linked to a particular ethnic milieu but were transnational and rooted first of all in social class, thus challenging the perspective of lower strata as predominantly loyal to the Habsburg dynasty. Moreover the assassination of the Archduke led to a rise in overt ethnic tension across the Monarchy and Trieste was no exception. Although there were no large-scale riots in the city, several physical and verbal attacks to Triestine Slovenes were reported in the days after the assassination and in the days following Austria-Hungary's declaration of war on Serbia a month later. These acts open new questions on the relations between national/ethnic affiliation and dynastic loyalty among the local population.

Key words: World War I, Triest, Habsburg monarchy, 1914, Sarajevo assassination

VIRI IN LITERATURA

ACMSP – Archivio del civico museo di storia patria.

AFCMDH – Archivio Fotografico Civico Museo di guerra per la pace »Diego de Henriquez«.

AST-L/AP – Archivio di stato di Trieste (AST), Fond I. R. Luogotenenza Del Litorale (1850-1918), Atti Presidiali (L/AP).

AST-DP/APR – AST, Fond Direzione di Polizia, Atti presidiali riservati 1814-1918 (DP/APR).

AST-TP/AP – AST, Fond Tribunale provinciale, Atti penali (TP/AP).

AGCT-VCCT – Archivio generale della città di Trieste (AGCT), Fond Verballi del Consiglio comunale di Trieste (VCCT).

FCMSAT – Fototeca Civici Musei di Storia ed Arte di Trieste.

Edinost. Trst, Edinost, 1876–1928.

L'Indipendente. Trst, L'Indipendente, 1877–1923.

Il Lavoratore. Trst, Il Lavoratore, 1895–1923.

L'Osservatore Triestino. Trst, L'Osservatore Triestino, 1784–1918.

Il Piccolo. Trst, Il Piccolo, 1881–.

Triester Tagblatt. Trst, Triester Tagblatt, 1880–1918.

Anžič Klemenčič, I. (1914): Zločin v Sarajevu. Tragična smrt prestolonaslednika Fran Ferdinanda in njegove soproge vojvodinje Hohenberg. Ljubljana, Katoliška Bukvarna.

Astori, H., Astori, B. (1922): La passione di Trieste. Diario di vita triestina (luglio 1914 – novembre 1918). Firenze, R. Bemporad e figlio.

Barkey, K., Von Hagen, M. (1997): After empire. Multiethnic societies and Nation-building: the Soviet Union and the Russian, Ottoman, and Habsburg empires. Boulder, Westview Press, 1997.

Bloxham, D., Gerwarth, R. (2011): Political Violence in Twentieth-Century Europe. Cambridge, New York, Cambridge University Press.

Brix, E. et al. (2001): The Decline of Empires. Wien, München, Verlag für Geschichte und Politik, Oldenbourg Verlag.

Brubaker, R. et al. (2008): Nationalist Politics and Everyday Ethnicity in a Transylvanian Town. Princeton, Princeton University Press.

Ceccotti, F. (2001): »Un esilio che non ha pari«. 1914-1918. Profughi, internati ed emigrati di Trieste, dell'Isontino e dell'Istria. Gorizia, LEG.

Cole, L., Unowsky, D. (2007): The Limits of Loyalty. Imperial Symbolism, Popular Allegiances, and State Patriotism in the Late Habsburg Monarchy. New York, Berghahn.

Cooper, R., Snyder, T. (2012-2013): Learning from the Habsburg Experience. IWM Post, N. 111, 3–7, <http://www.iwm.at/publications/iwmpost/iwmpost-archive/9887/> (12. 8. 2013).

Cvirn, J. (2006): Zwittrov pogled na Habsburško monarhijo. V: Zwittrov zbornik. Ob stoletnici rojstva zgodovinarja dr. Frana Zwittera (1905-1988). Ljubljana, Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 35–46.

- Cvirn, J., Gašparič, J. (2005):** »Neizbežnost razpada Habsburške monarhije – slovenski pogled. *Studia Historica Slovenica*, 5, 1-2-3, 443–456.
- Čuček, F., Moll, M. (2006):** Duhovniki za rešetkami. Poročila škofu o poletu 1914 na Spodnjem Štajerskem aretiranih duhovnikih / Priester hinter Gittern. die Berichte der im Sommer 1914 in der Untersteiermark verhafteten geistlichen an ihren Bischof. Viri. Ljubljana, Arhivsko društvo Slovenije.
- Davies, N., Moorhouse, R. (2002):** *Microcosm. Portrait of a Central European City.* London, Pimlico.
- Dedijer, V. (1966):** *Sarajevo 1914.* Ljubljana, DZS.
- Fabi, L. (1996):** *Trieste 1914-1918. Una città in guerra.* Trieste, MGS Press.
- Fabi, L. (1997):** *Gente di trincea. La Grande guerra sul Carso e sull'Isonzo.* Milano, Mursia.
- Gaeta, G. (1938):** *Trieste durante la guerra mondiale. Opinione pubblica e giornalismo a Trieste dal 1914 al 1918.* Trieste, Edizioni Delfino.
- Grdina, I. (2009):** *Svetovna vojna ob Soči. I. Evropski zaplet.* Ljubljana, Študentska založba.
- Hašek, J. (2000):** *Dobri vojak Švejk. I. del.* Ljubljana, DZS.
- Healy, M. (2004):** *Vienna and the Fall of the Habsburg Empire. Total War and Everyday Life in World War I.* Cambridge, Cambridge University Press.
- Jaszi, O. (1929):** *The dissolution of the Habsburg monarchy.* Chicago, University of Chicago Press.
- Jevnikar, M. (1984):** Anton Miklavc. V: Jevnikar, M. (ur.): *Primorski slovenski biografski leksikon.* Gorica, Goriška Mohorjeva družba, 10. snopič, 425–426.
- Jurca, K. (2008):** *Vojni dnevnik desetnika.* Trst, Mladika.
- King, J. (2005):** *Budweisers into Czechs and Germans. A Local History of Bohemian Politics, 1848–1948.* Princeton, Princeton University Press.
- Maserati, E. (1977):** *Gli anarchici a Trieste durante il dominio asburgico.* Milano, A. Giuffrè.
- Matič, D. (2004):** *Preganjanje v zaledju soške fronte. V: Kokalj Kočevar, M. (ur.): Kolo nasilja.* Ljubljana, Muzej novejšje zgodovine, 19–28.
- Minutillo, A. (1915):** *Trieste durante l'ultimo periodo di occupazione austriaca.* Roma-Bracciano, Prem. Tip. Romana – C. Strabioli.
- Moll, M. (2003):** *Erste Weltkrieg und politische Justiz in Österreich-Ungarn: Empirische Befunde aus der slowenischen und deutschsprachigen Steiermark. V: Luthar, O., Perovšek, J. (ur.): Zbornik Janka Pleterškega.* Ljubljana, ZRC SAZU, 253–283.
- Pleterski, J. (1980):** *Politično preganjanje Slovencev v Avstriji 1914 – 1917. Poročili vojaške in vladne komisije. Viri, 1.* Ljubljana, Arhivsko društvo Slovenije.
- Pleterski, J. (1982):** *Politično preganjanje Slovencev v Avstriji 1914 – 1917. Priloge poročilom vladne komisije (izbor). Viri, 2.* Ljubljana, Arhivsko društvo Slovenije.
- Prokopovych, M. (2008):** *Habsburg Lemberg. Architecture, Public Space and Politics in the Galician Capital.* West Lafayette: Purdue University Press.

- Rajšp, V. (ur.) (2010):** Soška fronta 1915–1917. Kultura spominjanja. Dunaj/Wien, Ljubljana, Slovenski znanstveni inštitut/Slovenisches wissenschaftsinstitut, Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Regent, I. (1967):** Spomini. Ljubljana, Cankarjeva založba.
- Rossi, M. (1998):** Irredenti giuliani al fronte russo. Storie di ordinaria diserzione, di lunghe prigionie e di sospirati rimpatri (1914-1920). Udine, Del Bianco.
- Rudolph, R., Good, D. (1992):** Nationalism and Empire. The Habsburg Empire and Soviet Union. New York, St. Martin's Press.
- Svoljšak, P. (2003):** Soča, sveta reka. Italijanska zasedba slovenskega ozemlja (1915-1917). Ljubljana, Nova revija.
- Svoljšak, P. (2005):** Slovenci v primežu avstrijske cenzure. V: Vodopivec, P. et al. (ur.): Velika vojna in Slovenci. Ljubljana, Slovenska matica, 109–127.
- Tamara, A. (1924):** Storia di Trieste. Roma, Alberto Stock Editore.
- Timeus, C. R. (1934):** Attendiamo le navi. Diario di una giovinetta triestina 1914-1918. Bologna, Licinio Cappelli Editore.
- Todero, F. (2002):** Le metamorfosi della memoria. La Grande Guerra tra modernità e tradizione. Udine, Del Bianco editore.
- Todero, R. (2006):** Dalla Galizia all'Isonzo. Storia e storie dei soldati triestini nella Grande guerra. Udine, Gaspari editore.
- Torkar, B. (2009):** Vojaško življenje v Trstu med prvo svetovno vojno. Studia Historica Slovenica, IX, 2–3, 383–396.
- Traverso, E. (2012):** Il secolo armato. Interpretare le violenze del Novecento. Milano, Feltrinelli.
- Venza, C. (1984):** L'anarchico triestino. Umberto Tommasini. Milano, Antistato.
- Vodopivec, P. et al. (ur.) (2005):** Velika vojna in Slovenci. Ljubljana, Slovenska matica.
- Wingfield, N. M. (2007):** Flag Wars and Stone Saints. How the Bohemian Lands Became Czech. Cambridge. Harvard University Press.
- Wolff, L. (2010):** The Idea of Galicia. History and Fantasy in Habsburg Political Culture. Stanford, Stanford University Press.
- Zweig, S. (2008):** Včerajšnji svet. Ljubljana, Mladinska knjiga.
- Zwitter, F. et al. (1962):** Nacionalni problemi v habsburški monarhiji. Ljubljana, Slovenska matica.

VENEREAL DISEASE, WAR, AND CONTINUITY IN THE REGULATION OF PROSTITUTION: LATE IMPERIAL ADRIATIC AUSTRIA AND ITALY'S NEW PROVINCES

Nancy M. WINGFIELD

Northern Illinois University, Department of History, DeKalb, Illinois, USA 66208
e-mail: nmw@niu.edu

ABSTRACT

This article analyzes a seldom-considered continuity between the Habsburg Monarchy and post-First World War Italy, the regulation of prostitution in the New Provinces, which Italy occupied in the immediate wake of the war. Owing to concerns about the spread of venereal disease among the ranks, both the Habsburg and the Italian armies focused on prostitutes' bodies as the source of contagion and threat to the strength of the military.

Key words: Bordello, Clandestine Prostitutes, First World War, Military, Prostitution, Regulation, Venereal Disease

MALATTIE VENEREE, GUERRA E CONTINUITÀ NELLA REGOLAZIONE DELLA PROSTITUZIONE: IL LITORALE AUSTRIACO IN ETÀ TARDO IMPERIALE E LE NUOVE PROVINCE ITALIANE

SINTESI

L'articolo analizza la regolazione della prostituzione nelle nuove province italiane, un aspetto poco considerato della continuità tra l'Impero asburgico e l'Italia del primo dopoguerra. A causa delle preoccupazioni dettate dalla diffusione delle malattie veneree tra i ranghi militari, entrambi gli eserciti considerarono i corpi delle prostitute come fonti di contagio e di minaccia per l'efficienza militare.

Parole chiave: bordello, prostituzione clandestina, prima guerra mondiale, militari, prostituzione, regolazione, malattie veneree.

As the Habsburg military progressively expanded its influence throughout the civilian realm during the First World War, the police, the military, and other imperial authorities increasingly took action against what they considered deviant sexual behavior. The “morals” problem that most preoccupied the police and military officials was prostitution. Owing to their concerns about the spread among the armed forces of venereal disease,¹ with which prostitutes were intimately associated, local, regional, and military authorities focused almost obsessively on these “enemies” behind the lines. They concentrated on regulating tolerated prostitutes, who lived in bordellos or independently (“free”) in accommodations known to the police, and searching for clandestine prostitutes whom police forced to register when apprehended.² These were women, many young, often poor, unemployed, or hailing from those low-wage, low-education positions long assumed to supply clandestine prostitutes—barmaids, buffet servers, cashiers, and chambermaids—as well as females with petty criminal records.³ In addition to plying their trade on the streets, clandestine prostitutes also practiced it in parks, pubs, night clubs, and *Stundenhotel* (where rooms could be rented by the hour and more or less synonymous with bordellos). Moreover, girls and women seen in the company of soldiers were increasingly likely to be subjected to accusations of leading an “immoral life,” arrested and held as suspected clandestine prostitutes, and obliged to undergo invasive vaginal examinations at the hands of police physicians. These actions reflected the Habsburg military’s growing intervention in civilian life, particularly its attempts to monitor the bodies of women suspected of being prostitutes, whom they considered dangerous vectors of venereal disease.

In the formerly Habsburg lands that came under Italian military rule at the war’s end, the “New Provinces,”⁴ Italy’s existing regulationist system meant that much of the imperial Austrian system remained in place. Indeed, Italy simply maintained much Habsburg-era regulation and civil legislation until Benito Mussolini overhauled first the health system in 1923 and then the entire legal system at the end of the 1920s. The regulation of prostitution thus constitutes a little-known example of continuity in the rule of imperial Austria and the Kingdom of Italy, as the goal of surveillance changed at the war’s outbreak from protection of the bourgeois family to defense of the military in both places, and remained focused on military well being in the New Provinces after 1918. The wartime regulation of prostitution was part of some eighty years of European—and other—governmental medicalization of prostitution in the attempt to control the bodies of “wayward” women that can be traced to increased, even obsessive, concerns about hereditary syphilis beginning in the 1860s and lasted until the widespread availability of penicillin after 1945.

1 The sexually transmitted infections that concerned the Habsburg military were gonorrhea, ulcus molle or chancroid, and syphilis.

2 “Tolerated” prostitutes were registered with police and placed under their control rather than that of the courts in the Austrian scheme of regulation.

3 Habsburg civilian authorities had sometimes targeted these categories of women during peacetime, Stauter-Halsted, 2011.

4 Imperial Austria’s Adriatic provinces were the Austrian Littoral (from 1861, divided into the Free City of Trieste, Istria [Istrien, Istra], and Gorizia and Gradisca, which had their own administrations and assemblies, but were all subject to the governor in Trieste).

PROSTITUTION ALONG THE ADRIATIC

We know about official perspectives on the varied ways the regulation of prostitution functioned in late imperial Austria owing to the Ministry of the Interior's commissioning of reports on regulation from provincial governors and the police in larger cities in the wake of the trial of Viennese bordello keeper Regine Riehl in November 1906 (Wingfield, 2007, 36–47). These reports focus primarily on the treatment of bordello-based prostitutes, mirroring attitudes toward and treatment of prostitutes throughout Cisleithanian Austria.⁵ At the same time, however, they contain implicit assumptions about the need for all prostitutes to undergo regular, invasive vaginal examinations for the sake of public health, that is, the containment of venereal disease among the military and the protection of bourgeois families' health and morals. Local understandings of prostitution shaped its regulation in the Monarchy. Thus, reports from the Adriatic reflect the greater Habsburg concerns as well as some specific to the region. For example, the proposal from the Monarchy's naval port, Pola (Pula, Pulj), that only women who were literate be employed by bordellos may exhibit concern about the prostitute's ability to read and understand her rights and responsibilities, but it also reflects the low literacy levels in Istria and Dalmatia.⁶

The governor of Trieste's report asserted that neither regulated nor clandestine prostitution played an important role in society in the Austrian Littoral (Litorale, Küstenland, Primorje) with the exception of its three largest cities, Trieste (Triest/Trst), Pola, and Gorizia (Görz/Gorica), all of which were home to tolerated bordellos.⁷ In the decade before the war, Trieste had forty bordellos, most of them on the narrow, winding streets of the former Jewish ghetto in old city (*città vecchia*), easily accessible to the ports and the Trieste-based troops. Pola, home to both sailors and soldiers, and Gorizia, which also housed troops, had four and two bordellos respectively. How many prostitutes did this translate into? According to the governor, there were some three hundred tolerated prostitutes in Trieste's bordellos, while there were sixty in Pola and twenty-five in Gorizia in 1906.⁸ Numbers that same year for the tolerated prostitutes who lived outside bordellos were twenty in Trieste, twenty-five in Pola, and three in Gorizia. Additionally, provincial authorities in Trieste reported that clandestine prostitution was "very" widespread

5 The term, Cisleithania, refers to the lands represented in the Austrian Reichsrat, roughly the provinces west of the Leitha River, but also including Bukovina and Galicia, in the Habsburg east.

6 ÖStA, MdI-AVA, Promemoria, 9. I. 1907.

7 Insofar as there is no standard English geographic term, I employ the Italian place name with the relevant German, Slovenian, and/or Croatian term in parentheses at the first usage.

8 According to the December 1910 Austrian census, Gorizia's population was 30,995, plus an additional 2,642 soldiers. In contrast to Gorizia, the military presence in Pola and Trieste was included the population numbers. Pola's population was 58,568, including 16,014 members of the military (predominantly sailors; presumably the numbers fluctuated as the fleet sailed in and out), and the population of the city of Trieste was 160,993, including 2,392 members of the military. The relative military presence in Trieste was much lower than in the other two cities, while the military presence in Pola rendered the population of that city disproportionately male (KkStaZk, 1918).

in Pola and “fairly” widespread in Trieste, but without providing numbers.⁹ Like vice police elsewhere in Austria, Triestine police sent some women with multiple convictions for clandestine prostitution to reformatories upon completion of their sentences. At least one twenty-five-year-old “incorrigible, violent whore,” who had already been expelled from Trieste multiple times for clandestine prostitution, because she lacked *Zuständigkeit* (Trieste was not her proper local jurisdiction), was sent to a *Zwangsanstalt* (coercive institution).

The governor’s office in Zara (Zadar), the capital of the neighboring Kingdom of Dalmatia, among the poorest, least developed, and least literate provinces in Austria, reported that prostitution was less endemic there than elsewhere in the Habsburg Monarchy. This situation was in contrast to Bukovina and Galicia, two poverty-stricken provinces in the eastern reaches of the Habsburg Monarchy, with illiterate populations, where *Mädchenhandel* and prostitution constituted major social concerns at the turn of the century. The document’s author explained this was the case because among the overwhelmingly rural people of Dalmatia, extramarital sexual relations were limited almost solely to concubinage, which had over time become conventional practice. The bordellos that could be found in Zara, Sebenico (Šibenik), Sinj, Spalato (Split), Ragusa (Dubrovnik), Cattaro (Kotor), and Castelnovo (Herceg Novi) were branches of larger bordellos in Fiume (Rijeka; Hungary’s port city), Pola, and Trieste. The prostitutes who serviced them, wrote the official, hailed from Croatia, Hungary, and elsewhere, rather than from Dalmatia itself. The few independent tolerated prostitutes in Dalmatia worked in the southern part of the province, and they came primarily from the neighboring Kingdom of Montenegro. As elsewhere in the Monarchy, clandestine prostitution was alive and well in Dalmatia’s lower-end guest houses and taverns as well as among traveling singers and other musical groups. Those clandestine prostitutes without *Zuständigkeit* were also often expelled.¹⁰

Among Austria’s regulatory requirements were weekly or biweekly medical examinations to ascertain that prostitutes were free of the venereal diseases with which they were so closely associated. Reflecting differences in local practice, medical supervision of the prostitutes was in the hands of the police directorate in Trieste, the municipality in Pola, and the local district commission in Gorizia. In contrast to the lax application of most prostitution regulations in Dalmatia, where bordellos were consistently regulated in only a few locales, there was systematic medical supervision of tolerated prostitutes, although the institution of health books that contained a record of the obligatory physician visits (*Gesundheitsbücher*) had not been universally implemented. While independent, regulated prostitutes living outside bordellos in the Austrian Littoral had a higher rate of infection than those in bordellos, the numbers of prostitutes with venereal disease had, especially in Pola, decreased after the turn of the century.¹¹

9 ÖStA, MdI-AVA, Statthaltereie in Trieste to K.k. Ministerium des Innern, 17. 5. 1907. Schneider (2012, 47) citing annual reports, writes there were 259 registered prostitutes in Pola in 1904 and 220 in 1905. Because his bibliography is limited, it is not clear which reports he is citing. It is difficult to reconcile his much higher bordello numbers for 1904 and 1905 with those of the governor for 1906.

10 ÖStA, MdI-AVA, 2121, Statthalter in Zara to K.k. Minister des Innern, 17. 4. 1907.

11 ÖStA, MdI-AVA, 2121, 20/3, Statthalter in Zara to K.k. Minister des Innern, 17. 4. 1907.

Prewar records from the women's urology-dermatology section (Division VII) of Trieste's Ospedale maggiore (General Hospital), which treated prostitutes and non-prostitutes alike, reflect tolerated prostitutes cycling in and out of the hospital as they were cured, their changing addresses showing some of them moving from bordello to bordello in the city. These records provide information on the diseases from which prostitutes—and other female patients—suffered and the length of time they remained hospitalized. Syphilologist Giorgio Nicolich long headed this section of the hospital. In addition to syphilis, *ulcus durum*, an early sign of syphilis; and *ulcus molle*, prostitutes were treated for vaginal abrasions, scabies, and other diseases associated with their working conditions.¹² The hospital records also provide information on the age as well as the ethnic, geographic, and religious background of tolerated prostitutes, most of whom were Roman Catholic. Many of them hailed from the Austrian Littoral, as well as nearby Carinthia, Carniola, Croatia, Dalmatia, and Italy. They came less often from more distant provinces including Bohemia, Moravia, Galicia, and even other countries, like France and Russia.¹³

What were the attitudes of these local and provincial Habsburg officials toward prostitution? Some of them were abolitionists, that is, they wanted prostitution eradicated; others sought its legalization. In Pola, the *Oberbezirkarzt* (chief district physician), wanted prostitution, which he, like other non-abolitionists, claimed was a “necessity” (to assuage male sexual needs), to be legally regulated and protected, rather than regulated by police. This attitude was reflected in the Pola District governor's proposal that the most practical way to assure regular prostitute visits to physicians was through payment by the state rather than by the prostitutes or bordello keepers.¹⁴

The report from Dalmatia describes the precarious existence of bordello-based prostitutes, although cases of pandering—a crime that encompassed the accommodation of prostitutes, the commercial supply of the same, and acting as intermediary for innkeepers and tavern keepers, for example, and could put prostitutes into debt—were rare.¹⁵ The report's author asserted that while there was no record of a woman held against her will in provincial bordellos, tolerated bordello prostitutes were in *de facto* bondage (*faktischer Unfreiheit*). Despite their relatively high monthly earnings, prostitutes' position was unstable owing to their exploitation at the hands of the bordello keepers.¹⁶ This was precisely the situation that the Viennese vice police and other concerned officials sought to avoid when they proposed changes in regulations following the Riehl trial.

The relationship between the bordello economy and the residents of Gorizia, Pola,

12 Considered most effective when begun early, the most common treatment was protargol salve (a compound of albumin and silver) for gonorrhea and, from 1910, Salvarsan (also known as arsphenamine, an arsenic derivative), for syphilis. Medical developments, above all August Paul Wasserman's antibody test for syphilis in 1906, which Trieste's General Hospital began using in 1910, had hastened recovery time in the early twentieth century, but treatment remained expensive. While the cure time for syphilis dropped from about 30 days to 19.5 days between 1908 and 1910, the treatment in some cases still took much longer (Vasold, 2008, 231).

13 AST-O.O.R.R., Trieste, Divisione 7, Urol.-Dermo Donne, 1910–1911.

14 ÖStA, MdI-AVA, 2121, 20/3, Bezirkshauptmannschaft Pola to K.k. Statthalterei in Trieste, 15. 1. 1907.

15 *Kuppelei* (pandering) was prosecuted under paragraph 512 of the Austrian criminal code (27. 5. 1852).

16 ÖStA, MdI-AVA, 2121, 20/3, Statthalter in Zara to K.k. Minister des Innern, 17. 4. 1907.

and Trieste was not always smooth. Some tension owed to the very existence of bordellos. Other problems included bordello location and any planned increase in their number. Indeed, the opening and continued functioning of bordellos, which was under the purview of the municipality, was not always easily resolved. There had long been two bordellos, both owned by Maria Federici, in Gorizia, some 44 kilometers north of Trieste. The first bordello was at Piazza del Cristo, 6; the other at Via Cappella, 4. When an Italian-language elementary school and a kindergarten opened in the vicinity of the Via Cappella bordello after the turn of the century, complaints from local residents soon followed. Although the *Bezirkshauptmannschaft* (district commission) ordered the bordello at No. 4 closed in the interest of public order in January 1907, authorities failed to act with decision. Federici finally closed it only in February 1912, because she expected to be forced to close it. She moved its assets to a new bordello built to police specifications on the edge of Gorizia, on Via di Trieste. The new bordello, easily monitored by security police at the city's Südbahnhof, was in a neighborhood with a few modest houses, but was otherwise surrounded by military buildings. Federici argued that a city the size of Gorizia needed two bordellos, one for a better class of customer as it had on Piazza del Cristo, and the other for the common people, as planned for Via di Trieste. As Federici had predicted several years earlier, the new bordello also met with popular protests and opposition from secular and religious leaders. Franz/Frančišek Borgia Sedej, Archbishop of Gorizia and Gradišca (Gradiščanska), asserted in discussions with high governmental authorities that in addition to his ecclesiastical opposition, in a display of transnational solidarity, both national groups, the Italians and Slovenes, opposed the bordello. Managers at the Solo Zündwaren- und Wichse-Fabriken, who opposed opening the new bordello, pointed out the alleged moral hazard the bordello, which was to be located opposite the factory, posed to its young female employees, as well as to the students who had to pass by it. Thus, they invited members of the school board to join in opposing the bordello, which they did. The provincial government's response noted that there was no moral hazard for the few children who were compelled to pass by the proposed bordello on the way to school because according to Paragraph II, page 4 of the bordello regulations, prostitutes were not permitted to look out any windows, including those on alleys. This legal battle continued for years.

Among the cities in the Austrian Littoral, Trieste occupied a special position in the public discussion and rhetoric of prostitution. The fourth largest city in the Monarchy after Vienna, Budapest, and Prague, and Cisleithanian Austria's main port, Trieste regularly featured not only in local newspapers, but also those throughout Austria in connection with various sexual infractions, including those associated with prostitution and the demi-monde: midwives acting as abortionists, the so-called "Engelmacher" (angel-makers); cases of infanticide, drunken and foul-mouthed prostitutes, prostitutes causing tavern fights, and the murder of bordello-based prostitutes (Czernowitz Tagblatt, 17. 7. 1912, 2; Triester Tagblatt, 12. 5. 1906, 1; 29. 7. 1906, 2; 17. 2. 1912, 2). Trieste was linked, above all, to *Mädchenhandel*, or trafficking in women and girls, an issue intimately connected to prostitution in the public mind. Trieste was the Monarchy's busiest port, and home its largest shipping company, Lloyd Austriaco, whose ships plied the Mediterranean, includ-

ing the “Orient” (Middle East) and Asia. The Austro-Americana, the English Cunard line, and the Canadian Railway Pacific, which also sailed from Trieste, served the transatlantic routes for emigrants and other passengers, and carried many of the Monarchy’s migrants to the Western hemisphere (Kalc, 2013, 130–136; 140). Trieste was both the port from which many trafficking victims allegedly sailed and the one to which traffickers and others accused of involvement with prostitution were returned. These men and women sometimes presented problems for local authorities who were meant to send them on their way and to inform the authorities at their final destination.¹⁷ It is thus no surprise that Trieste was among the Monarchy’s cities particularly closely associated with worldwide moral panic over trafficking in women that began in the late nineteenth century and continued until the war’s outbreak.¹⁸

In addition to government *Sicherheitsdienst* (security services), on the eve of the war, Trieste was home to seven aid organizations for females. Their goal was to help poor, jobless women and girls, “servants,” by providing them shelter, and protecting them from traffickers. Two Slovene organizations, *Zavod Sv. Marte* and *Zavod Sv. Nikalaja*, sent specially trained women to meet all passenger trains arriving in Trieste. According to a police direction report from 1913, not differentiating by nationality or economic circumstances, these women stopped and sought to take into their charge any girls who arrived in this port city alone to prevent them, owing to their inexperience, from falling into a “reckless” life, that is, prostitution. The former organization was unwilling to help women who had been already registered as prostitutes.¹⁹ Its members were interested in safeguarding women’s morals and preventing them from becoming prostitutes, rather than also helping those who were already prostitutes as the latter did.²⁰

17 ÖStA, Mdl-AVA, 2122, Statthaltereitriest Abschickung von 15 Prostituierten aus Konstantinopel, 25. 4. 1914.

18 Ministry of the Interior files at the Österreichisches Staatsarchiv contain correspondence on alleged trafficking via Trieste until the eve of the war. Documents address the situation of young Slovenian women, especially from Carniola (Krain, Kranjska) and Gorizia, who sought work in Egypt, but who ended up in the hands of traffickers becoming prostitutes and falling into bodily and moral ruin. The Triestine police rejected these assertions, claiming that they checked the personal documents, travel agents, goals, companions, and destination of those women who embarked in Trieste for Egypt. If they had doubts about the purpose of possible traffickers’ travel, the police investigated and turned suspects over to the courts. In spring 1914, the Austrian counsel in Cairo returned to their homes in Cisleithania many young women—most of them from Bohemia, Dalmatia, and the Adriatic Littoral—who had sought work in Cairo. On alleged trafficking in the Habsburg Adriatic in the last years before the war, see Wingfield, 2011, 308–309.

19 AST-LL, Atti generali, 2423, Polizei Directions Präsidium to K.k. Statthaltereitriest, 26. 1. 1913.

20 A *Mädchenschutzverein* (girls’ protective society) had been active in Alexandria since 1912. Organization members, recognizable by the broche they sported in the organization’s colors yellow and white, met each ship whose passengers included women and girls traveling alone, and were available to provide them with help and advice. The imperial Trade Ministry instructed naval officials in Trieste to influence Lloyd Austriaco to place providing the addresses of *Mädchenschutzstellen* (refuges for girls) in the second- and third-class passenger areas and to apprise all women traveling alone of this information. The posters were meant to dissuade women from going to the “Orient” without reliable information about the positions they had accepted there. Finally, the officials were instructed to insure that representatives of the aid organizations were permitted to board ships in both Trieste and Alexandria (ÖStA, Mdl-AVA, 2122, Erlaß des Ministeriums des Innern, 24. 9. 1912). On the work of the Triestine branch of the Vienna based Liga

The First World War, which closed borders among belligerents, caused a brief lull in the international traffic in women, as immigration slowed to a trickle (Kalc, 2013, 137–140; Moch, 2003, 160). Trafficking in women, local bordello politics, and almost every other aspect of prostitution in any case took the backseat to the Habsburg military's obsession with the implications of clandestine and regulated prostitution for the spread of venereal disease among soldiers during wartime.

THE MILITARY'S BATTLE AGAINST VENEREAL DISEASE IN THE AUSTRIAN ADRIATIC

The Habsburg military was above all interested in the welfare of its soldiers and in public morals and public health only insofar as they affected its strength. Of secondary concern was the danger to future generations of soldiers caused by parental infection. Military preoccupation with the spread of venereal disease increased exponentially with the war's outbreak in August 1914, as evidenced by publications in medical and military journals and newspapers, as well as internal military correspondence.²¹ Indeed, a request the following October to use a communal hall in Pola elicited the response that the local military was using it to house syphilis patients, although there were already two departments for syphilis sufferers in the city: one at the civic hospital and one at the military hospital.²²

Following the war's outbreak, the Army High Command (*Armeeoberkommando*, the AOK) aggressively expanded its influence throughout the civilian realm. Pola was under military government, while elsewhere in the region, the civilian population was evacuated from parts of provincial Gorizia and Istria. In the Austrian Littoral, the frontline ended some sixteen kilometers north of Trieste in Santa Croce (Križ). Trieste, and its environs, as part of the military area were subject to a state of emergency and martial law, which was imposed in August 1914. When Italy entered the war in May 1915 a governor nominated by Vienna replaced the local governor in Trieste.

Concerns about venereal disease among the ranks played an important role in the military's intervention into civilian life, especially regulation of prostitution. Although preventive measures had resulted in some decrease in the rate of venereal disease among most troops during the first years of the twentieth century, in the decades before antibiotics, officials feared the spread of venereal disease through prostitution. As the high command expanded its authority into civilian life, it also played a growing role in the regulation of prostitution. The increased presence of the military did not mean, however, that consistent control was achieved over these women's bodies or that it was any clearer precisely who was a prostitute. As more and more of the Monarchy and its population came under direct military rule, the military attempted to standardize existing practices.

---

zur Bekämpfung des Mädchenhandel, the largest local organization, see Società d'assistenza e protezione femminile. Lega contro la tratta delle bianche, Relazione sulla attività sociale degli anni 1910-11, Trieste, Editrice la "Società d'assistenza," 1912.

21 For detailed statistics on the Habsburg army's ill and wounded during the first three years of the war (through July 31, 1917), see S. Kirschenberger (1926), 47–77.

22 AST-LL, Atti generali, 2423, K.k. Bezirkshauptmannschaft in Pola Polizeiabteilung; Schneider, 2012, 47.

Given the number of tolerated prostitutes who were found to have venereal disease, military authorities had reason for concern. They sought control of prostitutes' bodies to protect their men, since the prevalence of venereal disease among the soldiers in the Austro-Hungarian army was noticeably higher than in many other European armies in the last decade of the Monarchy. The military paid careful attention to those women not registered as prostitutes whom they believed might be involved in the sex trade.²³ (The Italian military, whose venereal disease rates were even higher than those of the Habsburg military, also focused on clandestine prostitutes as the pernicious source of venereal disease during wartime).²⁴

In contrast to the army's experience, 1915 reports from the admiralty in Pola indicated that rates of venereal disease in the far smaller Habsburg navy were lower during wartime than before 1914, because the medical commission had taken over the medical monitoring and execution of medical police investigation of prostitutes. The level of morbidity among sailors had dropped from 7 percent before the war to 1.3 percent. This result owed largely to the effective investigation and elimination of infected clandestine prostitutes. It is unclear what "elimination" means in this case, but standard practice had long been the expulsion of those women without *Zuständigkeit* who engaged in clandestine prostitution (KA-MS, I.G.G. 1915/44C-45C/2 Kart. 1336, 45b 2/5). The navy also added physician-specialists to undertake examination of sailors for sexually transmitted infections (KA-MS, I.G.G. 191645 C/2 (630)-45F Kart. 1385, 1 45 f 1/5).

Of especial interest to us is the July 1915 decree from the Southwest command that informed the Lieutenancies in Innsbruck, Trieste, and Graz, as well as the provincial governments of Salzburg, Klagenfurt, and Laibach (Ljubljana) of the military's concern about the spread of venereal disease among its ranks. More than 1,000 infected soldiers, including married men, had already been sent to hospitals. The command also wrote of the need to fight venereal disease with all means possible because it constituted a "noxious evil" for both the military and the state. The number of men who were unfit to fight in the short and longer term had a negative effect on the battle-readiness of the military. Moreover, the spread of venereal disease from enlisted men to the civilian population could have a deleterious effect on population growth.²⁵ Thus, the Southwest Command proposed tighter regulation of registered prostitutes, and greater vigilance in apprehending the clandestine ones, in order to limit the spread of venereal disease as much as possible. It proposed severe punishment for those prostitutes who, knowing they had ve-

23 As the Habsburg military expanded its control in northern and western Bohemia in spring 1916, concerns about the spread of sexually transmitted infections prompted military authorities to undertake exhaustive checks of female factory workers (Kučera, 2013, 116).

24 AST-CGCVG, Gabinetto, 1919–1922, 225, Zona di Guerra, 16. 11. 1917. In his classic study, *The Sexual History of the World War* (New York, 1941), 95, the pioneering sexologist Magnus Hirschfeld provides data about the relative distribution of sexually transmitted infections. He claims they remained true relative to one another although absolute numbers declined. Percentages of venereal disease cases per 1,000 soldiers were: Germany, 25.5; France, 41.9; Austria, 61.0; Italy, 84.9; and England, 173.8.

25 There was also concern about demobilized sailors spreading venereal disease.

nereal disease, still had commercial sexual relations with men.²⁶ Military officials judged the best means of combating venereal disease was forcibly placing clandestine prostitutes under vice squad supervision. This entire discussion reflected concern for health of prostitutes only insofar as it affected enlisted men and the civilian population that produced soldiers. Women were not the subject; men were (Wingfield, 2013, 575).

A second Southwest command document, copied to the naval section of the War Ministry that same year envisioned the application of standardized rules regulating prostitution in the parts of the Monarchy under military command. If, during peacetime, leaving the battle against sexually transmitted infections to the municipalities was feasible, during wartime this was not the case. Military officials thought that only the uniformity and strictness of regulation could guarantee the success of efforts to combat venereal disease.

Because the leading *Etappenkommanden* believed that seventy to eighty percent of the infected soldiers caught venereal disease in the *Hinterland*, prostitution, especially in areas where there were soldiers (an increasing part of the Monarchy as the war continued), was to be closely supervised. Southwest Front regulations required prostitutes be at least eighteen years old, not virgins, pregnant, married, nor legally separated. Nor was any woman with venereal disease to be registered as a prostitute until she was again healthy. A registered prostitute's health book was to include her photograph, her physical description, and her signature. Although prostitutes' photographs were already included in their health books in some parts of the Monarchy, for example, Budweis (Budějovice), in southern Bohemia, this was a practice that the military now sought to standardize. Their goal of controlling commercial sex would prove even more elusive in the Monarchy during the wartime than they had in peacetime.²⁷

Police reports mention the dangerous interaction of prostitutes—and those thought to be prostitutes—with soldiers. The military's attempt to track down sources of venereal disease took various forms: soldiers were tested both before going on and after returning from leave, provided with didactic information in the monarchy's various languages, including Croatian, Italian, and Slovenian, on venereal disease; and encouraged to identify the source of their infections. (Infected sailors do not appear to have been questioned about the source of their infections.)

A Ministry of the Interior decree from November 1915 concerning limiting the spread of venereal disease among the civilian population by soldiers on leave or after the war by returning soldiers, addressed the treatment and recovery of the soldiers. Although it obligated soldiers who had become infected with venereal disease to try to avoid infecting others, and spelled out treatment and sanitary control, the decree also cautioned officials to bear in mind the family life and social relations of those men being treated. Military doctors were

26 BPWA-PM, 1915, K.u.K. Kommando der SW Front, 28. 7. 1915.

27 Bordellos themselves became sites of intrigue and suspicion outside the realm of commercial sex during wartime. In August 1914, for example, three soldiers of Trieste's 97th Regiment denounced a former soldier who asked them for military information as they stood outside a bordello on Via del Solitario, presumably awaiting their turn for a tryst with a prostitute. Despite his explanations, the former soldier was arrested and turned over to the Trieste *Landwehrgericht* (regional military court), Klabjan, 2013.

to periodically and on a case-by-case basis inspect the rank and file for venereal disease. Soldiers with venereal disease who went on leave might pass on the infection their wives, and indirectly their children. Ministry of the Interior decrees also declared that those with venereal diseases were among the sick whom under no circumstances could be turned away from hospitals. While soldiers were to be treated and released with all due speed in order to return them to the front, prostitutes, and women suspected of being clandestine prostitutes, who had been hospitalized owing to venereal disease, were not to be released so long as they remained infected.²⁸ Soon afterward, the AOK issued yet another decree concerning the battle against venereal disease.²⁹ Although the level of venereal disease among the troops in the field had recently shown a steep decline, the number of military personnel with venereal disease had remained unchanged. The rates of infection varied tremendously by location in relation to the front: five percent were infected in the field, twenty percent in the *Etappenbereich* (the military-administered region behind the front), and seventy-five percent in the civilian zone at the rear (*Wiener Medizinische Wochenschrift*, 14/67, 31. 3. 1917, 659–660). At least fifty percent of the venereal infections among the troops at the front arose after leave period. The AOK asserted that individual cities, indeed, even particular bordellos were the source of the infection and that the greatest danger in the spread of disease appeared to lie in clandestine prostitution. These directives made further demands on local authorities vis-à-vis clandestine and tolerated prostitutes: the local commander sought the inspection, the questioning, and the regular examination of all clandestine and tolerated prostitutes, the expulsion of females who aroused suspicion, and the forcible delivery of infected prostitutes to hospital care. Also to be recommended was placing prophylactics, like those available in barracks, in *Stundenhotels*.

The Habsburg military waged its battle against venereal disease on multiple fronts: it encouraged the incorporation of personal preventative measures, the reform of prostitution, and the punctual, thorough treatment of those infected. By the last years of the war, physicians had learned much about the spread of venereal disease among the soldiers and how to accomplish large-scale hygienic measures. Throughout the military region the treatment of prostitutes included hospitals and clinics for venereal diseases, periodic control of prostitutes, and the use of forced examinations when needed. There were clinics for enlisted men who contracted venereal disease as well as obligatory preventative preliminary examination and obligatory post-coital personal preventive measures in the field bordellos. Following their release, those with syphilis were to have periodic check-ups making the proposed examination of soldiers upon demission unnecessary. Through periodical visits by the military physicians it was thought that the sources of the infection at the front would be discovered and eliminated. During the course of the war gonorrhea rates had decreased, while syphilis rates had increased (Wingfield, 2013, 576–77).

Were the military's concerns about an increase in clandestine prostitution justified? Anecdotal evidence indicates it was. Already in November 1915, Rudolfo Kaiser, a civilian from Trieste, wrote to Francesco Ulrich in St. Pölten (Niederösterreich) concerning

28 TsDIAL-146, 37, 90, *Zwalczenie chorób wenerycznych we Lwowie*, 15. 5. 1916.

29 AMO-OùMO, 44, 160, 44, November 26, 1915.

how the people of his city had changed; there were many emaciated faces and prostitution was widespread in Trieste, where newly called up soldiers assembled before being sent to the front. A report on the social and economic situation in Trieste from June 1917 specifically mentioned penury driving women and girls into prostitution.³⁰ In 1916, imperial regulations concerning regulation of prostitution were expanded throughout the Monarchy, and were particularly harshly applied in those areas close to the front. Certainly, strict rationing had led Triestine residents to protest early in the war.³¹

Complaints about female moral turpitude in Cisleithanian Austria persisted, even increased, during the First World War. Civilians and members of the military denounced women employed in bars, inns, and dance halls, as well as singers and cashiers, accusing them—often with justification—of practicing clandestine prostitution or being infected with venereal disease. Also the focus of denunciations were those women and young girls seen in the company of military rank and file or officers, especially in “questionable” circumstances, for example, in hotels. In the wartime Austrian Littoral, women might be denounced on both moral and political grounds. Indeed, although it was primarily men authorities accused of “Republicanism,” “Garibaldianism,” and “suspicion of espionage,” so, too, were women. Some of them were detained, interned, or even expelled to a refugee camp in Leibnitz, Styria, both for being prostitutes and having “politically questionable” opinions, or for prostitution and vagabondage or habitual theft, reflecting Habsburg practice of interning criminals and political opposition together.³² Other women, unmarried, but living with men of “suspect” politics, were associated with loose morals and the same suspect politics as their partners. They, too, were sent to camps. All of this underscores women’s lack of power and the virtually exclusive focus on the male perspective.

THE WAR’S END AND THE NEW PROVINCES

Italian forces occupied Trieste on 3 November 1918 and the New Provinces of Dalmatia, Fiume, and Istria two days later. The Italian military handed control over to civilian authorities only in July 1919. These territories were awarded to Italy under the provision of the Treaties of Saint Germain (signed on 10 September 1919 by the victorious allies and the Republic of German-Austria) and Trianon (signed with Hungary on 4 June 1920). In November 1920, the Treaty of Rapallo affirmed Fiume’s status as an international city but awarded Zara and several Dalmatian islands, together with additional territory in the Primorska, to Italy.

The Italian military’s concern about regulated and clandestine prostitution in the context of soldiers’ health was evident in its internal and intergovernmental correspondence. Italian regulatory practice facilitated this continuity with the Habsburg Monarchy: similar military

30 KA-EvB, Gemeinsame Zentralnachweisbüro, The [censored] letter of 2. 11. 1915: 3739, Res Nr 3282; the 1917 material: 3751, Res Nr 4647, “Stimmung und wirtschaftliche Lage der österreichischen Bevölkerung im Hinterland. Mai-Bericht,” Oskar Thalberg [June 1917].

31 On wartime food protests, see for example Fabi, 1996; in English, Hametz, 2005, 15.

32 AST-DP, Atti: Riservati Pol I 390, 1319/1916.

attitudes toward and treatment of prostitutes. In post-unification, then post-First World War, Italy, the regulation of prostitution would remain the same state policy for almost a century. Regulationist laws had been passed in 1860, 1888, 1891, and additional legislation dated from 1921, 1931, and 1940. Indeed, an abolitionist law would be passed in Italy only in 1958 (Gibson, 1999, 207–208). Already existing practices in the New Provinces could be modified to Italian standards, because Habsburg and Italian policies of regulation, like those elsewhere in Europe, both drew upon the policies of France, “the home country of regulationism” (Corbin, 1990, ix). Trieste, the largest city in the New Provinces, was the focus of much of the Italian military’s attention. Eric Holmes Schneider describes the debilitating effect of the war on ability of Habsburg authorities to undertake medical examinations of Trieste’s prostitutes: by the war’s end, the two physicians who administered the examinations saw all women at a single site, a centrally located bordello on Via dei Capitelli, 6. He speculates that this bordello was chosen for its size, including a specially equipped room for examinations, its running water, and latrines (Schneider, 2102, 30).³³

The number of operating bordellos in Trieste, which housed three to sixteen women, had dropped to twenty at war’s end, reflecting a relatively limited number of clients during four years of mobilization of most able-bodied men. Although the bordellos could house up to 200 hundred women, a report to the Venezia Giulia provincial government’s health office from November 1918 noted that only 130 women, “mainly Hungarians and Slavs,” lived in them. This information was part of a larger Italian postwar analysis of the relationship between prostitution and venereal disease in Trieste, which evaluated the bordellos in terms of hygiene, cleanliness, and supervision. The author criticized several bordellos for lack of cleanliness, running water, toilets, or sufficient light, as well as for rooms that were too small. Some bordellos could be brought up to standard, wrote the author, but others should be closed immediately. And, in December, five bordellos were ordered closed immediately. Bordello keepers, many of them female, soon requested to open/reopen the bordellos under Italian auspices.³⁴ This permission to reopen was often contingent on bringing the bordellos up to hygienic and safety standards, including installing electric or gas lighting and running water, as well as sometimes even redecorating them. The forty-three-year-old former prostitute Rosa Kmínek sought, but was denied, permission to reopen the bordello at Via San Filippo, 6, which like the bordello next door had been slated for closure in late 1918, because it did not meet governmental hygienic requirements. (The house at Via San Filippo, 6 had latrines, but lacked running water.) Kmínek later took possession of a bordello on Via Beccaria.³⁵

33 According to Schneider, 2012, 30, fn. 23, this bordello had two granite bathtubs, and paintings of nudes decorating the waiting room ceiling.

34 Although not a Cisleithanian-wide practice, female bordello keepers were standard practice in Trieste: Appendix I of Bordello Regulations of 1888, point 1, which stated “a mature woman, whose reputation and economic circumstances make her a person to be considered worthy of trust, may be permitted to operate a brothel, provided she obtains a permit from the Imperial Police Authority.”

35 Kmínek, born in 1876 in Brünn (Brno), the provincial capital of Moravia, but who had lived in Trieste since 1912, was not permitted to bring her illegitimate son, Rudolf Neubauer, also born in Moravia, to live in Trieste after the war. Neubauer was unemployed and Italian authorities sought to prevent the migration of

The November 1918 report reflects assumptions about the necessity of regulated prostitutes for the military. Owing to the continued presence of Italian troops in the New Provinces, the author proposed to open bordellos to serve the military, even bordellos meant solely for the military. Rather than the Via dei Capitelli, 6 bordello mentioned above, he recommended the ten-bedroom bordello at Via del Sale, 8, “perhaps the best of the bordellos” for use by military officers, and one of the largest of them, a sixteen-room bordello located on Via Altana, for use by the troops. There were applications to open bordellos for the military elsewhere in the New Territories, like the application that December in Gorizia for a bordello suitable for the exclusive use of military officers. A similar request the following March to open a bordello in Rovigno (Rovinj), a town of close to 11,000 people on the Adriatic, in a building designed for such use, was couched in terms that had been employed in imperial Austria: “morality,” and “decency,” as well as hygiene and preventing clandestine prostitution. Indeed, as under the Habsburgs, the bordello was a “necessity,” owing to the number of troops stationed there.

In many of the nascent or expanding states that grew up in the space of the former Habsburg Monarchy, there was vice police (Section III of the Police) surveillance of clandestine prostitution in the immediate postwar period, which in Trieste was carried out with “zeal and profit.” Triestine vice police, now under the Italian military, continued to apprehend women suspected of practicing clandestine prostitution in bars, cafes, and restaurants. In December 1919, Dr. Marziani, the physician in charge of the prevention of venereal disease (Il Medico incaricato della profilassi celtica³⁶), informed the health section of the Commissariato Generale Civile (General Civilian Commission) that police had subjected an average of one hundred women a month to medical examinations and sent most of them to the hospital because they suffered from venereal disease.³⁷ The language of Marziani’s report, after the return to civilian government that examinations were conducted on women “suspected” of clandestine prostitution; that they were “sent” to the hospital,” indicates that the treatment of these women with respect to medical examinations reflected coercive imperial Austrian practices rather than more liberal Italian practices of voluntary treatment. Not only Triestine vice police, but police elsewhere in the New Provinces focused on clandestine prostitutes, who had been the subject of so much concern during the war. Idria (Idrija), located in contemporary western Slovenia, was home to the largest mercury (quick silver) mine in Europe and large numbers of immigrant laborers. It is perhaps no surprise that a police guard, who had also been employed under the Habsburg Monarchy, compiled a list of 34 women in that city and surrounding areas thought to be practicing clandestine prostitution. Expulsion of non-resident prostitutes remained a favored solution.

During the 1920s Triestine bordello keepers sometimes faced national prejudice that could affect attitudes toward their employment. The emphasis on “race” that was increasingly found in wartime Cisleithanian Austrian rhetoric became more pronounced in some

---

other than highly qualified personnel (Klabjan, 2007, 187).

36 So-called “Celtica” because first recorded outbreak in Europe occurred during the French invasion of Naples 1494. Italians popularly attributed the introduction of syphilis into Italy to French soldiers.

37 AST-CGCVG, Atti di gabinetto, Marziani, 20. 12. 1919.

of the nationally mixed successor states, where the prostitute—and the bordello keeper—could be both a sexual and a racial outlier. When Giovanna Sopotnich appealed the closing of her Via Pescheria, 7 bordello owing to violating police regulations, for example, her husband spent the night there, as well as accusations that the prostitutes she employed used cocaine and provided it to clients, she was described as “having Slavic sentiments and being opposed to the [Italian] regime” and accused of banking all her earnings in Yugoslavia.³⁸

As elsewhere in postwar Central Europe, Italian military and civilian officials in the New Provinces concerned themselves with local prostitutes, tolerated and clandestine, primarily in the context of venereal disease among soldiers. As had been the case during the Monarchy, infected women were admitted to the dermatological section (Division VII) of Trieste’s General Hospital, which remained under the direction of Dr. Nicolich. Because as before the war, these women were obliged to pay their hospital costs, many of them continued to attempt to avoid “obligatory medical examination,” which according to Italian law, had long not been required of tolerated prostitutes.³⁹ Echoing a suggestion made by the police in Pola before the war, the head of the medical section in Trieste proposed that the Italian state help cover the costs incurred for the prostitutes’ hospitalization.

Following Mussolini’s ascent to power in October 1922, fascist statutes reversed post-1888 reforms by reinforcing both police and medical surveillance over prostitutes. According to Mary Gibson, the Mussolini Regulation of 1923 resurrected the requirement that all prostitutes—both those in bordellos and those working independently—carry a health book in which the result of each vaginal examination was recorded. Gibson asserts this law signified the return of repression in Italy’s regulation of prostitution (Gibson, 1999, 210). In the New Provinces, however, this sometimes simply meant continuation of practices that had existed into the interwar period as illustrated above. There, as throughout Italy, fascist statutes represented the return to attempts at controlling the bodies of women who participated in commercial sex and their treatment as a dangerous and diseased “other.” Mussolini’s replacement of the more liberal regulatory practices that had slowly developed in Italy after 1888 also adumbrated Nazi Germany’s reinstitution of police-controlled prostitution in tolerated bordellos after 1933, following the liberalization of prostitution laws in much of Europe immediately after the First World War.⁴⁰ On-going efforts to regulate the bodies of those women who engaged in commercial sex, whether they lived in bordellos or not, reflected continued popular association of these women with the danger venereal disease posed to society. Attempts to tame these women’s bodies by regular medical examinations were ameliorated only with the widespread availability of penicillin after 1945.

38 AST-PT, Gabinetto (1923–1952), 172 G.

39 Owing to liberalization beginning in the late 1880s, Italian physicians could not force women arrested for clandestine prostitution to submit to vaginal examinations, nor were prostitutes required to carry health books, as had been routine before the Crispi Regulation of 1888 and subsequent health reforms (Gibson, 1999, 52–54).

40 European responses to prostitution in the early 1920s had varied, but were connected to laws on venereal disease and public health. In some countries, bordellos were closed and prostitution made illegal, while in others, bordellos were closed, but prostitution was not banned.

SPOLNO PRENOSLJIVE BOLEZNI, VOJNA IN KONTINUITETA PRI
REGULACIJI PROSTITUCIJE: POZNO-IMPERIALNO AVSTRIJSKO PRIMORJE
IN ITALIJANSKE NOVE PROVINCE

Nancy M. WINGFIELD

Univerza Northern Illinois, Oddelek za zgodovino, DeKalb, Illinois 66208, ZDA

nmw@niu.edu

POVZETEK

Italija je v "novih provincah", nekdanjih habsburških ozemljih, ki so prešla pod njeno vojaško upravo leta 1918, ohranila precejšnji del habsburških predpisov in civilne zakonodaje vse dokler ni stopila v veljavo nova zdravstvena ureditev leta 1923 in nato še celoten nov pravni sistem konec dvajsetih let. Regulacija prostitucije tako predstavlja malo znan primer kontinuitete med habsburško Avstrijo in Kraljevino Italijo. Predpisi v zvezi s prostitucijo so bili v obeh primerih poskus nadzora nad telesi žensk, ki so prodajale svoje spolne usluge. To je še posebej prišlo do izraza med prvo svetovno vojno, ko so tudi v zaledju fronte potekali vse večji posegi vojaških oblasti v civilno življenje, še zlasti poskusi nadzora nad ženskami osumljenimi prostitucije z namenom omejitve širjenja spolno prenosljivih bolezni. V času pred široko dostopnostjo penicilina so bile tako tolerirane kot skrivne prostitutke obravnavane kot nevaren in oboel "drugi", ki je predstavljal grožnjo tako vojski kot civilni družbi, kar se je v ozračju totalne vojne še zaostriilo.

Ključne besede: javna hiša, skrivne prostitutke, prva svetovna vojna, vojska, prostitucija, regulacija, spolno prenosljive bolezni

SOURCES AND BIBLIOGRAPHY

- AMO-OúMO** – Archiv města Ostravy (AMO), f. Okresní úřad města Ostravy (OúMO).
- AST-CGCVG** – Archivio di Stato di Trieste (AST), f. Commissariato generale civile per la Venezia Giulia (CGCVG).
- AST-DP** – AST, f. Direzione di Polizia (DP).
- AST-LL** – AST, f. Luogotenenza del Litorale (LL).
- AST-O.O.R.R.** – AST, f. Ospedali riuniti (O.O.R.R.).
- AST-PF** – AST, f. Prefettura di Trieste (PF).
- BPWA-PM** – Bundes-Polizeidirektion Wien Archiv (BPWA), f. Prostitution und Mädchenhandel (PM).
- Czernowitz Tagblatt.** Czernowitz, Karl Klüger, 1903–1916.
- KA-EvB** – Kriegsarchiv (KA), f. Evidenzbüro (EvB).
- KA-MS** – KA, f. Marinesektion (MS).
- KkStaZk (1918):** K.k. Statistischen Zentralkommission, Spezialortsrepertorium der österreichischen Länder. Vol. 4: Österreichisch-illyrisches Küstenland. Vienna, Verlag der K.K. Hof- und Staatsdruckerei.
- ÖStA, Mdl-AVA** – Österreichisches Staatsarchiv (ÖStA), f. Ministerium des Innern, Allgemeines Verwaltungsarchiv (Mdl-AVA).
- Società d’assistenza** -- Società d’assistenza e protezione femminile. Lega contro la tratta delle bianche, Relazione sulla attività sociale degli anni 1910-11, Trieste, Editrice la “Società d’assistenza e protezione femminile,” 1912.
- Triester Tagblatt.** Trieste, Lloyd S. Reumann, 1880–1918.
- TsDIAL-146** – Tsentralnyi Derzhavnyi Istorychnyi Arkhiv Ukrayiny, u misti L’vovi (TsDIAL), Fond 146.
- Wiener Medizinische Wochenschrift.** Vienna, L. W. Seidel, 1851–
- Corbin, A. (1990):** Women for Hire: Prostitution and Sexuality in France after 1860. Cambridge, Mass., Harvard University Press.
- Fabi, L. (1996):** Trieste 1914–1918: una città in guerra. Trieste, MGS Press.
- Gibson, M. (1999²):** Prostitution and the State in Italy, 1860–1915. Columbus, Ohio State University Press.
- Hametz, M. (2005):** Making Trieste Italian, 1918–1954. Woodbridge, England, Boydell & Brewer Inc.
- Hirschfeld, M. (1941):** The Sexual History of the World War. New York, Cadillac.
- Klabjan, B. (2007):** Češkoslovaška na Jadranu. Čehi in Slovaki ter njihove povezave s Trstom in Primorsko od začetka 20. stoletja do druge svetovne vojne. Koper, Založba Annales.
- Klabjan, B. (2013):** Trst-Sarajevo in nazaj. Dinastična lojalnost in nacionalna pripadnost v habsburškem Trstu na predvečer prve svetovne vojne. Acta Histriae, 21, 4.
- Kalc, A. (2013):** “Trieste as a Port of Immigration from East and Southeast Europe,” in Anna Mazurkiewicz, ed., East Central Europe in Exile, Vol. 1: Transatlantic Migrations, Cambridge Scholars Publishing, Newcastle upon Tyne, 127-140.

- Kirschenberger, S. (1926):** “Beiträge zur Sanitätsstatistik der österreichisch-ungarischen Armee im Kriege 1914–1918,” in Clemens Pirquet, ed. *Volksgesundheit im Krieg*. Vienna, Carnegie-Stiftung für Internationalen Frieden.
- Kučera, R. (2013):** *Život na příděl. Válečná každodennost a politiky dělnické třídy v českých zemích*. Praha, Křižnice dějin a současnost.
- Moch, L. P. (2003):** *Moving Europeans. Migration in Western Europe since 1650*. Bloomington, Indiana University Press.
- Schneider, E. H. (2012):** Zois in Nighttown: prostitution and syphilis in the Trieste of James Joyce and Italo Svevo (1880–1920). Trieste, Comunicarte Edizioni.
- Stauter-Halsted, K. (2011):** The Physician and the Fallen Woman: Medicalizing Prostitution in the Polish Lands. *Journal of the History of Sexuality*, 20, 2, Sexual Deviance and Social Control in Late Imperial Eastern Europe, 270–290.
- Vasold, M. (2008):** *Grippe, Pest und Cholera: Eine Geschichte der Seuchen in Europa*. Stuttgart, Franz Steiner Verlag.
- Wingfield, N. (2007):** Echoes of the Riehl Trial in Fin-de-Siècle Cisleithania. *Austrian History Yearbook*, 38, 36–47.
- Wingfield, N. (2011):** Destination: Alexandria, Buenos Aires, Constantinople; “White-Slavers” in Late Imperial Austria. *Journal of the History of Sexuality*, 20, 2, Sexual Deviance and Social Control in Late Imperial Eastern Europe, 291–311.
- Wingfield, N. (2013):** The Enemy Within: Regulating Prostitution and Controlling Venereal Disease in Cisleithanian Austria during the Great War. *Central European History* 46/3, 468–98.

UNCERTAIN STATES: REPATRIATION AND CITIZENSHIP IN THE NORTHEASTERN ADRIATIC, 1918–1921

Maura E. HAMETZ

Old Dominion University, Department of History, BAL 8000 Norfolk, Virginia, USA 23529
e-mail: mhametz@odu.edu

ABSTRACT

From 1918 to 1921, officials of the Italian government operating in the new Adriatic territories inherited from the Habsburg monarchy struggled to meet the needs of local populations in an atmosphere of economic dislocation, political unrest, and increasing ethnic violence. This article examines the evolution of Italian policies and practices relating to border crossings, repatriation, and citizenship in the dynamic period from Armistice to official annexation. Using archival records held in Trieste and Rome, it explores officials' treatment of inhabitants of the new borderlands, migrants, and refugees in the transformation of Habsburg lands of the multi-ethnic empire to Italian provinces in the nationalist state in the context of treaties of the Paris Peace and subsequent agreements articulating political arrangements that affected the populations of Trieste, Fiume, Istria, and Dalmatia.

Keywords: repatriation, citizenship, Adriatic, Trieste, World War I, borderlands

STATI INCERTI: RIMPATRII E CITTADINANZA NELL'ADRIATICO NORD-ORIENTALE, 1918–1921

SINTESI

Dal 1918 al 1921 gli uffici del governo italiano che operavano nei nuovi territori adriatici acquisiti dalla monarchia asburgica si sforzarono di andare incontro ai bisogni della popolazione locale in un'atmosfera di dislocazioni economiche, incertezza politica e di crescente violenza etnica. L'articolo esamina l'evoluzione delle politiche e delle pratiche italiane relative agli attraversamenti di frontiera, ai rimpatrii ed alle forme di cittadinanza nel periodo che va dall'armistizio all'annessione ufficiale dei territori in esame. Sulla base di materiale dagli archivi di Trieste e di Roma, lo scritto esplora il trattamento degli abitanti delle nuove zone di frontiera, degli emigranti e dei rifugiati nel corso della trasformazione delle zone asburgiche dell'impero multi-etnico in province di uno stato nazionalista come quello italiano. L'analisi si svolge nel contesto dei trattati di

pace di Parigi e dei successivi accordi che articularono specifiche disposizioni politiche che colpirono le popolazioni di Trieste, Fiume, Istria e Dalmazia.

Parole chiave: rimpatrii, cittadinanza, Adriatico, Trieste, prima Guerra mondiale, zone di confine

On 17 July 1921, Caterina Klemencich crossed into Italy from the Kingdom of Serbs, Croats, and Slovenes (hereafter KSCS) at the new border station at Lanischie (Lanišće)¹ in northeastern Istria. Just after she crossed the border, the Italian police approached her. What followed became a matter of dispute. In October, Italian authorities in Zara (Zadar) forwarded a complaint to officials in Trieste, the capital city of the new Italian territory of Venezia Giulia, in which Klemencich alleged that she, a pregnant woman, had been ill-treated. She admitted to carrying contraband tobacco across the border, but protested the treatment she had received at the hands of the police, claiming that they had accosted her, thrown her to the ground, and treated her roughly in the process of arresting her and escorting her to the police barracks for interrogation. She named Neze Pirik as a witness to corroborate her story.

Police and civilian authorities in Trieste investigating her complaint concluded in their report that Klemencich's claims were false, and they noted that, if anything, Italian agents had acted with 'an excess of goodwill'. Klemencich had insulted the police, resisted their requests, and refused to accompany them to the barracks. In the face of her combative stance, they had acted with restraint – sequestered the 500 grams of tobacco she was smuggling, issued a verbal admonishment, and then released Klemencich in the custody of unknown persons. They should have arrested the woman, 'a foreign subject', and detained her until they collected security or bond adequate to insure payment of the fines she had incurred. The report further noted that in light of the discovery of the breach of proper procedure by the financial police precipitated by the filing of the complaint, the commander in Trieste had been forced to punish his subordinate in Lanischie, a man by the name of Di Stasio, for being overly lenient.

The report from Trieste also contained an affidavit from Neze Pirik, Klemencich's witness. An Italian subject from the village of Otalez (Otalež), Pirik testified that, on the July day in question, she had met Klemencich on a return trip to Italy after visiting her mother across the border. She affirmed that Klemencich was visibly pregnant and carried contraband tobacco. As Pirik described the encounter with the police, 'two border guards, in a kindly manner', invited the women to follow them to the police station. Klemencich 'refused, throwing herself to the ground, gesticulating wildly, and uttering incomprehensible Slovenian phrases'. Pirik reported, the border agents 'had not lost patience'. They

1 In keeping with the article's emphasis on the Italian perspective and reliance on Italian documents and for clarity's sake, place names and people's names appear in their Italian or Italianized versions. Slovene or Croatian names follow in parentheses the first time the name is used.

escorted the women ‘to the barracks in an appropriate manner’, and even promised Klemencich that they would give her back the tobacco she was carrying.²

The incident offers a glimpse of the interplay of social values, cultural norms, and gendered expectations in government interactions with citizens of diverse backgrounds in the wake of World War I. Public servants in the Adriatic provinces worked in an environment marked by contentious international negotiation, ethnic antagonism, and political conflict. Like officials throughout the lands of the former monarchy, they sought to navigate new legal frameworks, state requirements and border regulations in territories that for centuries had been internal cultural frontiers not borderlands separating independent states (Judson, 2013, 123). Borders hastily drawn at the cessation of hostilities in November 1918 reflected the circumstances of war, the realities of the Armistice and military occupation, and the effects of high-minded international principles of nation self-determination. They were not practical plans for territorial distribution and population resettlement. Successor states’ attempts to claim or reject populations on ethnic bases pitted them against one another.

The Klemencich border drama illustrates local officials’ frustration in efforts to classify individuals according to ethnic preferences or to sort them into ethno-nationalist states in an environment where more immediate concerns to restore the peacetime rhythms of politics, the economy, and cultural life drew their attention. While international negotiators and Italian politicians ‘imagined’ the new nation state,³ Italian and KSCS bureaucrats acted in concert in local communities to administer new borders, establish viable legal networks, and promote stability along the new border. They faced the daunting task of trying to control migration, transmigration, and settlement in their efforts to police and protect populations stranded, or ‘caught in between’ (Ther, 2013) in new borderlands, governed by contradictory, ambiguous, and labyrinthine regulations.

The territorial conflicts, interstate rivalries, and ethnic engineering policies that evolved with the enforcement of the peace settlements have attracted considerable scholarly attention. In historical memory, the violence and uncertainties of this period are understood within the context of nation-states’ desires to legitimate claims to contested territories. The effects of the border delineation have been studied from the perspectives of international politics and economics as well as symbolic national significance. The effect of forcing individuals to make ethno-nationalist choices in formerly multi-ethnic areas has received less attention. The Peace transformed Pirik and Klemencich, like others across Europe, from local travelers to international migrants, traversing borders that never before existed and confronting legal systems that never before affected their lives. In the volatile atmosphere of south-central Adriatic Europe, heavy with the currents of ethnic suspicion, competition and mistrust, military occupation authorities and then, after July 1919, civilian bureaucrats in Venezia Giulia worked with officials in Rome to render judgments based on legal precedents, traditional practices and adaptation to new and evolving legal frameworks. Decisions made in Rome and Trieste demonstrated Italy’s

2 ACS-PCM, Ufficio centrale per le nuove provincie, 143.

3 ‘Imagined’ here derives from Benedict Anderson’s conception of ‘imagined communities’ (1983).

strategies adopted for Adriatic peoples and lands attached to the Italian state, but the contours of Italian struggles reflect more broadly on bureaucrats' efforts throughout the successor states to uphold juridical standards for statehood and sovereign territory, to define cultural expectations for nationhood, and to contain ethno-nationalist unrest in an era dominated by calls for the construction of exclusivist national communities.

CROSSING THE BORDER

In the Klemencich case, the financial police's purported leniency stemmed from the desire to balance border security and regulation of interstate trade with needs to maintain order and calm in the interests of the local populations. Police stationed at the border regularly faced suspected smugglers or those trying to cross the border illegally. In a 1920 report, the Italian chargé d'affaires in Belgrade outlined the gravity of the situation, charging that the 'shortcomings of Italian border surveillance' were 'so well-known in Ljubljana' that many who had been denied Italian papers flouted the regulations, crossing the border into Italy with little difficulty especially 'on the frequent foggy days in the region'.⁴

Administrative tangles and confusion over jurisdiction further complicated problems associated with transmigration and repatriation. The American consul that had served as Italy's official representative in Trieste during the war remained the international conduit for requests to new civilian authorities, and after the war sought authorization to issue visas for those wishing to come into Venezia Giulia. Officials in Trieste forwarded the American request to the Central Office for the New Provinces in Rome. Rome responded that such a directive would have to be considered by the Foreign Ministry as the power to grant permission lay with officials dealing with international affairs not with civilian authorities responsible for administering the lands newly assigned to Italy.⁵

REPATRIATION

Foreign Consuls (like the Americans) generally sought only to grant travel permissions and temporary visas not to assist those intending to return on a permanent basis. Repatriation, the most expedient means to secure legal return to Venezia Giulia, was up to the Italian government. Repatriation assumes return to one's *patria* or fatherland or a country for which one feels *patriotism*. After the war, migrant traffic flowed into and out of the new provinces assigned to Italy. Former Habsburg officials including railway officials, post and telegraph workers, and tax, finance, and customs agents stationed in the Adriatic provinces and their families found repatriation to Austria relatively easy as Italian and KSCS officials worked together to facilitate transport to Austria.⁶ From 1919 to 1921, forty-three transports of railway workers and their families departed from the former Habsburg Littoral, most headed to Vienna or Graz (Purini, 2010, 47). Some 20.000

4 ACS-PCM, Ufficio centrale per le nuove provincie, 142.

5 ACS-PCM, Ufficio centrale per le nuove provincie, 141.

6 AST-CGCVG, Atti di gabinetto, 36.

people, most attached to the naval port and facilities, quit Pola for Austria (Purini, 2010, 43). But those who had been in the territories assigned to Italy for decades, who had married in the Adriatic provinces, and raised children there were not always eager to relocate nor did they necessarily profess to German ethnic sentiments or feel an attachment to the new Austrian state. The experience of writer Claudio Magris's uncle attests to the fluidity of identity and migration in the Adriatic territories. An Austrian requisitions officer during the war, he remained to work with the Italian military and then civilian governments. Evidently his choice to stay in Trieste was pragmatic rather than nationalist because, on the Fascist takeover, he left for Vienna (Magris, 1989, 199).

While repatriation on the basis of ethno-cultural allegiance was consonant with broader international principles of national self-determination and calls to create national states, officials' decisions on the ground level could not be based on ethnic and nationalist considerations without regard to other factors. Scholars have explored questions related to transmigration in the Adriatic in the nineteenth-century Habsburg context (for example, D'Alessio, 2003; Monzali, 2004) and in the post-World War II and contemporary periods (for example, Ballinger, 2002; Marchis, 2005; Bahovec, Domej, 2006; Basso, 2010). But, these issues have been relatively overlooked for the World War I period. The historical amnesia may be related, at least in part, to the rise of the Fascist state and to the perpetration of the 'myth of ethnic homogeneity', which as Tony Kushner defined it in the English context, 'stresses the absence of past immigration and diversity' (Kushner, 2006, 21). In interwar Italy, Fascist ultra-nationalism absorbed immigrants into visions of assimilating *romanità* at the heart of Italian culture. In the Adriatic provinces during the first years after Italian takeover, authorities struggled to deal systematically and uniformly with those arriving in the territory. They singled out those who challenged the state, but assumed others would assimilate.

The Italian Foreign Ministry worked with the newly established Central Office for the New Provinces to control migrant traffic, but jurisdictions for the administration of border issues were far from clear. The Klemencich case, which dealt with only two members of the autochthonous population, involved two sovereign states including Italy and the KSCS; four Italian national entities including the Office of the New Provinces, the Ministry of Foreign Affairs, the border guards, and the financial police; two territorial administrations at Trieste and Zara; and officials supporting the investigations in several localities including Valle Lanischie, Otalez, and others.

In the first months after the Armistice, among those who sought entry into Venezia Giulia were many natives or long-time residents who had fled their homes, been displaced by occupying troops, or interned by 'enemy' forces. Trieste experienced significant depopulation during the war with the population falling from approximately 250.000 on the eve of the war to an estimated 155.000 in 1916. By November 1919, the population had climbed back to 225.000 (Cecotti, 2001, 157) straining the city's resources and housing stocks severely diminished by the war. For Pola, estimates are that Habsburg officials evacuated 50.000 people or nearly half of the inhabitants over the course of 1914 and 1915 (De Menech, Santin, 2001, 216). Those who had fled to west across the war zone and into the Italian state had a relatively easy time returning to Venezia Giulia and the

Adriatic lands that had passed into Italian control (Purini, 2010, 36). While this relative ease of return has been attributed to the new authorities' ethno-nationalist prejudices and some cite the influx of 40.000 new immigrants from Italy into Venezia Giulia by 1921 as evidence of Italian prejudice, the migration reflected the realities of the new territorial arrangements. Some 25.000 of the returnees from Italy had been resident in the Adriatic provinces prior to the war and to return they no longer needed to cross an international border (Purini, 2010, 55).

Crossing the border into new Italian territory was more considerably more difficult than moving within the state's borders. Authorities in Venezia Giulia faced not only the difficulties associated with civilian transmigration, but with military transit as well. An American Red Cross representative described the situation in Trieste after the Armistice in dealing with Italian soldiers who had been Habsburg prisoners of war as 'one of the gravest Italy had to face' (Bakewell, 1920, 189). Estimates suggest that in November 1918 as many as 160.000 Italian soldiers transited through Trieste. In many cases, they were detained in hastily constructed camps in the port area to await transport to their homes (Purini, 2010, 35; Puissa, 2001, 185).

Italian authorities were leery of allowing captured Habsburg soldiers to return to the provinces assigned to Italy. Military and civilian authorities in Trieste drew distinctions between those born in the territories and those who had been resident in the territories but hailed originally from other parts of the Habsburg empire. This policy of differentiation on the basis of birthplace opened officials to criticism and set a standard for differentiating rights and privileges as well (Purini, 2010, 38–39). In the decades prior to the war, many Habsburg subjects born in the rural and interior lands of the Adriatic littoral had migrated to such coastal cities as Trieste. After the war, they faced considerable obstacles in returning to their homes now in Italy, separated from the lands of their birth by new international borders. Italian authorities' decision to distinguish those born from those legally resident took on an ethno-nationalist cast as it appeared designed to exclude Slovenes' and Croats' return.

In addition to those native or previously resident in the region, officials in Venezia Giulia contended with refugees or internees who flooded urban centers looking for work, individuals who traveled in the stream of those displaced throughout Europe in the 'era of refugees' following the war (Skran, 1995, 31–33). The population influx overwhelmed occupation authorities, and in February 1919, the military occupation government adopted stringent measures to stem the flow of refugees and returnees, particularly to Trieste and other population centers. Authorities not only denied entry to persons suspected of insurgent political tendencies, but also restricted return of those who were impoverished. While they expressed sympathy, they were unwilling to open the flood gates to those in strained circumstances or to those whose presence they deemed 'unnecessary' or not 'useful to the collectivity'.⁷

Those with financial means or who were well-connected faced fewer obstacles to return (Hametz, 2005, 114–117), and even foreign citizens with business interests in Trieste

7 AST-CGCVG, Affari Militari, – Ufficio Servizi Militari, 1919–1922, 41; AST-CGCVG, Atti di gabinetto, 36.

were welcomed back. Charalampos Ratopulo, a Greek citizen, returned to Trieste because officials judged him to ‘pose no political danger’. His business importing dried fruits and grapes furnished ‘little opportunity for smuggling’.⁸ Being in the dried fruits business did not facilitate Ottoman citizen Virgilio Macerata’s return from Switzerland to Trieste. Born and raised in Trieste, Macerata had joined many wealthy families of Trieste seeking war-time refuge in Switzerland. He was married into a prominent Italian family and was related to the Italian Consul at Vienna. Macerata faced difficulties when Swiss agents linked him to Greek intermediaries who were purportedly smugglers working with shopkeepers.⁹ Ultimately, Macerata relied on his personal connections to secure his return to Trieste. Piero Purini suggests that well-to-do foreign merchants permitted to return to Trieste rapidly Italianized (voluntarily) after the war (Purini, 2010, 49), but in Macerata’s case the process of Italianization had begun at least a decade before. His Ottoman citizenship did not reflect his loyalties, and his associations with those in high echelons of the Italian government predated the war and perhaps stretched back to his birth in 1903. His father had obtained his Ottoman passport to enable him to evade Habsburg military service.¹⁰

For some, ethno-nationalist allegiances seemed an afterthought. Despite the prominent Economo family’s links to the former government, Italian authorities allowed Count Alessandro Economo to return to Trieste from Samobor near Zagreb in March 1919. The reporting official took a pragmatic approach to Economo’s petition. He noted that the Economos had ‘attached themselves to the Italian government’. He determined that Alessandro Economo was ‘politically innocuous’, and ‘above all eccentric’ and, he suggested, the Count ‘never occupies himself’ with politics.¹¹

Evidence of anti-Italian or pro-Austrian sentiments directed against the government led to the rejection of petitions for return. But ethnic sympathies, understood as characteristic of autochthonous Slovene and Croat populations, did not seem to weigh in official judgments, despite evidence of rising popular sentiment against the ‘Slavic’ threat.¹² Francesco Bittner’s petition for repatriation was denied on the grounds that while he was in Trieste before the war he had demonstrated ‘hostility toward Italy’.¹³ Francesco Lukovic’s request for repatriation to Pisino (Pazin), a predominantly Croatian town in central Istria, was denied because he was deemed ‘an avid Pan-Germanist (notwithstanding his Slavic nationality)’. Both ‘the Italian and Slavic populations’ of the town despised him as a ‘shady character’ who, after the Habsburg defeat, abandoned his post and made off with funds intended for the poor.¹⁴ Officials in Capodistria (Koper) denied Raimondo di Fer-

8 AST-CGCVG, Atti di gabinetto, 36.

9 AST-CGCVG, Atti di gabinetto, 35.

10 AST-CGCVG, Atti di gabinetto, 35. According to the report, this strategy to avoid military service was common among second generation migrants from the Ottoman empire to Habsburg Trieste. As non-Muslims, they did not meet Ottoman military service requirements, and as Ottomans they were not called upon to serve the Habsburgs.

11 AST-CGCVG, Atti di gabinetto, 35.

12 The July 1920 attack on Narodni Dom, the Slovene National Home in Trieste is perhaps the best known incidence of violence in the period.

13 AST-CGCVG, Atti di gabinetto, 35.

14 AST-CGCVG, Atti di gabinetto, 35.

ro, formerly a Habsburg official in Portorose (Portorož), permission to repatriate on the grounds that he was hostile to Italians and as a Habsburg official had used every means at his disposal to harass Italians in the area.¹⁵ Police in Trieste reported that Giovanni de Schram, a captain in the Habsburg army and prior to that an employee of Lloyd shipping lines, had ‘always demonstrated hostile sentiments toward Italy’. Authorities rejected his repatriation request despite his protestations that his mother was of a ‘pure Venetian’ family. In keeping with male-centered customs and traditions as well as the legal definitions for citizenship and statehood, they took note of his father’s Viennese ties and his anti-Italian sentiments.¹⁶

This decision in Schram’s case was characteristic of gendered repatriation decisions, which kept with gendered societal practice and juridical assumptions shared across the Adriatic and throughout Europe. Men bore responsibility for families, held legal power, and determined statehood and citizenship. Nella Blitznakoff-Veneziani, Bulgarian by birth, cited pro-Italian sentiments and her eldest child’s aid to families of Italian refugees to prove her loyalty to Italy. Officials paid little heed to her sentiments, repatriating her simply to ‘rejoin her husband’.¹⁷ Engineer Francesco Sandri reunited his family in Trieste despite his wife Ella’s well-known pro-German sentiments. Officials dismissed her feelings as ‘not surprising’ given her German background and inconsequential in light of the family’s ‘proper conduct’ and Francesco’s Italian sentiments.¹⁸

Women’s requests that could be construed as within the bounds of traditional expectations for the care and comfort of their families often found favor with authorities. Officials routinely acceded to requests from women who sought to bring widowed mothers to live near them. For example, Giovanna Amalia Cerne received permission to bring her mother Giovanna Gombach Urabitz from Marburg in Austrian Styria.¹⁹ Authorities also evinced particular sympathy for women separated from their husbands by the circumstances of war. Triestine officials asked Rome for a subsidy to pay the passage for an indigent Triestine woman stranded in Cairo whose husband had been interned in Malta and repatriated by the British. Officials in Rome paid for third class passage to Trieste, and while they noted that such acts should be taken ‘with the utmost caution’, they saw them as ‘indispensable’ in cases where a woman sought to rejoin her husband.²⁰ Reuniting families separated by war was a delicate and complex process, particularly when travel required crossing international borders. In July 1920, the Civil Commissioner in Pola (Pula) still sought the repatriation of seven children (born between 1906 and 1913) whose Croatian families were legal residents in towns that became part of Italian Venezia Giulia.²¹ The reason for the delay in their repatriation was not given, but as the documents make clear, local authorities supported the childrens’ return to their families.

15 AST-CGCVG, Atti di gabinetto, 35.

16 AST-CGCVG, Atti di gabinetto, 35.

17 AST-CGCVG, Atti di gabinetto, 35.

18 AST-CGCVG, Atti di gabinetto, 36.

19 AST-CGCVG, Atti di gabinetto, 36.

20 ACS-PCM, Ufficio centrale per le nuove provincie, 142.

21 ACS-PCM, Ufficio centrale per le nuove provincie, 142.

In addition to gendered expectations, conservative religious traditions and family values came into play in repatriation decisions, particularly those relating to return to small towns. Giuseppina Sincic Caravaggio obtained a travel permit to visit her former home near Pirano (Piran) only after officials realized that she did not intend to reside there. An ‘acknowledged adulteress’, Sincic had borne a baby girl while her husband was at war. Authorities feared her return would ‘cause a disgusting scene between her and her husband’ that ‘would certainly have negative repercussions’ in such a small town.²² In another case, Margherita Puchar (or Suchar, documents identify her as both) was refused repatriation ‘for the time being’. Authorities suspected her of harboring ‘Croatian sentiments’, but denied her petition on the grounds of immoral behavior in an illicit relationship with Luigi Pinetti, a poorly regarded Italian. Officials speculated that she might act as a spy.²³

While transgression of religious and ethical values associated with Catholicism weighed against individuals seeking to enter Italy, authorities did not work with the Church as an institution or offer specific support to members of the clergy. Rather, the Italian authorities had a rather antagonistic relationship to the Church. When the Italians captured the northern Adriatic, they interned several local priests caught in the web of ethno-religious politics spun in the Adriatic before the war. Charges that priests were Austrophile and had sought to ‘slavicize’ Italians stretched back decades (Visintin, 2000, 123–132). At the end of 1919, the Vatican’s chief diplomat Cardinal Pietro Gasparri wrote Italy’s Head of Religious Affairs Carlo Monti asking that priests still interned be released and returned to their parishes. Italian authorities complied in releasing them but did not facilitate their return to their parishes. One released to Trieste was expressly prohibited from returning to Gimino (Žminj), his former parish. Another returned to Trieste under a cloud of suspicion linked to his alleged anti-Italianism and refusal to give communion to two students attending Italian school.²⁴

CITIZENSHIP

While military and civilian authorities in Trieste allowed many to repatriate and resume residence in the territories assigned to Italy, they could not grant full rights of citizenship. Determinations for citizenship relied on regulations based in the Paris Peace Treaties and subsequent international agreements. In the wake of the war, complicated treaty arrangements, population dislocation and intense ethno-political nationalism fostered the growth of political bureaucracies. Increased reliance on official papers to prove legal status led to the imposition of a ‘new passport regime’ throughout Europe and around the world. Italy had been at the forefront of prewar international documentation legislation with passage of a passport law in 1901. The measure ‘certified’ Italian emigrants before their departure in the hopes that US immigration authorities would be less inclined to turn Italians back after they landed in the United States (Torpey, 2000, 127). World War I transformed the

22 AST-CGCVG, Atti di gabinetto, 36.

23 AST-CGCVG, Atti di gabinetto, 36.

24 ACS-PCM, Ufficio centrale per le nuove provincie, 143.

Italian passport from a document designed to facilitate travel to one used to regulate individuals' comings and goings at a time when Italy was particularly concerned with emigration of those eligible for military service (Torpey, 2000, 103–105).

Italy had also responded to the mass migration in the decades prior to World War I with measures passed in 1908 that redesigned citizenship laws to accommodate those who had emigrated and given up their citizenship but wished to return (Foerster, 1919, 486–487). From the mid-nineteenth century, notions of citizenship had been transforming throughout Europe, increasingly being redefined in ethnic terms.²⁵ The Habsburg government clung to territorial, political notions of citizenship, and after 1867, identified citizens as either Austrian or Hungarian, divided between the Cisleithan or Transleithan parts of the monarchy (see Phelps, 2008, 15). But, by the 1880s, citizenship in Europe was generally associated not only with ethnicity, but with culture and race as well (Fahrmeir, 2007, 89–121). After the war, the Italian state, like other successor states, sought to use citizenship as a means to engineer, control, and police its population.

In his January 1918 'Fourteen Points' speech, Woodrow Wilson called for 'readjustment of the frontiers of Italy [...] along clearly recognizable lines of nationality' and promised 'the peoples of Austria-Hungary [...] the freest opportunity to autonomous development' (Wilson, 1918). This idealistic agenda for peace offered little practical guidance for constructing state boundaries in the Adriatic provinces or for sorting populations displaced by war and buffeted by political change as the Italian state and the KSCS emerged to take control of the lands of the former Habsburg Adriatic littoral.

The provisions of the treaties of Saint Germain and Trianon established basic criteria for Austrian and Hungarian citizens to acquire Italian citizenship.²⁶ The peace treaties provided three paths to citizenship – automatic, by election, or by option. For the majority in Italy's new Adriatic provinces, citizenship came automatically by virtue of birth and official residence. The Treaty of Saint Germain allowed Italian officials to intervene in individual cases of particular concern, but for most population rolls provided by the localities served as the bases for automatic extension of citizenship.²⁷ Those born or resident in parts of the Habsburg Adriatic Littoral assigned to the KSCS who wished to be Italian citizens were permitted to *elect* Italian citizenship in a relatively simple declaratory process. The third path, the *option* outlined in both Saint Germain and Trianon, allowed those of Italian 'race and language' born in the monarchy but outside the borderland provinces to choose citizenship in Italy. Exercising this *option* required formal renunciation of foreign ties, an oath of loyalty, the ability to meet linguistic, residency, and/or property requirements, and, in some cases, the payment of a tax. In December 1920, the Italian government published legal guidelines to clarify the provisions contained in the treaties (Gazzetta Ufficiale, 1921, no. 14, law no. 1890), but even

25 Joppke offers a useful historiography and typology of conceptions of citizenship (Joppke, 2010, 1–33).

26 Hungary and Italy did not share a border, but the presence of ethnic Italians in the Free State of Fiume (Rijeka), the former Hungarian port, and Gabriele D'Annunzio's seizure of the internationalized territory from September 1919 to November 1920 involved the powers directly in border and citizenship issues.

27 Reliance on the Habsburg records was not foolproof. In many rural areas, the clergy, known for their nationalist politics, maintained the population rolls, giving rise to claims of unfair or inaccurate reporting.

then, thousands fell through the administrative cracks or were caught in the interstices of international agreements.

The international legal world operated on notions of upholding the rights of citizens living in nation states. In the interwar period, citizens were understood to be men, over the age of 21, generally property owning and/or employed, literate, and who served in the military. The treaties' three-pronged approach, despite its specificity and complexity, failed to take into account the positions of many including women, minors, immigrants, those of illegitimate birth, children of immigrants, and some whose situation simply reflected the circumstances of life in the multi-ethnic empire.

Rules governing the acquisition of citizenship in the Adriatic were complicated, and even before the war, Hungarian and Austrian citizenship codes differed (Marin, 2013, 86). After the war, citizenship provisions were often misinterpreted by officials or misunderstood by individuals. Francesco Borcich, born in Trieste in 1903 had not reached the age of majority when the treaties came into effect, and so was bound to take his father's citizenship. Born in Perušić in Croatia but a long-time resident of Trieste, his father did not seek Italian citizenship, and became a KSCS citizen. Not realizing that by his father's action he too was a KSCS citizen, Borcich reported for Italian military service in 1923 with his peers in Trieste. He served honorably in the Italian forces for two years, nursing the mistaken assumption that this provided a road to Italian citizenship. But, the treaty provisions allowed for citizenship only for those who had served on Italy's behalf in World War I. This complication became a matter of international import and concern when KSCS authorities, having listed fathers and their dependent sons on citizenship rolls began to label young men who failed to present themselves for the KSCS draft as deserters.²⁸

Valid citizenship papers were required to obtain pensions, secure property, or to travel to restore prewar lives. Yet, enforcement of the complex and tangled provisions was difficult. By 1922, Italian officials in Trieste reported that they had dealt with approximately 1000 cases relating to Austrian refusals to provide pensions to those who had elected Italian citizenship, and noted that the Italian government had become responsible for paying them.²⁹ Nor could the new states party to the treaties always agree on the interpretation of citizenship provisions. Women's political and social disadvantages under the law evident in wartime (see Belzer, 2010, 125–134) extended into the peace. For example, Italy and the KSCS differed in their interpretations of widows' status with respect to Article 82 of Saint Germain. According to Italian authorities, only women who were widowed after the treaty was concluded gained the citizenship status that their husbands were entitled to under the treaties. Those who were widowed before the treaty came into effect maintained the citizenship they held on the husband's death. Further questions arose with respect to women who were widowed between the Armistice and the conclusion of the treaties. The KSCS considered all widows as independent under the treaties.³⁰

28 AST-PT, Ufficio Cittadinanza (1920–1936), 3454. Eventually many in Borcich's situation were granted amnesty and became naturalized Italian citizens under the provisions of the 1912 laws.

29 AST-PT, Ufficio Cittadinanza (1920–1936), 3454.

30 AST-PT, Ufficio Cittadinanza (1920–1936), 3457. Discussion of the varying interpretations appears in

Even in cases where women considered themselves Italian and spoke Italian exclusively, acquisition of Italian citizenship could be tricky. Confusion worked to the advantage of Teresa Pertot, born in Lokve in September 1887 who became a citizen automatically. The official reading the population rolls assumed that her birthplace listed as Lokve was Crocera Loqua in Tarnova della Selva (Trnovo), a part of Gorizia assigned to Italy. In fact, she was born in Lokve in Senovo, a part of Styria assigned to the KSCS. She should have had to elect citizenship in Italy but received it automatically.³¹ Giuseppina Maria Ritschl waited until 1925 to have her Italian citizenship affirmed. Born in Trieste in 1868, she married Gustavo Ritschl in November 1890 and separated legally from him in April 1891. Ritschl gave up his Austrian citizenship for Hungarian in 1903 and moved to Budapest. Under the Austrian law of 1863, separated women retained rights in the area in which they held them when the separation occurred. According to Italian law, separated women continued to follow their husband's citizenship.³² Augusta Simpli Hinteregger was born in Gorizia in 1862. She married Thomas Hinteregger, a native of Gassen (Austria) assigned to a Habsburg post in Capodistria (Koper) where they both lived. In 1906, they separated. The woman born in Italian territory and living in territory transferred to Italy became an Austrian under Italian law and an Italian under Austrian law.³³

Formulas in the treaties that determined citizenship based on place of birth, residence, and origin could not account for all individuals' cases, especially in the Adriatic provinces where on-going territorial conflicts meant that borders continued to shift well into the interwar period. For example, the Treaty of Rapallo of November 1920 affirmed Fiume's status as an international city but awarded Zara, several Dalmatian islands, and additional territories on the Adriatic coast to Italy, redrawing borderlines and forcing revaluations of citizenship eligibility.

Born on the island of Veglia (Krk), Maria Antonia Francovich moved to Trieste in 1885 and settled in the city permanently, marrying Guglielmo Illeberger. Illeberger died a Habsburg subject. Francovich Illeberger had been resident in Trieste for decades, spoke and knew only Italian, and had 'Italian sentiments'. Given her birthplace, she should have been able to apply for Italian citizenship. But, the political circumstances of Veglia made her citizenship application difficult. From 1918 to 1920, Italy claimed Veglia, which should have allowed her to elect Italian citizenship. In 1920, the Treaty of Rapallo assigned the island to the KSCS, after which Francovich would have had to opt for Italian citizenship. In the confusion, she failed to file any citizenship paperwork, and thus emerged stateless.³⁴

---

documents relating to the case of Antonia Mocnik. Article 82 reads, '[...]the status of a married woman will be governed by that of her husband, and the status of children under 18 years of age by that of their parents'.

31 AST-PT, Ufficio Cittadinanza (1920–1936), 3457.

32 AST-PT, Ufficio Cittadinanza (1920–1936), 3457.

33 AST-PT, Ufficio Cittadinanza (1920–1936), 3455.

34 AST-PT, Ufficio Cittadinanza (1920–1936), 3454. She then applied for naturalization under the Italian citizenship law of 1912, but was refused because she had left Veglia too many years earlier and could not get the required certification of estrangement from authorities there. Eventually she was granted special dispensation and welcomed as a naturalized Italian citizen in 1924.

The volatile political situation presented particular difficulties for those born or resident in Fiume. The Treaty of Saint Germain allowed for election of Italian citizenship in the Adriatic provinces, but as the Prefect in Trieste pointed out to the Italian Foreign Ministry, the Treaty of Trianon did not. Article 53 of Trianon enjoined Hungary to recognize the validity of future agreements that would determine the fate of the city and its inhabitants. Trianon's nationality clauses on birth (Article 61), residence (Article 63), and racial/linguistic preference (Article 64) allowed some former subjects of Hungary to opt for Italian citizenship, but did not specifically include Fiumians, as they did not constitute an ethnic or racial group in the monarchy. Technically, to exercise the option, those with rights in Fiume first had to qualify for and then renounce, depending on their particular circumstances, Fiumian or Hungarian citizenship to opt for Italian citizenship.³⁵

The postwar treaties provided individuals a one-year grace period to sort out their citizenship status. At the grace period's expiry in July 1921, thousands of citizenship cases remained unresolved in the former Habsburg Adriatic provinces. In 1922, the Italian Ministry of the Interior established a Citizenship Commission to filter through files relating to the 'remnant' populations of the Habsburg monarchy. By 1926, the Commission had considered almost 10,000 cases. It rendered its decisions in the shadow of the rise of Fascism and with attention to the provisions of various agreements including the Paris and Rapallo Treaties, bi-lateral agreements between the KSCS and Italy including the Santa Margherita Accords of 1923 affecting those in Istria (Istra) and Dalmatia (Dalmacija), and the Rome Accords of 1924 pertaining to Fiume.³⁶ In the Adriatic borderlands assigned to Italy, the 'sorting' of Austrian and Hungarian citizens and their political transformation into Italians took nearly a decade, during which ideas of political citizenship based on territoriality gave way to national citizenship linked to ethnic, cultural, political, and sentimental ties.

CONCLUSION

This analysis of the fallout of World War I in a small corner of the former Habsburg empire, the Adriatic provinces on the Italian side of the new border, points to broader aspects of international exchange, local accommodation, administrative leadership, and population adaptation that affected borderlands throughout the former monarchy and Europe. While international negotiators squabbled over the terms of the peace, local authorities faced myriad problems related to the resettlement of those affected by wartime disruptions and redistribution of populations and communities living in territories assigned to the successor states. In the years immediately following the war, local authorities sought pragmatic solutions to thorny problems related to the enforcement of new national regulations.

35 AST-PT, Ufficio Cittadinanza (1920–1936), 3455. See, for example, the case of Pasqua Cecconi. Italy recognized Fiumians' right to elect Italian citizenship in 1924 after the city was annexed and incorporated into Italy.

36 AST-PT, Affari generali, Ufficio Cittadinanza (1920–1936), 330.

The story of the Klemencich incident encapsulates the problems of the borderland and the clash between Italian requirements and local practice. Klemencich's complaint was filed in Zara, part of Italy for less than a year, and the territory which Klemencich thought held jurisdiction. It was forwarded to Trieste, assigned to Italy in the Treaty of Saint Germain. Triestine authorities identified Klemencich as a 'foreign subject', implying that she was a KSCS citizen. The Italian police were punished for treating her as one of many local women who crossed the border and not as an 'outsider'.

Klemencich's case points to the absurdity of trying to sort members of the local population according to their ethnicity, an absurdity that local authorities seemed to recognize despite nationalist pressures in the post-World War I years. The Triestine authorities' report implies that Klemencich was an ethnic Slovene, and her family name *Klemenčič* is associated with Slovenia, but Croats predominated in Zara where she filed the complaint. Her given name, at least the name recorded by the officials was Caterina, Italian in derivation. Klemencich had been in the company of Nezes Pirik, likely an ethnic Slovene as her village Otalez was in the Slovenian littoral and her name was Slovenian, but she was Italian citizen. She evidently spoke or understood Slovenian, but her primary language remained unclear. Pirik's name was not Italianized. What role Pirik's desire to remain a loyal citizen of Italy might have played in her statement to the Italian investigators remains a conjecture. She had not supported Klemencich's account but had not recounted the specifics of the slurs on the police either, calling the mutterings incomprehensible. Any assumption on Klemencich's part that the women were bound by a common ethnic association or experience had been misplaced. The police were certainly assured that the women had not acted in concert.

In the immediate postwar years, Italian authorities overwhelmed by the effects of the economic and refugee crises focused their attention on political stability and economic recovery rather than on ethnic and nationalist agendas. Assumptions regarding morality, social status, and allegiance informed by local traditions, gender, religion, and other influences guided them in decisions regarding repatriation and the recommendations for citizenship. Certainly ethnic and nationalist prejudices and antagonisms affected their judgment, but they did not manifest in concerted efforts or policies intended to disadvantage or persecute particular ethnic groups within the Italian state. The violence that erupted after the war was a symptom of instability and insecurity. It took on an ethnic cast and blossomed into ethnic violence and persecution when disappointed Italian nationalists and irredentists supported by Rome exploited local insecurities and paved the way for the rise of Fascism.

NEGOTOVE DRŽAVE: REPATRIACIJA IN DRŽAVLJANSTVO NA SEVEROVZHODNEM JADRANU, 1918–1921

Maura E. HAMETZ

Univerza Old Dominion, Oddelek za zgodovino, BAL 8000 Norfolk, Virginia, USA 23529

e-mail: mhametz@odu.edu

POVZETEK

Članek raziskuje vpliv politike na jadransko prebivalstvo po prvi svetovni vojni, s poudarkom na italijanski vladni politiki in odnosu do prehodov meje, repatriacije in državljanstva v novih jadranskih provincah. Osredotoča se na dinamično obdobje od premirja novembra 1918 do uradne proslave priključitve k Italiji marca leta 1921.

Tržaški in rimski viri opisujejo dogodke civilnega prebivalstva v obdobju vojaške okupacije in civilne vlade, na podlagi katerih članek raziskuje odnos italijanskih uradnih oseb do prebivalcev novih obmejnih območij (migrantov in beguncev) v transformaciji od habsburških dežel multietničnega imperija do italijanskih provinc v nacionalistični državi. Raziskuje nestrinjanja glede nejasnosti in kontradikcij v Pariškem, Saint Germainskem in Trianonskem sporazumu. Osredotoča se na anomalije, ki so vplivale na prebivalce Trsta, Reke, Istre in Dalmacije. Sledi učinkom še vedno trajajočih mejnih sporov na Jadranu, reviziji in zjasnitvam glede odločb, ki se tičejo lokalnih zadev v Rapalski pogodbi iz leta 1920 v kontekstu izzivov iz ozadja, ki so povezani z ekonomskimi izpadi, političnimi nemiri in povečanjem etničnega nasilja.

Članek nakazuje, da so se lokalne oblasti med obdobjem od konca prve svetovne vojne do fašističnega prevzema leta 1922 v napetem etničnem ozračju, vzponu nacionalnega partikularizma, v okviru zatona imperijev in nastanku nacionalnih držav, bolj osredotočale na restavracijo ekonomske in politične stabilnosti kot na uradno promocijo nacionalističnih teženj, ki so iskale pragmatične rešitve kot odgovor poveljnim zahtevam. Vsakdanja vprašanja, povezana z migrantskimi, begunskimi in sanacijskimi krizami ter delavskimi nemiri, so se reševala v skladu s tradicionalnim socialnim redom, ki temelji na kulturnih, verskih, ekonomskih in spolnih pojmih, kakršne so upoštevali že birokrati nekdanjega habsburškega imperija. Spodletel jim je učinkovit odgovor na nacionalistične izzive in etnične ter kulturne predsodke, ki so se z novo srditostjo pojavili in širili zaradi nezadovoljstva, dezorganizacije in zmedenosti prebivalstva po prvi svetovni vojni, kar je spodbujalo lokalno podporo fašizmu na novih italijanskih obmejnih teritorijih.

Ključne besede: repatriacija, državljanstvo, Jadran, Trst, prva svetovna vojna, mejna območja

SOURCES AND BIBLIOGRAPHY

ACS-PCM – Archivio Centrale dello Stato di Roma (ACS), Presidenza consiglio dei ministri (PCM).

AST-CGCVG – Archivio di Stato di Trieste (AST), Commissariato generale civile per la Venezia Giulia (CGCVG).

AST-PT – AST, Prefettura di Trieste (PT).

Gazzetta Ufficiale del Regno d'Italia: Parte Prima Leggi e Decreti 1921, no. 14, law no. 1890 (30 December 1920). Cittadinanza.

Treaty of Peace between the Allied and Associated Powers and Austria (1919): Protocol, Declaration and Special Declaration, St. Germain-en-Laye, Part III: Political Clauses for Europe, Section VI: Clauses Relating to Nationality, Articles 70–78,” Australian Treaty Series 1920 no. 3. <http://www.austlii.edu.au/au/other/dfat/treaties/1920/3.html> (accessed 22 May 2013).

Treaty of Trianon (1920): Part III: Political Clauses for Europe, Section VII: Clauses Relating to Nationality, Article 65. http://wwi.lib.byu.edu/index.php/Treaty_of_Trianon (accessed 22 May 2013).

Wilson, W. (1918): President Woodrow Wilson’s Fourteen Points, 8 January 1918. http://avalon.law.yale.edu/20th_century/wilson14.asp (accessed 13 May 2013).

Anderson, B. (1983): *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. London, Verso.

Bahovec, T., Domej, T. (2006): *Das österreichisch-italienisch-slovenische Dreiländereck: Ursachen und Folgen der nationalstaatlichen Dreiteilung einer Region*. Klagenfurt, Mohorjeva Hermagoras.

Bakewell, C. (1920): *The Story of the Red Cross in Italy*. New York, The Macmillan Company.

Ballinger, P. (2003): *History in Exile: Memory and Identity at the Borders of the Balkans*. Princeton, Princeton University Press.

Bass, J. F. (1921): *The Peace Tangle*. New York, The Macmillan Company.

Basso, S. (2010): *Nel confine: riflessioni del territorio transfrontaliero italo-sloveno*. Trieste, EUT.

Belzer, A. S. (2010): *Women and the Great War: Femininity under Fire in Italy*. New York, Palgrave Macmillan.

Biondi, N. (2001): *Regnicoli: Storie di sudditi italiani nel Litorale austriaco durante la prima Guerra mondiale*. In Cecotti, F. (ed.): *‘Un esilio che non ha pari’: Profughi, internati, ed emigranti di Trieste, dell’Isontino e dell’Istria*. Pordenone, Libreria Editrice Goriziana, 49–70.

Cecotti, F. (2001): Trieste 1914-1919: La città spopolata, la città rifugio. In Cecotti, F. (ed.): 'Un esilio che non ha pari': Profughi, internati, ed emigranti di Trieste, dell'Isontino e dell'Istria. Pordenone, Libreria Editrice Goriziana, 155–182.

De Menech, S., Leghissa Santin, M. (2001): Pola e Rovigno: L'esodo negli anni della prima Guerra mondiale. In Cecotti, F. (ed.): 'Un esilio che non ha pari': Profughi, internati, ed emigranti di Trieste, dell'Isontino e dell'Istria. Pordenone, Libreria Editrice Goriziana, 198–223.

Fahrmeir, A. (2007): Citizenship: The Rise and Fall of a Modern Concept. New Haven, Yale University Press.

Foerster, R. (1919): The Italian Emigration of our Times. Cambridge, Harvard University Press.

Hametz, M. (2005): Making Trieste Italian, 1918–1954. Woodbridge (U.K), Royal Historical Society - Boydell Press.

Joppke, C. (2010): Citizenship and Immigration. Cambridge, Polity.

Judson, P. (2013): Marking National Space on the Habsburg Austrian Borderlands, 1880–1918. In: Bartov, O., Weitz, E. (eds.): Shatterzone of Empires: Coexistence and Violence in the German, Habsburg, Russian, and Ottoman Borderlands. Bloomington, Indiana University Press, 122–135.

Kushner, T. (2006): Remembering refugees: Then and now. Manchester, Manchester University Press.

Magris, C. (1989): Danube. New York, Farrar, Straus and Giroux.

Marchis, R. (2005): Le parole dell'esclusione: esodanti e figuriati nell'Europa post-bellica: il caso istriano. Turin, SEB.

Marin, I. (2013): Contested Frontiers in the Balkans: Habsburg and Ottoman Rivalries in Eastern Europe. London, I.B. Tauris.

Monzali, L. (2004): Italiani di Dalmazia: dal Risorgimento all'Grande Guerra. Florence, Le lettere.

Phelps, N. (2008): Sovereignty, Citizenship, and the New Liberal Order: US-Habsburg Relations and the Transformation of International Politics, 1880–1924. PhD diss. Minneapolis, University of Minnesota.

Puissa, P. (2001): Trieste 1918: I reduci di novembre. In: Cecotti, F. (ed.): 'Un esilio che non ha pari': Profughi, internati, ed emigranti di Trieste, dell'Isontino e dell'Istria. Pordenone, Libreria Editrice Goriziana, 183–196.

Purini, P. (2010): Metamorfosi etniche: i cambiamenti di popolazione a Trieste, Gorizia, Fiume, e in Istria, 1914–1975. Udine, Kappa Vu.

Skran, C. (1995): Refugees in Inter-war Europe: The Emergence of a Regime. Oxford, Clarendon Press.

Ther, P. (2013): Caught in between: Border region in modern Europe. In: Bartov, O., Weitz, E. (eds.): Shatterzone of Empires: Coexistence and Violence in the German,

Habsburg, Russian, and Ottoman Borderlands. Bloomington, Indiana University Press, 485–502.

Torpey, J. (2000): *The Invention of the Passport: Surveillance, Citizenship, and the State*. Cambridge, Cambridge University Press.

Visintin, A. (2000): *L'Italia a Trieste: l'operato del governo militare italiano nella Venezia Giulia 1918–1919*. Gorizia, LEG.

VLOGA TAJNEGA POGAJALCA PRI SKLEPANJU JUGOSLOVANSKEGA
KONKORDATA

Gašper MITHANS

Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče, 6000 Koper, Garibaldijeva 1, Slovenija
e-mail: mithans@gmail.com

IZVLEČEK

Avtor v prispevku na primeru dela in posebne vloge tajnega pogajalca za sklenitev jugoslovanskega konkordata – Nikole Moscatella – analizira osrednje sporne točke in okoliščine, ki so preprečevale ureditev odnosov med državo in Rimskokatoliško cerkvijo (RKC) v Kraljevini SHS/Jugoslaviji. Kot kraljev tajni odposlanec, »tretji agent«, se je Moscatello izkazal v svoji diplomatski spretnosti, pri nalogi, ki je od leta 1922 mnogim drugim spodletela. Specifična situacija v državi pa je zaradi nerešenih medverskih, notranje- in zunanjepolitičnih vprašanj, ki so privedla do protestov proti konkordatu s strani Srbske pravoslavne cerkve in večine politične opozicije, preprečila, da bi ta sporazum stopil v veljavo.

Ključne besede: jugoslovanski konkordat, tajna pogajanja, Nikola Moscatello, Sveti sedež, Kraljevina SHS/Jugoslavija

IL RUOLO DEL NEGOZIATORE SEGRETO NEL RAGGIUNGIMENTO DEL
CONCORDATO JUGOSLAVO

SINTESI

Sull'esempio dell'attività e del ruolo speciale del negoziatore segreto per il raggiungimento del concordato jugoslavo – Nikola Moscatello – l'autore nell'articolo analizza i principali punti di contrasto e le circostanze che prevennero la soluzione dei rapporti tra lo Stato e la chiesa cattolica romana nel Regno dei Serbi, Croati e Sloveni / Jugoslavia. In veste di inviato segreto del re, "il terzo agente", Moscatello eccelse nella sua destrezza diplomatica in un compito al quale dal 1922 molti avevano fallito. Ciononostante, a causa di questioni irrisolte concernenti le relazioni interreligiose e la politica interna ed estera, che portarono alle proteste contro il concordato da parte della chiesa ortodossa serba, nel paese si era creata una situazione che impedì a questo accordo di entrare in vigore.

Parole chiave: concordato jugoslavo, trattative segrete, Nikola Moscatello, La Santa Sede, Il Regno dei Serbi, Croati e Sloveni/ Jugoslavia

UVOD

Sprejemanje konkordata kot »sporazuma med Cerkvijo in državo o skupnih zadevah« je na več ravneh vpleteno v mrežo posrednikov. Z analizo odnosa med glavnimi akterji v fazi konkordatskih pogajanj (1933–1935) in v času potrjevanja konkordata (1935–1938) ter dela tajnega pogajalca – Nikole Moscatella – bodo predstavljene glavne točke okoli katerih so zastajala pogajanja pri urejanju odnosov med državo in Rimskokatoliško cerkvijo (RKC) v Kraljevini SHS/Jugoslaviji.

Po številu pripadnikov in tudi po drugih kazalcih sta bili v državi najmočnejši Srbska pravoslavna cerkev (SPC) (46,6%) in Rimskokatoliška cerkev (39,4%). V državi je bil v veljavi t. i. sistem priznanih verskih skupnosti.¹ Država po tem sistemu priznava več veroizpovedi, ki jim je bila v Jugoslaviji z ustavo zagotovljena enakopravnost ter dovoljeno izvrševanje dejavnosti, ne teži pa k načelu ločitve religije od države. Podrobneje se je pravni status priznanih verskih skupnosti urejal ločeno z verskimi zakoni ter verskimi ustavami (glej: Kušej, G., 1937; Vilfan, 1993). V primeru RKC, za katero je bilo v veljavi šest različnih verskih zakonodaj iz predvojnega obdobja, naj bi to dokončno uredil konkordat v smislu razdelitve pristojnosti RKC in države ter poenotenja zakonodaje o RKC. Nujna in hkrati problematična je bila ureditev področja šolstva, sklepanja zakonskih zvez (versko mešanih), delovanja verskih redov in kongregacij ter uskladitev in prenovitev sistema financiranja RKC (verski sklad, ukinitev patronatov) (glej: Bonutti, 2002).

Med leti 1933 in 1935 so preko tajnega agenta potekala končna konkordatska pogajanja med Kraljevino Jugoslavijo in Svetim sedežem. Nikola Moscatello je po več neuspešnih poskusih (kot so bila konkordatska pogajanja leta 1925 ter jugoslovanski konkordatski predlog iz leta 1931) v tajnosti uspel zblížati stališča Svetega sedeža (posredno tako tudi jugoslovanske RKC) in jugoslovanskega državnega vrha. Podpisan konkordatski predlog pa nato zaradi negativnega odziva opozicijskih političnih strank, SPC in (predvsem srbske) javnosti ni bil ratificiran.

POGAJANJA ZA SKLENITEV KONKORDATA MED SVETIM SEDEŽEM IN KRALJEVINO SHS/JUGOSLAVIJO

Vlada v času pogajanj nastopa s svojim predstavnikom ali delegacijo kot zastopnik lastnih interesov – za ureditev odnosov med RKC in državo ter kot pogajalec – zastopnik vseh državljanov, vseh verskih skupnosti. Sveti sedež (papež kot vrhovni poglavar RKC) je zunanji akter, ki se pogaja v imenu RKC v določeni državi, sporazum – konkordat pa naj bi preprečil morebitne ali prisotne konflikte med državo in RKC. RKC v določeni državi, kot »stranka v procesu« pa je lahko v sklepanje konkordata do neke mere vključena ali pa skoraj v celoti izključena (glej: Košir, 1986, 17–19; Mužić, 1978, 13–14).

Konkordatska pogajanja so med Kraljevino Jugoslavijo in Svetim sedežem potekala

1 Vilfan ločuje med tremi glavnimi vrstami razmerja med državo in verskimi skupnostmi: 1) koordinacijski sistem (npr. konkordat), 2) sistem ločitve verskih skupnosti od države ter 3) sistem državne vrhovnosti (Vilfan, 1993, 10; prim. Flere, 2005, 183–185).

vse od leta 1922 do leta 1935. V tem času opazamo v odnosu do pogajanj vse večjo distanco do »lokalne« RKC tako s strani Svetega sedeža kakor državnega vrha. Po propadlih konkordatskih pogajanjih leta 1925 ter s stalnimi interferencami tudi s strani jugoslovanske Rimskokatoliške cerkve, ki so preprečevale oz. oteževale ureditev odnosov med RKC in državo, se je leta 1930 kralj Aleksander Karadjordjević odločil, da bodo nadaljnja konkordatska pogajanja potekala tajno.

Jugoslovanska stran se je za tajna konkordatska pogajanja odločila leta 1930 brez vednosti celo nekaterih ministrov ter jugoslovanskih škofov (z izjemo Bauerja in Rožmana), a je ostalo le pri pisni izmenjavi predlogov in protipredlogov.² Od novembra 1930 do marca 1931 so med poslanikom Jevremom Simićem in državnim tajnikom Eugenijem Pacellijem potekala usklajevanja o procesu pogajanj o konkordatu. 4. marca 1931 je Simić predstavil Svetemu sedežu (že drugi) jugoslovanski predlog konkordata.³ 3. avgusta 1931 je Pacelli predal Simiću »*Pro-memorio*« Svetega sedeža, iz katerega se je takoj opazilo, da se stališča Svetega sedeža precej razlikujejo od »jugoslovanskih«. Drža Državnega tajništva je bila sicer »pomirljiva«, češ, da je povsem običajno, da poda Sveti sedež na predlog neke vlade tudi svoje komentarje in da ne vidijo razloga, ki bi preprečeval, da bi se razgovori nadaljevali in bi se našel kompromis, ki bi zadovoljil obe strani.⁴ Kljub temu je jugoslovanska stran na *Pro-memorio* odgovorila šele po skoraj dveh letih, ko je poslanik Simić 15. aprila 1933 dostavil kardinalu Pacelliju »*Réponse à l'Aide-memoire*« ter z njim razpravljaj o pomembnejših točkah osnutka konkordata.⁵ Nato je odšel v Beograd, da vladi poroča o stanju razgovorov. Ko pa je želel nadaljevati razgovore s Pacellijem, ga je ta obvestil, da se je pooblastilo za vodenje razgovorov o konkordatu predalo Nikoli Moscatellu. Na ta odgovor se je Sveti sedež odzval še z eno *Pro-memorio* 26. avgusta 1933. Lahko bi torej rekli, da so »uradna« konkordatska pogajanja potekala od marca 1931 do avgusta 1933.

2 A.E.S. Jugoslavia, pos. 96 (P.O.), fasc. 53. Pismo Pellegrinettija Pacelliju, zadeva: Il ministro Simic torna a Roma. Il concordato, Beograd, 23. 2. 1931.

3 Tekst predloga konkordata sta sestavila Lujo Bakotić, nekdanji poslanik pri Svetem sedežu, in Mihajlo Lanović, člana vladne komisije, ki jo je imenoval Milan Srškić, takratni minister za pravosodje in kulturo (A.E.S. Jugoslavia, pos. 96 (P.O.), fasc. 53. Pismo Pellegrinettija Pacelliju, zadeva: Commissione Governativa per il Concordato Beograd, 21. 9. 1930). Pellegrinetti je že 11. 2. 1931 sporočil Pacelliju, da je prejel predlog konkordata ter predlagal, da se za komentarje "tuto in segreto" zaprosi dva ali tri škofo (A.E.S. Jugoslavia, pos. 96 (P.O.), fasc. 53. Pismo Pellegrinettija Pacelliju, Beograd, 11. 2. 1931). Predlog je nato bil poslan v »obravnavo« Bauerju in Rožmanu (Glej: A.E.S. Jugoslavia, pos. 96 (P.O.), fasc. 54, zadeva: Observationes ad schema concordatus jugoslavici, Zagreb, 28. 3. 1931; A.E.S. Jugoslavia, pos. 96 (P.O.), fasc. 54. Pismo Pellegrinettija Pacelliju, zadeva: Commento al Progetto Governativo di Concordato e relativo incartamento, Beograd, 11. 5. 1931).

4 A.E.S. Jugoslavia, pos. 96 (P.O.), fasc. 54. Pismo iz Državnega tajništva Jevremu Simiću in Pellegrinettiju, Vatikan, 20. 8. 1931.

5 A.E.S. Jugoslavia, pos. 96 (P.O.), fasc. 61. Sacra congregazione degli Affari Ecclesiastici Straordinari: Jugoslavia – nuovo progetto di concordato: Relazione, junij 1934.

VLOGA NIKOLE MOSCATELLA KOT »TAJNEGA« AGENTA
PRI SKLEPANJU KONKORDATA

Nikoli Moscatellu, enemu izmed ključnih akterjev v dolgotrajnem procesu sklepanja jugoslovanskega konkordata, je bila v času diktature glede na narodnostno in poklicno ozadje, nekoliko presenetljivo zaupana tako pomembna vloga. Dalmatinski duhovnik, rojen leta 1885 v Dolu na Hvaru, je študij teologije pričel v Centralnem bogoslovnem zavodu v Zadru in bil tam leta 1907 posvečen za rimskokatoliškega duhovnika. Leta 1911 je na Papeški univerzi Gregoriana doktoriral iz teologije. Za profesorja kanonskega prava in zgodovine Cerkve je bil v Centralnem bogoslovnem zavodu v Zadru imenovan leta 1918. Njegova diplomatska služba se je pričela leta 1921, ko je postal sekretar na Poslaništvu Kraljevine SHS pri Svetem sedežu. Leta 1924 je napredoval na mesto svetovalca poslaništva, od leta 1942 do leta 1946 pa je opravljal delo vršilca dolžnosti poslanika. Po tem je postal svetovalec Kongregacije za vzhodne Cerkve. Umrli je v Rimu leta 1961.

Nikolo Moscatella je kralj Aleksander (preko zunanjega ministra Jevtića) pooblastil za pogajalca za sklenitev konkordata že 12. marca 1933,⁶ Pacelli pa je to potrdil 9. aprila 1933.⁷ Ta datum lahko torej označimo kot začetek tajnih pogajanj.⁸ Kralj je namreč v veliki tajnosti poklical Moscatella v Beograd in mu izrazil željo, da sklene konkordat s Svetim sedežem. Naročil mu je, naj vstopi v stik z merodajnim organom Svetega sedeža ter prične z delom na oblikovanju osnutka konkordata (Mužić, 1978, 73). Kralj je nato tudi budno spremljal potek pogajanj.

Zanimiv je tudi splet okoliščin o imenovanju Moscatella za pogajalca s Svetim sedežem. Moscatello je namreč v treh pismih leta 1932 pisal dr. Engelbertu Besednjaku, da ga bodo premestili iz Rima na ministrstvo v Beograd. Besednjaka je prosil za pomoč, da bi ta prepričal zunanjega ministra Jevtića o koristnosti njegovega dela (BA, 527; BA, 564; BA, 579). Posredovanje, katerega podrobnosti niso poznane, je bilo očitno več kot uspešno (BA, 527).⁹ V šali je Pacelli dejal Simiću: »Kaže, da tudi g. Jevtić meni, da se popi med seboj lažje dogovarjajo.« (Živojinović, Lučić, 1988, 330, 331)

V času pogajanj je Moscatello večkrat zaprosil za komentarje na konkordat nuncija Pellegrinetija. Tudi nuncij je za tajna pogajanja izvedel šele 31. maja 1933.¹⁰ Ob »no-

6 Pacelliju je bilo pismo o pooblastilu poslano 12. 3. 1933 (Glej: A.E.S. Jugoslavia, pos. 96 (P.O.), fasc. 61. Lettera del Ministro degli Esteri Sig. Jevtic a S. E. Reverendissima il Card. Segretario di Stato, Beograd, 12. 3. 1933. V: Sacra congregazione degli Affari Ecclesiastici Straordinari: Jugoslavia – nuovo progetto di concordato: Relazione, junij 1934).

7 A.E.S. Jugoslavia, pos. 96 (P.O.), fasc. 62. Pismo Pacellija Jevtiću, Vatikan, 9. 4. 1933.

8 Četudi je Moscatello Pacellija seznanil s kraljevo odločitvijo že 21. marca 1933 (A.E.S. Jugoslavia, pos. 96 (P.O.), fasc. 61. Sacra congregazione degli Affari Ecclesiastici Straordinari: Jugoslavia – nuovo progetto di concordato: Relazione, junij 1934).

9 V korespondenci med Besednjakom in Moscatellom slednji sicer omeni, da naj Besednjak posreduje na zunanjem ministrstvu ter da naj za pomoč poprosi Stanka Šverljugo (finančni minister v prvih letih diktature, leta 1932 izvoljen za senatorja, poleg Korošca »politični boter« in priča E. Besednjaka) (glej: Pelikan, 2002, 585).

10 Prav tako se je o konkordatskih pogajanjih zamolčalo nadškofu Bauerju, ko je bil na sestanku s kraljem Aleksandrom in zunanjim ministrom Jevtićem v juliju 1933 (A.E.S. Jugoslavia, pos. 96 (P.O.), fasc. 57.

vici« o izbiri Moscatella je Pellegrinetti izjavil, da je že v številnih poročilih razjasnil ministrom za zunanje zadeve, da kar se tiče Svetega sedeža pogajanja lahko potekajo v Beogradu ali v Rimu, z ministrom, z delegacijo ali preko »tretjega agenta« (*terza agente*), a lažje z »resnim namenom, širino pogledov ter razumnimi predlogi«. V tem pogledu ni imel resnih ugovorov glede Moscatella, ni pa izključeval »vseh previdnosti in pomislekov v tem primeru«. Izpostavil je sledeče:

1. Kralj Aleksander je avtoritaren in ne mara, da mu kdo vsiljuje svoje mnenje; nezadovoljen je, če do tega prihaja tudi s strani njegovih sodelavcev. Nihče tako ne izključuje, da bo tudi pri vprašanju konkordata želel imeti zadnjo besedo, brez privoljenja in sodelovanja z zato pristojnimi osebami. V tem primeru je z ozirom na okoliščine to precej mogoče.
2. V navadi je, da se kralj Aleksander obrne na ljudi izven vlade, ki so v primeru delikatnih in tajnih misij včasih tudi vladi slabo poznani. V preteklosti je to razjezilo že več politikov na visokih mestih (npr. Pašića). Pri Moscatellovi misiji gre za zelo pomembno zadevo in nejasna korespondenca o izjavah pristojnih ljudi v vladi ne predstavlja skrbi, nasprotno, je resen poskus kralja, da naloži tako vladi kot parlamentu reševanje vprašanja konkordata.
3. Francija je svetovalka-poslušalka, ki vztraja pri tem, da je treba čim prej in čim bolj zadovoljivo skleniti konkordat; v nasprotnem primeru naj bi to slabo vplivalo na konsolidacijo Kraljevine Jugoslavije. To je Pellegrinettiju zatrdil frasonski minister, ki mu je svetoval, da naj se v tej zvezi poveže z ruskim ambasadorjem, v čemer Pellegrinetti ne vidi smisla.
4. Minister Jevtić je bil več let pravosodni minister in človek, ki mu je kralj osebno zaupal. On je potrdil Moscatella, kar je zagotovo sporazum z vladarjem.
5. Po nuncijevem mnenju so pogajanja z Moscatellom nekaj pozitivnega in koristnega, a vzbujajo tudi pridržke. Sveti sedež je že večkrat podal mnenje, da ni nobene potrebe, da bi se pogajanja s kraljevim tajnim agentom prikrivala, a ni dosegel svojega cilja. Po drugi strani bo vedno koristno vedeti, do katere točke lahko stečejo koncesije drugega pogodbenika; z oblikovanjem dokumenta bo ta koristen tako v primeru »obrata« kot v primeru zaključka pogajanj.
6. Škofje ne nasprotujejo pogajanjem med Svetim sedežem in vlado ter kraljem. Nasprotno, nunciju so povedali, da si jih želijo. Samo zaupali so, da naj bo Sveti sedež izjemno pazljiv pri sklepanju koncesij z vlado, ki bi jih le-ta lahko izkoristila proti volji škofov, kar je že storila. Pred končno sklenitvijo konkordata si želijo, da se povpraša za mnenje tudi škofo in katolike na splošno, da podajo svoje mnenje Svetemu sedežu o najbolj delikatnih in najpomembnejših zadevah. V trenutnih razmerah zatrjujejo, da je potreben dober konkordat, ki bo v javno korist Cerkvi, sicer bo Sveti sedež podprl dosedanji, majav režim.
7. Zaradi teh razlogov nuncij meni, da bi bilo neprimerno in škodljivo zavreči pogajanja, četudi v čudni obliki nekaterih predlogov, saj bi se s tem izpustila neprecenljiva

---

Pismo Pellegrinettija Pacelliju, zadeva: Circa Concordato e agente segreto. Mons. Bauer, Beograd, 14. 7. 1933).

priložnost, da bi se razjasnila situacija, ki jo upravlja masonerija tako, da zaostrejuje konflikte, in bi se znebilo tudi »ortodoksni« oseb v Rimu ter tistih, ki ne razumejo, da zavrnitev Svetega sedeža ne pomeni brezpogojno sovraštvo do njihovega naroda. Niti ni možno, da bi zavrnitev pogajanj predstavili javnosti na način, ki ne bi vzbujal sovražnosti in dezorientacije mnenja večjega dela populacije kraljevine.

8. Trenutek, ko se združijo predhodni dogovori, pomeni pomemben napredek – smatrajoč, da kar sprejme Moscatello, bosta potrdila tudi kralj in vlada –, ki vzbuja zaupanje v zaključek pogajanj in vsaj delno zagotavlja smer, ki se zdi episkopatu temeljna.
9. Moscatello je doprinesel k naklonjenemu vzdušju do konkordata v času, ko se pojavljajo številni napadi na škofe, s članki, ki se ponavljajo, ko se poraja staro večno sovraštvo do papeža in Vatikana, poleg tega pa so tudi težave z agrarno reformo in razlašanjem cerkvene lastnine.
10. Vlada in kralj razumeta, da se papež in škofje borijo za isto stvar in da mora konkordat dati katolikom občutek, da je njihov položaj v državi varen, bolj miroljuben in bolj ustrezajoč deležu, ki ga RKC predstavlja za pravico in srečo narodov.¹¹

Nikola Moscatello, katoliški duhovnik iz Dalmacije, je v konkordatskih pogajanjih nastopal predvsem kot kraljev tajni odposlanec. Vendar Pellegrinettijeva referenca nanj kot na »tretjega agenta«, namenska Aleksandrova izbira osebe izven vladnih krogov, »poklicna« povezava Moscatella tudi z drugo pogajalsko stranjo (Svetim sedežem ter RKC) ter potek usklajevanj Moscatella z vladnimi predstavniki v zvezi s konkordatom, kažejo na temeljne karakteristike posrednika med dvema kontrahentoma. Tudi sicer je bila njegova izbira precejšnje presenečenje, saj bi kot katoliški duhovnik lahko protežiral mnenja RKC. Moscatellova vloga je bila zelo zapletena, saj je moral zblížati ne samo interese dveh strani, temveč uskladiti pričakovanja in zahteve Svetega sedeža, vlade ter hkrati še zadostiti pričakovanja RKC v Jugoslaviji.

Moscatello se je pogajal neposredno z državnim tajnikom Pacellijem,¹² ki se je posvetoval v okviru Kongregacije za izredne zadeve, na čelu katerega je Borgongini-Duco leta 1929 kot sekretar – »zunanji minister« Svetega sedeža – zamenjal Giuseppe Pizzardo. Kralj je celo menil, da niti nuncij Pellegrinetti ni vedel za pogajanja.¹³ Napotke o koncesijah v konkordatu je Moscatello dobival od kralja in takratnega zunanjega ministra Jevtića.

Kralj Aleksander je imel v zvezi s konkordatom sledeče poglede:

1. Želel je splošno deklaracijo o glagolici, kakor je bila narejena za Črno goro (v Sloveniji in na Hrvaškem kaže, da ne velja).
2. Privatne šole – ne. (Ni denarja. Je pa koristno povečati število ur verouka v državnih šolah, kar naj se dobro precizira v konkordatu).
3. Ni treba oživiti Orlov, se pa ponudi možnost vstopa duhovnikov v Sokole.

11 A.E.S. Jugoslavia, pos. 96 (P.O.), fasc. 56. Pismo Pellegrinettija Pacelliju, zadeva: Circa le segrete trattative di Msgr. Moscatello, Rim, 2. 6. 1933.

12 Glej: BA, 120; A.E.S. Jugoslavia, pos. 96 (P.O.), fasc. 56. Pismo Pellegrinettija Pacelliju, zadeva: Circa le segrete trattative di Msgr. Moscatello, Rim, 2. 6. 1933; A.E.S. Jugoslavia, pos. 96 (P.O.), fasc. 55. Pismo Pellegrinettiju iz Državnega tajništva, 13. 7. 1933.

13 A.E.S. Jugoslavia, pos. 96 (P.O.), fasc. 55. Pismo Pellegrinettiju iz Državnega tajništva, 13. 7. 1933.

4. Želi, da se da Jugoslaviji to, kar se je dalo drugim državam.

5. Treba je dati duhovščini priložnost, da se približa mladini.¹⁴

Konec oktobra 1933 je Moscatello prišel v Beograd po nadaljnje napotke ter (najverjetneje) prvič predstaviti osnutek konkordata kralju,¹⁵ premierju Milanu Srškiću, zunanjemu ministru Bogoljubu Jevtiću, pravosodnemu ministru Božidarju Maksimoviću in »ekspertu« Mihajlu Lanoviću. Znova je prišel v Beograd oktobra 1934 ter dan pred atentatom na kralja Aleksandra opravil eno zadnjih usklajevanj s pravosodnim ministrom (kot predvidenim podpisnikom konkordata) Maksimovićem.¹⁶

Na Dedinjah je 28. 10. 1933 konkordatski osnutek kralju Aleksandru predstavil Engelbert Besednjak. Pri tem je kralju postregel tudi z nekaj opisi Moscatellovih pogajalskih spretnosti. Menil je, da je Moscatello dosegel precej več, kakor bi se lahko pričakovalo, ter pri pogajanjih s kardinalom Pacellijem izkazal posebno sposobnost in energijo. »*Niti delegacija bi ne mogla uspeti kakor je uspel Moscatello. Kot duhovnik je lahko na štiri oči predstavil argumente, katere si ne bi upala in ne bi smela predstaviti nobena komisija.*« (BA, 120)

Za enega največjih uspehov na pogajanjih smatra Moscatello določilo, da mora Sveti sedež pred imenovanjem škofa ali nadškofa povprašati vlado, ali ima proti kandidatu kakšne zadržke politične narave (§ 3 [1933, 1935]). Pacelli je namreč postavljajal za precends formulacijo v konkordatih z Nemčijo, Avstrijo in Badnom, kjer se lahko imenuje škofo in nadškofe tudi proti vladni volji. Moscatello je ugovarjal, da so razmere v Jugoslaviji kot mladi državi, ki je v težkem sporu z Italijo, drugačne. Nikdar namreč ne bi pristali, da bi papež, ki je Italijan, proti njihovi volji imenoval škofo. Ko je kardinal videl, da Moscatello dokončno zavrača njegovo zahtevo, je vstal, v znak, da so pogajanja propadla. Takrat se je dvignil tudi Moscatello in dejal: »*Kaže torej, da Bog ni želel našega konkordata. Pojdimo!*« A kardinal se je le odločil, da bo nadaljeval s pogajanja in Moscatello mu je obrazložil, da precedensi Avstrije in Nemčije za Jugoslavijo ne veljajo, saj je pričela pogajanja pred njima ... (BA, 120)

Besednjak je izpostavil tudi škofovsko prisego kralju (§ 4 [1933,¹⁷ 1935]), pri kateri se obvezujejo, da, tako sami kot tudi njim podrejeni duhovniki, ne bodo sodelovali v nobeni akciji proti državi. Pridobitev vidi tudi v členu o postopanju v primeru cerkveno-političnih prestopkih duhovnikov, ki predvideva mešano komisijo (§12. [1933], § 13 [1935]). Vprašanje Sokola (§ 33 [1933], § 34 [1935]) se je uredilo po kraljevi želji.¹⁸

14 A.E.S. Jugoslavia, pos. 96 (P.O.), fasc. 57. Avtor Moscatello, zapisek za arhiv, zadeva: Jugoslavia (Concordato), 29. 4. 1933.

15 Kralju je konkordatski osnutek prvi predstavil E. Besednjak (glej: BA, 120), kot »kraljev tajni pogajalec« pa se je z njim najverjetneje srečal tudi Moscatello. Precej dela je Moscatello opravil že v prvih treh mesecih, saj se osnutek z dne 24. 6. 1933 (glej: A.E.S. Jugoslavia, pos. 96 (P.O.), fasc. 57. Pismo Pellegrinettija Pacelliju, zadeva: Schema di Concordato, Rim, 24. 6. 1933) skoraj ne razlikuje od osnutka, ki ga je Moscatello prinesel v Beograd konec oktobra 1933 (BA, 121).

16 Možno je, da je prišel Moscatello še kdaj v Beograd, viri slonijo na dokumentih iz Besednjakovega arhiva. Skoraj gotovo je, da je bil Moscatello pisno v stiku z Jevtićem in kraljem, a o tem ni virov.

17 Pri navajanju letnice 1933 se nanašam (če ni specificirano drugače) na Moscatellov osnutek z dne 16. 11. 1933, to je dokument BA, 121.

18 Glej: A.E.S. Jugoslavia, pos. 96 (P.O.), fasc. 57. Avtor Moscatello, zapisek za arhiv, zadeva: Jugoslavia (Concordato), 29. 4. 1933.

Za mednarodni ugled Jugoslavije se zdi Besednjaku pomemben člen o pravicah manjšin v Jugoslaviji (§ 10 [1933], § 11 [1935]). Naknadno naj bi še zahtevali, da se doda formulacija, ki bo predpostavlja recipročnost¹⁹ – Sveti sedež naj bi se tako zavezal, da bo pri sklepanju prihodnjih konkordatov to določbo zahteval tudi za jugoslovanske manjšine. »*Naš narod v Italiji*«, pravi Besednjak, »*bi v našem konkordatu videl prvi mednarodni akt, ki služi njegovim interesom. /.../ Splošna obveza Svetega sedeža, da se bo zavzemala za narodne pravice naših manjšin v Cerkvi, bi imela za naš svet tudi neposredne koristi. Do sedaj je bilo Jugoslaviji nemogoče da intervenira pri Svetem sedežu v korist naših ljudi v Julijski krajini, ker so oni italijanski državljani, ki se pravno ne tičejo beograjske vlade. /.../ tako pa bi tudi naša vlada imela možnost, da preko svojega poslanika pri Svetem sedežu posreduje v korist jugoslovanskih katoličanov v Julijski krajini.*« (BA, 120)

Končno se je v prilogi h konkordatu po napornih pogajanjih rešilo tudi vprašanje o glagolici in staroslovanščini v liturgiji. Sprva sta Pacelli in Pizzardo menila, da gre za manj pomembno zadevo, ki se jo bo rešilo brez težav. Ko sta se poglobila v »stare vatikanske dosjeje«, sta zahtevo o uvedbi pravice do glagolice po celotni državi odbila. Predstavljala naj bi privilegij, ki ga ni imel noben drugi katoliški narod, zato naj bi takšna koncesija razburila sosednje države. Predlagala sta, da se vprašanje uredi kasneje, ne v konkordatu. Moscatello je vztrajal, da od tega predloga ne more odstopiti. Pacelliju je predstavil štiri argumente za sprejem predloga o glagolici: 1) glagolica je bila že dovoljena v konkordatih s Srbijo in Črno goro, četudi do te nista imeli pravic, 2) največji nasprotnik glagolice je bila Avstro-ogrska monarhija, 3) status quo, o katerem je govoril Pacelli, ne obstaja več, saj naj bi ga porušila Italija sama, ko je dovolila, da fašisti nasilno ukinejo glagolico v Istri in 4) razširjenje glagolice odgovarja želji jugoslovanske škofovske konference iz leta 1918. Medtem je Pacelli zahteval še Pellegrinettijevo mnenje. Ta je menil, da predstavlja glagolica resno nevarnost za versko življenje jugoslovanskih katolikov, kar je Moscatello označil za »bujno fantazijo«. Takrat je Pacelli predlagal, da ostaja staroslovanščina v rabi samo tam, kjer je bila že prej, o razširitvi pa se bo odločalo kasneje. Tudi ta predlog je Moscatello zavrnil in ga označil za »rešitev stare Avstrije«. Iz dunajskega tajnega arhiva naj bi se jasno videlo, da je kurija povsem skladno z Avstrijo preganjala glagolico in duhovnike, ki so jo zagovarjali. Pacelli, sicer pretresen, je dejal, da je to stvar preteklosti, ki jo je treba pozabiti. Moscatello se s tem ni strinjal, saj naj bi bil spomin na to še močan, nekatere od vpletenih oseb pa še žive. Dogodke v Julijski krajini je izpostavil kot »*najbolj živo realnost sedanjosti, o kateri Sveti sedež molči*« (BA, 120). S sprejemom koncesije o glagolici, bi lahko Sveti sedež pokazal, da ni sovražnik Jugoslovancev, sovražnik Jugoslavije. Pacelli se je tako odločil, da bo vprašanje predal v presojo papežu. Državni tajnik je ob srečanju z Moscatellom po papeževi odločitvi z razprtimi rokami dejal: »*Padam z neba. Ne morem verjeti, meni se zdi, kakor da ni res. Sedaj ne bo izgledalo, kakor da je papež nasprotnik Slovanov! Koncesija je epohalne vrednosti.*«²⁰ Pij XI. je aneks o glagolici sprejel v celoti (BA, 120). Besednjak sklepa, da

19 Dejstvo pa je, da so bili do takrat sklenjeni konkordati že skoraj z vsemi državami, kjer je Jugoslavija imela svoje manjšine.

20 Casco della nuvole. /.../ Non credo ancora, non mi sembra vero. Adesso non diranno che il Santo Padre è

je pri papežu prevladal psihološki moment osebnega prestiža. Ni namreč želel, da bi se o njem mislilo, da je nasprotnik Slovanov. Pizzardo, Ottaviani, Tardini in Barbetta, ki so bili o stvari obveščeni, so menili, da gre za »zgodovinski dogodek«²¹ in dejali Moscatellu, da bodo sedaj Sveti sedež napadali Madžari, Italijani in mnogi drugi. Moscatello pa jim je odgovoril, da naj povedo fašistom, da so oni s svojim nasiljem v Istri največ doprinesli k takšni rešitvi vprašanja staroslovanskega bogoslužja (BA, 120).

Nato je kralj – vidno zadovoljen – Besednjaka povprašal, če je v konkordat vključen tudi člen, ki bi duhovnikom prepovedoval članstvo v političnih strankah, kakor to ureja nemški konkordat. Besednjak je odvrnil, da tega ni bilo med inštrukcijami. Po njegovem ureditev v konkordatu z Nemčijo ni pomenila, da duhovniki ne bi smeli kritizirati političnih ukrepov in dejanj, ki bi bili v nasprotju z načeli krščanske morale in Cerkve. Opozoril je še, da bi brez dvoma Sveti sedež v tem primeru zahteval, da se prepoved razširi tudi na duhovnike vseh ostalih veroizpovedi. Na slednje pa je kralj odgovoril: »*Pa to ne bi bilo slabo!*« Besednjak je nadaljeval s prepričevanjem, da od takšne prepovedi ne bi imeli nikakršnih koristi, saj bi duhovniki bili samo užaljeni in bi naprej delovali tajno. Menil je tudi, da bi pri tem šlo za kratenje državljsanske enakopravnosti: »*Vsak natakar se lahko ukvarja s politiko, zakaj bi bilo to prepovedano duhovniku?*«²² Vendar kralja ni uspel prepričati, da bi odstopil od te zahteve (BA, 120).

Na sestankih z vladnimi predstavniki,²³ je bil Moscatello s strani Srškića in Jevtića²⁴ pohvaljen za svoje dobro opravljeno delo. V precej burnih razpravah je moral zagovarjati osnutek konkordata, kot da ne bi bil »jugoslovanski« pogajalec ter državni uslužbenec na poslaništvu, ampak – kot katoliški duhovnik – zagovornik Svetega sedeža ali »vsaj« RKC v Jugoslaviji. Moscatella je v diskusijah sicer pogosto podpiral Jevtić, ki mu je nenazadnje tudi dal napotke. Uspel je »obraniti« tudi večino pripomb na člene osnutka, četudi je kasneje prišlo še do nekaterih sprememb in dodatkov.²⁵

Zadnja pravna določila, okoli katerih je na sestankih zastajalo vprašanje sklenitve pogajanj, so bila: člen o redovih in kongregacijah (§ 11 [1933], § 12 [1935]) (BA, 122; BA, 124; BA, 126; BA, 127; BA, 129), člen o vzdrževanju teoloških fakultet (§ 24 [1933], § 25 [1935]) (BA, 122; BA, 124; BA, 126; BA, 127; BA, 129), člen o verskih šolah (§ 28 [1933, 1935]) (BA, 122; BA, 124; BA, 125; BA, 127; BA, 129; BA, 130), člen o zakonskih zvezah (§ 31 [1933], § 32 [1935]) (BA, 122; BA, 123; BA, 125; BA, 127), člen o vstopu rimskokatoliških duhovnikov v »jugoslovanski« Sokol (§ 33 [1933], § 34 [1935]) (BA, 122; BA, 124; BA, 127; BA, 129; BA, 130; prim. BA, 131) ter dodani (kasnejši) 8. člen, ki je aktivni duhovščini prepovedoval delovanje v političnih strankah in po načelu

nemico degli slavi! La concessione è l'importanza epocale.

21 Un avvenimento storico.

22 Svaki kelner može da se bavi politikom, samo svešteniku je to zabranjeno?

23 Na podlagi tega sestanka je nastal osnutek, datiran z dnem 16. 11. 1933, t. j. BA, 121.

24 Od 2. julija 1932 do 24. junija 1935 je bil minister za zunanje zadeve in od 20. decembra 1934 hkrati predsednik vlade.

25 Navajam člene iz osnutka leta 1933. Vrstni red se je namreč kasneje zaradi vrinjenega 8. člena (o depolitizaciji duhovnikov) nekoliko spremenil (prim. s končnim predlogom iz leta 1935 (Kušej, R., 1937)).

paritete predvidel enako prepoved za duhovščino vseh ostalih priznanih ver (BA, 120; BA, 122; BA, 124; BA, 125; BA, 127; BA, 129; BA, 130).²⁶

Največja novost je bil na željo kralja Aleksandra (BA, 120) ter podpore »vladne ekipe« (BA, 122) dodan člen, ki je prepovedoval duhovnikom članstvo v političnih strankah in delovanje v njihovo korist. To je bil tudi člen, kjer Moscatellu (kot že prej Besednjaku pri kralju) nikakor ni uspelo prepričati nasprotni strani o njegovi »neprimernosti« (BA, 122; BA, 124; BA, 123; BA, 125; BA, 126; BA, 127; BA, 129; BA, 130; BA, 250). Moscatello je ugovarjal, da je konkordat sestavljen iz koncesij in protikoncesij ter da tako ni možno vstavljati še novih členov: »Vse stoji in pade skupaj«. ²⁷ (BA, 122). Ko ta argument ni zalegel, je dejal, da bo Sveti sedež gotovo zahteval takšno prepoved za duhovnike vseh veroizpovedi v državi, kar pa bi bilo »neliberalno«. To je nekoliko »nedosledno« v primerjavi z njegovimi predhodnimi argumenti, ko je Lanovićevo zatrjevanje, da je »sodobna tendenca«, da se zakonski spori rešujejo na civilnih sodiščih, označil za zmotno, češ, da so to načela starega liberalizma, ki umirajo, tendenca takrat pa naj bi bila, da se čim bolj zaščiti krščanski zakon (BA, 122). Končno je Moscatello uspel zgolj doseči, da se je prepoved omejila na duhovnike v aktivni službi. Kasneje se je izkazalo, da je ta člen jugoslovanski vladi po sprejetju enake odredbe v nemškem konkordatu (32. člen)²⁸ obljubil že Pellegrinetti.²⁹

Na teh pogovorih se je domala spregledalo 27. člen,³⁰ ki je določal, da naj bodo v šolah, kjer je večina učencev/dijakov rimskokatoliške vere, tudi učitelji, kolikor je to mogoče, rimokatolički. Izpostavil ga je le Maksimović, ki je menil, da bi se moralo težiti k temu, da se pri nameščanju javnih uslužbencev ne bi gledalo na vero (BA, 127).

Prav tako ni omembe 1. člena z besedo »misija« oz. »mission«, ki se jo v času konkordatske krize v »pravniških brošurah« tolmači kot dovoljenje RKC za »svobodno vršenje misijonarstva v Jugoslaviji« in je bil izkoriščen kot razmeroma močan argument proti Rimskokatoliški cerkvi.

Primerov razhajanj je bilo tako precej, razprave pa so nemalokrat potekale v zelo zanimivem »balkanskem političnem žargonu«. Po približno dvajsetdnevem obisku Moscatella v Beogradu so se razrešila skoraj vsa vprašanja in Jevtić je Moscatella pospremil z inštrukcijami, da naj kot ključne točke – spremembe na pogajanjih s Pacellijem – izpostavi nov člen o depolitizaciji duhovnikov, dodatek o »recipročnosti« k členu o manjšinah, dodatek o »vzgoji v patriotskem duhu« k členu o verskih šolah ter zahtevo, da se prekliče odlok³¹ Kongregacije za obrede, ki katoliškim duhovnikom prepoveduje, da bi blagoslovljali karkoli, kar bi pred njimi blagoslovili že duhovniki drugih ver (BA, 129; BA, 130).

26 Glej: Mithans, 2011.

27 »Alles steht und faehlt zusammen«

28 Podobna odredba se nahaja tudi v italijanskem konkordatu (43. člen). Pri tem ni moč spregledati, da je bila politika tako Mussolinija kot Hitlerja, čim bolj omejiti vpliv verskih skupnosti, zlasti Rimskokatoliške cerkve.

29 A.E.S. Jugoslavia, pos. 96 (P.O.), fasc. 55. Pismo Pellegrinettija Pacelliju, zadeva: Circa una clausula politica sul Concordato, Rim, 21. 10. 1933; BA, 130.

30 Omeni ga le Maksimović v: BA, 127.

31 Ta člen ni bil sprejet. Glej: A.E.S. Jugoslavia, pos. 96 (P.O.), fasc. 57. Pismo kardinalu Donatu Sbaretiju, Vatikan, 16. 12. 1933.

Na podlagi korespondence iz Vatikanskih arhivov (predvsem med Pellegrinettijem in Pacelijem) lahko analiziramo tudi, kakšna so bila stališča Svetega sedeža do še odprtih vprašanj v jugoslovanskem konkordatu.

Dodatek k členu o manjšinah se je Pellegrinettiju zdel pomemben in sprejemljiv, ker bi vse pravice manjšin v Jugoslaviji ostajale v odvisnosti s situacijo jugoslovanskih manjšin v drugih državah. »Člen se mora razumeti v smislu, da so manjšine v Jugoslaviji mnogo bolje obravnavane kot jugoslovanske manjšine v drugih državah, brez da bi domnevali, da se manjšinam v Jugoslaviji zanikajo temeljne pravice, če isto počnejo sosednje države /.../ Edina jugoslovanska manjšina, ki zares »buri duhove« v državi je ta v Italiji. V Jugoslaviji stalno pritrjujejo, da so zelo slabo obravnavani v Italiji, tudi kar se tiče Cerkve. Člen lahko zato namiguje ravno v to smer. Na splošno je vprašanje težko in nevarno, ker služi kot orožje manjšini na drugi strani«, je menil Pellegrinetti ter opozoril, da je bil »člen prej bolje formuliran, ko je preprosto zagotavljal alogenemu prebivalstvu uporabo lastnega jezika v cerkvi, v kateizmu in v verskih organizacijah. A trenutnega člena, oblikovanega kakor v nemškem konkordatu, ni potrebno zavrniti, lahko se ga 'reši' z eventuelnimi stilističnimi modifikacijami.«³²

Na sestanku med Pacelijem in Moscatellom v avgustu leta 1934 je kardinal namenil posebno pozornost členu o manjšinah (§ 11 [1933], § 12 [1935]) in učnemu jeziku v semeniščih, ki je določal, da bo učni jezik pri vseh zavodih »jugoslovanski«, razen za sholastično filozofijo in teološke predmete³³ (§ 24 [1935]). Pacelli je večkrat poskušal spremeniti tekst omenjenih členov, a je Moscatello temu odločno nasprotoval. Pacelli je dejal, da bo papež zelo težko sprejel ta dva člena, ter predlagal, da naj Moscatello poskuša doseči pri vladi kakšno »redakcijo« bolj ugodno za jezike manjšin. Moscatello je obljubil, da bo to napravil.³⁴

Predmet nadaljnjih diskusij, ki jih je izpostavil Moscatello so bili še člen o Sokolu, Katoliški akciji in zakonski zvezi, vendar ni bilo sprejetih večjih sprememb.³⁵

V juliju leta 1934 je nadškof Bauer sporočil, da nekateri jugoslovanski škofje zahtevajo, da se pred sklenitvijo konkordata o njegovi vsebini posvetuje tudi z njimi. Pellegrinetti je menil, da bi bilo treba izbrati najprimernejši način ali povprašati vso škofovsko konferenco ali samo posamezne škofove, ki so bolj obveščeni o trenutnem stanju stvari.³⁶

Komentarje na predlog konkordata so nato podali dubrovniški in ljubljanski škof ter zagrebški nadškof.³⁷ Zanimivo je, da se člena o depolitizaciji aktivne duhovščine niso

32 A.E.S. Jugoslavia, pos. 96 (P.O.), fasc. 58. Pismo Pellegrinettija Pacelliju, zadeva: Sul concordato in genere e ultimo Schema di Concordato [21 maggio 1934], l. 6. 1934.

33 Takšno formulacijo je zahteval Maksimović (glej: BA, dok. št. 126) in je bila kasneje dodana v osnutka iz leta 1934 (glej: A.E.S. Jugoslavia, pos. 96 (P.O.), fasc. 61. Sacra congregazione degli Affari Ecclesiastici Straordinari: Jugoslavia – nuovo progetto di concordato: Relazione, junij 1934) ter je v takšni obliki tudi v predlogu konkordata (1935).

34 A.E.S. Jugoslavia, pos. 96 (P.O.), fasc. 59. Zapisnik sestanka med Pacelijem in Moscatellom, Vatikan, 11. 8. 1934.

35 A.E.S. Jugoslavia, pos. 96 (P.O.), fasc. 59. Moscatellovi komentarji na konkordat [1934/1935].

36 A.E.S. Jugoslavia, pos. 96 (P.O.), fasc. 58. Pismo Pellegrinettija Pacelliju, zadeva: Domanda che alcuni Vescovi siano consultati circa il Concordato, Beograd, 14. 7. 1934. Prim. A.E.S. Jugoslavia, pos. 96 (P.O.), fasc. 56. Pismo Pellegrinettija Pacelliju, zadeva: Circa le segrete trattative di Msgr. Moscatello, Rim, 2. 6. 1933.

37 Datum ni znan, predvideva se, da je bil podan v drugi polovici leta 1934.

dotaknili. Razlog za to bi lahko bil v tem, da so komentirali še osnutek konkordatskega predloga iz novembra 1933, ko tega člena še ni bilo v osnutku – takrat ga je kralj Aleksander šele zahteval –, a je to manj verjetno. Prav tako niso omenili drugega »ključnega« člena (po Jevtičevih napotkih Moscatellu novembra 1933) – o manjšinah. Posebno pozornost pa so posvetili členu o zakonski zvezi, kjer so predlagali dodatek k delu o mešani zakonski zvezi, ki pa ni bil sprejet. Pri členu o Katoliški akciji pa so predlagali manjšo stilistično spremembo,³⁸ ki je bila delno upoštevana.

(Vsaj) Bauer je bil tudi v stiku z Moscatellom, kar omenja v pismu Pellegrinetti-ju januarja 1935, ko z Rožmanom podata mnenje o sklepanju konkordata. Nasprotujeta preureditvi mej beograjske nadškofije (priključitev Zemuna) in izpostavljata, da se od dodatka o »rekreativnih/razvedrilnih in poučnih vajah« v členu o Katoliški akciji ne sme odstopiti. Strinjata se, da je sporazum za RKC ugoden ter da naj nuncij obvesti papeža, da ne sme nič ovirati konkordatskih pogajanj. Opozorita tudi, da je negotovo, ali bodo ljudje, ki so trenutno v jugoslovanski vladi, vztrajali pri sklenitvi konkordata, zato naj se izkoristi trenutne razmere.³⁹

V času Uzunovičeve vlade (27. 1. 1934–22. 12. 1934) so konkordatska pogajanja skoraj zastala. Pravosodni minister naj bi izjavil, da konkordata brez sprejetih pripomb ne bo podpisal (Mužić, 1978, 74). Na sestanku z Moscatellom 8. 10. 1934 je imel Maksimović v primerjavi z letom poprej le še par pripomb, ki so se nato v končnem predlogu skoraj vse upoštevale. Le v 31. členu o duhovnikih v vojski se ni upoštevala pripomba, da se vprašanje vojaške discipline kaplanov uredi sporazumno z vlado, kot tudi ne na 33. člen o Katoliški akciji, ki je ministra najbolj »vznemirjal« in je zahteval, da se obdrži stari tekst,⁴⁰ tj. da se ta odstavek izloči. Moscatello je razložil, da je Sveti sedež zahteval ta dodatek zaradi nedavnih slabih izkušenj s Hitlerjem, ki je trdil, da se otroci »*morajo in se lahko držijo skupaj z eno molitvijo*« (BA, 131). Maksimović je v Jevtičevi vladi izpadel iz ministrske ekipe. Nadomestil ga je – konkordatu bolj naklonjen – Dragutin Kojić.

Konkordat je bil tako skoraj zaključen že pred smrtjo kralja Aleksandra. Upravičeno se kralju torej lahko pripisuje osrednjo vlogo ter neke vrste »pokroviteljstvo« nad konkordatom, kar se je poskušalo izkoristiti, ko je prišlo do spora okoli ratifikacije konkordata (t. i. konkordatska kriza) (glej: Krošelj, 1966).

Po oblikovanju vlade sta Jevtić in Kojić obiskala patriarha Varnavo ter se z njim pogovorila o konkordatskem predlogu. Ta jima je odgovoril, da je s konkordatom že dobro seznanjen s strani kralja Aleksandra, ki mu je posredoval vse informacije, in da se je v

38 A.E.S. Jugoslavia, pos. 96 (P.O.), fasc. 59. Dubrovniški in ljubljanski škof ter zagrebški nadškof o predlogu konkordata [1934].

39 A.E.S. Jugoslavia, pos. 96 (P.O.), fasc. 62. Pismo Bauerja in Rožmana Pellegrinetti-ju, Ljubljana, 15. 1. 1935.

40 Maksimović je namreč v 2. odstavku člena o Katoliški akciji, ki je govoril o »razvedrilnih in poučnih vajah«, videl priložnost, da se obnovi Orel in je nasprotoval dodanemu odstavku (BA, 127). Kljub temu je bila že v naslednjem osnutku (ter v končnem predlogu) formulacija zgolj spremenjena v »jeux récréatifs« oz. »zabavne/razvedrilne igre« (Glej: A.E.S. Jugoslavia, pos. 96 (P.O.), fasc. 62. Concordato. Progetto II. Con tutte le correzioni, [1934/1935]).

vsem strinjal s kraljem. »Zato je to delo kralja Aleksandra,«⁴¹ je izjavil Varnava (Dožić, 1990, 96).

Eno zadnjih sprememb v jugoslovanskem konkordatu je zahteval [in dosegel, op. G. M.] koadjutor Alojzije Stepinac. Konkordat, ki organizacijam Katoliške akcije ne bi zagotavljal skupaj z duhovnim delom tudi dejavnosti razvedrilnega značaja (gledališke predstave, izleti, glasba, igre ipd.), je označil za nesprejemljivega.⁴² O tem problemu se je Stepinac v januarju 1935 pogovarjal tudi s Pacellijem, saj je menil, da če se tega člena ne bo spremenilo, bi to lahko pripeljalo do propada katoliških društev. Jevtića pa je opozoril, da bo vlada naletela na hud odpor [s strani katoličanov, op. G. M.], če bo poskušala konkordat uveljavljati s preganjanjem katoliške organizacije.⁴³

Po dolgoletnem sklepanju konkordata je Nikoli Moscatellu kot »tretjemu agentu« le uspelo zblížiti stališča. Konkordat je bil 25. 7. 1935 podpisan in 23. 7. 1937 v parlamentu tudi potrjen. Zaradi protestov Srbske pravoslavne cerkve (SPC) ter večine opozicijskih političnih strank, indiferentnosti nekdanje Hrvatske seljačke stranke ter delne pasivnosti Jugoslovanske škofovske konference in nekdanje Slovenske ljudske stranke, pa ta akt nikoli ni bil predložen v ratifikacijo senatu in je bil v 1. 2. 1938 dokončno odpovedan (glej: Mužić, 1978; Pantić, 1987; Ratej, 2008; Bonutti, 2002; Mithans, 2011).

SKLEP

V kolikor bi lahko sklenili, da so se tajna »Moscatellova pogajanja« leta 1935 po dolgem procesu – Pellegrinetti je dejal, da je šlo za »izjemen, če ne edinstven primer v analih diplomacije«⁴⁴ – in z veliko mero diplomatske spretnosti uspešno zaključila, je bilo potrjevanje konkordata neuspešno. Pri tem pa je potrebno opozoriti, da so imela dolga pogajanja tudi svojo ceno – vsebina podpisanega konkordatskega predloga je bila za državo manj ugodna kakor predhodni predlogi in osnutki. Vendarle je treba upoštevati, da so bili to predlogi jugoslovanske vlade; če pa končni predlog konkordata (1935) primerjamo z zahtevami Svetega sedeža iz pogajanj leta 1925, zlasti pa s promemorijama iz let 1931 in 1933 na vladni predlog iz leta 1931, katerih večina pripomb je bila sprejeta, so razhajanja precej manjša. Prav tako je treba upoštevati tudi zunanjepolitične razmere v času sprejemanja konkordata, zlasti otoplitev odnosov Jugoslavije z Italijo ter gospodarsko navezovanje na Nemčijo, kršitev pravkar sklenjenega konkordata z Nemčijo (1933) s strani vlade Tretjega rajha ter takratne odnose med jugoslovanskim državnim vrhom, RKC v Jugoslaviji in Svetim sedežem. Posebnega pomena za oblikovanje konkordata so bile uzakonjene pravice, ki jih je SPC dobila z Zakonom in Ustavo SPC, saj so služile za osnovo v pogajanjih. Moscatellu je uspelo, da so bile upoštevane nekatere ključne vladne zahteve: škofovska prisega kralju, ustanovitev mešane komisije, člen o manjšinah,

41 Prema tome, to je delo kralja Aleksandra.

42 A.E.S. Jugoslavia, pos. 96 (P.O.), fasc. 62. Pismo Pacellija Pellegrinettiju, 24. 1. 1935; prim. A.E.S. Jugoslavia, pos. 96 (P.O.), fasc. 62. Pismo Pellegrinettija Pacelliju, Beograd, 27. 1. 1935.

43 Danas, 19. 9. 1989: Dnevnik Alojzije Stepinca: Gore ne može biti, 63.

44 AJ, 372, 14. Aide-Memoire Svetega sedeža vladi Kraljevine Jugoslavije, Vatikan, 15. 2. 1938.

možnost ugovora vlade (iz političnih razlogov) na kandidata za škofa ali nadškofa, depolitizacija aktivne duhovščine ter rešitev vprašanja o rabi glagolice in staroslovanščine v liturgiji.

Poleg splošne notranje- in zunanjepolitične razgretosti je eden ključnih razlogov, da konkordat ni bil predan v ratifikacijo tajnost pogajanj, torej sam način delovanja vladnega odposlanca Moscatella, ki pa se je pogajal v tajnosti ravno zaradi predhodnih odzivov javnosti. SPC in nekdanja HSS sta se namreč počutili izključeni. Prva naj bi si želela biti »svetovalka«, medtem ko si je druga z ozirom na očitke, da je bil konkordat delo »srbske« vlade in da se mu posveča preveč pozornosti, najverjetneje želela sodelovati pri pogajanjih.

THE ROLE OF THE SECRET NEGOTIATOR IN THE PREPARATION OF THE YUGOSLAV CONCORDAT

Gašper MITHANS

University of Primorska, Science and Research Centre, Garibaldijeva 1, 6000 Koper, Slovenia

e-mail: mithans@gmail.com

SUMMARY

The Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes/Yugoslavia as a multinational and multiconfessional country tried to regulate its relations with the Roman Catholic Church through a concordat. Besides the unification of the religious legislation, the key points of the negotiations and also the most controversial ones concerned the educational and social sphere, the conclusion of (religiously mixed) marriages, the activity of religious orders and congregations, the regulation of the system of financing the Roman Catholic Church (religious fund, patronages, agrarian reform), and the issues of minority rights, the depolitization of the active clergy and the use of the Glagolitic alphabet in liturgy.

Between 1933 and 1935, through the secret royal negotiator – Nikola Moscatello – and the Secretary of State Pacelli, the concordat negotiations were held between the Kingdom of Yugoslavia and the Holy See. The role of Moscatello, who was also a Catholic priest, was very complex, as he found himself between two fronts and had to negotiate the contents of the concordat proposal in Rome as well as in Belgrade, i.e. even with the representatives of his “own” government. He still succeeded in bringing closer the standpoints of both parties, which, after several previously failed attempts by others, finally lead to the signing of the concordat on July 25, 1935.

Due to a strong resistance of the Serbian Orthodox Church and the majority of opposition parties as well as the inactivity of the Croatian Peasant Party, and partly also because of the Yugoslav Episcopal Conference and the former Slovene People's Party,

the concordat proposal was not submitted to the senate for ratification despite being confirmed by the parliament in 1937, and was in February 1938 irrevocably cancelled.

Key words: the Yugoslav Concordat, secret negotiations, Nikola Moscatello, Holy See, Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes/Yugoslavia

VIRI IN LITERATURA

Arhiv Engelberta Besednjaka (BA)

BA, 120. Avdienza Engelberta Besednjaka pri kralju Aleksandru na Dedinjah dne 28. 10. 1933.

BA, 121. Besedilo osnutka konkordata (v francoskem jeziku) z dne 16. 11. 1933.

BA, 122. Sestanek Nikole Moscatella s predstavniki vlade (premierom Milanom Srškićem, zunanjim ministrom Bogoljubom Jevtićem in Mihajlom Lanovićem), 29. 10. 1933 (I. del).

BA, 123. Osebni pogovor med Nikolo Moscatellom in Mihajlom Lanovićem, 30. 10. 1933.

BA, 124. Sestanek Nikole Moscatella s predstavniki vlade, 29. 10. 1933 (II. del).

BA, 125. Sestanek Nikole Moscatella z zunanjim ministrom Bogoljubom Jevtićem, 7. 11. 1933.

BA, 126. Sestanek Nikole Moscatella z zunanjim ministrom Bogoljubom Jevtićem dne 14. 11. 1933.

BA, 127. Sestanek Nikole Moscatella s pravosodnim ministrom Božom Maksimovićem dne 15. 11. 1933.

BA, 129. Sestanek Nikole Moscatella s premierjem Milanom Srškićem in zunanjim ministrom Bogoljubom Jevtićem, 17. 11. 1933.

BA, 130. Sestanek Nikole Moscatella z zunanjim ministrom Bogoljubom Jevtićem, 18. 11. 1933.

BA, 131. Sestanek Nikole Moscatella s pravosodnim ministrom Božom Maksimovićem, 8. 10. 1934.

BA, dok. št. 250. Pismo Nikole Moscatella Engelbertu Besednjaku: članek Viktorja Novaka o glagolici.

BA, 527. Pismo Nikole Moscatella Engelbertu Besednjaku, 18. 7. 1932.

BA, 564. Pismo Nikole Moscatella Engelbertu Besednjaku, nedatirano.

BA, 579. Pismo Nikole Moscatella Engelbertu Besednjaku, 18. 8. 1932.

Arhiv Jugoslavije (AJ)

fond 37 Milan Stojadinović

fond 372 Poslanstvo Kraljevine SHS pri Svetoj Stolicy u Rimu

Archivio storico della seconda Sezione della Segreteria di Stato (nekdanja Congregazione per gli Affari ecclesiastici straordinari)
fond Affari ecclesiastici straordinari (A.E.S.), Jugoslavija, periodo IV.

Danas. 19. 9. 1989: Dnevnik Alojzije Stepinca: Gore ne može biti, 63.

Bonutti, K. (2002): »Neratifirani« konkordat med Kraljevino Jugoslavijo in Svetim sedežem. V: Šelih, A. (ur.), Pleterski, J. (ur.): Država in cerkev: izbrani zgodovinski in pravni vidiki: mednarodni posvet, 21. in 22. junija 2001. Ljubljana, Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 131–149.

Dožić, G. (1990): Memoari patriarha srpskog Gavрила. Beograd, Sfairios.

Flere, S. (2005): Religija, družba, posameznik : temelji družboslovne obravnave verskega pojava. Maribor, Pedagoška fakulteta.

Košir, B. (1986): Il concordato tra la Santa Sede e il regno di Jugoslavia del 1935: esercitazione per la licenza in Utroque Iure. Roma, [B. Košir]

Krošelj, J. (1966): Borba za konkordat in dr. Korošec. V: Stare M. et al. (ur.): Zbornik Svobodne Slovenije 1966. Buenos Aires, Svobodna Slovenija, 181–202.

Kušej, G. (1937): O razmerju med državo in veroizpovedmi po jugoslovanski verski zakonodaji. Ljubljana, T. Slovenija.

Kušej, R. (1937): Konkordat: ustava in verska ravnopravnost. Ljubljana, J. Blasnika nasl.

Manojlović - Pintar, O. (2006): Još jednom o konkordatskoj krizi. V: Tokovi istorije, 1–2, Beograd, Institut za noviju istoriju Srbije, 157–171.

Mithans, G. (2011): Sklepanje jugoslovanskega konkordata in konkordatska kriza leta 1937. Zgodovinski časopis, 2011, 65, 1/2, 120–151.

Mužić, I. (1978): Katoliška crkva u Kraljevini Jugoslaviji. Split, Crkva u svijetu.

Pantić, D. (1987): Srpska pravoslavna crkva u Kraljevini Jugoslaviji 1929–1941 s obzirom na pravni položaj, političku ulogu i međjuverske odnose: doktorska disertacija. Beograd, samozaložba.

Pelikan, E. (2002): Tajno delovanje primorske duhovščine pod fašizmom: primorski krščanski socialci med Vatikanom, fašistično Italijo in slovensko katoliško desnico - zgodovinsko ozadje romana Kaplan Martin Čedermac. Ljubljana, Nova revija.

Pirjevec, J. (1995): Jugoslavija 1918–1992. Nastanek, razvoj ter razpad Karadjordjevičeve in Titove Jugoslavije. Koper, Lipa.

Ratej, M. (2008): Odtenki politizacije Rimskokatoliške in Srbske pravoslavne cerkve pri Slovenski ljudski in Narodni radikalni stranki med svetovnima vojnama. V: Prispevki za novejšo zgodovino, 48, 2, 35–52.

Vilfan, S. (1993): Državno versko pravo. V: Dolinar, F. M. (ur.), Mahnič, J. (ur.) in Vodopivec, P. (ur.): Cerkev, kultura in politika 1890–1941. Ljubljana, Slovenska matica v Ljubljani, 9–20.

Živojinović, D., Lučić, D. (1988): Varvarstvo u ime Hristovo: prilozi za Magnum Crimen. Beograd, Nova knjiga.

JUGOSLOVANSKO–IZRAELSKO TAJNO SODELOVANJE V SENCI PRVE ARABSKO–IZRAELSKE VOJNE IN SPORA Z INFORMBIROJEM (1948–1953)

Mateja REŽEK

Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče, Garibaldijska 1, 6000 Koper, Slovenija
e-mail: mateja.rezek@fhs.upr.si

IZVLEČEK

Članek obravnava jugoslovansko-izraelske odnose med letoma 1948 in 1953. Na podlagi arhivskega gradiva Uprave državne varnosti (UDV) in drugih virov ter znanstvene in spominske literature so osvetljeni tajni stiki med Jugoslavijo in Izraelom, ki sta jih vzdrževala načelnik protiobveščevalnega oddelka jugoslovanske UDV Edo Brajnik in izraelski obveščevalec Shaike Dan, zlasti ilegalni tranzit orožja in letal za izraelsko vojsko prek Jugoslavije med prvo arabsko-izraelsko vojno, izraelske gospodarske usluge Jugoslaviji v času spora z Informbirojem ter jugoslovansko-izraelsko obveščevalno sodelovanje v začetku petdesetih let. Tajni stiki med državama so vpeti v širši okvir mednarodne politike, ki jo je krojila hladna vojna, orisana pa je tudi bližnjevzhodna strategija jugoslovanske diplomacije v obravnavanem obdobju.

Ključne besede: Jugoslavija, Izrael, prva arabsko-izraelska vojna, spor z Informbirojem, Uprava državne varnosti (UDV), Edo Brajnik, Shaike Dan

COLLABORAZIONE SEGRETA TRA JUGOSLAVIA E ISRAELE ALL'OMBRA DELLA PRIMA GUERRA ARABO-ISRAELIANA E IL CONFLITTO CON IL COMINFORM (1948–1953)

SINTESI

L'articolo intende trattare delle relazioni jugoslavo-israeliane nel periodo tra il 1948 e il 1953. In base al materiale d'archivio dell'Amministrazione di Sicurezza dello Stato (l'UDBA) e altre fonti storiche, nonché letteratura scientifica e memorialistica si fa luce sui contatti segreti tra Jugoslavia e Israele, mantenuti dal capo della quinta sezione dell'UDBA jugoslava Edo Brajnik e l'agente segreto Shaike Dan, in modo particolare sul traffico di armi per l'esercito israeliano e il loro transito attraverso Jugoslavia prima e durante la prima guerra arabo-israeliana, sui favori economici ricevuti dalla Jugoslavia nel periodo del suo conflitto con il Cominform e sulla collaborazione tra i servizi segreti

jugoslavi e israeliani, l'UDBA e il Mossad, nei primi anni Cinquanta. I contatti segreti tra i due stati sono esposti in un contesto più ampio di politica internazionale forgiata dalla guerra fredda.

Parole chiave: Jugoslavia, Israele, prima guerra arabo-israeliana, conflitto con il Cominform, Amministrazione di Sicurezza dello Stato, Edo Brajnik, Shaikhe Dan

UVOD

Velika Britanija je v prvih letih po drugi svetovni vojni naglo izgubljala nadzor nad mandatnim ozemljem v Palestini. Njeni predstavniki so se čedalje bolj zavedali, da so z lahkomišelnostjo Balfourjevo deklaracijo zanetili arabsko-judovski spor, ki je postal nevzdržen celo za prekaljene britanske kolonialiste. Britanske oblasti so si obupno prizadevale, da bi zavrle množično priseljevanje Judov v Palestino in preprečile nastanek judovske države ter s tem ohranile dobre odnose z arabskimi državami in svoj vpliv na Bližnjem vzhodu, a so trčile z interesi Sovjetske zveze in Združenih držav Amerike (ZDA).

Sovjetska zveza si je prizadevala izriniti Veliko Britanijo z Bližnjega vzhoda, zato je podpirala priseljevanje Judov v Palestino in nastanek judovske države. S tem je učinkovito spodkopavala britansko prevlado na Bližnjem vzhodu in utrjevala svoj vpliv v regiji. Za odpravo britanske prevlade na Bližnjem vzhodu so si prizadevale tudi ZDA, čeprav v strahu pred poslabšanjem odnosov z arabskimi državami in s tem povezanim ogrožanjem dostopa do arabske nafte sprva niso bile naklonjene ustanovitvi judovske države. Kljub pomislekom se je ameriški predsednik Harry Truman preveč bal sovjetskega prodiranja na Bližnji vzhod, na predvečer predsedniških volitev pa ni bil imun niti na pritiske vplivnih ameriških judovskih organizacij, zato so začele ZDA podpirati delitev Palestine in ustanovitev judovske države.

Velika Britanija ni bila več kos zapletenim razmeram in čedalje hujšim spopadom med Judi in Arabci. V začetku leta 1947 je napovedala, da bo odstopila kot mandatna sila, reševanje palestinskega vprašanja pa je prepustila Združenim narodom (ZN). Generalna skupščina ZN je 29. novembra 1947 s tesno dvotretjinsko večino sprejela resolucijo o delitvi Palestine na judovski in arabski del. Odločilna je bila podpora obeh velesil, Sovjetske zveze in ZDA,¹ Jugoslavija, ki je prej zagovarjala arabsko-judovsko federacijo, pa se je glasovanja o delitvi Palestine vzdržala (Režek, 2013, 365–366).

Zanimanje jugoslovanske diplomacije za Bližnji vzhod je bilo v prvih povojnih letih razmeroma omejeno, bližnjevzhodno dogajanje pa je opazovala kot boj zatiranih narodov proti starim kolonialnim silam in kot rivalstvo ameriških, britanskih in francoskih imperialistov za nadzor nad regijo. Kljub omejenemu zanimanju jugoslovanske diplomacije lahko v prvem povojnem desetletju v njeni bližnjevzhodni politiki zaznamo vsaj tri obdobja. Prvo obdobje med letoma 1945 in 1948 je zaznamovala tesna navezanost

1 Več o bližnjevzhodni politiki velesil: Brown, 2004; Fawcett, 2005; Golan, 1990; Halliday, 2005.

na Sovjetsko zvezo, ki se je izrazila tudi v jugoslovanski zunanji politiki. Jugoslavija je zato sledila sovjetski strategiji izrivanja Velike Britanije z Bližnjega vzhoda, aktivno sodelovala pri ilegalnem preseljevanju Judov v Palestino (Režek, 2013, 367–372) in bila med prvimi državami, ki so priznale Izrael in z njim vzpostavile diplomatske odnose. V drugem obdobju med letoma 1948 in 1953 je jugoslovansko zunanjo politiko krojil spor z Informbirojem in z njim povezano iskanje novih zaveznikov, v tretjem obdobju od leta 1954 do sueške krize 1956 pa so se že pokazali obrisi nove jugoslovanske bližnjevzhodne strategije. Po letu 1956 sta jugoslovansko politiko do Bližnjega vzhoda zaznamovali podpora arabskim državam ter zavračanje izraelske ekspanzivne politike in ameriškega neokolonializma, ključna dejavnika zunanjepolitičnega obrata pa sta bili zamenjava režima v Egiptu in doktrina aktivne miroljubne koeksistence, ki je postajala središče jugoslovanske zunanje politike.

Članek obravnava obdobje med letoma 1948 in 1953, ki je bilo tako za Jugoslavijo kot za Izrael eno najtežjih, obenem pa je bilo to tudi obdobje njunega najintenzivnejšega sodelovanja. Na podlagi arhivskega gradiva Uprave državne varnosti (UDV)² in drugih virov ter znanstvene in spominske literature je osvetljeno tajno jugoslovansko-izraelsko sodelovanje med letoma 1948 in 1953, zlasti ilegalni tranzit orožja za izraelsko vojsko med prvo arabsko-izraelsko vojno, izraelsko oskrbovanje jugoslovanske industrije z zahodno tehnologijo v času spora z Informbirojem ter obveščevalno sodelovanje med Jugoslavijo in Izraelom v začetku petdesetih let. Tajni stiki med državama so vpeti v širši okvir mednarodne politike, ki jo je krojila hladna vojna, orisano pa je tudi razmeroma spretno krmarjenje jugoslovanske diplomacije med sprtima stranema na Bližnjem vzhodu.

Tajni stiki med jugoslovanskimi oblastmi in judovskimi organizacijami, ki so si prizadevale za ustanovitev judovske države v Palestini, segajo v leto 1946. Sprva so bili vzpostavljeni z namenom ilegalnega preseljevanja Judov v Palestino, med prvo arabsko-izraelsko vojno in v času jugoslovanskega spora s Sovjetsko zvezo pa se je tajno sodelovanje med državama okrepilo. Obveščevalna naveza iz prvih povojnih let med Edom Brajnikom, načelnikom protiobveščevalnega oddelka UDV za Jugoslavijo, in izraelskim obveščevalcem Shaikejem Danom je prerasla v razvejano politično, gospodarsko, vojaško in obveščevalno sodelovanje. Arhivski viri, zlasti za raziskavo ključni dokumenti UDV, so razmeroma skromni in pomanjkljivi, a toliko zgovornejši. Dokazujejo namreč, da so bili tajni stiki med državama intenzivnejši od diplomatskih in nemalokrat celo v nasprotju z njimi.

ILEGALNI TRANZIT OROŽJA IN LETAL ZA IZRAELSKO VOJSKO

Velika Britanija je po izteku mandata maja 1948 umaknila svoje sile iz Palestine. Arabske države so ostro zavračale delitev Palestine, judovska stran pa je 14. maja 1948 razglasila neodvisno državo Izrael na delu ozemlja nekdanje mandatne Palestine, ki so ga ZN namenili judovski državi. Novo državo so takoj napadle vojske sosednjih arabskih držav: Egipta, Transjordanije, Sirije, Libanona in Iraka. Spopadi med arabskimi oboroženimi skupinami, ki so se bojevale za enotno, arabsko Palestino, na eni strani ter judovsko

2 Več o arhivskih virih UDV o tajnih stikih med Jugoslavijo in Izraelom: Režek, 2013, 363–364.

vojaško organizacijo Hagano in bolj militantnim Irgunom na drugi strani, so se začeli že precej pred razglasitvijo judovske države. Zlasti Hagana, iz katere je na začetku prve arabsko-izraelske vojne nastala redna izraelska vojska, je v bojih z arabskimi silami pokazala več discipline in vojaške veščine, sčasoma pa se je tudi bolj oborožila.

Ker je Varnostni svet ZN uvedel embargo na uvoz orožja v Palestino,³ je Judovska agencija, kasneje judovska država, tajno kupovala in uvažala orožje v Izrael, denar zanj pa je zbirala v Evropi in v ZDA. Marca 1948 se je Golda Meir iz ZDA vrnila s 50 milijoni dolarjev, ki so jih za nastajajočo judovsko državo zbrali ameriški Judje, Hagana pa jih je takoj porabila za nakup orožja (Meir, 1987, 140–141). 150 milijonov dolarjev je zbral tudi United Jewish Appeal, polovica denarja je šla za nakup orožja, drugo polovico pa je prejel Joint Distribution Committee za pomoč Judom v evropskih državah. Meirova je v svojih spominih zapisala, da je prav ta denar pomagal Izraelu do zmage, Judje v ZDA pa so dokazali, da »je zanimanje ameriških Judov za Izrael faktor, na katerega lahko vedno računamo« (Meir, 1987, 150–151). Denar za oborožitev izraelske vojske so zbirali tudi jugoslovanski Judje, Zveza judovskih občin Jugoslavije pa ga je predala izraelskemu poslaniku (Ivanković, 2009, 102).

Judovska stran je skušala orožje kupiti od Sovjetske zveze, a je ta neposredno prodajo zavrnila in predlagala nakup orožja na Češkoslovaškem, vendar to ni smelo biti sovjetske izdelave. Pogajanja o dobavi orožja s Češkoslovaške so se začela decembra 1947 (Shay, 2008, 475), za posel z *Zbrojovko* pa se je januarja 1948 dogovoril Ehud Avriel (Ettinger, 1992, 263; Meir, 1987, 157), pred Shaikejem Danom Haganina zveza z jugoslovanskimi oblastmi (Režek, 2013, 368). Avriel je predlagal, da bi orožje z ladjami prepeljali po Donavi v Jugoslavijo, tam pretovorili na vagone in po železnici prepeljali do enega od jadranskih pristanišč, od koder bi ga z ladjami poslali v Palestino (Ettinger, 1992, 270).

Shaike Dan, od konca leta 1946 glavna zveza Hagane z jugoslovanskimi oblastmi, se je obrnil na vodjo protiobveščevalnega oddelka jugoslovanske UDV Eda Brajnika, s katerim je navezal tesne stike že med ilegalnim preseljevanjem Judov v Palestino (Režek, 2013, 370–371). Dan se je spominjal, da je poleg Brajnika v pogovorih o tranzitu orožja prek Jugoslavije sodeloval tudi Veljko Mičunović in prav ta mu je sporočil odločitev jugoslovanskega vrha: operacija je morala potekati v popolni tajnosti, podrobnosti glede organizacije prevoza orožja prek Jugoslavije pa so bile v rokah jugoslovanske tajne službe. Orožje, ki je iz Češkoslovaške priplulo po Donavi in bilo zatem po železnici prepeljano do jadranske obale, so v pristanišču v Šibeniku naložili v zaboje, označene kot pomoč v strojni opremi za Etiopijo. Marca 1948 je orožje z ladjo *Nora* odplulo proti Palestini, sledilo pa ji je še več podobnih pošilk (Ettinger, 1992, 271–277).

V dneh, ko je *Nora* izplula iz šibeniškega pristanišča, so arabske sile uspele odrezati Jeruzalem za ves judovski promet. David Ben Gurion je konec marca Hagani ukazal, naj prebije blokado, bitko za cesto do Jeruzalema pa so poimenovali operacija *Nahšon*, po judovskem sužnju, ki naj bi na begu iz egiptovskega suženjstva prvi stopil v razdeljeno Rdeče morje. Zaradi pomanjkanja orožja je bila operacija skoraj odpovedana, a jo je v

3 UNISPAL, 46 (1948), Resolution of 17 April 1948 [S/723] <http://unispal.un.org/UNISPAL.NSF/0/9612B-691FC54F280852560BA006DA8C8>

noči s 1. na 2. april 1948 rešila letalska pošiljka orožja iz Češkoslovaške. Dan zatem se je v pristanišču v Tel Avivu zasedla ladja *Nora* iz Jugoslavije. Ne da bi Britanci opazili, so pristaniški delavci raztovorili orožje, skrito pod vrečami krompirja in čebule, Hagana pa je dobila novih 500 pušk, 200 mitraljezov in 5 milijonov nabojev (Gilbert, 2008, 167; Ettinger, 1992, 278–281). Čez nekaj dni je Hagani uspelo začasno prebiti blokado Jeruzalema, a je kratko zmagoslavje 9. aprila zasenčil zločin Irguna nad palestinskimi civilisti v vasi Deir Yassin zahodno od Jeruzalema, ki odmeva še danes. Zločini judovskih paravojaških organizacij in pozivi arabskih voditeljev palestinskim civilistom, naj se umaknejo, so Palestince pognali v množični beg, »nakba« ali katastrofa, kot Palestinci imenujejo izraelsko vojno za neodvisnost, pa je na Bližnjem vzhodu odprla novo krizno žarišče – palestinsko vprašanje.

Po napadu arabskih držav sredi maja 1948 se je Izrael znašel v izjemno težkem položaju, zato je prek ZDA in Sovjetske zveze zahteval ustavitev ognja. Varnostni svet ZN je konec junija sprejel sklep o premirju, zatišje na frontah pa je izraelska stran izkoristila za to, da se je dobro oborožila. Z novo oborožitvijo je izraelska vojska oktobra 1948 uspela potisniti arabske sile iz severne in južne Palestine ter utrditi svoj položaj v novem delu Jeruzalema. Konec decembra se je prebila do obal Akabskega zaliva, januarja 1949 pa so se pod pokroviteljstvom ZN začela mirovna pogajanja. Izrael se v prvi arabsko-izraelski vojni⁴ ni le obdržal, temveč je svoje ozemlje razširil daleč prek meja, ki jih je načrtovala resolucija ZN o delitvi Palestine.

Poročilo petega sektorja Službe državne varnosti (SDV) za Jugoslavijo iz leta 1973, ki opisuje jugoslovansko-izraelsko tajno sodelovanje od leta 1946, navaja, da se je tranzit orožja iz Češkoslovaške prek Jugoslavije začel že januarja 1948, do septembra 1948 pa je bilo prepeljanih več sto ton orožja, med njimi tanki, minometi, topovi različnih kalibrov, lahko avtomatsko orožje, puške, strelivo in druga vojaška oprema.⁵ Omenjeno poročilo deloma temelji na analizi jugoslovansko-izraelskih tajnih stikov iz leta 1952, v kateri je opisana tudi pot orožja in navedena cena za njegov tranzit prek Jugoslavije: »Iz Bratislave je bilo transportirano z ladjami do Vukovarja in od tu po železnici do Šibenika. Za prvi transport 250 ton so nam plačali 75.000 dolarjev, kasneje pa za vsakega 50.000 dolarjev.«⁶

Centralni komite Komunistične partije Jugoslavije (CK KPJ) je 10. junija 1948 prejel zaupno pismo izraelskih komunistov. Generalni sekretar izraelske partije je pisal, da Izraelu primanjkuje bombnikov, lovskih letal, protiletalske obrambe, tankov in težkega topništva ter da se je o pomoči držav ljudskih demokratičnega pogovarjal s predsednikom vlade Davidom Ben Gurionom. Ben Gurionov odgovor je bil, da izraelska vlada prosi za vsakršno pomoč, »obstajajo pa tudi nekatera vprašanja konkretnega značaja glede pomoči Izraelu s strani Jugoslavije /.../ Vprašanja so naslednja: a) priskrbeti tranzitno letalsko bazo za transportna letala, ki bi vzletela iz vojaške letalske baze na Češkoslovaškem. /.../ Izraelska vlada bo dala bencin. Piloti bodi iz Hagane; b) da se nam proda 160 topov (s

4 Več o prvi arabsko-izraelski vojni: Morris, 2008.

5 ARS, AS 1931, škatla (šk.) 310, mapa 1, s. 161, Informacija o nekadašnji obaveštajni saradnji, činjenju uzajimnih usluga i kontaktima između naše i izraelske obaveštajne službe, 22. 5. 1973.

6 ARS, AS 1931, šk. 310, mapa 1, s. 172, Analiza i ocena akcije br. 1, 6. 12. 1952.

strelivom) /.../ Če to ni mogoče, ali bi nam potem lahko jugoslovanska vlada to kupila v Švici in nam predala?! Devize bi dala vlada Izraela. /.../ Predlagamo, da se na pobudo judovskih društev začne zbiranje denarja v korist izraelskega boja /.../« (Ivanković, 2009, 101). Ali je pismo izraelske komunistične partije kakorkoli vplivalo na nadaljnje jugoslovanske poteze glede pomoči Izraelu, ni znano, dejstvo pa je, da je Jugoslavija sodelovala pri tranzitu lovskih letal za izraelsko vojsko.

Letalstvo je poleg visoke motiviranosti izraelskih enot pomenilo največjo udarno moč izraelske vojske, ključen za izid vojne pa je bil nakup lovskih letal znamk Spitfire in Messerschmitt na Čehoslovaškem. Letala so bila večinoma kupljena v času prvega premirja sredi leta 1948, pri njihovem tranzitu iz Čehoslovaške pa je Jugoslavija odigrala vlogo vmesne postaje. Čehoslovaška je bila namreč predaleč od Izraela, da bi ga letala dosegla brez postanka in dolivanja goriva.

Shaike Dan je znova obiskal Eda Brajnika. Tokrat ga je spremljal Ehud Avriel, v pogovorih pa je sodeloval tudi Veljko Mičunović. Jugoslovanske oblasti so pod težo spora z Informbirojem pomoč Izraelu pri tranzitu letal s Čehoslovaške najprej zavrnile, toliko bolj pripravljene sodelovati pa so bile bolgarske oblasti, a so za pristanek vsakega letala zahtevale 10.000 dolarjev. Shaike Dan je spet govoril z Brajnikom, ta s svojimi nadrejenimi in tokrat je bil odgovor pozitiven. Jugoslavija je dovolila uporabo odmaknjene letališke steze na Kapinem Polju blizu Nikšića,⁷ ki so jo poimenovali s tajnim imenom *Alabama*, celotna operacija prevoza letal iz Čehoslovaške prek Jugoslavije pa je znana kot operacija *Velvetta* (Ettinger, 1992, 292–296).

Konec septembra 1948 je v Črni Gori pristalo prvih šest letal iz Čehoslovaške: eno se je ob pristanku močno poškodovalo, dve od preostalih petih letal sta morali zaradi težav z gorivom zasilno pristati na Rodosu, Izrael pa so na koncu dosegla tri letala iz te pošiljke. Tem so sledila nova letala, skupaj naj bi jih bilo na Čehoslovaškem kupljenih 60. Piloti so bili večinoma zavezniški vojni veterani judovskega rodu, pretežno Američani, organizacijo poletov pa je prevzel ameriški pilot Sam Pomerantz, ki je med enim od poletov tudi sam izgubil življenje. Decembra so jugoslovanske oblasti za postanek letal s Čehoslovaške odprle letališče blizu Podgorice, od koder je konec decembra 1948 vzletelo zadnjih enajst letal za Izrael. Na Čehoslovaškem je na prevoz v Izrael čakalo še nekaj letal znamke Messerschmitt. Te so razstavili, spravili v zaboje, jih naložili na ladje in po Donavi poslali v Jugoslavijo. Tam so jih preložili na vagone in po isti poti, kot so prej prevažali orožje, prepeljali do pristanišča v Šibeniku (Ettinger, 1992, 297–303).

USLUGE SE VRNEJO

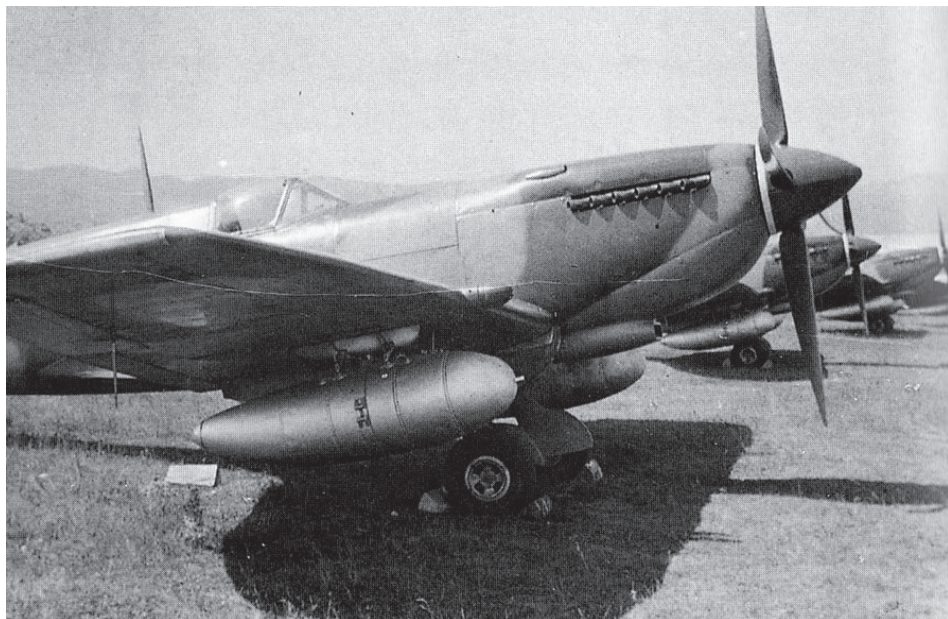
Jugoslovanske usluge nastajajoči judovski državi med letoma 1946 in 1948 niso bile majhne. Jugoslavija je s pomočjo pri ilegalnem preseljevanju Judov v Palestino (Režek, 2013, 367–372) in zatem z uslugami pri tranzitu orožja in letal za izraelsko

7 ARS, AS 1931, šk. 310, mapa 1, s. 172, Analiza i ocena akcije br. 1, 6. 12. 1952; ARS, AS 1931, šk. 310, mapa 1, s. 161, Informacija o nekadašnjoj obaveštajnoj saradnji, činjenju uzajmnih usluga i kontaktima između naše i izraelske obaveštajne službe, 22. 5. 1973.

vojsko pomagala nastajajoči judovski državi priskrbeti pomemben del tistega, kar je ta najbolj potrebovala. Usluge je začel Izrael vračati kmalu po izbruhu spora z Informbirojem, zlasti z ilegalnim uvozom zahodne tehnologije za jugoslovansko industrijo, ki jo v države vzhodnega bloka, kamor je v očeh Zahoda takrat še vedno sodila Jugoslavija, ni bilo dovoljeno izvažati.

Jugoslavija je ob sporu z Informbirojem ostala brez zaveznikov in povsem osamljena. V zahodnih očeh je bila še vedno država z enim najtrših komunističnih režimov, jugoslovanski voditelji, ki so se po sporu z Moskvo začeli ozirati proti Zahodu, pa so si prizadevali, da bi to podobo omilili. Ker je bila v ZDA prepoved izseljevanja Judov v Izrael zelo občutljiva tema, so se oblasti odločile, da bodo jugoslovanskim Judom dovolile izselitev (Režek, 2013, 372), podobo Jugoslavije pa so skušale olepšati tudi v zahodnih medijih. S posredovanjem Shaikeja Dana in Ehuda Avriela naj bi v Jugoslavijo prihajali zahodni novinarji judovskega rodu, ki so v svojih člankih bralce v ZDA, Franciji, Veliki Britaniji, Italiji in drugih državah seznanjali z dogajanjem v vzhodnem bloku in z novo, drugačno Jugoslavijo (Ettinger, 1992, 303–304).

Nekoč, verjetno že leta 1948, je Brajnik poklical Dana in ga vprašal, če lahko kako pomaga pri nabavi visoke peči za taljenje železa za jugoslovansko železarsko industrijo. Shaike Dan se je v Milanu sestal z EHUDOM AVRIELOM in judovskim poslovnem Ephraimom ILLINOM, ki bi lahko priskrbel takšno peč, ter se zatem z Brajnikom dogovoril za sestanek Illina z jugoslovanskimi strokovnjaki. Odločili so se za peč ameriške izdelave

Sl. 1: Izraelska letala Spitfire na letališču blizu Nikšića med operacijo Velveta leta 1948
Fig. 1: Israeli Spitfires at the airport near Niksic during the Operation Velveta in 1948

Brassart Brothers (Ettinger, 304–305), v ta namen pa je bila ustanovljena mešana družba, prek katere so bile kasneje opravljene tudi druge transakcije v vrednosti več sto tisoč dolarjev (Shay, 2008, 474–475). Glede nakupa železarske visoke peči se biografija Shaikeja Dana (Ettinger, 1992) ne ujema povsem s poročili UDV. V analizi jugoslovansko-izraelskih tajnih stikov iz leta 1952 je namreč zapisano: »2) Prek svojih zvez so nam omogočili nabavo dveh visokih peči za našo metalurgijo. Ker je cena teh peči znašala 10 milijonov dolarjev, mi pa nismo imeli deviz, so nam ponudili svojo pomoč, vendar so se razmere spremenile in smo peči nabavili v Angliji. 3) Oni so nas pripeljali v stik z ameriško firmo „Brassart“ in nam pomagali skleniti pogodbo za izgradnjo Blumink – valjarna v Zenici.«⁸

Druga jugoslovanska prošnja, ki jo je Brajnik posredoval Danu, so bili vrtnalni stroji za nafto in cevi za naftne vrtine. Brajnik mu je na sestanku predstavil moža, katerega obraz je Dan takoj prepoznal s slik – Borisa Kidriča.⁹ Ta je Danu pojasnil, kaj natančno potrebuje, in Dan je prošnjo prenesel naprej (Ettinger, 1992, 305). O tem je v zaupnem poročilu leta 1968 pisal tudi Edo Brajnik: »Leta 1949 so nam na prošnjo tovariša Kidriča dostavili pet vrtnalnih garnitur za nafto (250 vagonov materiala), ki so bile pod embargom za izvoz v IB države.«¹⁰ V analizi stikov z Izraelom iz leta 1952 je zapisano tudi, da je izraelska stran vrtnalne stroje »plačala s svojim denarjem, ker takrat nismo imeli na razpolago prostih deviz«.¹¹

Naštete posle naj bi izpeljala mešana družba z izraelskimi partnerji Ephraimom Illinom, Avrahamom Friedmanom in Meirjem Gironom ter jugoslovanskimi strokovnjaki, ki jih je vodil mož z imenom Milnović. »Izraelsko-jugoslovanska družba, ki je vzniknila na mojo pobudo, je šla naprej z veliko drugimi posli, ki me niso prav nič zanimali, a sem bil vesel, da se je njeno delovanje nadaljevalo«, se je spominjal Shaike Dan in v nadaljevanju omenil, da so bili prek te družbe nabavljeni tudi luksuzni avtomobili znamk Chevrolet in Cadillac za jugoslovanski državni vrh (Ettinger, 1992, 306). Poleg tega je Jugoslavija z izraelskim posredovanjem večkrat kupila tudi »kritične surovine za industrijo (bombaž, kavčuk, nafto in njene derivate), ki bi jih naša država v tedanjih pogojih težko nabavila«.¹²

Poleg gospodarskih uslug naj bi Izrael pomagal Jugoslaviji tudi v nekaterih političnih zadevah. Tako naj bi Brajnik nekoč poklical Dana in mu povedal, da si Jugoslavija zelo želi vabila na konferenco azijskih socialistov v Rangoonu, na kateri je sodelovala izraelska vladna stranka Mapai. Izraelski zunanji minister Moše Sharett, ki je imel v Aziji odlične zveze, je menda posredoval pri azijskih socialistih in jugoslovanska partija je prejela vabilo na konferenco (Ettinger, 1992, 309). Zveza komunistov Jugoslavije se je konference azijskih socialistov v Rangoonu januarja 1953 udeležila kot opazovalka, za-

8 ARS, AS 1931, šk. 310, mapa 1, s. 172, Analiza i ocena akcije br. 1, 6. 12. 1952.

9 Shaike Dan v spominih ni navedel njegovega imena, omenil je le, da je bil Slovenec in minister v jugoslovanski vladi, doma iz istega kraja kot Brajnik.

10 ARS, AS 1931, šk. 310, mapa 1, s. 32, Podsetnik, 30. 1. 1968.

11 ARS, AS 1931, šk. 310, mapa 1, s. 172, Analiza i ocena akcije br. 1, 6. 12. 1952. Gl. tudi: ARS, AS 1931, šk. 310, mapa 1, s. 162, Informacija o nekadašnjoj obaveštajnoj saradnji, činjenju uzajmnih usluga i kontaktima između naše i izraelske obaveštajne službe, 22. 5. 1973.

12 ARS, AS 1931, šk. 310, mapa 1, s. 172, Analiza i ocena akcije br. 1, 6. 12. 1952. Gl. tudi: ARS, AS 1931, šk. 310, mapa 1, s. 162, Informacija o nekadašnjoj obaveštajnoj saradnji, činjenju uzajmnih usluga i kontaktima između naše i izraelske obaveštajne službe, 22. 5. 1973.

stopala sta jo Milovan Đilas in Aleš Bebler, konferenca pa se je zapisala v zgodovino kot predhodnica izvenblokovskega povezovanja in kasnejšega gibanja neuvrčenih.

Leta 1950 je bilo vzpostavljeno tudi sodelovanje obveščevalnih služb Izraela in Jugoslavije. Te je Shaike Dan svojemu biografu Amosu Ettingerju očitno zamolčal – v Danovi biografiji *Blind Jump*, ki se v delih o Jugoslaviji pretežno ujema z zapisi v dokumentih UDV/SDV, jugoslovansko-izraelsko obveščevalno sodelovanje v začetku petdesetih let sploh ni omenjeno. Toliko bolj zgovorni so dokumenti jugoslovanske UDV/SDV, ki jih je Edo Brajnik leta 1974 predal slovenski SDV. Na podlagi starejših poročil UDV je peti sektor SDV za Jugoslavijo o izraelsko-jugoslovanskem obveščevalnem sodelovanju leta 1973 zapisal: »Avgusta 1950, v času povečanega pritiska IB držav na našo državo, demonstrativnih premikov enot vzdolž meje in pričakovanja vojaške akcije proti nam, je prišlo do načelnega dogovora o obveščevalnem sodelovanju (tedanji funkcionarji UDV so ocenili, da je izraelska obveščevalna služba sposobna priti do informacij, ki bi nam pomagale pri ocenjevanju varnostnih razmer). Na drugi strani je bila izraelska obveščevalna služba zainteresirana za informacije o arabskih državah. Načelni dogovor Brajnik–Dan iz avgusta 1950, ki je bil razdelan in konkretiziran v njenih kasnejših pogovorih v letih 1951 in 1952, je predvideval: da bomo mi (UDV) zbirali in jim (IOS) dostavljali vojaške in druge (politične in gospodarske) podatke o arabskih državah, v prvi vrsti o Egiptu, oni pa nam to isto o sosednjih in drugih IB državah; da bodo poslali svoje oficirje na Madžarsko, v Romunijo in Bolgarijo /.../ ki bi delali po našem nalogu. /.../; da bo UDV napotila oficirje v Kairo, po možnosti tudi v Damask in Bejrut, ki bi delali po njihovem nalogu. /.../; da se bo izmenjava informacij opravljala v Parizu; da bodo najnujnejše informacije poslane z depešami, druge pa s kurirsko pošto enkrat mesečno. Z naše strani sta bila aprila 1951 poslana dva oficirja v Kairo (Nijaz Dizdarević in Mirko Pandurović) in eden pred njima v Bejrut (Čedo Cvrlija). Oni s svoje strani do novembra 1951 niso poslali posebnih oficirjev v IB države po našem nalogu, kot je bilo dogovorjeno /.../ S padcem reakcionarnega režima Faruka leta 1952 in vzpostavitvijo Republike Egipt junija 1953 je prišlo do prekinitve obveščevalnega sodelovanja z IOS, kakršna se je odvijala v predhodnem obdobju. Vendar so se kontakti in medsebojne usluge nadaljevale skoraj do samega IV. plenuma ZKJ, 1. julija 1966.« Poročilo SDV med temi uslugami navaja izmenjavo pisem med Davidom Ben Gurionom in Titom januarja in maja 1963, izraelsko prošnjo, da bi jugoslovanska stran posredovala v Egiptu za izmenjavo zaprtih obveščevalcev, predlog voditeljev Mossada, da bi se sestali z vodstvom SDV januarja 1966, jugoslovansko prošnjo, da bi izraelska obveščevalna služba pred Titovim obiskom v Južni Ameriki leta 1963 zbrala informacije o delovanju srbske, hrvaške in slovenske emigracije ter druge podatke, pomembne za predsednikovo osebno varnost, »isti angažma z IOS pa je bil dosežen tudi ob obisku predsednika republike v Avstriji«.¹³

Pobuda za obveščevalno sodelovanje med Jugoslavijo in Izraelom je leta 1950 prišla z jugoslovanske strani, a ta z delom izraelskih obveščevalcev sprva ni bila zadovoljna. V

13 ARS, AS 1931, šk. 310, mapa 1, s. 162–165, Informacija o nekadašnji obaveštajni saradnji, činjenju uzajmnih usluga i kontaktima između naše i izraelske obaveštajne službe, 22. 5. 1973. Gl. tudi: ARS, AS 1931, šk. 310, mapa 1, Informacija o dosadašnjoj saradnji sa Jeshayahu Dannom, 21. 12. 1966.

analizi jugoslovansko-izraelskih stikov iz konca leta 1952 je zapisano, da je jugoslovanska stran leta 1951 z depešami Izraelcem kar sedemkrat poslala pomembne informacije, »oni pa nam nobene«. Zato se je Edo Brajnik novembra 1951 sestal s Shaikejem Danom in mu povedal, da »v dosedanjem sodelovanju niso pokazali dovolj razumevanja za naše potrebe, da s prejetim materialom o IB državah nismo zadovoljni /.../, da še niso poslali oficirjev v sosednje IB države in da je takšen odnos med dvema službama, ki sodelujeta, nevzdržen. Dan je bil malce presenečen nad takšnim tonom, a se je strinjal /.../ Prepričeval je tovariša Brajnika, da se bo to popravilo. Zares, po določenem času smo prejeli precej več materialov, tako po količini kot po kvaliteti.«¹⁴ Večina informacij, ki so jih v arabskih državah zbirali jugoslovanski obveščevalci, je prihajala iz Egipta – šlo je za dokaj podrobne podatke o egiptovski vojski ter nekaj podatkov o vojaškem udaru in egiptovskem gospodarstvu, manj informacij pa je bilo iz Libanona in Sirije.¹⁵ Podatki, ki jih je izraelska stran zbirala za Jugoslavijo v sosednjih državah vzhodnega bloka, so se večinoma nanašali na Madžarsko ter nekaj na Romunijo, Bolgarijo, Albanijo in Češkoslovaško, izraelski obveščevalci pa so spremljali tudi premike sovjetskih enot na Madžarskem, v Romuniji in v Avstriji.¹⁶ »Poleg vsega tega so nam Danovi sodelavci konec oktobra 1951 izročili Marijo Fišer (Zagrebčanka, med vojno kurir Mestnega komiteja Zagreb za vezo s CK KPH. Agent GSP – kar je bilo ugotovljeno na podlagi nemških dokumentov, najdenih nekaj dni po njenem odhodu v Izrael. Izročili so nam jo na našo zahtevo. V Izraelu ilegalno aretirana in ilegalno vkrcana na ladjo 30. X. 1951 ponoči ter predana našemu oficirju, ki je bil specialno s to nalogo na ladji).«¹⁷ Na podlagi zbranih podatkov je UDV konec leta 1952 obveščevalno sodelovanje med Jugoslavijo in Izraelom že ocenjevala kot »obojestransko koristno«.¹⁸

SPOLZKI DIPLOMATSKI PARKET

Jugoslavija in Izrael sta navezala diplomatske odnose kmalu po razglasitvi izraelske države, najprej na ravni konzulatov in leta 1949 na ravni poslaništev (Životić, 2008, 492). Začetek spora z Informbirojem sredi leta 1948 sprva ni vplival na jugoslovansko politiko do Izraela. Še 29. septembra 1948 je Edvard Kardelj na zasedanju Generalne skupščine ZN podpiral sovjetska stališča ter obtoževal ZDA in druge članice Varnostnega sveta, da si ne prizadevajo dovolj za uveljavitev resolucije ZN o delitvi Palestine in preveč zadržano opazujejo agresijo arabskih držav na Izrael. Izrazito proizraelska stališča je Jugoslavija umirila šele, ko je javno obelodanila svoj spor s Sovjetsko zvezo. Hkrati je začela v odnosih z arabskimi državami s pridom izkoriščati prvotno zavzemanje jugoslovanske diplomacije za palestinsko federacijo. Taktika je obrodila sadove že konec leta 1949, ko so arabske države podprle Jugoslavijo v tekmi za sedež nestalne članice Varnostnega sve-

14 ARS, AS 1931, šk. 310, mapa 1, s. 173–174, Analiza i ocena akcije br. 1, 6. 12. 1952.

15 Prav tam, s. 174–177.

16 Prav tam, s. 177–181.

17 Prav tam, s. 182.

18 Prav tam, s. 185.

ta ZN (Petrović, 2006, 50–51). Izrael je na drugi strani glasoval za jugoslovansko tekmično Češkoslovaško, ki jo je podpirala Sovjetska zveza (Shay, 2008, 478).

Kljub občasnim nihanjem se je sodelovanje med Jugoslavijo in Izraelom čedalje bolj krepilo. Dobri odnosi so bili vzpostavljeni zlasti s federacijo judovskih sindikatov Histadrut (Ivanković, 2009, 105) in z izraelsko vladno stranko Mapai, katere predstavniki so novembra 1953 obiskali Jugoslavijo (Petrović, 2006, 51). Mapai je bila ena od dveh izraelskih delavskih strank, a v nasprotju z Mapam, ki je bila prosovjetsko usmerjena, zahodno naravnana. Iz njenih vrst je izšla večina izraelskih voditeljev, ki so se uveljavili v boju za neodvisnost Izraela: David Ben Gurion je bil prvi izraelski predsednik vlade, Moše Sharett prvi zunanji minister, Golda Meir ministrica za delo.

Hkrati je Jugoslavija navezovala stike tudi z arabskimi državami, najprej s Sirijo in kasneje z Egiptom, Jordanijo in Libanonom (Životić, 2008, 491). V začetku leta 1952 je Jugoslavijo obiskala sirska vojaška delegacija, arabski obisk v Jugoslaviji pa je naletel na buren izraelski odziv. Ker je bila v bližnjevzhodni politiki pomembna recipročnost, je konec leta 1952 Jugoslavijo obiskala tudi izraelska vojaška delegacija, a se je tokrat ostro odzvala Sirija. Jugoslovanski poslanik v Siriji Mihajlo Javorski je o negodovanju sirske oblasti obvestil zunanje ministrstvo, namestnik jugoslovanskega zunanjega ministra Aleš Bebler pa je odgovoril, da si Jugoslavija želi arabskega prijateljstva, a ne na račun diskriminacije Izraela (Petrović, 2006, 52). Kako spolzek je bil bližnjevzhodni diplomatski parket, dokazuje tudi izraelski odziv na jugoslovansko podporo resoluciji, s katero so ZN maja 1951 obsodili izraelsko bombardiranje sirske vasi v obmejnem pasu. Izraelski poslanik v Beogradu Moše Ishay je zaradi jugoslovanske podpore resoluciji protestiral pri jugoslovanskih oblasteh, zunanje ministrstvo pa mu je odgovorilo, da »smo za resolucijo glasovali zato, ker bi se lahko tudi sami znašli v položaju, ko bi morali, glede na grožnje informbirojevskih dežel, zahtevati spoštovanje odločitev Varnostnega sveta« (Ivanković, 2009, 102).

O razdvojenosti jugoslovanske politike do Bližnjega vzhoda priča tudi pogovor med izraelskim poslanikom Yoranom in jugoslovanskim zunanjim ministrom Edvardom Kardeljem 18. januarja 1952. Izraelski poslanik se je s Kardeljem pogovarjal o resoluciji ZN o vrnitvi palestinskih beguncev, ki jo je podprla tudi Jugoslavija. Yoran je poudaril, da bi bila vrnitev palestinskih beguncev za Izrael zelo zahteven zalogaj, hkrati pa bi ogrozila državno varnost, kajti »Arabci so napadli Izrael in ne obratno, zato je povratak beguncev in nastanek pete kolone za Izrael vprašanje varnosti«. V imenu izraelske vlade je prosil Kardelja, naj Jugoslavija pred glasovanjem v Generalni skupščini revidira svoje stališče, ta pa mu je odvrnil, da morebitna sprememba jugoslovanskega stališča ne bi nič spremenila, saj je večina članic resolucijo podpirala. Hkrati je orisal glavna načela jugoslovanske politike do Bližnjega vzhoda: »Naše simpatije so bile za Izrael, a tudi sami imamo zunanjepolitične težave, ki nam ne dovolijo, da bi vedno zavzeli zanj zadovoljivo stališče. /.../ Za naše stališče glede Bližnjega vzhoda ni mogoče reči, da je proarabsko. Smo pa pogosto prisiljeni, da stvari gledamo skozi našo prizmo.«¹⁹

V začetku petdesetih let je Jugoslavija razmeroma spretno krmarila med sprtima stranema na Bližnjem vzhodu in navezala dobre odnose tako z Izraelom kot z nekaterimi

19 ARS, AS 1277, šk. 32, mapa 8, dok. 10, Dosje XXV /depeše, izveštaji idr./, januar 1952, s. 10.

arabskimi državami. Prizadevala si je za pomirljivo politiko sodelovanja z obema stranema, a je s tem tako na izraelski kot na arabski strani pogosto zbujala sume in nerazumevanje.

V letih 1952 in 1953 je bližnjevzhodne razmere močno zapletel obrat v sovjetski politiki do Izraela. Stalinova protisemitska kampanja v Sovjetski zvezi in državah vzhodnega bloka je dosegla vrelišče in februarja 1953 je Sovjetska zveza prekinila diplomatske odnose z Izraelom. Jugoslovanska politika do Izraela je postala še previdnejša, po Titovem zbližanju z Naserjem pa se je čedalje bolj nagibala na stran arabskih držav. Pomemben dejavnik obrata v jugoslovanski bližnjevzhodni politiki je bila doktrina aktivne miroljubne koeksistence, ki je sredi petdesetih let postala središče jugoslovanske zunanje politike. Po sueški krizi in britansko-francosko-izraelski avanturi na Sinaju leta 1956 se je prostor za politično zavezništvo med Jugoslavijo in Izraelom čedalje bolj ožil, dokler se ob šestdnevni vojni leta 1967 in jugoslovanski prekinitvi diplomatskih odnosov z Izraelom ni zaprl. Toda tajni stiki med Jugoslavijo in Izraelom, ki sta jih z vednostjo voditeljev obeh držav ohranjala Edo Brajnik in Shaike Dan, kljub temu niso zamrli.²⁰

---

20 Edo Brajnik je v poročilu iz leta 1967 Shaikeja Dana, ki je v Jugoslaviji večinoma uporabljal ime Yeshayahu Dan, opisal: »Osebni prijatelj Ben Guriona, Eškola, Golde Meir /.../ povezan neposredno s predsednikom vlade. Formalno ni član vlade, a sodi v izraelsko ožje vodstvo. Politično je pristaš Ben Guriona in Dayana, hkrati pa je osebno zelo povezan z Eškolom. V Izraelu spada med realne politike /.../ v javnosti se prav posebej ne izpostavlja. /.../ Veliko se giblje na relaciji Izrael–Švica–Dunaj–Budimpešta–Bukarešta, kakor tudi na relaciji London–New York in občasno Buenos Aires.« (ARS, AS 1931, šk. 310, mapa 1, s. 16, Osnovni podaci: Y. Dan, 1967.)

YUGOSLAV-ISRAELI SECRET COOPERATION IN THE SHADOW OF THE FIRST ARAB-ISRAELI WAR AND THE CONFLICT WITH COMINFORM (1948–1953)

Mateja REŽEK

University of Primorska, Science and Research Centre,
 Garibaldijeva 1, 6000 Koper, Slovenia
 e-mail: mateja.rezek@fhs.upr.si

SUMMARY

The period between 1948 and 1953 was one of the most difficult ones for Yugoslavia, as well as for Israel. In the shadow of the Cold War the two states were just asserting themselves on the international scene, with Yugoslavia confronted by a conflict with the Cominform and international isolation, and the newly established Jewish state faced with war and conflicts with its neighbouring Arab countries. But this was also the period of a most active cooperation between Yugoslavia and Israel. After 1953, in fact, the space for cooperation between the two states became increasingly restricted, as the doctrine of active peaceful coexistence, which led to a new Yugoslav Middle East strategy of establishing links with the Arab countries, became the centre of Yugoslav foreign policy.

Based on archival material from the State Security Administration (UDB) and other historical sources, as well as scientific and memoir literature, this paper sheds light on the secret Yugoslav-Israeli contacts between 1948 and 1953, particularly on the illicit traffic in arms for the Israeli army and their transit across Yugoslavia before and during the first Arab-Israeli war, on Israel supplying Yugoslav industry with western technology during the period of its conflict with the Cominform, and on the cooperation of intelligence services of the two countries, the UDB and the Mossad, in the early '50s. The secret contacts between the two states are dealt with in a broader context of international policy shaped by the Cold War, and an outline of Yugoslavia's fairly artful diplomatic manoeuvring between the two sides in conflict in the Middle East in the first half of the 1950s is offered. Yugoslavia strived to lead an appeasement policy of cooperation with Israel and the Arab countries, but only managed to raise suspicion and cause misunderstandings with it on either side.

The secret contacts between Yugoslav UDB and Jewish organisations, dating back to 1946, were established for the purpose of illegal immigration of Eastern-European Jews to Palestine. During the first Arab-Israeli war and at the time of the Yugoslav conflict with the Soviet Union the secret cooperation between the two countries grew even stronger, and the early post-war connection between Edo Brajnik, head of the fifth section of Yugoslav UDB, and Israeli agent Shaike Dan expanded into a full-blown political, military, intelligence and economic cooperation. The archival sources, especially the UDB documents of key importance to this study, are scarce and incomplete, but at the same time very telling, as they prove that the secret contacts between the two countries were stronger and livelier than their diplomatic relations and not infrequently in contrast with the latter.

Key words: Yugoslavia, Israel, First Arab-Israeli War, Cominform, State Security Administration, Edo Brajnik, Shaike Dan

VIRI IN LITERATURA

- ARS, AS 1931** – Arhiv Republike Slovenije, Ljubljana (ARS), fond 1931, Republiški sekretariat za notranje zadeve/Uprava državne varnosti (AS 1931).
- ARS, AS 1277** – Arhiv Republike Slovenije, Ljubljana (ARS), fond 1277, Edvard Kardelj (AS 1277).
- Meir, G. (1987):** Moj Izrael. Zagreb, Naprijed.
- UNISPAL** – United Nations Information System on the Question of Palestine. Resolution of 17 April 1948 [S/723]. <http://unispal.un.org/UNISPAL.NSF/0/9612B691FC54F280852560BA006DA8C8>
- Žitnik, E. (2001/2002):** Prijatelj: dokumentarni film. Ljubljana, RTV SLO. <http://www.rtv slo.si/odprtikop/dokumentarci/prijatelj/>
- Brown, C. (ur.) (2004):** Diplomacy in the Middle East: The International Relations of Regional and Outside Powers. London – New York, IB Tauris.
- Ettinger, A. (1992):** Blind Jump: The Story of Shaike Dan. New York, Cornwall Books.
- Fawcett, L. (ur.) (2005):** International Relations of the Middle East. New York, Oxford University Press.
- Gilbert, M. (2008):** Israel: a History. New York, Harper–Perennial.
- Golan, G. (1990):** Soviet Policies in the Middle East from World War Two to Gorbachev. Cambridge, Cambridge University Press.
- Halliday, F. (2005):** The Middle East in International Relations: Power, Politics and Ideology. New York, Cambridge.
- Ivanković, M. (2009):** Jevreji u Jugoslaviji (1944–1952): kraj ili novi početak. Beograd, Institut za noviju istoriju Srbije.
- Morris, B. (2008):** 1948: a History of the First Arab–Israeli War. New Haven, Yale University Press.
- Petrović, V. (2006):** Jugoslavija stupa na Bliski istok: stvaranje jugoslovenske bliskoi-stočne politike 1946–1956. Beograd, Institut za savremenu istoriju.
- Režek, M. (2013):** Jugoslavija in nastanek Izraela: delitev Palestine in ilegalno preseljevanje Judov (1945–1948). *Acta Histriae*, 3/2013, 361–376.
- Shay S. (2008):** Israel and Yugoslavia Between East and West. V: Spoljna politika Jugoslavije 1950–1961: zbornik radova. Beograd, Institut za noviju istoriju Srbije.
- Životić, A. (2008):** Jugoslavija i Bliski istok (1945–1956). V: Spoljna politika Jugoslavije 1950–1961: zbornik radova. Beograd, Institut za noviju istoriju Srbije.

DIPLOMACIJA V ROMANIH:
REFLEKSIJA, SUGESTIJA ALI SAMO FIKCIJA?

Milan JAZBEC

Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede, Kardeljeva ploščad 5,
1000 Ljubljana, Slovenija
e-mail: milanjazbec@hotmail.com

IZVLEČEK

Prispevek obravnava pet romanov, ki se ukvarjajo z diplomacijo, njihovi avtorji pa so (bili) karierni diplomati. Vsem avtorjem je skupno, da so po poreklu iz slovanskih držav Jugovzhodne Evrope (po eden iz Bolgarije, Hrvaške in Srbije ter dva iz Slovenije). Dva romana sta relativno starejšega izvora (sredina 20. stoletja), trije pa novejšega (prvo desetletje 21. stoletja). Ker diplomacija poteka v zelo veliko različnih okoljih in situacijah, ki jih vseh ni mogoče vnaprej predvideti, branje takih romanov pripomore k razumevanju in simulaciji delovanja diplomacije. Diplomati–pisatelji pri pisanju do določene mere izhajajo iz svojih lastnih diplomatskih izkušenj, kar pomeni dodaten vpogled v diplomacijo in vir njenega spoznavanja.

Ključne besede: diplomacija, roman, refleksija, sugestija, fikcija, protokol.

LA DIPLOMAZIA NEI ROMANZI: RIFLESSIONE, SUGGESTIONE O
SOLAMENTE FINZIONE?

SINTESI

Il saggio analizza cinque romanzi che trattano il tema della diplomazia e gli stessi autori sono o erano diplomatici di carriera. A tutti loro è comune la provenienza da paesi slavi del sud-est d'Europa (dalla Bulgaria, Croazia e Serbia e due dalla Slovenia). Due romanzi furono scritti nel periodo relativamente passato (metà del secolo XX), tre invece nel periodo contemporaneo (nella prima decade del secolo XXI). Poiché la diplomazia si svolge in diversi e molteplici ambienti e situazioni nelle quali risulta impossibile prevedere in anticipo i risvolti, la lettura di questi romanzi contribuisce alla comprensione e alla simulazione del funzionamento della diplomazia. Lo scrivere dei diplomatici-scrittori deriva in una certa misura dalle proprie esperienze diplomatiche, il che significa che ci offrono ulteriori indicazioni e possono rappresentare una fonte per la conoscenza della diplomazia stessa.

Parole chiave: diplomazia, romanzo, riflessione, suggestione, finzione, protocollo.

UVOD

Diplomacija v svojih različnih pomenih in razumevanjih (npr. dejavnost, spretnost, protokol, znanje, zunanja politika, organizacija) je pogost predmet literarne obdelave, tako s strani pisateljev kot tudi diplomatov, a prav tako tudi obojih hkrati, namreč pisateljev, ki so diplomati, in diplomatov, ki so pisatelji. Kar se avtorjev tiče, lahko v okviru naše razprave torej govorimo o štirih skupinah, in sicer prvič literati, drugič diplomati, tretjič literati, ki so (bili) diplomati, in četrtič diplomati, ki so literati. Pri tem gre lahko po eni strani za celovito literarno obdelavo diplomacije kot predmeta naracije v romanih (oz. literarnih delih sploh) in v diplomatski memoaristiki, po drugi strani pa tudi za bolj ali manj prisotno omenjanje diplomacije oz. dotikanje njenih vidikov v posameznih delih. Kar se prisotnosti diplomacije v literarnih delih tiče, pa lahko torej govorimo o dveh skupinah, in sicer prvič o tistih delih, ki se posvečajo diplomaciji v celoti, in drugič, o tistih, ki diplomacijo oz. njene posamezne vidike uporabljajo kot dodatni pripomoček za svojo literarno delovanje. V vseh primerih pa velja, da je diplomacija uporabna in uporabljana za upodabljanje v literaturi.

V prispevku obravnavamo pet romanov, ki se ukvarjajo z diplomacijo v celoti (romani o diplomaciji), njihovi avtorji pa so (bili) karierni diplomati oz. so se v določenem obdobju svoje kariere ukvarjali z diplomacijo. Obravnavane romane tako uvrščamo v prvo prej navedeno skupino, avtorje pa v tretjo in četrto prej navedeno skupino. Vsem avtorjem je tudi skupno, da so po poreklu iz slovanskih držav Jugovzhodne Evrope (po eden iz Bolgarije, Hrvaške in Srbije ter dva iz Slovenije). Gre za naslednja dela in avtorje: *Misija: London* (Alek Popov, 2008), *Tat spominov* (Dino Milinović, 2002), *Travniška kronika* (Ivo Andrić, 1963), *Zid na mejni reki Selan* (Mitja Vošnjak, 1964) in *Mavrica izza duše* (Milan Jazbec, 2006). Že na prvi pogled je očitno, da sta dva romana relativno starejšega izvora (sredina 20. stoletja), trije pa novejšega (prvo desetletje 21. stoletja). Izbrana dela in avtorje smo načrtno izbrali glede na vse tri navedene kriterije (roman o diplomaciji, diplomat – literat, slovanska država iz Jugovzhodne Evrope), omenjeni časovni vidik pa je naključen oz. neodvisen od našega izbora.

V izhodišču našega prispevka je prepričanje, da se je mogoče z branjem romanov o diplomaciji veliko naučiti o diplomaciji. Konkretno se pri tem osredotočamo na dve hipotezi. Prvič, diplomacija poteka v zelo veliko različnih okoljih in situacijah, ki jih vseh ni mogoče vnaprej predvideti. Zato branje takih romanov v večji in boljši meri pripomore razumevanju in tudi simulaciji delovanja diplomacije kot pa zgolj diplomatska praksa. Drugič, menimo, da diplomati – pisatelji (in obratno) pri pisanju takih romanov vsaj do določene mere izhajajo iz svojih lastnih diplomatskih izkušenj. To pa pomeni dodaten vpogled v diplomacijo in vir njenega dodatnega spoznavanja, tako za splošne bralce kot tudi še posebej za diplomate. S tem bomo skušali potrditi pomen branja tovrstne literature kot dodatnega vira za spoznavanje in proučevanje diplomacije, in to ne samo za širšo publiko, ampak predvsem tudi za diplomate.

Pri obravnavanju navedenih del bomo skušali v začrtanem raziskovalnem okviru ugotavljati tako njihove specifične kot tudi skupne značilnosti ter natančneje klasificirati avtorje in dela glede na navedene skupine. V članku bomo uporabljali naslednje me-

tode: deskripcija, analiza, primerjava, komentar, sinteza in generalizacija. Ker je avtor tudi diplomat, bomo uporabljali še metodo opazovanja z lastno udeležbo. Rezultate naše raziskave bomo skušali posplošiti za prihodnje podobne projekte. Posplošitev bo iskala odgovor na vprašanje, ali je literarna fikcija, kadar je njena temeljna snov diplomacija, refleksija diplomacije, njena sugestija ali pa zgolj fikcija.

TEORETIČNA IZHODIŠČA

Pri naši raziskavi se izhodiščno po eni strani opiramo na stališče, da obstaja veliko različnih definicij diplomacije, ki pa si med sabo niso v nasprotju (Benko, 1998, 39), ampak se celo dopolnjujejo. To pomeni, da lahko diplomacijo obravnavamo z različnih zornih kotov in da obenem obstaja veliko možnosti za refleksijo najrazličnejših elementov in vidikov diplomacije v literarnih delih. Po drugi strani pa se opiramo na dejstvo, da je moč fiksijske naracije sposobna ustvariti takšne situacije, v katerih diplomacija prihaja do izraza tako, kot da bi šlo za resnične situacije. To je po našem mnenju možno tudi zato, ker menimo, da je diplomacija odraz konkretne družbenozgodovinske situacije (Jazbec, 2012, 13) in da to vsaj posredno vpliva na obliko in vsebino konkretne literarne refleksije. Menimo namreč, da avtorji vsaj do določene, četudi majhne mere pri literarni obdelavi vanjo vnašajo svoje izkušnje in pogled na svet, kar je določano s konkretno realnostjo, v kateri živijo.

Pri obravnavi literarne refleksije diplomacije se osredotočamo na pojmovanje diplomacije kot dejavnosti (Jazbec, 2009a, 19–23) in se pri tem ne oziramo na druga njena pojmovanja.¹ Diplomacija kot dejavnost nam pomeni izvajanje zunanje politike v najširšem smislu, kot to počno diplomati, bodisi v zunanjem ministrstvu bodisi na diplomatskih predstavništvi. Govorimo torej o neposredni diplomatski praksi, se pravi o tistem, kar v praktičnem pomenu diplomacija tudi je. Petrič v tem smislu pravi, »da je bistvo diplomacije komuniciranje med državami s pomočjo posebnega osebja« (Petrič, 2010, 307). Predstavljeno pomeni, da bomo pri naši raziskavi pozorni na vse tisto, kar se pojavlja pri dnevnem delu diplomatov, kar predstavlja njihovo konkretno delo, morda bi celo lahko rekli njihovo obrt. Za razumevanje tega dela in naše raziskave je pomembno poznati diplomatske funkcije, kot so kodificirane v *Dunajski konvenciji o diplomatskih odnosih*, in ki predstavljajo temeljni in samoumevni delovni okvir vsakega diplomata.² Te funkcije so naslednje: predstavljanje države pošiljateljice v državi sprejemnici; pogajanja z vlado države sprejemnice; opazovanje, z vsemi dovoljenimi sredstvi, razmer v državi sprejemnici in poročanje o tem vladi države pošiljateljice; zaščita interesov fizičnih in pravnih oseb države pošiljateljice v državi sprejemnici, ter vzpostavljanje, razvijanje in poglobljanje prijateljskih odnosov med državo pošiljateljico in državo sprejemnico na političnem, gospodarskem, kulturnem, znanstvenem in ostalih področjih.³

1 Več o različnih definicijah diplomacije npr. Benko, 1998, 40, Brglez, 1998, 61, Nicolson, 1988, 3–5, Petrič, 2010, 307–341 in Satow, 1994, 3.

2 Konzularne funkcije ter področje delovanja so opredeljene v *Dunajski konvenciji o konzularnih odnosih*. Slovenski prevod obeh konvencij npr. v Jazbec, 2009a, 301–361.

3 Dunajska konvencija o diplomatskih odnosih, čl. 3.

Diplomati izvajajo diplomatske funkcije po eni strani po avtomatizmu, saj te funkcije določajo okvir, vsebino in načine njihovega dela, po drugi strani pa diplomati prejemajo navodila za izvajanje povsem konkretnih zunanjepolitičnih in diplomatskih dejavnosti oz. potez. Iz tega pa izhaja, da je sam način izvajanja diplomatskega dela odvisen od splošnih načel (ki morajo biti toliko splošna, da zajamejo in določajo najširši okvir delovanja, pripravljen in uporaben za najrazličnejše situacije) in obenem od konkretnih navodil (ki morajo biti tako zelo konkretna, da je ne glede na število prejemnikov teh navodil vsem jasno in razumljivo, kaj morajo storiti in tudi več ali manj, kako morajo storiti). Ravno pri tem, namreč, kako je potrebno določeno navodilo izpeljati, pa tudi, kako je treba predstavljati državo sprejemnico v državi pošiljateljici,⁴ pa pridejo do izraza lastnosti diplomata, tiste, ki jih ima oz. bi jih moral imeti, da bi učinkovito opravljal svoje delo. Če povzamemo, bi lahko lastnosti in odlike dobrega diplomata razdelili v specialistično znanje, profesionalne veščine in osebne kvalitete (Bohte in Sancin, 2006, 31–35), Nicolson (1988, 55–67) pa konkretno navede naslednje: resničnost, natančnost, umirjenost, potrpežljivost, dobrovoljno nprav, skromnost, lojalnost državi, osebju diplomatske misije in diplomatskemu zboru, ter obenem dodaja, da je pa samoumevno, da mora imeti diplomat inteligenco, znanje, analitičnost, premišljenost, gostoljubnost, šarm, marljivost, pogum in taktičnost.

S tako zastavljenih izhodišč je predmet naše raziskave literarna refleksija diplomacije v petih navedenih romanih. Roman smo si izbrali, ker gre za obsežno, temeljito in široko zastavljeno literarno upodobitev družbene tematike, vezane na posameznika, na njegov notranji svet v odnosu do javnega, na dileme in preteze, na njegovo počutje in odnose v socialnem okolju. To pomeni, da z romanom razumemo »v pravem pomenu besede umetniško leposlovno delo, ki v širšem obsegu problemsko rešuje pomembno življenjsko vprašanje« (Trdina, 1974, 201). Za našo raziskavo je še posebej pomembno vedeti, da je roman kmalu »postal zrcalo dobe z vseh vidikov, saj podaja poleg širše analize človeške družbe tudi gospodarsko, socialno in kulturno sliko dobe in okolja, nadrobne opise krajev in narave ter je kot tak važen za študij mišljenja in običajev neke dobe.« (Trdina, 1974, 200). Slednje je še posebej pomembno za našo raziskavo, saj podkrepljuje predpostavko, da je roman refleksija družbenozgodovinskih okoliščin in s tem tudi diplomacije. O definiciji romana sicer obstaja vrsta pogledov, ki jih Kos skuša po eni strani definicijsko relativizirati in jim določiti fleksibilen zunanji rob, po drugi strani pa se osredotočiti na njegovo bistvo in pravi: »Največ, kar se da o njem reči, je, da je načeloma daljša prozna epska oblika, vendar zaradi njegove protejske narave te formalne lastnosti niso povsem določne, temveč so spremenljive. Tisto, kar v romanu ni spremenljivo, je njegova vsebinska konstanta, namreč okoliščina, da gre v njem izrazito za svet zasebnosti v nasprotju s svetom javnosti« (Virk, 2009, 639).

4 Pri predstavljanju gre za, drugače rečeno, družabno funkcijo diplomacije, tisto, ki je v širši javnosti najbolj očitna in opazna ter se po njej dostikrat ustvarja pretežni vtis o tem, kaj diplomacija v bistvu sploh je. To velja tudi za literaturo oz. v našem primeru romane. Ker predpostavljamo, da bo mogoče o diplomaciji zvedeti oz. ugotoviti več kot zgolj pravkar navedeno, smo pod drobnogled vzeli romane, ki so jih napisali poklicni diplomati, saj s tem predvidevamo, da bodo taki avtorji šli dlje in globlje v obravnavi diplomacije.

Bistvo novoveškega romana »se kaže šele na duhovnozgodovinski ravni, v različnosti njihovih duhovnozgodovinskih podlag, torej načina, kako subjekt (romaneskni junak) razume samega sebe, svojo vlogo v svetu, metafizično transcendenco ter resničnost in resnico.« (Virk, 2009, 647). Njegovo bistvo je »novoveški dualizem zavesti in stvarnosti« (Kos, 2009, 18), to je tisto »razmerje, ki se postavlja iz dvojnosti; soodvisnosti in vzajemne odvisnosti družbenozgodovinskega sveta in 'jaza', zunanje stvarnosti in notranje resničnosti, objektivne realnosti in subjektivitete« (Kos, 2009, 18). Kos iz tega izpeljuje definicijski dvom v postmodernistične romane, za katere je »zelo težko ali skoraj nemogoče ugotoviti, ali se v njih stara dvojnost novoveškega sveta nadaljuje ali pa jo že odločilno presegajo« (Kos, 2009, 19). Zato pri njih »ne vemo čisto natančno, ali se vse te podobe postavljajo pred nas kot prava resnica, ki jo moramo jemati zares, ali pa gre za dvoumno igro, pri kateri ne smemo verjeti v predstavljeno stvarnost in tudi ne v zanesljivost nasproti postavljenega 'jaza'. /.../ Šele ob postmodernističnih romanih se odpira vprašanje o tem, ali jim sploh še gre za resničnost.«, kar je »na videz skrivnostno in hkrati dražljivo sporočilo o nečem, kar obstaja do kraja dvoumno (Kos, 2009, 19–20). Kos tudi »izpostavlja, da se v evropskem romanu pojavljata predvsem dva osrednja tipa junaka: pasivni in aktivni.«⁵ (Virk, 2009, 641)

Skratka, roman je tematsko strukturiran vpogled v človekovo notranjost skozi refleksije družbenega okolja, pri čemer niti ni nujno, da bi šlo vedno za obsežno delo, čeprav v principu gre. V njem je pozornost usmerjena v junaka in njegovo notranje doživljanje zunanjega sveta ter v to dvojnost, ta junak pa je lahko pasiven ali aktiven. Gotovo še lahko trdimo, da je roman refleksija družbenega okolja in časa, v katerem nastaja oz. v katerem avtor ustvarja, a tudi zgodovinskega okolja in časa, v katerega je postavljeno dogajanje. Obenem je mogoče še trditi, da je roman, četudi v majhni meri, prav tako refleksija avtorjeve osebnosti, s tem pa tudi avtorjevega poklica, kar velja tudi za diplomate, ki pišejo romane o diplomaciji oz. na to temo. To so parametri, ki določajo okvir naše obravnave in razumevanja predmeta analize.

Lahko bi še rekli, da so veliki, klasični romani predvsem ali zgodovinski (npr. Tolstoj in Hribar) ali pa družbenokritični (npr. Balzac in Cankar) pa tudi pustolovski (npr. Defoe in Scott), psihološki (npr. Stendhal), biografski (npr. Puškin in London) in avtobiografski (npr. Gorki in Kosmač).⁶ Ob tem tudi menimo, da ne moremo govoriti o diplomatskem romanu kot o posebni zvrsti, temveč o takem romanu (zgodovinskem, družbenem, modernem, postmodernem, pustolovskem, kriminalnem itd.), v katerem si avtor za osrednjo temo izbere diplomatsko prizorišče, dogajanje ali akcijo in to postavi v konkreten okvir konkretne zvrsti romana. S tem je roman bolj ali manj, tudi v celoti, sicer prežet z diplomacijo, torej je to roman o diplomaciji, in to je predmet naše raziskave.

5 Bodimo pozorni na vrstni red navedbe.

6 Prim. Trdina, 1974, 200–208. Dodajmo, da romane delimo tudi na klasične, moderne in postmoderne, predvsem glede na strukturo in pristop ubesedovanja ter na potek pripovedi (linearno ali kako drugače). Virk govori o tradicionalnem in modernem romanu (2009, 643), Kos pa opozarja še na postmodernistični roman (2009). V časovnem smislu Kos (2009, 12) roman deli na staroveškega, srednjeveškega in novoveškega. Virk (2009, 645) za Dušana Pirjevca pravi, da je ločnico med tradicionalnim in modernim romanom postavil približno na začetek 20. stoletja, to je pa tudi obdobje prehoda iz klasične v moderno diplomacijo (Jazbec, 2009a, 31–46).

Pri proučevanju navedenih romanov smo torej v njih pozorni na različne vidike diplomacije kot dejavnosti in opazujemo njeno refleksijo skozi zlasti protagonistovo dvojnost in vpetost med realno in subjektivno, izkazovano skozi njegovo bodisi pasivnost ali aktivnost. To refleksijo diplomacije bomo primerjali in skušali generalizirati, pri tem pa si bomo v metodološkem smislu pomagali in se opirali na Hamptona (2009) in Jazbeca (2009b).

KRATKA PREDSTAVITEV OBRAVNAVANIH ROMANOV

Pred njihovo selektivno podrobnejšo obravnavo si bomo v kratkih potezah predstavili obravnavanih pet romanov.⁷

*Misija: London*⁸ je roman, ki predstavlja živahno in obratov polno dogajanje v prvem obdobju prihoda novega bolgarskega veleposlanika v začetku 21. stoletja na njegovo delovno mesto v London, ki sodi med elitne diplomatske lokacije. Z mešanico stilov (humoreska, pustolovka in deloma kriminalka) avtor popiše zagate, nerodnosti in poskuse diplomatske ekipe in predvsem njenega novega vodje čimbolj zavzeto in pristno promovirati svojo državo. Ob tem se odkrivajo napetosti, tekmovalnost in spletke med člani diplomatske misije, neposredno izhajajoče iz njihovih rangov, ambicioznost bolgarske emigracije in vzvišenost posameznih vplivnežev iz domovine. Na koncu se vse dobro izteče in bralec dobi vtis, da je v diplomatskem delu tudi veliko improvizacij in spodrseljajev, ki pa niso problematični, dokler se širše ne razvedo; dokler ostanejo izza zaves, ne vplivajo kaj posebej kvarno na meddržavne odnose, ker se to dogaja vsem. Domiselna zgodba o novincih, tako diplomatih, državah kot o njihovih diplomacijah, kar se dogaja vedno in povsod ter v različnih kombinacijah.

*Tat spominov*⁹ je napet psihološki roman, umeščen v diplomatsko okolje prvega desetletja po nastanku samostojne hrvaške države. Osrednja protagonista sta uspešen diplomat, ki v Parizu nenadoma izgine s svojega delovnega mesta na veleposlaništvu, in pripadnik hrvaške obveščevalne službe, vukovarski junak, ki ga mora najti in ugotoviti, kaj se je zgodilo. Dogajanje se odvija skozi dnevniške zapise, ki jih izginuli diplomat, sicer tudi nekdanji obveščevalec iz zunanjega ministrstva, pošilja na svoj službeni računalnik, in zapiske obveščevalca, ki mu je na sledi.¹⁰ Zgodbo beremo kot skoraj že dvogovor obeh

7 Zraven tu obravnavanih dveh slovenskih romanov o diplomaciji lahko navedemo še dva, ki uporabita diplomacijo kot enega od elementov v osnovni zgodbi. Kavčič (1987) v družbenokritičnem romanu prikaže političnega aktivista, ki mu, da bi ga lažje odstranili, obljubijo veleposlaniško mesto na Kitajskem, ki ga nikoli ne dočaka. Zorman (1991) epizodno oriše usodo slovenskega dekleta s podeželja, ki se ob koncu druge svetovne vojne poroči s srbskim polkovnikom, ki postane vojaški ataše v Berlinu, a ga odpihne spor z Informbirojem.

8 Alek Popov je služboval na bolgarskem veleposlaništvu v Londonu kot kulturni ataše v drugi polovici devetdesetih let dvajsetega stoletja. Ukvarja se s pisateljevanjem, aktiven je v bolgarskem PEN združenju ter pisateljskih in kulturnih krogih doma in v tujini.

9 Dino Milinović je služboval v devetdesetih letih dvajsetega stoletja kot prvi sekretar na hrvaški misiji pri UNESCO v Parizu in zatem še kot svetnik na hrvaškem veleposlaništvu v Parizu. Predava na Filozofski fakulteti v Zagrebu, objavil je dve knjigi psihološko-kriminalne narave, z domoljubnim ozadjem.

10 Več o prepletanju delovanja obveščevalnih služb in diplomacije prim. Milašinović, 1985.

dnevnikov. Ob tem podoživljamo njuni pretekli usodi (diplomatove obveščevalske aktivnosti in obveščevalčevo vojno frustracijo), ki se znajdetta povezani skozi nepojasnjeno usodo izginule hrvaške emigrantke, ki se je priključila domovinskim vrstam in bila žrtvovana v igri višjih interesov. To je pa očitno tisto polje, kjer oba protagonista postavita v ospredje etični vidik in zavezanost temu ter se tako na koncu zgodbe znajdetta praktično na isti strani.

*Travniška kronika*¹¹ je velika in podrobna zgodovinska freska, v kateri na vrhu Napoleonovih osvajalnih vojn po Evropi ta pošlje v Travnik svojega konzula, čemur sledi z enako diplomatsko potezo Avstrija. Zakotno bosansko mesto postane prizorišče zavzete diplomatske dejavnosti, kjer si stojita nasproti oba generalna konzula s svojimi ekipami in oba usmerjata svojo pozornost na lokalnega vezirja, nihče od njih pa ni zaželen s strani lokalnega prebivalstva. Trda pokrajina, nedostopni ljudje in odsotnost oddaljenih prestolnic zbližajo oba konzula, ki kljub rivalstvu pristaneta na isti strani – oba pozabljena od svojih oblasti, v pehanju za izpolnjevanjem neuresničljivih nalog in v minevanju življenj v krajih, v katerih sicer tega ne želita počenjati. V deloma razgibanem dogajanju stopajo v ospredje opisi konzulskih poslov in njihovih izvajalcev različnih rangov, vpeti v okvir dostopnosti lokalnih oblastnikov in različnih simpatizerjev in nasprotnikov ene in druge države. Na koncu odide francoski konzul, kot je bil prišel, za njim pa še avstrijski, in zdi se, kot da ničesar niti ni bilo.

*Zid na mejni reki Selan*¹² predstavlja natančno, precej celovito in zaokroženo zgodbo o delu diplomatov med dvema izmišljenima državama, ki zaradi notranjepolitičnih intrig v eni pristaneta na robu vojne. Gre za kombinacijo deloma pustolovskega in družbenokritičnega romana, ki v napetem dogajanju obdela velik del prvin bilateralne diplomacije in v katerem sta osrednja protagonista veleposlanik države pošiljateljice in zunanji minister sprejemne države, prijatelja iz mladostnih let. Oba sta ujetnika političnega diktata svojih vlad, ki se mu občasno zdravorazumsko upirata, čeprav so jima jasne meje in jalovost takega početja. Jedro dogajanja je veleposlaništvo države sprejemnice, v katerem nam dogajanje približa napetost in konfliktnost odnosov med zaposlenimi, krizne situacije in ravnanje v ekstremnih diplomatskih razmerah. V romanu je vrsta podrobnih opisov diplomatskih dogodkov (sprejem, pogovor, protest, lov, pogajanja), načina obnašanja, simbolike tega početja ter njegove povezanosti in vpetosti v vsakdanji, dostikrat drugačen življenjski tok.

11 Ivo Andrić (1892–1975) je bil poklicni jugoslovanski diplomat med obema svetovnima vojnama: na misiji pri Svetem sedežu v Vatikanu, konzularni uslužbenec na konzulatih v Bukarešti in Trstu, vicekonzul v Gradcu ter uslužbenec na konzulatih v Parizu in Marseillu ter na veleposlaništvu v Madridu (vse v dvajsetih letih dvajsetega stoletja). Bil je delegat Kraljevine Jugoslavije na 19., 21., 23. in 24. zasedanju Društva narodov v Ženevi (1930–1934) in veleposlanik v Nemčiji (1939–1941) ter pisatelj in dobitnik Nobelove nagrade za literaturo leta 1961.

12 Mitja Vošnjak (1923–2003) je bil v diplomatski službi od leta 1949 naprej. Bil je prvi jugoslovanski generalni konzul v Celovcu po drugi svetovni vojni v drugi polovici petdesetih let, služboval pa je še v Trstu, na Dunaju in na Češkoslovaškem ter bil veleposlanik na Dunaju (1969–1973). Dejaven je bil v Slovenski matici ter na čebelarstem področju. Bil je prvi urednik tednika Mladina.

*Mavrica izza duše*¹³ predstavlja psihološki roman o diplomaciji z osrednjim protagonistom, okoli katerega se spleta umirjena, čeprav raznolika pripoved o življenju diplomatov in skozi razvidno spoznavanje diplomacije na različnih lokacijah in v različnih diplomatskih okoljih. Skozi podoživljanje njegove življenjske poti, ki je šla ves čas navzgor, čeprav njegova lastna percepcija to dojema že skoraj nasprotno, spoznavamo stiske, tegobe, uspehe in neuspehe iz njegovega življenja, ki je povezano z nekaterimi drugimi pripadniki svetovne diplomatske, politične in kulturne elite. V zgodbi se prepletajo diplomatov odnos s hčerko, z nekaterimi izbranimi ženskami, s prijateljem in s konkurenti, spremenljiv odnos ministra do njega ter njegov dvojni vrh, službovanje pri OZN v New Yorku in prejem Nobelove nagrade za literaturo. Gre pravzaprav za stalen proces odhajanj in razhajanj, ki se, prividno, strne na koncu zgodbe (ki je prvi del trilogije o diplomaciji), ko je že prepozno. Zgodba omogoči vpogled, predvsem posredni, v temeljne prvine diplomatskega dela, kreposti in šibkosti.

VIDIKI IN ZNAČILNOSTI OBRAVNAVE IN RAZUMEVANJA DIPLOMACIJE

V osrednjem delu našega članka se bomo, glede na zastavljeni hipotezi in dosedaj predstavljeno, osredotočili na prikaz primerov iz diplomatske prakse in njihovo refleksijo v obravnavanih romanih ter skozi primerjavo poskušali priti do konkretnih ugotovitev. Pri tem si pomagamo z dejstvom, da »je umetnost družbeni pojav« (Trdina, 1974, 5) in kot taka odraz, refleksija družbene stvarnosti oz. družbeno-zgodovinske situacije, in sicer pretekle, sedanje ali prihodnje.

Tu obravnavanih pet romanov si za refleksijo diplomacije kot dejavnosti izbere tematico v različnih zgodovinskih obdobjih.

Andrić (1963) seže v začetek 19. stoletja, v obdobje Napoleonovih pohodov po Evropi in čas Ilirskih provinc, to je pa tudi obdobje klasične diplomacije, ki je morda ravno v tistem času doživljala svoj vrh. Vošnjak (1964) ne pokaže v svoji naraciji na obdobje, v katerem bi se lahko dogajala njegova zgodba, a lahko rečemo, da jo je povsem mogoče postaviti v sredino 20. stoletja, se pravi v čas, v katerem je tudi nastajala, to je pa obdobje moderne diplomacije, verjetno njenega vrha, ki pa kljub temu še vedno vsebuje pomembne prvine klasične diplomacije, še najbolj vidne v funkciji predstavljanja in njenem simboličnem pomenu. Ostali trije avtorji precej očitno svoje dogajanje postavijo precej v obdobje po koncu hladne vojne, v iztek prejšnjega stoletja in v prvo desetletje 21. stoletja.¹⁴ Milinović (2002) s konkretnimi dnevniškimi zapiski, ki so opremljeni z datumi, svoje dogajanje postavi v devetdeseta leta prejšnjega stoletja (direktno od leta 1993 do menjave tisočletja), pri Popovu (2008) je očitno, da gre za začetek 21. stoletja in naslednja leta (princesa Diana je že mrtva), Jazbec (2006) pa precej očitno nakaže, da

13 Milan Jazbec je poklicni diplomat, zadnji jugoslovanski konzul v Celovcu (1991) in prvi slovenski konzul v Celovcu (1992–1995), pooblaščen minister na veleposlaništvu v Stockholmu (1996–2000), od jeseni 2010 je slovenski veleposlanik v Turčiji (nerezidenčno akreditiran še v Azerbajdžanu, Iraku, Libanonu in Siriji) ter izredni profesor diplomacije na Fakulteti za družbene vede v Ljubljani.

14 Morda bi zato lahko v naši analizi teh treh romanov govorili o sočasnem romanu (Glušič, 2003).

poseže celo desetletje, dve v prihodnost. Pri vseh treh gre sicer za obravnavo moderne diplomacije, ne toliko po času dogajanja, kajti v tem obdobju lahko že govorimo o pojavu postmoderne diplomacije, s še vedno močnimi primesmi moderne, pač pa bolj po prikazanih metodah in načinih izvajanja diplomacije kot dejavnosti. Vendar Milinović in Jazbec storita korak naprej od direktnega prikazovanja tega ter se osredotočita na glavne protagoniste (pri Milinoviću dva in pri Jazbecu eden), v njun oz. v njegov psihološki svet kot refleksijo diplomatske realnosti, ki dostikrat, namreč ta percepcija, zamegli ali pa kar že zamegljuje protagonistov stvarni položaj. Njihove kariere so vrhunske, a protagonisti tega ne zaznavajo tako, že kot da bi jim to ne bi bilo (več) mar, ampak se sprašujejo o sebi, svojih dejanjih in diplomatskih potezah drugih diplomatov, o etičnosti tega početja in sploh o širšem smislu tega dela. To so pa že tipične teme, ki med drugim definirajo prehod diplomacije od moderne k postmoderni.¹⁵

Torej, če povzamemo, obravnavani romani o diplomaciji reflektirajo pretekle družbene razmere (Andrić), aktualne oz. tiste iz bližnje preteklosti (Vošnjak, Popov in Milinović), pri čemer se ta aktualnost kaže v različnih časovnih obdobjih, in tudi prihodnje (Jazbec). Tako menimo, da je *Travniška kronika* gotovo zgodovinski roman, *Zid na mejni reki Selan* bi bil kombinacija družbenokritičnega s skorajda primesmi pustolovskega, podobno pa nam deluje tudi *Misija: London*, le da je pri njej treba ugotoviti še primesi kriminalnega in satiričnega romana. Medtem pa nam *Tat spominov* in *Mavrica izza duše* delujeta predvsem kot psihološka romana in pisana v postmodernistični formi. Večkrat namreč nastaja vtis, da ne vemo, ali gre pri junakih/junaku dejansko za njihovo subjektivno refleksijo realnega sveta ali pa že skoraj za igro, v kateri se junaki izgubljajo v svojih premišljevanjih, ki so sicer spodbujena z realnim svetom, a vanj kakor da ne sodijo. Obenem sta oba romana sicer do določene mere pisana linearno, a so časovni preskoki znotraj ohlapnega okvira tako močni, da se praktično izgubi pomen in smisel linearnosti.

Težko je soditi, ali so in če da, v koliki meri, obravnavani romani avtobiografski oz. z močnimi primesmi lastnih doživetij avtorjev samih. Brez natančnejšega poznavanja njihovih kariernih poti bi s samim branjem teh romanov težko verodostojno sklepali o tem. Vendar se pri vseh zaznava poznavalsko predstavljanje diplomacije kot dejavnosti (zlasti protokol, poročanje, predstavljanje, simbolika), tako da je vsekakor tako možnost treba dopustiti in upoštevati. Kot pravi Legiša (1989, 8), v *Travniški kroniki* v »obeh upodobitvah, v konzulu [francoskem, op.a.] kakor v njegovem tajniku, odseva nekaj temeljnih Andričevih črt in skušenj.«¹⁶ Ko prebiramo Vošnjakove diplomatske memoare (1984) in jih primerjamo z nekaterimi opisi narave in diplomatskih dogodkov v Zidu, si zlahka predstavljamo to dogajanje, če ne bi bilo konfliktno in na robu vojne, npr. v Srednji Evropi, odvijajoč se med dvema prijateljskima sosednjima državama. Glede na to da je Popov delal kot diplomat na bolgarskem veleposlaništvu v Londonu konec 90. let prejšnjega sto-

15 Za obdobje moderne diplomacije je bilo do izteka 20. stoletja širše nepomembno, da ne rečemo celo nepredstavljivo, da bi se diplomati intenzivno ukvarjali s podnebnimi spremembami, s trgovino z ljudmi in mamili, z zavzemanjem za odpravo smrtni kazni ipd.

16 In prav to, da je človeško resničnost zajel v umetniško obdelavo in ne morda v eksotičnost, mu je prineslo priznanje in široko veljavo (Legiša 1989, 8).

letja, mu je verjetno bilo praktično nemogoče upreti se skušnjavi in ne česa izkustvenega vgraditi v roman, ki opisuje enako dogajanje in prizorišče, čeprav za to nimamo nobenih empiričnih potrditev. Podobno lahko sklepamo tudi za Milinovića in Jazbeca, saj sta oba predstavnika diplomacij dveh novih držav in je zanje diplomacija nekaj novega, in ko obdelujeta dogajanje v teh diplomacijah, bi si bilo težko predstavljati, da ne bi česa lastno doživetega, pa četudi predelanega, vključila v svoja romana (tudi v obeh teh primerih nimamo za takšno sklepanje nobenih empirično preverjenih argumentov).¹⁷

Protokol je tisti vidik diplomatskega in diplomatovega dela, ki v širši javnosti najbolj izstopa, je viden in prinaša konkretno predstavo o privlačnosti tega dela in poklica. Zato je tudi pogosto prisoten v literarni refleksiji.¹⁸ Andrić se mu posveča v potankostih in finesah, kar je že samoumevno, saj je v obdobju klasične diplomacije protokol predstavljal izrazito večpomenskost simboličnih, političnih in prestižnih sporočil. Tako je potekal in zgledal prihod francoskega generalnega konzula, ko je šel na sprejem k vezirju: »Vzravan in slovesen je sprejel poveljnika vezirjevih mamelukov /.../. Vse je potekalo po vnaprej domenjenem in določenem načrtu. /.../. Bil je v paradni uniformi; temno modri plašč je na prsih imel odpet: naj vidijo pozlačene gumbе, srebrno vezenje in odlikovanja.« (Andrić, 1963, 23–24) Tudi Vošnjak (1964, 10) že na samem začetku opozori na protokolarno moč simbolike: »Stopal je torej na vso moč počasi. Lahkotno, da ne bi kdo ugibal, kako ga je prizadelo, in malomarno, da pokaže svoj prezir.« Jazbec (2006, 155) podrobno opisuje razpored sedenja na slavnostni večerji po podelitvi Nobelove nagrade: »Sedel je seveda za osrednjim, slavnostnim omizjem, na častnem mestu, na kraljevi desni strani, na sedežu številka dvajset, ona, veleposlanica, pa na njegovi desni na številki devetnajst, in takoj zraven nje predsednik vlade.« Vendar vsi ne uživajo v protokolarnem diplomatskem razkošju, ki je dostikrat prividno in postane breme: »Kaj za vraga sem tu izgubil?« (Popov, 2008, 57) se sprašuje bolgarski veleposlanik, ko se spoštljivo in s poklicno dolžnostjo udeleži prvega diplomatskega dogodka po svojem prihodu v London. O sprejemih pravi Roberto Caracciolo di San Vito (1984, 108): »Splošno znano je, da so nujno zlo, ki preizkuša spomin, vljudnost, želodec in noge vsakega povabljenca. /.../ Moram reči, da nisem nikoli srečal pravega diplomata, ki bi užival v njih.«¹⁹

Tekmovalnost odnosov znotraj diplomatskih ekip je razumljiva: diplomati so v vertikalnem smislu razporejeni v različne range,²⁰ sistem napredovanja je določen, čeprav vedno podvržen izjemam, obenem pa samo delo temelji na podobni subordinaciji, kot jo lahko primerjamo z vojaško in policijsko organizacijo (diplomatska ni tako striktna, omo-

17 Da bi kaj takega ugotovili, bi morali iskati in preverjati, ali potencialni avtobiografski pripovedovalec referira na biografska dejstva, osebe, kraje in dogodke in jih za bralce identificira v toliki meri, da so oz. bi bili za bralca tudi prepoznavni in razumljivi, kar pa je pri presoji ravno najtežje. Vsebine pripovedovalčevih trditev pač niso vedno enostavno preverljive z bralčevo lastno subjektivno izkušnjo, še posebej če je ta oddaljena od pripovedovalca, se pravi avtorja in njegove izkušnje (prim. Koron, 2003). Slednje tudi ni naš namen v tem prispevku.

18 Prim. npr. Jazbec, 2009b, 43–44. Delavec (2013) v svoji analizi izbranih romanov evropske in slovenske klasike prav tako postavlja na prvo mesto prisotnost protokolarnih elementov v teh delih.

19 Citirano po Baldi, Baldocci, 2000, 29.

20 V osnovi obstajajo znotraj diplomatske misije tri skupine rangov: ministrski, svetniški in sekretarski (od zgoraj navzdol).

goča pa veliko obnašanja, kot je komolčarstvo, spotikanje, onemogočanje). Vsi obravnavani romani so polni takih primerov. Prihod konzulovega namestnika, mladega konzula iz Pariza v Travnik, takoj vnese napetost v odnose med sodelavcema: »Že po nekaj dneh in prvih razgovorih je postalo jasno, da med konzulom in novim uradnikom ni in ne morebiti posebnih skupnih točk ali celo kake odkritosti, le da sta to vsak po svoje sprejela in doumela« (Andrić, 1963, 58). Tudi francoski konzul in avstrijski konzul, ki sta huda diplomatska tekmeča na terenu in v to vlagata vso svojo energijo, kmalu spoznata, da sta na neki način na isti strani: »Skupna nesreča in podobna usoda sta bili močnejši kot vse drugo. /.../ V resnici sta bila različna samo cilja njunega uradnega dela, vse drugo je bilo isto ali podobno« (Andrić, 1963, 97–100). Krizne razmere privedejo do tega, da postanejo sicer pritajena nasprotja med diplomati očitna: »Pustite vendar to!«, je zarenčal Ros [svetnik veleposlaništva, op. a.], ki mu je bilo neumnosti prvega sekretarja končno le preveč. Preveč so ga prekinjali in je postajal vse nestrpnější.« (Vošnjak, 1964, 102). Čeprav precej indirektno, tudi Jazbec (2006, 52) navaja diplomatsko prerivanje in spletkarjenje, s ciljem lastne promocije na račun drugega: »Toda, je razmišljal dalje, pa kaj to ni najboljši okvir, v katerega se lahko vstavi sum, mar ni tak človek po oceni povzpetnežev, ki se vedno večjem ali manjšem številu zbirajo okoli ministrov, najbolj primeren, da se ga obtoži, ožigosa.« A Vošnjak (1964, 220–227) pokaže na ključen pomen dobrih medsebojnih odnosov za delovanje veleposlaništva in, v sicer šegavem kontekstu, posebej poudari odnos med veleposlanikom in vojaškim atašejem.²¹

Ob že omenjeni delitvi junaka evropskega romana na pasivnega in aktivnega lahko v obravnavanih romanih ugotavljamo naslednje: prevladuje pasivni junak, ki le redko – ali pa sploh ne – vzame dogajanje v svoje roke. Menimo, da je to za romane o diplomaciji (in s tem tudi o diplomatih) razumljivo. Diplomatsko delo pomeni izvajanje splošnih navodil (rekli smo, da jih lahko povzamemo iz diplomatskih funkcij) in konkretnih navodil, ki prihajajo sproti iz prestolnice. To pomeni, da diplomatu ni treba biti aktivni junak, če ga razumemo kot protagonista literarnih del. Francoski in avstrijski konzul sta pasivna junaka (Andrić, 1963) in tudi Vošnjakov veleposlanik države pošiljateljice je pretežno pasiven, čeprav nekajkrat v svojih depešah ugovarja lastni vladi in jo skuša prepričati, da naj ne sprejme povračilnih ukrepov (Vošnjak, 1964, 122–126). To gotovo je diplomatska akcija, ki pa ni vidna navzven. Je pa praktično in simbolno izrazito opazno zaključno dejanje romana (Vošnjak, 1964, 333), ko omenjeni veleposlanik in zunanji minister države sprejemnice v avtomobilu, ki ga vozi veleposlanik, pri prečkanju mejne reke, prebijeta zid na mostu, in treščita v reko.²² To je edino dejanje obeh protagonistov, v katerem se za simbole in sporočilno izjemno močan trenutek pokažeta kot junaka. Še posebej pasivna

21 Andrić je bil zadnji jugoslovanski veleposlanik v Berlinu pred drugo svetovno vojno in takrat je pri njem kot vojaški ataše delal polkovnik Vladimir Vauhnik (Jazbec, 2007, 121–154). Slednji v svojih spominih (Vauhnik, 1972) bežno omenja, da se Andrić ni kaj posebej brigal za svoje delo, ampak je predvsem razmišljal o pisanju romanov, medtem ko Jurišić (1989) v Andrićevo biografijo nekajkrat omenja Vauhnik. Ta je ob priložnosti dobil navodilo iz Beograda, da uredi pomembno politično nalogo, in je pozneje ugotovil, da veleposlanik s tem sploh ni bil seznanjen. Skratka, veliko primerov, da ustaljeni obrazci nezaupanja, izigravanja in spletk v diplomaciji niso preživeli.

22 »Včasih doseže mrtev človek, kar mu živemu ni nikdar uspelo.« (Vošnjak, 1964, 333)

sta Milinovičeva (2002) junaka, pa tudi Jazbečev (2006). Popov (2008) svojega protagonista večinoma prepusti sicer razgibanemu toku dogodkov, ki nanje reagira, kar je po eni strani očitna pasivnost, a po drugi strani pa že omenjen princip diplomatskega dela.²³

Tako junakovo pasivnost pogosto spremlja naveličanost, obupanost in brezperspektivnost, kar je glede na najvišje družbene kroge, v katerih se gibljejo diplomati, še posebej paradokсно. Naveličanost, skoraj že obupanost, je skupna vsem protagonistom v obravnavanih petih romanih. Križanič, skrivnostno izginuli diplomat, ugotavlja: »Nikjer nisem nikomur pripadal.« (Milinović, 2002, 32), njegov zasledovalec pa ne more pregnati občutkov osamljenosti (Milinović, 2002, 35). Bolgarski veleposlanik (Popov, 2008, 331) se, kljub začetni zmedu in nespretnosti, še najbolje znajde: »Varadin Dimitrov je preživel svoj mandat brez kasnejših posebnosti. /.../ Ko so mu po štirih letih ponudili prosto veleposlaniško mesto v Nigeriji, je to sprejel brez posebnega dramatiziranja.«

Brez poročanja ni diplomacije, kot lahko sklepamo iz že navedene tretje diplomatske funkcije. Vendar je diplomatsko poročanje posebna spretnost, s katero v diplomatski praksi avtorji pogosto krmarijo med videnim in zaznanim, med previdnostjo do svoje vlade in skrbjo za svoj položaj ter zlasti z mislijo, da bodo njihova opažanja povsem jasno razumljena, in, nenazadnje, tudi prebrana. Za ponazoritev si oglejmo izkušnjo francoskega konzula, ki je po nastopnem obisku pri vezirju izčrpan in poln nasprotujočih si vtisov ter se zato odloči: »Torej mora vse vnovič preživeti in opisati tako, da ne bo preveč škodovalo njegovemu ugledu in da bo blizu resnici.« (Andrič, 1963, 34)²⁴ Iz diplomatskih poročil oz. depeš se tkejo podlage za zunanjo politiko, a iz obravnavanih romanov vidimo, da depeš ne prebirajo v ustrezni meri. Legiša (1989, 24) pravi, da je veliko zadev ostalo skritih »v poročilih travniških konzulov, ki jih nihče ne v Parizu in ne na Dunaju ni utegnil pazljivo prebrati, ker je bil ves svet zavzet z veliko dramo Napoleonovega padca.« Zaradi narave dela diplomatska poročila vsebujejo veliko fraz; francoski konzul se v takole zavaruje pred nerazumevanjem situacije na terenu: »...kot ustreza posebnim razmeram in običajem te dežele.« (Andrič, 1963, 39)

Kaj je diplomacija, kot smo jo odkrivali in spoznavali v obravnavanih romanih? Da je poklic, poudarjajo vsi, čeprav z različno stopnjo pozornosti in prepričljivosti; da je to lahko tudi nagrada, se zdi že skoraj samoumevno, in ta poudarek je mogoče deloma zaslediti pri vseh; da je diplomacija lahko priročen pripomoček za manipulacijo, za igranje s človeškimi usodami, se kaže bolj posredno, pa še to skozi refleksijo posameznega diplomata. Slednja izkušnja doleti marsikaterega diplomata: »Kasneje, ko je ostal doma in premišljeval, je ugotovil, da so njegovo kandidaturu potrebovali samo zato, da so se znebili onega

23 Na to izpričano pasivnost lahko navežemo ugotovitev Dušana Pirjevca, »da je za slovenski roman značilen pasivni junak, ki ni zmožen prave socialno zgodovinske akcije, razloge za to pa je treba iskati v nacionalno politični zgodovini Slovencev, namreč v politični odvisnosti od drugih, velikih nacij, ter v skladu s tem v težnji po uveljavitvi lastne nacionalne subjektivnosti, ki se je iz pragmatičnih razlogov lahko udeleževala le kot pasivno hrepenenje in se je kot taka prenesla tudi v literaturo, konkretno, v strukturo romanesknega junaka.« (Virk, 2009, 651)

24 Pozneje vzemo iz razmišljanja mladega konzula, da so se v ministrstvu nekaterim poročilom njegovega šefa, francoskega generalnega konzula Davilla, smejali kot nejevernim (Andrič, 1963, 90). Očitno previdnost pri poročanju in opisovanju tujih krajev, a ne tujih diplomatskih dogodkov ni bila odveč.

kandidata iz premierovega urada. Da pa so se ga lahko odkrižali, jim je prišel prav, ker je bil tisti precej bledikav in meglen, on pa močan. Ko so se pritiski z dvora poglobili, ni bil več močan in je odletel čez noč» (Jazbec, 2006, 56). Obljuba po diplomatskem mestu pa je lahko tudi način, da se koga postavi na stranski tir, umakne iz političnega kroga in se ga naredi za nenevarnega, nepomembnega, obrobnega.²⁵

Predstavljeno bi lahko strnili s spoznanjem o koristnosti poznavanja romanov o diplomaciji za razumevanje diplomacije kot dejavnosti, saj »v romanu obdelana preteklost streže tako naši radovednosti, razširja naše poznavanje sveta in človeka, zraven pa pomaga razreševati vprašanja nejasnosti, dvome ali stiske, ki zadevajo človeka.« (Legiša, 1989, 16) Menimo, da to velja za vseh pet tu proučevanih romanov o diplomaciji in za njihovo osnovno sporočilo.

ZAKLJUČEK

V članku smo obravnavali pet romanov o diplomaciji, ki so jih napisali slovanski avtorji iz Jugovzhodne Evrope, od katerih so (bili) trije karierni diplomati (Andrić, Vošnjak in Jazbec), dva pa sta del svoje kariere delala na diplomatskih misijah svoje države (Popov in Milinović).

Naš cilj je bil preveriti dve hipotezi, in sicer prvič, diplomacija poteka v zelo veliko različnih okoljih in situacijah, ki jih vseh ni mogoče vnaprej predvideti, in zato branje takih romanov v večji in boljši meri pripomore k razumevanju in tudi simulaciji delovanja diplomacije kot pa zgolj diplomatska praksa, in drugič, diplomati – pisatelji (in obratno) pri pisanju takih romanov vsaj do določene mere izhajajo iz svojih lastnih diplomatskih izkušenj, kar pomeni dodaten vpogled v diplomacijo in vir njenega dodatnega spoznavanja, tako za splošne bralce kot tudi še posebej za diplomate.

Menimo, da lahko obe hipotezi potrdimo. Obravnavanih pet romanov nam predstavi različne situacije, v katerih diplomati delujejo (konzulat v Bosni, diplomatski krizni menedžment, ko sta dve državi na robu vojne, prepletanje diplomacije in obveščevalnih služb, zapleti in nerodnosti novega veleposlanika ter raznolika kariera diplomata–pisatelja). Ob predpostavki, da diplomatski mandat traja običajno štiri leta in da je diplomat v teku kariere napoten v tujino povprečno petkrat, tako število precej omeji raznolikost situacij, v katerih diplomat lahko dela. Spoznavanje in učenje različnih situacij iz romanov je gotovo pomemben pripomoček za simuliranje diplomatskih okolij in dejavnosti glede na njih. Za izrecno potrditev druge hipoteze sicer nimamo dovolj argumentov, saj bi se morali v veliko večji meri poglobiti v biografije avtorjev, vendar pa iz tu povedanega lahko s precejšnjo gotovostjo sklepamo, da tudi drži. Očitno je, da so avtorji v obravnavane romane vključevali svoje diplomatske izkušnje, morda ne v veliki meri povsem neposre-

25 Kavčičev (1987) roman v celoti temelji na tej premisi, čeprav sprva to ni očitno, pa tudi ni prisotno v celotnem delu, a je ta nauk tako močan, da je povsem nedvoumen. Nemogoče se je izogniti vtisu, da je v romanu močno prisotna biografska nota. Iz realne politike pa je znan primer, ko je bil voditelj praške pomladi, češkoslovaški partijski funkcionar Aleksander Dubček po odstavitvi avgusta 1968 poslan v Istanbul za konzula. Po dveh mesecih je bil vrnjen v Prago, prihodnje leto poslan za veleposlanika v Ankaro in po letu dni odpoklican, sojen ter anatemiziran (osebni vir znan avtorju).

dne, gotovo pa predelane. Vsi zelo poznavalsko predstavljajo diplomacijo kot dejavnost, njene odtenke in specifičnosti, do določene mere pa tudi specifičnosti diplomatskih okolij in zgodovinskega časa. Splošni bralec se iz teh romanov lahko veliko nauči, karierni diplomat pa lahko primerja opise situacij in diplomatskih ukrepanj glede na svoje znanje in izkušnje ter poskuša oceniti uporabnost in pravilnost zapisanega. To pa je že učni proces, namenjen izboljšanju delovanja kariernih diplomatov.

Nadalje lahko še ugotovimo, da v teh romanih obstaja očitna različnost refleksije diplomacije kot dejavnosti. Po eni strani romani dosti povedo o tem, kaj diplomacija je in kar je o njej v osnovi treba vedeti, po drugi strani pa jo obravnavajo z različnih zornih kotov in vsak o njej pove kaj dodatnega, novega in posebnega, skratka, raznolikega.

In končno, kaj nam na splošni ravni povedo o obravnavanju in razumevanju diplomacije v romanih? Je torej diplomacija refleksija, sugestija ali morda samo fikcija? Menimo, da je odgovor lahko pozitiven v vseh treh primerih: zagotovo gre za refleksijo diplomacije kot dejavnosti in tudi za sugestijo, kaj bi diplomacija kot dejavnost lahko (še) bila, obenem pa ne vidimo razlogov, zaradi katerih diplomacija v teh romanih tudi ne bi mogla biti fikcija. Izrazna moč romana kot velikega, monumentalnega epskega dela lahko tako reflektira razsežnosti diplomacije kot dejavnosti kot jih tudi lahko s svojo fikcijo širi. V tem vidimo pomen proučevanja te tematike in možnosti njenega nadaljevanja.

DIPLOMACY IN NOVELS: REFLECTION, SUGGESTION OR ONLY FICTION?

Milan JAZBEC

University of Ljubljana, Faculty of Social Sciences, Kardeljeva ploščad 5,
1000 Ljubljana, Slovenia
e-mail: milanjazbec@hotmail.com

SUMMARY

The paper researches five novels about diplomacy, written by Slavic authors from the South Eastern Europe: Mission: London (Aleksandar Popov, 2008, Bulgaria), The Memory Thief (Dino Milinović, 2002, Croatia), The Travnik Chronicles (Ivo Andrić, 1963, Serbia), The Wall on the Border River Selan (Mitja Vošnjak, 1964, Slovenia) and Rainbow beyond the Soul (Milan Jazbec, 2006, Slovenia). Three authors are/were career diplomats (Andrić, Vošnjak and Jazbec), while two of them had served part of their careers at diplomatic missions of their countries (Popov and Milinović). It is of our interest, if reading novels about diplomacy helps to understand and simulate diplomatic activity as well as if including one's own diplomatic experiences in such novels offers an additional view into diplomacy and presents a source of its understanding, both for general readers and in particular for diplomats.

The researched five novels offer to readers a variety of situations in which diplomats work: a consulate in Bosnia during the Napoleon period, diplomatic crisis management,

when two countries came to a brink of war, interconnectedness of diplomacy and secret services, problems and challenges of a newly appointed Ambassador, and a heterogenic career of a diplomat–writer. They add to a number of possible diplomatic simulations, which soon becomes bigger than the possible number of practically experienced diplomatic postings (a diplomatic term usually lasts up to four years). Hence it would be possible to claim that understanding and simulating different diplomatic situations through reading novels about diplomacy offers an important tool to simulate diplomacy as an activity. Additionally, it would be possible to argue that the authors have included part of their experiences in these novels. This has not been done in a direct manner, but obviously through an indirect approach, adding transformed empirical messages. The authors have presented picturing of diplomacy as an activity, its nuances and aspects as well as partially also certain specifics of diplomatic environments and their historical time, all in a very sophisticated manner.

Two novels are of relatively old origin (mid 20th Century) and three of recent origin (first decade of the 21st Century). As far as the specific genre is concerned, one novel is a historical one (Andrić), one deals with social criticism, combined with aspects of adventure (Vošnjak) and one combined with aspects of detective–satirical novel (Popov), while two of them are psychological novels (Milinović and Jazbec). They all reflect social and historical reality (past, present and future) as well as classical, modern and postmodern diplomacy.

Key words: diplomacy, novels, reflection, suggestion, fiction, protocol.

VIRI IN LITERATURA

Andrić, I. (1963): Traviška kronika: konzulski časi. Ljubljana, Državna založba Slovenije.

Dunajska konvencija o diplomatskih odnosih – sklenjena na Dunaju 18. aprila 1961, začela veljati 24. aprila 1964.

Dunajska konvencija o konzularnih odnosih – sklenjena na Dunaju 24. aprila 1963, začela veljati 19. marca 1967.

Jazbec, M. (2006): Mavrica izza duše. Gorjuša, Založba Miš.

Kavčič, V. (1987): Veleposlanik na Kitajskem. Ljubljana, Mladinska knjiga.

Milinović, D. (2002): Kradljivac uspomena. Zagreb, Znanje.

Popov, A. (2008): Mission: London. München, Deutscher Taschenbuch Verlag.

Vauhnik, V. (1972): Nevidna fronta: spomini jugoslovanskega vojaškega atašerja v Berlinu 1938–41. Ljubljana, ČGP Delo.

Vošnjak, M. (1964): Zid na mejni reki Selan. Ljubljana, Državna založba Slovenije.

Vošnjak, M. (1984): Veleposlanikovi zapiski. Maribor, Založba Obzorja.

Zorman, I. (1991): Donata. Ljubljana, Prešernova družba.

- Baldi, S., Baldocci, P. (ur.). (2000):** Through the Diplomatic Looking Glass: Books Published by Italian Diplomats since 1946. Geneve, Rome, Diplo, Ministerio degli Affari Esteri, Istituto Diplomatico.
- Benko, V. (1998):** Mesto in funkcije diplomacije v razvoju mednarodne skupnosti. V: Jazbec, M. (ur.): Diplomacija in Slovenci. Celovec, Založba Drava, 39–58.
- Bohte, B., Sancin, V. (2006):** Diplomatsko in konzularno pravo. Ljubljana, Pravna fakulteta in Cankarjeva založba.
- Brglez, M. (1988):** Kodifikacija sodobnega diplomatskega prava. V: Jazbec, M. (ur.): Diplomacija in Slovenci. Celovec, Založba Drava, 59–88.
- Caracciolo di San Vito, R. (1984):** L'occhialino del re – Por bien ver. Milano, Mondadori.
- Delavec, M. (2013):** Refleksija diplomacije kot dejavnosti skozi mednarodno običajno pravo na primeru literarne fikcije. Doktorska disertacija. Nova Gorica, Evropska pravna fakulteta.
- Glušič, H. (2003):** Izraz negotove zavesti. Pogled na sočasni slovenski roman. V: Hladnik, M., Kocijan, G. (ur.): Slovenski roman. Ljubljana, Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete, 287–295.
- Hampton, T. (2009):** Fictions of Embassy: Literature and Diplomacy in Early Modern Europe. Ithaca, Cornell University Press.
- Jazbec, M. (2007):** Vojaška in obrambna diplomacija. Ljubljana, Fakulteta za družbene vede.
- Jazbec, M. (2009a):** Osnove diplomacije. Ljubljana, Fakulteta za družbene vede.
- Jazbec, M. (2009b):** Martin Krpan – diplomat in vojščak. Studeno, Zavod Martin Krpan.
- Jazbec, M. (2012):** Uvodna študija: Sociologija diplomacije – od ideje do poskusa konceptualizacije. V: Jazbec, M. (ur.): Sociologija diplomacije: izhodišča, okvir in študije primerov. Ljubljana, Fakulteta za družbene vede, 11–43.
- Jurišić, Želimir, B. (1989):** Ivo Andrić u Berlinu 1939–41. Sarajevo, Svjetlost.
- Koron, A. (2003):** Roman kot avtobiografija. V: Hladnik, M., Kocijan, G. (ur.): Slovenski roman. Ljubljana, Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete, 191–201.
- Kos, J. (2009):** Uvod v zgodovino romana. V: Kos, J.: Svetovni roman. Ljubljana, Literatura, 4–20.
- Legiša, L. (1989):** Ivo Andrić in Travniška kronika. V: Andrić, I.: Travniška kronika. Ljubljana, Cankarjeva založba, 5–24.
- Milašinović, M. (1985):** Teror slobode: ličje i naličje diplomatije. Zagreb, Jugoart.
- Nicolson, H. (1988):** Diplomacy. Washington, Georgetown University.
- Petrič, E. (2010):** Zunanja politika: osnove teorije in praksa. Mengeš, Ljubljana, CEP, ZRC SAZU.
- Satow, E. (1994):** Satow's Guide to Diplomatic Practice. London, New York, Longman.
- Trdina, S. (1974):** Besedna umetnost, II. del: Literarna teorija. Ljubljana, Mladinska knjiga.
- Virk, T. (2009):** Kosova teorija in zgodovina romana. V: Kos, J.: Svetovni roman. Ljubljana, Literatura, 625–664.

VLOGA MEDIJEV IN PROPAGANDE V VOJNAH NA OBMOČJU
NEKDANJE JUGOSLAVIJE

Marjan MALEŠIČ

Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede, Kardeljeva pl. 5, 1000 Ljubljana, Slovenija
e-mail: marjan.malesic@fdv.uni-lj.si

IZVLEČEK

Avtor v prispevku analizira vlogo medijev in propagande med oboroženimi spopadi na območju nekdanje Jugoslavije v začetku devetdesetih let prejšnjega stoletja. Namen članka je preveriti, do kolikšne mere je bila vloga medijev pri spodbujanju sovražnosti med jugoslovanskimi narodi avtonomna in neodvisna, v kolikšni meri pa so bili le instrument nacionalistično usmerjenih političnih elit. Empirična analiza temelji na obširnem medijskem gradivu, v njeno izhodišče pa avtor postavi teoretični model za proučevanje propagande. Avtor opravi analizo vsebine medijskega poročanja, kar mu omogoči ilustrirati posamezne prvine teoretičnega modela z notoričnimi primeri iz prakse propagandnega medijskega delovanja. Empirična analiza zajema vsebino medijske propagande, njene diskurzivne in vizualne prvine ter kontekst, v katerem se udejanja.

Ključne besede: propaganda, mediji, vojna, nacionalizem, vsebina in kontekst propagande, diskurzivne in vizualne prvine propagande

IL RUOLO DEI MEDIA E PROPAGANDA NELLE GUERRE SUL TERRITORIO
DI EX-JUGOSLAVIA

SINTESI

Autore analizza il ruolo dei media e propaganda nel conflitto armato sul territorio di ex - Jugoslavia all'inizio degli anni novanta del secolo scorso. Lo scopo di quest'articolo è analizzare il livello di autonomia e indipendenza dei media nel processo dell'istigazione alle ostilità tra le nazioni della Jugoslavia, e scoprire se e in quale misura essi siano stati soltanto uno strumento delle élites politiche. Analisi empirica si basa sul modello teorico per la ricerca di propaganda e sull'ampia documentazione dell'attività dei media. L'autore ha utilizzato analisi del contenuto del media reporting per illustrare elementi individuali del modello teorico con i casi noti dell'attività di propaganda mediatica. L'analisi empirica comprende il contenuto di propaganda mediatica, i suoi elementi discorsivi e visivi, e il contenuto nell'ambito del quale si sia svolta la propaganda.

Parole chiave: propaganda, media, guerra, nazionalismo, contenuto e contesto di propaganda, elementi discorsivi e visivi di propaganda

UVOD

Dvajsetletnica začetka vojne v Bosni in Hercegovini je bila spodbuda za ponovno razmišljanje o vlogi medijev in propagande v vojnah na območju nekdanje Socialistične federativne republike Jugoslavije (v nadaljevanju: Jugoslavije), pri čemer se osredotočamo na oborožena spopada, ki sta v letih 1991–92 in 1992–95 potekala na Hrvaškem oz. v Bosni in Hercegovini. Na tem vsebinskem področju smo v preteklih letih intenzivno raziskovali, tako smo oblikovali teoretični model za proučevanje propagande in izvedli več empiričnih analiz, kar predstavlja trdno podlago za izpeljavo poglobljene primerjalne analize.¹ Splošno vprašanje, ki usmerja analizo, se nanaša na vlogo medijev pri spodbujanju in zaostrovanju oboroženih spopadov, pri čemer preverjamo, koliko so bili mediji v tem razdiralnem procesu zgolj instrument političnih elit, koliko pa so delovali samostojno in neodvisno od njih. Specifična vprašanja, na katera v analizi iščemo odgovore, pa se nanašajo na prvine zgoraj omenjenega teoretičnega modela za proučevanje propagande, ki ga bomo predstavili v nadaljevanju.

V predvojnem obdobju so mediji na območju nekdanje Jugoslavije oblikovali izključujoč interpretacijski okvir, ki je popolnoma polariziral različne vrednote, stališča, ideje in njihove nosilce. Prostor za komuniciranje v jugoslovanski družbi se je drastično ožil, na koncu pa ga skorajda ni bilo več (Bašić, 1993). Mnenje enega naroda o drugih so mediji oblikovali na ekscesnih izjavah, dogodkih in procesih, saj so praviloma objavljali zgolj tiste novice, ki so utrjevale lastne medijske konstrukte. Prišlo je celo do medijske blokade, ki pa je bila bolj psihološka kot institucionalna, saj kljub prisotnosti nekaterih medijev iz drugih jugoslovanskih okolij večji del javnosti v posameznih republikah in avtonomnih pokrajinah ni želel brati/gledati/poslušati ničesar, kar je kvarilo njegovo predstavo o aktualnih družbenih vprašanjih, ki pa je bila praviloma rezultat izključujočega delovanja medijev v določenem okolju. Do izraza je prišla množična psihoza javnosti, ki je bila posledica intenzivne politične in varnostne socializacije, ki so jo tedaj izvajale politične strukture ter mediji. Hkrati se je uveljavila „mamilna vloga“ medijev, saj so po dolgotrajni „obdelavi“ javnosti, njeni pripadniki postali „zasvojeni“ – zahtevali so svojo „dnevno dozo“ ogroženosti, sovražnosti, strahu in maščevalnosti.

V izhodišču analize je pomembno ugotoviti, da so vojne na območju nekdanje Jugoslavije, še posebno na Hrvaškem ter v Bosni in Hercegovini, prežete z različnimi oblikami psihološkega bojevanja.² Njegovi učinki so vidni, ko govorimo o žrtvah, ki jih po mnenju sprtih strani v številnih primerih očitno ni bilo dovolj zgolj ubiti, ampak jih je

1 V raziskavah smo sodelovali Sandra Bašić, Igor Kotnik, Vlatko Cvrtila, Branko Milinković, Ljubica Jelušić, Zoran Krunić in Marjan Malešič.

2 Za boljše razumevanje besedila navedimo, da so v preteklih desetletjih države razvile bolj ali manj sistematične, celovite in dosledne strateške koncepte, kot so strategija posrednega nastopanja, konflikt nizke intenzivnosti, informacijsko bojevanje in javna diplomacija, ki se ukvarjajo z vprašanjem, kako z različnimi posebnimi oblikami delovanja na političnem, ideološkem, kulturnem, ekonomskem in informacijskem področju uresničiti pomembne nacionalne interese ter strateške cilje. Pomemben del teh konceptov je psihološko bojevanje, njegovo jedro pa je propaganda (več o informacijskem bojevanju gl. v Svete in Žabkar, 2006).

bilo treba izmaličiti in s tem zastrašiti nasprotno stran. Množičen eksodus ljudi z njihovih domov je prav tako imel psihološke učinke, tako za same begunce in notranje razseljene osebe kot tudi za okolje, v katero so se zatekli in v katerem so ljudem, ki so v strahu pričakovali podobno usodo, pripovedovali svoje tragične vojne izkušnje. Spodbujevalec psiholoških učinkov so bile različne oblike ekonomskega bojevanja, ki so zmanjševale tako obrambno zmogljivost skupnosti kot možnosti njenega preživetja v vojni. Psihološke učinke je spodbujalo tudi obsežno in sistematično rušenje kulturnih spomenikov, kot so cerkve, samostani, muzeji, knjižnice, stara mestna jedra ipd., ki je bilo ena od specifičnih značilnosti obravnavanih vojn. To je vsekakor negativno vplivalo na javnost, saj uničevanje kulturnih spomenikov, ki so vidni znaki tradicionalnih družbenih vrednot, ustvarjalnega in estetskega potenciala ter zgodovinskih mitov in realnosti, globoko zarez v eksistenčno bit ljudi, kar povzroča ter povečuje njihovo frustriranost (Bašić, 1997). Svoj prispevek k psihološkemu bojevanju so prek izvajanja vojne propagande prispevali tudi mediji, katerih delovanje bo predmet naše analize. Propagandno-psihološki učinki delovanja medijev so služili mobilizaciji za vojno oz. zastraševanju, glorifikaciji oz. demonizaciji, opravičevanju oz. obtoževanju.³

METODOLOGIJA ANALIZE

Delovanje medijev v vojni na Hrvaškem smo proučili z metodo analize vsebine, ki je zajela hrvaška in srbska tisk ter televizijo. V vzorec analize smo vključili 213 prispevkov, objavljenih v tiskanih medijih v obdobju 1. avgust 1991–31. januar 1992. Merili smo pogostost pojavljanja izbranih pomenskih objektov (vojna, konflikt, agresija, napad, obramba, orožje, streljanje, uničevanje, nasilje, premirje, Jugoslavija, Hrvaška-Hrati, Srbija-Srbi, Vukovar, Tuđman, Milošević ipd.) in opisali vsebinski kontekst, v katerem so se pojavljali.⁴ Pomenske objekte smo izbrali na podlagi pilotne analize manjšega števila člankov, kriterija za izbor pa sta bila vojna tematika in pogostost pojavljanja. V istem obdobju smo analizirali tudi 27 televizijskih dnevnikov hrvaške televizije in primerljiv vzorec oddaj srbske televizije, ki so naslavljale vojne teme.

Poleg tega smo Izvedli kvalitativno analizo sporočil, ki so jih hrvaški in srbski mediji objavljali v zvezi z vojno v Bosni in Hercegovini, in sicer tiskane medije v obdobju januar–maj 1993 (skupno 278 prispevkov) in osrednje televizijske dnevnike obeh nacionalnih televizij v obdobju februar–april 1993 (skupno 66 televizijskih dnevnikov). Predmet proučevanja je bila z vojno povezana medijska propaganda, zanimalo pa nas je predvsem, kako so bili mediji uporabljeni za prenos sporočil domači javnosti, kako so zaznavali in interpretirali vojno ter kako so opravičevali vpletenost držav v vojno oz. opisovali njuno vlogo v njej. Pri izvedbi kvalitativne analize smo se želeli izogniti nevarnosti

3 Ne želimo trditi, da v medijski krajini niso delovali tudi mediji, ki so vojni nasprotovali, opozarjali na njeno nesmiselnost in uničevalnost, pozivali k prenehanju sovražnosti in pogajanjem, vendar je bil njihov vpliv omejen. Njihovo vlogo in doseg bo treba celovito ovrednotiti v nadaljnjih raziskavah.

4 S statističnimi podatki se v članku ne bomo podrobno ukvarjali, vendar je analiza pokazala, da je bila pogostost ključnih pomenskih objektov v hrvaških in srbskih medijih, upošteva določene razlike v vzorcu, zelo podobna, vendar pa je bila njihova interpretacija diametralno nasprotna.

subjektivnega pristopa na škodo objektivnosti raziskovanja. Kot rečeno, smo v izhodišče analize postavili teoretični model propagande in se uprli skušnjavi, da izpolnimo svoj model z izbiranjem tistih delov objavljenih medijskih sporočil, ki se ujemajo z modelom, druge dele sporočila pa zanemarimo. Seveda pa je za objektivnost raziskovanja še večja ovira, če modela v izhodišču nimamo, saj raziskavo končamo z izsledki, ki odslikavajo izkušnjo konkretnega medijskega okolja in niso primerni za izvajanje splošno veljavnih sklepov. Rešitev smo našli v oblikovanju ohlapnega, vendar teoretično trdnega modela, ki je dovoljeval vključevanje novih propagandnih prvin, če jih medijska resničnost ponudi. Objektivnost raziskovanja smo želeli povečati tudi z reprezentativnim vzorcem medijev, ki so razširjali propagando.

NACIONALISTIČNA POLITIKA IN MEDIJI

O pomenu politike, medijev in propagande v vojnah na območju nekdanje Jugoslavije so poročali mnogi zunanji opazovalci dogodkov in še posebno akterji pri iskanju možnosti za zaustavitev oboroženih spopadov ter vzpostavitev miru. Holbrooke (1998, 22–23) je kritičen do avtorjev, ki oborožene spopade med Srbi, Hrvati in Bošnjaki postavljajo v kontekst zgodovinskih zamer in sovraštva, ter opozarja, da so ljudje različnih narodnosti in veroizpovedi pred vojno živeli v slogi. Meni, da je bila jugoslovanska tragedija posledica neodgovornih, celo kriminalnih politikov, ki so etnična nasprotja spodbujali v svojo osebno, politično in finančno korist. In namesto da bi v Jugoslaviji v obdobju po Titu reševali konkretne probleme, so njene narode pahnili v vojno. Holbrooke (1998, 24) navaja Zimmermanna, zadnjega ameriškega veleposlanika v Jugoslaviji, ki pravi, da tisti, ki menijo, da je „staro balkansko sovraštvo“ vzrok za nasilje in uničenje države, pozabljajo na moč televizije v rokah „uradnega rasizma“. Čeprav je bila zgodovina v Jugoslaviji Pandorina skrinjica etničnega sovraštva, je bil potreben Milošević in Tuđmanov institucionalizirani nacionalizem, da je prišlo do izbruha nasilja. Jugoslavija je imela nasilno zgodovino, vendar pri tem ni bila izjema. V njenem primeru smo bili priča nacionalizmu, ki je z vrha navzdol izzival nasilje, predvsem prek zlorabe televizije. V tem procesu so bili politični voditelji kriminalci, ki so prek televizije in drugih medijev virus etničnega sovraštva kot epidemijo širili po celotni državi in cele generacije Srbov, Hrvatov in Bošnjakov razvneli k sovraštvu do svojih sosedov. Podobno je ugotavljal tudi Malcolm (cit. po Holbrooke, 1998, 24), ki pravi, da je ob gledanju srbske televizije v obdobju 1991–92 lahko razumel, zakaj so bosanski Srbi verjeli, da jih ogrožajo ustaške horde, fundamentalistični pripadniki džihada ali kdor koli drug, saj je to tako, kot če bi televizijsko poročanje v ZDA prevzel Ku Klux klan.

Tudi Jović (2003, 13–15) meni, da se Jugoslavija ni zadušila v etničnem sovraštvu njenih narodov in pod težo ekonomskih problemov, tudi ne zaradi zunanjih pritiskov, ampak je odmrla postopoma, zato ker je bila decentralizirana in je oslabila funkcije države do te mere, da je postala nemočna pri obvladovanju zunanjih in notranjih izzivov. Naposled je strah enega naroda pred drugimi povzročil psihozo, ki je imela za posledico agresijo, ki je države, tako stara razpadajoča kot novonastale, zaradi svoje šibkosti niso mogle zaustaviti. Na tej točki so svojo vlogo odigrali tudi mediji, ki so bili v Jugoslaviji

v mnogo boljšem stanju, kot v drugih socialističnih državah, vendar so kljub temu klonili pod nacionalističnimi pritiski.

Galtung (cit. po Traynor, 1992) je ugotavljal, da sta se tako v Beogradu kot v Zagrebu v vojno hujskaštvo usmerjena režima že od začetka zavedala pomembne vloge televizije pri vodenju vojne. Prevezla sta popoln nadzor nad tem ključnim medijem ter širila laži, izmišljotine in propagando, da bi vplivala na občutke javnosti ter si zagotovila njeno podporo. Prikazovanje izmaličenih žrtev je služilo vzbujanju strahu, sovraštva, histerije in krvoželjnosti na obeh straneh etnične meje. Televizija je po njegovem mnenju postala ključen element razpihovanja srbsko-hrvaške vojne.⁵

Tudi Owen (1995) že prve stavke svoje knjige *Balkanska odisejada* nameni zgodovini in propagandi, saj pravi, da na Balkanu ni nič preprosto, zgodovina prevladuje nad vsem, različne zapletenosti pa begajo še tako pozorno proučevanje. Owen nadaljuje, da nikoli prej v več kot tridesetih letih javnega službovanja ni deloval v takem vzdušju nespoštovanja, propagande in pretvarjanja. Veliko ljudem, s katerimi se je ukvarjal v nekdanji Jugoslaviji, je bila resnica tuja. Mazowiecki, posebni odposlanec Združenih narodov za človekove pravice na območju nekdanje Jugoslavije, je ugotavljal, da je bila večina medijev neposredno ali posredno nadzorovana s strani vlad ali vladajočih strank. Že na samem začetku konflikta je bila prevladujoča značilnost medijskega poročanja nacionalistična retorika in uničevalni napadi, usmerjeni proti drugim narodom (cit. po Milinković, 1997, 165). Nacionalistične oblasti so preprečevale medijski pluralizem in ustvarjale ugodne razmere za promoviranje svojih vojnih ciljev.

Podobno kot zgoraj navedeni avtorji razmišlja še eden od pričevalcev jugoslovanske zgodbe, Day (1995, 81), ki meni, da se v redkih primerih dejstva in fantazija mešata tako prosto kot v nekdanji Jugoslaviji. Zgodovinska in družbena dejstva so sprte strani selektivno preurejale, jih potegnile iz konteksta in jih uporabile za izvajanje propagande, in kot da to ne bi bilo dovolj, so potem tudi zahodni mediji, lačni senzacionalističnih slik in zgodb, to mitsko sodobno folkloro predvajali ter širili v svojih okoljih. Po njegovem mnenju sta bili v zvezi z vzroki vojn na območju nekdanje Jugoslavije v obtoku dve ključni tezi. Prva je, kot smo že omenili, predpostavljala, da je vzrok za vojne v trdoživem etničnem sovraštvu, druga pa jo je razlagala v kontekstu spopada civilizacij.⁶ Day (1995, 82) ne sprejema nobene od teh tez, ki sta ju po njegovem mnenju pograbila propagandna stroja predsednikov Miloševića in Tuđmana. Po Dayevem mnenju je vzroke za vojne iskati v brezupnih gospodarskih razmerah in neučinkovitih državnih institucijah, ki so jih prevzeli brezvestni, nemoralni ter oblasti žejni populistični politiki.

5 Ob tej ugotovitvi lahko potegnemo zanimivo zgodovinsko vzporednico, saj je v zvezi s tiskom podobno ugotavljal že Lev Davidovič Trocki (1989, 70–71), ki je ob izbruhu I. balkanske vojne leta 1912 opravljal službo dopisnika časopisa *Kijevskaja Misl* iz Beograda. Trocki je poročal, da je v Beogradu v tistem času izhajalo 14 dnevnih časopisov, ob čemer je treba poudariti, da je imelo mesto tedaj okoli 80.000 prebivalcev, 80 % prebivalstva Srbije, ki je tedaj štelo okoli 3 milijone, pa je bilo nepismenega. Novinarstvo je kljub temu v družbi igralo pomembno vlogo, saj je bilo politično življenje zelo razgibano. Tako v Srbiji kot Bolgariji, pravi Trocki, je bil tisk eden ključnih dejavnikov pri oblikovanju psiholoških predpogojev za vojno. Entuziazem ljudi za vojno se je prenesel na visoko moralo vojske, kar je bilo za zmago balkanskih zaveznikov v vojni prav tako pomembno kot temeljito vojaško načrtovanje.

6 Gl. na primer znano Huntingtonovo (1992) delo *The Clash of Civilizations* (Spopad civilizacij).

Soroden argument ponudi tudi Woodward (1995, 15-16), ki meni, da je dejanski vir jugoslovanskega konflikta dezintegracija oblasti ter zlom politične in državne ureditve, kar je bil dolgotrajen proces. Ni pa konflikt proizvod zgodovinskih sovražnosti in ne pomeni vrnitve v preteklost, ampak je posledica preobrazbe iz socialistične družbe v tržno gospodarstvo in demokracijo. Kritična prvina razpada Jugoslavije je bilo ekonomsko nazadovanje, ki je bilo posledica programa reševanja zunanje dolžniške krize. Varčevalni ukrepi in upadanje življenjskega standarda so prizadeli socialno državo in posledično socialno varnost posameznika in družine. K razpadu Jugoslavije pa so prispevali tudi zunanji dogodki, saj je prišlo do razpada obstoječe mednarodne ureditve. Paradoksalno je, da so nacionalistični politiki uspeli mobilizirati podporo za svoje ideje zaradi procesa demokratizacije, ki je omogočil oblikovanje družbenih gibanj, parlamenta, svobodo govora in tiska, tekmovalstvo za glasove volivcev in spoštovanje človekovih pravic. Hitrost eskaliranja sovražnosti je bila vsaj deloma posledica na novo uveljavljene svobode govora in tiska, ki je medijem omogočila, da so se neodgovorno poigravali z aktualnimi strahovi, zgodovinskim spominom in emocijami ljudi (Woodward, 1995, 380).

Silber in Little (1996, 24) se strinjata, da vojne v Jugoslaviji niso bile „zgodovinsko neizbežne“ oz. proizvod neke neustavljive sile, saj bi to pomenilo, da zanjo nihče ni kriv. Zаметke vojne vidita v vzponu srbskega nacionalizma sredi osemdesetih let prejšnjega stoletja in hujskaški Miloševićevi politiki. Slednji je nacionalizem zavestno uporabil kot orodje za doseg oblasti in za okrepitev nadzora nad Srbijo in kasneje še Jugoslavijo, saj je s svojim centralističnim, samovoljnim in nedemokracičnim vodenjem ter politiko podpihovanja nestrpnosti med narodi, drugim narodom v Jugoslaviji poslal jasno sporočilo: „ali ostanete v Jugoslaviji pod mojimi pogoji ali pa se boste zapletli v vojno s Srbijo“ (Silber in Little, 1996, 25). Vendar pa avtorja ne želita krivde za vojno v celoti zvaliti na Miloševića, saj je bilo po njunem mnenju „udeležencev jugoslovanskega pohoda v vojno“ veliko v vseh jugoslovanskih narodih. Podobno razmišlja Meier (1996, 12), ki razloge za nasilen razpad Jugoslavije vidi v odmiku Srbije od temeljev enakopravnosti, demokracije in strpnosti. Odgovorno je tudi jugoslovansko vojaško poveljstvo, ki je Slovenijo razglasilo za sovražnico in je s svojo ošabnostjo moči preizkušalo trdnost zvezne države prek sprejemljivih meja. Poleg intrig vojaškega vrha pa je treba krivdo za razpad Jugoslavije pripisati tudi večini „funkcionarskega razreda“ po vsej Jugoslaviji, saj je bila nenaklonjena političnim in gospodarskim reformam ter demokratičnemu odpiranju.

Gheorghiu (1998) je v poročilu Natovi Severnoatlantski skupščini prav tako opozoril, da so nekdanji komunistični veljaki v Jugoslaviji že nekaj let pred izbruhom oboroženih spopadov izvajali vse močnejši nacionalistični pritisk na državljane. Mitološko glorificiranje preteklosti je ustvarilo distanco med narodi in etničnimi skupinami, na koncu pa je v medijih prebujeni nacionalizem privedel do vojne.⁷ Mediji so postali „bojevniki“, smrtonosna sila, ki je generirala strah in sovraštvo.

Analiza navedenih pričevanj pokaže bolj ali manj jasen vzorec delovanja politike in zlorabe medijev za spodbujanje sovraštva med narodi nekdanje Jugoslavije. Njihova pri-

7 Južnič (1993, 275) meni, da nam prav balkanska situacija kaže, kako se v konfliktu etnična distanca povečuje in kako se krepijo občutki etnične pripadnosti.

merjava pokaže, da dajejo „praktiki“ (mirovni posredniki, uradni poročevalci in novinarji) pri razpadu države in razvoju konfliktov večji poudarek vidnim zunanjim manifestnim pojavom, kot so vedenje politikov in delovanje medijev, medtem ko „teoretiki“ (raziskovalci in analitiki) za te razdiralne procese iščejo tudi globlje razloge, ki jih najdejo v gospodarskem nazadovanju, razpadu državne oblasti in temeljitih spremembah v mednarodnemu okolju.

TEORETIČNI MODEL ZA PROUČEVANJE PROPAGANDE IN EMPIRIČNI IZSLEDKI

V nadaljevanju bomo utemeljili model za proučevanje propagande, orisali njegove prvine in jih ilustrirali z empiričnimi ugotovitvami, ki jih je prinesla analiza vsebine medijskega poročanja v času oboroženih spopadov na območju nekdanje Jugoslavije. Propagando lahko opredelimo kot načrtovano, namerno in sistematično komunikacijsko prizadevanje, ki je usmerjeno v oblikovanje zaznav, manipuliranje dejstev ter organiziranje vedenja javnosti skladno z interesi in namerami propagandista oz. propagandne organizacije. Pri izdelavi modela za proučevanje propagande smo se oprli na dela Daughertyja in Janowitz (1960), ki sta propagando obravnavala kot del psihološkega bojevanja, Splichala (1975), ki je opozoril na ideološko rabo jezika v propagandne namene, Curtisove (1984), ki je obravnavala delovanje medijev konkretnem konfliktu, Jowetta in O'Donnellove (1992), ki sta vzpostavila razliko med prepričevanjem in propagando, pri čemer slednja vsiljuje poglede, manipulira z javnostjo in selektivno nadzira pretok informacij ter na nekatere druge avtorje. Refleksijo empiričnih rezultatov v luči teorije je omogočilo tudi delo Gilboa (2002), ki je opozoril, da sodobni mediji spreminjajo upravljanje, razreševanje in preoblikovanje notranjih in mednarodnih konfliktov. V tem procesu lahko mediji prispevajo k reševanju konfliktov ali ga ovirajo, pri čemer lahko delujejo kot avtonomen in neodvisen vplivni akter ali kot orodje v rokah protagonistov, pogajalcev in posrednikov. Pomagali smo si tudi z analizo Rojeckega (2002), ki meni, da so znanstveniki razvili tri splošne teoretične odgovore o delovanju medijev v novem političnem okolju (1.) nadaljevanje hegemonije elit, ki pa spreminjajo strategijo nadzora nad mediji, (2.) konflikt med elitami, ki se odraža tudi v delovanju medijev, (3.) povečevanje moči medijev, saj je elitam v odsotnosti hladne vojne težje demonizirati svoje sovražnike.

Teoretični model, ki usmerja našo analizo, vsebuje tri skupine prvin in sicer **vsebinske** (povezava med propagando in ideologijo, v konkretnem primeru vojn na območju nekdanje Jugoslavije predvsem med propagando ter nacionalizmom, reinterpretacijo zgodovine in religijo, rutinske laži, kolektivno in selektivno izgubo spomina, (de)konstrukcijo nacionalnega spomina, opredelitev „drugega“, klasično (kruto) propagando in protipropagando), **diskurzivne in vizualne** prvine (uporaba jezika v propagandni namen, kritičnost do vira informacij, ikonografija, sidranje vizualne in tekstualne informacije) in **kontekstualne** prvine (okolje propagande, javnost in prepoznavanje ključnih propagandistov oz. strukture propagandne organizacije). Nujno je poudariti, da je iz analitičnih razlogov posamezne prvine modela smiselno obravnavati ločeno, medtem ko se v propagandni praksi različne prvine med seboj prepletajo in dopolnjujejo. Poglejmo podrobneje

teoretično zamejitev posameznih prvin in njihovo empirično utemeljitev na podlagi izkušenj iz hrvaške in bosansko-hercegovske vojne.

VSEBINA MEDIJSKE PROPAGANDE

Propaganda in ideologija. Jowett in O'Donnell (1986, 154) navajata Kecskemetija, ki opozarja na povezanost ideologije in propagande. Ideologija občinstvu zagotavlja vseobsegajoč konceptualni okvir za razumevanje ter ukvarjanje s socialno in politično stvarnostjo. Pri proučevanju ideoloških temeljev propagande smo pozorni na skupek prepričanj, vrednot, vedenj in odnosov, kot tudi načinov zaznavanja ter razmišljanja, glede katerih je doseženo soglasje do točke, na kateri oblikujemo skupek norm, ki narekujejo, kaj je v določeni skupnosti zaželeno in kaj ne. Nameni propagande so lahko različni, ključno pa je, da javnost sprejme propagandistovo ideologijo. Splichal (1975, 7) ugotavlja, da sta za razmah propagande pomembni dve revoluciji, in sicer industrijska in buržoazna. S prvo je prek tehničnih izumov povezan nastanek množičnega komuniciranja, z drugo pa nastanek množičnih ideologij. Očitno povezavo med ideologijo in propagando prvič opazimo v francoski buržoazni revoluciji: odtlej je ta povezava temelj propagandne dejavnosti.⁸ Ellul in Domenach (cit. po Splichal, 1975, 13) menita, da je obstoj družbenih (nacionalnih) mitov in ideologij nujen pogoj za razvoj propagande oz. da propaganda za svoj razvoj potrebuje ideološko okolje. Miti in ideologija združujejo državljane v skupni viziji prihodnosti.

V procesu razpadanja nekdanje Jugoslavije je ključno vlogo pri oblikovanju propagandnih sporočil igrala ideologija nacionalizma, ne smemo pa zanemariti vloge religije, ki je v veliki meri vplivala na zavest o civilizacijski pripadnosti narodov in reinterpretacije zgodovine, ki je pretekle dogodke, kraje ter osebnosti postavila v bistveno drugačen zgodovinski kontekst, kot je bilo značilno za čas pred tem. Eyal (1992, 82) je ugotavljal, da je za Balkan značilna zelo nevarna kombinacija konfliktov, določenih z izključujočimi se ozemeljskimi zahtevami in zgodovinskimi trditvami, ki so bile vstavljene v nacionalistične ideologije. Na ozemlju, katerega meje se sorazmerno hitro spreminjajo in kjer je zgodovinsko opravičevanje teh sprememb odvisno od zornega kota presoje ključnih akterjev, je vsaka nacionalistična zahteva že po naravi stvari na škodo drugih narodov. Položaj še bolj zaostreje težnja nekaterih narodov na Balkanu, da zgodovinske in nacionalne argumente spreminjajo tako, da ustrezajo aktualnim okoliščinam ter potrebam. Gre sicer za vsebinsko in geografsko posplošen argument, ki reproducira pogled Zahoda na jugovzhodno Evropo, vendar nekateri primeri opisani v nadaljevanju argumentu pritrjujejo. Vsekakor gre za proces, ki presega izkušnjo jugoslovanskega konflikta in je prisoten v večjem delu Vzhodne posocialistične Evrope. Južnič (1993, 269) v tem kontekstu s pomočjo drugih avtorjev opozarja na dejstvo, da politični voditelji, posebno nacionalistično usmerjeni, radi projicirajo etnično dejanskost daleč v preteklost. Taka transpozicija, pomešana z ideologijo agresivnega nacionalizma, je značilna za prostor in čas, ki ga prou-

8 Pred tem je propaganda temeljila predvsem na religiji. Leta 1622 je papež Gregor XV. ustanovil poseben kolegij, katerega naloga je bila širjenje katoliške vere. Ime kolegija je bilo *Sacra Congregatio Christiano Nomini Propaganda* ali tudi *Sacra Congregatio de Propaganda Fide* (Splichal, 1975, 12; Wilke, 1998, IX). Beseda propaganda izhaja iz latinske besede *propagare* in pomeni razširjati, razmnoževati, krožiti.

čujemo, in bi jo lahko poimenovali tudi z izrazom retribalizacija oz. politika zatekanja k idolom plemena.

Srbske oblasti so tako opravičevale vključenost Kosova, ki je večinsko poseljen z albanskimi prebivalci, v Srbijo z zgodovinsko nujnostjo, saj je Kosovo „zibelka srbskega naroda“. Na drugi strani pa so poskus pripojitve ozemelj, ki so pripadala drugim narodom (na Hrvaškem ter v Bosni in Hercegovini) in niso bila nikoli srbska, opravičevale po načelu obrambe nacionalnih meja. Med vojno na Hrvaškem je srbsko vodstvo nenehno oživljalo izkušnjo srbskega naroda iz 2. svetovne vojne in to uporabilo kot opravičilo za boj proti Hrvatom, ki so jih označevali kot genocidni narod. Na drugi strani pa je na Hrvaškem potekala reinterpreteracija zgodovine, ki je želela zmanjšati zlo, ki so ga povzročili Paveličevi ustaši.⁹ Tudi Macdonald (2002, 98) ugotavlja, da Srbija ni bila edina, ki je reinterpreterala zgodovino, saj so tudi hrvaške oblasti na podlagi mitologije, zgodovine in religije Hrvaško prikazovale kot civilizirano, miroljubno, prosvetljeno ter zahodnjaško, za razliko od Srbije, ki naj bi bila manj prosvetljena država, ki pripada inferiornemu vzhodnemu civilizacijskemu krogu.

Na drugi strani pa je treba priznati, da so bile po razpadu jugoslovanskega socialističnega sistema določene reinterpreteracije zgodovine nujne, saj je uradna politika prejšnjega režima namerno ignorirala številna zgodovinska dejstva ali pa jih je interpretirala in prilagodila svojim ideološkim ter političnim potrebam. Ker gre tak poseg običajno v drugo skrajnost, se začaran krog reinterpreteracije zgodovine nikoli ne prekine. Za to območje je značilno tudi ustvarjanje mučnikov, čaščenje obletnic nepomembnih vojaških zmag, spreminjanje imen ulic in naselij ter oblikovanje novih nacionalnih in političnih simbolov, kar je posledica reinterpreteracije zgodovine, ki naj služi dnevno-političnim potrebam. K temu bi lahko dodali še obsedenost z nacionalno enotnostjo, ki je tudi značilna za ta prostor in izključuje kompromis, kar je v razmerah etnične raznolikosti pogubna politika. V tem kontekstu je bila tudi decentralizacija razumljena kot znak šibkosti in je bila videna kot prvi korak k razpadu skupne države.

Analiza vsebine medijskega poročanja razkrije, da je povezava med propagando in ideologijo v srbskih televizijskih dnevnikih več kot očitna. Najpogostejša je v tem kontekstu povezava med propagando in nacionalizmom, saj so se na televiziji pogosto pojavljali naslednji slogani: vsi Srbi morajo živeti v eni državi, v tej vojni se Srbi borijo za preživetje, Srbi branijo svoje eksistenčne interese, srbski narod bo ostal ena celota, srbski narod ne sme postati manjšina v katerikoli delu Jugoslavije, Srbi se nikoli ne umikajo pred grožnjami kogarkoli, celotnemu srbskemu narodu grozi uničenje. Teza o ogroženosti srbskega naroda, še posebno, če ne bodo vsi živeli v eni državi, je srčka propagande, ki so jo izvajali politične strukture in mediji, hkrati pa je pri politikih veliko sklicevanja na srbski nacionalni značaj in na srbski narod kot skoraj metafizično entiteto (narod bo povedal, narod tega ne bo sprejel, narod tega ne bo dovolil ipd.). V medijskem poročanju je bila zelo prisotna povezava med propagando in religijo: Srbi v Bosni in Hercegovini

9 Znano je manipuliranje nekaterih hrvaških zgodovinarjev s številom žrtev ustaškega taborišča v Jasenovcu. Tudi sicer sta sprti strani sebe prikazovali kot največjo žrtev 2. svetovne vojne in to naj bi se ponavljalo na začetku devetdesetih let prejšnjega stoletja (Macdonald, 2002, 160).

so prisiljeni sprejeti katolicizem oz. islam ali pa se izseliti; če bi uveljavili mirovni načrt mednarodne skupnosti, bi dve tretjini Srbov v Bosni in Hercegovini živeli pod islamsko vladavino; Srbi se borijo proti islamskemu fundamentalizmu. Pogosto je zaznati razširjanje panpravoslavnega občutja, ki naj srbski narod civilizacijsko poveže z religiozno sorodnimi narodi, predvsem z ruskim narodom. Svojo vlogo v procesu izvajanja propagande je opravila tudi reinterpretacija zgodovine, saj televizija pogosto povezuje Hrvate in Muslimane z nacizmom ter Hitlerjem, prisotne so primerjave med položajem Judov med 2. svetovno vojno in položajem Srbov v vojnah na ozemlju nekdanje Jugoslavije, poudarjajo se zgodovinske vezi med Srbi in Rusi ter obujajo slavne zgodovinske bitke srbskega naroda in iščejo vzporednice z novodobnimi bitkami. Televizija v svojem poročanju zatrjuje, da se je etnično čiščenje proti Srbom na tem prostoru začelo že med 2. svetovno vojno, zdaj pa se nadaljuje (Dnevnik RTS, 27. februar 1993).

Poročanje srbskih tiskanih medijev je v splošnih izsledkih zelo podobno kot pri srbski televiziji, saj je tudi tu povezava med ideologijo in propagando očitna. Spet je ospredju nacionalistična ideologija: vojna je usoda celotnega srbskega naroda, Srbi ne priznavajo umetnega muslimanskega naroda, boriti se je treba za skupne cilje srbskega naroda, Srbov v Bosni in Hercegovini nikoli več ne bodo obravnavali kot sužnje. Prisotno pa je tudi opisovanje nacionalnega značaja Srbov, ki so prikazani kot čustveni in hrabri ljudje, pripravljeni na žrtvovanje, medtem ko imajo srbski vojaki zelo visoko moralo. Povezava med propagando in religijo prinaša „ugotovitve“, da so Muslimani v bistvu Srbi islamske vere, da vodijo džihad (sveto vojno) proti srbskemu narodu in da je vojna uresničevanje verskega fanatizma. Tudi v tiskanih medijih je prisotno spodbujanje panpravoslavlja ter racionalizacija vojne in srbskega vojaškega prizadevanja na verski podlagi, največkrat kot boj proti islamskemu fundamentalizmu. Pri reinterpretaciji zgodovine je opaziti sklicevanje na kosovsko bitko v letu 1389 ter na bitke iz 1. in 2. svetovne vojne, ki naj dajo legitimnost srbskim prizadevanjem v času vojne v Bosni in Hercegovini. Preberemo tudi, da imajo Srbi v Bosni in Hercegovini priložnost napisati nove slavne strani srbske zgodovine, pri čemer se mediji sklicujejo na tradicionalno srbsko dostojanstvo. Prisotno je tudi povezovanje dogodkov iz 2. svetovne vojne z aktualnimi: na Hrvaškem plapolajo ustaške zastave, ponovno je bil vzpostavljen ustaški režim – in Srbi naj živijo v taki državi, se sprašujejo mediji ter odgovarjajo, da je to podobno, kot če bi od Judov zahtevali, naj živijo v Hitlerjevi Nemčiji, pod zastavo s svastiko.

Hrvaški mediji so opozarjali na po njihovem mnenju privilegiran položaj srbskega naroda v Jugoslaviji in še posebno na Hrvaškem. Poudarjali so pravico do lastne nacionalne države, kot „tisočletnega sna“ hrvaškega naroda. Hrvaška je bila napadena in se brani pred srbsko agresijo. Hrvaška televizija hkrati poudarja, da Hrvati že stoletja živijo v Bosni in Hercegovini ter da so „ustavni narod“, ki živi na hrvaškem etničnem ozemlju. Televizija širi prepričanje, da sta muslimanski in hrvaški narod zgodovinsko prijateljska naroda, hkrati pa opozarja, da so hrvaški domovi požgani in uničeni ter da Hrvati živijo pod strašnim nacionalističnim in religioznim pritiskom – islamski fundamentalizem¹⁰ in verska nestrpnost do Hrvatov v Bosni in Hercegovini naraščata.

10 V bistvu gre za širši sodobni diskurz o muslimanih kot o evropskih 'drugih' in 'drugih' na sploh.

Hrvaški tisk v okviru povezav med ideologijo in propagando v veliki meri uporablja religijo (simbolna uporaba verskih izrazov ter oznak za dokazovanje islamskega fundamentalizma; nemuslimanski šolarji morajo izbrati med islamiziranjem in nevednostjo; vedno večji vpliv islamskega fundamentalizma v Evropi; muslimanski bojovníki so uporabljali podobe in slike ajatola Homeinija, Sadama Huseina in drugih; Bosna in Hercegovina kot islamska država; preden so pred stoletji Turki prišli v državo, so bili tu zgolj katoliki in majhno število pravoslavcev). V poročanju sta prisotna tudi propaganda in reinterpretacija zgodovine (Hrvati in Muslimani nikoli niso bili naravni zavezniki niti niso v preteklosti sestavljali politične koalicije; nad nesrbskimi narodi je bil med 2. svetovno vojno izveden genocid; opozorila hrvaški inteligenci, naj se nauči zgodovinske lekcije; Hrvati so trpeli skozi celotno bosansko zgodovino) ter propaganda in nacionalizem (Muslimani in Hrvati so drugorazredni državljani; Muslimani so podvrženi kronični krizi identitete; Hrvati se bojijo muslimanske „države državljanov“ in njihove „biološke bombe“).

Glede odnosa Hrvatov in Srbov, ki so živeli na Hrvaškem, so mediji ugotavljali, da so korenine konflikta, zgodovinsko gledano, izjemno globoke, hkrati pa so opozarjali, da sta med obema narodoma nespravljlive civilizacijske in verske razlike.

V manjši meri je bila propaganda povezana tudi z nekaterimi drugimi ideološkimi prvinami in ne zgolj z nacionalizmom, ki je bil izrazito prevladujoč. JLA je zagovarjala ohranitev socialističnega sistema, tudi srbske oblasti so obstoječi sistem želele blago reformirati, ne pa odpraviti. Posebno za JLA velja, da je bila v vojnah na območju nekdanje Jugoslavije v veliki meri instrumentalizirana za uresničevanje srbskih interesov, to podjetje pa je med drugim temeljilo na prvinskem strahu JLA pred temeljitimi družbenimi spremembami. Pripadnikom JLA, ki so bili v veliki meri indoktrinirani, uradno ni bilo dovoljeno spremljati drugih medijev kot zgolj tistih, ki so jih nadzirale srbske in vojaške oblasti.

Rutinske laži. Gre za vztrajno ponavljanje določenih neresnic ali izkrivljenih dejstev, dokler v javnosti, ki je cilj delovanja propagandista, ne začnejo delovati kot „resnica“. Torej se z vztrajnim ponavljanjem laži v medijih doseže učinek, da ta laž v javnosti sčasoma postane splošno sprejeti „res“. Znane so rutinske laži, ki so se pojavljale na srbski televiziji o tem, da se vojna ni začela po volji Srbov, da jim je bila vsiljena, da se Srbi v tej vojni zgolj branijo, da strogo spoštujejo človekove pravice, da je 64 % bosansko-hercegovskega ozemlja v lasti Srbov ter da so muslimanski in hrvaški begunci s svojih domov odšli prostovoljno. Po poročanju tujih medijev naj bi srbski vojaki v Bosni in Hercegovini posilili 150.000 Muslimank, kar je televizija cinično zavrnila z ugotovitvijo, da bi se v tem primeru srbski vojaki bolj ukvarjali s posiljevanjem kot z vojskovanjem (Dnevnik RTS, 4. marec 1993). Mir ni odvisen od Srbov, zatrjuje televizija. Tisk dodaja, da Srbi niso agresor, oni zgolj branijo svojo zemljo, saj so žrtev genocida. Srbi niso postavili koncentracijskih taborišč, ampak so jih Hrvati in Muslimani, še zatrjuje tisk.

Kolektivna in selektivna izguba spomina. Gre za sposobnost določene skupnosti, da „izgubi spomin“ o določenih zgodovinskih ali aktualnih dogodkih, ki ne ustrezajo prevladujočemu razpoloženju. Pri tem se uporablja selektivni pristop, ki določene dogodke potegne iz konteksta in jih povečuje, druge pa zanemari ali celo izključi. Srbski mediji so sorazmerno hitro kolektivno in selektivno izgubili spomin o tem, kdo je začel vojno,

kdo je napadalec, kdo je osvajal bosansko-hercegovsko ozemlje in tudi kdo je glavna žrtev vojne. Po mnenju srbskih medijev ni doslej v zgodovini napisana niti ena stran, ki bi pričala o tem, da so Srbi napadali druge, saj so bili vedno oni napadeni in so se morali braniti (Milinković, 1997).

(De)konstrukcija nacionalnega spomina. Ob razpadanju Jugoslavije in socialističnega sistema je prišlo do vrednotnega vakuumu, ki ga je bilo treba zapolniti, saj norme in vrednote „starega režima“ niso bile več sprejemljive, nadomestile so ji nacionalistične, tudi verske in druge vrednote. V tem kontekstu so tudi mediji dobili nalogo oblikovanja novega kolektivnega spomina, vezanega na opredelitev naroda, ki bi ga močno zaznali vsi njegovi pripadniki. Mediji nacionalni spomin oblikujejo prek obujanja dogodkov iz vojne za nacionalne pravice, uveljavljanja novih družbenih vrednot, prebujanja nacionalne zavesti in vzpostavljanja diferenciacije do drugih narodov (Bašić, 1997, 86–88).

Analiza vloge hrvaške oz. srbske televizije pri oblikovanju nacionalnega in kolektivnega spomina je omejena na dejstvo, da obe televiziji uporabljata „zaprt“ svet simbolizma, razumljiv zgolj tistim, ki delijo skupno, nekje v ozadju prisotno „vedenje“. Kot državno nadzirana ustanova, ki je pod neposrednim vplivom vladajoče politične stranke, ima televizija izključni monopol nad javnim komuniciranjem in uveljavljanjem prevladujočih lingvističnih stilov. Z drugimi besedami, temeljna vloga pri oblikovanju novega kolektivnega spomina je v opredeljevanju naroda, ki bi ga vsi zaznali.

Hrvaška televizija je nacionalni spomin vzpostavljala na različne načine, in sicer s (1.) nenehnim obujanjem dogodkov iz vojne za neodvisnost; (2.) prikazovanjem različnih poročil, ki uvajajo nove družbene vrednote, pogosto povezane z begunci in razseljenimi osebami, ki so po mnenju medija izgubili vse razen kolektivnega spomina¹¹; (3.) prikazovanjem programa, posvečenega prebujanju narodne zavesti, se pravi z ukvarjanjem s temami, kot so zgodovina, umetnost, kultura, naravne lepote, tradicija, običaji, jezikovne korenine in prepričanja; (4.) uvajanjem lingvističnega purizma kot oblike diferenciacije, ki igra pomembno vlogo pri oblikovanju nacionalne identitete – če govorimo isti jezik, pomeni, da delimo isti nacionalni spomin, in če želimo razdeliti nacionalne skupnosti, moramo napraviti razliko v jeziku, ki ga govorijo, ne glede na siceršnjo jezikovno podobnost (Bašić, 1997).

Opredelitev „drugega“. Verjetno najbolj značilna propagandna matrica je delitev na „mi“ in „oni“. Medtem ko je naša stran prikazana v prijazni luči in se zavzema za plemenite cilje, je druga stran označena za popolnoma nesprejemljivo, kot nekaj, kar ogroža obstoj naše (nacionalne) skupnosti. Na tej točki zgoraj orisani mehanizem (de)konstrukcije nacionalnega in kolektivnega spomina ter hkrati pozabe deluje najmočnejše.

V naši empirični analizi se odnos do „drugega“ kaže predvsem v različnih oblikah obtoževanja in diskreditiranja drugih narodov ter njihovih vidnih predstavnikov. Srbska televizija je nasprotnika pogosto obtoževala in diskreditirala: Muslimani čakajo priložnost, da že tako težak položaj še poslabšajo in nenehno izvajajo oborožene provokacije; Muslimani so sprožili ofenzivo, oni so tisti, ki napadajo. Prav tako pogosto je na televiziji obtoževanje in

11 Dejansko pa begunci niso izgubili individualnega spomina, ki je velikokrat celo v nasprotju s kolektivnim. Tudi begunce mnogi obravnavajo kot 'druge' (gl. npr. Čapo Žmegač, 2011).

diskreditiranje muslimanskih in hrvaških političnih ter vojaških voditeljev, predstavnikov mednarodne skupnosti, še posebno Unproforja in mirovnih posrednikov. To ponazarja tudi izjava Radovana Karadžića, v kateri Muslimane obtoži, da so pripravljeni izvajati terorizem in vojno, dokler Srbi ne bodo izbrisani z ozemlja Bosne in Hercegovine (Dnevnik RTS, 25. februar 1993). Tisk sledi temu vzorcu, saj obtožuje muslimanske nasprotnike za strahotne zločine, ki naj bi jih storili, mednarodno skupnost pa obtožuje, da prek človekoljubne pomoči Muslimane oskrbuje s strelivom. Tisk diskreditira Alija Izetbegovića, ki naj bi bil največji bojevnik džihada v svetu, za kar naj bi dobil celo nagrado saudskega kralja Fahda (Milinković, 1997, 172), in Harisa Silajdžića, ki naj bi bil ovaduh treh obveščevalnih služb – ameriške, izraelske in libijske. Mediji hkrati obtožujejo kolaboracije tisti del srbske civilne družbe, ki nasprotuje vojni in vlogi Srbije v njej.

Tudi hrvaška televizija je delovala podobno, saj je bilo zelo značilno obtoževanje nasprotnikov, predvsem Muslimanov, zaradi konfrontacije z bosansko-hercegovskimi Hrvati in zaradi ne dovolj žilave obrambe pred Srbi. Prisotno je bilo obtoževanje Unproforja, predvsem ruskih „modrih čelad“ na Hrvaškem, ki naj bi sodelovale s srbskimi uporniki. Ost je usmerjena tudi na srbske in muslimanske politične ter vojaške voditelje. Kar zadeva muslimansko stran, so obtoževanju sledili pozivi k sodelovanju in opozarjanje, da nadaljnji spopadi med Hrvati ter Muslimani niso potrebni in so nesmiselni, da je treba zagotoviti varnost ter enako zaščito za oba naroda, hkrati pa spodbuditi boj proti skupnemu sovražniku – Srbom. Tisk k temu dodaja obtožbo Izetbegovića, da je izvedel državni udar, ker je dezavuiral Hrvate, izvoljene v vladna telesa, nekatere muslimanske vojaške poveljnike pa je povezoval z JLA, da bi jih na ta način diskreditiral. Tudi v hrvaškem tisku se občasno pojavijo pozivi k sodelovanju med Muslimani in Hrvati, saj spopadi med njimi zmanjšujejo verjetnost mednarodnega vojaškega posega, zato morajo delovati enotno proti skupnemu sovražniku. Pomen teh spopadov se včasih zmanjšuje, s tem ko jih prikazujejo zgolj kot konflikt med skrajneži na obeh straneh.

Klasična (kruta) propaganda. Gre za prikazovanje krutih podob vojne, največkrat z uporabo fotografije ali video zapisa. Mediji prikazujejo bližnje posnetke žrtev, pohabljenih ljudi, iznakaženih trupel, množičnih pogrebov ipd. Srbska televizija je pogosto z neposredne bližine prikazovala izmaličena telesa žrtev, vrste naloženih trupel civilistov in objavljala poročila z množičnih pogrebov. Tudi tisk ni zaostajal, saj je podrobno opisoval vojne grozote: Muslimani so pobili celo vas; žrtve so ubili s srpom, jih polili z bencinom in zažgali; moške so najprej zvezali z žico, potem pa kastrirali; Muslimani so na ražnju pekli žive srbske vojake; žrtvam so izruvali oči in odrezali ušesa ipd.

Klasična kruta propaganda je bila v dnevnikih hrvaške televizije bolj verbalna kot vizualna – v poročanju brez žive slike je šlo za namigovanje na kanibalizem v Srebrenici, poročali so o tisočih umirajočih, norih in sestranih ljudi ter o tisočih muslimanskih trupel. Zgodbi o domnevnem kanibalizmu je sledil tudi tisk, ki je hkrati poročal o množičnih grobiščih Hrvatov in Muslimanov, ki so jih pobili Srbi, ter o mučenju žrtev, preden so jih brutalno pobili. Trupla naj bi zažgali, da bi prikrili zločin: starci, ženske in otroci so bili izmaličeni ter zažgani na grmadi. Čeprav se je marsikaj od navedenega v vojni žal resnično dogajalo, pa je propagandni učinek možno prepoznati v selektivnem in pristranskem poročanju medijev obeh držav o različnih zločinih.

Teorija zarote. Teorija zarote dogodke in procese pojasnjuje kot rezultat prikritega delovanja skupin, organizacij, držav in drugih subjektov. V ozadju je ideja, da so pomembni politični, socialni in ekonomski dogodki proizvod tajnih zarot, ki jih splošna javnost ne pozna. Barkun (2003) meni, da teorija zarote poenostavi svet, ki je sicer zelo zapleten in ga je z institucionalno analizo težko pojasniti, hkrati pa ta teorija svet poenostavljeno razdeli na sile svetlobe in teme ter ne nazadnje: teorija zarote je pogosto predstavljena kot posebno, tajno znanje, ki ga drugi subjekti ne poznajo ali ga podcenjujejo. Byford (2006, 46) teorijo zarote opredeli kot „tradicijo pojasnjevanja, ki zajema cel niz idej, vrednot, interpretacij in predstav, ki se uporabljajo za konstrukcijo vzročnega pojasnjevanja, ki predstavlja srž ideje o svetovni zaroti“. Sodobne raziskave kažejo, da v različne teorije zarote verjame sorazmerno velik del ljudi, kar se je potrdilo tudi v našem primeru.¹²

Srbska televizija je menila, da mednarodna skupnost izvaja psihološki genocid nad srbskim narodom, saj jih krivi za vse, kar se slabega dogaja v nekdanji Jugoslaviji. Srbi so žrtev ustvarjanja nove svetovne ureditve, vse resolucije Združenih narodov so protisrbske, mednarodni posredniki v Bosni in Hercegovini pa so izrazito pristranski: vse, kar pripravijo, škodi srbskemu narodu. Očitna je zarota, predvsem Vatikana, Nemčije, Avstrije in ZDA, pa tudi Turčije. Tipična je izjava tedanjega predsednika ZRJ Dobrica Čosića, ki je izjavil, da so navedbe o etničnem čiščenju in posilstvih, ki da jih izvajajo samo Srbi, le ena od prvih v kampanji psihološkega genocida, ki so ga začeli izvajati nad srbskim narodom (Dnevnik RTS, 24. februar 1993). Tudi v tisku propagandisti ponovijo, da je mednarodna skupnost blokirala Srbe, ki se srečujejo s totalno vojno – duhovno, fizično in moralno genocidno vojno, ki jo vodijo tuje vojske, cerkev, politika ter mediji. Tudi za sam razpad Jugoslavije naj bi bile krive posebne tuje sile, ki so ga načrtovale in spodbudile.

Hrvaški mediji so opozarjali, da gre po mnenju mednarodne skupnosti krivdo za obožene spopade med Muslimani ter Hrvati v Bosni in Hercegovini pripisati zgolj slednjim, medtem ko so Muslimani nenehno žrtev ne glede na dejansko stanje stvari. Poseben odnos so imeli hrvaški mediji do Rusije, saj so v njenem političnem in vojaškem delovanju (ob sodelovanju v mirovni operaciji) zaznali zarotniške prvine.

Protipropaganda. Gre za odziv medijev ene od sprtih strani na poročanje druge strani oz. za odziv na poročanje drugih, domačih ali tujih medijev, za katere menijo, da izvajajo propagando. Poročanje drugih medijev se obravnava kot širjenje laži, izmišljotin, velikokrat v kontekstu teorije zarote proti določenemu narodu. Drugi mediji so obtoženi pristranskosti in manipulacije pri poročanju ter delovanja na škodo ene od sprtih strani. Srbska televizija je ocenjevala, da so zahodna medijska poročila nasilje nad človeškim razumom, saj jugoslovansko krizo obravnavajo s predsodki in tekmujejo v iznajdbi protisrbskih izmišljotin, pri čemer resnica za njih sploh ni pomembna. Odzvala se je tudi na delovanje bošnjaških medijev, ki naj bi izvajali agresivno muslimansko propagando. Tisk je dodal, da so različne organizacije plačane, da satanizirajo Srbe in ustvarjajo absolutno

12 Byford (2006, 11) na primer poroča, da se je v Srbiji teorija svetovne zarote proti srbskemu narodu še razširila in okrepila med Natovimi zračnimi napadi na ZRJ spomladi 1999. Celo tisti posamezniki, ki so se v prvi polovici devetdesetih let posmehovali Miloševiću teoriji zarote, so kasneje začeli verjeti vanjo.

nemogočo podobo Srbov.¹³ Za tuje medije je vse črno-belo, o dogajanju poročajo skladno z matrico napadalec – žrtev, ne glede na to, kaj se dogaja na terenu: posebno ameriški novinarji objavljajo neresnice in ponaredke ter ustvarjajo podobo o zlih in podivjanih Srbih.

Hrvaška televizija je ugotavljala, da muslimanska propaganda obtožuje Hrvate, da so poleg Srbov drugi napadalec na Bosno in Hercegovino. Radio Sarajevo naj bi poročal, da sta edini fašistični državi v Evropi Srbija in Hrvaška. Tudi Hrvaški mediji se pritožujejo, da mednarodna propaganda Hrvatov v srednji Bosni ne želi videti kot žrtev, ampak so žrtev ne glede na dejstva vedno Muslimani.

DISKURZIVNE IN VIZUALNE PRVINE PROPAGANDE

Uporaba jezika v propagandni namen. Jezik propagande je hiperboličen, dramatičen in čustven, gre za stil, ki je zelo „obilan“ ter poln pretiravanja. Realnost je prikazana črno-belo, v manihejskem stilu, torej kot spopad med dobrim in zlim, kot nenehen boj med svetlobo in temo. Propagandisti posegajo tudi po lingvističnem purizmu, ki pretirava pri poudarjanju razlik med dejansko podobnimi jeziki in želi tudi na ta način opozoriti na različnost narodov oz. etničnih skupin. V tem smislu je treba ob proučevanju propagande poznati jezikovne značilnosti ciljne skupine občinstva in njegovo strukturiranost. Splichal (1975, 55–57) opozarja na različne strategije in taktike uporabe jezika v propagandni namen, kot so polarizacija vrednot, sprejemanje danega, raba žargona skupine, sklicevanje na avtoritete in postavljanje analogij ter razumni govor v smislu povezovanja trditev z intersubjektivno preverljivimi ugotovitvami, vzroki in dokazi. Jezik propagande vključuje tudi uporabo sloganov in različnih poimenovanj (Wilson, 1992, 312–13). Slogani naj bi množico ljudi združili v enem skupnem čustvu, poimenovanja pa želijo pri ljudeh oblikovati sodbo o nas samih ali drugih brez preverjanja dokaza, na katerem sodba temelji. Po njegovem mnenju propagandist nagovarja dva človekova instinkta, in sicer sovraštvo in strah, pri čemer „grda“ imena daje posameznikom, skupinam, narodom ter rasam, za katere meni, da bi jih ljudje morali obsojati ali zavračati.

Glede uporabe jezika v propagandni namen v hrvaških oz. srbskih medijih lahko ugotovimo, da je bila predhodnica vojne v Bosni in Hercegovini vneta in zelo čustvena propaganda, ki je skoraj dosledno sledila opisanemu vzorcu uporabe jezika. Te dejavnosti so se nadaljevale tudi v obdobju, ki je predmet naše analize – razpihovanje čustev, pripisovanje krivde nasprotni strani in opravičevanje lastnega početja. Ko se je vojna končala, se je podobna propaganda nadaljevala – poraženec opravičuje svoj neuspeh, zmagovalec (če je v tej vojni sploh bil kdo zmagovalec) povečuje svojo zmago. In čeravno bo propagandni jezik sčasoma vsaj za zunanjega opazovalca spremenil svojo obliko, bosta njegova informativna vrednost in čustvena nabitost za v vojno vpletene strani ostali enaki. Zanje

13 Kot poroča Gheorghiu (1998, 3), sta vladi Hrvaške ter Bosne in Hercegovine resnično najeli ameriško agencijo za stike z javnostmi Ruder Finn & Rotman, da predstavi njuno plat resnice ameriški javnosti. Eden od zaposlenih v agenciji je v intervjuju dejal, da niso ničesar vedeli o dogajanju v Jugoslaviji, da za Bosno in Hercegovino sploh niso vedeli, kje je. A agencija je uspela javnosti predstaviti preprosto zgodbo o “dobrih in slabih fantih”, ki je v nadaljevanju delovala sama po sebi. Glede odgovornosti agencije do javnosti je cinično dejal, da so oni profesionalci in da niso nagrajeni za svojo moralnost.

bo ta jezik prinašal enako čustveno sporočilo: sporočilo nezaupanja, negotovosti in v nekaterih primerih tudi sovraštva (Kotnik, 1997).¹⁴

Kritičnost do vira informacij. Pri vprašanju uporabe virov informacij smo dali poudarek verodostojnosti virov in njihove uporabe. Tudi zelo verodostojen vir je namreč lahko uporabljen selektivno in s tem manipulativno. Državljeni od predstavnikov oblasti pričakujejo tako informacijo o aktualnem dogajanju kot določeno usmeritev glede zaželenega ravnanja. V procesu spreminjanja mišljenja in vedenja ljudi je zelo pomembna opora na strokovnjake za določeno področje. Ko je tak vir sprejet kot verodostojen na določenem področju, se lahko nanj opremo tudi v drugih podobnih primerih, saj je vzpostavljeno temeljno zaupanje. V primeru vojne propagande je pomembno preveriti, na katere vire so se opirali mediji in na kakšen način so jih uporabljali. Pri tem izhajamo iz prepričanja, da je želja propagandista zmanjšati število virov na minimum, saj se s tem hkrati ožijo možnosti za različne interpretacije dogodkov.

Prek proučevanja odnosa do vira informacij smo poskušali odgovoriti na vprašanje, kdo zagotavlja informacije in na kakšen način nacionalna televizija priznava ali zanika verodostojnost vira informacij. Skladno s propagandnim modelom je javno pojavljanje dovoljeno zgolj elokventnim in komunikativno kompetentnim, z drugimi besedami, tistim, ki so se sposobni gibati znotraj parametrov, ki jih vsiljuje želja po nadzoru prevladujoče interpretacije dogodka, iz katere vsak posameznik izvleče svoje razumevanje informacije, ki jo ponuja medij (Bašić, 1997). Analiza pokaže, da je bilo vsem glavnim srbskim in hrvaškim protagonistom vojne v Bosni in Hercegovini dovoljeno nastopati v srbskih oz. hrvaških medijih. Tako srbska kot hrvaška televizija tudi sicer pogosteje uporabljata vire informacij, ki so jim naklonjeni, medtem ko nenaklonjene vire uporabljata zelo redko in še takrat na način, ki utruje lastne medijske in socialne konstrukte realnosti.

Ikonografija. Ikonografija oz. uporaba simbolov je ena od tehnik, ki jo propagandist uporablja za vzbujanje čisto določenih občutkov v javnosti, in sicer prek nezavednega prenosa ali asociacij. Govor je o vizualnih simbolih oblasti, ki so oblikovani, da bi izzvali določena čustva. Ob proučevanju propagande je pomembno preveriti obstoj ali neobstoj ikonografskega označevanja oblasti in opredeliti vidik vseprisotnosti te posebne oblike vizualne predstavitve. Ikonografija, ki nenehno obdaja politika ali vojaškega poveljnika, namreč le-tega neposredno povezuje z vrednotami, ki jih poosebljajo ikone oz. simboli. Simboli odražajo dve bistveni značilnosti vsake ideologije in oblike propagande: suge-

14 Po vojni naj bi medije v Bosni in Hercegovini preoblikovali skladno z mednarodno priznanimi standardi (Gheorghiu, 1998), vendar je raziskava „Mirovne operacije, mediji in javnost v nekdanji Jugoslaviji“ razkrila, da so medijske navade v podaytonskem obdobju pri večini ljudi ostale v glavnem enake kot med vojno (gl. Malešič, 2000). Javnost se sicer večinsko strinja, da so svobodni in neodvisni mediji predpogoj za doseg trajnega miru, vendar ljudje medije izbirajo glede na svojo (in njihovo) nacionalno pripadnost. Analiza medijske krajine pokaže, da v Bosni in Hercegovini obstajajo trije različni medijski sistemi, javnomnenjska raziskava pa razkrije, da obstajajo tudi tri različne javnosti, ki se z njimi ujemajo. Žal to ujemanje temelji skorajda izključno na nacionalni pripadnosti. Tudi v Srbiji se nekaj let po podpisu daytonskega sporazuma ni veliko spremenilo, saj kot poroča Goff (1999, 13–14), so srbski mediji že mesece pred Natovimi zračnimi napadi na ZRJ spomladi 1999 Nato proglasili za „brutalnega, fašističnega agresorja“, etnične Albance pa za „nasilno, pokvarjeno človeško podraso“.

stibilnost in poudarek na vrednotno obremenjenih sporočilih ter nadzor ali predstavljanje vsaj navidezno temeljnih in skupnih interesov.

V raziskavi smo ugotovili, da so bili v propagandne namene najpogosteje uporabljeni verski simboli,¹⁵ državni in paradržavni simboli ter zgodovinski in kulturni spomeniki, prav tako pa smo opazili uporabo vojaških simbolov, ki so spremljali določeno sporočilo. Srbi so pogosto uporabljali svoj grb, ki med drugim vsebuje štiri črke S, ki so jih tolmačili z besedami „*samo sloga Srbina spašava*“. Kar zadeva hrvaško posocialistično oblast, pa se je težko izogniti vtisu, da je z uvedbo simbolov, uniform in oznak, ki so bili skoraj identični tistim v Paveličevi NDH, prispevala k občutku ogroženosti srbskega prebivalstva na Hrvaškem. Če to povežemo z nacionalistično evforijo, ki je spremljala prve večstrankarske volitve spomladi 1990 in referendum decembra istega leta, ter izrivanje državljanov srbske narodnosti s položajev v državi in javni upravi, teritorialni obrambi in civilni zaščiti se slika še bolj izostri.

Sidranje vizualne in tekstualne informacije. Pri tej propagandni prvini gre za iskanje povezav med besedilom in sliko, ki sta del informacije. Kljub dobi televizije in interneta se dogaja, da stereotipizirano besedilo spremljajo različne vizualne podobe oz. da se isto besedilo pojavlja ob različnih slikah, saj je namen propagandista poenostaviti podobo vojne in jo narediti razumljivo povprečnemu gledalcu.

Na podlagi svojega modela smo ugotavljali (ne)združljivost med verbalno in vizualno informacijo. Naša domneva, da je vojna v Bosni in Hercegovini pokrita predvsem s stereotipiziranim vizualnim besedilom, ki zvesto spremlja določen tip informacije, se je potrdila. Na podlagi takšnega stereotipiziranja vojne je možno predvideti sliko, ki spremlja besedilo, tako da je vojna kljub množici drugih informacij, predstavljenih javnosti (vsaj kar zadeva srbsko televizijo), televizijsko „nevidna“ (Bašić, 1997, 84). Vojna v Bosni in Hercegovini ni bila spektakularna, ampak ritualna. Zaradi tega ne more biti predstavljena celovito, ampak fragmentarno. Tako hrvaška kot srbska televizija sta v ta namen uporabljali različne tehnike. Če pogledamo poročila iz Sarajeva, opazimo, da srbska televizija prikazuje mesto z določene oddaljenosti (na primer s točke topniških položajev okoli Sarajeva), od koder je nemogoče videti stopnjo uničenosti mesta. Nasprotno pa hrvaška televizija prikazuje slike znotraj mesta (na primer s točke potencialnih tarč), na katerih so razvidni uničenje stavb, beg ljudi pred ostrostrelskimi krogli in žrtve obstreljevanja z granatami.

KONTEKST PROPAGANDE

Okolje propagande. Propaganda se povezuje s prevladujočim razpoloženjem časa, zato je pomembno razumeti vzdušje danega trenutka. Kateri procesi in dogodki so ključni, kako jih je najbolje interpretirati, kakšna so pričakovana stanja v družbenem okolju, katera stanja prevladujejo: vojna, mir, zaščita človekovih pravic? Kakšno je prevladujoče javno razpoloženje v mednarodni skupnosti, kakšen je širši kontekst procesov, v katerih sodelujemo? V primeru nekdanje Jugoslavije v začetku devetdesetih let govorimo o vojnih razmerah, pri čemer je proučevani prostor zaznamovan z velikimi civilizacijski-

15 Smrke (2007) v tem kontekstu govori o religiozni mimikriji.

mi, kulturnimi, religioznimi in zgodovinskimi razlikami med sprtimi narodi – te so bile žal največkrat uporabljene v propagandne namene. Nekatere razlike so bile celo umetno ustvarjene in potencirane in namesto, da bi razlike skupnost bogatile in jo plemenitile, so postale vzrok nesoglasij ter konfliktov, kar so mediji zlorabljali pri izvajanju propagande.

Javnost. Proučevanje javnosti je ključno za razumevanje propagande, pri čemer je pomembno, ali propagandist naslavlja zgolj segment določene populacije ali celoto. Postopek širjenja različnih mnenj, stališč, idej, prepričanj in vedenjskih oblik mora biti prilagojen značilnostim ciljnega občinstva. Izhajamo iz predpostavke, da je politična kultura ciljne skupine tista, ki določa uporabo različnih propagandnih tehnik. Tradicionalna ciljna skupina propagande je splošna javnost, aktivnost pa je lahko usmerjena tudi na manjše skupine znotraj javnosti, kot so posebne interesne skupine, kulturna elita, določeni družbeni sloji in celo posamezniki, posebno tisti, ki veljajo za mnenjske voditelje.

Za vsako propagandno organizacijo je ključno, da doseže ustrezen odziv javnosti, pri čemer so komunikacijska dejanja učinkovitejša, če odražajo obstoječa mnenja, prepričanja in nagnjenja. Cilj torej ni spreminjati politične lojalnosti javnosti ali njenih prepričanj do rasnih, verskih, nacionalnih ali drugih pomembnih vprašanj, ampak ponovno nastaviti občutke glede teh prepričanj. Sporočilo ima večje učinke, če ima ciljna javnost občutek, da so ideje plod dogajanja v javnosti sami, ne pa da jih kdo vsiljuje od zunaj. Propagandist želi zgolj usmerjati obstoječe vzorce razmišljanja in vedenja. V primeru naše analize domnevamo, da javnost na začetku devetdesetih let ni bila dovolj sofisticirana in je bila v imenu višjih (nacionalnih) interesov pripravljena sprejeti večje spremembe v prevladujočem skupku vrednot, norm in vedenjskih vzorcev, ki so jih prek medijev vsiljevale politične oblasti (prim. Cvrtila, 1997).

Analiza hrvaške oz. srbske javnosti pokaže pomen politične kulture kot ključne določnice javnosti, ki je ciljna skupina propagandne dejavnosti. Mediji imajo v tem procesu ambivalentno vlogo. Njihov vpliv na javnost omejuje obstoječa politična kultura, hkrati pa so mediji eden od dejavnikov socializacije, ki občutno učinkujejo na razvoj politične kulture ljudi. Značilnost srbske in delno tudi hrvaške javnosti je bila relativno nizka izobrazbena raven, ki je eden od temeljnih pogojev za uspeh poenostavljene propagande, polne temeljitih zasukov, ki se lahko zgodijo praktično čez noč (Milinković, 1997, 165–166 in 175–176). Srbski mediji so velikokrat v propagandne namene uporabljali preproste mitske podobe in folklorne simbole, ki so vstavljeni globoko v zavest javnosti, s čimer so želeli prikazati, da se pretekli mitski ali zgodovinski dogodki ponovno dogajajo (Milinković, 1997, 168).

Cvrtila (1997, 157) je poročal, da je politično kulturo kot določnico javnosti treba obravnavati kot dinamičen koncept, še posebno v tranzicijskih državah, ki prehajajo iz socialističnega v demokratičen politični sistem. Del hrvaške javnosti je bil v preteklosti navajen na diktat oblasti in na nekritično sprejemanje določenega odnosa, mnenja ali stališča, skladno s pričakovanji oblasti – in to je bilo moč v veliki meri zaznati tudi v vojnem času. Mediji so javnost zasuli z različnimi vrstami informacij in pri tem bodisi uveljavljali nove vedenjske vzorce bodisi zagovarjali stare. V konfliktnih in negotovih razmerah je bila stopnja strpnosti do različnih idej in usmeritev nizka, v ospredje pa so stopili predsodki, ki so predstavljali pomemben vedenjski okvir javnosti.

Propagandisti oz. struktura propagandne organizacije. Propagandno dejavnost običajno izvaja organizacija, ki ima močno vodstvo in je centralizirano ustrojena, z jasno hierarhično strukturo. Ta organizacija, ki je po svoji strukturi in načinu delovanja podobna drugim velikim organizacijam, kontinuirano ter dosledno podaja sporočila z vnaprej določeno temeljno vsebino. Struktura organizacije zagotavlja artikulacijo specifičnih ciljev in sredstev za njihovo uresničenje; na voljo ima širok izbor medijev, prek katerih posreduje propagandna sporočila. Treba je poudariti, da je zgolj na podlagi analize medijskih sporočil zelo težko razkriti strukturo propagandne organizacije, zato ostaja vprašanje o tipu propagandne organizacije bolj ali manj neodgovorjeno. Vendar, kot smo že nakazali, so v srbskih in hrvaških medijih dobili prostor vsi ključni propagandisti, se pravi srbski oz. hrvaški politični ter vojaški voditelji iz Bosne in Hercegovine: za hrvaško propagando bi celo lahko rekli, da je bilo toliko, kolikor so bili mediji odprti in na razpolago bosansko-hercegovski Hrvatom, medtem ko so imeli v srbskih medijih domači propagandisti vidno vlogo.

Srbska televizija je v svojem poročanju manifestirala t. i. pristop pranja možganov, saj so bila poročila o vojnem dogajanju številna in sorazmerno dolgotrajna ter so predstavljena v splošni matrici, ki se je običajno končala s posebnim poročilom ali intervjujem, včasih celo kot dodatek k dnevniku, tako da bi še dodatno mobilizirali javnost. Iz tega se posredno da sklepati, da je šlo za premišljeno in organizirano delovanje, ki je bilo usmerjano iz enega propagandnega središča. Na to kaže tudi dejstvo, da so mediji, civilne oblasti na področju informiranja in vojaški informacijski organi javnosti posredovali enaka splošna sporočila o vojnem dogajanju. Na drugi strani pa je bila propaganda hrvaških medijev, kar zadeva njihov odnos do vojne v Bosni in Hercegovini, rahlo protislovna, na trenutke celo zmedena, kar verjetno kaže na odsotnost organiziranosti propagandne dejavnosti. Vendar pa je bila organizirana propaganda usmerjana na vojne in kasneje polvojne razmere na Hrvaškem.

ZAKLJUČEK

Mirovni posredniki in zunanji opazovalci dogodkov v nekdanji Jugoslaviji v začetku devetdesetih let prejšnjega stoletja so medije v vojnah na tem območju prepoznali kot enega ključnih akterjev, saj v svojem poročanju omenjajo zlorabo televizije in drugih medijev s strani nacionalistične politike za širjenje sovraštva in nestrpnosti ter vzbujanja občutka ogroženosti. Omenjajo tudi propagando, pretvarjanje, laži, nemoralnost, brezvestnost, populizem in vojno hujskaštvo. Iz njihovih pričevanj je razvidno, da so politične elite prevzele popoln nadzor nad ključnimi mediji, še posebno nad najvplivnejšo televizijo. Nadzor je vključeval odstavlanje nelojalnih in postavljanje lojalnih urednikov, članov uredništva ter novinarjev. Dogajale so se tudi druge oblike zastraševanja in discipliniranja urednikov in novinarjev, nekateri so celo izgubili življenje v nepojasnjenih okoliščinah. To dokazuje, da je bila **vloga medijev** v vojnah na območju nekdanje Jugoslavije **bolj ali manj instrumentalna**, kljub temu pa posamezni uredniki in novinarji, skupaj s politiki, nosijo svoj del **moralne odgovornosti** za spodbujanje in zaostrovanje konfliktnih razmer in zločine, ki so sledili.¹⁶

16 Gheorghiu (1998, 6) je svoje poročilo ilustriral z izjavo dvaindvajsetletne Maje S.: "Ko se je vojna začela,

Podlago za proučevanje propagande v srbskih in hrvaških medijih je predstavljal teoretični model, ki zajema vsebinske, diskurzivne in vizualne ter kontekstualne prvine. Splošna primerjava delovanja medijev na Hrvaškem in v Srbiji na točki vsebinskih prvin modela pokaže, da so srbski mediji propagando utemeljevali na ogroženosti obstoja srbskega naroda in njegovi pravici, da živi v skupni državi, pri čemer se je propaganda povezovala z ideologijo agresivnega nacionalizma, temelječega na potvarjanju zgodovinskih dejstev in religioznih primeseh. Ključno vlogo pri izvajanju propagande so imele tudi rutinske laži, selektivna izguba spomina in teorija zarote, ki je Srbe prikazovala kot žrtev oblikovanja nove svetovne ureditve po hladni vojni. Hrvaška propaganda je prav tako temeljila na izrazitem nacionalizmu, ki je bil tudi zgodovinsko utemeljen, medtem ko so bili hrvaški Srbi predstavljeni kot privilegiran narod, ki se upira spremembam. Mediji so uporabili dejstvo, da je bila država žrtev agresije in da je izvajala obrambno vojno. Propaganda je hkrati širila strah pred pravoslavljem in še posebno pred islamsko vero, ki je dobivala zagon v Bosni in Hercegovini. Zunanji simboli novonastale države, ki so spominjali na čas 2. svetovne vojne in Paveličeve NDH, so še dodatno spodbudili strah srbskega prebivalstva pred Hrvati, ki jih je uradna srbska propaganda obravnavala kot genocidni narod. (De)konstrukcijo nacionalnega spomina so mediji v obeh državah spodbujali za uveljavitev novih, praviloma nacionalističnih in tudi verskih vrednot, ki naj zapolnijo vrzel, ki jo je prinesel razpad starega režima. Uporabljena je bila tudi matrica „mi“ in „oni“, ki je „drugega“ slikala kot nesprejemljivega in ogrožajočega. Skupne točke medijskega poročanja so bile zelo redke, pa še te so bile interpretirane na povsem nasprotna načina, torej lahko ugotovimo, da so srbski oz. hrvaški mediji, to še posebno velja za obe državni televiziji, slikali dve različni realnosti vojne, kar pomeni, da so jo pokrivali zgolj fragmentarno in celo ritualno (prim. Bašić, 1997, 84).

Analiza diskurzivnih in vizualnih prvin propagande pokaže, da je bil v srbskih medijih uporabljen jezik zelo dramatičen, celo epski in čustven, poln pretiravanja, z izraženim namenom črno-belega načina prikazovanja realnosti. Za hrvaške medije je bila med drugim značilna uporaba lingvističnega purizma, ki je uveljavljal stare hrvaške izraze in s tem povečeval razliko do srbskega jezika. Kritičnosti do vira informacij v medijih nismo zasledili, prevladovala je opora na srbske oz. hrvaške vire. Značilna je bila tudi uporaba različnih (para)državnih, verskih, vojaških in drugih simbolov, s čimer so propagandisti želeli svoja sporočila povezati z vrednotami, ki jih uporabljeni simboli poosebljajo. Vizualna in tekstualna informacija se v medijih pogosto nista ujemali, enako ali podobno besedilo se pojavlja ob isti sliki in obratno.

Kontekst propagande je opozoril na pomen poznavanja mednarodnega in notranjega okolja, v katerem mediji delujejo in politične kulture javnosti. Domneve o obstoju organizirane in hierarhično strukturirane propagandne organizacije, ki bi bila v ozadju delovanja medijev pa zgolj prek analize medijskih sporočil nismo mogli potrditi.

Ostaja še vprašanje **pravne odgovornosti** za izvajanje agresivne vojne propagande, saj sta tako mednarodno pravo kot tedanje notranje jugoslovansko pravo vojno propa-

---

sem se spraševala, kako lahko jaz prispevam. Ker nisem znala uporabljati puške, sem se odločila postati novinarka”.

gando prepovedovala. Že Društvo narodov je leta 1936 v zvezi z radijskim poročanjem zahtevalo od podpisnic konvencije (28 držav), da zagotovijo poročanje, ki ne bo spodbujalo k vojni ali dejanjem, ki lahko vodijo v vojno (Milinković, 1993; Kearney, 2007). Nürenberški sodni proces je avgusta 1945 kot zločin proti miru razglasil tako priprave na agresivno vojno kot načrtovanje, iniciranje ali izvajanje vojnih zločinov. Spodbujevalci takih zločinov niso bili po mnenju sodišča nič manj krivi kot njihovi voditelji, organizatorji in izvajalci. Protisemitski propagandist Julius Streicher, urednik časopisa *Der Stürmer*, ki pri izvajanju nacističnih zločinov ni imel vojaške ali administrativne vloge, je bil zaradi zločinov proti človeštvu obsojen na smrt, ker je s propagandnimi dejanji spodbujal poboje in iztrebljanje ljudi. Po 2. svetovni vojni se je za prepoved vojne propagande v 20. členu zavzel Mednarodni pakt o državljanskih in političnih pravicah. Treba pa je poudariti, da Mednarodno sodišče za vojne zločine na območju nekdanje Jugoslavije nobenega od obtoženih vojnih zločinov ni obsodilo zaradi izvajanja agresivne in hujskaške vojne propagande, čeprav je dokaznega gradiva na to temo, to posredno kaže tudi ta članek, več kot dovolj.¹⁷

---

17 Avtor članka je bil na povabilo tožilstva omenjenega sodišča tudi sam vključen v analizo medijske dejavnosti nekaterih obtoženih, vendar sodišče argumentov tožilstva v zvezi z izvajanjem vojne propagande ni sprejelo in je obtoženim sodilo na podlagi drugega dokaznega gradiva ter pričevanj.

THE ROLE OF MEDIA AND PROPAGANDA IN THE WARS ON THE TERRITORY OF FORMER YUGOSLAVIA

Marjan MALEŠIČ

University of Ljubljana, Faculty of Social Sciences, Kardeljeva pl. 5, 1000 Ljubljana, Slovenia

e-mail: marjan.malesic@fdv.uni-lj.si

SUMMARY

The author analyses the role of mass media and propaganda during the armed conflict on the territory of former Yugoslavia in the beginning of nineties of past century. The purpose of the article is to investigate the role of mass media in the process of instigating hostilities among Yugoslav nations and to find out whether they were truly independent, or merely an instrument – and to what extent – of nationalistic political elites. The empirical analysis is based upon theoretical model for the study of propaganda and broad documentation on media activity. The theoretical model consists of propaganda and ideology, especially nationalism, collective and selective memory loss, (de) construction of national memory, the attitude towards “the other”, cases of hard propaganda, anti-propaganda, use of language, source criticism, iconography, the relationship between visual and textual information, the context of propaganda, the public and the structure of propaganda organisation. The author applied content analysis to media reporting, which enabled him to illustrate individual elements of theoretical model with notorious cases of media propagandistic activity. The empirical analysis encompasses the content of media propaganda, its discursive and visual elements, and the context in which propaganda was performed. The analysis reveals the abuse of television and printed media to instigate animosity, intolerance, fear and the feeling of threat among Yugoslav nations. Political elites took over media control by dismissing off the nonconformist editors and journalists, and by intimidating and disciplining media employees. Consequently media spread routine lies, deceptions, populism and war mongering. The role of media in Yugoslav conflicts thus proved to be more or less instrumental and not independent. However, the participating editors and journalists share the moral responsibility for war and its consequences with the political elites.

Key words: propaganda, mass media, war, nationalism, propaganda content and context, discursive and visual elements of propaganda

VIRI IN LITERATURA

- Barkun, M. (2003):** *Culture of Conspiracy: Apocalyptic Visions in Contemporary America*. Berkely, University of California Press.
- Bašić, S. (1997):** Additional elements of TV-Empirics. V: Malešič, M. (ed.): *Propaganda in War*. Stockholm, Styrelsen För Psykologiskt Förswar.
- Bašić, S. (1993):** Interpretation of the Analysis of the Croatian Press. V: Malešič, M. (ed.): *The Role of Mass Media in the Serbian-Croatian Conflict*. Stockholm, Styrelsen För Psykologiskt Förswar.
- Byford, J. (2006):** *Teorija zavjere. Srbija protiv „novog svetskog poretka“*. Beograd, Beogradski centar za ljudska prava.
- Curtis, L. (1994):** *Ireland. The Propaganda War. The British Media and the Battle for Hearts and Minds*. London, Pluto Press.
- Cvrtila, V. (1997):** Political Culture as a Determinant of the Croatian Public. V: Malešič, M. (ur.): *Propaganda in War*. Stockholm, Styrelsen För Psykologiskt Förswar.
- Čapo Žmegač, J. (2011):** *Strangers Either way. The Lives of Croatian Refugees in Their New Home*. New York-Oxford, Berghahn Books.
- Daugherty, W. E. & M. Janowitz (1960):** *A Psychological Warfare Casebook*. Baltimore, The Johns Hopkins Press.
- Day, G. (1995):** Missed Opportunities in the Balkans? Lessons for Peacemaking and Preventive Diplomacy from the Former Yugoslavia. V: Black, D. R. in Rolston, S. (ur.): *Preventive Diplomacy in the New World (Dis)Order*. Centre for Foreign Policy Studies, Dalhousie University.
- Eyal, J. (1992):** Managing the Balkans. V: RUSI & Brassey's Defence Yearbook 1992. London, Brassey's.
- Gheorghiu, C. (1998):** *Media and Civil War: The Bosnia and Herzegovina Experience (Draft Special Report)*. North Atlantic Assembly.
- Gilboa, E. (ed.) (2002):** *Media and Conflict. Framing Issues, Making Policy, Shaping Opinions*. Ardsley, Transnational Publishers.
- Goff, P. (ed.) (1999):** *The Kosovo News and Propaganda War*. Vienna, The International Press Institute.
- Holbrooke, R. (1992):** *To End a War*. New York, Random House.
- Huntington, S. (1992):** The Clash of Civilizations. *Foreign Affairs*, 72, 3.
- Jović, D. (2003):** *Jugoslavija-država koja je odumrla. Uspón, kriza i pad Četvrte Jugoslavije (1974.-1990.)*. Zagreb, Prometej in Beograd, Samizdat B92.
- Jowett, G. S. in O'Donnell, V. (1992):** *Propaganda and Persuasion*. Newbury Park, SAGE Publications.
- Južnič, S. (1993):** *Identiteta*. Ljubljana, Fakulteta za družbene vede.
- Kearney, M. G. (2007):** *The Prohibition of Propaganda for War in International Law*. Oxford, Oxford University Press.
- Kotnik, I. (1997):** The Use of Language in Propaganda. V: Malešič, M. (ur.): *Propaganda in War*. Stockholm, Styrelsen För Psykologiskt Förswar.

- Macdonald, D. B. (2002):** *Balkan Holocaust? Serbian and Croatian Victim-Centred Propaganda and the War in Yugoslavia*. Manchester, Manchester University Press.
- Malešič, M. (2000):** *Peace Support Operations, Mass Media, and the Public in Former Yugoslavia*. Stockholm, Styrelsen För Psykologiskt Förswar.
- Malešič, M. (ed.) (1993):** *The Role of Mass Media in the Serbian-Croatian Conflict*. Stockholm, Styrelsen För Psykologiskt Förswar.
- Malešič, M. (ed.) (1997):** *Propaganda in War*. Stockholm, Styrelsen För Psykologiskt Förswar.
- Meier, V. (1996):** *Zakaj je razpadla Jugoslavija*. Ljubljana, Znanstveno in publicistično središče.
- Milinković, B. (1997):** *Propaganda and the Structure of Public in Serbia*. V: Malešič, M. (ur.): *Propaganda in War*. Stockholm, Styrelsen För Psykologiskt Förswar.
- Milinković, B. (1993):** *War Propaganda. The Yugoslav Case*. V: Malešič, M. (ur.): *The Role of Mass Media in the Serbian-Croatian Conflict*. Stockholm, Styrelsen För Psykologiskt Förswar.
- Owen, D. (1995):** *Balkan Odyssey*. London, Indigo.
- Rojecki, A. (2002):** *Media and the New Post-Cold War Movements*. V: Gilboa, E. (ur.): *Media and Conflict. Framing Issues, Making Policy, Shaping Opinions*. Ardsley, Transnational Publishers.
- Silber, L. & A. Little (1996):** *Smrt Jugoslavije*. Ljubljana, CO LIBRI.
- Smrke, M. (2007):** *Religious Models in Civil War: Some theoretical aspects and examples from (pseudo)civil wars in ex-Yugoslavia*. Paper prepared for the workshop 'Mimicry in Civil Wars: The Strategic Use of Identity Signals'. Paris, College de France.
- Splichal, S. (1975):** *Razsežnosti politične propagande*. Ljubljana, Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo.
- Svete, U. & A. Žabkar (2006):** *Irak - poligon za preizkušanje novih vojaških doktrin*. Teorija in praksa, 43, 1/2.
- Traynor, I. (1992):** 'Yugoslavia's Brutal Television War'. *International Press Institute Report*, 41, 2.
- Trocki, L. D. (1989):** *Kosovski problem* (prev. iz ruščine). Ljubljana, Cankarjeva založba.
- Wilke, J. (ed.) (1998):** *Propaganda in the 20th Century. Contributions to its History*. Cresskill, Hampton Press.
- Wilson, S. L. (1992):** *Mass Media/Mass Culture. An Introduction* (second edition). New York, McGraw-Hill.
- Woodward, S. L. (1995):** *Balkan Tragedy. Chaos and Dissolution after the Cold War*. Washington D.C., The Brookings Institution.

OCENE

RECENSIONI

REVIEWS

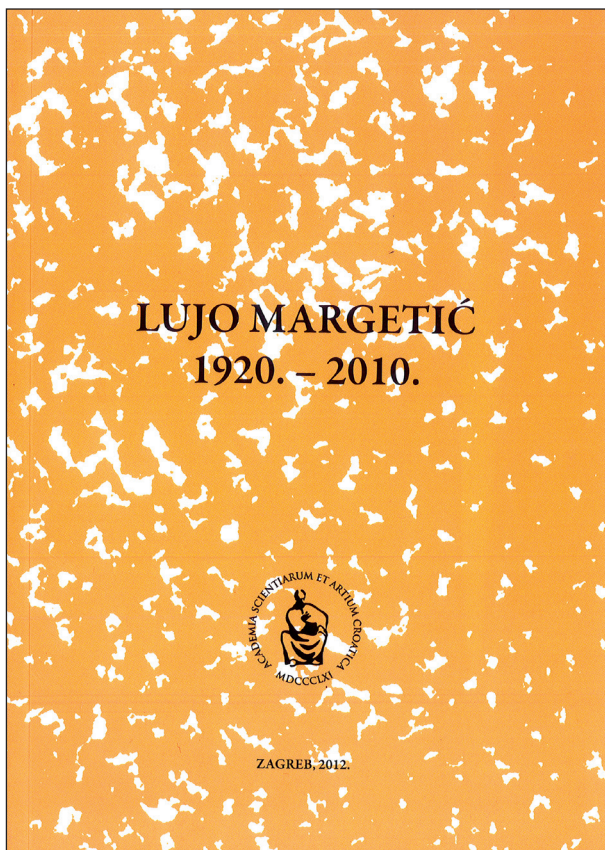
Tomislav Raukar, Petar Strčić: LUJO MARGETIĆ 1920. – 2010. Zagreb, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, 2012, 101 stran.

Hrvaška akademija znanosti in umetnosti (HAZU – Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti) je lani uredila in izdala komemorativno knjigo o 17. maja 2010 preminulem akademiku Luju Margetiću. Na 101 strani so avtorji spominskega dela želeli čim natančneje in z dolžnim spoštovanjem predstaviti pokojnega sodelavca in priznanega pravnega zgodovinarja, ki je v jadranskem, predvsem pa hrvaškem prostoru pustil izjemen pečat na raziskovalnem področju.

Spomenica se prične na deveti strani z uvodnim tekstom akademika Tomislava Raukarja, ki z grenkim priokusom predstavi delo, ki je bilo dobro načrtovano in težko pričakovano. Problem tovrstnih publikacij je ravno v iskanju razmerja med objektivno natančnostjo in prilagojeno izpovedjo, ki pa morata biti primerno povezani, da se lahko ustvari knjiga primerna za človeka, o katerem se piše.

Uvodniku sledi osrednji del, v avtorstvu akademika Petra Strčića, ki predstavi življenje in delo Luja Margetića: od rojstva pa vse do trenutka, ko prejme nagrado za življenjsko delo s strani mesta Reke, kar pa je samo eno izmed številnih priznanj, ki jih je v tistem in kasnejšem obdobju prejel pokojni akademik.

Profesor Strčić nazorno oriše življenje raziskovalca, ki sprva to sploh ni bil. Luj Margetić se je rodil v okolici Reke, vendar je kasneje velik del mladosti preživel v Zagrebu, vse do druge svetovne vojne, ko so ga starši zaradi varnosti poslali k starim staršem v bližino Reke. Tam pa se je izkazal kot zelo angažiran mladenič v boju proti okupatorju. Bila so to burna leta in med vojno je tudi izgubil očeta. Po vojni je zaključil pravno fakulteto in želja po sodelovanju v znanosti je v njem (spet) tlela. Vendar je raziskovalec v njem lahko privrel na dan le med prostim časom, saj Margetić ni bil del nobene znanstvene skupine,

kaj šele inštituta. Kljub vsemu je s samoiniciativnostjo in motivacijo preučeval pravo in ga pričel spajati z zgodovinopisjem. Meja ni bilo, saj je obravnaval zgodovino prava od stare Grčije pa vse do srednjega veka.

Eden od dokazov za njegove zgodnje sposobnosti je bilo povabilo k pripravi novega načrta za ureditev mesta Reke po drugi svetovni vojni. Kar se tiče njegove bodoče akademske kariere, so se zadeve premaknile šele v šestdesetih letih, ko je pričel s pogostejšim objavljanjem lastnih raziskav, sprva v makedonski znanstveni reviji za antiko Živa antika. Preboj znotraj znanosti je dosegel s člankom o Ahilu in njegovem ščitu, na katerem je bil tekst, s katerega je Margetić ponudil nove iztočnice in odgovore v povezavi s Homerjevo Iliado.

Njegova neizmerna ljubezen do znanosti je prinesla svoje prve plodove ravno ob ustanovitvi pravne fakultete na Reki leta 1975, ko so mu takoj ponudili mesto predstojnika katedre za rimsko pravo. Vse do danes, kot zanimivost, je Lujo Margetić edini zaposleni reške pravne fakultete, ki je bil hkrati akademik in član HAZU-ja. Kasneje so mu predali še vodenje dveh dodatnih kateder: za občo zgodovino prava in države ter za zgodovino držav in pravo jugoslovanskih narodov. Sledil je še učbenik v soavtorstvu s Hodimirjem Sirotkovićem, ki mu je prinesel nagrado »Službenog lista« takratne SFRJ.

Strčič se pa ne ustavi zgolj pri karieri in pridobljenih priznanjih akademika, temveč ga skuša bralcu tudi karakterno predstaviti. Lujo Margetić je bil izjemen pravnik, zgodovinar in predvsem raziskovalec. Bil je poliglot in raziskovanje je bilo njegova strast. Veliko se je udeleževal v diskusijah z ostalimi akademiki, tako somišljeniki kot tistimi z nasprotnimi mnenji. Ravno pri diskusijah ali komentarjih se je pokazala še ena izmed Margetićevih sposobnosti: izkazovanju spoštovanja in popolne podpore znanosti, ne glede na ozadje sogovorca. Predvsem pa je poudarjal delo in sodelovanje, ki se je zrcalilo ravno v soočanju z ostalimi. Nekateri se ga spominjajo kot zelo dobrega predavatelja.

V svoji karieri je zasedel tudi stol predsednika Odbora za bizantologijo HAZUja in komisije Primorsko-goranske županije pri izboru njenega grba, bil je večletni odgovorni urednik mednarodne znanstvene pravne revije Zbornik pravne fakultete v Reki, strokovni urednik Opće povijesti države i prava v pravni enciklopediji v Zagrebu, vodja inštituta za zgodovinske in družbene študije HAZU (podružnica v Reki) ter Zbornika za zgodovinske znanosti HAZU v Zadru. Knjiga se zaključi z dolgim seznamom bibliografije zgodovinarja.

Lujo Margetić je bil izjemen akademik, profiliran raziskovalec, vpliven avtor ter novodobni tip zgodovinarja. Za seboj je pustil velik opus, ki bo (in že) nudi(l) smernice obstoječim in novim generacijam raziskovalcev, s poudarkom na področju pravne zgodovine.

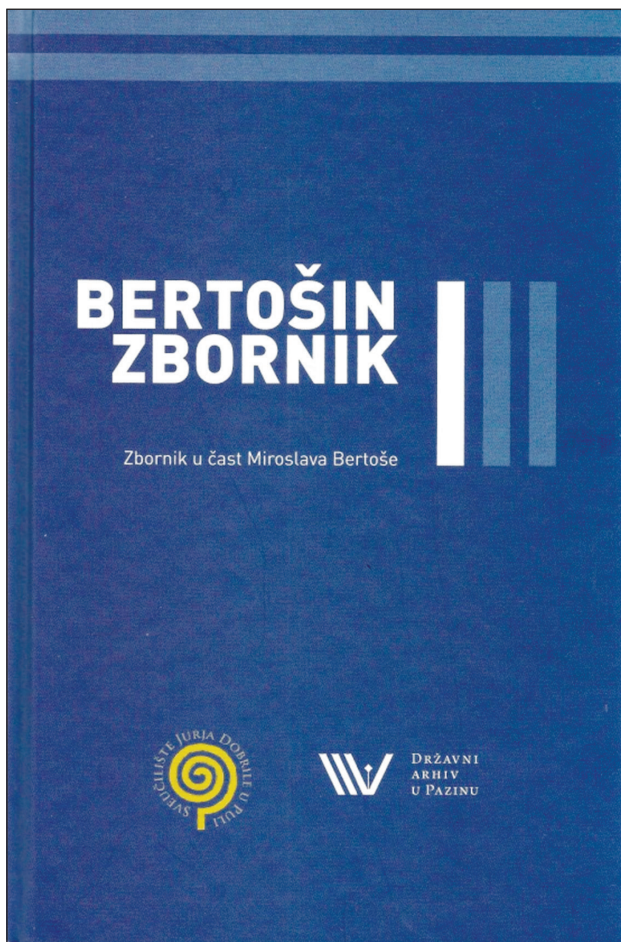
Erik Toth

BERTOŠIN ZBORNIK. Zbornik u čast Miroslava Bertoše, Sveučilište Jurja Dobrile u Puli – Državni arhiv u Pazinu, Pula – Pazin, 2013 (3 knjige)

Obsežen zbornik v treh knjigah, posvečen 75-letnici zaslužnega prof. dr. Miroslava Bertoše iz Pulja, so po besedah glavnega urednika Ivana Jurkovića začeli snovati že ob njegovi 70-letnici, vendar se je zbiranje gradiva, zlasti pa finančnih sredstev za izdajo tega obsežnega korpusa, zavleklo celih pet let.

Zbrano in objavljeno gradivo tako predstavlja priznanje in poklon dolgoletnemu znanstvenemu in pedagoškemu delu dr. Miroslava Bertoše, hkrati pa je nekakšen prerez zgodovinopisja oziroma zgodovinskih raziskav širokega kroga sodelujočih strokovnjakov iz različnih področij. Krog, ki ga sestavljajo različne generacije in ga karakterizira jezikovna oziroma etnična pripadnost sodelujočih, na določen način odraža plurietnični in večkulturni prostor Istre, ki ga je Miroslav Bertoša tako sijajno obdelal in predstavil v svojih številnih delih, zlasti v delu *Istra, Jadran, Sredozemlje*. Identiteti i imaginariji (feljtoni, elzeviri, kolumne), Dubrovnik, University press, Zagreb 2003.

Prva knjiga (91 str.) ob predgovoru urednika Ivana Jurkovića, prinaša seznam sodelujočih avtorjev (70) in življenjepis Miroslava Bertoše, zlasti njegovo študijsko pot in prepletanje njegovega znanstveno-raziskovalnega in pedagoškega dela. Pri tem je seveda povsem na mestu tudi ocena, da je s svojim temeljitim in sistematičnim delom na arhivskih virih, podkrepjenim z erudijsko utemeljenimi teksti o istrski zgodovini od 16. – 18. stoletja, članki in razpravami o zgodovinopisju in njegovih novih smereh, kakor tudi s svojimi esei in feljtoni, vzbudil veliko pozornost znanstvene in strokovne javnosti. O njegovih številnih delih je doslej iz-

šlo najmanj 130 različnih ocen, ki so jih pripravili zgodovinarji, etnologi, književniki in publicisti v različnih znanstvenih in strokovnih edicijah, revijah in časopisih. Njegovo znanstveno-raziskovalno delo ni le izjemno plodno, temveč v mnogočem inovativno, saj z veliko mero senzibilnosti in pronicljivosti pristopa k tolmačenju istrske preteklosti. Razveseljivo je, da avtor neumorno nadaljuje s svojim delom na vseh treh področjih svojega delovanja ne glede na to, da je svoje poslanstvo kot zgodovinar, pedagog in pisec v celoti izpolnil. Prvo knjigo zaključuje seznam oziroma popis njegovih del ter izbor ocen in kritik njegovega dosedanjega dela.

Druga (679 str.) in tretja knjiga (636 str.) po kronološko-tematskem principu prinašata vrsto prispevkov, ki v širokem diapazonu humanističnih ved odslikavajo zanimiv mozaik tako ožjega istrsko-primorskega kot širšega balkanskega prostora. Med prispevki v drugi knjigi med drugim srečamo tudi imena nekaterih žal že preminulih avtorjev, npr. Vesne Girardi Jurkić in Luja Margetića, kakor tudi priznanih in uglednih avtorjev iz znanstveno-raziskovalnih in kulturnih ustanov, univerz, zavodov ter društev iz Hrvaške in Slovenije. Sama imena avtorjev zgovorno govorijo o različnih temah in problematiki s katero se večinoma ukvarjajo.

Če se druga knjiga nekako zaključuje s prispevki, ki segajo do druge polovice 19. stoletja, je v tretji knjigi večina prispevkov razporejena v časovnem loku od sredine 19. stoletja pa do nekaterih aktualnih tem polpreteklega oziroma današnjega časa. V zaključnih prispevkih tretje knjige so ob političnih temah zanimivi tudi prispevki s področja jezikoslovja, toponomastike, etnij, ljubiteljske kulture, religije, glasbe in identitet. Prispevki so objavljeni v hrvaškem, italijanskem in slovenskem jeziku s povzetki v angleškem jeziku.

Obsežnim zbornikom, posvečenim v preteklih letih nekaterim uglednejšim in vidnejšim slovenskim zgodovinarjem in znanstvenim delavcem, se z izdajo Bertošinega zbornika nekako zaokroža krog tistih velikih imen slovenskega in hrvaškega zgodovinarstva, ki so s svojim znanstvenim opusom zaznamovali svoj čas in prostor, veliko svojega znanja prenesli na mlajše generacije, hkrati pa znali svoje znanstveno-raziskovalno delo umestiti tudi v širši evropski prostor.

Salvator Žitko

Claudio Povolo, Matteo Gazzola: IMMAGINI DI DISTINZIONE: GLI ARCHIVI DELLA FAMIGLIA TRISSINO. Vicenza, Biblioteca civica Bertoliana, 2012, 160 strani.

Mestna knjižnica v Vicenzi, Biblioteca civica Bertoliana, je konec lanskega leta izdala zbirko prispevkov o do takrat še ne popolnoma obdelanem in nato pregledanem arhivskem gradivu družine Trissini iz Vicenze. Na 160 straneh so predstavljeni prispevki o arhivski dokumentaciji pomembne in vplivne članice vicenške aristokratske družbe, ki je bila dolga leta nedostopna, skrita ali preprosto neobjavljena. Uredniki zbornika in avtorji prispevkov nas skušajo popeljati skozi zgodovino družine Trissino, posledično tudi okusiti del zgodovine mesta Vicenze, ki so jo toliko bolj spoznali sedaj, ko je bilo na razpolago veliko več gradiva.

Zbornik poudarja pomen ureditve in inventarizacije arhivskih virov, ki v prihodnosti lahko služijo kot pomemben vir informacij za raziskovalce. Predvsem za lokalno okolje in spoznavanje družine Trissino kot ene pomembnejših družin v zgodovini mesta Vicenza je ta dosežek izrednega pomena. Projekt je trajal kar tri leta, v zadnjem letu so potekale zgolj faze revizije in nujni popravki. Ob zborniku bralec prejme še tlačenko z vsemi zbranimi podatki, ki pa bodo v prihodnje dostopni tudi preko spleta.

Knjiga je razdeljena na tri dele. V prvem delu so prisotne krajše zahvale in splošna predstavitev projekta urejanja preostanka arhiva ter daljši uvod enega izmed urednikov zbornika, italijanskega zgodovinarja Claudia Povola. V uvodniku se zgodovinar loti splošnega orisa razvoja in pomena pojma družine ter plemstva od zgodnjega srednjega veka do renesanse. Predvsem se osredotoči na vlogo plemiških družin znotraj mest in političnih instanc. Preide tudi na plemiško dojemanje prijateljstva, moči, laži in poudari spremembe, ki so se pojavile pri predajanju otrok v poroko (sčasoma je obveljalo dejstvo pomembnosti poročanja hčerke, bolj kot sina, v primerno, predvsem pa, premožno družino). Pri zadnji temi je za plemiške družine zelo pomemb-

no ravno širjenje relacij, kar je tudi znatno vplivalo na izbiro 'bodoče žlahte' in se odražalo v statusu (ter vplivu) plemiške družine. Slednje je bilo v veliki meri vezano na oblikovanje in preoblikovanje, kot pravi Povolo, lastne (družinske) identitete. Kar pa še posebej poudari, je povezanost vplivnih družin z mestom in njegovo podobo znotraj in zunaj: vpliv, ki ga lahko še danes posameznik začuti, ko se sprehaja po mestu. In v arhivih se lahko veliko omenjenih povezav izbrska ter natančneje utemlji.

Drugi del z naslovom *Gli archivi della famiglia Trissini* ponudi dva prispevka avtorjev Silvie Girardello in Federica Bauceja. V tem delu se avtorja nekoliko bolj osredotočita na dokumente ter arhiv in branje gradiva. Silvia Girardello poudarja spremembo, ki se pojavi pri celotni zbirki družine Trissino ob preučevanju še neznanih oziroma neobjavljenih dokumentov. Odstira se nov svet z novimi informacijami. Pojavijo se novi občutki in prej skrite značilnosti. Kar avtorica še poudari, je veličina dokumentov, ki dosežejo 1.200 enot. Bauce pa preko arhivskega gradiva v generalnem tonu predstavi družino in razvoj le-te s priloženim družinskim drevesom.

Tretji del zbornika je poimenovan *Immagini di distinzione*, kar tudi deluje kot druga polovica knjige. Tukaj se pojavijo štirje prispevki, ki pa se lotevajo konkretnjših dogodkov, ki so jih izbrali in izluščili iz arhivskih dokumentov družine Trissino. V prvem izmed prispevkov v tem delu zbornika, avtorja Mattee Gazzola, se poučimo o postopkih dedovanja in nekaterih rizičnih odločitvah pri določanju dedičev za določeno zemljo v lasti družine. Avtor opozori na vsesplošno prisotni strah patriarha (očeta), ki bi rad v prave roke prepustil svojo dediščino in vzpostavil temelje za mirno prihodnost lastnega naraščaja.

Silvia Girardello v svojem drugem prispevku znotraj zbornika izpostavi dogodek, ki se je zgodil leta 1655 nekaj dni po Veliki noči. Tedaj je v bližini katedrale nekaj zakritih predstavnikov družine Trissino, sicer zaman, obstreljevalo svoje dolgoletne tekmece iz družine Brissino, žrtev v dogodku pa je bila nedolžna ženska, ki se je zgolj skrivala pred streli. Avtorica nato ponudi še celoten proces, katerega dokumente je pregledala in jih sestavila v smiselno celoto. Prispevek pa nosi predvsem opozorilo o potrebi refleksiji o delovanju jurisdikcije v beneški dobi, s poudarkom na pomembnosti virov, ki lahko raziskovalca pripeljejo še do podobnih zgodb.

Cristina Tommasi predstavi strategije varovanja premoženja in ohranjanja ponosa, ki so razvidne iz določenih arhivskih dokumentov iz arhiva Trissino in so vezani na zemljo ter dedovanje. V še enem prispevku Silvia Girardello predstavi zadnja dva predstavnika družine v devetnajstem stoletju in njuno zapuščino mestu, zaključni tekst avtorice Mattee Gazzola pa – v veliki meri na podlagi korespondence – obravnava načrt preureditve določene stavbe enega izmed predstavnikov družine Trissino.

S fotografijami in slikami bogata monografija se predstavi kot izjemen dosežek za arhivistiko, predvsem pa bogastvo za področje socialne zgodovine, predvsem pa zgodovine mesta Vicenza. Zbrani prispevki opominjajo na skrite zgodbe, ki jih preko pregledovanja arhivskega dokumentacije lahko dosežemo in se z njihovo pomočjo poskušamo dokopati do podobe oseb, časa, idej, ali zgolj do novih hipotez oziroma zaključkov.

Za široko občinstvo zastavljen zbornik, ki je od začetka usmerjen v digitalno predstavitev rezultatov raziskovanja arhiva družine Trissino, je le primer trdega in uspešnega dela, ki

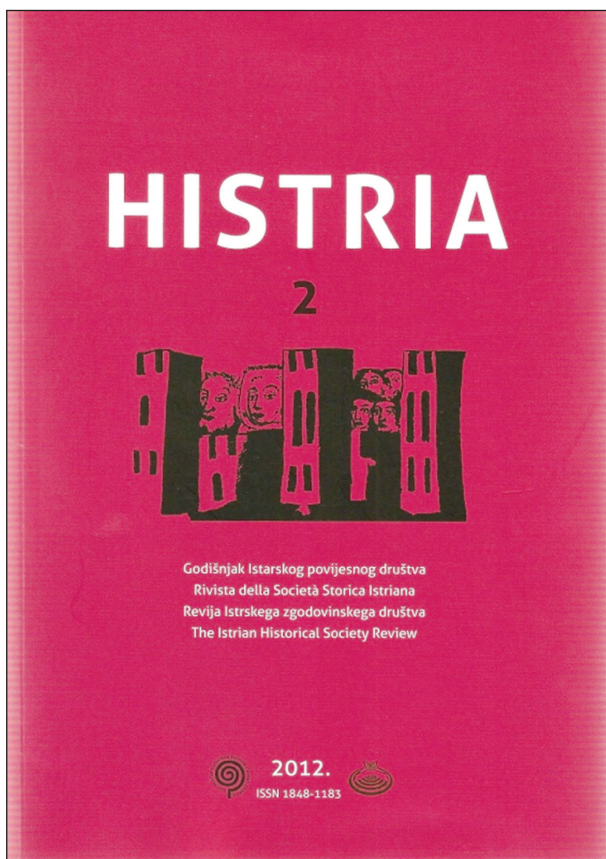
ga ni nikoli konec, saj je tovrstnih neraziskanih arhivov najbrž še veliko. Omenjeno delo je le motivacija in potrditev, da pregledovanje dokumentov še zdaleč ni zaključeno.

Povolo označi podobe, ki nam jih arhivi plemiških družin ponujajo, kot kraške reke, ki svoj redni tok prekinajo, da bi poniknile in nato spet čez čas privrele na dan skozi zemljo. Prepričan sem, da niso zgolj arhivi plemiških družin taki, ki bi skrivali in obenem ponujali nove podatke. Arhivi so prostor večne raziskave, ko že dvakrat pregledani dokument v tretje ponudi težko iskano potrditev. Zgodovina se kot kraška reka pojavlja in skriva preko prebiranja arhivskega gradiva; težava je le v tem, da ne smemo (p)opustiti, ko je takoj ne zagledamo.

Erik Toth

HISTRIA 2. Pula 2012, Istrsko zgodovinsko društvo, 491 strani.

Kmalu po ustanovitvi (februar 2010) je Istrsko zgodovinsko društvo (Istarsko povijesno društvo) izdalo svoje strokovno glasilo *Histria* (2011), s katerim si je že v prvi številki pridobilo precejšen krog sodelavcev, v drugi številki pa ga je zaradi svoje jezikovne pluralnosti kot tudi široko zasnovanega koncepta še znatno razširilo. Uredniški odbor z glavnim in odgovornim urednikom Maurizijem Levakom, si je namreč zadal nalogo, da bi naj glasilo izhajalo vsako leto in s tem vrsti domačih in tujih strokovnjakov in raziskovalcev, ki se ukvarjajo z istrsko zgodovinsko preteklostjo oziroma njeno kulturno in naravno dediščino, omogočilo objavo njihovih izsledkov, hkrati pa naj bi v njem objavljali tudi ocene, poročila in prikaze, s katerimi bi podajali tudi kar

najbolj celovit vpogled v raziskovalno, publicistično in organizacijsko dejavnost strokovnih društev oziroma znanstveno-raziskovalnih ustanov na širšem območju Istre oziroma severnega Jadrana.

Tudi druga številka zbornika Histria (2012) ohranja enako vsebinsko zasnovo kot prva: v prvem delu razprave in gradiva, v drugem pa ocene, prikaze in poročila. Razprave in gradiva so razvrščene v tematsko kronološkem zaporedju in sicer s prispevki Lede Harmicar in Ivana Milotića z naslovom *Namet (modus) u rimskoj pravnoj praksi dokumentiranoj na epigrafskim svjedočanstvima iz Istre*, Mateja Župančiča *Človek volku volk (o odnosih človeka in volka v Historia Langobardum Pavla Diakona)*, Trpimira Vedriša, *Histria i Hister kasnoantičkih i ranosrednjovjekovnih geografa: prilog razpravi o spomeni Istre i Dalmacije u zemljopisu Alfreda Velikoga*, in Darje Mihelič *Kako so se obuvali srednjeveški Pirančani in Tržačani?* Ob navedenih avtorjih se v tej številki pojavljajo še Katarina Gerometta s prispevkom »*Pisma konzervatora*«: *konzervatorsko djelovanje Pietra Kandlera*, Luka Tidić *Problematika hrvatskog školstva u Istri na stranicama Naše sloge (1870-1880)*, David di Paoli Paulovich *Musica e canti d'espressione popolare di area latino-veneta in Istria e a Zara. Generi vocali e bibliografia*, ter Alessandra Argenti Tremul s prispevkom *Il Capodistriano del dopoguerra nelle fonti d'archivio conservate in Slovenia e Croazia*.

Prvi štirje prispevki predstavljajo izvirno znanstveno delo, prispevek Katarine Gerometta, ki deloma temelji na njenem diplomskem delu, ki ga hrani Oddelek za umetnostno zgodovino Filozofske fakultete v Zagrebu (2009) in prispevek Luke Tadića, sta razvrščena v kategorijo predhodnih prispevkov, ostali pa so razvrščeni med pregledna dela.

Celotno drugo polovico zbornika je uredniški odbor namenil ocenam prikazom in poročilom, kjer lahko sledimo izjemno obsežnemu pregledu različnih avtorjev tako s hrvaškega, slovenskega, italijanskega pa tudi širšega območja, kakor tudi različnih ustanov oziroma humanističnih panog. Izjemno pester, raznolik sestav ocen in poročil o posameznih edicijah, zbornikih, glasilih, znanstvenih konferencah, strokovnih srečanjih in seminarjih, nedvomno kaže na veliko pozornost uredniškega odbora Histrie do dogajanja v širšem prostoru, kakor tudi na njegovo vpetost vanj.

Tokratna zelo zajetna druga številka zbornika s svojimi strokovnimi prispevki, slikovnim gradivom in številnimi prilogami, sodobno oblikovalsko izvedbo in kvalitetnim tiskom, že v samem začetku napoveduje tisto zvrst znanstvene periodike, ki jo je istrski prostor kljub obstoječi znanstveni periodiki že nekaj časa potreboval, hkrati pa se z njo že tudi uresničujejo želje in napovedi, ki si jih je društvo z osnovanjem svojega glasila zadalo ob svoji ustanovitvi.

Salvator Žitko

Ondřej Vojtěchovský: *Z PRAHY PROTI TITOVÍ! Jugoslávská prosovětská emigrace v Československu*. Praha, Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta, 2012, 695 strani.

Jugoslovanski spor z informbirojem leta 1948 in posledična samostojna pot v socializmu je v Titovi Jugoslaviji poleg NOB predstavljal enega izmed glavnih konstitutivnih elementov njene *civilne religije*. V tem oziru zato ni potrebno poudarjati, da so resnični in domnevni Stalinovi privrženci dobili status izobčencev in renegatov, proti katerim so bile dovoljene vse metode – tudi »protistalinistični stalinizem«. V kolikor je njihova usoda – zlasti tistih, ki so preživeli golotoško torturo – postajala širši javnosti prek beletristike znana šele v osemdesetih letih, je delovanje informbirojevske emigracije prvič pregledno predstavil s knjigo *With Stalin Against Tito* šele leta 1988 v ZDA delujoči hrvaški zgodovinar Ivo Banac (v hrvaškem prevodu dve leti kasneje), ki se je seveda tedaj lahko oprl le na dostopno arhivsko gradivo zahodne provenience.

Čeprav kolonija okrog 160 jugoslovanskih političnih emigrantov na Češkoslovaškem (od tega 13 Slovencev) ni predstavljala eno večjih skupin izmed skupno skoraj 5.000 prosovjetskih nasprotnikov Tita v tujini, si jo je mladi češki zgodovinar Ondřej Vojtěchovský izbral za tematiko svoje začetne knjige in pred tem še obsežnejše doktorske disertacije. Upoštevajoč širino njegove raziskave, bralec kmalu pride do spoznanja, da mu avtor ne nudi samo detajlnega vpogleda v delovanje »stalinovcev«, kot so se nekateri sami s ponosom imenovali, ampak se skozi na trenutke celo pretirano minuciozno opisovanje kritike »titoističnega fašizma«, odnosov med njimi samimi, relacije do Komunistične stranke Češkoslovaške, Moskve, emigrantskih skupin v drugih državah in na splošno njihovih izkušenj v času zgodnje partijske diktature pred njim izrisuje podoba povojnega stalinističnega habitusa. Morda bi k tako ambicioznemu pristopu k razisko-

Z PRAHY PROTI TITOVÍ!

Jugoslávská prosovětská emigrace v Československu

Ondřej Vojtěchovský

valnemu problemu sodila tudi nekoliko bolj izražena umestitev problematike v kontekst modernih političnih gibanj v emigraciji, na katere avtor spominja v uvodu.

Vsekakor pa je potrebno priznati, da Vojtěchovský s pretanjenim občutkom za zbiranje in nizanje povednih dogodkov iz biografij »svojih« akterjev prikazuje mentalitete predvojnih komunistov, ki so bili pripravljeni ilegalno zapustiti svojo domovino ali se vanjo z diplomatskih in podobnih zadolžitev v tujini ne vrniti, da bi lahko sledili gospodarju iz prestolnice komunizma. Po drugi strani je res, da jih je bilo med njimi precej internacionalistično usmerjenih, ki so v Prago prispeli iz zahodne Evrope ali ZDA, da bi tam osnovali center protititovske propagande po zgledu Leninovega švicarskega eksila. Toda »komunistična Ženeva« to ni postala in dokaj majhno skupino emigrantov so razen nekaj izjem sestavljali manj izpostavljeni posamezniki, ki so sicer imeli v povprečju visoko izobrazbo ali so še študirali z namenom, da bi ob vrnitvi v Jugoslavijo prevzeli vodilne funkcije. Med izjeme sta gotovo sodila zdravnik in pisatelj judovskega rodu Teodor Balk, s pravim imenom Dragutin Fodor in Anton Rupnik, čigar pot od Trbovelj do aktivista Komunistične partije Francije in jugoslovanskega diplomata v Parizu je Vojtechovsky že predstavil na straneh revije Acta Histriae. Slednja sta se prek svojih predvojnih poznanstev in v primeru Rupnika skupnega jetništva z Arturjem Londonom (od 1948 do 1951 namestnik češkoslovaškega zunanjega ministra) v taborišču Mauthausen tudi edina prebila v vrste češkoslovaške komunistične elite, kar ju je v letih 1951–1952 ob montiranem procesu proti Rudolfu Slánskemu in ostalim »židovskim zarotnikom« spravilo v nezavidljiv položaj. Balkova češka žena in aktivistka več jugoslovanskih združenj Lenka Reinerová pa je celo pristala v zaporu. Paradoksalno, a značilno za stalinistične procese so se namreč znašli pod obtožbami, da so trockisti in agenti diktatorja pred katerim so pribežali.

Sicer pa so »poklicni revolucionarji«, ki so bili pred odhodom v emigracijo večkrat angažirani tudi v UDV, dokaj spretno krmarili med direktivami češkoslovaške komunistične partije (v njenem imenu zlasti vodje mednarodnega oddelka Bedřicha Geminderja, čigar usoda je bila kasneje s smrtno kaznijo zapečatena na procesu proti Slánskemu), sekretariata informbiroja v Bukarešti in od leta 1951 dalje enotnega vodstva jugoslovanske politične emigracije v Moskvi. Nekateri kot nekdanji diplomat v Washingtonu Slobodan Ivanović so celo poprijeli za fizično delo, da so s tem dokazali svojo pravo razredno bit in tako zmanjšali odvisnost od pomoči države gostiteljice. Ob poklicnem delu emigrantov ali šolanju je bila njihova glavna dejavnost pričakovano propagandna aktivnost, ki se je širila predvsem na straneh časopisa »Nova Borba«. Na vrhuncu je izhajal tudi v 14.000 izvodih, nekaj sto pa jih je prek Trsta in Albanije našlo pot tudi v Jugoslavijo oz. so posamezne članke ponatiskovali v tržaškem Delu. Toda pogled na stanje v Jugoslaviji in na lastno vlogo pri borbi proti njenemu vodstvu ni bil povsem enoten. Polemike, ki jim je sledila tudi češkoslovaška tajna služba StB, so se vrtele predvsem okoli vprašanja ali naj se na diverzantski način pripravljajo na operacije v Jugoslaviji ali pa naj se primarno angažirajo v dobrobit komunizma v državi gostiteljici in v obče. V medsebojnih sporih in obračunih se je odlikaval sumničavi duh časa, zato niso bili redki očitki in diskvalifikacije predvsem na račun omenjenih Balka in Rupnika, ki sta bila obtožena prevelikega kozmopolitizma.

Vojtěchovský zaključuje glavnino svoje knjige z letom 1954, ko je začela dejavnost jugoslovanskih komunistov na Češkoslovaškem zamirati. Nova politika N. S. Hruščova

je namreč po podpisu beograjske deklaracije leta 1955 pomenila spremenjeno usmeritev v kateri je bilo manj prostora vsaj za javno rovarjenje proti Titu. Informbirojevski emigranti se sicer niso mogli enostavno sprijazniti z rehabilitacijo »izdajalske« vodstvene klike v njihovi domovini, a so se lahko nekoliko bolj aktivirali le v trenutkih poslabšanja odnosov na relaciji Moskva-Beograd kot npr. v letih 1957–1958. Na splošno pa je Nova Borba postajala »tako brezzoba, da bi jo lahko prodajali v jugoslovanskih kioskih«, kot se pridušal eden izmed nepomirjenih Jugoslovancev v Pragi. Nekateri izmed emigrantov so našli zadnjo uteho v odhodu iz Čehoslovaške v Sovjetsko zvezo. Vendarle pa je pri večini ob osebнем vraščanju v češko okolje in profesionalnih karierah politična dejavnost vse bolj upadala. Najbolj radikalni predstavniki kot Josip Milunić in Pero Dragila so sicer pozdravili sovjetsko intervencijo leta 1968 kot znamenje za novo upanje in sodelovali tudi pri iniciativi za ustanovitev nove Komunistične partije Jugoslavije leta 1974. Toda na drugi strani se je nekaj emigrantov po jugoslovanski amnestiji leta 1962 celo vrnilo v domovino, pri čemer pa so naleteli na mnoge ovire že na češkoslovaški strani, v domačem okolju pa brž prišli pod drobnogled SDV. Njihove usode so se skratka bodisi v državi gostiteljici bodisi v domovini razvodele v množico individualnih poti, ki niso imele več pomembnega političnega obeležja.

Čeprav Slovenci niso bili med najštevilnejšimi »IB-jevci« tako znotraj Jugoslavije kot v emigraciji, bi se slovenski zgodovinarji razveselili prevoda pričujoče knjige vsaj v jezik katerega izmed nekdanjih jugoslovanskih narodov, če že s prevodom v slovenščino verjetno ne moremo računati. S tem bi postala dostopnejša širšemu krogu zainteresirane javnosti in se zelo dobro umestila v raziskovalni interes za informbirojevstvo ali kominformizem v Sloveniji in na Tržaškem, ki je bil pred kratkim predmet raziskave Nine Lončar. Na splošno pa lahko upamo, da se bodo zgodovinarji tako na češki kot na slovenski strani s podobno vestnostjo in natančnostjo kot Vojtěchovský spoprijeli tudi z drugimi skupnimi potezami češko (češkoslovaške)-slovenske (jugoslovanske) zgodovine.

Jure Ramšak

NAVODILA AVTORJEM

1. Revija ACTA HISTRIAE objavlja **izvirne** in **pregledne** znanstvene članke s humanistično vsebino, zlasti s področja zgodovinarstva. Temeljno geografsko območje, ki ga publikacija pokriva, je Istra in mediteranska Slovenija ter vsebine, ki se na podlagi interdisciplinarnih in primerjalnih preučevanj povezujejo s sredozemskimi deželami. Uredništvo uporablja za vse članke obojestransko anonimen recenzentski postopek.
2. Sprejemamo članke v slovenskem, italijanskem, hrvaškem in angleškem jeziku. Avtorji morajo zagotoviti jezikovno neoporečnost besedil.
3. Članki naj obsegajo do 36.000 znakov brez presledkov. Članek je mogoče oddati na e-naslov ActaHistriae@gmail.com ali na elektronskem nosilcu (CD) po pošti na naslov uredništva.
Avtor ob oddaji članka zagotavlja, da članek še ni bil objavljen in se obvezuje, da ga ne bo objavil drugje.
4. Naslovna stran članka naj vsebuje naslov in podnaslov članka, ime in priimek avtorja, avtorjeve nazive in akademske naslove, ime in naslov institucije, kjer je zaposlen, oz. domači naslov vključno s pošto številko in naslovom elektronske pošte.
5. Članek mora vsebovati **povzetek** in **izvleček**. Izvleček je krajši (max. 100 besed) od povzetka (cca. 200 besed).
V *izvlečku* na kratko opišemo namen, metode dela in rezultate. Izvleček naj ne vsebuje komentarjev in priporočil.
Povzetek vsebuje opis namena in metod dela ter povzame analizo oziroma interpretacijo rezultatov. V povzetku ne sme biti ničesar, česar glavno besedilo ne vsebuje.
6. Avtorji naj pod izvleček članka pripišejo ustrezne **ključne besede (5–7)**. Potrebni so tudi **angleški (ali slovenski) in italijanski prevodi** izvlečka, povzetka, ključnih besed, podnapisov k slikovnemu in tabelarnemu gradivu.
7. Zaželeno je tudi (originalno) **slikovno gradivo**, ki ga avtor posreduje v ločenih datotekah (jpeg, tiff) z najmanj 300 dpi resolucije pri želeni velikosti. Največja velikost slikovnega gradiva je 12x15 cm. Vsa potrebna dovoljenja za objavo slikovnega in arhivskega gradiva (v skladu z Zakonom o avtorski in sorodnih pravicah) priskrbi avtor sam in jih predloži uredništvu pred objavo članka. Vse slike, tabele in grafične prikaze je potrebno tudi podnasloviti in zaporedno oštevilčiti.
8. **Vsebinske opombe**, ki besedilo še podrobneje razlagajo ali pojasnjujejo, postavimo *pod črto*.
Bibliografske opombe, s čimer mislimo na citat – torej sklicevanje na točno določeni del besedila iz neke druge publikacije, sestavljajo naslednji podatki: *avtor*, *leto izida* in – če citiramo točno določeni del besedila – tudi navedba *strani*. Bibliografske opombe vključimo v glavno besedilo. Primer: (Pirjevec, 2007, 219) ali (Pirjevec, 2007).

Celotni bibliografski podatki citiranih in uporabljenih virov so navedeni v poglavju *Viri in literatura* (najprej navedemo vse vire, nato literaturo). Pri tem avtor navede izključno dela ter izdaje, ki jih je v članku citiral.

Popolni podatki o tem delu v poglavju Literatura pa se glasijo:

Pirjevec, J. (2007): "Trst je naš!" Boj Slovencev za morje (1848–1954). Ljubljana, Nova revija.

Če citiramo več del istega avtorja iz istega leta, poleg priimka in kratice imena napišemo še črke po abecednem vrstnem redu, tako da se navedbe med seboj razlikujejo. Primer: (Pirjevec, 2007a) in (Pirjevec, 2007b).

Bibliografska opomba je lahko tudi del vsebinske opombe in jo zapisujemo na enak način.

Posamezna dela v isti opombi ločimo s podpičjem. Primer:

(Pirjevec, 2007a; Verginella, 2008).

9. Pri citiranju arhivskih virov med oklepaji navajamo kratico arhiva, kratico arhivskega fonda / signaturo, številko tehnične enote in številko arhivske enote.

Primer: (ARS-1851, 67, 1808).

V primeru, da arhivska enota ni znana, se dokument citira po naslovu v opombi pod črto, in sicer z navedbo kratice arhiva, kratice arhivskega fonda / signature, številke tehnične enote in naslova dokumenta. Primer:

ARS-1589, 1562, Zapisnik seje Okrajnega komiteja ZKS Koper, 19. 12. 1955.

Kratice razložimo v poglavju o virih na koncu članka, kjer arhivske vire navajamo po abecednem vrstnem redu. Primer:

ARS-1589 – Arhiv republike Slovenije (ARS), Centralni komite Zveze komunistov Slovenije (fond 1589).

10. Pri citiranju časopisnih virov med tekstom navedemo ime časopisa, datum izdaje ter strani:

(Primorske novice, 11. 5. 2009, 26).

V primeru, da je znan tudi naslov članka, celotno bibliografsko opombo navedemo pod črto:

Primorske novice, 11. 5. 2009: Ali podjetja merijo učinkovitost?, 26.

V seznam virov in literature izpišemo ime časopisa / revije. Kraj, založnika in periodo izhajanja:

Primorske novice. Koper, Primorske novice, 1963–.

11. Poglavje o virih in literaturi je obvezno. Bibliografske podatke navajamo takole:

- Opis zaključene publikacije kot celote – knjige:

Avtor (leto izida): Naslov. Kraj, Založba. Npr.:

Šelih, A., Antić, G. M., Puhar, A., Rener, T., Šuklje, R., Verginella, M., Tavčar, L. (2007): Pozabljena polovica. Portreti žensk 19. in 20. stoletja na Slovenskem. Ljubljana, Tuma - SAZU.

V zgornjem primeru, kjer je avtorjev več kot dva, je korekten tudi citat:

(Šelih et al., 2007)

Če navajamo določeni del iz zaključene publikacije, zgornjemu opisu dodamo še številke strani, od koder smo navedbo prevzeli.

- Opis prispevka v **zaključeni publikaciji** – npr. prispevka v zborniku:

Avtor (leto izida): Naslov prispevka. V: Avtor knjige: Naslov knjige. Kraj, Založba, strani od-do. Primer:

Darovec, D. (2011): Moderna štetja prebivalstva in slovensko-hrvaška etnična meja v Istri. V: Darovec, D. & Strčić, P. (ur.): Slovensko-hrvaško sosedsstvo / Hrvatsko-slovensko susjedstvo. Koper, Univerzitetna založba Annales, 129-142.

- Opis članka v **reviji**:

Avtor (leto izida): Naslov članka. Naslov revije, letnik, številka. Kraj, strani od-do. Primer:

Čeč, D. (2007): Nasilne detomorilke ali neprištevne žrtve? Spreminjanje podobe detomora v 18. in začetku 19. stoletja. Acta Histriae, 15, 2, 415-440.

- opis ustnega vira:

Informator (leto pričevanja): Ime in priimek informatorja, leto rojstva, vloga, funkcija ali položaj. Način pričevanja. Oblika in kraj nahajanja zapisa. Primer:

Žigante, A. (2008): Alojz Žigante, r. 1930, župnik v Vižinadi. Ustno pričevanje. Zvočni zapis pri avtorju.

- opis vira iz internetnih spletnih strani:

Če je mogoče, internetni vir zabeležimo enako kot članek in dodamo spletni naslov ter v oklepaju datum zadnjega pristopa na to stran:

Young, M. A. (2008): The victims movement: a confluence of forces. In: NOVA (National Organization for Victim Assistance). [Http://www.trynova.org/victiminfo/readings/VictimsMovement.pdf](http://www.trynova.org/victiminfo/readings/VictimsMovement.pdf) (15. 9. 2008).

Če avtor ni znan, navedemo nosilca spletne strani, leto objave, naslov in podnaslov besedila, spletni naslov in v oklepaju datum zadnjega pristopa na to stran. Če leto objave ni znano, damo v oklepaj leto pristopa na to stran:

UP ZRS (2009): Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče Koper. Znanstveni sestanki in konference. [Http://www.zrs-kp.si/SL/kongres.htm](http://www.zrs-kp.si/SL/kongres.htm) (2. 2. 2009). Članki so razvrščeni po abecednem redu priimkov avtorjev ter po letu izdaje, v primeru da gre za več citatov istega / istih avtorja/-jev.

12. **Kratice** v besedilu moramo razrešiti v oklepaju, ko se prvič pojavijo. Članku lahko dodamo tudi seznam uporabljenih kratic.
13. Pri **ocenah publikacij** navedemo v naslovu prispevka avtorja publikacije, naslov, kraj, založbo, leto izida in število strani (oziroma ustrezen opis iz točke 10).
14. Prvi odtis člankov uredništvo pošlje avtorjem v **korekturo**. Avtorji so dolžni popravljeno gradivo vrniti v enem tednu. Širjenje obsega besedila ob korekturah ni dovoljeno. Druge korekture opravi uredništvo.
15. Za dodatna pojasnila v zvezi z objavo člankov je uredništvo na voljo.

UREDNIŠTVO

ISTRUZIONI PER GLI AUTORI

1. La rivista ACTA HISTRIAE pubblica **articoli scientifici originali e rassegne** relativi alla sfera degli studi umanistici, in particolare la storiografia. L'area geografica di base coperta dalla pubblicazione include l'Istria e la parte mediterranea della Slovenia, nonché tutti gli altri temi che si ricollegano al Mediterraneo in base a studi interdisciplinari e comparativi. Tutti gli articoli vengono recensiti. La recensione è completamente anonima.
2. La Redazione accetta articoli in lingua slovena, italiana, croata e inglese. Gli autori devono garantire l'ineccepibilità linguistica dei testi.
3. Gli articoli devono essere di lunghezza non superiore alle 36.000 caratteri senza spazi. Possono venir recapitati all'indirizzo di posta elettronica ActaHistriae@gmail.com oppure su supporto elettronico (CD) per posta ordinaria all'indirizzo della Redazione.
L'autore garantirà l'originalità dell'articolo e si impegnerà a non pubblicarlo altrove.
4. Ogni articolo deve essere corredato da: titolo, eventuale sottotitolo, nome e cognome dell'autore, denominazione ed indirizzo dell'ente di appartenenza o, in alternativa, l'indirizzo di casa, nonché l'eventuale indirizzo di posta elettronica.
5. I contributi devono essere corredati da un **riassunto** e da una **sintesi**. Quest'ultima sarà più breve (max. 100 parole) del riassunto (cca 200 parole).
Nella *sintesi* si descriveranno brevemente i metodi e i risultati delle ricerche e anche i motivi che le hanno determinate. La sintesi non conterrà commenti e segnalazioni.
Il *riassunto* riporterà in maniera sintetica i metodi delle ricerche, i motivi che le hanno determinate assieme all'analisi, cioè all'interpretazione, dei risultati raggiunti. Si eviterà di riportare conclusioni omesse nel testo del contributo.
6. Gli autori sono tenuti ad indicare le **(5–7) parole chiave** adeguate. Sono necessari anche le **traduzioni in inglese (o sloveno) e italiano** della sintesi, del riassunto, delle parole chiave, delle didascalie, delle fotografie e delle tabelle.
7. L'eventuale **materiale iconografico** (originale) va preparato in formato elettronico (jpeg. / tiff) e consegnato in file separati alla definizione di 300 dpi a grandezza desiderata, purché non ecceda i 12x15 cm. Prima della pubblicazione, l'autore provvederà a fornire alla Redazione tutte le autorizzazioni richieste per la riproduzione del materiale iconografico ed archivistico (in virtù della Legge sui diritti d'autore). Tutte le immagini, tabelle e grafici dovranno essere accompagnati da didascalie e numerati in successione.

8. Le **note a piè di pagina** sono destinate essenzialmente a fini esplicativi e di contenuto. I **riferimenti bibliografici** richiamano un'altra pubblicazione (articolo). La nota bibliografica, riportata nel testo, deve contenere i seguenti dati: *cognome dell'autore, anno di pubblicazione* e, se citiamo un determinato brano del testo, anche le *pagine*. Ad es.: (Isotton, 2006, 25) oppure (Isoton, 2006).

I riferimenti bibliografici completi delle fonti vanno quindi inseriti nel capitolo Fonti e bibliografia (saranno prima indicate le fonti e poi la bibliografia). L'autore indicherà esclusivamente i lavori e le edizioni citati nell'articolo.

I dati completi sulle pubblicazioni nel capitolo Fonti e bibliografia verranno riportati in questa maniera:

Isotton, R. (2006): Crimen in itinere. Profili della disciplina del tentativo dal diritto comune alle codificazioni moderne. Napoli, Jovene.

Se si citano *più lavori dello stesso autore* pubblicati nello stesso anno accanto al cognome va aggiunta una lettera in ordine alfabetico progressivo per distinguere i vari lavori. Ad es.:

(Isotton, 2006a) e (Isotton, 2006b).

Il riferimento bibliografico può essere parte della nota a piè di pagina e va riportato nello stesso modo come sopra.

Singole opere o vari riferimenti bibliografici in una stessa nota vanno divisi dal punto e virgola. Per es.:

(Isotton, 2006; Massetto, 2005).

9. Le **fonti d'archivio** vengono citate nel testo, *tra parentesi*. Si indicherà: sigla dell'archivio - numero (oppure) sigla del fondo, numero della busta, numero del documento (non il suo titolo). Ad es.: (ASMI-SLV, 273, 7r).

Nel caso in cui un documento non fosse contraddistinto da un numero, ma solo da un titolo, la fonte d'archivio verrà citata *a piè di pagina*. In questo caso si indicherà: sigla dell'archivio - numero (oppure) sigla del fondo, numero della busta, titolo del documento. Ad es.:

ACS-CPC, 3285, Milanovich Natale. Richiesta della Prefettura di Trieste spedita al Ministero degli Interni del 15 giugno 1940.

Le sigle utilizzate verranno svolte per intero, in ordine alfabetico, nella sezione "Fonti" a fine testo. Ad es.:

ASMI-SLV – Archivio di Stato di Milano (ASMI), f. Senato Lombardo-Veneto (SLV).

10. Nel citare **fonti di giornale** nel testo andranno indicati il nome del giornale, la data di edizione e le pagine:

(Il Corriere della Sera, 18. 5. 2009, 26)

Nel caso in cui è noto anche il titolo dell'articolo, l'intera indicazione bibliografica verrà indicata *a piè di pagina*:

Il Corriere della Sera, 18. 5. 2009: Da Mestre all'Archivio segreto del Vaticano, 26. Nell'elenco Fonti e bibliografia scriviamo il nome del giornale. Il luogo di edizione, l'editore ed il periodo di pubblicazione.

Il Corriere della Sera. Milano, RCS Editoriale Quotidiani, 1876–.

11. Il capitolo Fonti e bibliografia è obbligatorio. I dati bibliografici vanno riportati come segue:

- Descrizione di un'opera compiuta:

autore/i (anno di edizione): Titolo. Luogo di edizione, casa editrice. Per es.:

Cozzi, G., Knapton, M., Scarabello, G. (1995): La Repubblica di Venezia nell'età moderna – dal 1517 alla fine della Repubblica. Torino, Utet.

Se *gli autori sono più di due*, la citazione è corretta anche nel modo seguente:

(Cozzi et al., 1995).

Se indichiamo una parte della pubblicazione, alla citazione vanno aggiunte le pagine di riferimento.

- Descrizione di un articolo che compare in un volume miscelaneo:

autore/i del contributo (anno di edizione): Titolo. In: autore/curatore del libro: titolo del libro. Luogo di edizione, casa editrice, pagine (da-a). Per es.:

Clemente, P. (2001): Il punto sul folklore. In: Clemente, P., Mugnaini, F. (eds.): Oltre il folklore. Roma, Carocci, 187–219.

- Descrizione di un articolo in una **pubblicazione periodica – rivista**:

autore/i (anno di edizione): Titolo del contributo. Titolo del periodico, annata, nro. del periodico. Luogo di edizione, pagine (da-a). Per es.:

Miletti, M. N. (2007): La follia nel processo. Alienisti e procedura penale nell'Italia postunitaria. Acta Histriae, 15, 1. Capodistria, 321–342.

- Descrizione di una fonte orale:

informatore (anno della testimonianza): nome e cognome dell'informatore, anno di nascita, ruolo, posizione o stato sociale. Tipo di testimonianza. Forma e luogo di trascrizione della fonte. Per es.:

Predonzan, G. (1998): Giuseppe Predonzan, a. 1923, contadino di Parenzo. Testimonianza orale. Appunti dattiloscritti dell'intervista presso l'archivio personale dell'autore.

- Descrizione di una fonte tratta da pagina internet:

Se è possibile registriamo la fonte internet come un articolo e aggiungiamo l'indirizzo della pagina web e tra parentesi la data dell'ultimo accesso:

Young, M. A. (2008): The victims movement: a confluence of forces. In: NOVA (National Organization for Victim Assistance). (15. 9. 2008). [Http://www. trynova.org/victiminfo/readings/VictimsMovement.pdf](http://www.trynova.org/victiminfo/readings/VictimsMovement.pdf)

Se l'autore non è noto, si indichi il webmaster, anno della pubblicazione, titolo ed eventuale sottotitolo del testo, indirizzo web e tra parentesi la data dell'ultimo accesso. Se l'anno di edizione non è noto si indichi tra parentesi l'anno di accesso a tale indirizzo:

UP CRS (2009): Università del Litorale, Centro di ricerche scientifiche di Capodistria. Convegni. [Http://www.zrs-kp.si/SL/kongres.htm](http://www.zrs-kp.si/SL/kongres.htm) (2. 2. 2009).

La bibliografia va compilata in ordine alfabetico secondo i cognomi degli autori ed anno di edizione, nel caso in cui ci siano più citazioni riferibili allo stesso autore.

12. Il significato delle **abbreviazioni** va spiegato, tra parentesi, appena queste si presentano nel testo. L'elenco delle abbreviazioni sarà riportato alla fine dell'articolo.
13. Per quanto riguarda le **recensioni**, nel titolo del contributo l'autore deve riportare i dati bibliografici come al punto 10, vale a dire autore, titolo, luogo di edizione, casa editrice, anno di edizione nonché il numero complessivo delle pagine dell'opera recensita.
14. Gli autori ricevono le **prime bozze** di stampa per la revisione. Le bozze corrette vanno quindi rispedite entro una settimana alla Redazione. In questa fase i testi corretti non possono essere più ampliati. La revisione delle bozze è svolta dalla Redazione.
15. La Redazione rimane a disposizione per eventuali chiarimenti.

LA REDAZIONE

INSTRUCTIONS TO AUTHORS

1. The journal ACTA HISTRIAE publishes **original** and **review** scientific articles from the sphere of humanities, historiography in particular. The basic geographic areas covered by this publication are Istria and Mediterranean Slovenia, as well as other topics related to the Mediterranean on the basis of interdisciplinary and comparative studies. All articles are reviewed. The review process is entirely anonymous.
2. The articles submitted can be written in the Slovene, Italian, Croatian or English language. The authors should ensure that their contributions meet acceptable standards of language.
3. The articles should be no longer than 36,000 characters (without spaces). They can be submitted via e-mail (ActaHistriae@gmail.com) or regular mail, with the electronic data carrier (CD) sent to the address of the editorial board. Submission of the article implies that it reports original unpublished work and that it will not be published elsewhere.
4. The front page should include the title and subtitle of the article, the author's name and surname, academic titles, affiliation (institutional name and address) or home address, including post code, and e-mail address.
5. The article should contain the **summary** and the **abstract**, with the former (max. 100 words) being longer than the latter (c. 200 words).
The *abstract* contains a brief description of the aim of the article, methods of work and results. It should contain no comments and recommendations.
The *summary* contains the description of the aim of the article and methods of work and a brief analysis or interpretation of results. It can contain only the information that appears in the text as well.
6. Beneath the abstract, the author should supply appropriate **(5–7) keywords**, as well as the **English (or Slovene) and italian translation** of the abstract, summary, keywords, and captions to figures and tables.
7. If possible, the author should also supply (original) **illustrative matter** submitted as separate files (in jpeg or tiff format) and saved at a minimum resolution of 300 dpi per size preferred, with the maximum possible publication size being 12x15 cm. Prior to publication, the author should obtain all necessary authorizations (as stipulated by the Copyright and Related Rights Act) for the publication of the illustrative and archival matter and submit them to the editorial board. All figures, tables and diagrams should be captioned and numbered.
8. **Footnotes** providing additional explanation to the text should be written at *the foot of the page*. **Bibliographic notes** – i.e. references to other articles or publications – sho-

uld contain the following data: *author, year of publication* and – when citing an extract from another text – *page*. Bibliographic notes appear in the text. E.g.: (Friedman, 1993, 153) or (Friedman, 1993).

The entire list of sources cited and referred to should be published in the section *Sources and Bibliography* (starting with sources and ending with bibliography).

The author should list only the works and editions cited or referred to in their article.

In the section on *bibliography*, citations or references should be listed as follows:

Friedman, L. (1993): Crime and Punishment in American History. New York, Basic Books.

If you are listing *several works published by the same author in the same year*, they should be differentiated by adding a lower case letter after the year for each item.

E.g.:

(Friedman, 1993a) and (Friedman, 1993b).

If the bibliographic note appears in the footnote, it should be written in the same way.

If listed in the same bibliographic note, individual works should be separated by a semi-colon. E.g.:

(Friedman, 1993; Frost, 1997).

9. When **citing archival records** *within the parenthesis* in the text, the archive acronym should be listed first, followed by the record group acronym (or signature), number of the folder, and number of the document. E.g.:

(ASMI-SLV, 273, 7r).

If the number of the document could not be specified, the record should be cited *in the footnote*, listing the archive acronym and the record group acronym (or signature), number of the folder, and document title. E.g.:

TNA-HS 4, 31, Note on Interview between Colonel Fišera and Captain Wilkinson on December 16th 1939.

The abbreviations should be explained in the section on sources in the end of the article, with the archival records arranged in an alphabetical order. E.g.:

TNA-HS 4 – The National Archives, London-Kew (TNA), fond Special Operations Executive, series Eastern Europe (HS 4).

10. If referring to **newspaper sources** in the text, you should cite the name of the newspaper, date of publication and page:

(The New York Times, 16. 5. 2009, 3)

If the title of the article is also known, the whole reference should be stated *in the footnote*:

The New York Times, 16. 5. 2009: Two Studies tie Disaster Risk to Urban Growth, 3.
In the list of sources and bibliography the name of the newspaper. Place, publisher, years of publication.

The New York Times. New York, H.J. Raymond & Co., 1857–.

11. The list of **sources and bibliography** is a mandatory part of the article. Bibliographical data should be cited as follows:

- Description of a non-serial publication – a book:

Author (year of publication): Title. Place, Publisher. E.g.:

Barth, F., Gingrich, A., Parkins, R., Silverman, S. (2005): One Discipline, Four Ways. Chicago, University of Chicago Press.

If there are *more than two authors*, you can also use et al.:

(Barth et al., 2005).

If citing an excerpt from a non-serial publication, you should also add the number of page from which the citation is taken after the year.

- Description of an article published in a **non-serial publication** – e.g. an article from a collection of papers:

Author (year of publication): Title of article. In: Author of publication: Title of publication. Place, Publisher, pages from-to. E.g.:

Rocke, M. (1998): Gender and Sexual Culture in Renaissance Italy. In: Brown, I. C., Davis, R. C. (eds.): Gender and Society in Renaissance Italy. New York, Longman, 150–170.

- Description of an article from a **serial publication**:

Author (year of publication): Title of article. Title of serial publication, yearbook, number. Place, pages from-to. E.g.:

Faroqhi, S. (1986): The Venetian Presence in the Ottoman Empire (1600–1630). The Journal of European Economic History, 15, 2. Rome, 345–384.

- Description of an oral source:

Informant (year of transmission): Name and surname of informant, year of birth, role, function or position. Manner of transmission. Form and place of data storage. E.g.:

Baf, A. (1998): Alojzij Baf, born 1930, priest in Vižnada. Oral testimony. Audio recording held by the author.

- Description of an internet source:

If possible, the internet source should be cited in the same manner as an article. What you should add is the website address and date of last access (with the latter placed within the parenthesis):

Young, M. A. (2008): The victims movement: a confluence of forces. In: NOVA (National Organization for Victim Assistance). [Http://www.trynova.org/victiminfo/readings/VictimsMovement.pdf](http://www.trynova.org/victiminfo/readings/VictimsMovement.pdf) (15. 9. 2008).

If the author is unknown, you should cite the organization that set up the website, year of publication, title and subtitle of text, website address and date of last access (with the latter placed within the parenthesis). If the year of publication is unknown, you should cite the year in which you accessed the website (within the parenthesis):

UP SRC (2009): University of Primorska, Science and Research Centre of Koper. Scientific meetings. [Http://www.zrs-kp.si/konferenca/retorika_dev/index.html](http://www.zrs-kp.si/konferenca/retorika_dev/index.html) (2. 2. 2009).

If there are more citations by the same author(s), you should list them in the alphabetical order of the authors' surnames and year of publication.

12. The **abbreviations** should *be explained* when they first appear in the *text*. *You can also add a list of their explanations at the end of the article.*
13. The title of a **review article** should contain the following data: author of the publication reviewed, title of publication, address, place, publisher, year of publication and number of pages (or the appropriate description given in Item 10).
14. The authors are sent the **first page proofs**. They should be returned to the editorial board within a week. It is not allowed to lengthen the text during proof-reading. Second proof-reading is done by the editorial board.
15. For additional information regarding article publication contact the editorial board.

EDITORIAL BOARD

VSEBINA / INDICE GENERALE / CONTENTS

Wan Kamal Mujani: The economic effects of the Julbān riots during the Mamlūk period (1468-1517)	1
<i>Effetti economici delle rivolte degli Julban durante il periodo dei Mamelucchi (1468-1517)</i>	
<i>Gospodarske posledice julbanskih izgredov v obdobju Mamelukov (1468-1517)</i>	
Tilen Glavina: »Koprčan« Girolamo Muzio: pisma o renesančnem humanizmu	15
<i>Il "Capodistriano" Girolamo Muzio: lettere sull'umanesimo rinascimentale</i>	
<i>Girolamo Muzio (Mutio Justinopolitano): letters on renaissance humanism</i>	
Cristian Luca: Notes on the family wealth and career progression of Cristoforo Tarsia and his sons, Dragomans of the Venetian Embassy in Constantinople (1618-1716)	39
<i>Appunti sul patrimonio familiare e avanzamento della carriera professionale di Cristoforo Tarsia e dei suoi figli, Dragomanni dell'Ambasciata veneziana a Costantinopoli (1618-1716)</i>	
<i>Zabeležke o družinskem bogastvu in poklicnem napredovanju Cristofora Tarsia in njegovih sinov, dragomanov beneške ambasade v konstantinoplu (1618-1716)</i>	
Miha Kosmač: Življenje in strategije preživetja Primorcev v »posebnih bataljonih«	57
<i>La vita e le strategie di sopravvivenza degli sloveni del Litorale nei "battaglioni speciali"</i>	
<i>The life and survival strategies of Littoral slovenes in "special battalions"</i>	
Branka Grbavac: Oporuka i inventar splitskog notara Jakova pok. Ubertaina de Pugliensibus iz Piacenze. Prilog proučavanju splitskog notarijata	75
<i>Il testamento e l'inventario del notaio spalatino Jakov del fu Ubertino de Pugliensibus da Piacenza. Contributo allo studio del notariato spalatino</i>	
<i>Last will and inventory of the goods of Spalatin notary Jakov, son of the late Uberto de Pugliensibus from Piacenza. A contribution to the study of Spalatin notarial practice</i>	

Lucien Faggion: La pacificazione e il notaio nel vicariato di Valdagno nel secondo cinquecento	93
<i>Conciliation and the notary in the vicariate of Valdagno in the second half of the 16th century</i>	
<i>Sprava in notar v vikariatu Valdagno v drugi polovici 16. stoletja</i>	
Alessandro Boarin: »Negozio di religione« di Antonello Grotto, notaio vicentino (1606 -1609 circa)	107
<i>»Trading in Faith« by Antonello Grotto, a vicenzan notary (1606–1609 approximately)</i>	
<i>»Trgovina z religijo« Antonella Grotta, vicentinskega notarja (pribl. 1606–1609)</i>	
Romain Borgna: Contratti agrari, usura ed aspetti del credito nelle fonti notarili di una comunità rurale della Terraferma Veneta (Sarnico, 1694-1695)	117
<i>Agricultural contracts, usury and credit aspects in the notarial sources of a rural community in Venetian Terraferma (Sarnico, 1694–1695)</i>	
<i>Agrarne pogodbe, oderušstvo in kreditni vidiki v notarskih virih ene od ruralnih skupnosti beneške Terraferme (Sarnico, 1694–1695)</i>	
OCENE	
RECENSIONI	
REVIEWS	
<i>Marija Mogorović Crljenko:</i> Druga strana braka: nasilje i ilegitalnost u (izvan)bračnim vezama na području Porečke biskupije u prvoj polovici 17. stoljeća (Dragica Čeč)	135
<i>Jane L. Stevens Crawshaw:</i> Plague Hospitals. Public Health for the City in Early Modern Venice (Urška Železnik)	138

Maria Gigliola di Renzo Villata: Egidio Bossi e Il giudice: una 'finta' terza parte?	153
<i>Egidio Bossi and the judge: a supposed third party?</i>	
<i>Egidio Bossi in sodnik: domnevna tretja oseba?</i>	

Luca Rossetto: Il commissario distrettuale: un mediatore di conflitti nelle province venete asburgiche?	173
<i>The district commissioner: an mediator of conflicts in the habsburgian venetian provinces?</i>	
<i>Okrajni komisar: mediator v sporih v habsburških beneških provincah?</i>	

Enza Pelleriti: «Ufficiali di pace e non magistrati». La composizione dei "privati dissidi" nella Sicilia post-unitaria	183
<i>Peace officers and non-magistrates. The settlement of "private disagreements" in post-unification Sicily</i>	
»Varuhi reda in ne poklicni sodniki«. Poravnava »zasebnih sporov« na Siciliji po združitvi Italije	

Dragica Čeč: »Da bo dobro izbral med tistimi potencialnimi rejniškimi starši, ki bodo najbolje izpolnjevali namene njegovega Veličanstva». O vlogi posrednika pri oskrbi najdenčkov	193
<i>»Per una buona scelta tra i potenziali genitori affidatari, che risponderanno meglio ai fini presupposti dalla sua Maestà«. Sul ruolo dei mediatori nella cura dei trovatelli</i>	
<i>»That he will be make a good choice among prospective foster parents that will the best meet the purposes of his Majesty«. The role of intermediary in the foster care</i>	

Lucia Barbera: Enti e soggetti "terzi" a salvaguardia dell'infanzia abbandonata: prime note su Sicilia e Veneto nel XIX secolo	215
<i>"Third" agencies and subjects for the safeguard of the abandoned infants: initial remarks on Sicily and the Veneto in the 19th century</i>	
<i>Ustanove in subjekti, »tretja stranka« pri zaščiti zapuščenih otrok: prvi zapisi o Siciliji in Venetu v 19. stoletju</i>	

Loredana Garlati: Tra moglie e marito. Conflitti familiari e intervento del giudice nell'Italia postunitaria	233
<i>Between husband and wife: family conflicts and the intervention of the judge in post-unification Italy</i>	
<i>Med možem in ženo: družinski spori in posredovanje sodnika po združitvi Italije</i>	

Carmen Trimarchi: Rappresentanza d'interessi e mediazione pedagogica: il caso delle Camere di commercio nell'Italia liberale	257
<i>Representation of interests and pedagogical mediation: the case of Chambers of Commerce in liberal Italy</i>	
<i>Zastopanje interesov in posredniška vloga: primer trgovinskih zbornic v liberalni Italiji</i>	
Andrej Studen: Vprašanje pravilne presoje in pravične sodbe. Sodni izvedenec – psihiater Ivan Robida (1871-1941)	267
<i>La questione della valutazione corretta e del giudizio giusto: il perito giudiziario, psichiatra e grafologo Ivan Robida (1871–1941)</i>	
<i>The question of correct judgement and a just verdict: court expert, psychiatrist and graphologist Ivan Robida (1871–1941)</i>	
Bojan Godeša: Lojze Ude in poskus vzpostavitve premirja med drugo svetovno vojno	283
<i>Lojze Ude e il tentativo di stabilire una tregua durante la seconda guerra mondiale</i>	
<i>Lojze Ude and the attempt to establish a Truce during the second World War</i>	
Gorazd Bajc: Posredniška vloga britanske diplomacije pri definiranju jugoslovansko-italijanske meje po prvi svetovni vojni	293
<i>I tentativi della diplomazia britannica come mediatrice nella definizione del confine Italo-Jugoslavo dopo la prima guerra mondiale</i>	
<i>Attempts of the British diplomatic core to act as mediators in defining the Yugoslav-Italian border after World War I</i>	
Egon Pelikan: Vizitacije v Julijski krajini v času med obema vojnama	313
<i>Visite apostoliche nella Venezia Giulia nel periodo tra le due guerre</i>	
<i>Visitations in Venezia Giulia in the interwar period</i>	
Dimitrij Rupel: Managing Yugoslav Crises. Conference on Yugoslavia in The Hague (1991) and the Challenges of Multilateral Diplomacy	329
<i>Reševanje jugoslovanskih kriz. Haaška konferenca o Jugoslaviji (1991) in izzivi multilateralne diplomacije</i>	
<i>La gestione delle crisi jugoslave. Conferenza sulla Jugoslavia all'Aia e le sfide della diplomazia multilaterale</i>	
Mateja Režek: Jugoslavija in nastanek izraela: delitev Palestine in ilegalno preseljevanje Judov (1945–1948)	361
<i>La Jugoslavia e la creazione di Israele: la divisione della Palestina e i trasferimenti clandestini degli Ebrei (1945–1948)</i>	
<i>Yugoslavia and the establishment of Israel: partition of Palestine and illegal Jewish migration</i>	

Dušan Nečak: Ponovna navezava diplomatskih stikov med Zvezno Republiko Nemčijo in Socialistično Federativno Republiko Jugoslavijo ter reakcija Nemške Demokratične Republike nanjo	377
<i>Il ripristino delle relazioni diplomatiche tra la Repubblica Federale Tedesca e la Repubblica Socialista Federale di Jugoslavia e le reazioni della Repubblica Democratica Tedesca</i>	
<i>Reestablishment of diplomatic relations between the Federal Republic of Germany and the Socialist Federal Republic of Yugoslavia and the reaction of the German Democratic Republic to it</i>	
Andrej Rahten: Slovenski diplomati v začetnih letih jugoslovanskega stalnega predstavništva pri OZN	389
I diplomatici sloveni nei primi anni della rappresentanza permanente Jugoslava presso l'ONU	
Slovene diplomats in the early years of the Yugoslav permanent representation to the UN	
Borut Klabjan: »Transnacionalne politike, nacionalna diplomacija«? Slovenci in delovna skupnost Alpe-Jadran, 1978-1991	409
»Politiche transnazionali, diplomazia nazionale«? <i>Gli sloveni e la comunità di lavoro Alpe-Adria, 1978-1991</i>	
„Transnational politics, national diplomacy?“ <i>The Slovenes in the working community Alpe-Adria, 1978-1991</i>	
Rado Bohinc: Historical transformation of property rights in the context of new paradigm of human development	427
<i>Trasformazione storica dei diritti di proprietà nel contesto della nuova paradigma di sviluppo umano</i>	
<i>Zgodovinske spremembe lastninske pravice v kontekstu nove paradigme razvoja človeštva</i>	
Matjaž Nahtigal & Andrej Bertoneclj: Ownership restructuring in transition societies from historic perspective	449
<i>La ristrutturazione della proprietà nelle società in transizione in prospettiva storica</i>	
<i>Lastninsko prestrukturiranje v tranzicijskih družbah iz zgodovinske perspektive</i>	

Claudio Povolo: An Historical dimension of European Cultural Heritage 479

Una dimensione storica del patrimonio culturale europeo

Zgodovinska dimenzija evropske kulturne dediščine

Alenka Divjak: The Motif of Warning Birds in Attila's Siege of Aquileia and Its Survival and Transformation in the *Origo Civitatum Italiae seu Venetiarum* (*Chronicon Altinate* et *Chronicon Gradense*), *La Cronaca di Marco* and *Chronica Per Extensum Descripta* by Andrea Dandolo 493

Il motivo degli uccelli premonitori nell'assedio di Aquileia da parte di Attila e la sopravvivenza e trasformazione di questo motivo in tre testi: Origo Civitatum Italiae seu Venetiarum (Chronicon Altinate et Chronicon Gradense), La Cronaca di Marco e Chronica Per Extensum Descripta de Andrea Dandolo

Motiv svarečih ptic v Atilovem obleganju Ogleja in preživetje in transformacija motiva v treh besedilih: Origo Civitatum Italiae seu Venetiarum (Chronicon Altinate et Chronicon Gradense), La Cronaca di Marco in Chronica Per Extensum Descripta Andrea Dandola

Ante Matan: *Excerpta manvscripti Canfanariensis: vladarske listine i papinska povlastica iz kodeksa Monumenta Capituli Ecclesiae Collegiatae S. Sophiae Duorum Castrorum ab Anno 983.-1815.* 513

Excerpta manvscripti Canfanariensis: diplomi di sovrani e un privilegio papale dal manoscritto Monumenta Capituli Ecclesiae Collegiatae S. Sophiae Duorum Castrorum ab Anno 983-1815

Excerpta manvscripti Canfanariensis: Sovereign Charters and a Papal Privilege from the Manuscript Monumenta Capituli Ecclesiae Collegiatae S. Sophiae Duorum Castrorum ab Anno 983-1815

Stariha Gorazd: „Kaj pomaga, če ga enmalo zaprejo, ko ga nič ne štrafajo ...“ O kaznovanju roparjev in tatov od začetka 18. do začetka 19. stoletja na Kranjskem s predstavitvijo nekaj konkretnih primerov 543

“A che serve rinchiuderlo un po”, se non lo castigano neanche ...”

Sulle pene inflitte a briganti e ladri dall'inizio del Settecento ai primi dell'Ottocento in Carinzia, con la presentazione di alcuni casi concreti

„What's the good, when he's locked up for a while, but not punished for his sins ...“
How the Robbers and Thieves Were Punished in Carniola from the Beginning of the 18th till Beginning of the 19th Century, Researched on Some Concrete Cases

Helena Motoh: Svilna pot nekoč in danes – nova aktualnost Vzhodne Azije v mediteranskem prostoru 569

La Via della seta ieri e oggi - nuova attualità dell'Asia orientale nella regione mediterranea

Silk Road Past and Present: New Relevance of East Asia in the Mediterranean

Marie-Theres Strauss: Red Discipline – The Transformation of Literary Historiography in the Early People's Republic of China	577
<i>Disciplina rossa - Trasformazione della storiografia letteraria del primo periodo della Repubblica Popolare Cinese</i>	
<i>Rdeča disciplina – transformacija literarne historiografije v začetnem obdobju Ljudske republike Kitajske</i>	
 Luka Culiberg: Od samurajev do državljanov: Na poti v etnično in jezikovno homogeno Japonsko	607
<i>Da samurai a cittadini: verso un Giappone etnicamente e linguisticamente omogeneo</i>	
<i>From Samurai to Citizens: Towards Ethnically and Linguistically Homogeneous Japan</i>	
 Jana S. Rošker: Pomen modernega konfucijanstva pri vzpostavljanju ideologij sodobne kitajske države	631
<i>Il significato del confucianesimo moderno nell'instaurazione delle ideologie dello stato cinese moderno</i>	
<i>The significance of Modern Confucianism for the Establishment of the Modern Chinese State</i>	
 Helena Motoh: Tradicija in trajnost – program “ekološke civilizacije” v sodobnem kitajskem političnem kontekstu	651
<i>Tradizione e sostenibilità - il programma della “civiltà ecologica” nel contesto politico cinese moderno</i>	
<i>Tradition and Sustainability: The Programme of „Ecological Civilisation“ in Contemporary Chinese Political Context</i>	
 Robert Skenderović: Land Availability and Joint Family Household in Civil Slavonia According to the Cameral Census from 1736	669
<i>La disponibilità; di terra e le famiglie congiunte nella Slavonia civile secondo il censimento camerale del 1736</i>	
<i>Razpoložljivost zemljišč in združene družine v Civilni Slavoniji na osnovi kameralnega seznama iz leta 1736</i>	
 Aleksej Kalc: Vidiki razvoja prebivalstva Goriške-Gradiške v 19. stoletju in do prve svetovne vojne	683
<i>Aspetti dello sviluppo della popolazione della provincia di Gorizia e Gradisca nell'Ottocento e fino alla prima guerra mondiale</i>	
<i>Some Aspects of the Demographic Development in Goriška-Gradiška from Early 19th Century to WWI</i>	

Alessio Fornasin & Marco Breschi: La popolazione di Venezia Giulia, Quarnaro e Dalmazia secondo le fonti statistiche ufficiali italiane (1931-1943)	707
<i>The Population of Venezia Giulia, Kvarner and Dalmatia According to Official Italian Statistical Sources (1931-1943)</i>	
<i>Prebivalstvo Julijske krajine, Kvarnerja in Dalmacije po italijanskih uradnih statističnih virih (1931-1943)</i>	
Nancy M. Wingfield & Borut Klabjan: Introduction to Forum on Continuity and Change in South-Central Europe, 1914-1920.	729
<i>Introduzione al Forum su continuità e cambiamenti in Europa Centro-Orientale, 1914-1920.</i>	
<i>Uvodnik k sklopu o kontinuiteti in spremembah v Južni in Srednji Evropi, 1914-1920</i>	
Pieter M. Judson: Nationalist Emotion as <i>fin-de-siecle</i> Legal Defens? A 1908 Trial in Cilli/Celje	735
<i>Emozioni nazionaliste come difesa legale fin-de siècle? Il processo a Cilli/Celje nel 1908</i>	
<i>Nacionalistično čustvovanje kot fin-de-sieclovska pravna obramba? Sojenje v Celju leta 1908</i>	
Borut Klabjan: Od Trsta do Sarajeva in nazaj: dinastična lojalnost in nacionalna pripadnost v habsburškem Trstu na predvečer prve svetovne vojne	749
<i>Da Trieste a Sarajevo e ritorno: lealtà dinastica e appartenenza nazionale nella Trieste asburgica all'alba della prima guerra mondiale</i>	
<i>Trieste to Sarajevo and Back: Dynastic Loyalty and National Affiliation in Habsburg Trieste on the Eve of World War I</i>	
Nancy M. Wingfield: Venereal Disease, War, and Continuity in the Regulation of Prostitution: Late Imperial Adriatic Austria and Italy's New Provinces	773
<i>Malattie veneree, guerra e continuità nella regolazione della prostituzione: il Litorale Austriaco in età tardo imperiale e le nuove province italiane</i>	
<i>Spolno prenosljive bolezni, vojna in kontinuiteta pri regulaciji prostitucije: pozno-imperialno Avstrijsko Primorje in italijanske nove province</i>	
Maura E. Hametz: Uncertain States: Repatriation and Citizenship in the Northeastern Adriatic, 1918-1921	791
<i>Stati incerti: rimpatrii e cittadinanza nell'Adriatico nord-orientale, 1918-1921</i>	
<i>Negotove države: repatriacija in državljanstvo na severovzhodnem Jadranu, 1918-1921</i>	

Gašper Mithans: Vloga tajnega pogajalca pri sklepanju jugoslovanskega konkordata	809
<i>Il ruolo del negoziatore segreto nel raggiungimento del concordato jugoslavo</i>	
<i>The Role of the Secret Negotiator in the Preparation of the Yugoslav Concordat</i>	
Mateja Režek: Jugoslovansko–izraelsko tajno sodelovanje v senci prve arabsko–izraelske vojne in spora z informbirom (1948–1953)	825
<i>Collaborazione segreta tra Jugoslavia e Israele all'ombra della prima guerra arabo-israeliana e il conflitto con il cominform (1948–1953)</i>	
<i>Yugoslav-Israeli Secret Cooperation in the Shadow of the First Arab-Israeli wWar and the Conflict with Cominform (1948–1953)</i>	
Milan Jazbec: Diplomacija v romanih: refleksija, sugestija ali samo fikcija?	839
<i>La diplomazia nei romanzi: riflessione, suggestione o solamente finzione?</i>	
<i>Diplomacy in Novels: Reflection, Suggestion or Only Fiction?</i>	
Marjan Malešič: Vloga medijev in propagande v vojnah na območju nekdane Jugoslavije	855
<i>Il ruolo dei media e propaganda nelle guerre sul territorio di ex-Jugoslavia</i>	
<i>The Role of Media and Propaganda in the Wars on the Territory of Former Yugoslavia</i>	
OCENE	
RECENSIONI	
REVIEWS	
<i>Tomislav Raukar, Petar Strčić:</i> Lujo Margetić 1920. – 2010. (Erik Toth)	881
Bertošin zbornik. Zbornik u čast Miroslava Bertoše (Salvator Žitko)	883
<i>Claudio Povolo, Matteo Gazzola:</i> Immagini di distinzione: gli archivi della famiglia Trissino (Erik Toth)	885
Histria 2 (Salvator Žitko)	887
<i>Ondřej Vojtěchovský:</i> Z Prahy proti Titovi! Jugoslávská prosověská emigrace v Československu (Jure Ramšak)	889
Navodila avtorjem	892
<i>Istruzioni per gli autori</i>	895
<i>Instructions to authors</i>	899

